

STRATEGIA ROZWOJU WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO NA LATA 2006-2020

TOM I UWARUNKOWANIA I DIAGNOZA STANU WYJŚCIOWEGO

ZARZĄD WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

LIPIEC 2005

ZESPÓŁ AUTORSKI

Henryk Szych - Dyrektor Biura Planowania Przestrzennego w Lublinie

Emilia Niećko - Z-ca Dyrektora Biura Planowania Przestrzennego w Lublinie

Redakcja   Elżbieta Zalewska, Emilia Niećko

Gospodarka

**Jolanta Drzas
Elżbieta Zalewska
Grażyna Wołoczko**

**Spoleczeństwo i zasoby
ludzkie regionu**

**Dorota Maciejczyk
Maria Brykowska
Elżbieta Zalewska
Elżbieta Panasiuk
Danuta Łuciuk
Barbara Hołubiec**

Atrakcyjność i spójność terytorialna

**Elżbieta Zalewska
Elżbieta Panasiuk
Krystyna Kuśmierz
Maria Maciejewska
Elżbieta Stefanowicz
Danuta Łuciuk**

**Polityka regionalna i strategiczne
zarządzanie regionem**

**Elżbieta Zalewska
Grażyna Wołoczko**

**Grafika komputerowa
i opracowanie techniczne**

**Marek Trochimiuk
Artur Pietruczuk
Maria Brykowska
Elżbieta Stefanowicz
Dorota Maciejczyk**

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE	4
OCENA EFEKTÓW REALIZACJI DOTYCHCZASOWEJ STRATEGI	5
I. Gospodarka	9
Produkt Krajowy Brutto	9
Wartość Dodana Brutto	12
Wydajność pracy	15
Majątek trwały w regionie	15
Nakłady inwestycyjne w gospodarce regionu	16
Inwestycje zagraniczne	16
Stopień uprzemysłowienia	18
Budownictwo	20
Rolnictwo	20
Wartość produkcji rolniczej	21
Zasoby ziemi i struktura jej użytkowania	22
Rolnictwo ekologiczne	24
Stawy i gospodarka rybacka	26
Ochrona różnorodności biologicznej w rolnictwie	28
Otoczenie rolnictwa	28
Przetwórstwo rolno - spożywcze	29
Rynki hurtowe, grupy producenckie	29
Instrumenty wspierające rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich	30
Sektor usług	32
Instytucje otoczenia biznesu	32
Usługi sieciowe	36
Usługi turystyczne	37
Eksport i import województwa	41
Poziom i jakość przedsiębiorczości w regionie	43
Potencjał badawczo-rozwojowy	47
Działalność innowacyjna	51
Infrastruktura społeczeństwa informacyjnego	52
Analiza SWOT	56
II. Społeczeństwo i zasoby ludzkie regionu	60
Demografia	60
Ochrona zdrowia	66
Kultura fizyczna	71
Edukacja	74
Status zawodowy nauczycieli i kwalifikacje	88
Doskonalenie zawodowe nauczycieli	89
Doradztwo zawodowe	90
Rynek pracy	104
Zatrudnienie i zasoby pracy	116
Pomoc społeczna	123
Kultura	126
Warunki i poziom życia	127
Warunki mieszkaniowe	130

Bezpieczeństwo i ład publiczny	132
Analiza SWOT	144
III Atrakcyjność i spójność terytorialna	146
Położenie województwa lubelskiego	146
Rys fizjograficzny	146
Zasoby naturalne	149
Ochrona środowiska	158
Środowisko kulturowe	160
Osadnictwo	163
Zróżnicowanie wewnętrzne regionu	166
Atrakcyjność inwestycyjna	168
Stan i zagrożenia środowiska	169
Infrastruktura ochrony środowiska	178
Wydatki inwestycyjne na ochronę środowiska	182
Komunikacja i transport	182
Elektroenergetyka	206
Ciepłownictwo	207
Gazownictwo	209
Niekonwencjonalne źródła energii	210
Dostępność, spójność	212
Analiza SWOT	214
IV. Polityka regionalna i strategiczne zarządzanie regionem	216
Uwarunkowania prawne	216
Uwarunkowania ustrojowe	217
Kondycja finansowa jednostek samorządu terytorialnego	218
Sprawność instytucjonalna	223
Funkcjonowanie trzeciego sektora w województwie	226
Instytucje otoczenia samorządności	226
Planowanie regionalne i lokalne	227
Współpraca zagraniczna województwa	229
Instrumenty finansowe wsparcia współpracy zagranicznej	232
Marketing regionalny i promocja	234
Analiza SWOT	236
PODSUMOWANIE	238
ANALIZA SWOT	278
WYBRANE DANE STATYSTYCZNE	282
LITERATURA	353

Wprowadzenie

Podstawą opracowania obowiązującej „Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego” był raport „Bilans otwarcia”. Prezentował on podstawowe dane charakteryzujące województwo i poszczególne dziedziny gospodarki narodowej za lata 1998 – 1999, a także ocenę potencjałów regionu, szans, barier i zagrożeń. Analiza uwarunkowań rozwoju została przeprowadzona w 13 wybranych dziedzinach, określonych jako strategiczne obszary polityki regionalnej.

Dokument „Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego”, jako narzędzie planowania działań wspomagających rozwój regionu podlegał monitorowaniu. System monitoringu obejmował ocenę uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych oraz zmian zachodzących w głównych dziedzinach życia społeczno-gospodarczego. Celowi temu służył cykl publikacji pod nazwą Raport 2, który obejmował: „Stan i rozwój województwa lubelskiego 2002”; „Innowacyjność i postęp techniczny”; „Inwestycje i majątek trwały” oraz „Raport o realizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego”.

Wynikające z wymienionych opracowań, wnioski wskazywały na potrzebę aktualizacji Strategii. Ponadto przystąpienie Polski do Unii Europejskiej i udział regionu w realizacji polityk Wspólnoty, szczególnie uczestnictwo w polityce strukturalnej UE były głównymi przesłankami do podjęcia prac nad aktualizacją dokumentu Strategii.

Z tego też względu, dla potrzeb aktualizowanej Strategii, sporządzono diagnozę stanu wyjściowego z elementami prognozy. Obejmuje ona opis sytuacji w 4 kluczowych obszarach tematycznych tj. gospodarka, społeczeństwo i zasoby ludzkie, atrakcyjność i spójność terytorialna oraz polityka regionalna i strategiczne zarządzanie regionem. Prezentowana diagnoza została sporządzona w oparciu o aktualne dane statystyczne za lata 1999 – 2003, a także o dostępne informacje z instytucji rządowych, samorządowych i branżowych. Agregacja statystyki na poziomie NUTS 3 i NUTS 4 pozwoliła na ocenę zróżnicowań wewnątrzregionalnych i określenie ich dynamiki, wskazała obszary problemowe, a przede wszystkim umożliwiła wiarygodne prognozowanie skali zmian. W ramach narastania procesów globalizacyjnych, szczególnego znaczenia nabiera zdolność regionów do funkcjonowania w złożonych układach konkurencyjnych. Z tego też względu w sporządzonej diagnozie wskazano na usytuowanie regionu w odniesieniu do kraju i UE w kontekście konkurencyjności.

Wypracowane na podstawie diagnozy wnioski pozwolą na określenie celów i priorytetów rozwojowych aktualizowanej Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego.

Ocena efektów realizacji dotychczasowej strategii

Przedmiotem prac przy ocenie wdrażania strategii rozwoju jest określenie efektów realizacji na poziomie celu generalnego, priorytetów i działań strategicznych. Cel generalny określa zasadniczy kierunek wspomagania rozwoju województwa i realizuje założenia długookresowej polityki regionu, zaś cele warunkujące osiągnięcie celu generalnego opierają się na siedmiu priorytetach. Priorytety rozwoju są realizowane w 13 obszarach strategicznego planowania i wspomagania rozwoju. Do oceny poziomu realizacji działań strategicznych wyznaczone zostały mierniki ich osiągania. Posłużono się wskaźnikami, których osiągnięcie jest konsekwencją realizacji poszczególnych priorytetów i działań. Wyniki analiz wykazały, że rezultaty wdrażania strategii są trudne do oszacowania ze względu na krótki horyzont czasowy obowiązywania dokumentu, długotrwały proces realizacji inwestycji infrastrukturalnych i długofalowe skutki, jakie niosą dla regionu.

Z przeprowadzonej analizy priorytetów wynika ich współzależność, każdy z nich generuje korzyści dla pozostałych, o czym mowa poniżej.

Priorytet 1: „Restrukturyzacja rolnictwa oraz wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich”.

Zakładana w strategii rozwoju poprawa sytuacji ekonomicznej na wsi, w tym głównie w rolnictwie, jest jednym z najistotniejszych warunków trwałego rozwoju oraz wielostronnego zrównoważonego rozwoju województwa lubelskiego.

W trakcie realizacji strategii podjęto szereg działań dotyczących obszarów wiejskich, które obejmowały:

- zwodociągowanie wsi;
- melioracje gruntów ornych i użytków zielonych;
- budowę, rozbudowę, modernizację i remonty zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego pod kątem dostosowania do standardów wymaganych przez Unię Europejską;
- utworzenie kilku grup producenckich;
- utworzenie Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych;
- rozbudowę infrastruktury sieci szerokopasmowej dla świadczenia usług Neostrada i DSL;
- cyfryzację central analogowych na terenie strefy numeracyjnej SN 83 i SN 84.

Podjęte działania nie wpłynęły znacząco na poprawę sytuacji w rolnictwie, nie były to zmiany o charakterze systemowym. Przeprowadzona analiza danych statystycznych wskazuje na dalszy spadek produkcji rolnej, zarówno roślinnej jak i zwierzęcej, ubożenie ludności wiejskiej, niedoiwestowanie obszarów wiejskich i pogłębiające się negatywne zjawiska społeczno-ekonomiczne na wsi (wadliwa struktura agrarna, wysokie przeludnienie agrarne, niski poziom obsługi wsi, erozja gleb).

Priorytet 2: „Rozbudowa i modernizacja systemu komunikacyjnego i przejść granicznych”.

Zakładany rozwój systemu komunikacyjnego województwa oparty na istniejącej, zmodernizowanej sieci kolejowej, nowej sieci dróg szybkiego ruchu połączonej z drogami o znaczeniu wojewódzkim i lokalnym oraz komunikacji lotniczej, został zrealizowany w niewielkim stopniu. Wśród pozytywnych zmian można wymienić:

- modernizację północnego wlotu drogi S19 do obwodnicy miejskiej w Lublinie;
- budowę Obwodnicy Hetmańskiej w Zamościu oraz podjęcie prac przy budowie obwodnic: Lubartowa, Piasek i Hrebenego;

- odbudowę infrastruktury ponadlokalnej zniszczonej podczas powodzi w 2001r;
- przebudowę drogi „nadbużanki” i przebudowę szlaku „Trzech Kultur”;
- znaczące zwiększenie ilości dróg powiatowych i gminnych o nawierzchni ulepszonej;
- przebudowę obiektów mostowych w ciągach dróg wojewódzkich;
- podjęcie prac przygotowawczych nad wykorzystaniem Linii Hutniczo-Szerokotorowej do rozwoju bazy przeładunkowej i uruchomienie międzynarodowych przewozów pasażerskich;
- podjęcie działań zmierzających do realizacji lotniska regionalnego;
- rozbudowę i modernizację przejść granicznych prowadzącą do poprawy przepustowości i płynności ruchu (Kukuryki, Terespol, Dorohusk, Hrebennie);
- podjęcie działań w celu utworzenia nowych przejść granicznych (Włodawa, Zbereże) oraz przystosowania i rozszerzenia istniejących przejść granicznych o ruch towarowy (Sławatycze, Zosin, Uśmierz – Waręż).

W niedostatecznym stopniu realizowane były inwestycje poprawiające w istotny sposób dostępność komunikacyjną województwa, powiązania krajowe i międzynarodowe, o czym świadczy:

- zbyt mała liczba mostów w stosunku do natężenia ruchu krajowego i międzynarodowego,
- niedostateczne tempo modernizacji dróg krajowych w stosunku do istniejących potrzeb.

Priorytet 3: „Tworzenie kompleksowych systemów infrastruktury ekonomicznej”.

W zakresie rozwoju systemów infrastruktury ekonomicznej nastąpiły pozytywne zmiany, które w przyszłości mogą zaowocować przyspieszeniem rozwoju przedsiębiorczości, a mianowicie:

- utworzono bazę targowo-wystawienniczą,
- powołano wiele firm otoczenia biznesu (Agencje Rozwoju Lokalnego, Centra Wspierania Przedsiębiorczości, Punkty Konsultacyjno-Doradcze itp.),
- podjęto działania zmierzające do utworzenia Lubelskiego Parku Naukowo-Technologicznego,
- nastąpił przyrost liczby podmiotów gospodarczych,
- w strukturach Lubelskiej Fundacji Rozwoju utworzono – Fundusz Pożyczkowy i Fundusz Poręczeń Kredytowych.

Działania te nie znalazły jednak przełożenia na zauważalny wzrost ekonomiczny województwa, które nadal zajmuje odległe miejsce w zakresie podstawowych wskaźników mierzących rozwój gospodarczy i konkurencyjność gospodarki:

- pod względem PKB/1 mieszkańca województwo zajmuje 16 miejsce w kraju,
- udział w krajowych nakładach inwestycyjnych spadł w latach 1999-2002 z 3,2% do 3,1%,
- produkcja przemysłowa w latach 1998-2002 wzrosła o 17%, w kraju o 28%,
- nakłady na działalność B+R na mieszkańca zmalały w 2002 roku o 12% w porównaniu z rokiem 2001.

Priorytet 4: „Rozwój systemu przygotowania kadr”.

Wiedza i umiejętność są jednym z najważniejszych czynników rozwoju gospodarczego, a nowoczesne, wykwalifikowane kadry stanowią bardzo istotny czynnik

aktywizacji rynku pracy. Realizacja tego priorytetu zaowocowała bardzo korzystnymi zmianami polegającymi na:

- powołaniu Europejskiego Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów,
- utworzeniu szkół wyższych niepaństwowych,
- wzroście liczby studentów,
- wzroście kadry naukowo-dydaktycznej,
- wzroście poziomu wykształcenia mieszkańców regionu.

Pomimo dużego postępu jaki dokonał się w rozwoju systemu przygotowania kadr w dalszym ciągu utrzymują się duże dysproporcje w poziomie wykształcenia ludności miejskiej i wiejskiej.

Priorytet 5: „Poprawa kondycji ekologicznej środowiska”.

Działania wynikające z w/wym. priorytetu są sukcesywnie realizowane, w wyniku czego jakość środowiska naturalnego ulega powolnej poprawie:

- nastąpiło zmniejszenie emisji pyłów i gazów,
- zmniejszyła się liczba odcinków rzek prowadzących wody pozaklasowe,
- nastąpiło skoordynowanie działań z zakresu gospodarki odpadami,
- nawiązano współpracę transgraniczną w zakresie ochrony środowiska.

Do niekorzystnych zmian należy zaliczyć: spadek nakładów finansowych na ochronę środowiska, dalsze pogłębianie się dysproporcji pomiędzy zwodociągowaniem a wyposażeniem w kanalizację sanitarną miejscowości wiejskich.

Priorytet 6: „Tworzenie warunków racjonalnej i ekonomicznie efektywnej urbanizacji województwa”.

Założony w strategii kierunek tworzenia warunków racjonalnej i ekonomicznie efektywnej urbanizacji województwa odnosi się do dogodnego dostępu mieszkańców do funkcji tradycyjnie uznawanych za miejskie. W okresie realizacji strategii zaobserwowano pozytywne zmiany w dziedzinach takich jak: rozwój oświaty i wychowania, ochrona zdrowia w zakresie wyposażenia w sprzęt i dysponowania dobrze wykształconą kadrą medyczną.

Do nasilających się negatywnych zjawisk należy zaliczyć: niski popyt na siłę roboczą, niski poziom wynagrodzeń, strukturalne niedostosowanie kształcenia do potrzeb rynku pracy.

Priorytet 7: „Ochrona i pomnażanie dziedzictwa kulturowego oraz jego wykorzystanie dla harmonijnego rozwoju społecznego”.

Do najważniejszych pozytywnych zmian w okresie realizacji strategii należą:

- zadania związane z rewitalizacją Starego Miasta w Lublinie i Zamościu,
- prace remontowo-konserwatorskie w zespołach sakralnych, klasztornych, katedralnych, zespołach pałacowych i dworsko-parkowych,
- utworzenie szlaków rowerowych, budowa i modernizacja obiektów sportowo-rekreacyjnych,
- prowadzenie marketingu turystycznego.

Cel generalny: „Osiągnięcie trwałego rozwoju społecznego i gospodarczego poprzez wykorzystanie geograficznego położenia regionu jako platformy współpracy krajów Europy Wschodniej i Zachodniej”.

Efektywność wdrażania strategii rozwoju województwa zależała nie tylko od możliwości do dyspozycji środków finansowych, lecz także od sprawności działania samorządu województwa (realizacja Kontraktu Wojewódzkiego cechowała się wysokim poziomem absorpcji środków – do 95%).

Mimo wystąpienia czynników oddziałujących negatywnie na rozwój województwa takich jak: załamanie rynku wschodniego, brak znaczących zewnętrznych środków na działania wskazane w strategii, należy stwierdzić, że dokonał się postęp w dziedzinach priorytetowych. Zaliczono do nich kapitał ludzki i kulturowy, edukację, kondycję ekologiczną, infrastrukturę otoczenia biznesu, sferę kultury fizycznej.

Pomimo braku, w okresie realizacji strategii, znaczącego oddziaływania tych czynników na rozwój gospodarczy regionu, ocena osiągnięcia celu generalnego wskazuje, że województwo lubelskie dysponuje atutami mogącymi przyczynić się do zwiększenia atrakcyjności regionu w strukturach europejskich.

I. GOSPODARKA

Produkt Krajowy Brutto

Wielkość Produktu Krajowego Brutto wytworzonego w 2002r. w obszarze województwa lubelskiego wynosiła 31446,8mln zł. Jego dynamika (liczona wg cen bieżących) w latach 1998-2002 kształtowała się na poziomie 135,1%, w kraju analogicznym okresie 141,0%. Dynamika PKB, liczona w stosunku do roku poprzedniego wg cen stałych kształtowała się następująco: w 1998 roku wyniosła 102,42% (Polska 104,68%), w 1999 roku 99,43% (Polska 103,46%), w 2000 roku 102,82% (Polska 103,81%), w 2001 roku 101,99% (Polska 100,70%, w 2002 roku 99,99% Polska 101,40%).¹ Największe tempo przyrostu PKB nastąpiło w 2000 roku i wynosiło 109,1% oraz w roku 2001 - 106,4%. Udział województwa w PKB kraju wyniósł w 2002 roku 4,0% i w porównaniu do 1998 roku zmniejszył się o 2,2%. Wskaźnik ten jest nieadekwatny do potencjału demograficznego regionu, stanowiącego w 2002 roku około 5,8% ludności kraju i udziału w zatrudnieniu krajowym na poziomie 5,8%. W 2002 roku wartość PKB na 1 mieszkańca województwa lubelskiego wyniosła 14,3 tys. zł, co stanowiło 70,0% średniego poziomu dla Polski 32,8% średniej unijnej. W porównaniu do roku 1998 nastąpił spadek wskaźnika o 2,5%. Świadczy to o powiększającej się dysproporcji pomiędzy poziomem rozwoju gospodarczego regionu, a średnią krajową. W głównej mierze jest to skutek przestarzałej struktury gospodarczej regionu.

Województwo lubelskie cechuje się dużym zróżnicowaniem wewnątrzregionalnym wskaźnika PKB/1 mieszkańca oraz udziału poszczególnych podregionów w wartości PKB. Najmniejszym i wciąż malejącym udziałem w wartości PKB wynoszącym 12,4% charakteryzuje się podregion białskopodlaski. W stosunku do roku 1999 udział ten zmniejszył się o 0,1%. Potencjał ludnościowy podregionu w 2002r. stanowił 14,3% ludności województwa. Udział podregionu chełmsko-zamojskiego w wartości PKB województwa w analogicznym okresie wzrósł o 0,6% wynosząc w 2002r roku - 26,0% (potencjał ludnościowy 30,3%). Największy udział wynoszący 61,6% wartości PKB (55,4% potencjału ludnościowego) posiada podregion lubelski. Udział podregionu w PKB zmniejszył się z 62,1% w 1999r. do 61,1% w 2001r., a w roku 2002 wzrósł do 61,6%.

Podobnie kształtuje się wskaźnik PKB/1 mieszkańca. W podregionie lubelskim jego poziom zwiększył się z 12,5tys. w 1999r. do 15,9tys. w 2002r. (wzrost o 27,2%). Stanowił on 111,3% średniej wojewódzkiej. W pozostałych dwóch podregionach wskaźnik ten był znacznie niższy. W białskopodlaskim wzrósł z 9,6tys. zł do 12,4tys. zł/1 mieszkańca, stanowiąc 86,6% średniej wojewódzkiej. W podregionie chełmsko-zamojskim jego wzrost był nieco wolniejszy i utrzymywał stałe tempo – z 9,3tys. zł. w 1999r. do 12,2tys. zł. w 2002r. (85,7% średniej wojewódzkiej).

W procesie tworzenia PKB uczestniczą trzy grupy czynników²:

- czynnik pracy,
- czynnik kapitału,
- czynnik postępu technicznego, nazywany również czynnikiem wiedzy.

W zależności od struktury sektorowo – gałęziowej i stopnia nowoczesności gospodarki udział poszczególnych czynników uczestniczących w procesie wzrostu PKB jest zróżnicowany.

¹ Prognoza ekonomiczna województwa lubelskiego, Piotr Kapuś, Lublin 2005

² Na podstawie „Prognozy makroekonomicznej województwa lubelskiego”, Piotr Kapuś, Lublin 2005

Udział czynników wytwórczych w procesie wzrostu PKB w województwie lubelskim na podstawie prognozy makroekonomicznej przedstawia poniższa tabela.

Udział czynników wytwórczych w procesie wzrostu PKB w Polsce i województwie lubelskim w latach 1998 – 2003

	1998	1999	2000	2001	2002	2003
	Polska					
Stopa wzrostu PKB ceny stałe	4,68%	3,46%	3,81%	0,70%	1,40%	3,80%
- udział pracujących	-0,10%	-1,15%	-2,76%	-2,57%	-0,35%	-1,01%
- udział majątku	0,88%	1,10%	0,77%	0,56%	0,56%	0,46%
- udział postępu techniczno-organizacyjnego	3,90%	3,51%	5,79%	2,071%	1,17%	4,35%
	Województwo lubelskie					
Stopa wzrostu PKB ceny stałe	2,42%	-0,57%	2,82%	1,99%	-0,01%	
- udział pracujących		-1,46%	-1,83%	-1,64%	-0,17%	-0,31%
- udział majątku		0,94%	0,10%	-0,23%	0,12%	0,44%
- udział postępu techniczno-organizacyjnego		-0,06%	4,56%	3,86%	0,04%	

Zródło: „Prognoza makroekonomiczna województwa lubelskiego na lata 2006-2020” Piotr Kapuś Lublin 2005

Analiza czynników posiadających wpływ na kształtowanie poziomu PKB daje podstawę do stwierdzenia, że istnieje korelacja pomiędzy dynamiką zatrudnienia a dynamiką wartości PKB. W przypadku województwa lubelskiego wynika ona z pracochłonnego charakteru gospodarki. Spadek zatrudnienia o 28,6% w latach 1998-2002 spowodował obniżenie dynamiki wzrostu PKB (ceny stałe) ze 102,42% w 1998 roku do 99,99% w 2002 roku.

Ważnym czynnikiem wzrostu PKB są nakłady inwestycyjne. Współczynnik korelacji między stopą wzrostu nakładów inwestycyjnych a stopą wzrostu PKB w latach 1998 – 2002 wynosi dla Polski 0,8822, a dla województwa lubelskiego 0,7724, co świadczy o niższej produktywności majątku trwałego w województwie niż w kraju. Wolniejszy rozwój gospodarczy województwa niż całej Polski wynika po części z niskiego poziomu nakładów inwestycyjnych. Niskie możliwości finansowania inwestycji ze środków własnych wynikające z kształtowania się stopy oszczędności krajowych na poziomie niepozwalającej na finansowanie akumulacji brutto, powodują konieczność poszukiwania źródeł zewnętrznych (fundusze strukturalne, bezpośrednie inwestycje zagraniczne - BIZ).

Zaliczenie województwa lubelskiego do najniższej klasy atrakcyjności inwestycyjnej nie daje szans na duży napływ inwestycji zagranicznych w ciągu najbliższych lat. Szansę na zwiększenie nakładów inwestycyjnych stanowią środki z funduszy strukturalnych, jednak ze względu na niską zdolność regionu do współfinansowania projektów, średnioroczne środki wspólnotowe dostępne dla województwa przewyższają jego zdolności absorpcyjne. Instytut Badań na Gospodarką Rynkową³ szacuje, że w latach 2004-2012 możliwości absorpcyjne środków z funduszy strukturalnych przez województwo lubelskie wyniosą około 87,6%.

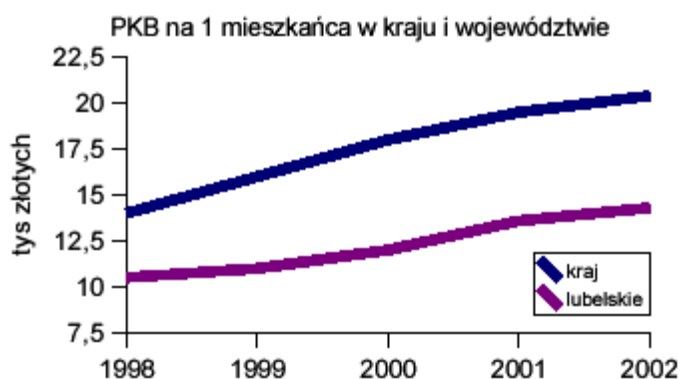
³ Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z UE. Województwo lubelskie, red. S. Umiński, IBnGR, Gdańsk 2003.

Wykorzystanie w pełni szans współfinansowania projektów rozwojowych ze środków unijnych przyczyni się do wzrostu atrakcyjności inwestycyjnej województwa oraz napływu BIZ w przyszłości.

Udział postępu techniczno-organizacyjnego w procesie tworzenia PKB charakteryzuje się wysoką zmiennością. Niestabilność najważniejszego dla wzrostu konkurencyjności regionu wskaźnika, może świadczyć o braku trwałych podstaw do budowy gospodarki opartej na wiedzy – braku ukształtowanego systemu innowacji.

Analiza potencjału innowacyjnego regionu lubelskiego na tle innych województw wskazuje na średni udział nakładów na badanie i rozwój w przychodach ze sprzedaży oraz średnią wysokość tych nakładów w przeliczeniu na jednego pracującego. Wielkości tych wskaźników są pochodną struktury przemysłu z dużym udziałem gałęzi tradycyjnych. Bardzo mała liczba firm wysokiej technologii, będących nośnikami postępu technicznego, w zestawieniu z powyższymi wskaźnikami wskazuje na niski stopień nowoczesności struktury gospodarczej regionu

Produkt Krajowy Brutto

Źródło: GUS 2004

Prognoza makroekonomiczna Polski z września 2004 roku opracowana przez Ministerstwo Gospodarki i Pracy zakłada stabilny wzrost gospodarczy w tempie około 5,0% rocznie. Jak wynika z symulacji Komisji Europejskiej, taka dynamika pozwoli Polsce na osiągnięcie 75% średniego poziomu PKB na 1 mieszkańca dla rozszerzonej UE już w roku 2013, a 90% średniego poziomu już w roku 2023⁴.

Takie tempo rozwoju powinno być utrzymane przez dłuższy czas, o ile Polska chce zredukować wysokie bezrobocie oraz nadrobić opóźnienia gospodarcze w stosunku do krajów Unii Europejskiej. Utrzymanie i wspomaganie wysokiego wzrostu gospodarczego musi stać się priorytetem polityki rozwojowej zarówno na poziomie krajowym jak i regionalnym jest także warunkiem koniecznym rozwoju społecznego, naukowego i kulturowego. Tylko taka dynamika przyrostu PKB pozwoli zmierzyć się z przyszłymi problemami wynikającymi głównie ze zmieniającej się struktury demograficznej społeczeństwa.

⁴ Nowe partnerstwo dla spójności. Konwergencja konkurencyjności, współpraca, Komisja Europejska, Luksemburg 2004, s.17.

Źródło: Prognoza makroekonomiczna. MGiP 2005

W opracowanej „Prognozie makroekonomicznej województwa lubelskiego” wskazuje się dwa scenariusze rozwoju regionu w stosunku do kraju. W prognozie przedstawiono projekcję podstawowych wskaźników rozwoju województwa lubelskiego na lata 2005-2020 tylko dla scenariusza pesymistycznego, opartego na utrzymaniu dotychczasowych tendencji. Według tego scenariusza województwo lubelskie, które obecnie osiąga 70% krajowego PKB na 1 mieszkańca, w roku 2020 będzie osiągało poniżej 50%.

W celu niedopuszczenia do tak drastycznego pogłębienia się dysproporcji rozwojowych województwa w stosunku do kraju, w prognozie wskazane zostały kierunki działań prorozwojowych, skupiające się w głównej mierze na⁵:

- wzmocnienie konkurencyjności i atrakcyjności inwestycyjnej regionu poprzez: budowę regionalnego systemu innowacji, rozwój dyfuzji rozwiązań innowacyjnych, rozwój zasobów ludzkich, budowę infrastruktury ekonomicznej, tworzenie warunków przyciągających BIZ;
- wspieranie rozwoju miasta Lublina i przekształcenie go w metropolię;
- tworzenie dualnej struktury gospodarczej opartej na branżach wysokich technologii i sektorze MSP oraz na rozwoju gałęzi pracochłonnych (np. przemysł spożywczy);
- wykorzystaniu polityki wyrównywania szans w zakresie rozwoju infrastruktury komunikacyjnej, turystycznej, infrastruktury e-biznesu, ochrony środowiska przyrodniczego, rozwoju sieci osadniczej;
- wzmocnieniu współpracy z państwami sąsiednimi.

Wartość Dodana Brutto

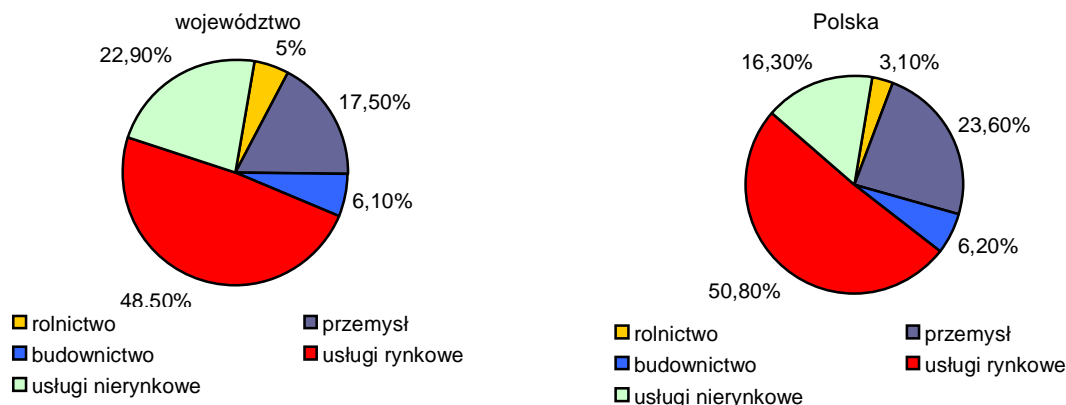
W 2002 roku wartość dodana brutto (WDB) wytworzona w regionie lubelskim osiągnęła poziom 27491,3mln.zł, co stanowiło 4% WDB kraju. Udział ten zmniejszył się nieznacznie (o 0,2%) w porównaniu do roku 1998. Nastąpiło także spowolnienie dynamiki wzrostu WDB w porównaniu do kraju.

Struktura tworzenia WDB według sektorów ekonomicznych jest niekorzystna. Cechuje ją niższy niż w kraju udział usług rynkowych i przemysłu, natomiast wyższy jest udział sektora rolnictwa. W latach 1998 – 2003 udział przemysłu zmniejszył się z 21,3% do 17,5%, w kraju z 27,9% do 23,6%. Wyższą niż w kraju dynamiką rozwoju charakteryzowały się usługi rynkowe. W latach 1998-2002 ich udział w tworzeniu WDB wzrósł z 42,4% do 48,5%, tj. o 6,1%, w kraju w analogicznym okresie wzrósł z 45,6% do 50,9% (o 5,3%). Wyższy niż w kraju udział i większe tempo wzrostu cechuje również usługi nierynkowe. Ich udział wzrósł z 18,4% w 1998 roku do 22,9% w 2002 roku, podczas gdy w kraju wzrósł

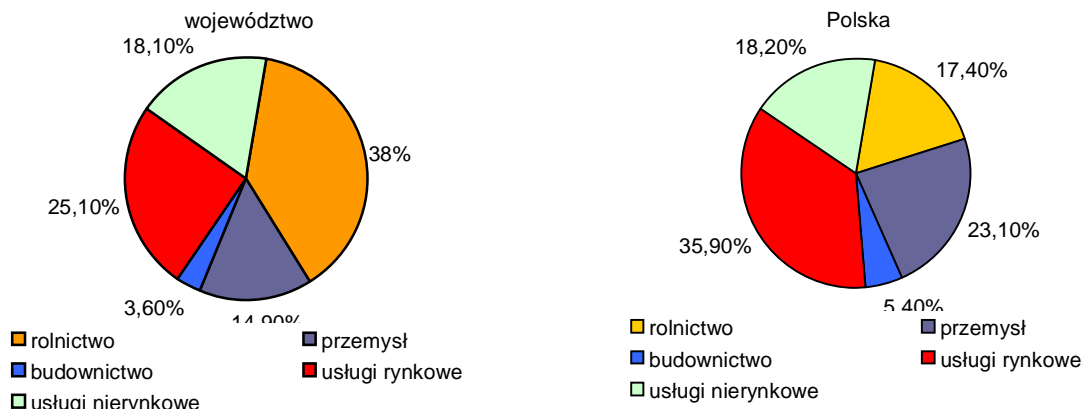
⁵ Prognoza makroekonomiczna województwa lubelskiego Piotr Kapuś, Lublin 2005

z 13,3% do 16,3%. Udział rolnictwa w tworzeniu WDB województwa zmniejsza się, lecz jest nadal większy niż w kraju. W latach 1998-2002 zmniejszył się z 10,7% do 5,0%, w kraju z 9,0% do 3,1%.

Struktura Wartości Dodanej Brutto wg sektorów ekonomicznych w 2002r.

Struktura zatrudnienia wg sektorów w 2002r.

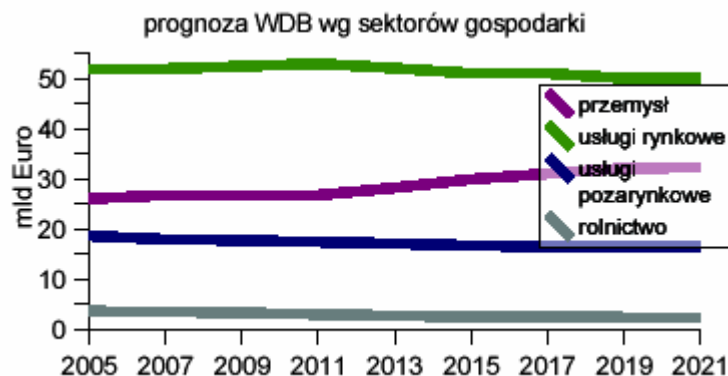
Źródło: GUS 2003

Struktura tworzenia WDB jest zróżnicowana wewnątrz regionu. Najmniej korzystna struktura ukształtowała się w podregionie białkopodlaskim. Cechuje ją największy wśród podregionów udział rolnictwa (8,9%), najmniejszy udział przemysłu i budownictwa (17,3%) oraz najwyższy udział usług (73,5%), w tym największy usług nierynkowych. Nieco korzystniejszą strukturę, ze względu na znaczący udział przemysłu, posiada podregion chełmsko – zamojski. W przemyśle i budownictwie wytwarza się tutaj 21,5% WDB, w usługach 70,8%, a w rolnictwie 7,3% WDB. Najkorzystniejszą strukturę tworzenia WDB, zbliżoną do struktury krajowej posiada podregion lubelski. Udział rolnictwa wynosi 3,2%, przemysłu i budownictwa 25,5%, usług 71,3%.

O tempie wzrostu gospodarczego w długim okresie decydują strukturalne cechy gospodarki, to znaczy czynniki odpowiadające za efektywność przetwarzania nakładów czynników produkcji w produkt finalny. Do czynników determinujących wzrost długookresowy należą nakłady na rozwój kapitału ludzkiego oraz na badania i rozwój (B+R).

Prognoza struktury gospodarki Polski w najbliższej przyszłości przewiduje wzrost WDB wytwarzanej w przemyśle, co będzie wynikiem jego szybkiej restrukturyzacji, unowocześnienia, a także lokalizowania w Polsce dużych inwestycji zagranicznych przyciąganych głównie najtańszą w UE siłą roboczą. Jednakże wciąż dominujący udział w wytwarzaniu wartości dodanej będą miały usługi rynkowe, mające kluczowe znaczenie dla

rozwoju ekonomicznego w gospodarce rynkowej, w szczególności będą to produkty finansowo –bankowe, w tym ubezpieczenia i kredyty.

Źródło: Prognoza makroekonomiczna. MGiP 2005

Wzrost gospodarczy w obrębie województwa lubelskiego może nastąpić poprzez połączenie pomocy świadczonej z funduszy strukturalnych z działaniami polityki krajowej i regionalnej zorientowanymi na wzrost gospodarczy (wspieranie rozwoju przedsiębiorczości, rozwój kapitału lubelskiego oraz sfery B+R).

Zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej województwa lubelskiego poprzez wykorzystanie funduszy strukturalnych a następnie przyciągnięcie BIZ, może w pewnym stopniu przyczynić się do przyspieszenia rozwoju gospodarczego, zwiększenia poziomu zatrudnienia i wzrostu całkowitej produktywności czynników wytwórczych.

Poniższa tabela przedstawia sporządzone przez Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową symulacje, dotyczące średniorocznego wzrostu wartości dodanej i zatrudnienia w wyniku napływu funduszy strukturalnych i wystąpienia efektów popytowych.

Średnioroczny wzrost wartości dodanej oraz zatrudnienia w latach 2004 – 2012 w wyniku napływu funduszy strukturalnych i wystąpienia efektów popytowych

Region	Scenariusz bazowy	Tylko fundusze, podział na regiony wg liczby ludności	Tylko fundusze, podział na regiony wg możliwości absorpcyjnych	Pełna integracja wraz z efektami popytowymi
	Dynamika wzrostu	Dodatkowa dynamika wzrostu w porównaniu do scenariusza bazowego		
Wartość dodana				
Polska	3,4%	0,9%	0,9%	2,1%
Lubelskie	2,5%	1,4%	1,3%	2,2%
Zatrudnienie				
Polska	0,4%	0,4%	0,4%	1,3%
Lubelskie	0,2%	0,4%	0,4%	1,2%

Źródło: „Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską” Województwo Lubelskie. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2003 r.

Średnioroczny wzrost wartości dodanej w latach 2004-2012 po uwzględnieniu efektów integracyjnych z UE (wynikających z napływu funduszy strukturalnych, BIZ, zmian w handlu zagranicznym i efektów popytowych) szacowany jest na poziomie 4,8% (Polska 5,5%) i wzrost zatrudnienia na poziomie 1,4% (Polska 1,6). Spodziewane efekty wzrostowe są nieznacznie niższe niż w Polsce. Oczekiwany znaczny wzrost wartości dodanej w województwie lubelskim jest w głównym stopniu rezultatem bardzo dużych dopłat

bezpośrednich oraz niskiego poziomu wynagrodzenia w regionie. W celu przyspieszenia wzrostu gospodarczego i wyrównania różnic w stosunku do pozostałych regionów kraju niezbędne będzie połączenie pomocy z funduszy strukturalnych z czynnikami wzrostu wygenerowanymi przez województwo.

Wydajność pracy

Wydajność pracy, mierzona wartością dodaną brutto (WDB) przypadającą na jednego pracującego wyniosła na koniec 2002 roku 37,1tys. zł i stanowiła 70,8% średniej krajowej. Wskaźniki wydajności pracy w poszczególnych sektorach gospodarki były w 2002 roku niższe od średnich dla kraju. W usługach nierynkowych WDB/1prac. stanowiła 99,4% średniej krajowej, w usługach rynkowych 94,6%. Największe różnice wystąpiły w rolnictwie i przemyśle gdzie wydajność pracy w regionie stanowiła odpowiednio 53,9% i 80,4% średniej krajowej. Jedynie w budownictwie WDB/1pracującego była wyższa o 0,6% od średniej krajowej. Potwierdza to porównanie struktury wytwarzania Wartości Dodanej Brutto ze strukturą zatrudnienia w poszczególnych sektorach gospodarki. W rolnictwie zatrudniającym 38,3% ogółu pracujących wytwarza się 5,0% WDB, w przemyśle 14,9% pracujących wytwarza 23,6% WDB, w usługach rynkowych przy 25,1% udziale zatrudnienia wytwarza się 45,7% wartości WDB, w usługach nierynkowych 18,1% pracujących wytwarza 22,4% WDB.

Niskie wartości WDB/1pracującego w poszczególnych sektorach wskazują na niekorzystną strukturę gospodarki województwa oraz jej mało konkurencyjny i innowacyjny charakter, z dużym udziałem rolnictwa jako sektora o niskiej wartości dodanej i niskim udziałem przemysłu, w którym dominują gałęzie tradycyjnej niskiej techniki.

Wydajność pracy jest zróżnicowana nie tylko sektorowo, ale też przestrzennie. W 2003 roku wskaźnik WDB/1pracującego w podregionie białkopodlaskim stanowił 91,6% średniej wojewódzkiej i 64,0% (średniej dla kraju, w chełmsko – zamojskim odpowiednio 84,7% i 60,0%, zaś w lubelskim analogicznie 110,5% oraz 78,2%).

W latach 1998-2000 różnice pomiędzy poziomem WDB/1pracującego w regionie, a średnią krajową zwiększyły się z 30,7% do 36,3%. Od roku 2000 rozpoczął się proces konwergencji. W roku 2001 wydajność pracy w regionie wzrosła do poziomu 65,4% a w 2002 roku stanowiła już 70,8% średniej krajowej. Zrównanie wydajności pracy w województwie lubelskim ze średnią krajową będzie możliwe pod warunkiem przyspieszenia tempa restrukturyzacji sektorowej gospodarki i dynamicznego rozwoju technologicznego wszystkich dziedzin gospodarki.

Majątek trwały w regionie

Wartość brutto środków trwałych w gospodarce województwa lubelskiego wyniosła w 2003 r. 76 306mln zł, co stanowiło 4,6% udziału krajowego (8 pozycja w kraju). Pod względem wartości brutto środków trwałych w przeliczeniu na jednego mieszkańca województwo lubelskie zajmuje 15 miejsce (z kwotą 34,8tys. zł wobec 43,9tys. średniej krajowej).

Niekorzystnym zjawiskiem jest niskie tempo modernizacji i wymiany majątku trwałego w regionie. Wskaźnik odnowienia, mierzony wartością łącznych nakładów inwestycyjnych w latach 1999-2003 w odniesieniu do wartości środków trwałych brutto w roku 2003, wynosi dla województwa lubelskiego 24,7% (kraj 35,9%).

Nakłady inwestycyjne w gospodarce regionu

Wielkość nakładów inwestycyjnych poniesionych w gospodarce narodowej w województwie lubelskim w 2003 roku wynosiła 3604,9mln zł, co stanowiło 3,3% nakładów w kraju (11 pozycja). Nakłady inwestycyjne ogółem w regionie zmalały od 1998 roku o 1,5% (w kraju o 2,7%). Wartość nakładów inwestycyjnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca w 2003 roku wynosiła 1643 zł i była o 43,4% niższa niż w kraju.

Nastąpił także spadek nakładów inwestycyjnych w sektorze przedsiębiorstw. W 2003 roku w regionie wielkość nakładów wynosiła 1770,8mln zł i była niższa o 25,6% niż w 1998 roku, przy jednoczesnym spadku inwestycji w kraju o 23,4%. Nakłady inwestycyjne w sektorze prywatnym stanowiły w 2003 roku 54,2% ogółu nakładów inwestycyjnych przedsiębiorstw.

Największy udział w nakładach inwestycyjnych należał do sektora usług rynkowych (36,2%) oraz przemysłu (31,8%). Niespełna 11,0% środków zainwestowano w budownictwie i 8,1% w usługach nierynkowych. Udział rolnictwa, podobnie jak w latach poprzednich był niewielki i wyniósł 4,3%.

Najwięcej inwestowały przedsiębiorstwa w sektorze przemysłu (55,7% ogólnej kwoty nakładów inwestycyjnych) oraz firmy: handel i naprawy (11,7%), transport, gospodarka magazynowa i łączność (11,2%) obsługa nieruchomości i firm (6,6%), pośrednictwo finansowe (2,7%).

Udział podregionów w nakładach inwestycyjnych przedsiębiorstw kształtował się następująco:

- w podregionie białkopodlaskim zainwestowano zaledwie 8,3% ogólnej kwoty nakładów, w chełmsko – zamojskim 19,6%, a w lubelskim 72,1% środków. W strukturze nakładów według sekcji PKD największy udział przemysłu wystąpił w podregionie lubelskim (59,5%), budownictwa w białkopodlaskim (7,7%), handlu i napraw w białkopodlaskim (15,0%), transportu, gospodarki magazynowej i łączności w białkopodlaskim (20,8%), obsługi nieruchomości i firm w lubelskim (7,2%).

Inwestycje zagraniczne

Ze względu na niezbyt duże możliwości finansowania nakładów na inwestycje ze środków krajowych istotne jest wykorzystanie środków zewnętrznych, w tym inwestycji zagranicznych i funduszy strukturalnych.

W porównaniu z innymi regionami, zaangażowanie Bezpośrednich Inwestycji Zagranicznych w województwie lubelskim jest stosunkowo niewielkie. Na koniec 2003 roku na region przypadało tylko 2,2 % z ogólnej wartości bezpośrednich inwestycji zagranicznych zaangażowanych w Polsce. Udział regionu w ogólnej wartości BIZ w Polsce jest znacznie niższy niż udział w ogólnopolskiej liczbie ludności (5,8%). Świadczy to o stosunkowo małym zainteresowaniu kapitału zagranicznego inwestowaniem na Lubelszczyźnie.

W latach 1998-2003 notuje się stały aczkolwiek nieznaczny wzrost ilości firm z udziałem kapitału zagranicznego. W 2003 roku zarejestrowane były 752 takie firmy, co stanowiło 0,5% wszystkich podmiotów zarejestrowanych w województwie. Na koniec 2002r. spółki zagraniczne zatrudniały łącznie około 12tys. osób, co stanowiło 1,1% ogółu zatrudnionych w województwie. Nakłady inwestycyjne spółek zagranicznych kształtują się na niskim poziomie i w 1998 roku wyniosły 668,9mln zł, zaś w 2002 roku 228,6mln.zł, co stanowi niecałe 7% ogółu inwestycji dokonywanych w regionie.

Z badań przeprowadzonych na potrzeby „Prognozy i analizy atrakcyjności inwestycyjnej i napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych w województwie lubelskim wynika, że do największych barier w napływie BIZ należą częste zmiany przepisów prawnych (wskazało na nie 76% firm), przepisy podatkowe (73%) oraz biurokracja w instytucjach lokalnych (57%).

Stosunkowo niewielkie zaangażowanie inwestycyjne firm z kapitałem zagranicznym, a także ich niska aktywność eksportowa, świadczy o niewielkim wpływie kapitału zagranicznego na proces modernizacji gospodarki regionalnej i wzrost jej konkurencyjności. Biorąc pod uwagę przyszłe uwarunkowania dotyczące inwestycji można stwierdzić, iż integracja z Unią Europejską spowoduje w pierwszym okresie koncentrację kapitału inwestycyjnego na najatrakcyjniejszych rejonach. W kolejnych latach w skutek realizacji polityki wyrównywania różnic międzyregionalnych oraz nasycenia inwestycyjnego bardziej konkurencyjnych obszarów, bezpośrednie inwestycje zagraniczne mogą być lokowane także w województwie lubelskim.

Może to nastąpić po przyjęciu przez Polskę wspólnej waluty euro. Po roku 2010 prognozowany jest wzrost inwestycji o 0,5%-1% rocznie. Złoży się na to wiele czynników, wśród których wymienia się: eliminację ryzyka kursowego, poprawę wiarygodności Polski na forum międzynarodowych agencji ratingowych, łatwiejszy dostęp do kapitału i potaniecie kredytów.

Lokalizacja inwestycji zagranicznych w regionach peryferyjnych będzie w dużej mierze determinowana sprawnością administracyjną władz samorządowych. Inwestycje pracochłonne lokalizowane będą tam, gdzie istnieją największe zasoby taniej siły roboczej i inne możliwości ograniczania kosztów, zaś rozwój technologii i inwestycje wiedzochłonne realizowane będą w największych ośrodkach wzrostu.

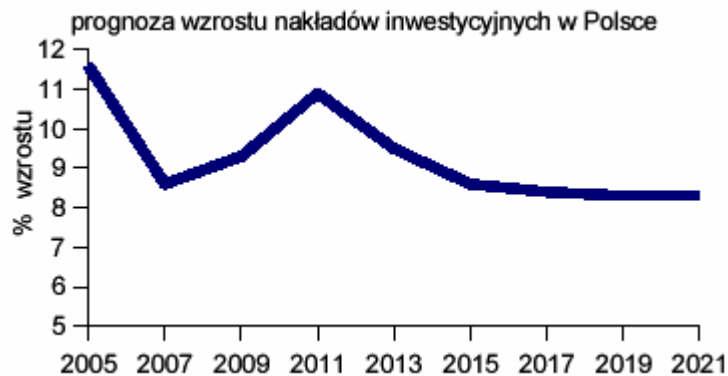
Kolejnym, ważnym źródłem pozyskiwania środków zewnętrznych na inwestycje w najbliższym okresie będą w szczególności transfery europejskie, wynikające z polityki wzrostu konwergencji pomiędzy regionami UE, gdzie jako najbiedniejszy obszar województwo będzie beneficjentem pomocy strukturalnej w kilku kolejnych okresach programowania. W perspektywie 2007-2013 utrzymane zostaną stosunkowo wysokie nakłady na konwergencję, można więc przypuszczać, iż sytuacja nie zmieni się diametralnie. Prognozowany udział funduszy europejskich (transferów) w stosunku do PKB Polski będzie rósł z 1% w 2004r do 2,4% w 2006, 2,8% w 2007r i około 3,5% w roku 2008.

Jednym z impulsów przyczyniających się do zwiększenia napływu inwestycji zagranicznych do regionu lubelskiego powinna się stać realizacja klauzul offsetowych w umowach o zakupie samolotów wielozadaniowych w Stanach Zjednoczonych i sprzętu wojskowego w Europie Zachodniej.

Kolejnym źródłem napływu inwestorów zagranicznych może stać się tworzenie centrów usługowych w usługach offshoringowych (usługi księgowe, finansowe, obsługa klienta, usługi medyczne i sanatoryjne, badania naukowe). Rozwojowi tego typu usług będą sprzyjać czynniki takie jak: wysoki poziom wykształcenia Polaków, duża liczna młodzieży kończącej studia, dobrze rozwinięte szkolnictwo wyższe i niskie koszty wynagrodzenia pracowników.

Możliwości przyciągania kapitału do regionu lubelskiego wynikające z tworzenia polsko-ukraińskich joint-ventures na Ukrainie nie zostały dotychczas wykorzystane. Atutem regionu w tworzeniu wspólnych przedsięwzięć gospodarczych jest sąsiedztwo i doświadczenie w prowadzeniu biznesu z tym państwem. Partnerstwo gospodarcze województwa lubelskiego z Ukrainą przyniosłoby znaczące efekty ekonomiczne ze względu na tańszą niż w Polsce siłę roboczą, surowce naturalne i duży rynek zbytu (50mln mieszkańców). Zwłaszcza w aspekcie deklarowanego przystąpienia Ukrainy do UE

oraz dużego zainwestowania współpracą ze strony państw zachodnich, województwo lubelskie powinno dążyć do nawiązania współpracy gospodarczej.

Źródło: Prognoza makroekonomiczna. MGiP 2005

Stopień uprzemysłowienia

W regionie lubelskim przemysł należy do głównych sektorów gospodarki, o czym świadczy jego istotny udział w tworzeniu WDB. W 2002 roku wyniósł on 17,5%. W strukturze produkcji sprzedanej dominuje sektor prywatny, którego udział w 2003 roku wyniósł 66,1% wartości produkcji. W sektorze publicznym wytworzono 33,9% wartości produkcji sprzedanej przemysłu. Do sektora publicznego należą duże przedsiębiorstwa przemysłowe, dotychczas niesprywatyzowane, stąd tak znaczący udział tego sektora w produkcji sprzedanej, pomimo udziału poniżej 1% w liczbie zakładów przemysłowych. Wartość produkcji sprzedanej przemysłu w roku 2003 wyniosła 13 635,8mln zł i w porównaniu z rokiem 1999 wzrosła o 11,3%. W porównaniu do kraju, województwo lubelskie jest regionem o niskim stopniu uprzemysłowienia. Udział województwa w krajowej produkcji przemysłowej wyniósł 2,7%, przy zaangażowaniu 3,5% pracujących w krajowym przemyśle. W porównaniu do roku 1999 udział produkcji przemysłowej zmniejszył się o 0,1%, a udział zatrudnienia w przemyśle pozostał na tym samym poziomie. Pod względem wartości produkcji przemysłowej województwo uplasowało się na 11 pozycji w kraju. W 2003 roku w przemyśle zatrudnionych było 92,2tys. osób (3,5% wielkości krajowej - 16 lokata w kraju). Wartość produkcji sprzedanej przemysłu na 1 zatrudnionego w województwie wyniosła 164,0 tys. zł, stanowiąc 88,5% średniej krajowej.

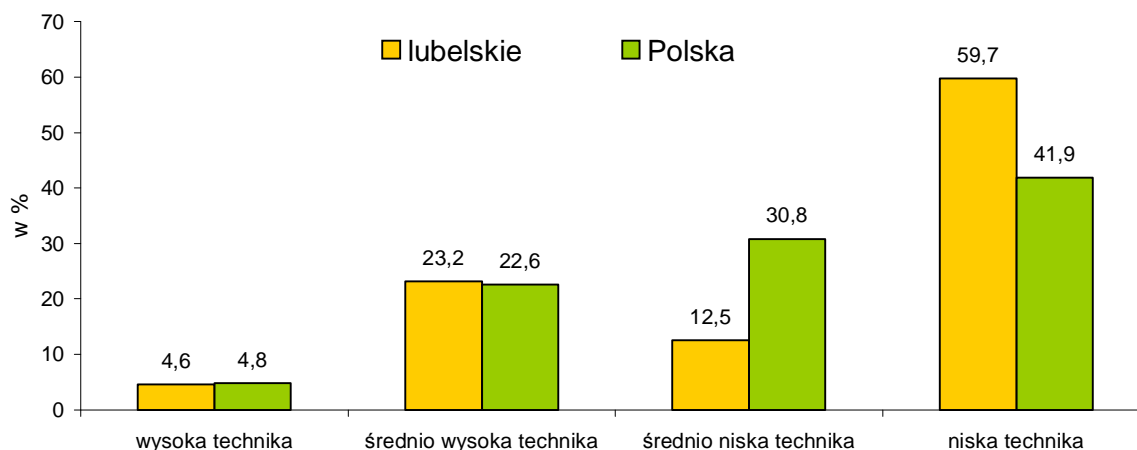
Dynamika produkcji sprzedanej przemysłu w innych regionach Polski była większa aniżeli w województwie lubelskim. W latach 1999-2003 w Polsce wyniosła ona 130,7 %, w województwie lubelskim 111,3%. Znaczące różnice pomiędzy wskaźnikami wojewódzkimi a krajowymi wynikają z niekorzystnej struktury regionalnego przemysłu, w którym dominują gałęzie tradycyjne, o stosunkowo małej wartości dodanej.

W strukturze przemysłu najważniejszą rolę odgrywa przemysł spożywczy (27,3% wartości produkcji sprzedanej). Do ważniejszych gałęzi przemysłu w województwie należą ponadto: produkcja mebli i pozostała działalność produkcyjna (8,5% wartości sprzedanej), produkcja maszyn i urządzeń (6,7%), produkcja wyrobów z surowców niemetalicznych (5,3%), produkcja wyrobów z metali (3,7%), produkcja drewna i wyrobów z drewna (3,3%).

W województwie lubelskim 4,6% produkcji przemysłowej wytwarzanej jest w działach wysokiej techniki (w kraju 4,8%), 23,2% w działach średnio – wysokiej techniki (w kraju 22,6%). Dominują działy średnio – niskiej techniki, w których wytwarza się 12,5% (kraj 30,8%) produkcji przemysłowej i niskiej techniki z udziałem 59,7% wartości przemysłowej (kraj 41,9%). Udział zatrudnionych w działach wysokiej techniki w sektorze produkcji wyniósł 6,9% (w kraju 5,8%), w działach średnio – wysokiej techniki 22,0%

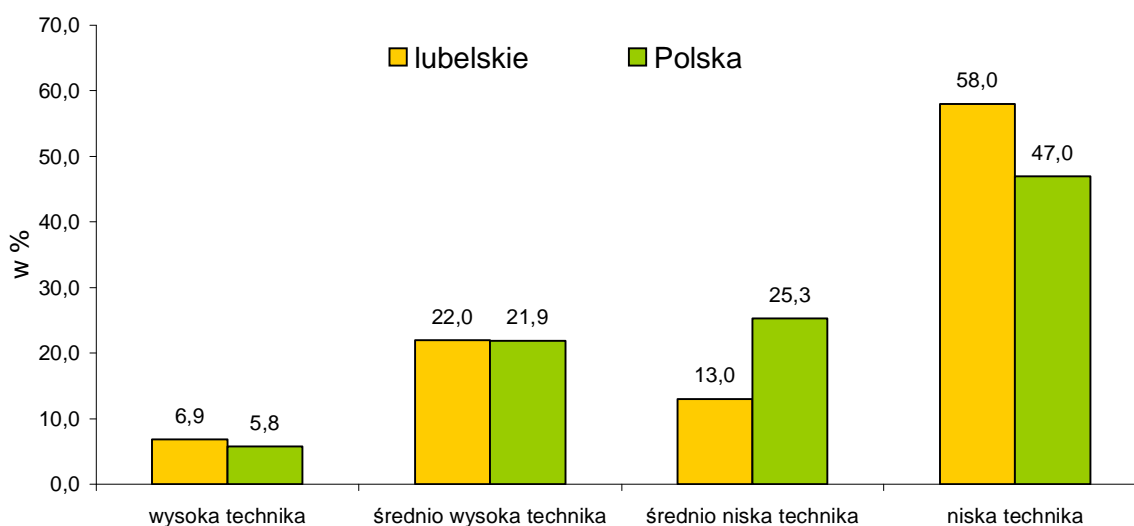
(w kraju 21,9%) w działach średnio niskiej techniki 13,0% (kraj 25,3%) i niskiej techniki 58% (kraj 47%).

Poziom wielkości produkcji o różnym stopniu zaawansowania technologicznego w regionie i kraju

Źródło: GUS, 2004

Zatrudnienie w sektorze produkcji według poziomów techniki

Źródło: GUS, 2004

Innowacyjność lubelskiego przemysłu na tle innych regionów jest raczej niska, co obrazuje wielkość wskaźnika udziału wyrobów nowych i zmodernizowanych w produkcji przemysłu ogółem. Dla regionu lubelskiego w 2003 roku wyniosła 15,1% dla produkcji przemysłowej ogółem i około 18,6% dla przetwórstwa przemysłowego, w Polsce około 17% dla produkcji przemysłowej ogółem i 20% dla przetwórstwa przemysłowego. Nakłady na działalność innowacyjną w przemyśle w 2003 roku stanowiły 1,8% nakładów krajowych (13 pozycja w kraju), przy 2,7% udziału regionu w produkcji przemysłowej kraju.

Szansą na wzmocnienie konkurencyjności przemysłu jest permanentne wprowadzanie innowacji oraz zwiększenie udziału przemysłów wysokiej technologii.

W województwie lubelskim osiągnięcie tych celów będzie możliwe poprzez rozwój zaplecza badawczego pracującego na potrzeby regionalnego przemysłu, w tym przemysłu rolno – spożywczego i produktów ekologicznych (biopaliwa). Powstanie Lubelskiego Parku Naukowo – Technologicznego z zapleczem badawczym oraz inkubatora przedsiębiorstw przemysłów wysokiej technologii może zwiększyć ich udział w strukturze produkcji przemysłowej województwa. Istotne dla wzmocnienia konkurencyjności przemysłu jest powstanie regionalnych i ponadregionalnych klastrów przemysłowych np. „Dolina Lotnicza”, „Dolina Ekologicznej Żywności”.

Budownictwo

W latach 1999-2003 w województwie lubelskim nastąpił spadek produkcji budowlano-montażowej o 30,8% (kraj wzrost o 13%) i w 2003 r. wyniósł 1148,8mln zł, co stanowiło 1,2% średniej krajowej. Udział sektora prywatnego wynosił 95,3%, a na sektor publiczny przypadło 4,7%. W produkcji budowlano-montażowej dominowały roboty o charakterze inwestycyjnym stanowiące 75,5% ogółu produkcji. Podobnie jak w kraju zaznacza się spadek sprzedaży produkcji budowlano-montażowej województwa lubelskiego, który w 2003r. wyniósł 2070mln zł i stanowił 3,1% wartości produkcji kraju (dla porównania udział województwa mazowieckiego wyniósł 21,9%). W roku 2002 zatrudnienie w budownictwie wynosiło 19,4tys., co stanowiło 3,9% udziału w zatrudnieniu krajowym. W porównaniu do roku 1998 nastąpił wyraźny spadek zatrudnienia w budownictwie (o 34,0%).

Oczekiwany, duży front robót budowlanych związanych z realizacją inwestycji współfinansowanych z funduszy strukturalnych może przyczynić się do znaczącego wzrostu zatrudnienia w tej branży. Warunkiem jest jednak udział w tych zadaniach inwestycyjnych firm z obszaru województwa.

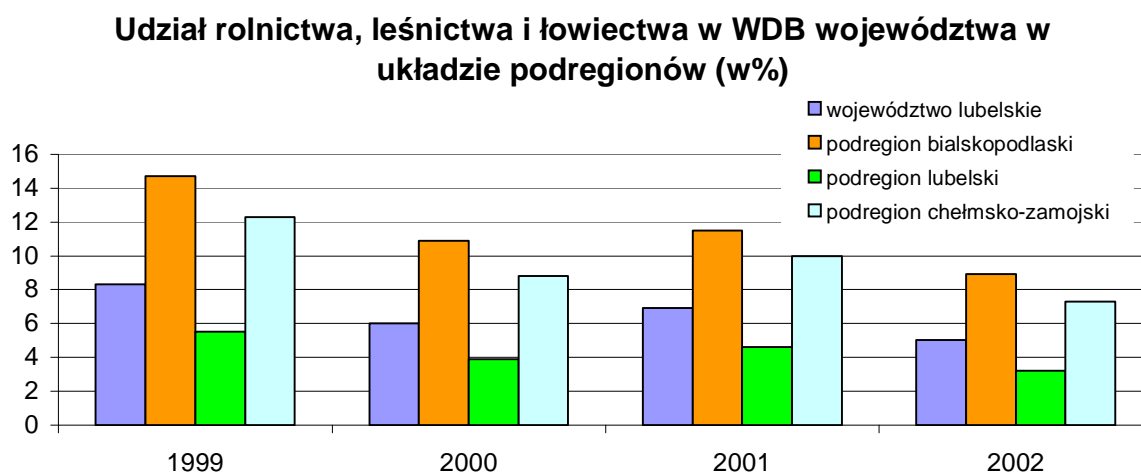
Rolnictwo

Rolnictwo stanowi jeden z najważniejszych działów gospodarki województwa lubelskiego. Świadczą o tym duże zasoby ziemi, wysoki udział ludności rolniczej oraz znacząca produkcja rolnicza w skali kraju. Region zajmuje czołowe lokaty w produkcji buraków cukrowych, chmielu, tytoniu oraz owoców. Wysoka pozycja rolnictwa w województwie jest wynikiem szeregu uwarunkowań tworzących szansę dalszego rozwoju. Zalicza się do nich ukształtowanie powierzchni, korzystne warunki klimatyczne i glebowe. Średni wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej dla województwa wynosi 73,5pkt (wg IUNG w Puławach) i jest wyższy o 6,9pkt od krajowego (66,6pkt). Warunki glebowo-klimatyczne i tradycje w poszczególnych podregionach decydują o specjalizacji produkcji. Tereny północnej i zachodniej części województwa to głównie obszary upraw ziemniaków i zbóż, sady i plantacje owoców jagodowych zlokalizowane są w zachodnim i północno-wschodnim obszarze, a uprawy buraków cukrowych, chmielu i tytoniu występują w centralnej i południowej części regionu.

Niska opłacalność produkcji rolniczej i trudności w zbyciu wytworzonych w gospodarstwach rolnych produktów powodują nasilenie się zjawiska odłogowania i ugorowania gruntów ornych. W 1999 roku odłogowano i ugorowano łącznie 71,1tys.ha na gruntach ornych, co stanowiło 5,3% ich ogólnej powierzchni. Do 2003r. nastąpił znaczący wzrost areалу odłogów i ugorów na gruntach ornych, który wyniósł 92,8tys.ha tj. 8% powierzchni gruntów ornych. W porównaniu do 1999r. wzrost ten wyniósł

o 2,7% (o 21,7tys.ha). To niekorzystne zjawisko odłogowania i ugorowania może stanowić potencjał regionu do uprawy roślin energetycznych (produkcja biomasy).

Ograniczenie produkcji roślinnej oraz niekorzystne relacje cen produktów rolnych powodują systematyczne zmniejszanie się udziału rolnictwa, leśnictwa i łowiectwa w Wartości Dodanej Brutto (z 10,7% w 1998 roku do 5,0% w 2002 roku).

Źródło: GUS 2003

Wartość produkcji rolniczej

Czynnikiem określającym poziom rolnictwa jest wielkość produkcji towarowej. Wartość towarowej produkcji rolniczej w 2002 roku w przeliczeniu na 1ha UR była niższa o 3% od średniej krajowej. Od 1998r. wartość ta ma tendencję wzrostową i przybiera wartość od 935,0 zł do 1995,0 zł w 2002r. i odpowiednio w kraju od 1225,0 zł do 2056,0 zł.

W strukturze globalnej produkcji rolniczej w 2002r w regionie produkcja roślinna stanowiła 60% (kraj 52,8%), a produkcja zwierzęca 40% (kraj 47,2%). W odniesieniu do 1998r. nastąpił spadek udziału produkcji roślinnej o 5,2%, a wzrost udziału produkcji zwierzęcej o 1,2%. W kraju udział ten utrzymał się na takim samym poziomie. W strukturze produkcji towarowej w tym okresie produkcja roślinna stanowiła 44,9% (kraj 38,9%), zaś produkcja zwierzęca 55,1% (kraj 61,1%). W porównaniu do 1998r. nastąpił spadek o 6,6% udziału produkcji roślinnej i wzrost udziału produkcji zwierzęcej o 5,4%.

W 2002 roku ogólna wartość globalnej produkcji rolniczej wynosiła 4983,9mln zł i była wyższa o 2,4% w porównaniu do roku 1999. Nastąpił nieznaczny wzrost w produkcji roślinnej (o 0,8%), a wartość produkcji zwierzęcej była w omawianym okresie o 7,8% wyższa. Udział województwa lubelskiego w produkcji globalnej kraju w 2002 roku wynosił 8,4%, w tym 10,1% w produkcji roślinnej i 6,7% w produkcji zwierzęcej.

Wartość skupu produktów rolnych w 2003 roku w przeliczeniu na 1ha UR w województwie wynosiła 1427 zł (kraj 1567 zł) i była niższa o 9,1% od średniej krajowej. W porównaniu do lat poprzednich wartość skupu produktów rolnych wykazuje tendencję wzrostową i zmniejsza się dystans w porównaniu do średniej krajowej.

Na wartość produkcji rolniczej miał wpływ nie tylko wolumen produkcji, ale także kształtowanie się cen produktów rolnych. Od szeregu lat ceny produktów rolnych wykazują tendencję spadkową i niekorzystne są relacje w stosunku do cen innych produktów.

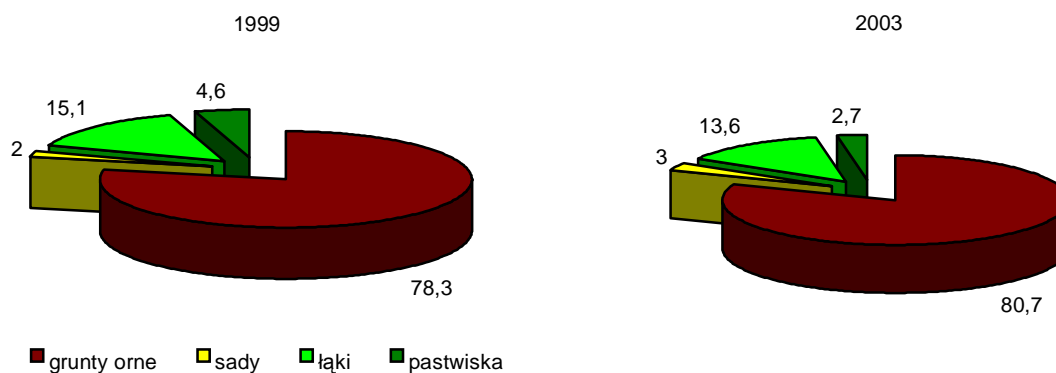
Pomimo niekorzystnych relacji cen produktów rolnych do cen innych produktów, na przestrzeni ostatnich czterech lat, obserwuje się w regionie bardzo znaczący wzrost

wartości produkcji towarowej tj. o 213%. Świadczy to o stale rosnącej konkurencyjności sektora rolnego.

Zasoby ziemi i struktura jej użytkowania

Lubelskie, to region o dużych zasobach ziem wykorzystywanych rolniczo. Użytki rolne w 2003 roku wynosiły 1432,8tys.ha, tj. stanowiły 57,1% ogólnej powierzchni województwa (kraj – 51,7%). Dużym udziałem użytków rolnych, powyżej średniej dla regionu, charakteryzuje się podregion chełmsko-zamojski (64,8%) i lubelski (63,3%), w białkopodlaskim udział ten wynosił 58,5% ogólnej powierzchni podregionu. W latach 1999-2003 systematycznie zmniejszała się powierzchnia użytków rolnych (o 11,2%), głównie z tytułu przeznaczania ich pod zalesienia gruntów mineralnych o niskich klasach bonitacyjnych. Najwyższy ubytek użytków rolnych miał miejsce w podregionie chełmsko-zamojskim (o 9,3%). W podregionie lubelskim ubytek użytków rolnych wynosił 9,0%, białkopodlaskim 7,2%. Pod względem obszaru użytków rolnych region plasuje się na 6 miejscu w Polsce.

Struktura użytków rolnych w 1999 i 2003r. (w %).

Źródło: GUS 2000, 2004

Województwo lubelskie odznacza się dość dużym udziałem gruntów rolnych o wysokich klasach bonitacyjnych gleb. Ich udział stanowi ok. 73% ogólnej powierzchni, w tym gleby szczególnie chronione (kl. I-IIIb) wynoszą prawie 37%. Gleby kl. I-IIIb wykształcone na lessach, występują w centralnej i południowo-wschodniej części województwa i koncentrują się na Wyżynie Lubelskiej i Wyżynie Wołyńskiej. Natomiast najłabsze gleby (kl. V-VIz) występują głównie w obrębie terenów nizinnych, tj. północnej części województwa (Nizina Mazowiecka, Polesie Zachodnie) i w części południowo-zachodniej (Kotlina Sandomierska).

Dominującą formą władania ziemią jest własność prywatna, która obejmuje 78,4% ogólnej powierzchni województwa (wg NSP 2002r). Użytki rolne stanowiły 77,8% zasobów sektora prywatnego. Sektor prywatny użytkował 97,3% powierzchni użytków rolnych regionu, w tym gospodarstwa indywidualne – 95,3% (kraj 87,9%).

Charakterystyczne dla rolnictwa Lubelszczyzny – posiadającego w 2002 roku łącznie 305891 gospodarstw – jest dość duże zróżnicowanie ich wielkości. Największe gospodarstwa istnieją na bazie byłych gospodarstw rolnych, tj. w podregionie białkopodlaskim i chełmsko-zamojskim (w powiatach: hrubieszowskim, chełmskim, tomaszowskim, biłgorajskim). Jednocześnie obserwuje się zjawisko rozdrobnienia gospodarstw rolnych. Problem ten dotyczy szczególnie obszaru w pasie ciągnącym się od

Ryk do Tomaszowa Lubelskiego, gdzie ponad 55% gospodarstw mieści się w przedziale 1 – 5ha.

W województwie lubelskim w 2002 roku funkcjonowało 223,3tys. indywidualnych gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 1ha UR, co stanowiło 11,4% ogólnej liczby tego typu gospodarstw w kraju. Przeciętna powierzchnia gospodarstwa rolnego w 2002 roku wynosiła w regionie 5,9ha, zaś średnia wielkość indywidualnego gospodarstwa rolnego powyżej 1ha UR wynosiła 7,5ha (kraj – 8,3ha; UE – 18,7ha).

Źródło: NSP, 2002r.

W użytkowaniu sektora publicznego znajdowało się 21,6% ogólnej powierzchni województwa. Użytki rolne wynosiły 7,9% zasobu tego sektora.

W regionie istnieją możliwości zwiększania udziału dużych gospodarstw poprzez rozdysponowanie ok. 27,6tys.ha gruntów należących do Agencji Nieruchomości Rolnych. Do 2004 roku Agencja przejęła do Zasobów Własności Rolnej Skarbu Państwa (WRSP) 186tys.ha gruntów, z czego rozdysponowała 159tys.ha, co stanowi ok. 85,2% gruntów przejętych. Najwięcej gruntów popegeerowskich znajduje się w podregionie białskopodlaskim w powiatach białskim, włodawskim i częściowo parczewskim (gmina Dębowa Kłoda) oraz w podregionie chełmsko-zamojskim i dotyczy to powiatów: chełmskiego, hrubieszowskiego, tomaszowskiego i biłgorajskiego.

Skala problemów, jakie zrodził upadek państwowych gospodarstw rolnych i związanej z nim infrastruktury społecznej wymaga wspomaganie i prowadzenia odpowiedniej polityki zmierzającej do rozwiązania negatywnych zjawisk świadczących o marginalizacji tego obszaru.

Od 2003 roku odnotowano wzrost zainteresowania zakupem ziemi rolniczej, co głównie było związane ze spodziewanym wzrostem jej cen po integracji z UE. Ceny ziemi w województwie są dużo niższe w porównaniu do kraju. Średnia cena gruntów ornych w obrocie prywatnym wynosiła w regionie 4963 zł za 1ha (około 1130 euro/ha), w kraju 1308 euro/ha.

W województwie ludność związana z rolnictwem w 2002 roku stanowiła 73,6% ogółu ludności wiejskiej (kraj 58,2%). Utrzymujący się z pracy w swoim gospodarstwie rolnym stanowili 50,6% (w kraju 48,0%) ogółu ludności związanej z rolnictwem, przy czym 18% osób utrzymuje się wyłącznie lub głównie z dochodów z pracy w swoim gospodarstwie.

Nadmiar siły roboczej zaangażowanej w produkcję rolną jest jednym z podstawowych ograniczeń rozwojowych sektora rolnego w województwie. Zjawisko to dotyczy prawie całego województwa. Nadmierne zatrudnienie hamuje poprawę struktury agrarnej, efektywność gospodarowania oraz postęp technologiczny, co z kolei przekłada się na niskie dochody rolnicze i niepełne wykorzystanie potencjału produkcyjnego.

Szansą rolnictwa regionu jest względnie korzystna struktura wieku ludności rolniczej. W lubelskim około 16,0% prowadzących samodzielnie gospodarstwo rolne jest w wieku do 34 lat (kraj 17%, UE – 8%). Odmłodzenie grupy związanej z gospodarstwami rolnymi jest w dużym stopniu wynikiem zmniejszenia możliwości zarobkowania, a także szybszej wymiany pokoleń, wymuszonej uzyskaniem świadczeń emerytalnych w rolnictwie.

Województwo w produkcji rolniczej stanowi bazę żywnościową i surowcową dla przetwórstwa rolno-spożywczego. W 2003 roku w strukturze zasiewów dominowały zboża, których udział wynosił 60,2% (kraj (58,0%). W porównaniu do 1999 roku nastąpił spadek udziału zasiewów zbóż o 29,2%. Ważną pozycję w strukturze zasiewów zajmuje także uprawa ziemniaków, ich udział w ogólnej powierzchni zasiewów wynosi 6,5% (kraj 7,0%) oraz buraków cukrowych – 3,8% ogólnej powierzchni zasiewów (kraj 2,6%). Województwo lubelskie jest znaczącym w skali kraju producentem buraków cukrowych (16% krajowej produkcji), owoców (14,1%), warzyw (10,4%), zbóż (9,9%) i ziemniaków (8,9% krajowej produkcji). Plony zbóż i ziemniaków osiągnęte w lubelskim są nieco niższe niż w kraju i wynoszą odpowiednio 28,5q/ha (kraj 28,7q/ha) i 178q/ha (kraj 179q/ha). Natomiast plony buraków cukrowych osiągnęte w lubelskim wynoszą 462q/ha i są wyższe o 12,6% od średniej krajowej (410q/ha). W porównaniu do 1999 roku znacząco wzrosły plony buraków cukrowych o 19,0% i zbóż o 2,5%.

Poziom plonów osiągniętych w produkcji rolnej regionu nie jest adekwatny do panujących w regionie dobrych warunków glebowych. Plony uzyskiwane przez gospodarstwa z terenu województwa lubelskiego są niższe od średnich dla kraju, pomimo wyższej jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Niewątpliwie spowodowane jest to czynnikami ekonomicznymi, przyczyniającymi się do obniżenia poziomu nawożenia mineralnego oraz słabej odnowy gatunkowej roślin uprawnych, a także spadku zużycia środków ochrony roślin. W 2003 roku zużycie nawozów mineralnych w przeliczeniu na czysty składnik wynosiło 89,1 kg/ha (kraj 93,6 kg/ha). Wymienione wyżej czynniki, wynikające z niedostatku kapitału, mogą stanowić o potencjale regionu do rozwoju upraw ekologicznych przy wykorzystaniu najnowszych osiągnięć nauki w zakresie technologii uprawy roślin.

Rolnictwo ekologiczne

Wzrost zapotrzebowania na żywność ekologiczną powoduje, że produkcja ta w rolnictwie zyskuje coraz większe znaczenie. Stosunkowo niskie wykorzystanie osiągnięć agrotechniki w rolnictwie, stanowiące słabość towarowej produkcji rolnej może zostać przekształcone w siłę regionu, dysponującego korzystnymi warunkami dla rozwoju upraw

ekologicznych oraz wykorzystania alternatywnych źródeł energii. Produkcja żywności ekologicznej w czystym i bezpiecznym środowisku jest objęta specjalnym urzędowym systemem kontroli certyfikacji. Wśród upoważnionych w kraju jednostek certyfikujących akredytację w Polskim Centrum Akredytacji otrzymała jednostka „Ekogwarancja PTRE Sp. z o.o.” w Lublinie.

Produkcją ekologiczną w województwie zajmuje się niewielki odsetek gospodarstw. Biorąc pod uwagę ilość gospodarstw ekologicznych (466) i gospodarstw przedstawiających się na tę produkcję należy stwierdzić, że stanowią one 0,15% ogólnej liczby gospodarstw rolnych (kraj 0,11%). Przeciętna powierzchnia gospodarstwa ekologicznego lub przedstawiającego się na produkcję ekologiczną jest na ogół niewielka. Według danych z 2004 roku spośród ogólnej liczby w kraju – 3942 gospodarstw z certyfikatem i w trakcie przedstawiania (2102) prawie 28,0% gospodarstw posiadało powierzchnię powyżej 5ha. Gospodarstwa większe, o powierzchni powyżej 50ha. stanowiły tylko około 9% gospodarstw. W kraju od 1998 roku⁶ nastąpił ponad czterokrotny wzrost ilości gospodarstw ekologicznych. Podobna sytuacja ma miejsce również w województwie lubelskim, nastąpił wzrost z 263 do 466 w 2004 roku.

Wśród istniejących 55 przetwórci ekologicznych w kraju, które w 2004 roku uzyskały certyfikaty zgodności – 8 z nich znajduje się na terenie województwa lubelskiego.

Gospodarstwa ekologiczne w Polsce w 2004 roku

Źródło: Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych. Warszawa 2005 r.

Hodowla zwierząt gospodarskich oraz jej struktura gatunkowa wykazuje związek z warunkami przyrodniczymi i strukturą zasiewów. Dominującym gatunkiem zwierząt gospodarskich jest trzoda chlewna 96,5szt/100ha UR (kraj 115,1szt.). W podregionie białskopodlaskim w powiatach: radzyńskim, parczewskim i białskim obsada trzody chlewnej jest o ponad 60% wyższa niż średnia dla województwa.

Znaczącą pozycję odgrywa także hodowla bydła – 29,7szt/100ha UR (kraj – 33,9szt). Podregion chełmsko-zamojski (subregion zamojski) odznacza się o 8% wyższą obsadą bydła niż średnia dla regionu i kraju.

⁶ wg danych Inspektoratu Skupu i Przedsiębiorstwa Artykułów Rolnych

Stawy i gospodarka rybacka

W 2004 roku w regionie lubelskim kompleksy stawów rybnych zajmowały 6604ha powierzchni ogólnej województwa. Rozmieszczenie głównych kompleksów stawów w województwie jest równomierne. W zlewni Sanu i Sanny (Z-I) stawy są skupione głównie w Lasach Janowskich i ich powierzchnia wynosi 516 ha. W zlewni Wisły (Z-II) powierzchnia stawów wynosi 916 ha, rozmieszczone są one równomiernie w zlewniach dopływów Wisły. Największy obszar stawów, zajmujący 4513 ha występuje w zlewni Wieprza (Z-III). Największa koncentracja stawów ma miejsce w rejonie Kanału Wieprz – Krzna. Natomiast w zlewni Bugu (Z-IV) powierzchnia stawów wynosi 659 ha, rozmieszczone są one w okolicach dopływów Bugu, głównie Huczwy i Sołokii.

Rybackie wykorzystanie wód stanowiących własność Skarbu Państwa jest formą gospodarczego użytkowania wód. Zadaniem gospodarki stawowej jest dostarczanie hodowlanych ryb przy osiągnięciu optymalnej produkcji. Wraz ze wzrostem zapotrzebowania na ryby, jakie obserwuje się w Europie, otwierają się dobre perspektywy dla rozwoju akwakultury. W regionie lubelskim produkcja stawowa prowadzona jest na małą skalę. Perspektywą dla gospodarki stawowej winna być intensywna hodowla kilku gatunków ryb o dużej produktywności, niskich kosztach oraz dobrze zorganizowane przetwórstwo i rynek zbytu. Wskazane jest prowadzenie gospodarki kompleksowej „zintegrowanej” poprzez hodowlę wielu gatunków ryb i łączenie gospodarki stawowej z innymi formami gospodarowania (np. rozwój gospodarki rybackiej, obejmujące również gospodarkę rolną, wędkarstwo rekreacyjne, rekreację oraz zwiększenie terenów rolnych poprzez zakładanie nowych stawów na nieużytkach). Ponadto niezbędna jest modernizacja stawów istniejących.

Gatunkiem dominującym w gospodarce rybackiej regionu lubelskiego jest karp. Warunki klimatyczne w regionie sprawiają, że cykl produkcji trwa 2 - 3 lata. Istnieje możliwość zwiększenia wydajności stawów karpiowych poprzez wprowadzenie jednoczesnego chowu ryb roślinożernych – amura, tołpygi białej i tołpygi pstrej.

W województwie lubelskim dominuje ekstensywna gospodarka stawowa, która prowadzona jest głównie na płytkich stawach o powierzchni około 50 ha, mających grubą warstwę osadów. Prowadzenie takiej gospodarki wynika z warunków klimatycznych i wysokich kosztów modernizacji stawów. W regionie lubelskim jedną z przyczyn niskiej wydajności są przestarzałe typy stawów tzw. stawy w systemie paciorkowym. Ograniczenie produkcji stawowej wynika również z niekorzystnego bilansu w regionie. W województwie lubelskim istnieją trzy sposoby zasilania stawów:

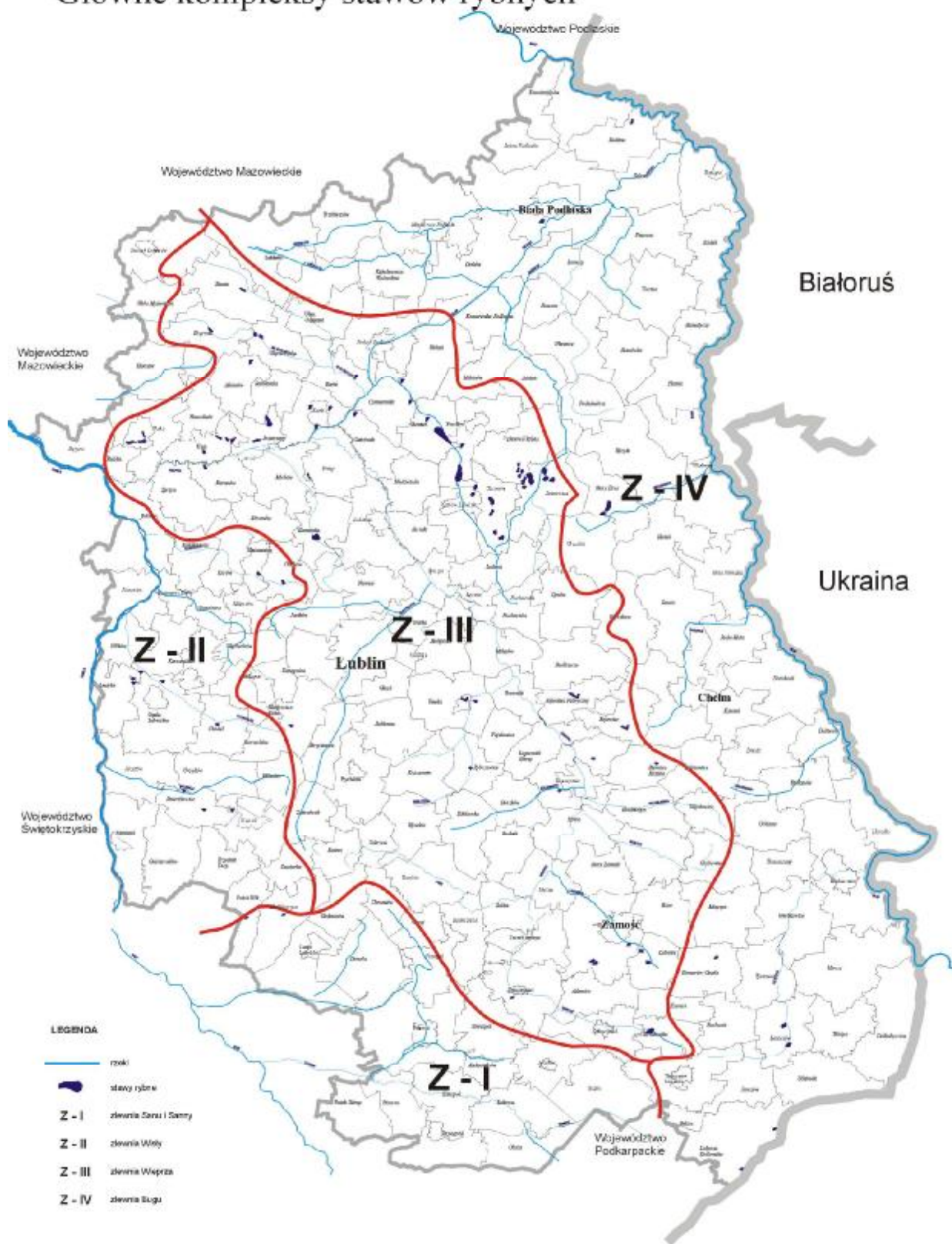
- stawy zasilane z rowów (często rowów leśnych) lub małych rzek, np. stawy zlewni Sanny (Z-I) czy stawy w Brusie (Z-IV);
- stawy niekiedy tworzące kompleksy, zasilane z małych rzek, np. stawy zlewni Sanny (Z-I), w zlewni Chodelki (Z-II), w zlewni górnego Wieprza, górnej Tyśmienicy, Mininy (Z-III) czy też w zlewni górnej Huczwy i Sołokii (Z-IV), zazwyczaj zasilane są ze spiętrzonych rzek lub za pośrednictwem doprowadzalników;
- stawy zasilane z KWK np. Krasne, Libiszów i Sosnowica (Z-IV). Sumaryczny pobór wody dla potrzeb stawów 6604 ha w 2000 roku wynosił 138140tys.m³, w 2003 roku powierzchnia nawadniania uległa zmniejszeniu do 1067ha, a pobór wody wyniósł 43968tys.m³.⁷ Najbardziej nawadnianymi kompleksami stawów są stawy w zlewni Wieprza (Z-III).

---

⁷ wg danych WZM i UW w Lublinie, 2004 rok

Województwo lubelskie

Główne kompleksy stawów rybnych

Źródło: Program Gospodarki Wodnej Województwa Lubelskiego. Część I - Identyfikacja Stawu i Problemów Gospodarki Wodnej

Ochrona różnorodności biologicznej w rolnictwie

O odrębności narodowej w zjednoczonej Europie świadczy kultura narodowa. Dotyczy to również rolnictwa, a w szczególności hodowli zwierząt i roślin. Dlatego ważnym zadaniem jest ochrona przed wyginięciem starych rodzimych ras, które stanowią ważne dziedzictwo kulturowe, a także cenny „bank genów”. Należy zaznaczyć, że wiele starych ras, ustępuje wyraźnie „nowoczesnym rasom” pod względem cech użytkowości (np. ilość mleka, dzienny przyrost ciała, czy wcześniejsza dojrzałość rzeźna). Posiadają one natomiast pewną przewagę pod względem jakości pozyskiwanych produktów, a często są też wyjątkowo niewybredne pod względem warunków klimatycznych i paszy, a także odporne na choroby. Stąd też, ochrona wartości użytkowych oraz puli genowej ginących ras i odmian staje się ważnym elementem ochrony różnorodności biologicznej.

Uchwalona w 1992 roku „Konwencja o różnorodności biologicznej” stanowiła podstawę do przyjęcia przez FAO – „Światowej Strategii Zachowania Zasobów Genetycznych Zwierząt”, która niejako nakazywała krajom członkowskim powołanie własnych struktur odpowiedzialnych za koordynację ochrony zasobów genetycznych zwierząt. W Polsce jest to obecnie Krajowy Ośrodek Koordynacyjny ds. Zasobów Genetycznych Zwierząt.

Na obszarze województwa lubelskiego zachowały się stare rasy zwierząt hodowlanych: konik biłgorajski, konik polski, koń domowy rasy kopczyk podlaski, bydlę rasy polskiej „białogrzbiety”, trzoda chlewna rasy „puławskiej”, owce: wrzosówki, świniarki, karnówki. Podkreślenia wymaga fakt, iż od kilku lat w Akademii Rolniczej w Lublinie trwają prace nad odtworzeniem „białogrzbiatów”. Obecnie w zakładzie doświadczalnym Akademii Rolniczej w Uhrusku, stanowiącej przyszłe centrum hodowli bydła „białogrzbiatego” naukowcy hodują stado tej rasy. Dalsze powiększenie liczebności stada będzie dokonywane poprzez odchów własny oraz wykup z terenu najbardziej wartościowych zwierząt o potwierdzonej badaniami cytogenetycznymi odrębności genetycznej. Odchowane w przyszłości jałówki będą kierowane do wytypowanych gospodarstw indywidualnych deklarujących uczestnictwo w programie, który przewiduje utworzenie dwóch rejonów hodowlanych tego typu bydła, tzn. na Polesiu i w rejonie Biebrzy. Dotychczas zlokalizowana populacja „białogrzbiatów” w rejonie nadbużańskim, nadbiebrzańskim i na Polesiu stwarza możliwość restytucji tej rasy i uratowanie jej od całkowitego wyginięcia. W przyszłości możliwe będzie również rozwinięcie regionalnej współpracy z krajami, w których bydlę w tym typie nadal występuje.

Na obszarze województwa lubelskiego, w uprawie zachowały się reliktywne odmiany roślin uprawnych jak pasternak zwyczajny i soczewica jadalna (odmiana okrągła).

Obserwowana w ostatnich latach zmiana preferencji i opinii konsumentów skutkuje wzrastającym zainteresowaniem i zapotrzebowaniem na produkty zdrowe. Stąd też niezbędne jest wykorzystanie lokalnych ras i odmian w ekstensywnych systemach produkcji.

Otoczenie rolnictwa

W dziedzinie wyposażenia w środki produkcji rolnictwo województwa lubelskiego cechuje stosunkowo wysokie umaszynowanie, przy jednoczesnym dużym zużyciu technicznym sprzętu rolniczego. Ponad 50% maszyn jest zamortyzowana bądź nabyta w obrocie wtórnym. Stan wyposażenia wsi lubelskiej w urządzenia i obiekty infrastruktury technicznej i społecznej jest o wiele gorszy niż na obszarach wiejskich innych regionów kraju.

Gospodarstwa rolne Lubelszczyzny posiadają znaczny wskaźnik nasycenia w ciągniki rolnicze. W regionie na 100 ha UR przypadało 11 ciągników, w tym

w gospodarstwach indywidualnych 11,5szt. (kraj 8,5). Należy nadmienić, że spora ilość tych maszyn posiada duży stopień zużycia technicznego. W 2003 roku zasoby mechanicznej siły pociągowej w regionie wynosiły 79,5 jednostek pociagowych/100ha UR i były wyższe niż dla kraju 61,3 j.p./100ha UR.

W regionie słabo rozwinięte jest otoczenie rolnictwa, niezbędne do pełnej obsługi i funkcjonowania wsi, a poziom świadczonych usług produkcyjnych jest niekompletny i niższy niż przeciętnie w kraju. W województwie lubelskim główne źródło finansowania działalności bieżącej i inwestycyjnej w gospodarstwach rolnych stanowią: samofinansowanie, kredyty i zasilanie budżetowe (renty, emerytury). Finansowanie ponad 95% aktywów w gospodarstwach rolnych kapitałem własnym oraz niedostateczny dostęp do kredytów o charakterze preferencyjnym, uniemożliwiają szybką restrukturyzację i rozwój gospodarstw. Istniejące doradztwo rolnicze (ODR: Końskowola, Grabanów, Rejowiec, Sitno) obejmuje tylko nieliczną grupę producentów i podejmuje tylko część zagadnień związanych z nowoczesną produkcją rolną.

Przetwórstwo rolno-spożywcze

Przetwórstwo rolno-spożywcze było i jest jedną z najlepiej rozwiniętych dziedzin gospodarki województwa. Według danych WUS w 2004 roku na obszarze województwa prowadziły działalność 1674 podmioty zarejestrowane w systemie REGON w zakresie produkcji artykułów spożywczych, napojów i wyrobów tytoniowych. Wśród tych podmiotów 7 znajdowało się w likwidacji bądź zaprzestało czasowo prowadzenia działalności. Przemysł spożywczy reprezentują: 2 duże zakłady zatrudniające powyżej 1000 pracowników (Zakłady Mięsne „ŁMEAT – ŁUKÓW” Spółka Akcyjna i firma cukiernicza „Solidarność” Sp. z o.o.), 14 firm zatrudniających 250-999 osób, 83 zakłady (50-249 osób), 333 firmy (10-40 osób) oraz 1237 firm, które zatrudniały 0-9 pracowników.

Dominującymi branżami w 2004 roku były: piekarniczo-cukiernicza (692), zbożowo-młynarska (367), napojów i soków (77) i mleczarska (32), a ponadto cukrownicza, owocowo-warzywna, piwowarska, tytoniowa, ziemniaczana, i mięsna. Przemysły spożywcze w regionie bazują głównie na lokalnej bazie surowcowej. Na przemysł spożywczy przypada blisko 30% sprzedaży wyrobów i usług całego województwa. Województwo lubelskie dostarcza ponad 15% krajowej produkcji cukru, 8% krajowej produkcji masła i 6% tłuszczów roślinnych. Zbyt mała ilość zakładów nowoczesnego przetwórstwa rolno-spożywczego sprawia, że region nie czerpie korzyści z posiadanych zasobów naturalnych, a ponadto niskie zdolności przetwórcze zakładów nie zabezpieczają pełnego zagospodarowania surowców wyprodukowanych na terenie województwa. Sprzedaż nieprzetworzonych lub niskoprzetworzonych produktów charakteryzuje wciąż malejący udział sektora rolnego o wartości dodanej (1999r – 8,3%; 2002 – 5,0%). Dzięki wprowadzaniu innowacji w rolnictwie zarówno w produkcji i systemie obrotu płodami rolnymi, stworzy się odpowiednie warunki dla wzrostu zdolności tego sektora do generowania wartości dodanej.

Rynki hurtowe, grupy producenckie

Rolnictwo województwa, oprócz dużego rozdrobnienia produkcji, charakteryzuje się również rozdrobnieniem obrotu produktami rolnymi. W wyniku urynkwienia gospodarki zlikwidowane zostały utrwalone wcześniej kanały dystrybucji, a rynek rolny stał się rozproszony i mało przejrzysty dla słabych ekonomicznie gospodarstw rolnych, co bardzo utrudnia zbyt artykułów rolnych. Dotyczy to szczególnie budowy profesjonalnego rynku hurtowego, a także rozpoczęcia procesu organizacji producentów w grupy producencko -

marketingowe. Od szeregu lat w Polsce prowadzone są działania na rzecz tworzenia instytucji rynkowych zajmujących się profesjonalną organizacją obrotu hurtowego artykułów rolno-spożywczych oraz tworzenie grup producentów współpracujących z tymi rynkami. Efektem tych działań jest powstanie w Polsce kilkunastu rynków hurtowych. Do najnowocześniejszych, spełniających wymogi europejskie należą ponadregionalne rynki hurtowe w Poznaniu, Warszawie (Bronisze), Gdańsku, Wrocławiu oraz w Lublinie (Elizówka). Prawidłowe funkcjonowanie rynków hurtowych uzależnione jest w dużym stopniu od rozwoju grup producentów i ich wejścia na rynki hurtowe.

W 2004 roku w regionie lubelskim w rejestr organizacji producentów były wpisane: Zrzeszenie Producentów Owoców i Warzyw „UNIA” z Wąwolnicy i Zrzeszenie Producentów Owoców „LUB-S.A.” w Tomaszowie. Do rejestru Wojewody Lubelskiego było wpisanych 9 grup producenckich, a 7 grup producenckich wstępnie uznanych. Wśród zrzeszeń i grup producenckich produkcją roślinną zajmowało się 16 grup (owoce, warzywa – 12 grup, szyszki chmielowe – 1 grupa oraz tytoń – 3), zaś produkcją zwierzęcą 2 grupy (żywiec wołowy – 1, drób – 1).

Rozwój grup producentów w województwie lubelskim – szczególnie w warunkach rozdrobnienia gospodarstw rolnych – winien być podstawowym zadaniem zmierzającym do prawidłowego funkcjonowania rynku rolnego i dostosowania do wymogów stawianych przez Unię Europejską. Tego typu działania, w warunkach rozdrobnionej produkcji mogą zaktywizować rynek i wpłynąć korzystnie na funkcjonowanie regionalnych i lokalnych kanałów dystrybucji produktów rolniczych.

Instrumenty wspierające rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich

Wykorzystanie potencjału produkcyjnego regionu jest silnie uzależnione od warunków ekonomicznych i organizacyjnych. Duża skala występujących zaniedbań wskazuje na konieczność wsparcia finansowego wszelkich przedsięwzięć warunkujących rozwój tego sektora i przebudowy struktury agrarnej wsi, a także zmiany funkcji obszarów wiejskich, nadanie im charakteru wielofunkcyjnego. Temu celowi służą m.in. programy: Program Aktywizacji Obszarów Wiejskich (PAOW) Banku Światowego i Program SAPARD. Programy te skierowane były głównie do mieszkańców wsi i małych miasteczek. W stosunku do PAOW, działania i środki były przeznaczone m.in. na finansowanie edukacji szkolnej na obszarach wiejskich, tworzenie nowych miejsc pracy, przekwalifikowanie siły roboczej, współfinansowanie infrastruktury wiejskiej oraz budowy administracji lokalnej. W województwie nakłady finansowe na realizację inwestycji na obszarach wiejskich wyniosły ponad 32588tys. zł⁸.

Program SAPARD, podobnie jak PAOW służy nie tylko indywidualnym rolnikom, ale również ma na celu modernizację i restrukturyzację zakładów sektora rolno-spożywczego oraz przyspieszenie rozwoju wsi i małych miasteczek. Wielkość nakładów finansowych na realizację inwestycji w regionie wyniosła ponad 204 726tys. zł⁹.

Finansowane dotychczas z budżetu krajowego programy i tytuły dotacyjne zostaną zawieszane bądź ulegną likwidacji. Producenci rolni korzystają obecnie z dotacji unijnych tj. dopłat bezpośrednich do gruntów rolnych oraz płatności do produkcji surowca tytoniowego i ziemniaczanego, udziału w realizacji programów rozwoju wsi objętych Planem Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW), realizacji inwestycji w gospodarstwach i przedsiębiorstwach rolnych i otoczeniu rolnictwa, ujętych w Sektorowym Programie Operacyjnym Restrukturyzacja i modernizacja rolnictwa sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów

⁸ Wg danych z Wojewódzkiego Biura Wdrażania Programów – stan na dzień 31 marca 2004 roku

⁹ Na podstawie informacji z Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa Oddział w Lublinie, stan na dzień 31 maja 2004r.

wiejskich (SPO). Pomoc ta będzie finansowana z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej. Pośrednio producenci rolni będą beneficjentami działań interwencyjnych podejmowanych na wspólnym rynku rolnym oraz realizacji zadań wynikających z programów rozwoju regionalnego. Należy tu nadmienić, że Komisja Europejska proponuje zastąpienie nowymi instrumentami Europejskiego funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej oraz Finansowego Instrumentu Orientacji Rybołówstwa.

Wprowadzenie proponowanych rozwiązań, oprócz zwiększenia efektywności poszczególnych gospodarstw rolnych w stosunku do całości rynku krajowego w średnim okresie czasu, pozwoli na akumulację kapitału w najsprawniejszych gospodarstwach generując popyt na usługi w otoczeniu rolnictwa, co pozwoli na stopniową zmianę struktury agrarnej oraz struktury zatrudnienia na wsi i migrację z sektora produkcji do sektora usług. Jednocześnie produkcja gospodarstw regionu stanie się konkurencyjna w skali kraju, a gospodarstwa będą znacznie bardziej odporne na naturalne, okresowe wahania koniunktury na rynku produktów rolnych. Ma to szczególne znaczenie w świetle planowanych kierunków i zmian we Wspólnej Polityce Rolnej, zmierzających do stopniowego urynkowania coraz szerszej grupy towarów rolnych oraz systematycznego obniżenia progów interwencji Unii Europejskiej na tych rynkach.

Zróżnicowania wewnątrzregionalne wskazują na potrzebę pełnego wykorzystania miejscowych zasobów produkcyjnych rolnictwa i ich lokalną odrębność poprzez wprowadzenie ładu przestrzennego, rozwój wielofunkcyjny oraz właściwą orientację produkcyjną gospodarstw. Potencjał produkcyjny rolnictwa pozwala na zwiększenie skali i jakości produkcji rolniczej pod warunkiem zastosowania dostępnych innowacji, zwłaszcza w zakresie postępu technicznego.

Produkcja zbóż w lubelskim, stanowiąca miarę wykorzystania potencjału produkcyjnego rolnictwa oraz poziom kultury rolnej, wymaga przede wszystkim racjonalizacji użytkowania gleb, zmian w strukturze uprawianych zbóż, wzrostu nakładów na umiarkowaną, uzasadnioną ekonomicznie intensyfikację produkcji oraz poprawę odczynu i zasadności gleb. Przedsięwzięciom tym powinno towarzyszyć systematyczne podnoszenie wiedzy fachowej producentów oraz współpraca z doradztwem rolniczym.

Niezbędne jest zwiększenie efektywności transferu wiedzy do praktyki rolniczej. Pogłębiające się procesy polaryzacji gospodarstw oraz wewnątrzregionalnego zróżnicowania wskazują na konieczność dostosowania zaleceń agrotechnicznych i systemów doradztwa do zróżnicowanego poziomu produkcji w różnych grupach gospodarstw. Racjonalizacja użytkowania ziemi rolniczej w regionie powinna polegać na przyspieszeniu procesu scaleń i wymiany gruntów, zmniejszeniu odlogów na gruntach dobrych i średnich, wyłączeniu z użytkowania rolniczego większości bardzo słabych gleb oraz części gleb średnich – przy równoczesnej poprawie agrotechniki i respektowaniu zrównoważonego gospodarowania. Rozwiązaniem pozwalającym na wykorzystanie zwolnionych z produkcji rolnej gruntów może być pozyskiwanie biomasy na cele energetyczne, bądź zalesianie.

Z uwagi na tradycyjne metody i niskie zużycie środków chemicznych, województwo lubelskie może z powodzeniem produkować żywność wysokiej jakości, na którą wzrasta popyt zarówno wśród konsumentów polskich jak i unijnych. Wskazane jest tworzenie warunków dla rozwoju rolniczej produkcji ekologicznej, wytwarzanej metodami uwzględniającymi wymagania ochrony środowiska i potrzeby konsumentów. Dla budowy konkurencyjności gospodarstw produkujących metodami ekologicznymi niezbędne jest podniesienie wiedzy rolników, zwiększenie nakładów inwestycyjnych i podjęcie działań marketingowych.

Stosunkowo niska intensywność produkcji rolnej, dobrze zachowane metody produkcji i różnorodność mikro – struktur rolniczych i wiejskich są szansą rozwoju rolnictwa

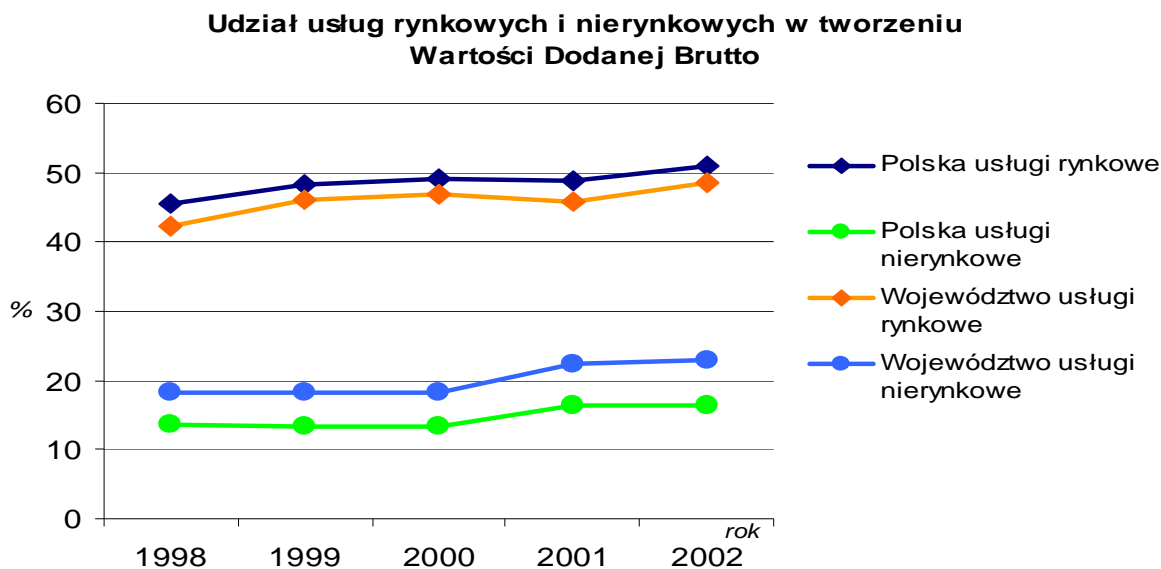
województwa lubelskiego w zgodzie z europejskim modelem rozwoju tego sektora wyznaczonym w ramach Agendy 2000.

Sektor usług

W celu zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju gospodarczego ważny jest harmonijny rozwój całego sektora usług, obejmującego usługi rynkowe i nierynkowe. W układzie Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD) do usług rynkowych zaliczają się sekcje: „Handel hurtowy i detaliczny, naprawa pojazdów mechanicznych, motocykli oraz artykułów użytku osobistego i domowego”, „Hotele i restauracje”, „Transport, gospodarka magazynowa i łączność”, „Pośrednictwo finansowe”, „Obsługa nieruchomości, wynajem, nauka i usługi związane z prowadzeniem działalności gospodarczej”, „Pozostała działalność usługowa komunalna, społeczna i indywidualna”.

Usługi nierynkowe obejmują następujące sekcje: „Administracja publiczna i obrona narodowa”, „Obowiązkowe ubezpieczenia społeczne i powszechne ubezpieczenia zdrowotne”, „Edukacja”, „Ochrona zdrowia i opieka społeczna”. W sektorze usług rynkowych jako najbardziej efektywnym sektorze gospodarki zatrudniającym 25,1% ogółu pracujących w regionie, wytwarza się 48,5% Wartości Dodanej Brutto. Według Komitetu Prognoz PAN do 2010 roku nastąpi w Polsce wzrost udziału usług w zatrudnieniu do 40,5%, w tym usług rynkowych do 28,5%.

Poniższy wykres przedstawia udział usług rynkowych i nierynkowych w tworzeniu wartości Dodanej Brutto.

Źródło: GUS 1999-2003

Instytucje otoczenia biznesu

Kluczowym segmentem otoczenia biznesu jest sektor bankowy. Na terenie województwa działają dwie Centrale Bankowe – Diment Bank S.A. i Wschodni Bank Cukrownictwa S.A. w Lublinie oraz około 280 oddziałów i placówek bankowych. W większych miastach działają filie komercyjnych banków oferujące kompleksowe pakiety usług finansowych łącznie z ofertą biur maklerskich i punktami obsługi klienta. Ponadto istnieje około 500 ekspozytur i agencji bankowych oraz punktów kasowych. W mniejszych ośrodkach miejskich i na obszarach wiejskich działalność prowadzą banki spółdzielcze, które

Uwarunkowania i diagnoza stanu wyjściowego

oferują ograniczony zestaw świadczeń bankowych. Zaangażowanie finansowe banków w obszarach wiejskich jest stosunkowo niewielkie. Analiza dostępnych instrumentów finansowych pozwala stwierdzić, że potrzeby finansowe województwa znacznie przekraczają dostępne na rynku środki finansowe. Szczególnie odczuwalny jest brak preferencyjnych źródeł finansowania inwestycji infrastrukturalnych, prowadzonych przez samorządy. Instytucjami tej kategorii są: Lubelski Fundusz Kapitałowy Sp. z o.o.; Lubelski Fundusz Przedsiębiorczości Sp. z o.o.; Biłgorajski Fundusz Przedsiębiorczości; Biłgorajski Fundusz Pożyczkowy.

Izby i stowarzyszenia gospodarcze

Funkcjonujące w województwie przedsiębiorstwa i instytucje publiczne podejmują dobrowolne inicjatywy tworzenia izb w celu reprezentowania ich interesów na forum zewnętrznym. Klientami tych instytucji są przedsiębiorcy oraz bezrobotni zamierzający rozpocząć działalność na własny rachunek. Na terenie województwa działają m.in.:

- Białkopodlaska Izba Gospodarcza;
- Izba Przemysłowo-Handlowa;
- Lubelska Izba Rzemieślnicza;
- Regionalna Izba Gospodarcza;
- Stowarzyszenie Instytut Wschodni;
- Izba Rzemieślnicza i Małej Przedsiębiorczości;
- Lubelska Izba Rolnicza.

Wymienione podmioty prowadzą działalność szkoleniowo-doradczą, informacyjną oraz zajmują się kompleksową obsługą małych firm. Ponadto przedmiotem ich działalności jest także organizacja konferencji, targów, misji i innych imprez o charakterze promocyjnym związanym z potrzebami środowisk gospodarczych regionu. Ich działalność należy ocenić pozytywnie, jednakże zbyt mała ilość izb i stowarzyszeń powoduje, że promocja przedsiębiorczości jest niewystarczająca.

Ośrodki wspierania przedsiębiorczości

Na obszarze województwa funkcjonują ośrodki wspierania przedsiębiorczości, które zajmują się pomocą w uruchomieniu działalności gospodarczej oraz wspierają już istniejące firmy, szczególnie z sektora MSP. Instytucje te świadczą usługi przede wszystkim w zakresie usług doradczych, szkoleniowych, informacyjnych i finansowych. Ośrodki wspierania przedsiębiorczości skupione są głównie w Krajowym Systemie Usług dla MSP, koordynowanym przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości. Ośrodkami posiadającymi akredytację w Krajowym Systemie Usług i świadczącymi usługi:

- w zakresie usług szkoleniowych, informacyjnych i szkoleniowych są:
  - Biłgorajska Agencja Rozwoju regionalnego S.A. w Biłgoraju;
  - Fundacja „Puławskie Centrum Przedsiębiorczości”;
  - Fundacja Rozwoju Lubelszczyzny (działająca pod nazwą: Fundacja Akademii Rolniczej im. Wincentego Witosa) w Lublinie;
  - Lubelska Fundacja Rozwoju - Agencja Rozwoju Regionalnego;
  - Centrum Badawczo-Szkoleniowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Zamościu.
- w zakresie usług szkoleniowych i doradczych:

- Politechnika Lubelska Katedra Automatykacji Wydział Mechaniczny (Lubelskie Centrum Transferu i Technologii);
- Polska Fundacja Ośrodków Wspomagania Rozwoju Gospodarczego „OIC Poland”;
- Wschodni Klub Techniki i Racjonalizacji w Zamościu;
- w zakresie usług finansowych - Lubelski Fundusz Poręczeń Kredytowych Sp. z o. o.;
- w zakresie usług szkoleniowych i informacyjnych:
  - Międzyrzeckie Stowarzyszenie Rozwoju Przedsiębiorczości.

Spośród instytucji wspierających MSP w zakresie eksportu należy wymienić: Korporację Ubezpieczeń Kredytów Eksportowych S. A. oraz Bank Gospodarstwa Krajowego.

Liczba ośrodków KSU i zrealizowanych usług dla sektora MSP w przeliczeniu na 1000 aktywnych MSP w 2003 r.

Źródło: www.ksu.parp.gov.pl/aktywnosc

Ośrodki szkoleniowo-konsultingowe

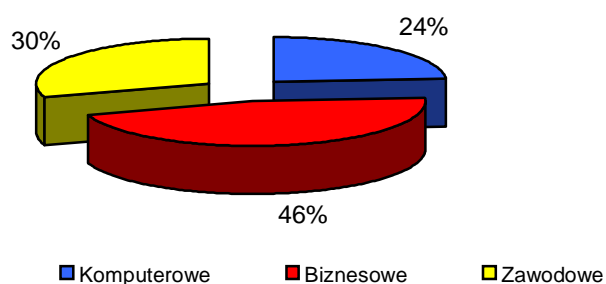
Przechodzenie do gospodarki rynkowej oraz transformacja strukturalna gospodarki regionu wpłynęła na wzrost zapotrzebowania na różnego rodzaju szkolenia i doradztwo, co z kolei spowodowało powstanie szeregu prywatnych szkół biznesu, centrów edukacji, centrów kształcenia praktycznego i ustawicznego oraz firm konsultingowych. Misją instytucji szkoleniowo-doradczych jest stymulowanie rozwoju gospodarczego województwa poprzez działalność szkoleniowo-doradczą. Na terenie województwa oprócz ośrodków skupionych

Uwarunkowania i diagnoza stanu wyjściowego

w Krajowym Systemie Usług oraz izb gospodarczych i izb przemysłowo-handlowych funkcjonuje szereg podmiotów świadczących usługi szkoleniowo-konsultingowe. Większość z nich działa w systemie komercyjnym. Ponadto świadczeniem usług doradczo-konsultingowych zajmują się: Lubelska Korporacja Prawnicza, kancelarie księgowo-podatkowe, zespoły doradców finansowo-księgowych.

W ramach Lubelskiej Fundacji Rozwoju (LFR) funkcjonują zespoły, które również prowadzą działalność w zakresie usług szkoleniowo - konsultingowych. Zespoły szkoleń i doradztwa LFR oferują profesjonalne usługi szkoleniowo-doradcze adresowane do MSP, osób rozpoczynających działalność gospodarczą, administracji rządowej i samorządowej. Szkolenia odbywają się w siedzibie i w oddziałach LFR.

Struktura szkoleń zrealizowanych do końca 2003 roku

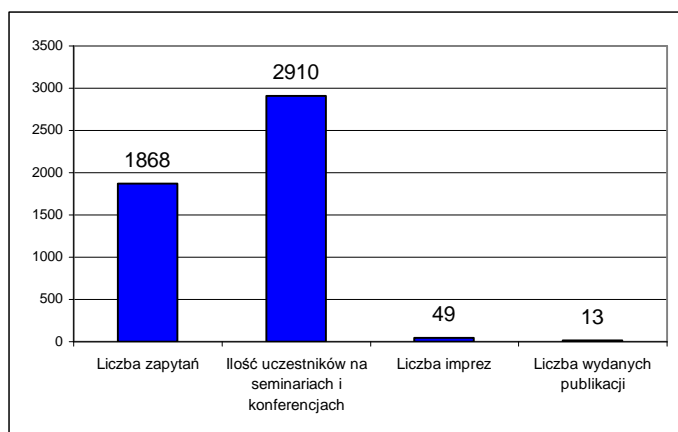
Źródło: LFR, 2004r.

Lubelska Fundacja Rozwoju do końca 2003 roku zorganizowała 2528 szkoleń, w których uczestniczyło 41840 osób. Ponadto LFR była inicjatorem tworzenia studiów podyplomowych. Od 2004 roku UMCS Wydział Prawa i Administracji wspólnie z Polskim Uniwersytem Wirtualnym oraz LFR prowadzi eksternistyczne studia magisterskie uzupełniające na kierunku Administracji wspomagane zajęciami z wykorzystaniem Internetu.

Podstawowych informacji udzielają i doradztwo świadczą także Ośrodki Wspierania Biznesu w terenie będące odpowiednikami Punktów Konsultacyjno - Doradczych funkcjonujących przy każdej Agencji Rozwoju Lokalnego.

Duże znaczenie w świadczeniu usług doradczo-konsultingowych ma Euro Info Centre w Lublinie powstałe w ramach Wieloletniego Programu dla MSP finansowanego przez Komisję Europejską i Dyрекcję Generalną ds. Przedsiębiorstw.

Usługi świadczone przez Euro Info Centre do końca 2003 roku

Źródło: LFR, 2004r.

Na terenie województwa prowadzeniem szkoleń zajmuje się także Wojewódzki Urząd Pracy. Działające w regionie prywatne szkoły biznesu zarządzania i przedsiębiorczości w Lublinie, Chełmie i Zamościu są również stymulatorami rozwoju gospodarczego województwa. Tkwiące tu potencjały będą mogły w niedalekiej przyszłości służyć profesjonalną obsługą doradczą.

Centra targowe, wystawienniczo-promocyjne, giełdy towarowe

Elementem wspierającym rozwój biznesu jest szeroko rozumiana promocja gospodarcza. Warunki dla tej promocji tworzą instytucje organizujące imprezy wystawienniczo-promocyjne, giełdy towarowe, specjalistyczne wystawy i targi. W regionie lubelskim odbywają się krajowe targi i wystawy organizowane przez Międzynarodowe Targi Lubelskie S.A. w Lublinie. Do znaczących krajowych targów należy zaliczyć Targi: Biopaliw, Energetyki, Budowlane, Drogownictwa, Mebli i Wyposażenia Wnętrz, Sztuki Jubilerskiej, Kamieni Szlachetnych, Rzemiosła Artystycznego i Upominków, Pszczelarskie, Tea & Coffee, Zielarskie. Wśród wystaw należy wymienić: Salon Samochodów Użytkowych, Lubelski Salon Książki i Wydawnictw Multimedialnych. Niepokojącym zjawiskiem jest spadek od 1999 roku ilości wystaw i ekspozycji, gdzie w porównaniu do 2003 roku liczba wystaw uległa zmniejszeniu o 24 (o 4%), a ekspozycji o 40 (o 21%). Targi i wystawy organizowane są w Centrum Targowo - Wystawienniczym w Lublinie, Lubelskiej Giełdzie Rolno - Spożywczej w Elizówce.

Usługi sieciowe

Główne wskaźniki wykazują, że wzrasta zarówno produkcja, liczba odbiorców, a także zużycie energii elektrycznej. Produkcja krajowa energii elektrycznej brutto w 2003 roku wynosiła 142 128,0GWh, natomiast w województwie lubelskim 2141,1GWh, co stanowi 1,5% produkcji krajowej.

Pod względem zużycia energii elektrycznej na 1 mieszkańca województwo lubelskie zajmuje 11 pozycję w kraju (region lubelski – 608,7kWh, kraj – 692,4kWh), co daje zaledwie 4% udział w skali kraju. Jednocześnie wykazuje się jedną z największych dynamik przyrostu zużycia energii elektrycznej w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca na tle kraju. W latach 1999 – 2003 nastąpił przyrost zużycia o 8,8%.

Wskaźnik odbiorców energii elektrycznej w miastach wynosi 359,7 tys. (kraj – 8773,1 tys.). Obsługiwani są oni przede wszystkim przez Lubelskie Zakłady Energetyczne LUBZEL S.A., Zamojską Korporację Energetyczną S.A. oraz na niewielkim obszarze - na południu województwa - przez Rzeszowski Zakład Energetyczny S.A., a na północy regionu – przez Zakład Energetyczny Warszawa – Teren S.A.

W najbliższych latach przewidywana jest restrukturyzacja sektora energetycznego. W 2003 roku Rada Ministrów przyjęła dwa dokumenty określające cele i kierunki zmian, jakie rząd zamierza wprowadzić do sektora elektroenergetycznego. Dokument Ministerstwa Skarbu Państwa „Program realizacji polityki właścicielskiej Ministra Skarbu Państwa w odniesieniu do sektora elektroenergetycznego” przedstawia harmonogram prywatyzacji przedsiębiorstw tego sektora, przy czym proces prywatyzacyjny poprzedzony zostanie konsolidacją poszczególnych wytwórców i dystrybutorów energii elektrycznej.

W ramach konsolidacji podsektora dystrybucji energii na terenie Polski Wschodniej zostanie utworzony koncern pod nazwą grupa L-6 z siedzibą w Lublinie. W jego

skład wejść: Lubelskie Zakłady Energetyczne Lubzel, Zakład Energetyczny Białystok, Zamojska Korporacja Energetyczna, Zakłady Energetyczne Okręgu Radomsko-Kieleckiego S.A., Zakład Energetyczny Warszawa – Teren, Rzeszowski Zakład Energetyczny. Prywatyzacja skonsolidowanych spółek, w tym Grupy L-6 nastąpi w latach 2004-2006. Oprócz konsolidacji planuje się wydzielenie sfery obrotu z powstałych spółek dystrybucyjnych, w celu obniżenia kosztów, rozszerzenia zakresu usług i podniesienia ich jakości.

Województwo zaopatrywane jest w gaz ziemny z krajowego systemu gazociągów wysokiego ciśnienia. Ponadto eksploatowane są lokalne kopalnie gazu w rejonie Tarnobrodzkiego, Lublina i Steżycy. Województwo lubelskie odznacza się niskim poziomem gazyfikacji, co potwierdza 3,9 % udział odbiorców gazu z sieci w stosunku do średniej krajowej. Łączna długość sieci rozdzielczej gazu eksploatowanej w 2003r. na obszarze województwa lubelskiego, wynosiła 6288,4 km (kraj – 103455,2 km). Pod względem liczby odbiorców gazu z sieci (bez korzystających z gazomierzy zbiorczych) w 2003 r., województwo lubelskie uplasowało się na 11 miejscu (region lubelski – 273,2tys., kraj – 6947,0tys.).

Zapotrzebowanie na energię ciepłą pokrywane jest przez źródła energetyki zawodowej, ciepłownie komunalne, elektrociepłownie przemysłowe i kotłownie zakładowe oraz indywidualne źródła ciepła. Duże miasta posiadają scentralizowane systemy ciepłownicze.

W województwie lubelskim wskaźnik zużycia energii cieplnej w TJ wyniósł w 2003r. 11 141 513,0, co stanowi 4,5% sprzedaży energii cieplnej krajowej.

Bardzo ważnym źródłem energii jest węgiel kamienny. W województwie w porównaniu do lat 1998/2003 nastąpił wzrost wydobycia węgla kamiennego o 10%, a najwyższym wydobyciem cechował się rok 1999, w którym wydobyto 5,5mln ton tego surowca. Występuje tendencja zastępowania opalania węglem na rzecz paliw mniej emisyjnych, takich jak gaz i olej. Jednocześnie zauważalny jest wzrost zużycia gazu ziemnego jako źródła ciepła mającego znacznie mniejszy wpływ na zanieczyszczenie środowiska przyrodniczego.

Usługi turystyczne.

Potencjał turystyczny

Lubelszczyzna jest obszarem atrakcyjnym turystycznie, posiada bogatą i różnorodną spuściznę kulturową, walory krajobrazowe i uzdrowiskowe i należy do regionów najczystszych ekologicznie.

Walory turystyczne województwa lubelskiego stwarzają możliwości rozwoju funkcji turystyki jako istotnego czynnika aktywizacji obszarów i źródła dochodu mieszkańców regionu. Bogactwo środowiska turystycznego Lubelszczyzny stanowią: dobrze zachowane, atrakcyjne środowisko przyrodnicze, spuścizna kulturowa będąca wynikiem styku trzech kultur (Cesarstwa Bizantyjskiego, prawosławnej Rusi i renesansowej Europy), wydarzenia kulturalne, częściowe zainwestowanie turystyczne. Znaczącym walorem dla turystyki są obiekty o szczególnej randze – muzea i miejsca martyrologii oraz miejsca pielgrzymkowe – sanktuaria katolickie i prawosławne, a także kultywowane na niektórych obszarach - przejawy tradycyjnej kultury ludowej. W granicach województwa znajdują się obszary o walorach wypoczynkowych znaczących w skali kraju – II i III kategorii atrakcyjności turystycznej, do których zakwalifikowano: rejon Kazimierza Dolnego – Nałęczowa i Puław, Pojezierze Łęczyńsko – Włodawskie, Roztocze oraz rozległe kompleksy lasów Puszczy Solskiej i Lasy Janowskie. W naturalny sposób predysponowane do

wykorzystania turystycznego są istniejące parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu, w tym chronione doliny rzek Wisły i Bugu. Mają one istotne znaczenie dla promocji i rozwoju różnych form ruchu turystycznego, zwłaszcza przyjaznych środowisku eko- i agroturyzmu. Istnieje możliwość turystycznego wykorzystania Pogranicza, w ramach wspólnych ustaleń z Ukrainą i Białorusią (koncepcja rozwoju turystyki w ramach Transgranicznych Obszarów Chronionych).

Na obszarze województwa znajdują się miejscowości turystyczne o znaczeniu międzynarodowym lub pierwszorzędym w kraju, do których zaliczono Lublin, Zamość, Kazimierz Dolny, Nałęczów, Puławy, Kozłówkę, Janów Podlaski. Nałęczów pełni ponadto funkcję uzdrowiskową o znaczeniu krajowym. Funkcja uzdrowiskowa rozwijana w Krasnobrodzie posiada obecnie mniejszą rangę.

Możliwość rozwoju turystyki, poza atrakcyjnością obszarów, uwarunkowana jest pojemnością turystyczną, tj. „optymalną liczbą osób, które mogą jednocześnie przebywać na danym obszarze, po jego przystosowaniu do tego celu, w warunkach prawidłowego zaspokojenia ich potrzeb, nie wywołując negatywnych konsekwencji w walorach środowiska przyrodniczego”. Na podstawie danych szacunkowych wyliczono, w przybliżeniu, pojemność ważniejszych obszarów turystycznych (rejon Kazimierza, Nałęczowa, Roztocze, Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego) na około 54tys. w sezonie letnim i ok. 13tys w sezonie zimowym.

Infrastruktura turystyki

Obszary atrakcyjne turystycznie oraz miejscowości o walorach turystycznych połączone są szlakami turystycznymi, związanymi z osobliwościami przyrodniczymi, historią regionu, zabytkami architektury, śladami dawnych kultur.

Jednym z najbardziej atrakcyjnych szlaków turystycznych województwa lubelskiego jest wąskotorowa Nałęczowska Kolej Dojazdowa o długości 56km, której właścicielem po przejściu od PKP jest Powiat Opolski. Powstała ona w 1893 roku, obecnie znajduje się w rejestrze Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Kolejka biegnie od Nałęczowa poprzez Wąwolnicę, Karczmiska, z dojazdem do grodziska archeologicznego w Chodliku (VI w.p.n.e., największe skupisko ludów prasłowiańskich w Europie Środkowo – Wschodniej), dalej Poniatową, Opole Lubelskie, kończąc swój bieg kilometr od Wisły. W latach 2000-2004 kolejka przewoziła od 10 do 25tys. turystów rocznie.

Po całkowitym przejściu majątku kolejki od PKP Samorząd Powiatu Opolskiego we współpracy z innymi samorządami przygotowuje projekt jej modernizacji wraz z rozbudową infrastruktury towarzyszącej: zalewy, kąpieliska, zaplecze hotelowe, gastronomiczne, pola biwakowe, a także rekonstrukcję grodzisk i osad archeologicznych (Chodlik, Żmijowiska, Kłodnica, Dobre, Podgórz).

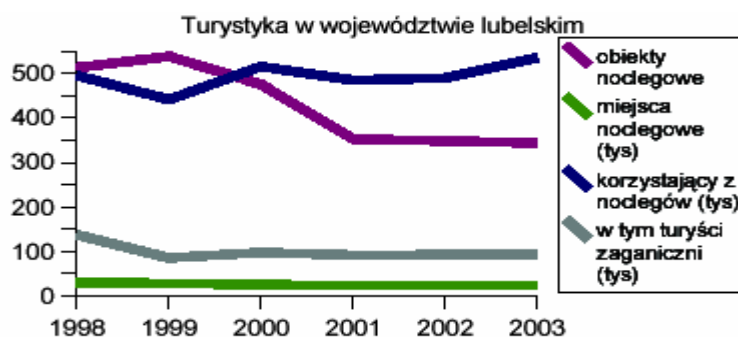
Na terenie województwa lubelskiego wyznaczonych jest około 3tys. kilometrów pieszych szlaków turystycznych znajdujących się pod opieką znakarzy szlaków turystycznych PTTK, skupionych w większości przy oddziałach PTTK w Lublinie i Zamościu. Według GUS w województwie lubelskim w roku 2002 istniało 2334,2km szlaków o znaczeniu międzynarodowym, ogólnopolskim i regionalnym. W latach 2001-2003 w województwie lubelskim zostało odnowionych 1800 km szlaków (77%).

W latach 2001-2003 rozpoczęto znakowanie nowych rowerowych szlaków o znaczeniu wojewódzkim pod patronatem Samorządu Województwa Lubelskiego. W roku 2001 został wyznaczony szlak rowerowy Lublin – Nałęczów – Kazimierz Dolny o długości 64km. W roku 2003 wyznakowano Centralny Szlak Rowerowy Roztocza, odcinek na szlaku z Kraśnika do Zwierzyńca (etap I długości 100km). Niezależnie od szlaków o znaczeniu ogólnopolskim i regionalnym, w latach 2001-2003 wyznakowane zostały lokalne szlaki

rowerowe i piesze w miejscowościach i obszarach atrakcyjnych turystycznie (powiaty Biłgoraj, Janów Lubelski i Włodawa). Uwzględniając nowo utworzone ścieżki w parkach narodowych i krajobrazowych w latach 2001-2003 możliwości uprawiania turystyki pieszej i rowerowej zwiększyły się o ponad 20%.

Baza noclegowa

Województwo lubelskie dysponowało w 2003 roku 21,3tys miejsc noclegowych w 344 obiektach noclegowych różnego typu. W odniesieniu do pojemności głównych rejonów turystycznych stanowiło to około 40% zakładanych możliwości. W podregionie białkopodlaskim koncentruje się 34,9% obiektów i 29,2% miejsc noclegowych turystyki, w chełmsko-zamojskim 32,3% obiektów i 31,7% miejsc noclegowych, w lubelskim 32,8% obiektów i 39,1% miejsc noclegowych. W latach 1999-2003 liczba obiektów noclegowych zmniejszyła się o 195 obiektów, tj. o 36,2% (kraj 47%). Spadek liczby obiektów związany był głównie z procesem prywatyzowania zakładowej bazy wczasowej. Z powodu postępującej dekapitalizacji i niskiej rentowności obiektów wczasowych, liczba miejsc noclegowych zmniejszyła się o 27,2% (kraj 24,7%).

Źródło: GUS. 2004

Bazę noclegową województwa cechuje duża sezonowość, miejsca noclegowe całoroczne stanowią 41,4% ogólnej liczby wszystkich miejsc. Jednocześnie odnotowuje się w tej branży nowe inwestycje: zwiększyła się liczba obiektów noclegowych w ośrodkach szkoleniowo-wypoczynkowych o 29,6% podobnie w skali kraju (wzrost o 9%), liczba miejsc noclegowych w ośrodkach szkoleniowo-wypoczynkowych – o 40,4% (kraj o 11,6%), kolonijnych o 27%, kempingowych o 36% i schroniskach o 12%.

Liczba turystów

W roku 2003 liczba turystów korzystających z turystycznych obiektów zbiorowego zakwaterowania wyniosła 536286 osób (3,7% turystów w kraju), w tym turyści zagraniczni stanowili 17,1% (2,8% turystów zagranicznych odwiedzających kraj w 2003r.). Świadczy to o niższej niż w innych regionach atrakcyjności obszaru województwa dla turystów zagranicznych. Mają na to wpływ czynniki takie jak: niski standard bazy turystycznej i braki w infrastrukturze turystycznej, niedostateczne wyposażenie w infrastrukturę komunalną, słaba dostępność komunikacyjna terenów turystycznych i brak profesjonalnego marketingu na szeroką skalę. W obrębie podregionów liczba turystów była bardzo zróżnicowana. Podregion białkopodlaski odwiedziło w 2003 roku 18,5% ogółu turystów w regionie (w tym 28,3% turystów zagranicznych), podregion chełmsko-zamojski 23,4% turystów (w tym 19,2% zagranicznych), lubelski 58,1% turystów (w tym 52,5%

turystów zagranicznych). Stopień wykorzystania miejsc noclegowych kształtował się na poziomie 29,8%, największy był w białskopodlaskim (34,9%) i lubelskim (33,0%).

Turystyka wiejska

Lubelskie jest regionem, w którym ponad 22% powierzchni zajmują obszary prawnie chronione, posiada doskonale warunki do rozwoju turystyki wiejskiej, tj. agroturystyki i ekoturystyki. Agroturystyka stwarza możliwości odpoczynku w bliskim kontakcie z przyrodą, zaś ekoturystyka, ze względu na aspekt poznawczo-edukacyjny, przyczynia się do poznania najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym obszarów województwa.

Liczba gospodarstw agroturystycznych w województwie lubelskim w latach 1999-2003.

	1999r	2003r.
liczba gospodarstw agroturystycznych	196	304
w tym: gospodarstw ekologicznych	7	13
liczba miejsc noclegowych	1088	2154
liczba udzielonych osobonoclegów	4730	7575
przeciętna liczba miejsc noclegowych w gospodarstwie	5,5	7
średnia liczba noclegów w gospodarstwie	24,1	24,7

Źródło: Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego

Powyższa tabela obrazuje dynamiczny rozwój agroturystyki w regionie jaki dokonał się w ciągu 5 lat (o 40 – 50%). Rośnie jednocześnie średnia liczba miejsc noclegowych w gospodarstwie.

Koordynatorem i stymulatorem rozwoju tej formy turystyki wiejskiej jest obecnie Lubelski Związek Stowarzyszeń Agroturystycznych. W latach 1996 – 2000 rolę tę spełniało Lubelskie Stowarzyszenie w Wojciechowie (tu również mieści się siedziba obecnego Związku). Lubelski Związek Stowarzyszeń Agroturystycznych utworzyło 11 regionalnych stowarzyszeń:

- Lubelskie Stowarzyszenie Agroturystyczne;
- Stowarzyszenie Kwaterodawców Miasta i Gminy Zwierzyniec;
- Podlaskie Stowarzyszenie Agroturystyczne w Janowie Podlaskim;
- Stowarzyszenie Agroturystyczne „Ziemia Janowska”
- Stowarzyszenie Agroturystyczne „Ziemia Lubartowska”
- Roztoczańskie Stowarzyszenie Agroturystyczne w Suścu;
- Krasnobrodzkie Stowarzyszenie Agroturystyczne;
- Powiatowe Centrum Stowarzyszenie Agroturystyki w Hrubieszowie z siedzibą w Horodle;
- Krasnostawskie Stowarzyszenie Gospodarstw Agroturystycznych z siedzibą w Siennicy Różanej;
- Rejowieckie Stowarzyszenie Agroturystyczne z siedzibą w Pawłowie;
- Nadbużańskie Stowarzyszenie Agroturystyczne w Woli Uhruskiej.

Największe skupiska kwater agroturystycznych występują na najatrakcyjniejszych obszarach turystycznych Lubelszczyzny, głównie na:

- Płaskowyżu Nałęczowskim, pomiędzy Lublinem, Wojciechowem, Kazimierzem Dolnym i Puławami (łącznie 25 kwater);
- Roztoczu Środkowym, głównie w Zwierzyncu, Obroczy, Krasnobrodzie, Suścu (około 30 kwater);

- Ziemi Lubartowskiej, w okolicach Firleja, Kozłówki, Ostrowa Lubelskiego, Woli Skromowskiej (około 20 kwater);
- Ziemi Włodawskiej, głównie w Woli Uhruskiej, Stulnie, Małoziemcach oraz w okolicy Lasów Sobiborskich i Sosnowieckich (około 25 kwater);
- w Parku Krajobrazowym „Podlaski Przełom Bugu”, pomiędzy wsią Neple a Janowem Podlaskim (około 20 kwater);
- Roztoczu Zachodnim, w dolinie Poru i w okolicach Batorza (około 15 kwater);
- w Lasach Janowskich, z głównym ośrodkiem w Momotach Górnych (około 10 kwater);
- w powiecie hrubieszowskim, najliczniej w strefie nadbużańskiej k. Horodła i Zosina (około 15 kwater).

Tworzenie odpowiednich warunków wypoczynku w czystym środowisku przyrodniczym jest często wymieniane jako jeden z ważnych czynników lokalizacji inwestycji. Inwestowanie w turystykę może przynieść wymierne korzyści nie tylko w aspekcie rozwijania tego sektora gospodarki, lecz również jako czynnika stymulującego rozwój innych sektorów. Do najważniejszych działań w zakresie rozwoju turystyki należą:

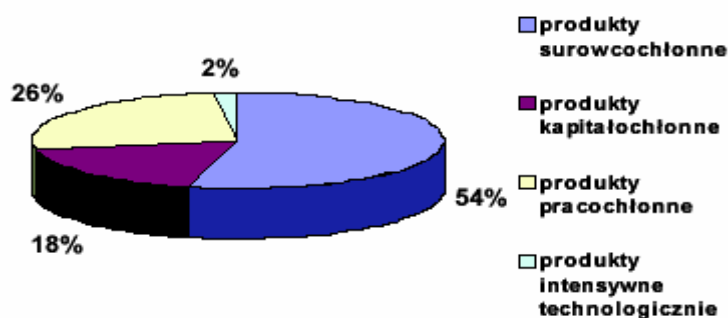
- poprawa dostępności komunikacyjnej obszarów atrakcyjnych turystycznie
- poprawa stanu wyposażenia w infrastrukturę komunalną,
- inwestycje w infrastrukturę turystyczną (szlaki piesze i rowerowe, trasy konne, obiekty sportowe),
- bardziej równomierne rozmieszczenie bazy turystycznej w celu zachowania walorów turystycznych,
- rewaloryzacja obiektów i zespołów zabytkowych pod kątem wykorzystania turystycznego,
- tworzenie profesjonalnego marketingu produktów turystycznych regionu zakrojonego na skalę międzynarodową,
- w zakresie promocji i rozwoju sektora agroturystycznego:
  - efektywne wykorzystanie wszechstronnych walorów czystego i zróżnicowanego środowiska naturalnego, bogatego dziedzictwa kulturowego oraz transgranicznego charakteru regionu
  - stworzenie regionalnego centrum informacji i promocji turystyki wiejskiej,
  - rozwój oferty (tworzenie produktów, pakietów, kształtowanie i dostosowanie produktów itp), promocja oraz kształtowanie markowych produktów turystyki wiejskiej,
  - tworzenie nowoczesnych szlaków turystycznych, również w układzie transgranicznym.

Eksport i import województwa

Obroty handlowe województwa lubelskiego z zagranicą w roku 2001 kształtowały się na niskim poziomie wynosząc 1.256,6 mln USD. W przeliczeniu na jednego mieszkańca wartość obrotów zagranicznych województwa wyniosła około 600 USD i od kilku lat należy do najniższych w kraju (1.900 USD średnio w Polsce).

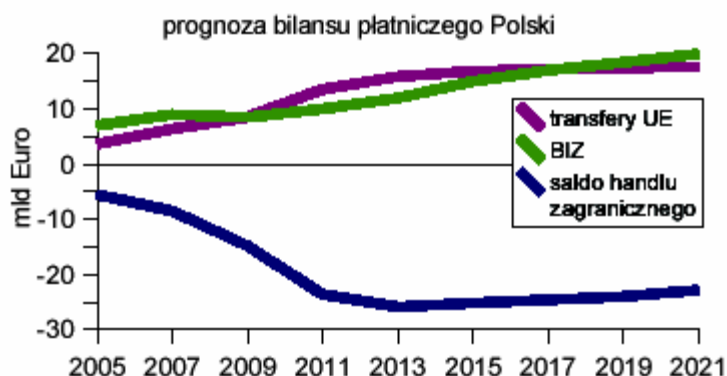
Region odznacza się stosunkowo niskim udziałem eksportu do UE w ogólnej wartości sprzedaży na rynki zagraniczne. Natomiast relatywnie wysoki jest udział rynków wschodnich, gdzie z Lubelskiego trafia 39,1% całości eksportu. Jest to zjawisko pozytywne i oznacza, że lista klientów na towary produkowane przez firmy z województwa lubelskiego nie jest zdominowana przez kraje zintegrowane w UE i popyt nie zależy wyłącznie od stanu koniunktury na wspólnym rynku. Wartość eksportu ogółem województwa w mln USD

wzrosła z 685 w 1999 roku do 721 w roku 2002, co dało 2,5% udział w eksporcie krajowym w 1999 roku, który uległ dalszemu zmniejszeniu do 2% w 2002 r. Na przełomie lat 1998-2002 zauważalny jest niewielki wzrost importu- z 550mln USD do 553mln USD co oznacza spadek udziału regionu w imporcie krajowym z 1,2% do 1,1%. Do najważniejszych wyrobów eksportowych województwa zaliczamy produkty pracochłonne, niewielki jest natomiast udział produktów technologicznie intensywnych, zapewniających największe zyski, a jednocześnie umożliwiających rozwój wymiany wewnątrzgałęziowej. Ocenia się, że produkty intensywne technologicznie stanowią tylko 2% wartości eksportu województwa (w Polsce jest to około 2,7%, zaś w Unii Europejskiej 20%), natomiast udział wyrobów zaawansowanych technologicznie w imporcie województwa nie przekracza 8%, podczas gdy średnio w Polsce relacja ta kształtuje się na poziomie 11,4%, zaś w UE jest dwa razy większa i wynosi 23%.

Źródło: GUS, 2004

Porównanie Lubelskiego z innymi regionami oraz krajami (UE i Europy Środkowo-Wschodniej) wskazuje na bardzo małą rolę, jaką w województwie odgrywa eksport. Zauważalny jest wyraźny wzrost udziału w obrotach handlowych z zagranicą działających w województwie spółek z obcym kapitałem. Jest to kolejny wskaźnik dowodzący słabości rodzimych (głównie małych i średnich) przedsiębiorstw. Do głównych barier utrudniających rozwój eksportu województwa lubelskiego należy zaliczyć: załamanie się tradycyjnych dla produktów regionu rynków wschodnich, niska dostępność systemów gwarancji i ubezpieczeń eksportowych (szczególnie dla MSP), niedostateczne nawyki i umiejętności lokalnych przedsiębiorców (głównie MSP) w konkurencyjności na rynkach zagranicznych oraz znaczne zapóźnienie technologiczne i jakościowe oferowanych produktów.

Źródło: Prognoza makroekonomiczna MGiP 2005

Zmiany w wymianie handlowej regionu w świetle integracji z Unią Europejską będą dążyły w kierunku wzrostu jej poziomu, szczególnie po stronie importu, co pogłębi

deficyt handlowy kraju. Ujemne saldo handlowe rekompensowane będzie transferami środków europejskich oraz inwestycjami zagranicznymi.

Poziom i jakość przedsiębiorczości w regionie

Według stanu na koniec 2003 roku w obszarze województwa lubelskiego zarejestrowanych było w rejestrze REGON 154,9tys. podmiotów. W strukturze podmiotów według form organizacyjnych dominowały osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, które stanowiły 79,1% (122,8tys.) ogółu podmiotów, a spółki cywilne 7,3% (10,9tys.). Znacznie mniejszy jest udział bardziej złożonych form przedsiębiorczości, takich jak spółki prawa handlowego, stanowiące 4,2% (6497 podmiotów), w tym spółki z udziałem kapitału zagranicznego 0,5% (752). Status spółki z ograniczoną odpowiedzialnością posiada 3,3% (ok. 4tys.), a spółki akcyjnej zaledwie 0,2% (244).

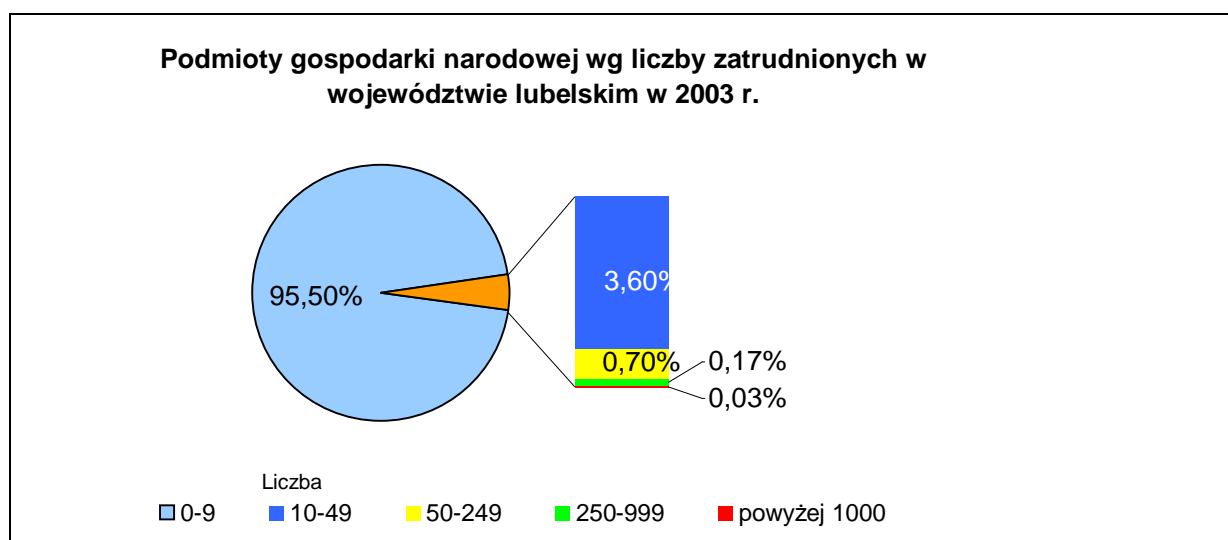
W latach 1999-2003 liczba podmiotów gospodarki narodowej w województwie lubelskim wzrosła o 20,0% (25,8tys. podmiotów). Przyrost podmiotów dotyczył w głównej mierze osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą, których liczba wzrosła o 19,3% (19894). Liczba spółek prawa handlowego wzrosła o 44,2% (1992 podmioty). Zmniejszyła się natomiast liczba spółek cywilnych o 5,1% (578) i spółdzielni o 7,2% (98). Taka struktura przyrostu liczby podmiotów nie generowała wystarczającego przyrostu liczby miejsc pracy, mogącego w znaczący sposób przyczynić się do zagospodarowania zasobów pracy w regionie. Liczba bezrobotnych wzrosła w tym czasie ze 148,1tys. w 1999r. do 174,5tys. osób w 2003r. Podmioty gospodarcze pod nazwą „osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą” stanowiły zatrudnienie dodatkowe dla osób pracujących w innych przedsiębiorstwach.

Nasylenie przedsiębiorczością w regionie, mierzone ilością zarejestrowanych firm na 1000 mieszkańców kształtowało się na poziomie 71 podmiotów gospodarczych, stanowiąc 75,7% średniej krajowej (93,8 podmiotów/1000M w kraju). Poziom nasylenia przedsiębiorczością jest zróżnicowany w poszczególnych obszarach regionu. Największa koncentracja przedsiębiorczości występuje w Lublinie (27% podmiotów) i 4 pozostałych miastach powyżej 50tys. mieszkańców (Białej Podlaskiej, Chełmie, Puławach i Zamościu), w których zlokalizowanych jest 15,5% ogółu podmiotów. W obszarze podregionu lubelskiego koncentruje się 60,3% firm, w chełmsko-zamojskim 27,4% a w białskopodlaskim zaledwie 12,3%. Podobnie kształtuje się wskaźnik nasylenia przedsiębiorczością na 1000 mieszkańców. W podregionie lubelskim osiągnął poziom 76,5 podmiotów/1000M, przekraczając o 7,7% średnią wojewódzką, w podregionie chełmsko-zamojskim wyniósł 64,6 podmiotów/1000M (91,0% średniej wojewódzkiej), w białskopodlaskim 60,8 podmiotów/1000M (85,6% średniej wojewódzkiej).

Wśród firm działających na terenie województwa lubelskiego zdecydowanie przeważają przedsiębiorstwa najmniejsze, zatrudniające do 9 pracowników. W 2003 roku jednostek takich było 147886 i stanowiły 95,5% ogółu zarejestrowanych firm. Firmy o zatrudnieniu od 10 do 49 pracowników stanowiły 3,6% (5619 firm), firmy średniej wielkości o zatrudnieniu 50-249 pracowników stanowiły 0,7% (1152 firmy), 250-999 pracowników – 0,1%. Firm zatrudniających powyżej 1000 pracowników było w województwie zaledwie 39.

Strukturę firm według liczby zatrudnionych w podregionach województwa lubelskiego w 2003r. przedstawia poniższe zestawienie:

Podregion	Przedsiębiorstwa razem	Przedsiębiorstwa wg liczby pracowników				
		0-9	10-49	50-249	250-1000	powyżej 1000
	podregion=1000	%	%	%	%	%
bialskopodlaski	19016	18020	841	139	15	1
	100	94,8	4,4	0,7	0,08	0,005
chełmsko-zamojski	42830	40769	1674	341	36	10
	100	95,2	3,9	0,8	0,08	0,02
lubelski	93003	89097	3104	672	102	28
	100	95,8	3,3	0,7	0,11	0,03

Źródło: GUS 2004.

Wskaźnik zakładania firm, wynosi średnio dla województwa lubelskiego 11,6%, natomiast wskaźnik upadania - 8%. Sumaryczna wartość wskaźników w województwie lubelskim wynosi 19,6% i jest znacznie wyższa niż w Unii Europejskiej (średnia 14,7% dla sektora produkcji i usług). Wysoki poziom wskaźnika zakładania firm świadczy z jednej strony o dużej przedsiębiorczości mieszkańców Lubelszczyzny, zaś wysoka wartość wskaźnika upadania firm wskazuje na trudne warunki funkcjonowania przedsiębiorstw w regionie.

O zdolności przedsiębiorczości do konkurowania na rynku świadczy udział przedsiębiorstw innowacyjnych, legitymujących się certyfikatami oraz firm wysokiej techniki. W regionie lubelskim około 33% firm wprowadziło w ostatnich latach przynajmniej 1 innowację, w tym ok. 30% firm innowację techniczną. Certyfikatami legitymowało się około 30% firm.

Według danych statystycznych na koniec 2003 roku tylko 112 przedsiębiorstw (5,2%) funkcjonowało w dziedzinach wysokiej techniki oraz 198 (9,2%) w dziedzinach średnio-wysokiej techniki przemysłu. Natomiast zdecydowana większość firm przemysłowych (63%) działała w dziedzinach niskiej techniki oraz średnio-niskiej techniki (22,6%). Równie niekorzystna sytuacja występuje w przypadku ilości firm działających w usługach wysokiej techniki. Na koniec 2003 roku funkcjonowały tylko 1433 takie firmy (1,6% ogółu podmiotów działających w usługach rynkowych). Najwięcej firm wysokiej techniki zajmowało się usługami związanymi z technologiami informacyjnymi i tworzeniem oprogramowania (1256 firm) oraz usługami pocztowymi i telekomunikacyjnymi (133 firmy).

Wyposażenie przedsiębiorstw przemysłowych w środki automatyzacji procesów produkcyjnych przedstawia się stosunkowo korzystnie na tle kraju. Linie produkcyjne automatyczne posiada 20,4% przedsiębiorstw (średnio w Polsce 19,0%), linie produkcyjne sterowane komputerem 20,4% (kraj 16,22%), centra obróbkowe 5,6% (kraj 7,4%), roboty i manipulatory przemysłowe 3,5% (kraj 3,7%), w tym roboty 2,4% (kraj 2,3%) oraz komputery do sterowania i regulacji procesami technologicznymi 22,1% (kraj 20,5%)

Sektor MSP

Rozwój sektora MSP jest bardzo ważny dla gospodarki ze względu na jego istotną rolę w generowaniu miejsc pracy oraz przyspieszaniu wzrostu gospodarczego dzięki elastyczności w dostosowaniu się do nowych trendów i możliwości szybkiego reagowania na potrzeby rynku.

W województwie lubelskim w 2002 roku funkcjonowały 72 242 przedsiębiorstwa, zaliczone do sektora MSP, co stanowiło 48,3% ogółu firm w województwie oraz 4,3% ogółu przedsiębiorstw tego sektora w Polsce. Dynamika liczby MSP w porównaniu do roku poprzedniego w województwie lubelskim wynosiła 101,7%, w Polsce 104,7%.

Liczba zatrudnionych w MSP wynosiła w 2002 roku 231,1tys. osób, co stanowiło 75,1% ogółu zatrudnionych w gospodarce narodowej województwa (wyłączając rolnictwo indywidualne, łowiectwo, leśnictwo i rybactwo) oraz 4,2% ogółu zatrudnionych w tym sektorze w kraju. Dynamika zatrudnienia w porównaniu do roku poprzedniego wyniosła dla województwa 107,8%, a dla Polski 101,4%.

Przychody ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów w sektorze MSP wyniosły w 2002 roku 36 835,6mln zł, co stanowiło 77,1% przychodów ogółu przedsiębiorstw w województwie, oraz 3,5% przychodów sektora MSP w Polsce. Dynamika przychodów ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów w latach 2001-2002 wyniosła w województwie dla sektora przedsiębiorstw ogółem 97,1%, a dla sektora MSP 95,8% (w Polsce odpowiednio 103,6% i 102,5%).

Nakłady inwestycyjne sektora MSP w województwie lubelskim wyniosły w 2002 roku 849,9mln zł, co stanowiło 46,2% nakładów inwestycyjnych sektora przedsiębiorstw ogółem oraz 2,8% nakładów sektora MSP w Polsce. Dynamika nakładów inwestycyjnych sektora MSP w latach 2001-2002 wyniosła w województwie lubelskim 79,4%, w Polsce 70,3%. Udział województwa w nakładach inwestycyjnych MSP w Polsce zwiększył się o 0,3% w porównaniu do 2001 roku.

Pod względem innowacyjności przedsiębiorstw sektora MSP województwo lubelskie plasuje się na 10 miejscu w kraju. Udział aktywnych MSP ponoszących nakłady na innowacje wyniósł w województwie 34,0 % (w kraju 32,9 %).

Dość niska innowacyjność sektora MSP w województwie lubelskim przekłada się na jego niską zdolność eksportu towarów. Udział MSP z terenu województwa w eksporcie z MSP ogółem w Polsce wyniósł zaledwie 2,8 %, oraz w imporcie 1,2 %.

Przedsiębiorstwa województwa lubelskiego charakteryzują się w większości regionalnym poziomem konkurencyjności (około 50% firm). Za przyczyny słabości firm Lubelszczyzny uznaje się w głównej mierze ich niską innowacyjność, niespełnienie ostrych norm unijnych w zakresie ochrony środowiska, jakości produkcji i bhp, brak kapitału na rozwój (brak środków własnych, niskie możliwości pozyskiwania środków na rozwój z funduszy strukturalnych, wysoko oprocentowanie kredyty, wysokie podatki) oraz niską stabilność otoczenia prawnego (zmieniające się przepisy prawne dotyczące zakładania i funkcjonowania firm). Brak dostatecznej podaży funduszy pożyczkowych i funduszy wysokiego ryzyka, finansujących przedsięwzięcia innowacyjne ogranicza możliwości wzrostu konkurencyjności firm. Zwłaszcza sektor MSP znajduje się w niekorzystnej sytuacji

w porównaniu z dużymi przedsiębiorstwami prywatnymi. Przedsiębiorstwa te posiadają znacznie większe możliwości wyasygnowania środków własnych na rozwój firmy oraz pozyskiwania kredytów i środków z funduszy strukturalnych aniżeli MSP. Wiele dużych przedsiębiorstw prywatnych to spółki z dominującym udziałem kapitału zagranicznego, czerpiące środki na rozwój od spółek – matek.

Jednym ze sposobów wzmocnienia pozycji rynkowej przedsiębiorstw jest tworzenie klastrów kooperacyjnych. Dają one większą możliwość dostępu do kapitału na rynku regionalnym i lokalnym, rozwoju innowacji i postępu technologicznego. W województwie lubelskim istnieje jednak niewiele dużych firm zdolnych do tworzenia wokół siebie klastrów.

Do istotnych dziedzin wsparcia przedsiębiorczości należy ponadto rozwój firm otoczenia biznesu. W regionie lubelskim niezbędne jest wzmocnienie tego sektora nie tylko w zakresie ilości firm, lecz również rozszerzenie spektrum ich działalności, np. w zakresie badań rynkowych, ekspertyz, projektowania produktu, promocji, zwiększenia podaży funduszy finansujących innowacje, transferu technologii.

Celem polityki wobec małych i średnich przedsiębiorstw do 2006 roku jest pobudzenie aktywności gospodarczej sektora małych i średnich przedsiębiorstw zapewniające wzrost zatrudnienia, konkurencyjności i zdolności do funkcjonowania na Jednolitym Rynku Europejskim przy wykorzystaniu zasobów sfery naukowo-badawczej i stosowaniu nowoczesnych technologii.

Wśród najważniejszych polskich dokumentów kreujących politykę wobec sektora MSP można wymienić: Kierunki działań Rządu wobec małych przedsiębiorstw od 2003 roku do 2006 roku oraz „Sektorowy Program Operacyjny – wzrost konkurencyjności przedsiębiorstw na lata 2004-2006” (SPO – WKP).

Wspieranie rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw to jeden z najważniejszych priorytetów Unii Europejskiej. Polityka Unii Europejskiej wobec MSP zawiera się w dokumentach: Traktat o Unii Europejskiej (Traktat z Maastricht), Strategia Lizbońska i Europejska Karta Małych Przedsiębiorstw.

Najważniejszym programem Unii Europejskiej wspierającym małe i średnie przedsiębiorstwa jest „Wieloletni Program na Rzecz Przedsiębiorstw i Przedsiębiorczości” obejmujący lata 2001 – 2005, który skupia się na:

1. promowaniu przedsiębiorczości jako cennej i produktywnej umiejętności życiowej, zorientowanej na klienta i sprzyjającej świadczeniu usług wysokiej jakości,
2. wspieraniu prawodawstwa i środowiska biznesowego w zrównoważonym rozwoju, w badaniach, pro-innowacyjności i przedsiębiorczości,
3. poprawianiu otoczenia finansowego małych i średnich przedsiębiorstw,
4. zwiększaniu konkurencyjności małych i średnich firm w gospodarce opartej na wiedzy,
5. zapewnianiu wysokiej jakości usług poprzez skoordynowane działania sieci wspierających przedsiębiorczość.

Instytucje polskie wspierające rozwój MSP mają możliwość aplikowania do 3 komponentów Programu: Euro-Info Centra; wymiana najlepszych doświadczeń w zakresie wspierania MSP; instrumenty pomocy finansowej.

Udział we wszystkich komponentach w/wym. programu przygotowuje MSP do wymogów, jakie niesie proces globalizacji i umożliwi wyrównanie ich szans w konkurencji na Jednolitym Rynku Europejskim.

Potencjał badawczo – rozwojowy

W czasach globalizacji życia gospodarczego i społecznego oraz zaistniałych w ich wyniku dynamicznych zmian rynkowych, skrócenie cykli życia wyrobów i wzrostu wymagań jakościowych, ciągle wprowadzanie innowacji jest warunkiem przetrwania firm na konkurencyjnym rynku.

Jednym z najważniejszych czynników warunkujących rozwój innowacji w gospodarce regionu, jest stworzenie własnego zaplecza badawczo – rozwojowego, którego oferta będzie dostosowana do potrzeb przedsiębiorców i będzie wynikać z gruntownej analizy rynku innowacji.

Potencjał badawczo – rozwojowy zlokalizowany jest w uczelniach oraz centrach technologicznych, instytutach naukowo – badawczych, parkach naukowo – technologicznych oraz w przedsiębiorstwach. W województwie lubelskim zaplecze badawczo – rozwojowe stanowią:

- 11 wyższych uczelni, które obok działalności dydaktycznej prowadzą także działalność naukowo – badawczą i wdrożeniową. Odgrywają one ważną rolę w sieci transferu innowacji i infrastruktury wspomagającej przedsiębiorstwa we wdrażaniu innowacji technologicznych;
- instytuty naukowe: Instytut Agrofizyki im. B. Dobrzańskiego PAN, Instytut Medycyny im. Witolda Chodźki, Instytut Nawozów Sztucznych w Puławach, Instytut Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach, Państwowy Instytut Weterynaryjny – Państwowy Instytut Badawczy, Instytut Melioracji i Użytków Zielonych w Lublinie, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej w Lublinie, Instytut Wychowania Fizycznego w Białej Podlaskiej;
- Lubelski Park Naukowo – Technologiczny (LPNT), którego działalność pozwoli na integrację działań dla rozwoju innowacji w regionie.

W strukturze szkół wyższych w województwie lubelskim funkcjonują centra technologiczne, które ze względu na zaawansowany poziom prac naukowo badawczych weszły w skład LPNT sp. z o.o.:

- Centrum Biotechnologii (Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej w Lublinie);
- Centrum Leków i Szczepionek (Akademia Medyczna w Lublinie);
- Centrum Technologii Żywności (Akademia Rolnicza w Lublinie);
- Centrum Elektroniki, Optoelektroniki i Teleinformatyki (Politechnika Lubelska);
- Centrum Ochrony Środowiska (Politechnika Lubelska);
- Centrum Nanotechnologii (w organizacji) (Uniwersytet Marii Curie – Skłodowskiej).

Struktura sieciowa LPNT w formie uniwersyteckich centrów technologicznych odpowiada najnowszym trendom w zakresie rozwoju systemów zarządzania działalnością badawczo – rozwojową.

W regionie funkcjonują również trzy Centra Doskonałości – dwa w Lublinie i jedno w Puławach.

Środowisko wspomagania innowacji w regionie tworzą istniejące instytucje otoczenia biznesu (lokalne i regionalne agencje rozwoju) oraz załączki instytucjonalnego wspomagania innowacji w postaci:

- Regionalnego Punktu Kontaktowego Programów Ramowych UE przy Instytucie Agrofizyki PAN w Lublinie;
- Innovation Relay Center (IRC – Centrum Transferu Innowacji) przy Politechnice Lubelskiej;

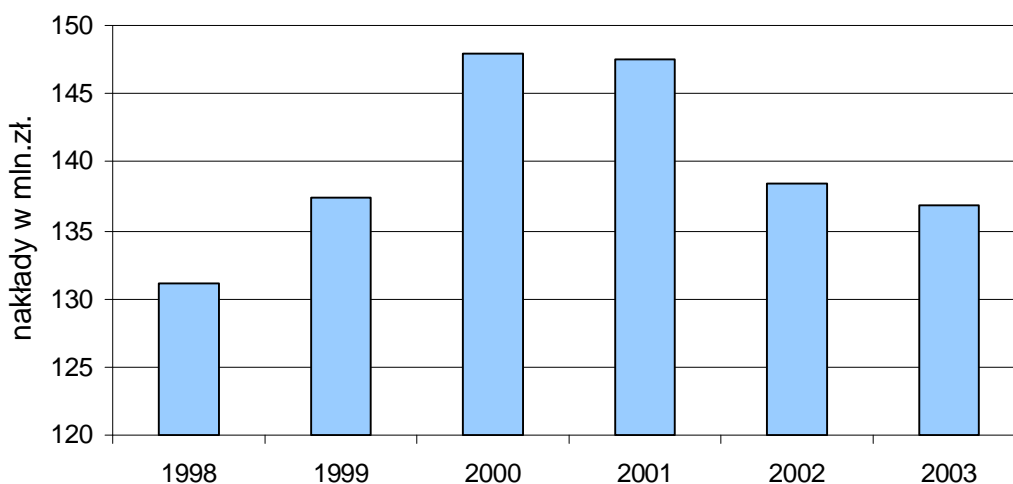

- Lubelski Park Naukowo – Technologiczny, z planowanym w jego strukturze Centrum Transferu Technologii i Innowacji.

Zatrudnienie w sferze B + R w 2003 roku wyniosło 3187 etatów (w ekwiwalentach pełnego czasu pracy – EPS), plasując województwo na 8 miejscu w kraju. Zmniejszyło się ono o 10,3% w porównaniu do roku 1999, a jego udział w zatrudnieniu krajowym spadł z 4,3% do 4,1%. W strukturze zatrudnienia według miejsca pracy dominują zatrudnieni w szkołach wyższych 68,8% (kraj 57,7%), w jednostkach naukowych i badawczo – rozwojowych 23,4% (kraj 34,1%) i w jednostkach rozwojowych 7,8% (kraj 8,0%). Liczba pracowników naukowych z tytułem naukowym profesora stanowiła 8,4% ogółu zatrudnionych w sferze B + R (w kraj 7,2%), z tytułem doktora habilitowanego 9,5% (kraj 8,1%), doktora 35,6% (kraj 29,6%), z tytułem zawodowym magistra, inżyniera, lekarza, licencjata 34,8% (kraj 36,6%). Struktura zatrudnienia w sferze B + R według miejsca pracy w województwie jest mniej korzystna niż w kraju, ze względu na niższy poziom zatrudnienia w jednostkach badawczo – rozwojowych i rozwojowych, czyli biorących bezpośrednio udział w tworzeniu innowacji. Pod względem udziału pracowników z tytułami naukowymi struktura zatrudnienia jest bardziej korzystna niż w kraju.

Nakłady na działalność badawczo – rozwojową ogółem w 2003 roku osiągnęły poziom 126,7mln, czyli zmniejszyły się o 0,5% w porównaniu do roku 1999 (uwzględniając inflację w badanych latach różnica ta jest znacznie większa). Udział w nakładach krajowych w porównaniu do roku 1999 pozostał na poziomie 3%, natomiast w porównaniu do roku 1998 spadł o 0,3%. W relacji do PKB nakłady na sferę B + R osiągnęły zaledwie 0,55% (w Polsce 0,53%, w krajach UE w wysokim stopniu rozwoju 2 – 3 % PKB). Nakłady na działalność badawczo – rozwojową w województwie na 1 mieszkańca wyniosły w 2003 roku 62,14 zł, stanowiąc 52,1% średniej krajowej (119,3 zł). W porównaniu do roku 1999 wzrosły o 5,2% (w kraju o 12,6%).

**Nakłady na działalność badawczo-rozwojową
w województwie lubelskim**

Źródło: GUS, 1999-2004

W strukturze nakładów wydatkowanych na B + R, podobnie jak w kraju, największa część nakładów (ponad 38%) przeznaczona jest na prace badawcze, zaś najmniej (niecałe 28%) na badania rozwojowe (w kraju najmniej przypada na badania stosowane - 28%).

Niekorzystnie kształtuje się także udział środków pochodzących z przedsiębiorstw w nakładach B+R stanowiąc tylko 9,7%, zaś większość środków tj. około 78% pochodzi ze środków budżetowych. Jest to struktura charakterystyczna dla słabo rozwiniętych krajów. W krajach rozwiniętych gospodarczo proporcje te są odwrotne.

W województwie, podobnie jak w Polsce, maleje udział nakładów na działalność B+R ze środków przedsiębiorców z 26,8% w 1999r., do 9,7% w 2003r. Niepokojącym zjawiskiem jest dalszy spadek nakładów na działalność innowacyjną w przemyśle. W latach 1999-2003 nakłady te zmalały z 1483,5mln zł do 279,9mln zł, czyli o 81,1%, w tym na działalność B+R z 54 180,9tys.zł do 25 005,2tys.zł, tj. o 53,8%.

Standardy wyposażenia w aparaturę badawczą jednostek B+R w województwie są znacznie niższe niż w kraju. Wartość aparatury badawczej przypadającej na 1 pracownika jest także niższa - o 43% od standardów ogólnokrajowych.

Malejące nakłady na działalność badawczo-rozwojową z malejącą relacją do PKB, niekorzystna struktura nakładów według źródeł finansowania i wydatkowania środków na B+R (dominacja badań podstawowych nad rozwojowymi), niski standard wyposażenia w aparaturę badawczą oraz w wysokim stopniu niedostateczna współpraca z przedsiębiorczością, przekłada się na niską efektywność potencjału B+R dla gospodarki. Wyraża się ona m.in. poprzez:

- malejącą liczbę zgłoszonych wynalazków i udzielonych patentów (w Polsce spadek z 4 105 wynalazków w 1990r. do 2 313 w 2002r.),

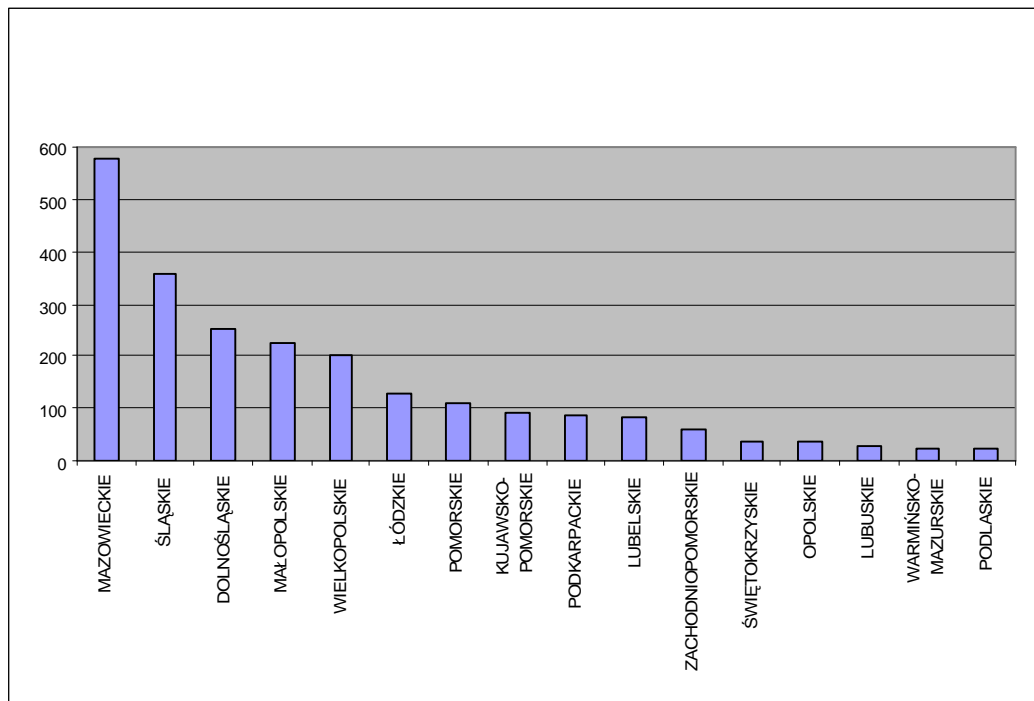
Wynalazki i wzory użytkowe krajowe

Wyszczególnienie	2000 r	Udział województwa w Polsce w %	2002 r	Udział województwa w Polsce w %	2003 r
WOJEWÓDZTWO					
Wynalazki:					
- zgłoszone	73	3,0	82	3,5	69
- udzielone patenty	31	3,3	39	4,7	12
Wzory użytkowe:					
- zgłoszone	.	-	24	-	
- udzielone prawa ochronne	.		20	-	-
POLSKA					
Wynalazki:					
- zgłoszone	2404	-	2313	-	x
- udzielone patenty	939	-	834	-	x

Źródło: GUS 2004

- brak rozwoju przedsiębiorczości akademickiej (firmy spin off),
- niski poziom wskaźnika liczby firm wysokiej techniki/1000 podmiotów produkcyjnych, wynoszący w 2003r. dla woj. lubelskiego - 8,4.

Liczba wynalazków krajowych zgłoszonych do Urzędu Patentowego RP w 2002 roku

Źródło: opracowanie MGiP. 2004

Pozytywnie należy ocenić udział polskich jednostek naukowo-badawczych i przedsiębiorstw w 5 i6 Programie Ramowym UE, a także utworzenie w Polsce 157 Centrów Doskonałości i Centrów Kompetencji, w tym 3 Centrów Doskonałości w województwie lubelskim.

Analiza potencjału naukowo badawczego regionu w kontekście jego wykorzystania dla rozwoju innowacyjności w poszczególnych dziedzinach gospodarki, wskazuje na konieczność dokonania zmian w zakresie struktury wydatkowania środków na działalność B+R, oraz zasad współpracy pomiędzy jednostkami badawczo-rozwojowymi a przedsiębiorstwami. W myśl założeń Strategii Lizbońskiej, nakłady na działalność badawczo-rozwojową powinny wzrosnąć w relacji do wielkości PKB z 0,55% obecnie do poziomu około 3,0% w okresie perspektywicznym. Należy ponadto dążyć do większego zaangażowania przedsiębiorców w finansowanie sfery B+R poprzez wdrożenie do praktyki gospodarczej instrumentów o charakterze ekonomiczno-finansowym i organizacyjno-prawnym¹⁰.

Warunkiem wykorzystania potencjału badawczo-rozwojowego do wzrostu innowacyjności gospodarki jest dostosowanie oferty naukowo-badawczej i edukacyjnej do potrzeb przedsiębiorczości. W celu ułatwienia współpracy pomiędzy sferą B+R a biznesem należy utworzyć szereg instytucji pośredniczących w transferze technologii (Parki Technologiczne, Centra Zaawansowanych Technologii, Centra Doskonałości itp.), stworzyć system monitorowania potrzeb, ułatwień dostępu przedsiębiorstw do informacji naukowo-technicznej oraz usług specjalistycznych w ramach Krajowej Sieci Innowacji. Działalność i współpraca sfer – naukowo-badawczej, transferu wiedzy i technologii oraz biznesu przy wsparciu ze strony władz lokalnych utworzą Regionalny System Innowacji.

Bardzo duże znaczenie dla wzrostu konkurencyjności regionu będzie mieć zaangażowanie sektora nauki w obszarach strategicznych dla regionu, kraju i Europejskiej

¹⁰ „Strategia zwiększania nakładów na działalność B+R w celu osiągnięcia założeń Strategii Lizbońskiej”, Ministerstwo Nauki i Innowacyjności, Warszawa marzec 2004

Przestrzeni Badawczej takich jak inżynieria, ochrona zdrowia, ochrona środowiska, biotechnologia, informatyka¹¹.

Wzrost konkurencyjności będzie ponadto uzależniony od rozwoju badań naukowych w dziedzinach bazujących na specyficznych cechach gospodarki regionu, a w szczególności skupieniu uwagi na rozwoju ekoenergii, rolnictwa ekologicznego, nowoczesnego przetwórstwa rolno-spożywczego, rozwoju usług agroturystycznych.

Najważniejszym czynnikiem w rozwoju gospodarki opartej na wiedzy są zasoby młodej kadry naukowo-badawczej. Obecnie obserwuje się tendencję spadku liczby absolwentów kierunków inżynieryjno-technicznych oraz wzrost na kierunkach administracyjno-prawnych i ekonomicznych. Może to doprowadzić w przyszłości do braku specjalistycznej kadry badawczej, zdolnej do kreowania innowacji technologicznych. Kolejnym działaniem obok reorganizacji kierunków kształcenia młodzieży, powinno być stworzenie młodej kadrze odpowiednich warunków finansowych i instytucjonalnych zachęcających do pozostania w regionie i pracy na rzecz regionalnej gospodarki.

Ze względu na rozwój gospodarki regionu w określonych uwarunkowaniach i powiązaniach zewnętrznych na poziomie kraju, UE czy świata, istotne jest stworzenie Regionalnego Systemu Innowacji w ścisłym powiązaniu z Narodowym Systemem Innowacji oraz podobnymi inicjatywami międzynarodowymi.

Działalność innowacyjna

Poziom nakładów na działalność innowacyjną w sferze przedsiębiorczości i skuteczność wdrażania innowacji decyduje o przetrwaniu firm i ich pozycji konkurencyjnej na rynku. W obszarze województwa funkcjonuje kilka dużych firm, charakteryzujących się znaczną aktywnością innowacyjną i eksportową. Są to: PZL Świdnik, Zakłady Azotowe w Puławach, KWK w Bogdanie, Fabryka Łożysk Toczyńskich w Kraśniku SIPMA S.A.

W przemyśle województwa lubelskiego nakłady na działalność i innowacyjną w 2003 roku kształtowały się na poziomie 279,9mln zł. Od roku 1999 nastąpił spadek wielkości nakładów o 81,1%, w Polsce spadek o 2,5%, oraz zmniejszenie udziału województwa w nakładach Polski z 9,1% w 1999 roku do 1,5% w roku 2003.

W latach 2001-2003 wdrożenia innowacji technologicznych w przedsiębiorstwie dokonało około 33% firm. Innowacje nietechniczne miały charakter procesowy (15,5% firm) oraz związane ze zmianą sposobu zarządzania (niecałe 13%). W roku 2001 udział przedsiębiorstw, które na przestrzeni ostatnich lat wprowadziły przynajmniej jedną innowację techniczną (technologiczną) wynosił 29,1% dla sekcji C, 30,7% dla sekcji D oraz 24,6% dla sekcji E. W Polsce udział przedsiębiorstw, które wprowadziły na przestrzeni ostatnich trzech lat przynajmniej jedną innowację nietechniczną w 2001 roku wyniósł 27,5% dla sekcji C, D i E.

Nieco ponad 65% nakładów na działalność innowacyjną pochodziło ze środków własnych przedsiębiorstw, wobec 72% w kraju. Niewielki był udział w finansowaniu innowacji ze źródeł zewnętrznych takich jak kredyty bankowe (7%), czy też środki publiczne państwa (1,7%) oraz inwestycji zagranicznych (0,3%).

Analiza obecnej sytuacji gospodarczej województwa lubelskiego, poziom wdrożeń innowacji wskazuje, że podstawowym problemem Lubelszczyzny jest niska efektywność wykorzystania posiadanych zasobów naturalnych, rzeczowych oraz kapitału ludzkiego. Bez rozwoju działalności innowacyjnej województwo nie ma szans na poprawę konkurencyjności.

¹¹ „Strategia zwiększania nakładów na działalność B+R w celu osiągnięcia założeń Strategii Lizbońskiej”, Ministerstwo Nauki i Innowacyjności, Warszawa marzec 2004

Niezbyt korzystna sytuacja ekonomiczna przedsiębiorstw (w tym głównie sektora MSP) oraz bardzo mała podaż atrakcyjnych źródeł finansowania innowacji bardzo utrudnia proces ich kreowania i wdrażania. Blisko 70% firm finansuje innowacje z własnych zysków. W takiej sytuacji niezbędne jest pozyskiwanie środków na innowacje ze źródeł zewnętrznych, w tym m. in. przyciąganie bezpośrednich inwestycji zagranicznych, rozwój rynku kapitałowego i finansowego wdrażania nowych technologii (equity i venture capital), wsparcia finansowo-instytucjonalnego działalności proinnowacyjnej przedsiębiorstw.

Źródłem pochodzenia innowacji mogą być zakupy licencji, targi, Internet, bezpośrednie kontakty z klientami oraz jednostki badawczo-rozwojowe i uczelnie. Najkorzystniejszy z punktu widzenia wzrostu konkurencyjności regionu jest jednak rozwój innowacji i postępu technologicznego w oparciu o własne zaplecze badawcze przedsiębiorstw oraz regionalne zaplecze badawczo-rozwojowe. W celu dostosowania oferty instytucji B+R do potrzeb biznesu należy stworzyć warunki do współpracy przedsiębiorstw ze sferą B+R w tym poprzez rozwój instytucji transferu technologii, inkubacji przedsiębiorczości innowacyjnej, monitoring potrzeb przedsiębiorstw oraz tworzenie banków informacji odnośnie innowacyjnych rozwiązań technicznych i nietechnicznych, kompleksowych punktów obsługi przedsiębiorców.

Era globalizacji charakteryzuje się międzynarodowym przepływem towarów, usług, informacji i wiedzy. Informacja i wiedza zyskują cechy towarów. W celu lepszego dostosowania gospodarki regionu do międzynarodowej konkurencji, szybkiego dostępu do rzetelnej informacji, wykorzystania przygranicznego położenia do rozwoju kontaktów biznesowych, kreowania powiązań z firmami globalnymi niezbędny jest rozwój usług wysokospecjalistycznych (usługi informatyczne, certyfikacje produktów i przedsiębiorstw, infrastruktura transportowa, przygraniczne pośrednictwo biznesowe itp.).

Obecnie rozwój przedsiębiorczości oraz innowacji opiera się coraz mocniej na sile kapitału społecznego. Kadry zdolne do kreowania innowacji i postępu technologicznego oraz posiadające instrumenty do ich szybkiego wdrażania są głównym motorem rozwoju gospodarczego. Z tego względu jednym z głównych celów rozwoju regionalnego powinien stać się rozwój kapitału ludzkiego, w tym głównie poprzez – podnoszenie poziomu wykształcenia społeczeństwa, rozwój systemu praktyk zawodowych, kształcenia ustawicznego, organizowanie warsztatów/konferencji, lepsze dostosowanie profilu kształcenia do potrzeb gospodarki, podejmowanie działań w ramach tworzenia społeczeństwa informacyjnego.

Infrastruktura społeczeństwa informacyjnego¹²

W społeczeństwie informacyjnym do zasadniczych czynników wzrostu konkurencyjności należy sprawne zarządzanie informacją, jej jakość, szybkość przepływu i łatwy dostęp. Wśród podstawowych warunków koniecznych do uznania społeczeństwa za informacyjne wymienia się: rozbudowaną nowoczesną sieć teleinformatyczną, obejmującą swoim zasięgiem wszystkich obywateli oraz zasoby informacyjne dostępne publicznie.

Funkcjonująca na terenie województwa szerokopasmowa infrastruktura teleinformatyczna nie obejmuje swym zasięgiem całego województwa, przez co można ją uznać za szczątkową. Brak jest również towarzyszących tego rodzaju infrastrukturze rozwiązań dostępowych pozwalających na swobodny jej rozwój.

---

¹² Na podstawie: Program Wojewódzki Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego dla województwa lubelskiego, Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, Lublin 2004; Program Wojewódzki Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego dla województwa lubelskiego. Bilans otwarcia, Biuro Planowania Przestrzennego, Lublin 2003

Koszty dostępu do istniejącej infrastruktury są wysokie w porównaniu z cenami w innych krajach. Fakt ten ma znaczny, negatywny wpływ na powszechność korzystania z Internetu. W 1998 r. w województwie gospodarstwa domowe wyposażone w komputer osobisty stanowiły 6,4% natomiast w 2002 r. 19,5%, w tym dostęp do Internetu posiadało 8,4%.

W celu ułatwienia mieszkańcom regionu i kraju załatwiania spraw administracyjnych oraz zaspokajania potrzeb informacyjnych i edukacyjnych, tworzone są za pomocą technologii informatycznych systemy usług publicznych. Do ich realizacji niezbędna jest jednak budowa ogólnodostępnej infrastruktury szerokopasmowej, systemów podpisu elektronicznego i stosownych regulacji prawnych.

Podjęta przez kraje UE inicjatywa eEuropa zakładała, że do roku 2005 Europa powinna posiadać:

- nowoczesne, świadczone elektronicznie usługi w zakresie:
  - usług publicznych,
  - nauczania na odległość,
  - usług medycznych na odległość,
- dynamiczne środowisko handlu elektronicznego.

Zastosowania rozwiązań administracji on-line obejmują

- usługi informacyjne (udostępnianie informacji na stronach www urzędów,
- usługi komunikacyjne (wzajemna wymiana informacji, korespondencji między obywatelem a urzędem, np. przy użyciu poczty elektronicznej, formularzy on-line),
- usługi transakcyjne (wzajemna wymiana informacji, korespondencji, pobieranie i składanie deklaracji podatkowych, wnoszenie opłat, ankiety, głosowania).

Według badań Firmy Cap Gemini Ernst & Young, przeprowadzonych w 2002 roku, pod względem dostępności usług świadczonych elektronicznie Polska wypada niezbyt korzystnie na tle średniej dla UE. W Polsce dostępność tych usług kształtuje się na poziomie 19% (w tym dla firm 25%, a dla obywateli 14%), w UE na poziomie 45% (w tym dla firm 50%, dla obywateli 40%).

Województwo lubelskie w 1998 roku należało do przodujących w ilości posiadanych serwisów internetowych w urzędach gmin (czwarta pozycja w kraju), a w 2002 roku znalazło się na 15 pozycji z udziałem 31,5% gmin posiadających serwisy internetowe.

Wdrożenie interaktywnego systemu kontaktów elektronicznych wymaga nowego, całościowego spojrzenia na zadania administracji, tworzenia zintegrowanych zasobów informacyjnych, a tym samym wprowadzenia poważnych zmian w wewnętrznych pracach administracji z systemami informacji geograficznej GIS. Wymaga również wypracowania polityki bezpieczeństwa dla zasobów i systemów.

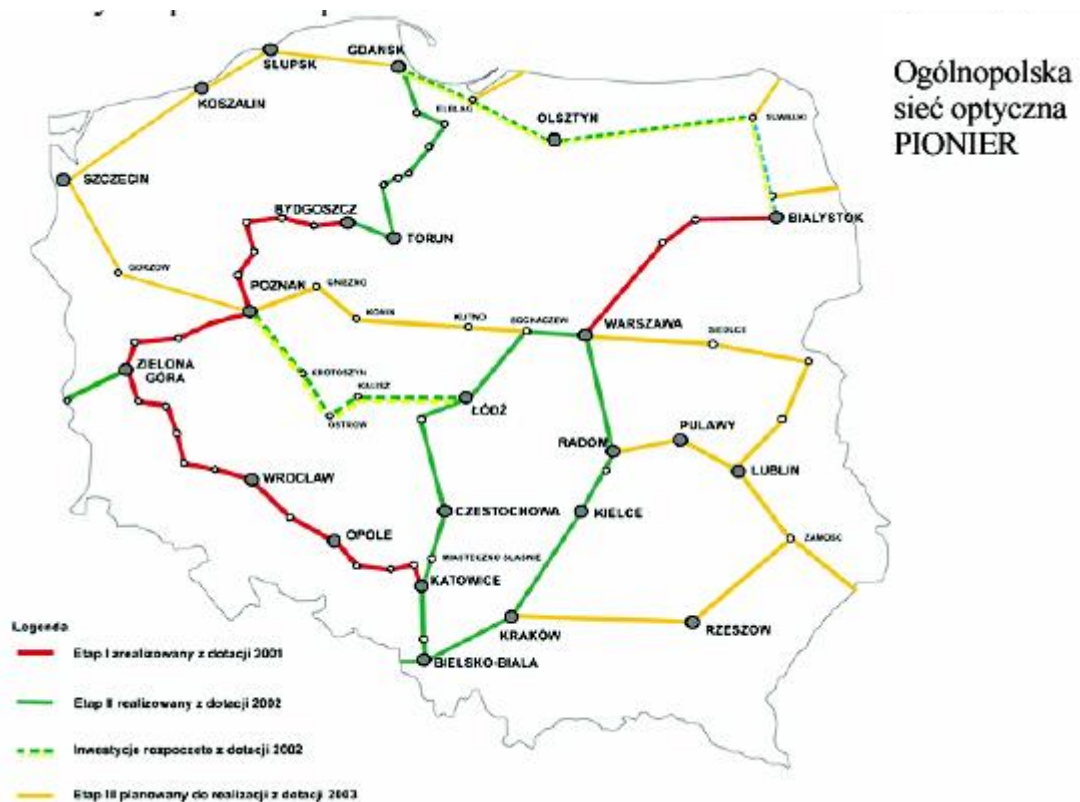
Rozwój technologii komunikacyjnych przyczynił się do dynamicznego rozwoju przedsiębiorczości, w tym głównie sektora usługowego. Zadecydował o tym wzrost znaczenia wiedzy oraz informacji w stosunku do pozostałych czynników wytwórczych.

Z każdym rokiem wzrasta liczba przedsiębiorstw posiadających lokalne sieci komputerowe i korzystających z usług internetu. W Polsce w 2002 roku z lokalnych sieci komputerowych (LAN) korzystało ogółem 5508 przedsiębiorstw, czyli ok. 63%, zaś w województwie lubelskim – 199 przedsiębiorstw (59%). Z elektronicznej wymiany danych (tzw. system EDI) korzystało w 2002 roku 1638 przedsiębiorstw (20%), zaś w województwie lubelskim – 72, czyli 20%. Z systemu CAD/CAM korzystało 1780 przedsiębiorstw (21%), w lubelskim – 62 (18%). Z Internetu korzystało 7333 przedsiębiorstw w Polsce (85%), w regionie lubelskim – 287 (85%). Własną stronę www posiadało 5226 przedsiębiorstw w Polsce, z czego w lubelskim – 187. Około 65% przedsiębiorstw wykorzystuje własną

witrynę www do monitorowania rynku i prowadzenia marketingu. Około 76% badanych przedsiębiorstw wykorzystuje Internet do udostępniania informacji handlowej. Sprzedaż produktów przez Internet zadeklarowało 43% badanych przedsiębiorstw.

Szerokopasmowe sieci teleinformatyczne tworzą nowe możliwości współpracy ośrodków naukowych i badawczych. Sprawna, multimedialna komunikacja środowisk naukowych oraz akademickich będzie podstawą innowacyjności w dziedzinie nauki oraz gospodarki.

Przyszłość infrastruktury informacyjnej w województwie związana jest z realizacją Programu „PIONIER”. Został on uruchomiony przez Komitet Badań Naukowych we wrześniu 2000 roku i obecnie jest realizowany jego II etap. „PIONIER” obejmuje stworzenie nowoczesnej, kompleksowej infrastruktury przeznaczonej dla różnorodnych zaawansowanych aplikacji, które mają powstać dla potrzeb społeczeństwa informacyjnego. Infrastruktura ta obejmuje sieć optyczną nowej generacji wraz z mechanizmami transportowymi oraz specjalistyczne usługi wytwarzane przez sieć na potrzeby aplikacji. Projekt „PIONIER” obejmie swym zasięgiem znaczne części województwa lubelskiego. Wyzwaniem dla rozwoju sieci jest rozbudowa powstałej w wyniku realizacji przedsięwzięcia infrastruktury na poziomie powiatów.

Źródło: Program Społeczeństwa Informacyjnego Województwa Lubelskiego

Realizacja projektów z zakresu infrastruktury szerokopasmowej w znacznej mierze wpłynie na powstanie wyspecjalizowanego rynku usług nie tylko o charakterze publicznym, lecz również i komercyjnym oraz na powstanie nowych dziedzin działalności gospodarczej. W celu stymulacji tego procesu konieczne jest stworzenie otoczenia biznesu elektronicznego, ściśle związanego z innowacyjną polityką instytucji naukowo-badawczych. Powstaną możliwości rozwoju nowych form edukacji oraz kompleksowy system dostępu do informacji.

Fakt niedoinwestowania technologicznego Lubelszczyzny daje możliwość pozyskiwania większych niż w innych regionach środków z funduszy europejskich na rozwój infrastruktury społeczeństwa informacyjnego.

Ze względu na fakt, że problematyka społeczeństwa informacyjnego jest przedmiotem szczególnego zainteresowania Komisji Europejskiej, a inwestycje w tym zakresie szczególnym elementem polityki UE, rozwój infrastruktury społeczeństwa informacyjnego będzie dużą szansą na rozwój Lubelszczyzny.

ANALIZA SWOT

<p>MOCNE STRONY</p> <ul style="list-style-type: none"> • zróżnicowany potencjał przemysłu rolno-spożywczego, uzyskujący wysoki udział w handlu krajowym i międzynarodowym, który pomyślnie przeszedł procesy restrukturyzacyjne i modernizacyjne; • region o bardzo korzystnych warunkach dla rozwoju rolnictwa (średni wskaźnik 73,5 pkt. waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej); • czyste środowisko przyrodnicze dające możliwości produkcji tzw. wysokiej jakości żywności; • stosunkowo wysoki stopień automatyzacji produkcji w przemyśle połączony z coraz większym wykorzystaniem technologii informacyjnych w przedsiębiorstwach; • rozwijający się sektor usług rynkowych i MSP; • istnienie w regionie kilku dużych, renomowanych firm o znaczeniu ponadregionalnym; • dobrze rozwinięty i zróżnicowany potencjał bazy naukowo-badawczej obejmujący samodzielne instytuty i zaplecze szkół wyższych (bogate zaplecze młodej i dobrze wykształconej kadry naukowej, rosnąca rola niektórych ośrodków naukowo-badawczych w takich dziedzinach jak: rolnictwo, ochrona środowiska, biotechnologia i medycyna, optoelektronika); • duże zasoby wykwalifikowanych kadr, względna taniość siły roboczej; • sieć usług okołobiznesowych, dobrze funkcjonujące fundacje i agencje wspomagające rozwój przedsiębiorczości szeroka sieć kontaktów gospodarczych i wysoki udział eksportu do krajów wschodnich, zwłaszcza na Ukrainę; • nowoczesna baza wielkiego handlu w tym targów i wystaw handlowych o znaczeniu międzynarodowym i krajowym (Lublin, Elżówka); • zasobność województwa w liczne surowce dla rozwoju przetwórstwa przemysłowego, w tym surowce rolne, surowce energetyczne (węgiel, gaz) oraz surowce mineralne; • wysoki potencjał produkcyjny gospodarstw rolnych umożliwiający rozwój praktycznie wszystkich kierunków upraw i hodowli; • dobrze rozwinięty sektor przetwórstwa rolno-spożywczego (reprezentowany niemalże przez wszystkie branże tej gałęzi); • wysoka przydatność środowiska przyrodniczego dla rozwoju turystyki, lecznictwa uzdrowiskowego i produkcji ekologicznej żywności; • wysoka aktywność ludności w zakresie rozpoczynania działalności gospodarczej i zdolność przedsiębiorstw do funkcjonowania w trudnych warunkach prawno-ekonomicznych; • duża skłonność przedsiębiorstw do wprowadzania innowacji (kreowanie własnych rozwiązań innowacyjnych wewnątrz przedsiębiorstw, znaczna samodzielność firm w zakresie finansowania innowacji); 	<p>SŁABE STRONY</p> <ul style="list-style-type: none"> • niski poziom rozwoju gospodarczego regionu (słabnąca dynamika wzrostu), wyrazem jest wielkość wytworzonego Produktu Krajowego Brutto na 1 mieszkańca, z wartością o 30% niższą od przeciętnej krajowej (w stosunku do średniej UE dystans wynosi aż 75%); • stosunkowo niska na tle kraju wydajność pracy w województwie, co jest związane z niekorzystną strukturą gospodarki, dominacją rolnictwa i zatrudnienia w tradycyjnych sektorach gospodarki, przestarzałą strukturą sektora rolnego, przestarzałą strukturą gałęziową przemysłu i niskim udziałem w sektorze produkcji działów wysokiej i średnio-wysokiej techniki); • niskie nakłady inwestycyjne w gospodarce połączone z wysokim stopniem zużycia środków trwałych; • niska wartość obrotów handlowych województwa z zagranicą połączona z dominującym udziałem produktów mało przetworzonych i tradycyjnych w eksporcie (produkty zaawansowane technologicznie stanowią zaledwie 2% ogółu eksportu); • niski poziom innowacyjności firm, luka technologiczna w sferze produkcyjnej w regionie a między światowymi osiągnięciami, niski poziom zawansowania nowych technologii oraz wdrożeń postępu technicznego; • zmniejszająca się konkurencyjność regionu jako regionu taniej siły roboczej; • niski stopień nasycenia przedsiębiorczością w regionie; • słaby ekonomicznie sektor małych i średnich przedsiębiorstw (przeciętnie niska produktywność tego sektora na tle kraju); • kurcząca się baza rodzimych banków, mających swoje centrale w regionie; • brak kompleksowej teleinformatycznej infrastruktury szerokopasmowej; • niedostosowanie oferty sektora B+R do popytu na innowacje; • niedostateczny w stosunku do potrzeb stan i rozwój instytucji otoczenia biznesu w mniejszych ośrodkach, a zwłaszcza na obszarach peryferyjnych; • niska konkurencyjność regionu połączona z niewielkim zaangażowaniem bezpośrednich inwestycji zagranicznych na terenie województwa; • słabnące tempo restrukturyzacji gospodarki mała zdolność podmiotów do współfinansowania projektów ze środków unijnych; • niekorzystna struktura zatrudnienia i tworzenie Wartości Dodanej Brutto (zbyt duży udział sektora rolnego w strukturze pracujących oraz zbyt mały udział sektora usług, w tym usług rynkowych, w tworzeniu WDB); • dominacja w gospodarce sektorów tradycyjnych i niewielki udział w produkcji i usługach działów wysokiej i średnio-wysokiej techniki;
---	--

<ul style="list-style-type: none"> • istnienie załączków instytucjonalnego systemu transferu wiedzy i wspierania rozwiązań innowacyjnych w przedsiębiorstwach (Lubelski Park Naukowo-Technologiczny, parki przemysłowe, Centrum Transferu Innowacji, Lubelski Fundusz Kapitałowy, itd.); • stosunkowo wysoki poziom zabezpieczenia regionu w energię (zasilanie dwustronne województwa w energię elektryczną i gaz, bogate zasoby energetyczne w regionie, możliwość produkcji energii w skojarzeniu). 	<ul style="list-style-type: none"> • niewielkie zaangażowanie bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) w gospodarce regionu i niewielki udział sektorów „wysokich technologii” w inwestycjach; • niska wartość eksportu województwa w przeliczeniu na 1 mieszkańca połączona z niewielkim udziałem w strukturze eksportu produktów wiodących i o wysokim stopniu przetworzenia; • niekorzystna struktura przedsiębiorstw ze względu na wielkość zatrudnienia (zdecydowana dominacja mikroprzedsiębiorstw) oraz formę prawną (mały odsetek spółek prawa handlowego); • niska jakość zarządzania i niedostateczna liczba certyfikatów jakości w przedsiębiorstwach; • niska konkurencyjność produktowa, technologiczna i ekologiczna firm połączona ze stosunkowo niskim poziomem innowacyjności przedsiębiorstw; • niedostatek kapitałów własnych przedsiębiorstw połączony z trudnym dostępem do finansowania zewnętrznego (kredyt bankowy, pomoc publiczna, alternatywne formy finansowania, kapitały podwyższonego ryzyka); • słabo rozwinięty system wspierania finansowego przedsiębiorstw ze środków publicznych (fundusze poręczeniowe i pożyczkowe); • niski poziom finansowania działalności badawczo-rozwojowej w regionie w relacji do PKB i na jednego zatrudnionego w sektorze B+R; • wysoki stopień zużycia aparatury naukowo-badawczej w jednostkach badawczo-rozwojowych w regionie; • niedostateczny rozwój infrastruktury transferu wiedzy i komercjalizacji wyników B+R (parki naukowo-technologiczne, centra transferu technologii, inkubatory technologiczne, fundusze podwyższonego ryzyka); • słabe wyposażenie województwa w gaz przewodowy (pomimo iż przez teren województwa przebiegają główne magistrale gazociągowe).
<p>SZANSE</p> <ul style="list-style-type: none"> • wysoka pozycja w kraju lubelskiego ośrodka naukowego dająca podstawę do systematycznej poprawy jakości kadr i potencjału badawczo-rozwojowego w województwie, a także tworzenie regionalnej sieci innowacji; • racjonalizacja wykorzystania potencjału badawczego; • dominacja prywatnej gospodarki rodzinnej i brak poważniejszych problemów typowych dla obszarów popegeerowskich, sprzyjająca procesom restrukturyzacyjnym; • korzystne efekty restrukturyzacji gospodarki w skali globalnej kraju: perspektywa trwałego wzrostu gospodarczego, możliwość korzystania ze środków pomocy europejskiej, liberalizacja handlu światowego, szczególnie artykułami żywnościowymi w UE, innowacyjność jako priorytet pomocy publicznej dla przedsiębiorstw; 	<p>ZAGROŻENIA</p> <ul style="list-style-type: none"> • słabnąca dynamika wzrostu, niekorzystny na tle innych regionów poziom nakładów inwestycyjnych oraz udział produkcji sprzedanej przemysłu; • możliwość wykorzystania pomocy publicznej dla rolnictwa na cele konsumpcyjne kosztem inwestycji; • możliwe trudności w udziale i wykorzystaniu rozwoju technologicznego, wzrastająca bariera kapitałowa; • niewykorzystanie szans restrukturyzacji gospodarki regionu w ramach polityki strukturalnej Unii Europejskiej (niska absorpcja funduszy strukturalnych, konsumpcyjny charakter wydatkowania środków pomocowych w sektorze rolnym); • rosnąca zależność gospodarki polskiej i regionalnej od światowych rynków finansowych;

<ul style="list-style-type: none"> • internacjonalizacja firm z regionu połączona ze wzrostem świadomości w zakresie konkurencyjności wdrażania nowych rozwiązań; • planowany wzrost nakładów na B+R oraz zmiana zasad finansowania nauki i badań; • perspektywa wysokich nakładów na zmiany strukturalne w gospodarce rolnej i wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich; • możliwość specjalizacji w niszowych sektorach produkcji: produkcja zdrowej żywności, produkty regionalne, promocja produktów regionalnych (sękacz, kowalstwo artystyczne, rzemiosło ludowe, przemysł cukierniczy, miody itp.); • wdrażanie programu „Społeczeństwo informacyjne”, zainteresowanie środowisk naukowych, lokalnych operatorów, samorządów lokalnych, dość dynamiczny rozwój sieci internetowej i komputeryzacji; • udział regionu w globalnych procesach rozwojowych Unii Europejskiej (dostęp do instrumentów polityki strukturalnej i polityk horyzontalnych UE, wdrażanie Strategii Lizbońskiej); • funkcjonowanie gospodarki w Strukturach Jednolitego Rynku Europejskiego; • rozwój sektora usług rynkowych połączony ze wzrostem zamożności społeczeństwa w regionie; • specjalizacja regionu w niszowych sektorach produkcji i usług (produkcja wysokiej jakości żywności, produkcja ekoenergii, rozwój produktów tradycyjnych i regionalnych, usługi turystyczne i opiekuńczo-medyczne); • bardziej racjonalne wykorzystanie zasobów gazu i węgla kamiennego w Lubelskim Zagłębiu Węglowym; • rozwój klastrów i parków przemysłowych w oparciu o duże firmy z regionu i zaplecze badawczo-rozwojowe; • wzmocnienie sektora badawczo-rozwojowego w regionie w ramach tworzenia Europejskiej przestrzeni Badań i Innowacji (udział jednostek B+R w międzynarodowych projektach badawczych); • rozwój krajowego i regionalnego systemu innowacji (budowa partnerstwa i konsensusu wokół najważniejszych priorytetów badawczo-rozwojowych w kraju i w regionie w ramach Krajowej i Regionalnej Strategii Innowacji, wzrost nakładów na B+R oraz racjonalizacja zasad finansowania nauki i badań w Polsce); • wykorzystanie potencjału B+R do zwiększania konkurencyjności regionalnej gospodarki i budowania makroregionów gospodarki opartej na wiedzy (Dolina Lotnicza, Dolina Ekologicznej Żywności); • wykorzystanie renty położenia regionu (do rozwoju usług wysoko specjalistycznych w powiązaniu z firmami globalnymi, rozwój kontaktów gospodarczych przedsiębiorstw Lubelszczyzny ze Wschodem); • zwiększony napływ środków inwestycyjnych do regionu i jego koncentracja na inwestycjach sprzyjających wzrostowi konkurencyjności i tworzeniu miejsc pracy w regionie; 	<ul style="list-style-type: none"> • niska wartość PKB na głowę mieszkańca kształtująca niski popyt wewnętrzny w regionie na dobra i usługi komercyjne (nie pozwalająca na szybki rozwój sektora usług rynkowych, a tym samym na restrukturyzację zatrudnienia i spadek bezrobocia w województwie); • postępująca marginalizacja gospodarki regionalnej (spadek udziału regionalnego PKB i produkcji przemysłowej w udziale krajowym, utrzymujący się niski poziom eksportu województwa); • słabnące tempo restrukturyzacji gospodarki (szczególnie sektora rolnego), połączone z niekorzystnymi dla regionu decyzjami prywatyzacyjnymi przedsiębiorstw państwowych (w tym z branży energetycznej); • utrzymujący się niski stopień nakładów inwestycyjnych w gospodarce regionu połączony z niskim napływem bezpośrednich inwestycji do gospodarki regionu; • brak dostatecznego zabezpieczenia potrzeb energetycznych regionu (uzależnienie dostaw energii elektrycznej ze źródeł produkcji spoza województwa); • malejące możliwości konkurowania gospodarki regionu w oparciu o tanią siłę roboczą; • niski stopień wiedzy przedsiębiorstw o dostępnych instrumentach wsparcia ich rozwoju; • trudności przedsiębiorstw w pozyskaniu środków na rozwój funduszy strukturalnych oraz niska zdolność współfinansowania projektów inwestycyjnych; • niespełnienie przez przedsiębiorstwa ostrych norm unijnych w zakresie ochrony środowiska, jakości produkcji oraz bezpieczeństwa i higieny pracy; • nasilająca się konkurencja ze strony Jednolitego Rynku Europejskiego (upadek wielu przedsiębiorstw nie spełniających norm unijnych i słabo zaawansowanych technologicznie i organizacyjnie); • stopniowe obniżanie się rangi ośrodka naukowego w regionie i jego dalsza marginalizacja na arenie krajowej i międzynarodowej (niedostosowanie się do prorynkowych zasad finansowania i funkcjonowania nauki, słabe powiązania kooperacyjne jednostek B+R z głównymi ośrodkami w kraju i za granicą); • odpływ z regionu kapitału i zasobów ludzkich o wysokich kwalifikacjach.
---	---

<ul style="list-style-type: none"> • zwiększona i prorozwojowa pomoc publiczna państwa (kierowana na cele horyzontalne); • napływ kapitału zagranicznego, w tym inwestycji bezpośrednich; • korzystne trendy i zmiany struktury wymiany handlowej z zagranicą (w tym na rynku rolno-spożywczym); • rozwój gospodarki elektronicznej i innych technik społeczeństwa informacyjnego.	
---	--

II. SPOŁECZEŃSTWO I ZASOBY LUDZKIE REGIONU

Demografia

Ludność i gęstość zaludnienia

Województwo lubelskie w 2003 roku zamieszkiwały 2 191 172 osoby tj. 5,7% ogólnej liczby ludności kraju. Pod względem liczby ludności lubelskie zajmuje 7 miejsce. W latach 1999-2003 liczba ludności zamieszkującej obszar województwa zmniejszyła się o około 2%, przy średniorocznym tempie spadku wynoszącym 0,29%. Region należy do słabo zaludnionych i zurbanizowanych. Średni wskaźnik zaludnienia dla województwa lubelskiego w 2003 roku wynosił 87,2 osoby/1km² (Polska 122,1 osoby/1km²).

Największą gęstością zaludnienia charakteryzują się gminy otaczające miasto Lublin i pasma rozwoju położone wzdłuż dróg wychodzących z Lublina. Wskaźnik zaludnienia dla podregionu lubelskiego jest wyższy od średniej krajowej i wynosi 123 osoby/km². Podregion chełmsko-zamojski otoczony jest większą liczbą gmin o gęstości zaludnienia przekraczającej 60 osób/km². Skala oddziaływania Białej Podlaskiej na zaludnienie otaczających gmin jest znacznie mniejsza, tu gęstość zaludnienia wynosi tylko 52 osoby/km².

Ludność miast województwa w 2003 roku wynosiła 1 021 362 osoby, co stanowi 4,3% w ogólnej liczbie ludności miast Polski. Udział ludności miejskiej w ogólnej liczbie ludności województwa kształtuje się na poziomie 46,6% i jest niższy aż o 15% od wartości tego wskaźnika dla kraju (61,6%). Najwyższym zurbanizowaniem cechuje się podregion lubelski, a najniższym białkopodlaski.

Według opracowanej przez Urząd Statystyczny w Lublinie ekspertyzy pt. „Analiza prognozy ludnościowej i przepływów migracyjnych w województwie lubelskim” podobne tendencje utrzymają się i w przyszłości. Przewiduje się, że do 2020 roku liczba ludności województwa lubelskiego będzie się zmniejszać. W tym okresie zmiany przebiegać będą ze zmiennym natężeniem. W okresie 2005-2010 średnioroczny ubytek wyniesie około 6,0tys. osób, w 2010-2015 o 5,5tys., a w 2015-2020 – 6tys. osób. Tempo spadku liczby ludności osiągnie w całym okresie średniorocznie 0,28%. W przekroju podregionów NUTS3 zwiększenie liczby ludności nastąpi tylko w podregionie lubelskim w powiatach lubelskim i łączyńskim. W pozostałych podregionach będzie następował ubytek ludności i przybierze wartości od 1,3tys do 6,6tys. osób. Największy ubytek nastąpi w podregionie chełmsko-zamojskim w powiatach: tomaszowskim o 5,4tys. osób i hrubieszowskim o 6,6tys. osób. Natomiast w powiatach krańickim, puławskim i opolskim (podregion lubelski) nastąpi ubytek liczby ludności średnio o ok. 4,5tys. osób. Prognozuje się, że w podregionie białkopodlaskim nastąpi niewielki spadek liczby ludności średnio o 2,2tys. osób. W podregionie lubelskim ubytek ten będzie wynosić średnio 3,2 tys. osób, a w chełmsko-zamojskim o 4,3 tys. osób.

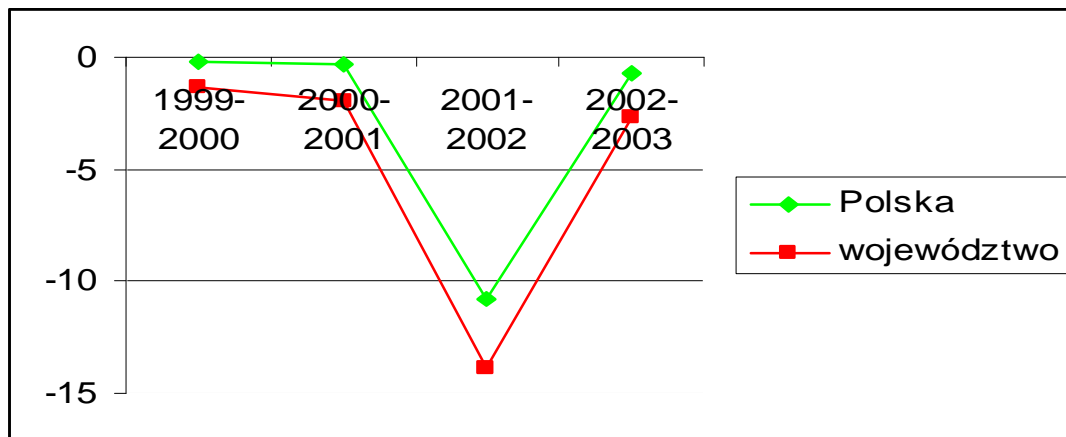
Zakłada się, że we wszystkich miastach województwa wystąpi ubytek ludności. Największy ubytek nastąpi w Lublinie, bo o około 25,6tys., a najmniejszy w Białej Podlaskiej tylko o 500 osób mniej. Prognozowane zmiany liczby ludności w miastach spowodują dalszy spadek wskaźnika urbanizacji.

Przyrost naturalny

Wskaźnik przyrostu rzeczywistego (przyrost naturalny z uwzględnieniem migracji) na 1000 mieszkańców w 2003 roku w stosunku do 1999r. wynosił (-19,97‰) przy

wskaźniku dla kraju (-12,12‰), przy czym przyrost ten dla obszarów wiejskich wynosił odpowiednio: województwo (-19,24‰) i kraj (-5,60‰). Największy spadek liczby ludności w latach 1999-2003 nastąpił w podregionie chełmsko-zamojskim, gdzie wskaźnik przyrostu rzeczywistego wynosił (-29,13‰) oraz w podregionie białkopodlaskim (-28,03‰). Wskaźnik przyrostu rzeczywistego w podregionie lubelskim kształtuje się na poziomie wskaźnika krajowego i wynosi (-12,90‰).

Przyrost rzeczywisty na 1000 ludności

Źródło: Rocznik Statystyczny 1999-2003, Obliczenia własne

Bezpośrednią przyczyną zmniejszania się populacji jest znaczący spadek liczby urodzeń. Na terenie województwa lubelskiego w latach 1999-2003 liczba urodzeń zmalała o 9,2% z 23 406 w roku 1999 do 21 261 w 2003r (kraj o 8,1%, 382002 w 1999r i 351072 w 2003r), przy czym na obszarach wiejskich spadek ten był dużo wyższy z 13 678 w 1999 roku do 12 148 w 2003r (11,2%).

Przyrost naturalny w latach 1999 – 2003

Źródło: GUS 1999-2003, obliczenia własne

Według założeń prognozy demograficznej dla województwa lubelskiego, liczby określające wielkość przyszłych urodzeń będą dość stabilne w latach 2005-2015 (do 20,7 tys. rocznie) i dość znacząco obniżą się po roku 2015, a dla roku 2020 szacuje się 19,1tys. urodzeń. Spadek urodzeń w głównej mierze będzie dotyczył urodzeń w miastach.

W powiatach: bialskim, lubelskim, łączyńskim, włodawskim i zamojskim przewiduje się nieznaczny wzrost liczby urodzeń kształtujący się na poziomie od 0,38 tys. do 1,34 tys. rocznie.

W województwie lubelskim odnotowuje się większą niż przeciętnie w kraju liczbę zgonów niemowląt. Wskaźnik liczby zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych wyniósł w województwie w 2003 roku 7,71‰, na wsi wskaźnik ten był trochę niższy i wynosił 7,49‰. Dla kraju wskaźniki te wynosiły 7,03‰ i wieś 6,72‰. Dla podregionów wskaźniki te wynosiły: białkopodlaski – 7,22‰; chełmsko-zamojski – 7,25‰ i lubelski – 9,09‰. Mimo, że te wskaźniki są bardzo wysokie, są o wiele korzystniejsze niż miało to miejsce w 1999 roku. Wówczas były one wyższe i wynosiły dla województwa 9,10‰ (wieś 8,78‰) i kraju 8,85‰ (wieś 8,47‰). Prognozuje się, że do roku 2020 liczba zgonów będzie oscylować wokół 22,4-22,6tys. osób, charakteryzując się odmiennymi tendencjami - wzrost w miastach i spadek na wsi. Roczny przyrost naturalny będzie określany głównie przez zmiany liczby urodzeń.

Przewiduje się, że w większości powiatów województwa lubelskiego liczba zgonów ulegnie zmniejszeniu od 100 w 2005 roku do 170 osób w 2020r. Najwyższy prognozowany spadek zgonów będzie miał miejsce w powiatach: bialskim (o 170), krasnostawskim (o 140). Wzrośnie natomiast, choć w nieznacznym stopniu liczba zgonów w powiatach: janowskim, krańickim, łączyńskim, puławskim i świdnickim.

Liczba zawieranych małżeństw uzależniona jest ściśle od zmian zachodzących w życiu społecznym i gospodarczym. Zależy również od struktury wieku i płci. W 2003 roku w województwie lubelskim zawarto 11942 związki małżeńskie. Współczynnik obrazujący liczbę nowo zawartych związków małżeńskich przypadający na 1000 osób wynosił 6,6 przy czym natężenie jego było większe na wsi – 6,8 niż w miastach 6,5. W kraju odpowiednio: 6,2 ogółem; 6,0 w miastach; 6,5 na wsi. W 2003 roku odnotowano spadek liczby zawieranych małżeństw w stosunku do 1999 roku o ok. 8,7% (13074 małżeństw w 1999 roku).

Obok małżeństw decydujący wpływ w zakresie rozrodczości mają rozwody. Zjawisko rozwodów stanowi istotny problem w sensie demograficznym, jako czynnik zmniejszający reprodukcję ludności i jednocześnie jako jeden z ważniejszych problemów społecznych.

W roku 2003 w województwie lubelskim prawomocnie orzeczono 1829 rozwodów, z czego 73,4% przypadało na miasta. Współczynnik rozwodów liczony na 1000 ludności w 2003 roku był taki sam jak w roku 1999 i wynosił 0,8, był nieco niższy od wskaźników krajowych (1999r. - 2,1; 2003r. - 1,3).

Jednym z czynników kształtujących liczbę urodzeń jest stan i struktura wieku kobiet będących w wieku rozrodczym (15-49 lat). W analizowanym okresie liczba kobiet w wieku rozrodczym zmalała o 2,3% (1999r. – 564,9tys. kobiet; w 2003r. – 551,8tys. kobiet). Z analizy struktury wieku kobiet w wieku rozrodczym wynika, że zmniejsza się liczba kobiet w wieku największej płodności. Informuje o tym wskaźnik płodności kobiet, który z wartości 41,3 w 1999 roku spadł do wartości 38,2 w 2003 roku.

Migracje ludności

Województwo lubelskie należy do obszarów o największej migracji w kraju, szczególnie stałego odpływu ludności z terenów wiejskich. Spowodowane jest to głównie niską dochodowością rolnictwa, niedostatecznym stanem wyposażenia w infrastrukturę społeczną i techniczną obszarów wiejskich, słabą dostępnością komunikacyjną oraz niskim poziomem urbanizacji.

Saldo migracji na 1000 ludności w województwie w 2003 roku wynosiło (-0,7‰) natomiast na wsi w tym samym okresie wskaźnik ten kształtował się na poziomie (-0,9‰). W 1999 roku odpowiednio (-1,4‰) i (-2,7‰). Najmniej korzystny wskaźnik występuje w podregionie białkopodlaskim, gdzie saldo migracji w 2003 roku wynosiło (-3,4‰), następnie w podregionie chełmsko-zamojskim (-2,6‰) i w podregionie lubelskim (-1,4‰).

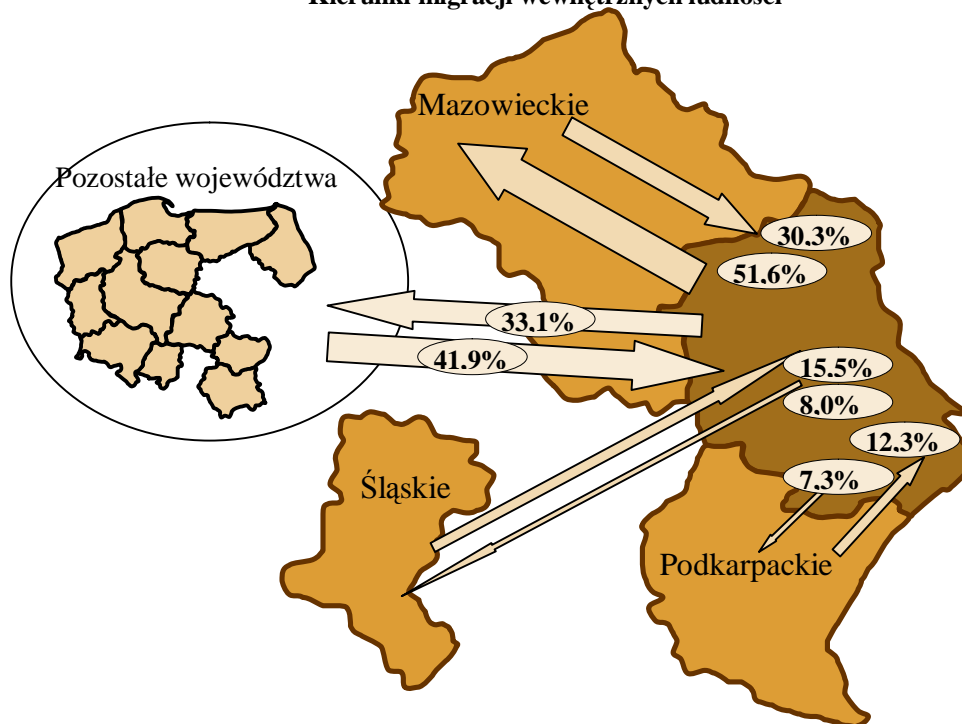
Migracje społeczeństwa zależne są od trendów gospodarczych. Wyjazdy związane z poszukiwaniem lepszych warunków ekonomicznych, zazwyczaj ze wsi do miast, uzupełniają ruchy migracyjne z miasta na wieś związane z utratą pracy, a także przemieszczania się bogacących się warstw społecznych z wielkomiejskiego miejsca zamieszkania na okolice podmiejskie.

Szacunek przyszłych migracji wewnętrznych w woj. lubelskim sporządzony został w oparciu o prognozę międzywojewódzkiego ruchu wędrownego ludności dla kraju. Udział województwa lubelskiego jest z założenia stały i wynosi 0,04% napływu i 0,07% odpływu ogólnokrajowego.

Ujemne saldo migracji wewnętrznych zwiększyło się (w sensie przyrostu wartości bezwzględnej) ponad dwukrotnie. Obecna migracja jest w dużym stopniu spowodowana nie tylko poszukiwaniem pracy, ale i powrotem na wieś w związku z utratą pracy.

W latach 1999-2003 wystąpiła zmiana kierunku migracji w miastach (saldo z +290 do -2801 osób) oraz zmniejszenie ujemnego salda na wsi. Należy podkreślić, że ta sama tendencja jest obserwowana w migracjach międzywojewódzkich. W 2003r. zanotowano przewagę odpływu ludności województwa (28,2 tys. osób) nad napływem (23,6 tys. osób).

Kierunki migracji wewnętrznych ludności

Źródło: Analiza prognozy ludnościowej i przepływów migracyjnych województwa lubelskiego.
WUS Lublin 2005

Znaczne przemieszczenia ludności w 2003 r. występowały wśród osób w wieku od 20 do 29 lat (34% napływu i 37% odpływu) i dotyczyły zarówno mężczyzn jak i kobiet, przy czym była to frakcja stała w latach 1999-2003, a ten przedział migrujących dominował.

Dane z lat 1999-2003 wykazują stabilność zarówno wiekowych jak i terytorialnych (kierunkowych) struktur migracji wewnętrznej. Do 2020 roku prognoza przewiduje dla województwa lubelskiego w zasadzie stabilny (3,3 - 3,5 tys.) poziom ujemnego salda migracji międzywojewódzkich.

Przyszłe migracje międzypowiatowe zarówno wewnątrzwojewódzkie jak i pozawojewódzkie zostały oszacowane w oparciu o struktury i proporcje roku bazowego (1999). Jest to prawdopodobny scenariusz, pamiętać jednak należy o mechanizmie substytucji migracji wewnętrznych, migracjami międzynarodowymi. Uwzględnienie tego zjawiska będzie możliwe dopiero po kilku latach obecności Polski w Unii Europejskiej.

Analiza statystyk migracji wewnętrznych wskazuje na rosnące znaczenie tzw. suburbanizacji - powrotów w okolice podmiejskie i budowy bardziej komfortowych mieszkań poza większymi miastami i w ich pobliżu.

W założeniach prognozy dla kraju przyjęto, że ujemne saldo migracji zagranicznych będzie wzrastało (wartość bezwzględna) do roku 2010 i w następnym dziesięcioleciu powróci do obecnego poziomu 18-19 tys. Dla województwa lubelskiego przewidywany jest stały, niewielki poziom salda ujemnego -0,1 tys. osób. Województwo lubelskie charakteryzuje bardzo niewielki udział w migracjach zagranicznych (ok. 200 osób emigrujących i ok. 100 imigrujących).

Największe udziały w migracjach zagranicznych w regionie ma m. Lublin oraz powiaty: biłgorajski, kraśnicki i lubelski.

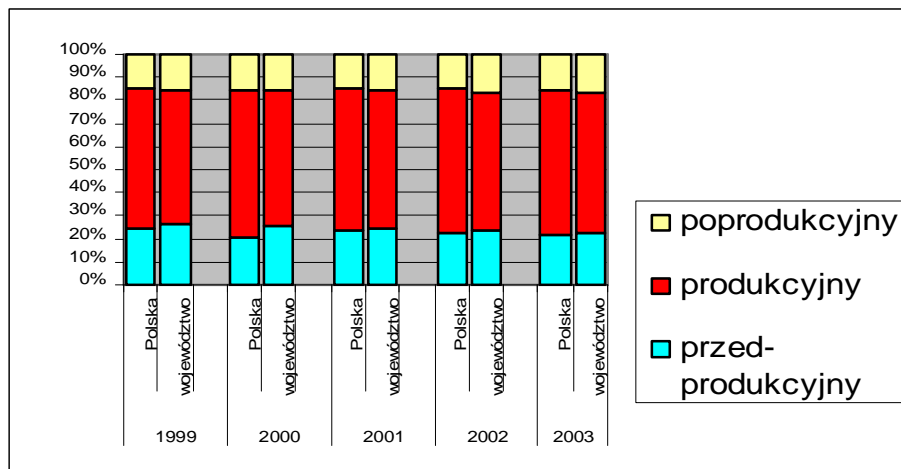
Struktura wiekowa ludności

W latach 1999 – 2003 w strukturze wieku uwidacznia się wzrost udziału grup w wieku produkcyjnym oraz spadek grupy nieprodukcyjnej. W 2003 roku ludność w wieku produkcyjnym stanowiła w województwie lubelskim 60,7% (1331040 osób) ogółu ludności (wskaźnik ten jest nieco niższy od krajowego – 62,9%). Natomiast w wieku nieprodukcyjnym było 39,3% (860132 osoby) przy wskaźniku krajowym 37,1%. W podregionach wskaźnik ten wynosił odpowiednio: podregion białkopodlaski – 58,8% i 41,2%; chełmsko-zamojski 59,5% i 40,5% i podregion lubelski 61,9% i 38,1%.

Wzrost ludności w wieku produkcyjnym następował (tak jak i w całym kraju) za sprawą wkraczania w tę grupę wiekową dzieci i młodzieży z wyżu demograficznego.

Odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym w regionie w 2003 roku wynosił 22,9% i był wyższy od krajowego o 1,0%. Jeszcze wyższy wskaźnik tej grupy ludności ma miejsce w podregionie białkopodlaskim - 25,0% i chełmsko-zamojskim – 23,4%. Najmniej korzystną strukturę wieku ludności ma podregion lubelski, ze względu na niski udział grupy przedprodukcyjnej – 22,2%. Wskaźnik ten jest jednak wyższy od krajowego o 0,3%.

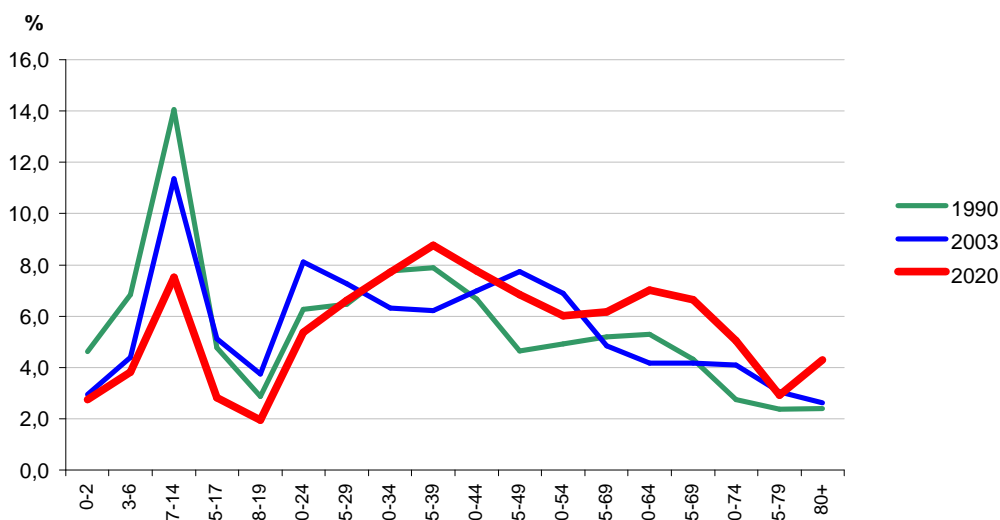
Struktura wieku w latach 1999 - 2003

Źródło: GUS 1999-2003, obliczenia własne

Ze społeczno-ekonomicznego, a także demograficznego punktu widzenia istotna jest relacja ludności w wieku nieprodukcyjnym do ludności w wieku produkcyjnym. Miernik ten informuje o stopniu ekonomicznego obciążenia ludności w wieku produkcyjnym ludnością pozostałą. Wzrost liczby ludności w wieku produkcyjnym spowodował spadek współczynnika obciążenia ekonomicznego. Na każde 100 osób w wieku produkcyjnym w 2003 roku przypadało 64,6 osób w wieku nieprodukcyjnym. W kraju wskaźnik ten jest niższy – 58,9 osób (w 1999 roku: województwo-71,9%; kraj – 65,0%). W podregionach sytuacja przedstawia się następująco: podregion białkopodlaski – 70,0%; chełmsko-zamojski – 68,1% i lubelski – 61,4%. Przewiduje się, że w 2020 roku, co piąty mieszkaniec województwa lubelskiego będzie w wieku 60 i więcej lat.

Odsetek ludności w grupach wiekowych

Źródło: Analiza prognozy ludnościowej i przepływów migracyjnych województwa lubelskiego. US Lublin 2005

Wpływ procesów demograficznych na poszczególne sfery życia społeczno-gospodarczego to w istocie wpływ zmian liczebności składowych roczników zaliczonych do kategorii: dzieci, ludność dorosła, ludność w starszym wieku lub (w powiązaniu z aktywnością ekonomiczną) ludność w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym. Uwzględniając to ostatnie odniesienie zmiany, które nastąpią w latach 2002-2020 będą następujące: frakcja (udział) ludności w wieku przedprodukcyjnym zmaleje o ok. 40%, ludność w wieku produkcyjnym pozostanie bez zmian a ludność w wieku poprodukcyjnym wzrośnie o ok. 40%. Zróznicowanie wewnątrz województwa jest tu dość duże, w skrajnym przypadku – w odniesieniu do ludności miejskiej powiatu łączyńskiego, frakcja wieku poprodukcyjnego wzrośnie ponad 4 razy. Zmiany te będą miały bezpośredni i silny wpływ na sektor służby zdrowia i zabezpieczenia społecznego, sektor edukacji oraz rynek pracy.

Ochrona zdrowia

Na przestrzeni ostatnich kilku lat nastąpiło wydłużenie przeciętnego trwania życia wśród mężczyzn i kobiet, zarówno w kraju, jak i w regionie. Średnie trwanie życia ludności zamieszkującej województwo lubelskie wynosiło w 2003 roku wśród mężczyzn 69,89 lat (kraj 70,52 lat), wśród kobiet 79,42 lat (kraj 78,90 lat). W porównaniu do roku 1999 średni wiek osiągany przez mężczyzn wzrósł o 1,3 roku a przez kobiety o 1,2. Tempo wydłużenia średniego trwania życia kobiet jest zbliżone do notowanego w kraju, natomiast znacznie wolniejsze od wskaźników krajowych jest tempo wydłużenia przeciętnego trwania życia mężczyzn. Ma to związek ze zwiększoną zachorowalnością na schorzenia szczególnie zagrażające życiu w tej grupie ludności.

Z sytuacją zdrowotną ludności regionu ma związek stan służby zdrowia. W ostatnich latach zauważa się niekorzystne tendencje związane z niedoposażeniem szpitali i pozostałych placówek służby zdrowia oraz z niedostateczną profilaktyką.

Największe zagrożenie dla zdrowia i życia mieszkańców regionu w 2002 roku stanowiły choroby układu krążenia (512,1 osoby/100 tys. ludności). Drugą co do wielkości zjawiska przyczynę zgonów stanowiły choroby nowotworowe. Struktura zachorowań na nowotwory złośliwe w województwie lubelskim pod względem schorzeń jest zbliżona do ogólnopolskiej. W 2002 roku wskaźnik zgonów na 100 tys. ludności spowodowany przez nowotwory złośliwe wyniósł 218,4 osób, z tego 59,4% przypadków dotyczyło mężczyzn.

Wśród męskiej populacji naszego regionu dominują nowotwory płuc i oskrzeli, gruczołu krokowego oraz jelita grubego i odbytnicy. Kobiety najczęściej chorują na nowotwory gruczołu piersiowego, przewodu pokarmowego, narządu rodowego. Niepokojącym zjawiskiem jest też wzrost zachorowań na raka płuc. Czynnikiem powodującym zwiększenie się liczby zachorowań na nowotwory złośliwe płuc jest wzrost konsumpcji tytoniu, obserwowany wcześniej tylko w dużych aglomeracjach miejskich.

Sytuacja epidemiologiczna na terenie województwa lubelskiego nie przedstawia się najlepiej. Świadczy o tym utrzymujący się nadal wysoki wskaźnik zachorowalności i chorobowości na gruźlicę. Lubelszczyzna zajmuje pod tym względem pierwsze miejsce wśród województw. W 2003 roku stwierdzono zachorowania na gruźlicę u 845 osób (733 w 2001 roku i 853 w 2002 roku). Znacznie wzrosły wskaźniki chorobowości ogółem - z 43,4 w 2001 roku do 51,6 osób na 100tys. mieszkańców w roku 2003 i zachorowalności (wzrost z 32,9 w 2001 roku do 38,4 w 2003 roku).

W 2003 roku na obszarze województwa lubelskiego funkcjonowało ogółem 38 szpitali ogólnych w tym 3 niepubliczne, należących do I, II i II poziomu referencyjnego, wyposażonych w 11793 łóżka. W porównaniu do 1999 roku nastąpił wzrost liczby szpitali

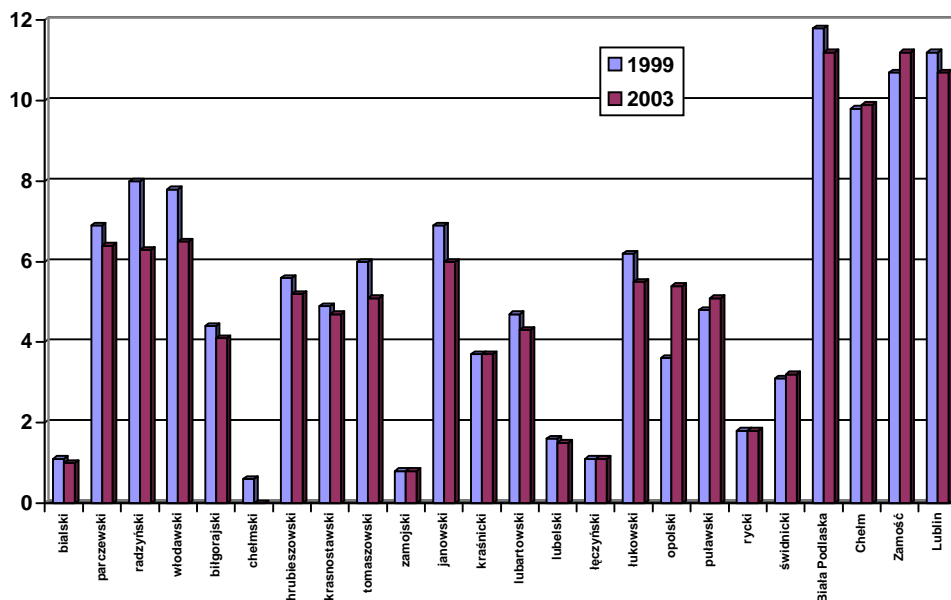
o 4 (10,5%), natomiast odnotowano spadek liczby łóżek o 6,4%. Odmienną tendencję zaobserwowano w szpitalach prywatnych. W miastach grodzkich działało 12 placówek szpitalnych (31,6% ogółu): w Lublinie – 8, Zamościu – 2, w Chełmie i Białej Podlaskiej – po 1 placówce. W Lublinie skupionych jest 21,1% ogółu wszystkich miejsc szpitalnych. W większości powiatów ziemskich funkcjonował 1 szpital, a po 2 we włodawskim, biłgorajskim, lubelskim i opolskim oraz 4 w powiecie puławskim.

Specjalistyczną opiekę szpitalną o zasięgu ponadregionalnym i wojewódzkim realizują szpitale kliniczne w Lublinie i szpitale w Białej Podlaskiej, Chełmie i Zamościu oraz szpitale psychiatryczne w Lublinie, Suchowoli (powiat Radzyń Podlaski), Radecznicy (pow. Zamość) i zakład opiekuńczo leczniczy w Celejowie (powiat Puławy).

W ramach lecznictwa uzdrowiskowego funkcjonują: szpitale uzdrowiskowe, sanatoria i zakłady przyrodolecznicze w Nałęczowie, Poniatojew, Adampolu i Krasnobrodzie.

W ciągu ostatnich lat obserwuje się wzrost liczby pacjentów w szpitalach ogólnych. W 2003 roku w województwie lubelskim liczba pacjentów leczonych w szpitalach wynosiła 414 454 osoby, w tym 241 860 w szpitalach ogólnych. Mimo większej ilości szpitali w 2003 roku, liczba oferowanych przez nie łóżek spadła w regionie z 56,4 na 10tys. mieszkańców w 1999 roku do 53,8 (w Polsce z 51,4 do 48,7). Zmniejszył się przeciętny pobyt chorego w szpitalu z 9,2 dni do 8,1 dni. Było to oczywiście wymuszone przez trudną sytuację finansową szpitali.

Liczba łóżek w szpitalach ogólnych na 1 000 ludności w województwie lubelskim według powiatów w roku 1999 i 2003.

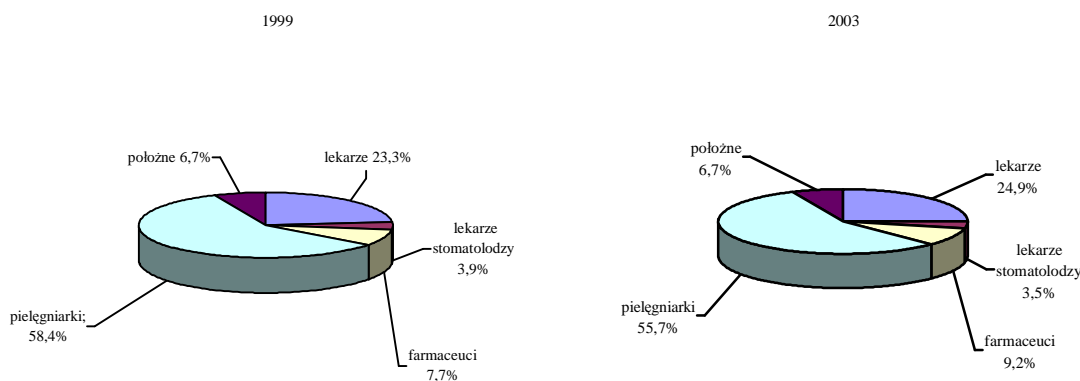
Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie, „Statystyka powiatów i gospodarki samorządowej województwa lubelskiego w 1999 r.” Lublin 2000; Urząd Statystyczny w Lublinie, „Województwo lubelskie. Podregiony, powiaty, gminy” Lublin 2004.

Największy spadek liczby łóżek w szpitalach ogólnych nastąpił w powiecie radzyńskim (21,2%) i włodawskim (16,7%).

W 2003 roku opieką zdrowotną mieszkańcom Lubelszczyzny zapewniało 5291 lekarzy medycznych, 744 lekarzy stomatologów, 1954 farmaceutów, 11859 pielęgniarek i 1415 położnych. W 2003 roku wskaźniki pracowników medycznych na 10tys. ludności uległy zmianie. W stosunku do roku 1999 nastąpił wzrost wskaźnika liczby lekarzy na 10tys. ludności z 23,8 do 24,1 (w kraju z 22,6 do 23,0). Natomiast wskaźniki dla lekarzy stomatologów zmalały z 4,0 do 3,4 na 100tys. mieszkańców (w kraju z 3,4 do 2,8) lecz były

wyższe od wskaźników dla Polski o 0,6. W ciągu czterech ostatnich lat zmniejszyła się również liczba pielęgniarek i położnych: z 59,7 do 54,1 pielęgniarek na 10tys. mieszkańców (w kraju 51,0 do 47,5) i z 6,9 do 6,5 położnych na 10tys. mieszkańców (w kraju z 5,9 na 5,5). Poziom posiadanej kadry medycznej na Lubelszczyźnie we wszystkich kategoriach pracowników przewyższa o kilka procent średnią krajową.

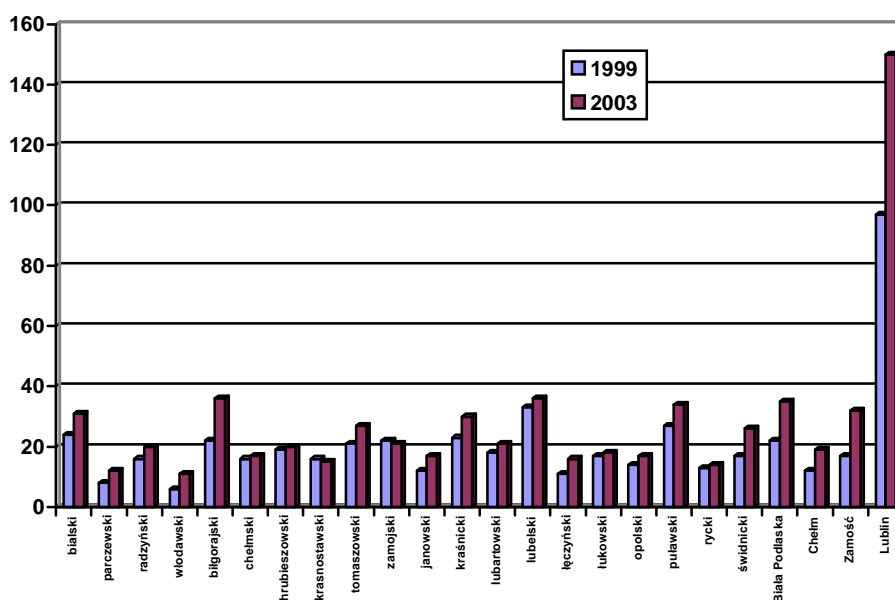
Pracownicy medyczni w województwie lubelskim w roku 1999 i 2003.

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Rocznik statystyczny województw.” Lublin 2000; Urząd Statystyczny w Lublinie-„Rocznik statystyczny województw” Lublin 2004.

Sieć placówek podstawowej opieki zdrowotnej tworzy w województwie lubelskim 675 zakładów opieki zdrowotnej (w kraju – 11978), w tym 411 w miastach (60,9%) i 264 (39,1%) na wsi. Liczba ich w badanym okresie wzrosła o 25,5%. W ciągu całego roku udzielono w nich ponad 14mln porad pacjentom, przy czym w zdecydowanej większości były to porady lekarskie.

Liczba placówek ambulatoryjnych w województwie lubelskim według powiatów w roku 1999 i 2003.

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Wybrane dane o powiatach i gminach województwa lubelskiego w 2001r.” Lublin 2002; Urząd Statystyczny w Lublinie-„Województwo lubelskie. Podregiony, powiaty, gminy” Lublin 2004.

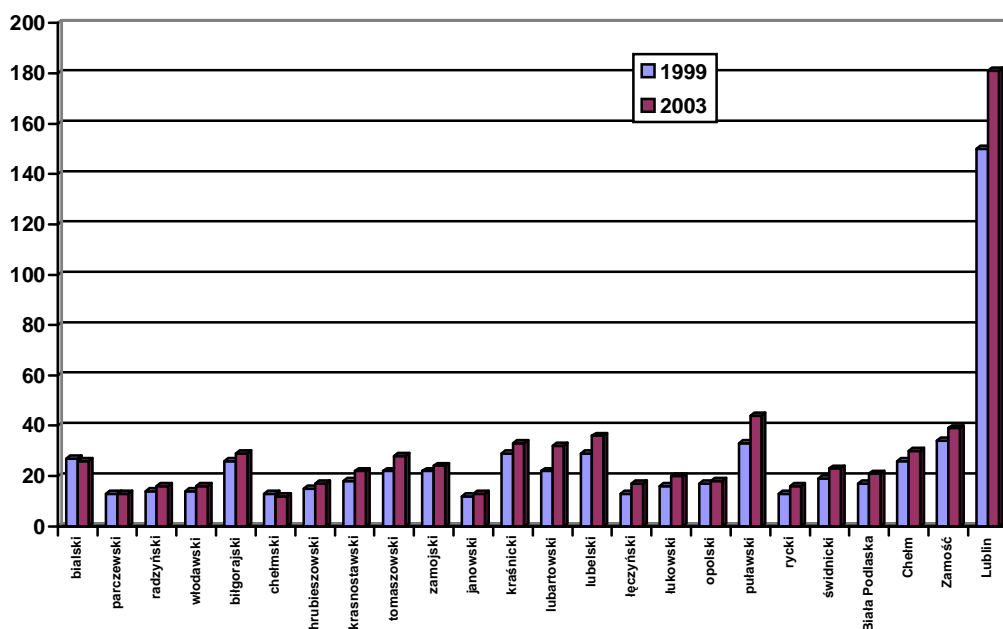
Najwięcej zakładów opieki zdrowotnej przybyło w Zamościu (wzrost o 46,9%), w powiecie włodawskim (45,5%), w Białej Podlaskiej (37,1%) i w Chełmie (36,8%).

Wzrosła liczba porad udzielonych w ambulatoryjnej opiece zdrowotnej (w lecznictwie podstawowym, specjalistycznym, w ośrodkach medycyny pracy, rehabilitacyjnych przy spółdzielniach inwalidów). Wskaźnik udzielonych porad lekarskich na 1 mieszkańca w 2003 roku wynosił 6,4 (w tym porady lekarskie – 5,7, stomatologiczne – 0,8) i był wyższy niż w roku 1999 (6,2; w tym porady lekarskie – 5,2 oraz stomatologiczne – 0,8). Lekarze podstawowej opieki zdrowotnej (rodzinni i pierwszego kontaktu) w roku 2003 udzielili ponad 8mln porad, przy czym większość z nich (65,0%) udzielona została w niepublicznych zakładach opieki zdrowotnej. W latach 2000-2003 liczba porad udzielonych w zakładach podstawowej opieki zdrowotnej wzrosła ogółem prawie o 1,5mln (28,4%), natomiast zmniejszyła się liczba porad udzielanych w poradniach dla dzieci ogółem o 1,2mln (61,4%). Może to świadczyć o dużej poprawie stanu profilaktyki zdrowotnej, szczególnie w odniesieniu do dzieci.

W zakładach specjalistycznej opieki zdrowotnej personel medyczny udzielił w roku 2003 ponad 5,7mln porad, przy czym 5mln z nich opłacanych było ze środków publicznych. Usługi opłacane przez pacjentów stanowiły niewielką część (4,0%) ogólnej liczby. Większość porad udzielonych w tych zakładach stanowiły porady lekarskie (80,8%), porad stomatologicznych było zdecydowanie mniej (19,2%). Porady lekarskie udzielane były najczęściej w poradniach chirurgicznych (16,6% ogólnej liczby porad lekarskich), następnie ginekologicznych (12,4%), internistycznych (12,3%) i okulistycznych (11,4%).

W regionie lubelskim w 2003 roku funkcjonowało 726 aptek (w tym 715 prywatnych) i 18 punktów aptecznych. W porównaniu do roku 1999 w województwie lubelskim wzrosła liczba aptek o 16,3% oraz 3-krotnie zwiększyła się liczba punktów aptecznych. Na jedną aptekę przypadało 3018 osób, gdy w roku 1999 – 3700 osób.

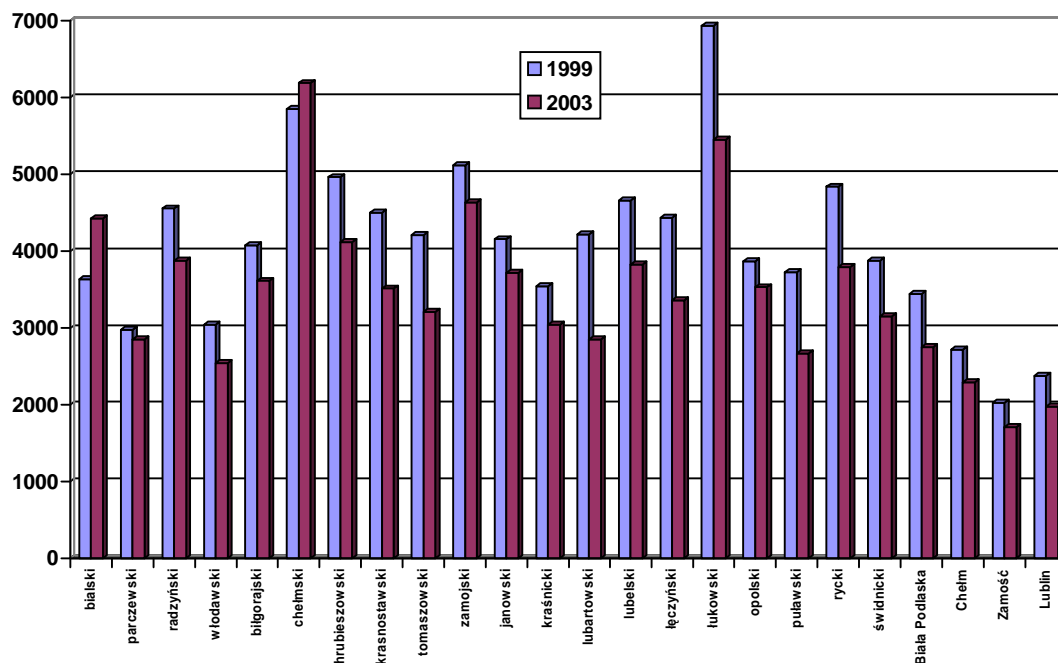
Liczba aptek i punktów aptecznych w województwie lubelskim według powiatów w roku 1999 i 2003.

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Wybrane dane o powiatach i gminach województwa lubelskiego w 2001r.” Lublin 2002; Urząd Statystyczny w Lublinie-„Województwo lubelskie. Podregiony, powiaty, gminy” Lublin 2004.

Największy przyrost liczby aptek i punktów aptecznych w ciągu ostatnich czterech lat odnotowano w powiatach: lubartowskim (wzrost o 31,3%), puławskim (25,0%) i łęczyńskim (23,5%). W miastach na prawach powiatu liczba aptek wzrosła o 19,0% w Białej Podlaskiej; 17,1% w Lublinie; 13,3% w Chełmie oraz o 12,8% w Zamościu.

Liczba ludności na 1 aptekę w województwie lubelskim według powiatów w roku 1999 i 2003.

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Wybrane dane o powiatach i gminach województwa lubelskiego w 2001r.” Lublin 2002; Urząd Statystyczny w Lublinie-„Województwo lubelskie. Podregiony, powiaty, gminy” Lublin 2004.

Wskaźnik osób przypadających na 1 aptekę dla województwa lubelskiego w roku 2003 był dużo niższy od wskaźnika średniej dla województwa w miastach grodzkich, bowiem na 1 aptekę przypadało 1710 osób w Zamościu, 1970 osób w Lublinie, 2290 osób w Chełmie oraz 2754 osoby w Białej Podlaskiej, natomiast znacznie przewyższał średnią wojewódzką w powiecie chełmskim (6188 osób na 1 aptekę), lukowskim (5453 osoby) oraz zamojskim (4637 osób).

Na Lubelszczyźnie w 2003 roku ratownicze działania medyczne prowadziło 30 zespołów ratownictwa medycznego – 15 wypadkowych i 15 reanimacyjnych.

Dotychczasowa sieć obiektów lecznictwa w województwie jest prawidłowo rozmieszczona i zabezpiecza potrzeby mieszkańców regionu dotyczące stacjonarnej, podstawowej i specjalistycznej opieki medycznej. Wskaźniki opisujące zarówno tzw. infrastrukturę jak i obciążenie służb medycznych są w województwie lubelskim zbliżone do średnich w kraju.

Warto podkreślić, że największym problemem służby zdrowia jest nie liczba łóżek w szpitalach, ale jakość świadczonych usług. Dlatego też niezbędne jest wsparcie służby zdrowia skierowane na podniesienie jakości usług, doposażenia w sprzęt medyczny służby zdrowia nie zaś zwiększanie tego sektora. Trzeba również zwrócić uwagę na zmniejszanie się liczby miejsc w zakładach opiekuńczo-leczniczych oraz pielęgnacyjno-opiekuńczych. Nie jest to proces korzystny, z uwagi na zwiększającą się liczbę osób w wieku starszym,

wymagającym przede wszystkim opieki tego typu a nie zawsze stacjonarnego leczenia szpitalnego.

W przyszłości, sytuacja służby zdrowia pogorszy się znacznie – dotyczy to w szczególności ludności miejskiej. Zmiany liczebności najstarszych roczników wiekowych wpływają w sposób bezpośredni na sferę zabezpieczenia społecznego – wystąpi bardzo wyraźny wzrost liczby emerytów połączony z wydłużeniem się przeciętnego dalszego trwania życia. W latach 1991-2002 przeciętne dalsze trwanie życia noworodka wzrosło o prawie 4 lata. Przewiduje się, że do roku 2020 przeciętne dalsze trwanie życia wzrośnie o 3,5-4 lata. Liczba ludności w podeszłym wieku (80 lat i więcej) wzrośnie z 57,7tys. obecnie do 89,9tys. Połowa ludzi w tym wieku wymaga całodobowej opieki. Ludzie w wieku podeszłym będą stanowić 4,0 – 4,9% ogółu ludności w 2020 roku niemal we wszystkich powiatach.

W latach objętych prognozą można spodziewać się rozwoju niepublicznego sektora usług medycznych, którego udział w rynku świadczeń tego typu zwiększa się systematycznie od kilku lat. Coraz więcej usług będzie finansowanych ze środków własnych pacjentów, natomiast świadczenia opłacane ze środków publicznych będą malały. W ciągu najbliższych 15 lat udział świadczeń opłacanych przez pacjenta może przekroczyć poziom 10% wszystkich świadczeń medycznych i zbliżyć się go 20%.

Ogólna liczba szpitali i placówek stacjonarnej opieki zdrowotnej prawdopodobnie pozostanie na tym samym poziomie, przy czym zwiększy się liczba zakładów pielęgnacyjno-opiekuńczych i opiekuńczo-leczniczych świadczących usługi osobom nie wymagającym hospitalizacji. Nowe ośrodki tego typu prowadzone będą przez fundusze ubezpieczeniowe, podmioty społeczne oraz prywatne specjalizujące się w tym zakresie. Spodziewać się można dalszego rozwoju lecznictwa uzdrowiskowego, któremu sprzyjają naturalne warunki środowiska przyrodniczego Lubelszczyzny.

Kultura fizyczna

Zadaniem własnym samorządów terytorialnych jest obok innych spraw publicznych o znaczeniu lokalnym wspieranie kultury fizycznej na swoim obszarze działania. Upowszechnianie sportu i rekreacji ruchowej wymaga od władz samorządowych podejmowania działań skierowanych m.in. na budowę terenów rekreacyjnych oraz urządzeń sportowych.

Na terenie województwa w 2002 roku istniało 260 klubów sportowych (bez uczniowskich klubów sportowych i parafialnych klubów sportowych). W stosunku do roku 2000 nastąpił wzrost o 6 klubów (o 2,36%), w kraju również nastąpiła tendencja zwyżkowa o 6,3% (w2000 rok – 4079; 2002 rok – 4336 klubów). W latach 1999 – 2002 w regionie zmniejszyła się ilość sekcji (o 9,9%), członków (o 8,9%) i ćwiczących w klubach (o 5,33%). W kraju obserwuje się spadek ilości sekcji o 1,95% i członków o 0,92%, zaś nastąpił wzrost liczby osób ćwiczących o 1,47%.

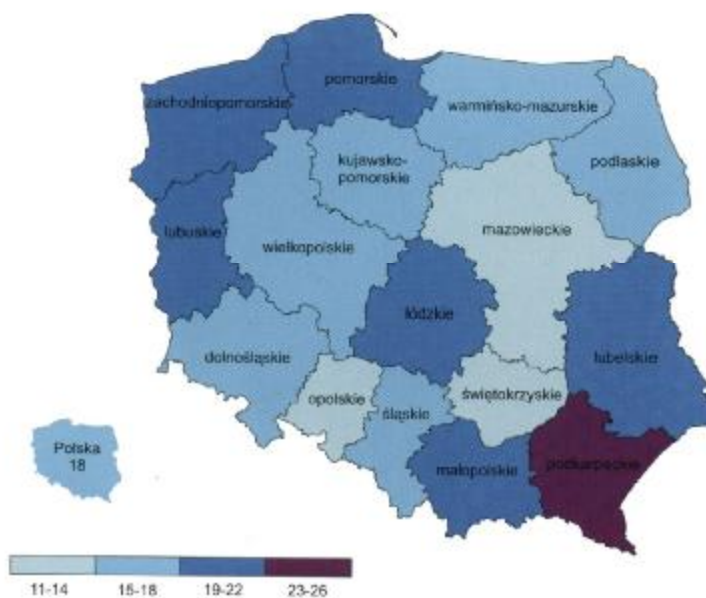
KLUBY SPORTOWE WEDŁUG WOJEWÓDZTW W 2002 R.

Źródło: GUS. Urząd Statystyczny w Rzeszowie, 2004r.

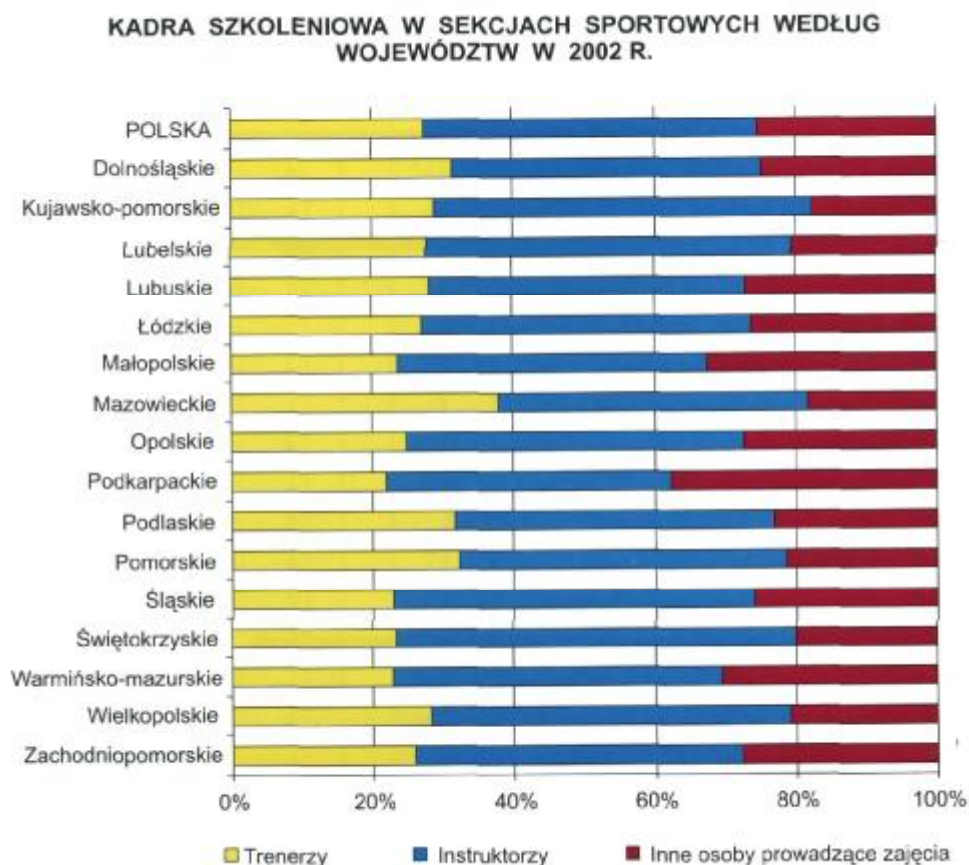
W podregionach województwa najwyższy spadek ilości klubów nastąpił w podregionie lubelskim o 6 i po dwa kluby w pozostałych oraz zmniejszyła się także liczba sekcji, członków i ćwiczących w klubach.

ĆWICZĄCY W KLUBACH SPORTOWYCH NA 1000 LUDNOŚCI WEDŁUG WOJEWÓDZTW W 2002 R.

Źródło: GUS. Urząd Statystyczny w Rzeszowie, 2004r.

Spadek liczby, odnotowuje się również w odniesieniu do kadry szkoleniowej w tym trenerów i instruktorów, nastąpił zaś wzrost liczby innych osób prowadzących zajęcia sportowe. Wśród kadry trenerskiej należy odnotować fakt, że mimo zmniejszenia się liczby trenerów zwiększyła się w regionie liczba trenerów z klasą M (mistrzowską), w kraju zaś nastąpił spadek. Obserwuje się także spadek liczby sędziów sportowych z klasą międzynarodową o 19,6%, w kraju wzrost o 3,28%.

Źródło: GUS. Urząd Statystyczny w Rzeszowie, 2004r.

Wśród dyscyplin sportowych rosnącym zainteresowaniem cieszy się jeździectwo, kolarstwo, podnoszenie ciężarów i szachy. Nastąpił wyraźny spadek zainteresowania dyscyplinami takimi jak lekkoatletyka, piłka nożna i sztuki walki wschodu (karate, judo).

Na obszarze województwa bardzo słabo rozwinięta jest infrastruktura sportowa. Istnieje tylko 77 stadionów (oprócz przyszkolnych), z czego 64 obiekty posiadają do 3000 miejsc, 5 stadionów od 3000 do 1000 oraz 2 obiekty od 10 000 do 30 000 miejsc. Niewystarczająca, w stosunku do potrzeb, jest także ilość pływalni i kortów tenisowych. Mimo podejmowanych przez samorządy terytorialne w ostatnich latach działań, mających na celu poprawę infrastruktury sportowej m.in. poprzez budowę i modernizację otwartych obiektów sportowych (w tym pływalni) przedsięwzięcia te nie wpłynęły znacząco na zwiększenie obiektów sportowych.

Omówiona powyżej sytuacja w zakresie kultury fizycznej świadczy o tym, że na przestrzeni ostatnich lat słabnie zainteresowanie uprawianiem sportu. Niewątpliwie duży, niekorzystny wpływ na te zjawiska ma niedostateczna infrastruktura sportowa oraz brak środków finansowych na jej rozwój.

Rozpowszechnianiem kultury fizycznej na obszarze województwa zajmują się gminy: Zrzeszenie „Ludowe Zespoły Sportowe”, Towarzystwo Krzewienia Kultury

Fizycznej, Polski Związek Sportu Niepełnosprawnych „Start” i Akademicki Związek Sportowy.

W nowoczesnych społeczeństwach sport jest jedną z ważnych wartości kulturowych wpływających na zdrowie, rozwój człowieka, jakość życia i stanowi istotny bodziec rozwoju wielu gałęzi gospodarki tworząc szeroki rynek pracy.

Sport, jako czynnik kształtowania zdrowia i osobowości, rozwijania nawyków i prozdrowotnych postaw, wartościowej formy spędzania wolnego czasu winien od najmłodszych lat stać się ważnym elementem uświadamiania w procesie edukacji i wychowania oraz winien stać się dobrem powszechnym, dostępnym w różnych formach. Dlatego też bardzo istotnym kierunkiem kształtowania podstaw nowoczesnego społeczeństwa jest poprawa kondycji fizycznej, poprzez zwiększenie dostępu do usług sportu, a tym samym rozwój infrastruktury sportu i kultury fizycznej. Niezbędna jest aktywna promocja i upowszechnianie kultury fizycznej, sportu, rekreacji i aktywnego wypoczynku.

Edukacja

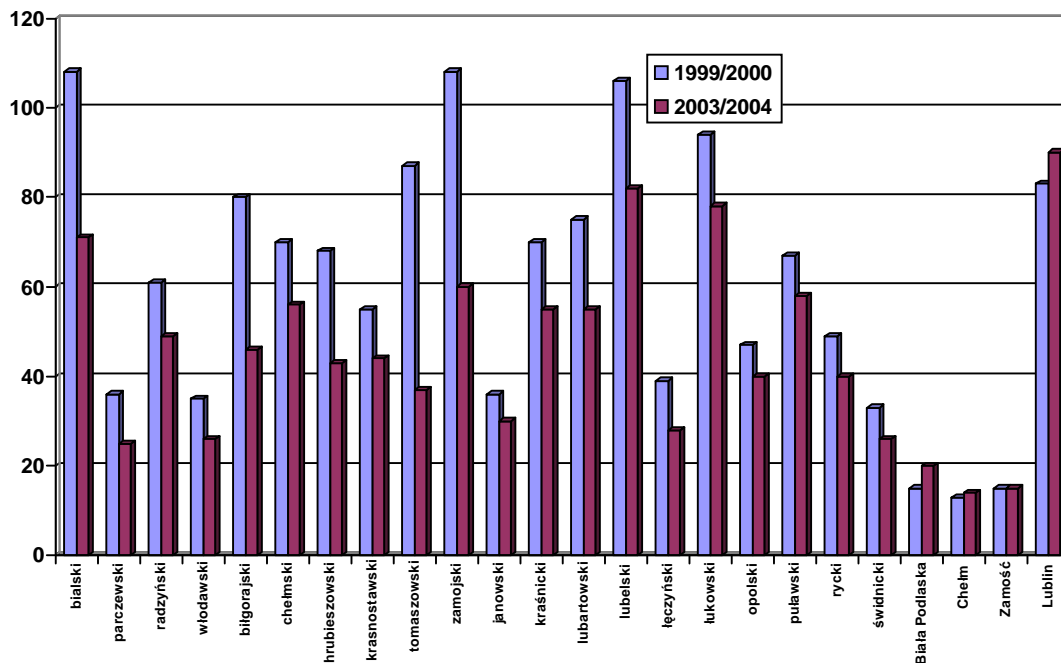
Wychowanie przedszkolne.

Bardzo ważne funkcje przygotowania dzieci do udziału w kształceniu na poziomie podstawowym pełnią przedszkola. Zapewniają one podstawy rozwoju indywidualnego i społecznego, socjalizują w ramach szerszego środowiska pozarodzinnego, a w przypadku rodzin uboższych i dysfunkcyjnych zapewniają dziecku właściwą opiekę i wyżywienie wyrównując tym samym różnicowania społeczne dzieci.

Wychowanie przedszkolne realizowane jest w dwóch typach jednostek organizacyjnych: w przedszkolach i w oddziałach przedszkolnych przy szkołach podstawowych. Placówki przedszkolne obejmują wychowaniem dzieci w wieku od 3 do 6 lat, szkoły tylko dzieci 6-letnie, tworząc tzw. klasy „0”.

W roku szkolnym 2003/2004 w województwie lubelskim funkcjonowało 1088 placówek wychowania przedszkolnego (6,4% wszystkich placówek wychowania przedszkolnego w kraju), w tym 336 przedszkoli (4,3% w kraju). Większość tych placówek zlokalizowana była na obszarach wiejskich (75,7%), ale to placówki w miastach oferowały zdecydowanie więcej miejsc dla dzieci (79,4% ogółu miejsc). Do 2223 oddziałów, w tym 1359 przedszkolnych – uczęszczało 44971 dzieci (5,4% ogółu dzieci uczęszczających do placówek wychowania przedszkolnego w kraju).

Ilość placówek wychowania przedszkolnego województwa lubelskiego według powiatów w roku szkolnym 1999/2000 i 2003/2004.

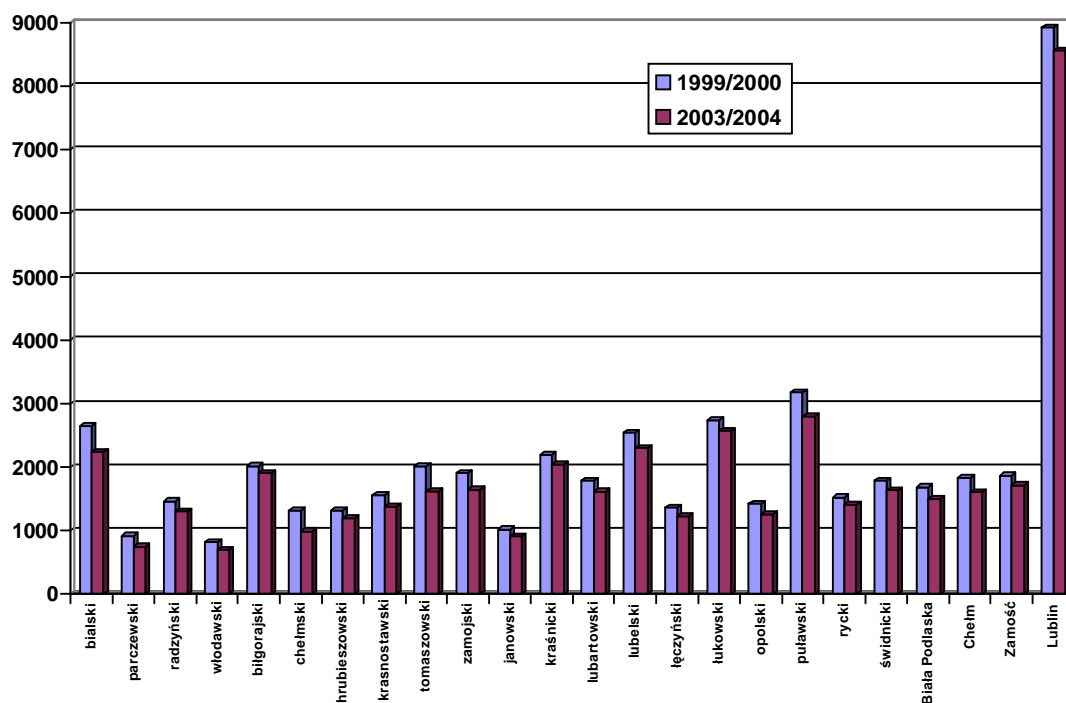
Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Statystyka powiatów i gospodarki samorządowej województwa lubelskiego w 1999 r.” Lublin 2000; Urząd Statystyczny w Lublinie-„Województwo lubelskie. Podregiony, powiaty, gminy” Lublin 2004.

Liczba dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym, przypadająca na 1000 dzieci w wieku 3-6 lat, ogółem w województwie lubelskim w roku szkolnym 2003/2004 wynosiła 474 (kraj – 523). Występowała przy tym duża rozpiętość tego wskaźnika dla miast i wsi. Dla miast wynosił on 670 dzieci (kraj – 663), a dla wsi – 334 (kraj – 355). Natomiast liczba dzieci w przedszkolach przypadająca na 1 000 dzieci w wieku 3-6 lat wynosiła w miastach w województwie lubelskim 614 (kraj – 598) i była 6-krotnie wyższa niż na wsi (106 w województwie lubelskim, 172 – kraj). Najwyższy odsetek dzieci korzystających z placówek wychowania przedszkolnego był w dużych miastach regionu: w Lublinie uczęszczało do nich 70,6% ogólnej liczby dzieci w wieku 3-6 lat, w Chełmie – 66,4%, w Zamościu – 64,6% i w Białej Podlaskiej – 60,8%. Najniższe wskaźniki uczęszczania do placówek wychowania przedszkolnego odnotowano w powiecie chełmskim (30,2%), zamojskim (33,3%) i lubelskim (35,8%). Trzeba jednak zauważyć, że wiele dzieci zamieszkałych na obszarach tych powiatów korzystało w placówek znajdujących się w mieście – siedzibie powiatu.

Na jedno przedszkole przypadało w województwie lubelskim 90 dzieci (kraj – 82), a na 1 oddział 22 dzieci (podobnie w kraju). W podregionach, zależnie od ich wielkości, liczba placówek wychowania przedszkolnego wynosiła od 191 w podregionie białkopodlaskim, 315 – w podregionie chełmsko-zamojskim do 582 w podregionie lubelskim.

W ostatnich czterech latach systematycznie zmniejszała się liczba przedszkoli. W roku szkolnym 1999/2000 w województwie lubelskim funkcjonowały 1453 placówki wychowania przedszkolnego. Nastąpił ich spadek w stosunku do roku szkolnego 2003/2004 o 25,1% (w kraju o 9,9%). Wraz z malejącą liczbą placówek przedszkolnych malała też liczba dzieci do nich uczęszczających (9,9% w województwie lubelskim; 9,4% w kraju).

Liczba dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego województwa lubelskiego według powiatów w roku szkolnym 1999/2000 i 2003/2004.

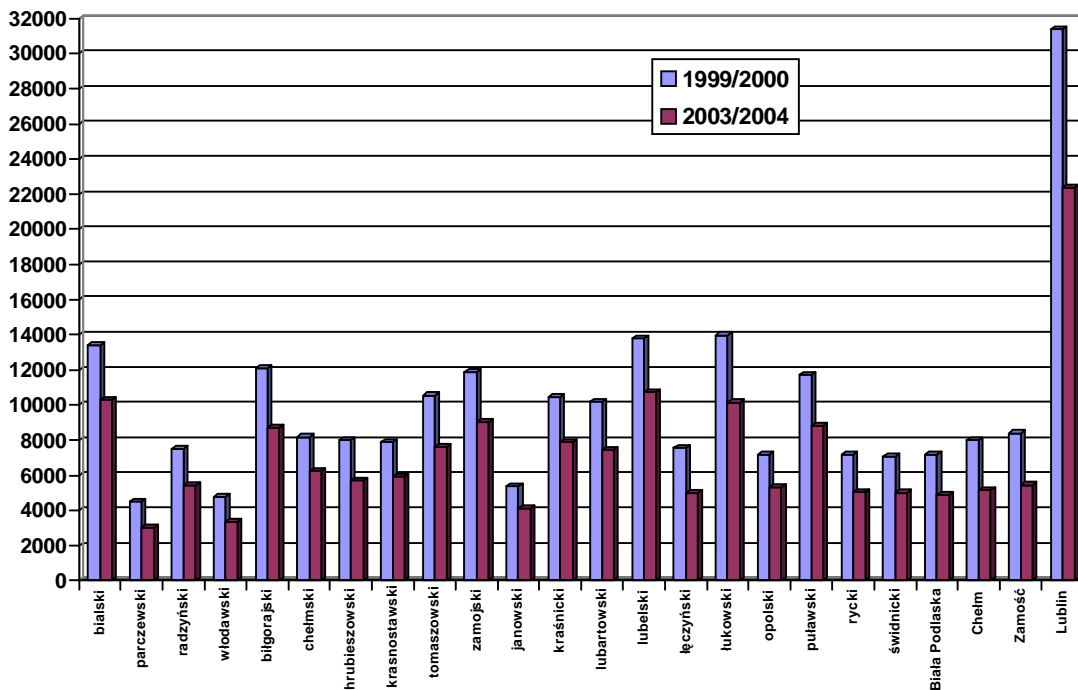
Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Statystyka powiatów i gospodarki samorządowej województwa lubelskiego w 1999 r.” Lublin 2000; Urząd Statystyczny w Lublinie-„Województwo lubelskie. Podregiony, powiaty, gminy” Lublin 2004.

Spadek liczby dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w analizowanym okresie wynikał zarówno z sytuacji demograficznej, jak i ze wzrostu opłat za przedszkola, władze samorządowe nałożyły bowiem na rodziców obowiązkowe opłaty tzw. „czesne”, jak również ze spadku zapotrzebowania na opiekę nad dziećmi w związku z bezrobociem rodziców.

Szkolnictwo podstawowe.

Podobnie jak ma to miejsce w skali całego kraju, struktura wiekowa ludności województwa lubelskiego w ostatnich latach wyraźnie się zmieniła, wywołując przemiany w systemie edukacji. W roku szkolnym 2003/2004 liczebność dzieci szkół podstawowych w województwie lubelskim wynosiła 172791, podczas gdy w roku szkolnym 1999/2000 – 240723 (spadek o 28,2% w województwie, w kraju – spadek o 26,8%). W najbliższych latach liczba uczniów szkół podstawowych będzie nadal spadać, głównie z powodu ujemnego przyrostu naturalnego, który w roku 2003 kształtował się na poziomie $-0,7$ w województwie lubelskim (przyrost naturalny w skali całego kraju wyniósł $-0,4$).

Liczba dzieci w szkołach podstawowych województwa lubelskiego według powiatów w roku szkolnym 1999/2000 i 2003/2004.

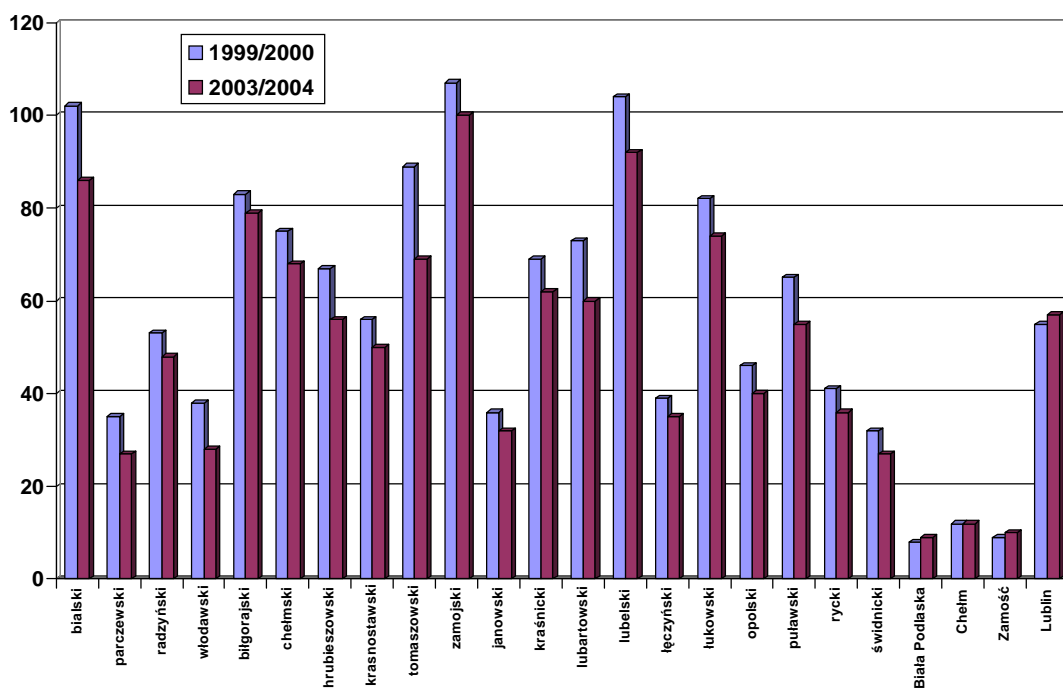

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Statystyka powiatów i gospodarki samorządowej województwa lubelskiego w 1999 r.” Lublin 2000; Urząd Statystyczny w Lublinie-„Województwo lubelskie. Podregiony, powiaty, gminy” Lublin 2004.

W roku szkolnym 2003/2004 na terenie województwa funkcjonowało 1212 szkół podstawowych dla dzieci i młodzieży, z czego 159 to szkoły filialne, 13 tzw. „małe szkoły” i 30 szkół podstawowych specjalnych. W powiatach, zależnie od ich wielkości, liczba szkół wynosiła od 27 w świdnickim i parczewskim do 100 w zamojskim. Z powiatów grodzkich największą liczbą szkół było w Lublinie – 57, najmniej w Białej Podlaskiej – 9.

W stosunku do roku szkolnego 1999/2000 liczba szkół podstawowych w województwie lubelskim zmniejszyła się o 198, tj. o 14,1% (w kraju spadek o 13,5%), przy czym największy spadek odnotowano w powiecie włodawskim – o 26,3%, zaś najmniejszy w powiecie biłgorajskim – o 4,8%. Powodem tak znacznego spadku jest fakt, że szkoły podstawowe są coraz mniej obciążone w związku z malejącą liczbą dzieci w wieku 7-12 lat, a ponadto skrócony został o dwa lata cykl kształcenia.

**Ilość szkół podstawowych województwa lubelskiego według powiatów
w roku szkolnym 1999/2000 i 2003/2004.**

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Statystyka powiatów i gospodarki samorządowej województwa lubelskiego w 1999 r.” Lublin 2000; Urząd Statystyczny w Lublinie-„Województwo lubelskie. Podregiony, powiaty, gminy” Lublin 2004.

W ogólnej liczbie szkół podstawowych (bez szkół specjalnych) - 1137 to szkoły prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego (96,2% ogółu szkół podstawowych w województwie lubelskim), 31 szkół prowadzonych przez organizacje społeczne (2,6%), 2 przez jednostki administracji centralnej (0,2%), 1 przez organizacje wyznaniowe i 11 przez pozostałe.

Na jedną szkołę w roku szkolnym 2003/2004 przypadało w województwie lubelskim 145 uczniów (w kraju 193), z czego na terenach wiejskich 93 (w kraju – 114), a w miastach 474 (w kraju – 387). Struktura organizacyjna szkolnictwa podstawowego województwa jest zbliżona do średniej krajowej. Na jeden oddział nauczania przypada 19 uczniów (w kraju 21), z czego odpowiednio w miastach – 24 (podobnie w kraju), a na wsi 16 (w kraju – 18). Na jedno pomieszczenie do nauczania przypada 16 uczniów w województwie lubelskim (w kraju – 21). Największe pod względem liczby uczniów szkoły podstawowe znajdowały się w Zamościu (na 1 szkołę przypadało przeciętnie 545 uczniów), w Białej Podlaskiej (przeciętnie 542 uczniów), Chełmie (431 uczniów) oraz Lublinie (392 uczniów). W tych miastach również przeciętna liczba uczniów na oddział była zdecydowanie większa od średniej wojewódzkiej – najwyższa w Białej Podlaskiej – 25. Tak duża liczba uczniów przypadająca na jeden oddział stawia pod znakiem zapytania skuteczność procesu nauczania i uczenia się, szczególnie na poziomie nauczania zintegrowanego. Trzeba również zwrócić uwagę, że duża liczba uczniów w szkole oznacza zazwyczaj konieczność organizacji pracy placówki na kilka zmian, co również nie sprzyja rozwojowi osobowościowemu i intelektualnemu uczniów. Perspektywa mniejszego napływu nowych uczniów związana z niższym demograficznym może w pewnym stopniu złagodzić te trudności.

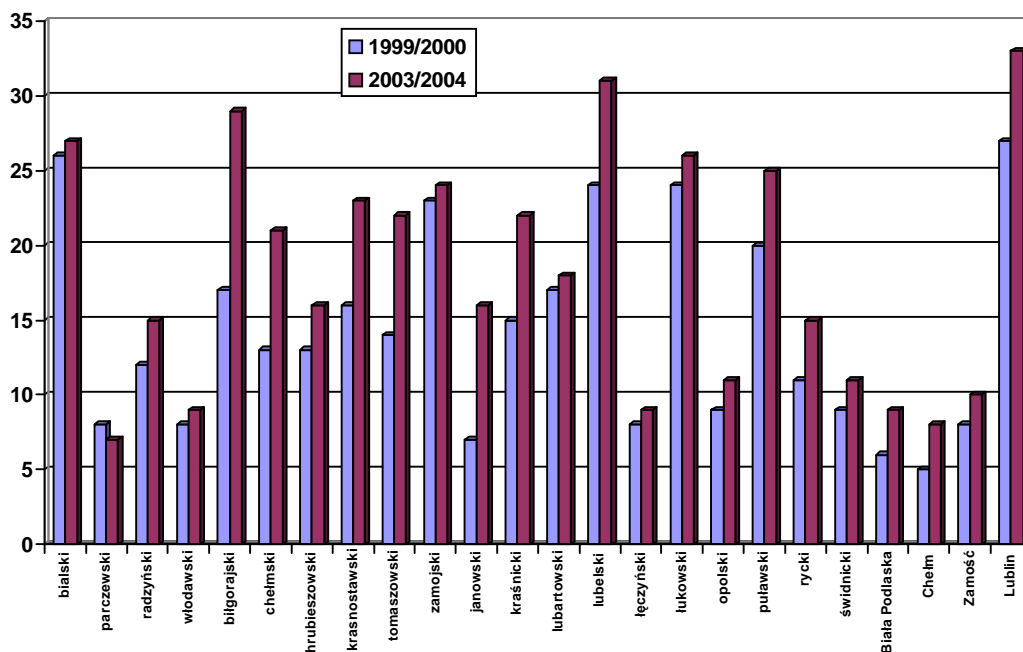
Na terenie województwa lubelskiego najczęściej nauczanym językiem obcym w szkołach podstawowych jest język angielski – 53,8% ogółu uczących się. Kolejnymi nauczanymi językami są: język rosyjski – 10,9% uczących się, język niemiecki – 7,9% oraz język francuski – 1,1%. Dodatkowo nauczanie nadobowiązkowe obejmuje naukę języka angielskiego u 20,8% uczniów szkół podstawowych, języka niemieckiego – 4,2%, innych języków – 6,0% uczniów.

Spośród pomieszczeń do nauczania w roku szkolnym 2003/2004 – 7,2% stanowiły pracownie komputerowe (w kraju – 7,0%). W porównaniu do roku szkolnego 1999/2000 nastąpił ich dwukrotny wzrost (w województwie lubelskim 3,2% stanowiły pracownie komputerowe, w kraju – 3,6%). Ogółem 81% szkół podstawowych posiada komputery. W województwie lubelskim na 100 szkół podstawowych przypadało 615 komputerów przeznaczonych do użytku uczniów (w kraju – 731), w tym 391 z dostępem do internetu (w kraju – 452).

Szkolnictwo gimnazjalne.

Z początkiem roku szkolnego 1999/2000 zainicjowały działalność 3-letnie gimnazja. Na terenie województwa lubelskiego istniały ogółem 373 obiekty, w tym 32 gimnazja specjalne. Przez cztery lata ich liczba wzrosła o 64 obiekty (17,2%), natomiast 2,7-krotnie zwiększyła się liczba uczęszczających gimnazjalistów (podobnie w kraju). Największą dynamiką wzrostu liczby gimnazjów charakteryzowały się powiaty: janowski (128,6%), biłgorajski (70,6%) oraz chełmski (61,5). Łączna liczba uczniów w gimnazjach w roku szkolnym 2003/2004 wynosiła 102 273 (6,1% ogółu gimnazjalistów w kraju).

Ilość obiektów gimnazjalnych województwa lubelskiego według powiatów
w roku szkolnym 1999/2000 i 2003/2004.

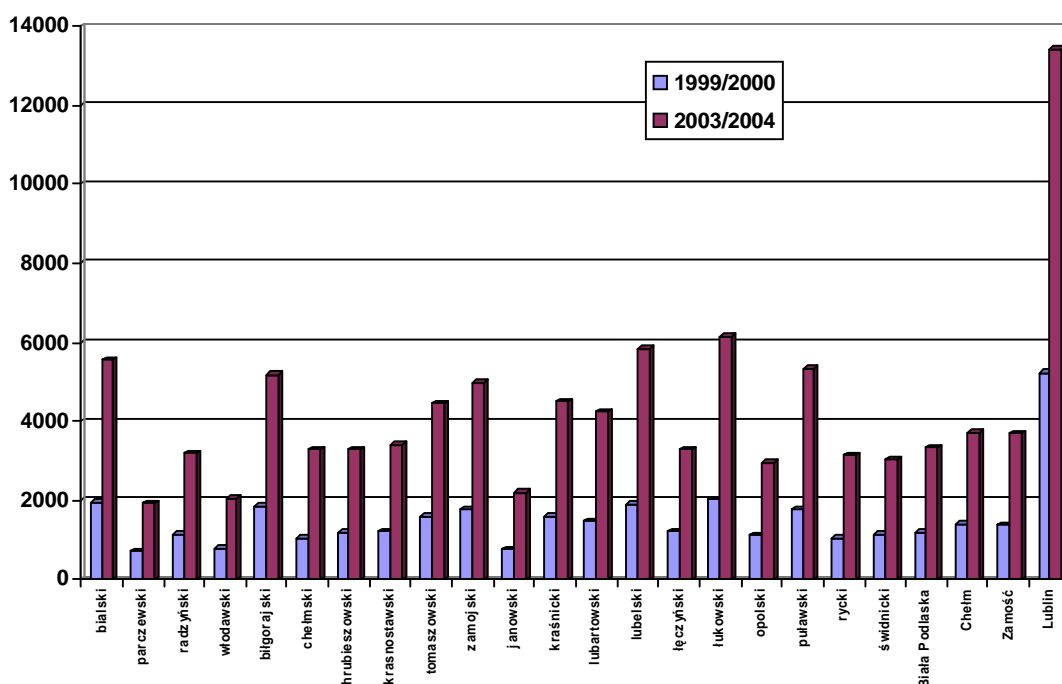

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Statystyka powiatów i gospodarki samorządowej województwa lubelskiego w 1999 r.” Lublin 2000; Urząd Statystyczny w Lublinie-„Województwo lubelskie. Podregiony, powiaty, gminy” Lublin 2004.

Na jedno gimnazjum przypada 249 uczniów (w kraju – 269), z czego na terenach wiejskich 171 (w kraju – 177), a w miastach – 425 (kraj – 365); na jeden oddział – 25 uczniów (w kraju – 25), odpowiednio w miastach 26 a na wsi 24 (podobnie w kraju). Pod względem liczby uczniów największe gimnazja znajdowały się w Chełmie (przeciętnie 465 uczniów), Lublinie (406 uczniów), Białej Podlaskiej (371 uczniów) oraz Zamościu (370 uczniów). Natomiast najliczniejsze oddziały były w Chełmie (przeciętnie 27 uczniów), Białej Podlaskiej (26 uczniów), Zamościu (26 uczniów), powiecie tomaszowskim (26 uczniów) oraz powiecie parczewskim (25 uczniów). Biorąc pod uwagę fakt, iż gimnazja w dużych miastach dysponują stosunkowo dobrą bazą materialną i dydaktyczną, wysoka przeciętna liczba uczniów przypadająca na jeden oddział nie wydaje się wielkim problemem. Natomiast w przypadku powiatów parczewskiego i tomaszowskiego liczba gimnazjów zdaje się być zbyt niska. Tym bardziej, że uczniowie zmuszeni są niejednokrotnie pokonywać dość duże odległości, aby dotrzeć do szkoły.

**Liczba gimnazjalistów województwa lubelskiego według powiatów
w roku szkolnym 1999/2000 i 2003/2004.**

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Statystyka powiatów i gospodarki samorządowej województwa lubelskiego w 1999 r.” Lublin 2000; Urząd Statystyczny w Lublinie-„Województwo lubelskie. Podregiony, powiaty, gminy” Lublin 2004.

W ogólnej liczbie szkół gimnazjalnych w województwie lubelskim – 94,1% to szkoły prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego, 3,7% szkół prowadzonych jest przez organizacje społeczne i stowarzyszenia, a 0,7% przez organizacje wyznaniowe.

Podobnie jak w szkołach podstawowych, gimnazjaliści najczęściej uczą się języka angielskiego – 80,3% ogółu uczących się (w kraju – 72,0%). Kolejnymi językami obcymi są: język niemiecki – 18,2% (kraj – 35,1%), język rosyjski – 12,0% (kraj – 5,2%) oraz język francuski – 2,2% (kraj – 2,6%).

Na tym szczeblu kształcenia, podobnie jak w szkołach podstawowych, wzrosło zainteresowanie informatyką, co znalazło odbicie w większej ilości pracowni komputerowych. Około 76% gimnazjów wyposażonych jest w pracownie komputerowe.

W roku szkolnym 2003/2004 na 100 gimnazjów przypadało 996 komputerów przeznaczonych do użytku uczniów, w tym 904 z dostępem do internetu.

W województwie lubelskim istnieją 2 gimnazja dla dorosłych z 4 oddziałami, do których w roku szkolnym 2003/2004 uczęszczało 120 uczniów, tj. czterokrotnie więcej niż w roku szkolnym 1999/2000.

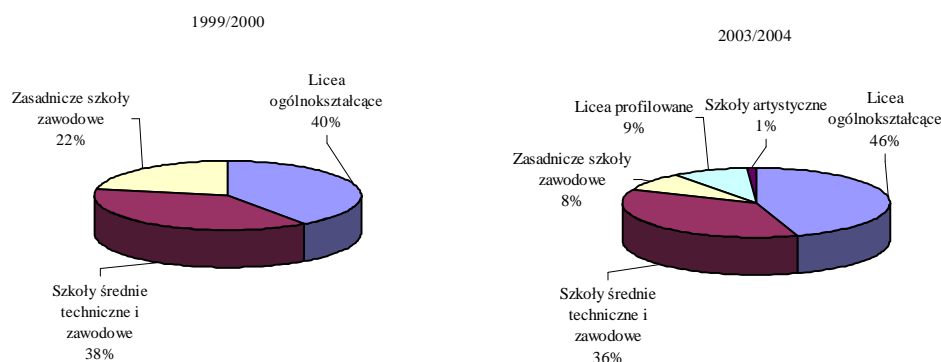
W 2003 roku wśród 275 000 uczniów z 41 krajów przeprowadzono badania PISA (Programme for International Student Assessment) prowadzone pod auspicjami Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju – OECD, poświęcone kompetencji piętnastolatków w trzech obszarach: rozumienia tekstu, myślenia matematycznego i myślenia naukowego. Wiedza i kompetencje, których autorzy badania oczekują od uczniów, określone zostały nie tyle przez programy szkolne, co przede wszystkim przez potrzeby współczesnego społeczeństwa. Wiedza i kompetencje dzisiejszych piętnastolatków już za kilka lat decydować będą o ich szansach na rynku pracy, możliwości pełnego uczestnictwa w życiu obywatelskim oraz przyczyniania się do rozwoju gospodarki opartej na zaawansowanych technologiach. Wyniki badań PISA pozwalają porównać osiągnięcia uczniów z różnych krajów. Pozwalają także na wskazanie czynników mających wpływ na osiągnięcie przez ucznia lepszych lub gorszych wyników, dzięki czemu mogą stać się istotną pomocą przy planowaniu polityki edukacyjnej państwa. Fakt, że pewne państwa osiągnęły lepsze, zaś inne gorsze wyniki, nie przekłada się bezpośrednio na ocenę sprawności ich systemów edukacyjnych. Uczenie i kształtowanie umiejętności odbywa się nie tylko w szkole, ale także poza nią. Na jego rezultaty oddziałuje także pozaszkolny kontekst kulturowy, cywilizacyjny i gospodarczy (podobnie - w skali jednego kraju - różnice w wynikach różnych szkół nie zawsze wynikają wyłącznie z jakości pracy ich dyrekcji i nauczycieli). Jednakże analiza wyników badania może pomóc w określeniu obszarów, w których interwencja w postaci zmian w polityce edukacyjnej może przynieść najlepsze rezultaty; może się również przyczynić do wskazania (a w konsekwencji uniknięcia) działań, które mimo poniesionych kosztów, nie spowodowałyby istotnej poprawy funkcjonowania edukacji.

Z Międzynarodowego Programu Oceny Uczniów wynika, że polscy uczniowie, jako jedni z nielicznych poprawili swoje umiejętności: w kategorii "czytanie ze zrozumieniem" zajęli 8 miejsce, w teście matematycznym - 15. Ogólny wzrost osiągnięć uczniów w Polsce jest skutkiem znacznej poprawy wyników uczniów najsłabszych w następstwie gruntownej reformy systemu edukacji z roku 1999. Wyniki badań PISA 2003 pokazują, że uczniowie i szkoły osiągają najlepsze rezultaty w środowisku charakteryzującym się wysokimi aspiracjami, wspomaganymi przez dobre relacje pomiędzy nauczycielami i uczniami.

Szkolnictwo średnie.

Kształcenie na poziomie średnim dla młodzieży w województwie lubelskim odbywa się w 743 placówkach, w tym w 166 liceach ogólnokształcących, 113 liceach profilowanych, 337 szkołach technicznych i zawodowych, 111 zasadniczych szkołach zawodowych oraz 16 szkołach artystycznych dających uprawnienia zawodowe. W stosunku do roku szkolnego 1999/2000 liczba szkół ponadpodstawowych i ponadgimnazjalnych wzrosła o 15,0%, w tym liceów ogólnokształcących o 11,4%, średnich szkół technicznych i zawodowych o 33,2%. Zmalała natomiast liczba szkół zasadniczych zawodowych o 23,9%.

**Procentowy udział młodzieży w szkolnictwie średnim województwa lubelskiego
w roku szkolnym 1999/2000 i 2003/2004**

Źródło: Główny Urząd Statystyczny w Warszawie-„Rocznik Statystyczny Województw.” Warszawa 2000; Główny Urząd Statystyczny w Warszawie-„Rocznik Statystyczny Województw.” Warszawa 2004.

Szkoły średnie ogólnokształcące i zawodowe (bez zasadniczych) stanowią 85,1% ogółu szkół średnich województwa. W roku szkolnym 2003/2004 w szkołach średnich kształciło się 116646 uczniów, z czego: w liceach ogólnokształcących 45,1%, w średnich szkołach technicznych i zawodowych – 36,4%, w liceach profilowanych – 9,1%, w szkołach artystycznych – 1,1% oraz w szkołach zasadniczych zawodowych – 8,4%. Nastąpił spadek liczby uczniów o ponad 35 tysięcy (tj. o 23,4%) w porównaniu z rokiem szkolnym 1999/2000. W kraju w porównanym okresie liczba uczniów szkół średnich spadła o 25,1%. Bardzo korzystne jest zmniejszenie liczby uczniów szkół zasadniczych zawodowych na rzecz wzrostu liczby uczniów w szkołach średnich kończących się maturą. W stosunku do roku szkolnego 1999/2000 udział uczniów szkół kończących się maturą w ogólnej liczbie uczniów szkół średnich wzrósł o 13,7%. Struktura liczby uczniów uczęszczających do poszczególnych rodzajów szkół wskazuje, że preferują oni licea ogólnokształcące, które nie dają określonego przygotowania zawodowego, lecz głównie przygotowują do kontynuowania nauki na studiach. Zjawisko to można interpretować w ten sposób, iż w planach życiowych młodzieży zdobywanie wyższego wykształcenia odgrywa bardzo istotną rolę. Jednocześnie, wybierając liceum ogólnokształcące, ludzie młodzi uciekają od dokonywania wyboru konkretnego zawodu i – wobec trudnej sytuacji na rynku pracy – oddalają moment zostania aktywnym uczestnikiem tego rynku i podejmowania starań o zatrudnienie.

Głównymi ośrodkami szkolnictwa średniego są największe miasta regionu: Lublin, Zamość, Chełm i Biała Podlaska grupujące około 30% tego rodzaju szkół. Organem prowadzącym dla szkół średnich w województwie lubelskim są głównie jednostki samorządu terytorialnego (90,4% ogółu szkół średnich). Pozostałe szkoły prowadzone są przez organizacje społeczne i stowarzyszenia (4,9%), organizacje wyznaniowe (0,5%), jednostki administracji rządowej (1,5%) oraz pozostałe jednostki jak Zakłady Doskonalenia Zawodowego czy zakłady pracy (2,7%).

Struktura organizacyjna szkolnictwa średniego województwa lubelskiego jest zbliżona do średniej krajowej. Na jeden oddział przypada: 29 uczniów (w kraju 29) w liceach ogólnokształcących, 26 (w kraju 27) w zasadniczych szkołach zawodowych i 27 (w kraju 27) w szkołach średnich zawodowych.

W liceach ogólnokształcących najczęściej wybieranym profilem był profil ogólny – 60,2% uczniów (w kraju 58,7%), a następnie matematyczny – 15,9% (w kraju 15,3%), humanistyczny – 11,4% (w kraju 9,6%); w szkołach średnich zawodowych – profil inżyniersko-techniczny – 36,9% oraz ekonomiczny i administracyjny – 26,9%. Wśród

kierunków kształcenia w zasadniczych szkołach zawodowych dominował kierunek inżynieryjno-techniczny – 37,9% oraz usług dla ludności – 23,7%.

Z ogólnej liczby szkół średnich ponadpodstawowych i ponadgimnazjalnych – 66% liceów ogólnokształcących posiada komputery, 21% - szkoły średnie zawodowe oraz 16% - szkoły zasadnicze zawodowe. W województwie lubelskim w roku szkolnym 2003/2004 na 100 szkół średnich przypadały 764 komputery przeznaczone do użytku uczniów, w tym 676 z dostępem do internetu.

Ważną rolę w edukacji współczesnej odgrywa nauczanie języków obcych, których znajomość decyduje niejednokrotnie o szansach na uzyskanie pracy. Wpływa też na ogólny poziom konkurencyjności ludności oraz jej zdolności przystosowawcze do zmieniających się uwarunkowań społeczno-kulturowych. W województwie lubelskim wszystkie szkoły prowadzą obligatoryjnie nauczanie języków obcych przewidziane programem nauczania.

W nauczaniu języków obcych na Lubelszczyźnie jako przedmiot obowiązkowy dominował język angielski – uczyło się go 94,6% uczniów w liceach ogólnokształcących (w kraju – 93,7%), 67,5% w szkołach średnich technicznych i zawodowych (w kraju – 73,3%). W zasadniczych szkołach zawodowych dominował język rosyjski – uczyło się go 46,5% uczniów (w kraju – 32,5%). Trzeba podkreślić także, że obok obowiązkowego nauczania języków obcych w szkołach, młodzież (szczególnie w miastach) korzysta z oferty komercyjnych szkół językowych.

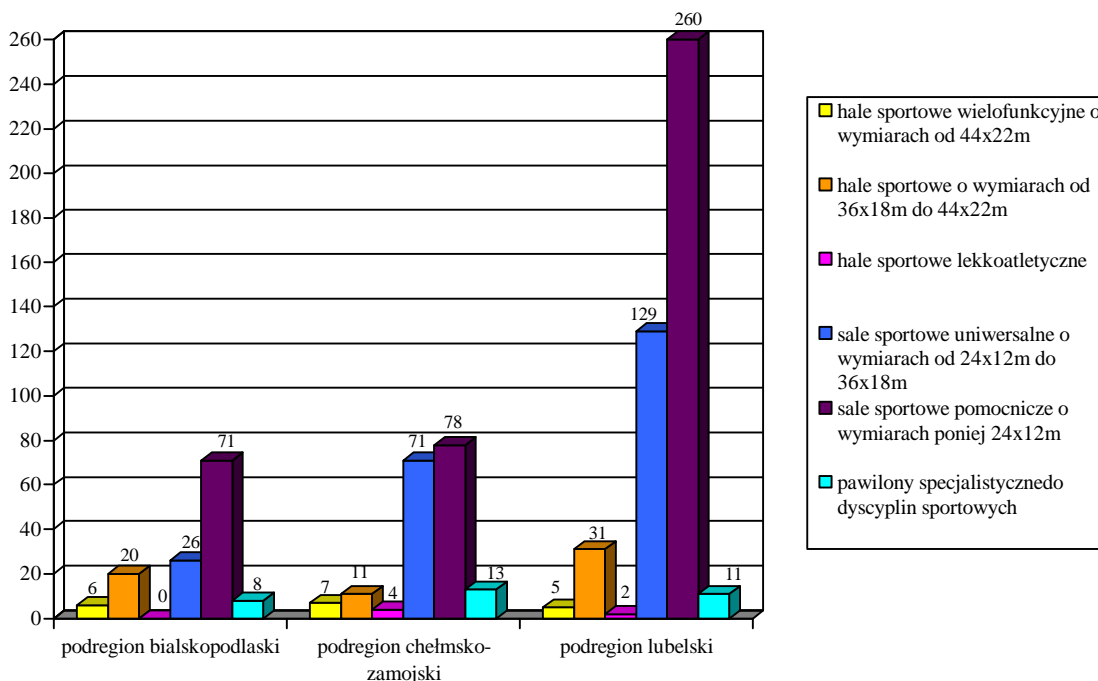
Na terenie województwa lubelskiego działa 140 szkół ponadpodstawowych dla dorosłych, z czego 60 to licea ogólnokształcące (5218 uczniów), 75 – szkoły średnie techniczne i zawodowe (6234 uczniów) i 5 – szkoły zasadnicze zawodowe (234 uczniów). W szkolnictwie ogólnokształcącym dla dorosłych obserwuje się podobne tendencje, jak w szkolnictwie dla młodzieży – liczba szkół szybko rośnie i w stosunku do roku szkolnego 1999/2000 przybyło ich 37, tj. 2,6-krotnie. W szkolnictwie zawodowym zmiany mają przeciwny kierunek – liczba szkół zasadniczych zawodowych zmalała o połowę.

Przyszkolna infrastruktura sportowa.

W województwie lubelskim w latach 1999-2003 powstało 136 obiektów sportowych, w których udział środków finansowych UKFiS/MENiS wynosił w 1999 roku – 7039 tys. zł, a w roku 2003 – 10078 tys. zł, przy czym najwięcej w 2001 roku – 14923 tys. zł.

Na Lubelszczyźnie w 2004 roku stan infrastruktury sportowej przy szkołach przedstawiał się następująco: funkcjonowało 86 przyszkolnych hal sportowych, w tym 18 hal wielofunkcyjnych o wymiarach od 44x22m, 62 hale o wymiarach od 36x18m do 44x22m, 6 hal lekkoatletycznych; 667 przyszkolnych sal i pawilonów specjalistycznych, w tym 226 uniwersalnych o wymiarach od 24x12m do 36x18m, 409 pomocniczych o wymiarach poniżej 24x12m i 32 pawilony specjalistyczne do dyscyplin sportowych.

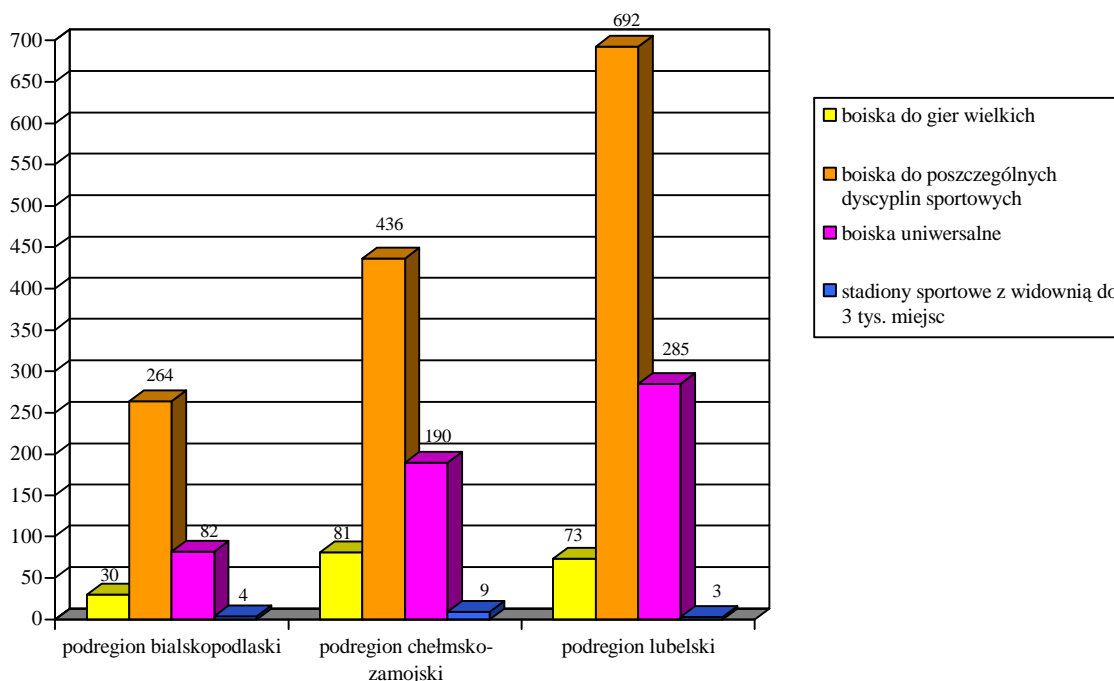
Przyszkolne hale sportowe, sale i pawilony specjalistyczne w podziale na podregiony w 2004 roku.

Źródło: Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, Departament Edukacji i Sportu.

Młodzież szkolna korzystała w 2004 roku w województwie lubelskim ze 184 przyszkolnych boisk do gier wielkich, 1949 przyszkolnych boisk do gier małych, w tym z 1392 do poszczególnych dyscyplin sportowych i 557 uniwersalnych; 16 przyszkolnych stadionów sportowych (z widownią do 3 tysięcy miejsc).

Przyszkolne boiska sportowe i stadiony w podziale na podregiony w województwie lubelskim w 2004 roku.

Źródło: Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, Departament Edukacji i Sportu.

Uwarunkowania i diagnoza stanu wyjściowego

W polskich szkołach w 2002 roku były ogółem 16394 sale gimnastyczne, z tego przy szkołach podstawowych 9607, przy gimnazjach – 3138, przy liceach ogólnokształcących – 1574 i przy szkołach zawodowych – 2075, natomiast w województwie lubelskim odnotowano 980 sal gimnastycznych w szkołach (6,0% ogółu sal gimnastycznych w kraju), z tego przy szkołach podstawowych – 611, przy gimnazjach – 157, przy liceach ogólnokształcących – 85 i przy szkołach zawodowych – 127. Uczniowie szkół podstawowych, gimnazjalnych i średnich korzystali w 2002 roku z 256 pływalni w szkołach, w tym ze 129 w szkołach podstawowych, 53 w gimnazjach, 35 w liceach ogólnokształcących i 39 w szkołach zawodowych, natomiast w województwie lubelskim z 17 obiektów, w tym z 11 w szkołach podstawowych, 2 w gimnazjach, 2 w liceach ogólnokształcących i 2 w szkołach zawodowych.

Przeciwdziałając negatywnym zjawiskom – niskiemu poziomowi wydolności i sprawności fizycznej młodego pokolenia Polaków, nierówności dostępu sportu (zwłaszcza środowisk wiejskich i o niskim statusie społecznym – z narastającym zagrożeniem patologicznym) za cel główny wychowania fizycznego i sportu szkolnego przyjmuje się osiągnięcie do 2012 roku europejskich standardów dostępności do sportu, co wymaga:

- wdrażania dzieci do systematycznego udziału w ćwiczeniach fizycznych już w okresie przedszkolnym (szczególnie znaczenie korektyw);
- właściwego kształtowania prawidłowych nawyków ruchowych w zajęciach, w fazie nauczania integrowanego (klasy I-III),
- pełnego udziału populacji uczniów w zajęciach szkolnych wychowania fizycznego we wszystkich typach szkół oraz osiągnięcia udziału 50-60% w różnych systematycznych formach uprawiania sportu w szkole lub miejscu zamieszkania (także w czasie ferii i wakacji).

Sieć szkół i placówek prowadzonych przez Samorząd Województwa Lubelskiego

Samorząd Województwa Lubelskiego jako jednostka samorządu terytorialnego zgodnie z art. 14 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa (Dz.U. z 2001 roku, Nr 142, poz. 1590 z późn. Zm.) wykonuje zadania własne o charakterze wojewódzkim w zakresie edukacji publicznej poprzez administrowanie i finansowanie 26 jednostek oświatowych (stan na dzień 30.04.2005 r.), w tym: 4 bibliotek pedagogicznych wraz z filiami, 4 placówek doskonalenia nauczycieli, 3 zakładów kształcenia nauczycieli, 3 szkół mieszczących się w zakładach opieki zdrowotnej i w zakładzie leczenia uzdrowiskowego oraz 12 policealnych szkół zawodowych.

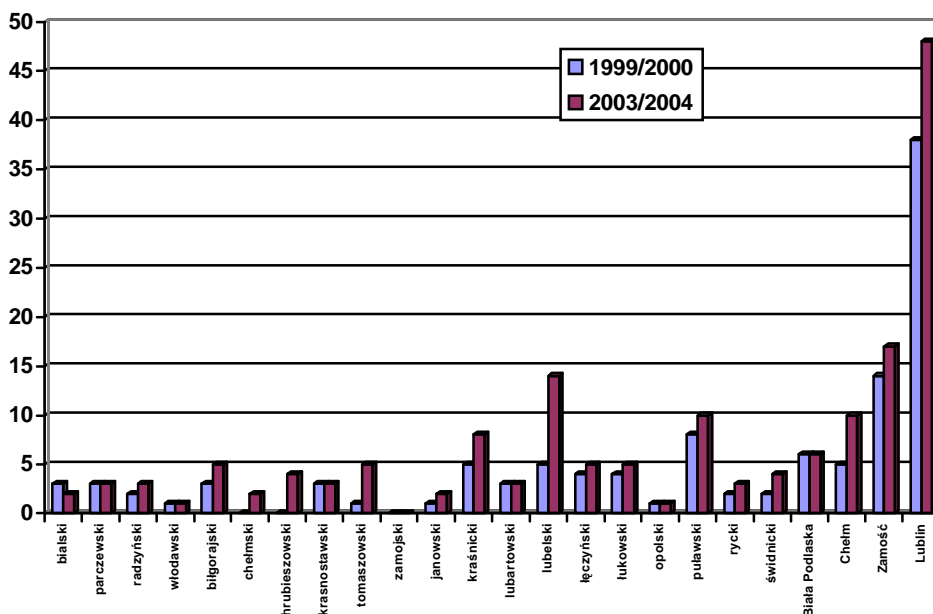
W przyszłości planowane jest założenie kolegium pracowników służb społecznych, w związku z wprowadzeniem w 2005 roku nowych przepisów prawa oświatowego.

Plan sieci publicznych zakładów kształcenia, kolegiów pracowników służb społecznych, placówek doskonalenia, bibliotek pedagogicznych oraz szkół i placówek o znaczeniu regionalnym, przedstawiony jest na mapie.

Szkolnictwo policealne.

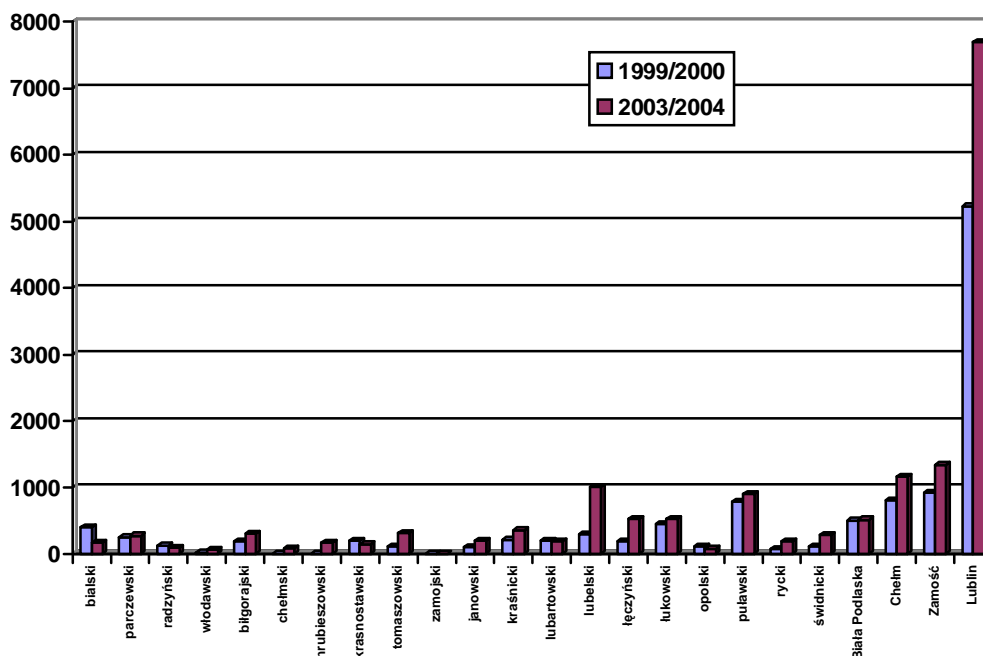
Kształcenie policealne zapewniają w województwie lubelskim 164 szkoły z 651 oddziałami, w tym 305 dziennymi, 291 – zaocznymi i 55 – wieczorowymi. W roku szkolnym 2003/2004 ogólna liczba uczniów szkół policealnych w województwie wynosiła 16 560 osób. W stosunku do roku szkolnego 1999/2000 liczba szkół policealnych wzrosła o 50, tj. o 30,5%, a liczba uczniów o 31,8%.

Ilość szkół policealnych województwa lubelskiego według powiatów w roku szkolnym 1999/2000 i 2003/2004.

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Statystyka powiatów i gospodarki samorządowej województwa lubelskiego w 1999 r.” Lublin 2000; Urząd Statystyczny w Lublinie-„Województwo lubelskie. Podregiony, powiaty, gminy” Lublin 2004.

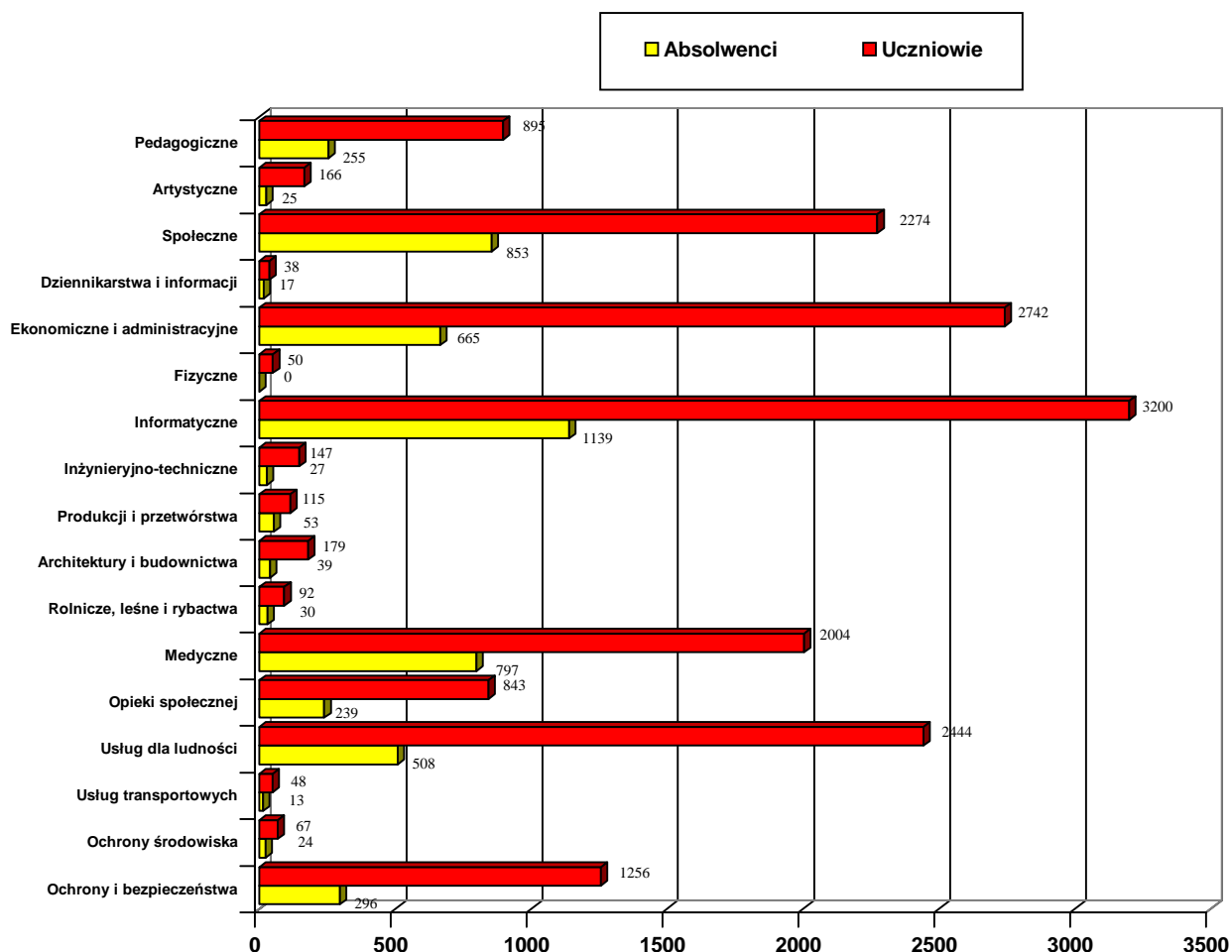
Liczba uczniów w szkołach policealnych województwa lubelskiego według powiatów w roku szkolnym 1999/2000 i 2003/2004.

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Statystyka powiatów i gospodarki samorządowej województwa lubelskiego w 1999 r.” Lublin 2000; Urząd Statystyczny w Lublinie-„Województwo lubelskie. Podregiony, powiaty, gminy” Lublin 2004.

Najchętniej wybieranymi kierunkami są: informatyczny (19,3%), ekonomiczny i administracyjny (16,6%) oraz usług dla ludności (14,8%).

Uczniowie i absolwenci szkół policealnych według grup kierunków kształcenia w województwie lubelskim w roku szkolnym 2003/2004.

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Rocznik statystyczny województwa lubelskiego” Lublin 2004.

Uczniowie szkół policealnych najchętniej uczą się języka angielskiego – 55,3% (w kraju – 43,3%) oraz języka niemieckiego – 12,6% (w kraju – 14,6%).

Spośród szkół policealnych 34% wyposażonych jest w sprzęt komputerowy. W województwie lubelskim w roku szkolnym 2003/2004 na 100 szkół policealnych przypadało 208 komputerów przeznaczonych do użytku uczniów, w tym 195 z dostępem do internetu.

Szkolnictwo policealne rozwija się dość szybko, dając szansę absolwentom liceów ogólnokształcących na zdobycie kwalifikacji w deficytowych zawodach.

Status zawodowy nauczycieli i kwalifikacje

W województwie lubelskim w roku szkolnym 2003/2004 w szkołach i placówkach oświatowych zatrudnieni byli nauczyciele na 38305,06 etatach, w tym 33089 pełnozatrudnionych i 5216,06 niepełnozatrudnionych. W porównaniu do roku szkolnego 2002/2003 liczba etatów zmniejszyła się o 261,43, co stanowiło 99,32% wykorzystanych etatów. W liczbie 38305,06 etatów nauczyciele stażyści stanowili – 2299,36 etatów, nauczyciele kontraktowi – 5662,39 etatów, nauczyciele mianowani – 24522,88 oraz nauczyciele dyplomowani 5820,43 etatów. Pod względem liczby zatrudnionych nauczycieli województwo lubelskie zajmuje 7 miejsce w kraju.

Głównym czynnikiem wpływającym na stan zatrudnienia nauczycieli są zmiany demograficzne w populacji szkolnej. Po długoletnim okresie wzrostu stanu zatrudnienia nauczycieli (wyż demograficzny) obserwuje się przejście do okresu długoletniego spadku tego stanu (niż demograficzny). W porównaniu do roku 2000/2001 zwiększyła się liczba nauczycieli pełnozatrudnionych, lecz przyrost względny nauczycieli był niewielki i wynosił około 1%. Główny przyrost liczby nauczycieli pełnozatrudnionych zanotowano w szkołach gimnazjalnych

i wynika on z faktu zmiany ustroju szkolnego. Znaczący wzrost liczby nauczycieli w gimnazjach nie spowodował oczekiwanego, również dużego spadku liczby nauczycieli w szkołach ponadgimnazjalnych i ponadpodstawowych.

W latach 2000-2002 wzrosła także liczba nauczycieli niepełnozatrudnionych. Wzrost ten był jednak niższy niż w latach 1998-2000.

Przeprowadzona przez Kuratorium Oświaty ankietyzacja dotycząca liczby nauczycieli którzy w 2006 roku mogą skorzystać z prawa do wcześniejszej emerytury – wykazała, że z tego uprawnienia może skorzystać 3994 osoby. Wśród nauczycieli rozpatrywanych jako potencjalnych emerytów najwyższą liczbę będą stanowić nauczyciele nauczania zintegrowanego (448 osób), przedmiotów zawodowych (369), języka polskiego (389), matematyki (382), wychowania przedszkolnego (317), wychowania fizycznego (263), historii (171), bibliotekarze (157), przyrody (142), języka rosyjskiego (137), wychowawcy w bursach i internatach (109), chemii (104), praktycznej nauki zawodu (103). Pozostała deklarowana liczba nauczycieli do odejścia z zawodu wynosi z każdego pozostałego przedmiotu poniżej 100 osób.

Zakładana reorganizacja sieci szkół przewiduje do likwidacji 60 szkół i placówek oświatowych, w tym: 3 przedszkola, 17 szkół filialnych, 17 szkół podstawowych, 2 gimnazja, 3 liceów ogólnokształcących, 3 liceów profilowanych, 9 techników, 3 zasadniczych szkół zawodowych, 1 bursę i 2 szkoły policealne. Ponadto planuje się przekształcenie 5 szkół podstawowych (obniżenie stopnia organizacyjnego do 0-III lub I-III i przekształcenie w szkołę filialną). Rozpatrzone zostały pozytywnie wnioski o łączeniu szkół i placówek. Wymienione czynniki tj. zmiany demograficzne, reorganizacja sieci placówek oświatowych oraz odejście od wykonywania zawodu nauczyciela (uprawnienia do skorzystania z wcześniejszej emerytury) będą miały niewątpliwie duży wpływ na kierunki kształcenia i doskonalenia nauczycieli jak również bardziej elastycznego systemu doradztwa i form szkoleń grantowych. Rozważana jest możliwość organizacji w przyszłych edycjach grantów wojewódzkich (lata 2005/2006 i następne) szkoleń adresowanych do określonych grup odbiorców, tj. nauczycieli szkół z terenów nie objętych doradztwem, a także uwzględnienia w tematyce tych szkoleń zagadnień związanych z planowaniem doskonalenia na poziomie szkoły, jak również możliwość organizacji większej liczby kursów grantowych o charakterze metodycznym i przedmiotowo-metodycznym. Podkreślenia wymaga fakt, że w regionie istnieje 166 zarejestrowanych szkolnych klubów europejskich, które stanowią formę współpracy nauczycieli i uczniów, działając podobnie jak koła zainteresowań. Zajmują

się one upowszechnianiem wiedzy o Europie, integracji europejskiej, historii, geografii, sztuce, instytucjach, organizacjach itp. Kluby europejskie działają we wszystkich typach szkół i obserwuje się ich tendencję wzrostową.

Kwalifikacje nauczycieli określają poziom wykształcenia, posiadane przygotowanie pedagogiczne oraz kwalifikacje kierunkowe. Następuje poprawa struktury wykształcenia nauczycieli pełnozatrudnionych od 53,3% nauczycieli z wykształceniem wyższym w roku 1998/1999 do 98,54% w roku 2003/2004.

Nauczyciele pełnozatrudnieni według poziomu wykształcenia w regionie lubelskim

Wykształcenie	Liczba	%
Stopień naukowy dr lub dr hab. tytuł zawodowy mgr z przygotowaniem pedagogicznym	28 684	86,69
Tytuł zawodowy mgr bez przygotowania pedagogicznego, tytuł zawodowy licencjata (inż.) z przygotowaniem pedagogicznym	2655	8,02
Tytuł zawodowy licencjata (inż.) bez przygotowania pedagogicznego, dyplom kolegium nauczycielskiego, nauczycielskie kolegium języków obcych	1268	3,83
Pozostałe kwalifikacje	482	1,46
Razem pełnozatrudnieni	33089	100

W grupie nauczycieli wychowania przedszkolnego zwiększył się udział nauczycieli z wykształceniem wyższym, ale nadal pozostaje on niski w stosunku do innych grup przedmiotowych. W grupie nauczycieli teoretycznych przedmiotów zawodowych i praktycznej nauki zawodu nadal jest wysoki udział nauczycieli z wykształceniem średnim. Najlepszą strukturę wykształcenia mają nauczyciele przedmiotów ogólnokształcących, gdzie udział nauczycieli z wykształceniem wyższym wynosi 95,5%, a z wykształceniem średnim tylko 1,7%. Na uwagę zasługuje aktualna sytuacja w nauczaniu języka polskiego i matematyki w szkołach podstawowych. Nie ulega obniżeniu liczba godzin zajęć realizowanych przez nauczycieli bez odpowiednich kwalifikacji. Udziały osób uczących tych przedmiotów w szkołach podstawowych bez odpowiednich kwalifikacji są wyższe niż w skali kraju ogółem, chociaż posiadają tendencję malejącą. W województwie lubelskim w szkołach podstawowych języka polskiego naucza 18,4% nauczycieli bez odpowiednich kwalifikacji, dla porównania w kraju 15,9%. Matematyki naucza w szkołach podstawowych w regionie 27,5% nauczycieli bez kwalifikacji zaś w kraju 23,0%.

Powyższy problem nie jest skutkiem błędnych decyzji dyrektorów lecz wcześniej prowadzonej polityki zatrudnienia, sztywności pensum, ustawowo gwarantowanej stabilizacji zawodowej nauczycieli oraz systemu ich kształcenia, który nie odpowiada ani wymogom organizacyjnym i programowym szkoły, ani też sytuacji demograficznej. Właściwa polityka kadrowa, umiejętność perspektywicznego planowania działań w zakresie dokształcania i doskonalenia już zatrudnionych nauczycieli oraz skutecznego wspierania ich rozwoju zawodowego powinno stać się kompetencją dyrektora szkoły.

Doskonalenie zawodowe nauczycieli

Na podstawie przeprowadzonych badań przez Kuratorium Oświaty w Lublinie dla potrzeb „Raportu o jakości edukacji w województwie lubelskim w latach 1999-2004” – plany doskonalenia zawodowego nauczycieli z kierunkami finansowymi w ramach systemu form doskonalenia wskazują rozbieżności oraz postrzeganie przez szkoły w/wym. planów nie jako narzędzia służącego podnoszeniu jakości kształcenia,

ale jako niezbędną do uzyskania wsparcia finansowego formalność. Największa liczba nauczycieli doskonalila swoje umiejętności (w ramach systemu dofinansowania doskonalenia) w tzw. formach doskonalenia wewnętrznego szkolenia rad pedagogicznych dotyczyły najczęściej problematyki wychowawczej diagnozowania osiągnięć uczniów, programów nauczania, realizacji ścieżek międzyprzedmiotowych bądź awansów zawodowych.

Największym problemem, na który wskazywały wyniki badań w latach 1999-2004, jest diagnozowanie potrzeb w zakresie doskonalenia i doksztalcania nauczycieli, gdzie wymagania w tym zakresie spełnia jedynie $\frac{1}{5}$ badanych dyrektorów szkół. Jest to zjawisko niepokojące z uwagi na podstawowe znaczenie rozpoznania potrzeb szkoleniowych w procesie planowania doskonalenia. Należy zaznaczyć, że liczba szkoleń i liczba uczestników nie może być wskaźnikiem efektywności procesu rozwoju zawodowego, jeśli nie jest ona wynikiem odpowiedniego rozpoznania problemu. Znaczna ilość badanych planów doskonalenia wykazała, że są to spisy różnorodnych kursów i studiów podejmowanych przez nauczycieli, w niewielu przypadkach deklarowano, że powyższe formy doskonalenia są zgodne z potrzebami placówki. Zaniechanie bądź niewłaściwe przeprowadzenie diagnozy potrzeb szkoleniowych skutkuje nietrafnym wyborem kierunków i form doskonalenia. Miarą efektywności procesu doskonalenia jest stopień wykorzystania efektów przeprowadzonych szkoleń. Umiejętne przeniesienie szkolenia do miejsca pracy jest kluczowym etapem całego procesu oraz wykorzystanie rezultatów szkolenia na codzienne działania. Etap ten z reguły jest pomijany, co jest zarówno w kontekście skuteczności systemu doskonalenia, jak i jego kosztów. Przyczyną wadliwego systemu doskonalenia zawodowego jest brak wystarczających środków finansowych, brak prawnych uregulowanych w zakresie planowania i finansowania potrzeb szkoleniowych nauczycieli, nieumiejętność analizowania potrzeb oraz brak planowania i wykonania badań nad efektywnością szkoleń nauczycieli.

Efekty systemu doskonalenia, dostępność kursów i szkoleń proponowanych przez ośrodki doskonalenia oraz szeroka oferta studiów podyplomowych prowadzonych przez szkoły wyższe to nie jedyny czynnik, który w sposób istotny wpływa na rozwój zawodowy nauczycieli.

W województwie lubelskim funkcjonują cztery publiczne placówki doskonalenia nauczycieli, są to Wojewódzkie Ośrodki Doskonalenia Nauczycieli w Białej Podlaskiej, Chełmie, Lublinie i Zamościu. W regionie działają również niepubliczne ośrodki doskonalenia nauczycieli, w których zatrudniani są konsultanci i doradcy metodyczni powołani przez organ prowadzący szkołę lub placówkę. Oprócz wymienionych ośrodków, w regionie lubelskim istnieją trzy zakłady kształcenia nauczycieli tj.:

- Nauczycielskie Kolegium Języków Obcych w Chełmie,
- Nauczycielskie Kolegium Języków Obcych w Puławach,
- Zespół Kolegów Nauczycielskich w Zamościu.

Doradztwo zawodowe

Kształcenie ustawiczne nauczycieli od 1999 roku tj. wprowadzenia reformy edukacji ma szczególne znaczenie ze względu na to, iż wdrażanie reformy strukturalnej i programowej wymagało od nauczycieli nie tylko wiedzy o zakresie tych zmian, ale i nowych umiejętności. Stąd ogromna rola wszystkich instytucji i placówek zajmujących się doskonaleniem nauczycieli i stwarzających możliwości podnoszenia kwalifikacji.

Doradztwo metodyczne jest najbardziej przydatną i efektywną formą wspierania rozwoju zawodowego nauczycieli, a tym samym systematycznego podnoszenia jakości pracy szkół i nauczycieli.

Struktura doradztwa w regionie jest słabo rozbudowana i o ograniczonym zakresie przedmiotowym. Wyniki badań przeprowadzonych przez Kuratorium Oświaty wskazały, że w województwie lubelskim zatrudnionych było 158 doradców metodycznych (stan na koniec 2003r.) Oznacza to, że na 1 doradcę przypadało ok. 250 nauczycieli. Zaznacza się silne zróżnicowanie w nasyceniu doradztwem: w części zachodniej regionu działania doradcze są dobrze rozwinięte i zorganizowane (powiaty: lubelski, świdnicki, puławski i rycki z dobrze rozbudowaną siecią doradztwa i doskonalenia dzięki funkcjonującym samorządowym ośrodkom), zaś w części północnej, wschodniej i południowej – sieć jest słabo rozwinięta z tendencją do zanikania (zlikwidowany SODN w Chełmie, powiatowy ośrodek w Kraśniku i Zamościu). Ograniczeniu sieci doradztwa towarzyszy ograniczenie jego zakresu przedmiotowego, co podkreślane jest w opiniach jednostek samorządu terytorialnego (jst). Wg opinii jst niewystarczająca jest liczba doradców dla szkół ponadgimnazjalnych oraz doradców niektórych specjalności, dotyczy to w szczególności języków obcych, przedmiotów zawodowych i kształcenia specjalnego. Ponadto słaba kondycja finansowa jst determinuje znaczące ograniczenia w rozwoju sieci doradców, gdzie większość środków przeznaczonych na doskonalenie i doradztwo wykorzystywana jest przez szkoły i placówki przeważającej liczby gmin i powiatów wyłącznie na dopłaty do kursów doskonalących i studiów podyplomowych nauczycieli. Wśród obszarów tematycznych dofinansowanego szkolenia nauczycieli jest minimalny udział szkoleń przedmiotowo-metodycznych.

Powyższa sytuacja wymagała podjęcia określonych działań ze strony Lubelskiego Kuratora Oświaty i wojewódzkich władz samorządowych oraz rozważenia możliwości organizacji tzw. szkoleń grantowych o charakterze przedmiotowo-metodycznym, szczególnie dla nauczycieli szkół z terenów nie objętych doradztwem.

W celu tworzenia wojewódzkiego systemu doradztwa metodycznego i doskonalenia nauczycieli został zaplanowany cykl działań przez Kuratorium Oświaty w Lublinie. Od początku 2003 roku zrealizowano następujące działania związane z tworzeniem systemu:

- opracowanie procedury badania potrzeb nauczycieli w zakresie doskonalenia zawodowego i doradztwa,
- przeprowadzenie badań sondażowych,
- przeprowadzenie na zlecenie MENiS kontroli dotyczącej wieloletnich planów doskonalenia zawodowego oraz skorelowania tych planów z programami rozwoju zawodowego nauczycieli,
- sporządzenie raportów z przeprowadzonych badań.

Szkolnictwo wyższe.

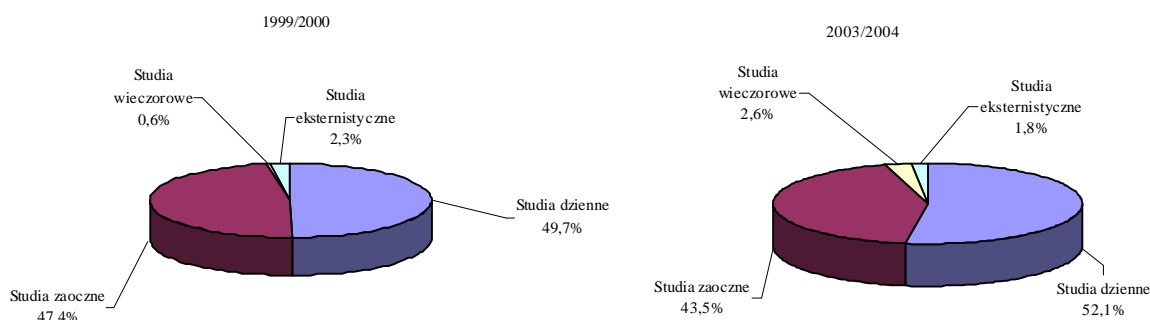
Począwszy od lat dziewięćdziesiątych, szkolnictwo wyższe podlega istotnym przemianom, których podstawy prawne stworzyła ustawa z dnia 12 września 1990 r. o szkolnictwie wyższym (z późniejszymi zmianami), regulująca funkcjonowanie szkół wyższych. Następuje wydatne poszerzenie oferty edukacyjnej poprzez tworzenie wielu nowych kierunków, specjalizacji w szkołach państwowych, zwiększenie liczby szkół wyższych zawodowych. Powstały i rozwinęły się także szkoły wyższe niepaństwowe. Zróżnicowany jest magisterski system studiów poprzez wprowadzanie dwustopniowego systemu kształcenia. Prawie wszystkie uczelnie państwowe prowadzą obecnie, obok bezpłatnych studiów dziennych, płatne studia wieczorowe, zaoczne i eksternistyczne. W większości uniwersytetów i wyższych szkół pedagogicznych funkcjonują 3-letnie nauczycielskie zawodowe studia języków obcych. Ponadto tworzone są studia prowadzone przez pozauczelniane instytucje naukowe (Polską Akademię Nauk).

Zachodzące w latach dziewięćdziesiątych przemiany w polskiej gospodarce rozbudziły aspiracje edukacyjne młodzieży polskiej. W związku ze zmianami na rynku pracy w latach dziewięćdziesiątych wykształcenie jest traktowane jako inwestycja, która może zapewnić satysfakcjonujące wynagrodzenie i perspektywę rozwoju zawodowego, zmniejszająca także istotnie ryzyko bezrobocia. Ze wzrostem poziomu wykształcenia zwiększa się możliwość uzyskania pracy i wyższych płac, a także rośnie mobilność zawodowa pracowników. Wszystko to sprawia, że procent młodzieży polskiej podejmującej studia istotnie wzrasta od początku lat dziewięćdziesiątych do chwili obecnej.

W roku akademickim 2003/2004 w szkołach wyższych wszystkich typów szkół kształciło się w województwie lubelskim 98085 studentów, tj. o 18546 studentów więcej (18,9%) niż w roku akademickim 1999/2000 (w kraju liczba studentów wzrosła o 22,9%). Liczniejsze generacje absolwentów szkół średnich oraz zwiększony wśród nich odsetek osób kontynuujących naukę w szkołach wyższych znajdują swój wyraz w rosnących wartościach współczynników skolaryzacji w latach 1999/2000 – 2003/2004. W ostatnich 4 latach współczynnik skolaryzacji brutto w szkolnictwie wyższym wzrósł dla województwa lubelskiego z 23,4 w roku akademickim 1999/2000 do 43,6 w roku akademickim 2003/2004 (w kraju odpowiednio: z 36,9 do 46,4).

Na Lubelszczyźnie w roku akademickim 2003/2004 liczba studentów na studiach dziennych wynosiła 51151 osób, tj. 52,1% wszystkich studiujących (w kraju – 47,2%). W systemie zaocznym studiowało 42714 osób, tj. 43,5% (w kraju 47,8%), wieczorowym – 2556 osób, tj. 2,6% (w kraju – 3,9%), eksternistycznym – 1664 osób, tj. 1,8% (w kraju 1,1%) i stanowili oni łącznie 47,9% wszystkich studiujących. W porównaniu do roku akademickiego 1999/2000 liczba studentów studiów dziennych wzrosła o 11678 osób, zaocznych o 4983 osób i wieczorowych o 2046 osób. Studenci studiów innych niż dzienne stanowili wówczas łącznie 50,3% wszystkich studiujących (w kraju – 55,2%).

Studenci według form studiów w województwie lubelskim w roku akademickim 1999/2000 i 2003/2004.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny w Warszawie-„Rocznik Statystyczny Województw.” Warszawa 2000; Główny Urząd Statystyczny w Warszawie-„Rocznik Statystyczny Województw.” Warszawa 2004.

W roku akademickim 2003/2004 w województwie lubelskim kształcenie na poziomie wyższym zapewniało 18 uczelni (w kraju 400 szkół wyższych), 10 filii i wydziałów zamiejscowych oraz jeden punkt konsultacyjny.

Szkoły wyższe na Lubelszczyźnie w roku akademickim 2003/2004.

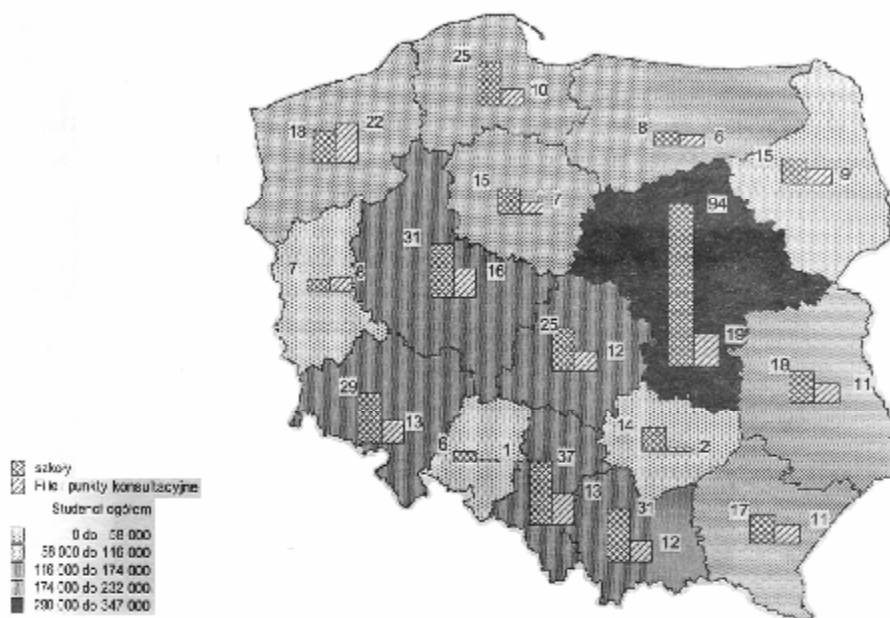
Wyszczególnienie	Szkoły	Studenci ogółem	Systemy studiów			
			dzienne	wieczorowe	zaoczne	Eksternistyczne
Ogółem	18	98 085	51 151	2 556	42 714	1 664
Uniwersytety	2	54 675	28 307	2 009	22 776	1 583
Wyższe szkoły techniczne	1	11 120	6 291	-	4 829	-
Wyższe szkoły rolnicze	1	10 569	6 922	73	3 574	-
Wyższe szkoły ekonomiczne	2	3 591	939	-	2 652	-
Wyższe szkoły pedagogiczne	1	1 577	119	-	1 458	-
Akademie medyczne	1	4 109	3 273	159	596	81
Wyższe szkoły zawodowe	10	12 444	5 300	315	6 829	-

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Rocznik statystyczny województwa lubelskiego” Lublin 2004.

Pod względem ilości uczelni wyższych województwo lubelskie zajmuje 8 pozycję w kraju wraz z województwem zachodniopomorskim, natomiast 7 pozycję pod względem liczby studiujących (5,4% ogółu studentów w kraju).

Na Lubelszczyźnie 34,1% studentów kształciło się w 12 szkołach wyższych niepaństwowych, w tym w 4 filiach (w kraju 29,4% studentów w 274 szkołach wyższych niepaństwowych).

Szkoły wyższe i studenci w podziale na województwa w roku akademickim 2003/2004.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny w Warszawie-„Szkoły wyższe i ich finanse w 2003 roku” Warszawa 2004.

Stolica województwa – Lublin – jest największym ośrodkiem akademickim we wschodniej części Polski, z ogólnej liczby studentów województwa kształci się w Lublinie 84,4%, tj. 4,5% studiujących w kraju. Prym wśród uczelni wiodą: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej i Katolicki Uniwersytet Lubelski kształcące ponad 54tys. studentów, tj. 55,7% ogółu studiujących na Lubelszczyźnie. W regionie funkcjonują też mniejsze ośrodki szkolnictwa wyższego: Zamość, Biała Podlaska, Chełm, Ryki, Puławy, Dęblin.

Ponadto w strukturze organizacyjnej szkół wyższych działają filie, wydziały i instytuty zamiejscowe kształcące 9028 studentów. Największymi placówkami tego typu są: Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie Filia w Białej Podlaskiej (2224 studentów), Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie Filia w Lublinie (1614 studentów), Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości w Warszawie Filia w Chełmie (1502 studentów), Katolicki Uniwersytet Lubelski Filia w Tomaszowie Lubelskim (1451 studentów), młodzież może również kształcić się w Akademii Rolniczej w Wydziale Zamiejscowym w Potoczku, Krasnymstawie i Opolu Lubelskim, w Zamościu w Filii Akademii Rolniczej w Lublinie, w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie Filii w Leśnej Podlaskiej czy też we Wszechnicy Świętokrzyskiej w Kielcach Filii w Lublinie. W województwie lubelskim funkcjonuje również Punkt Konsultacyjny w Lublinie Wyższego Seminarium Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Podkowie Leśnej, kształcący w roku akademickim 2003/2004 – 28 studentów w systemie studiów zaocznych.

W 1999 roku rozpoczęły działalność wyższe szkoły zawodowe, w których nauka trwa co najmniej 6 semestrów, a po ich ukończeniu absolwenci otrzymują tytuły zawodowe licencjata lub inżyniera. W roku akademickim 2003/2004 na Lubelszczyźnie w 10 wyższych szkołach zawodowych kształciło się 12444 studentów, w tym 5300 na studiach dziennych (tj. 42,6%), 6829 studentów na studiach zaocznych (54,9%) i 315 na studiach wieczorowych (2,5%). Studiów eksternistycznych uczelnie tego typu nie prowadzą.

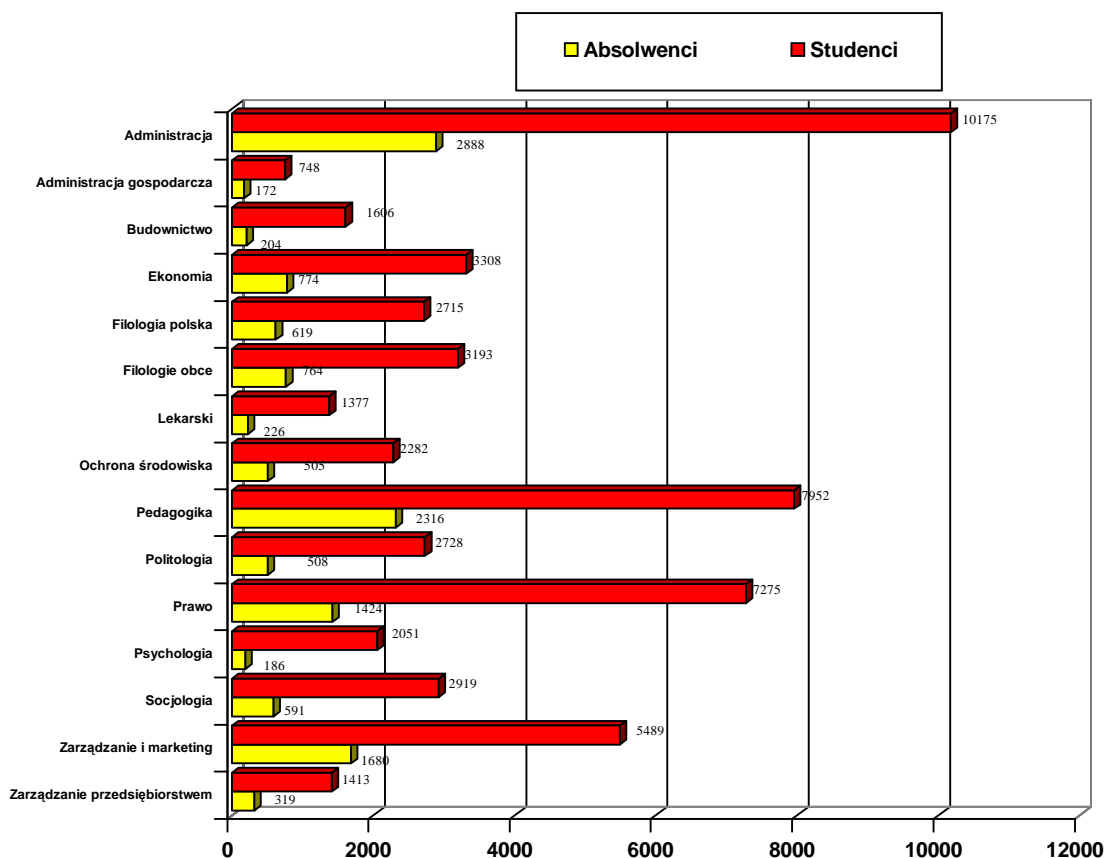
W roku akademickim 1999/2000 największy odsetek osób studiujących na Lubelszczyźnie występował na kierunkach: prawo (11,9%), pedagogika (10,6%), administracja (9,9%) oraz zarządzanie i marketing (8,3%). Obecnie najchętniej wybieranymi kierunkami na uczelniach wyższych są: administracja (10,4%), pedagogika (8,1%), prawo (7,4%) oraz ekonomia (3,4%)

W roku akademickim 2003/2004 szkoły wyższe w województwie lubelskim opuściło 18560 absolwentów, w tym 4830 szkoły wyższe niepaństwowe (26,0% ogółu absolwentów). Studia magisterskie jednolite ukończyło 7 471 absolwentów (tj. 40,3% ogółu), studia magisterskie uzupełniające – 4 462 absolwentów (24,0%), studia zawodowe 6627 absolwentów (35,7%), w tym – 596 absolwentów z tytułem inżyniera i 6031 osób z tytułem licencjata.

Największą liczbę stanowili absolwenci studiów zaocznych – 10058 osób (54,2% ogółu absolwentów), w tym 4030 absolwentów studiów zawodowych z tytułem licencjata, 500 absolwentów studiów zawodowych z tytułem inżyniera, 1435 absolwentów studiów magisterskich jednolitych i 4093 absolwentów studiów magisterskich uzupełniających. Absolwenci studiów dziennych stanowili 7 509 osób, w tym 5725 absolwentów studiów magisterskich jednolitych, 1 319 absolwentów studiów zawodowych z tytułem licencjata, 96 absolwentów studiów zawodowych z tytułem inżyniera oraz 369 absolwentów studiów magisterskich uzupełniających.

Absolwenci kierunków ekonomicznych i administracyjnych stanowili 32,6%, kierunków pedagogicznych – 14,0%, kierunków społecznych – 19,7%, humanistycznych – 11,3% a inżynieryjno-technicznych – 15,7%.

Studenci i absolwenci szkół wyższych według wybranych grup kierunków studiów w województwie lubelskim w roku akademickim 2003/2004.

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Rocznik statystyczny województwa lubelskiego” Lublin 2004

W porównaniu do roku akademickiego 1999/2000 liczba absolwentów wzrosła o 6576 osób, tj. o 35,4% (w kraju o 41,2%), w tym o 2782 absolwentów szkół wyższych niepaństwowych (wzrost o 57,6%). Absolwenci studiów dziennych stanowili 56,0% ogółu kończących szkołę wyższą.

Tendencję spadkową obserwuje się w odniesieniu do absolwentów kierunków pedagogicznych i humanistycznych. Wzrósł natomiast udział absolwentów kierunków ekonomicznych i administracyjnych oraz absolwentów wyższych szkół zawodowych wśród absolwentów wszystkich wyższych uczelni.

Mimo faktu, że co roku lubelskie uczelnie opuszcza rzesza absolwentów, to duży ich odsetek wyjeżdża z Lubelszczyzny do innych regionów w celu poszukiwania pracy. Ze społecznego punktu widzenia niekorzystnym zjawiskiem, zaistniałym na lubelskim rynku pracy, jest dynamiczny wzrost poziomu bezrobocia absolwentów szkół wyższych, których udział w subpopulacji zarejestrowanych bezrobotnych absolwentów z 9,4% udziału w 1999 roku wzrósł do 26,4% w 2003 roku. Najwyższy odsetek bezrobotnych absolwentów w ogólnej liczbie absolwentów odnotowano po następujących kierunkach: informatyka (42,9%), archeologia (33,3%), technologia żywności i żywienia człowieka (26,9%), ekonomia (23,6%), technika rolnicza i leśna (22,3%) oraz budownictwo (18,4%), natomiast najmniejszy udział w populacji bezrobotnych absolwentów stanowili w 2003 roku absolwenci takich

kierunków jak: teologia (1,5%), farmacja i pielęgniarstwo (po 2,2%), filologia angielska (2,3%) oraz rachunkowość i finanse (3,8%)

Największą grupę absolwentów w ewidencji bezrobotnych stanowili ci, którzy ukończyli Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (508 osób, tj. 38,8% liczby bezrobotnych), następnie Akademię Rolniczą (246 osób, tj. 18,8%) i Katolicki Uniwersytet Lubelski w Lublinie (138 osób – 10,5%). Kierunki na Uniwersytecie Marii Curie – Skłodowskiej, po których absolwenci najliczniej trafili do rejestracji powiatowych urzędów pracy to: pedagogika (118 bezrobotnych absolwentów, tj. o 33,1% więcej niż w roku 2000, administracja (101, tj. o 90,1% więcej), prawo (64, tj. o 37,5% więcej) i ekonomia (60, tj. o 51,7% więcej). Są to te same kierunki, które cieszą się największą popularnością wśród kandydatów na studia wyższe. Wciąż, choć może już w nieco mniejszym stopniu, obserwuje się niewystarczającą przystawalność edukacji do realiów rynkowych. Dostosowanie kierunków kształcenia do potrzeb rynku pracy pozostaje nadal działaniem pożądanym. Świadczy o tym fakt, iż od kilku lat niezmiennie te same kierunki charakteryzują się najwyższym poziomem bezrobocia wśród absolwentów.

W perspektywie pięciu lat należy oczekiwać zwiększonego popytu na zawody związane z rozwijającym się sektorem usług. Potrzebni będą m.in. doradcy finansowi, księgowi. Starzenie się społeczeństwa oznacza przyszłość przed osobami legitymującymi się zawodami medycznymi: lekarzami, pielęgniarkami, opiekunami nad ludźmi starymi. W dalszym ciągu będą poszukiwani informatycy, administratorzy baz danych, graficy komputerowi. Będzie rósł popyt na specjalistów w zakresie nowoczesnych operacji finansowych, elektronicznej bankowości czy handlu elektronicznego. Z kolei wejście do UE stworzyło większe możliwości przed specjalistami z dziedziny ochrony środowiska i administracji. Należy pamiętać również o tym, że zdobycie wyższego wykształcenia przestało być gwarancją powodzenia w transakcjach na rynku pracy, bowiem w warunkach gospodarki rynkowej występuje ogromna konkurencja. Dla efektywniejszego poruszania się na rynku pracy poza dyplomem istotne stają się dodatkowe kwalifikacje: znajomość języków obcych, obsługa komputera czy prawo jazdy. Istotne jest też zdobycie doświadczenia. Polski system edukacyjny w niewielkim stopniu przystaje do tych realiów.

W roku akademickim 2003/2004 liczba studiujących na uczelniach w województwie lubelskim cudzoziemców wyniosła 852 osoby (10,5% ogółu studiujących w Polsce cudzoziemców), prawie dwukrotnie więcej niż w roku akademickim 1999/2000. Najwięcej cudzoziemców studiowało na uniwersytetach (78,3%), następnie w Akademii Medycznej (19,1%).

W uczelniach województwa lubelskiego w roku akademickim 2003/2004, na stanowiskach naukowo-dydaktycznych zatrudnionych było 5 560 osób tj. 6,7% nauczycieli akademickich kraju. Wśród nich 19,5% to profesorowie, 36,7% adiunkci i 25,6% asystenci. Pozostałą grupę stanowili nauczyciele akademicy zatrudnieni na stanowiskach dydaktycznych (wykładowcy, lektorzy). W stosunku do roku akademickiego 1999/2000 liczba nauczycieli akademickich wzrosła na Lubelszczyźnie o 13,1%. W tym regionie liczba pracowników z tytułem profesora powiększyła się o 26,4%, a adiunktów o 17,1%. Natomiast o 3,2% spadła liczba asystentów.

Spośród uczelni wyższych - Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, jako jedna z 12 wyższych uczelni w kraju, jest sygnatariuszem „Karty Bolońskiej”, która określa zarówno rolę uniwersytetu jako instytucji, wokół której koncentruje się życie społeczne jak i precyzuje podstawowe zasady, które muszą stanowić podstawę działalności uniwersytetu. Sygnatariusze „Karty Bolońskiej” zobowiązali się strzec akademickich wartości tolerancji, szacunku i otwartości. Uczelnie w duchu bolońskich postanowień mają być

centrum życia społecznego i miejscem spotkań ucznia z mistrzem. Szkoły zobowiązały się też stworzyć jednolity system oceniania i promowania, co ma ułatwić zatrudnienie absolwentów za granicą oraz ich pracę naukową na innych uczelniach. Mają też wypracować identyczny system kształcenia w oparciu o studia licencjackie i magisterskie. Przewiduje się, że efektem tych działań będzie wspólny obszar szkolnictwa wyższego, niezależny od podziałów politycznych, kulturowych i językowych.

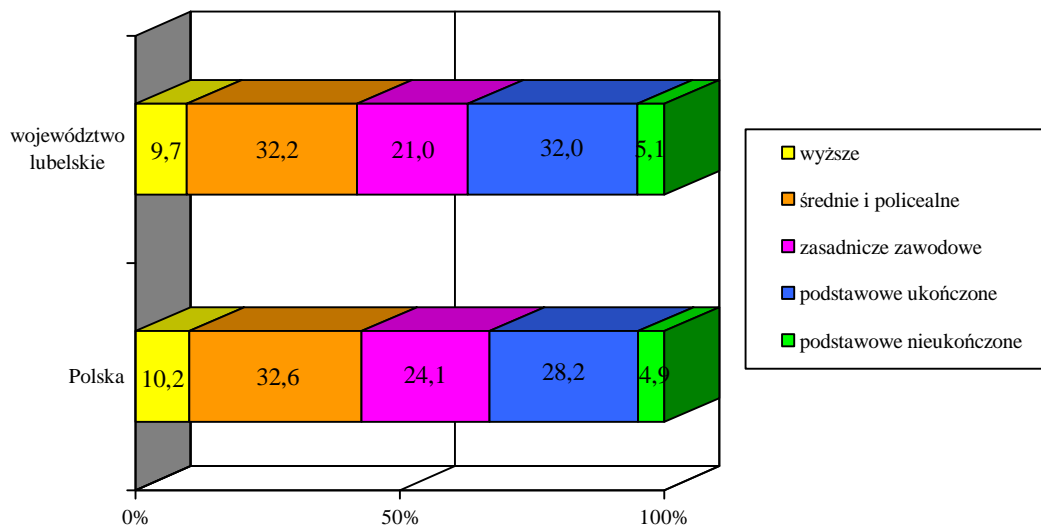
Nauka jest mocnym atutem Lubelszczyzny. Pod względem potencjału intelektualnego województwo lubelskie zajmuje 4-5 miejsce w Polsce. W klasyfikacji szkół wyższych lubelskie uczelnie plasują się w pierwszej pięćdziesiątce wśród prawie 400 polskich szkół wyższych. Według rankingu opracowanego przez „Rzeczpospolitą” i „Perspektywy” Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej zajmuje 17 miejsce, Katolicki Uniwersytet Lubelski – 22, Akademia Medyczna – 28, Akademia Rolnicza – 36, a Politechnika Lubelska – 50-te.

Szkoły wyższe systematycznie poszerzają swoją ofertę edukacyjną tworząc nowe kierunki studiów i dostosowując je do potrzeb regionalnego rynku pracy. Jednocześnie jednak uczelnie stosunkowo słabo rozwijają ofertę studiów podyplomowych dających szansę osobom już posiadającym wyższe wykształcenie na zdobycie konkretnych umiejętności praktycznych potrzebnych do wykorzystania określonego zawodu, zaktualizowanie wiedzy już posiadanej oraz przekwalifikowanie się w sytuacji trudności z uzyskaniem pracy w zawodzie wyuczonym. Potrzeba uruchomienia studiów podyplomowych jest związana również ze światowymi tendencjami edukacyjnymi, w których ważne miejsce zajmuje kształcenie ustawiczne (lifelong learning), będące odpowiedzią na szybkie zmiany technologiczne i gospodarcze.

Struktura wykształcenia ludności i kształcenie ustawiczne.

W województwie lubelskim w 2002 roku wśród ludności w wieku 15 lat i więcej (1 779 912 mieszkańców) osoby z wykształceniem średnim i policealnym stanowiły 32,2% (w kraju – 32,6%). Odsetek ten był znacznie wyższy dla mężczyzn i kobiet zamieszkałych w mieście (42,7%) niż dla mieszkańców wsi (22,7%) – w kraju: 38,6% ludności miejskiej i 22,4% ludności wiejskiej. Osoby legitymujące się wykształceniem wyższym stanowiły tylko 9,7% ogółu ludności w wieku 15 lat i więcej, przy czym duża różnica wystąpiła pomiędzy ludnością na wsi i w mieście na korzyść tej drugiej – ponad czterokrotnie razy mniej (na wsi - 4,0% a w mieście – 16,1%). Z analizy poziomu wykształcenia wynika, że osoby zamieszkałe w mieście są lepiej wykształcone niż osoby zamieszkałe na wsi.

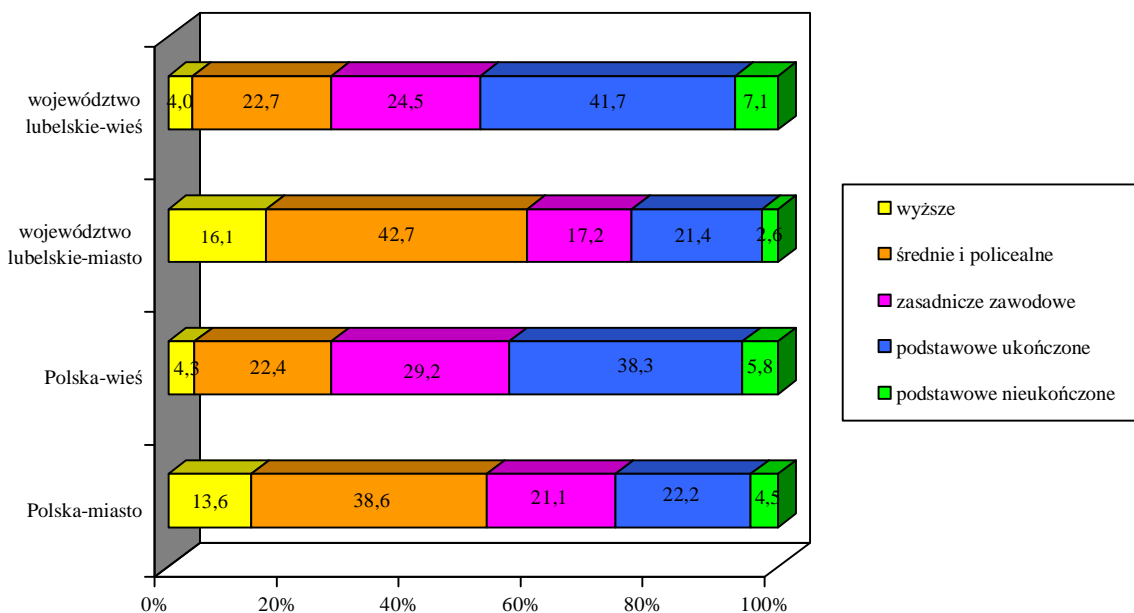
Struktura wykształcenia ludności w 2002 roku.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny: Rocznik demograficzny. Warszawa 2004.

W 2002 roku największy odsetek ludności zamieszkałej na wsi posiadało wykształcenie podstawowe – 41,7% (w kraju – 21,4%) oraz wykształcenie zasadnicze zawodowe – 24,5% (w kraju – 17,2%). Natomiast bez wykształcenia szkolnego (podstawowe nieukończone lub wykształcenie nieustalone) było 2,7-krotnie więcej mieszkańców na wsi niż w mieście.

Struktura wykształcenia ludności w podziale na miasto i wieś w 2002 roku.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny: Rocznik demograficzny. Warszawa 2004.

Warunkiem realizacji idei budowania społeczeństwa opartego na wiedzy jest nadanie jej w Polsce odpowiedniej rangi. Szczególnie chodzi tu o rekomendowaną w ostatnich latach, koncepcję uczenia się przez całe życie (OECD – Paryż 1996), która obejmuje rozwój indywidualny i rozwój cech społecznych we wszystkich formach – w systemie formalnym i nieformalnym, tj. w szkołach i placówkach kształcenia zawodowego, uczelniach i placówkach kształcenia dorosłych oraz w ramach kształcenia incydentalnego – w domu, w pracy i w społeczności.

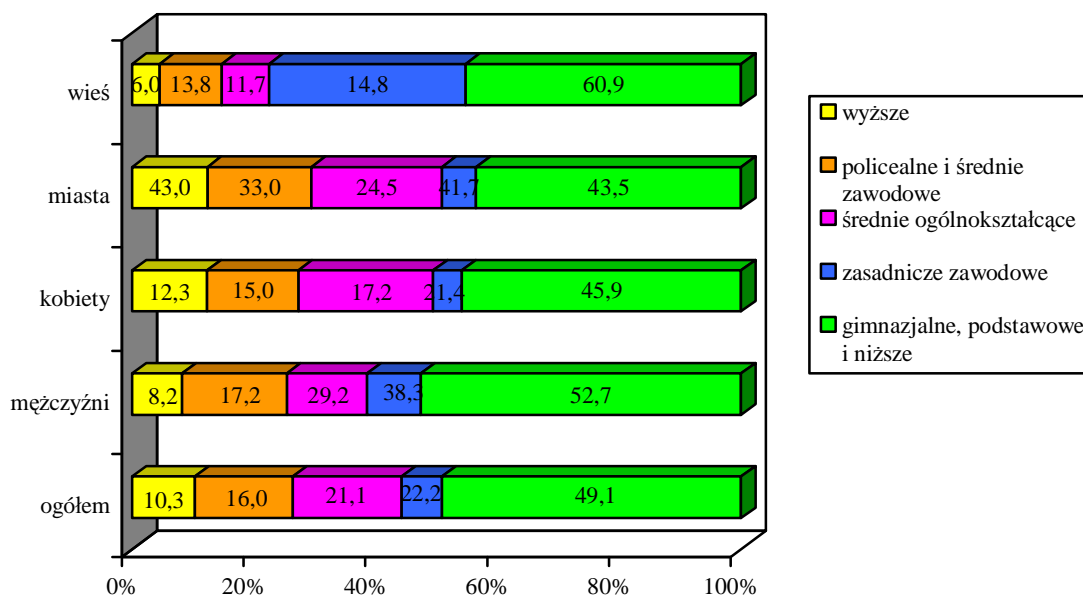
Kształcenie ustawiczne odgrywa istotną rolę w procesach zmian zachodzących na rynku pracy. Wysoki poziom bezrobocia, który wynika zarówno z procesów demograficznych jak również ze struktury wykształcenia i kwalifikacji zawodowych populacji często nie przystosowanej do szybko zmieniających się warunków na rynku pracy – nakłada konieczność podnoszenia poziomu wykształcenia oraz wybrania takich zawodów i kwalifikacji, które spełnią wymagania rynku pracy.

Według badania modułowego „Kształcenie ustawiczne”, przeprowadzonego w 2003 roku, największą grupę osób doksztalających się (uczestniczących w systemie edukacji pozaszkolnej), stanowiły osoby w wieku 24-34 lata – 29,7%, natomiast najliczniejszą zbiorowością biorącą udział w samokształceniu były osoby w wieku 15-24 lata – 35,7%. Zdecydowanie większy udział osób w edukacji szkolnej, pozaszkolnej i w kształceniu nieformalnym zanotowano w miastach niż na wsi; – w edukacji szkolnej o 3,5 pkt, w edukacji pozaszkolnej o 5,0 pkt a w kształceniu nieformalnym o 11,0 pkt.

Grupa osób uczących się i jednocześnie pracujących liczyła 1125tys. osób w kraju, co stanowiło 21,4% kształcących się w systemie edukacji szkolnej i 6,6% ogólnej liczby aktywnych zawodowo. Z kolei osoby bezrobotne stanowiły 8,7% uczących się lub studiujących oraz 2,7% populacji aktywnych zawodowo.

Z uwagi na potrzebę kontynuowania edukacji szkolnej (uczniowie szkół podstawowych i gimnazjów), prawie 50% tej zbiorowości, to osoby z wykształceniem gimnazjalnym, podstawowym i niepełnym podstawowym. Duży udział procentowy w tym systemie edukacji posiadają osoby z wykształceniem średnim ogólnokształcącym – 17,9% oraz z wykształceniem średnim zawodowym – 16,0%. Osoby w wieku produkcyjnym stanowiły 74,1% ogółu uczących się lub studiujących, z tego tylko 8,9% osób posiadało ukończone wykształcenie na poziomie szkoły zasadniczej zawodowej.

Struktura ludności w wieku 15 lat i więcej uczestniczącej w edukacji szkolnej według poziomu wykształcenia, płci i miejsca zamieszkania w Polsce w 2003 roku.

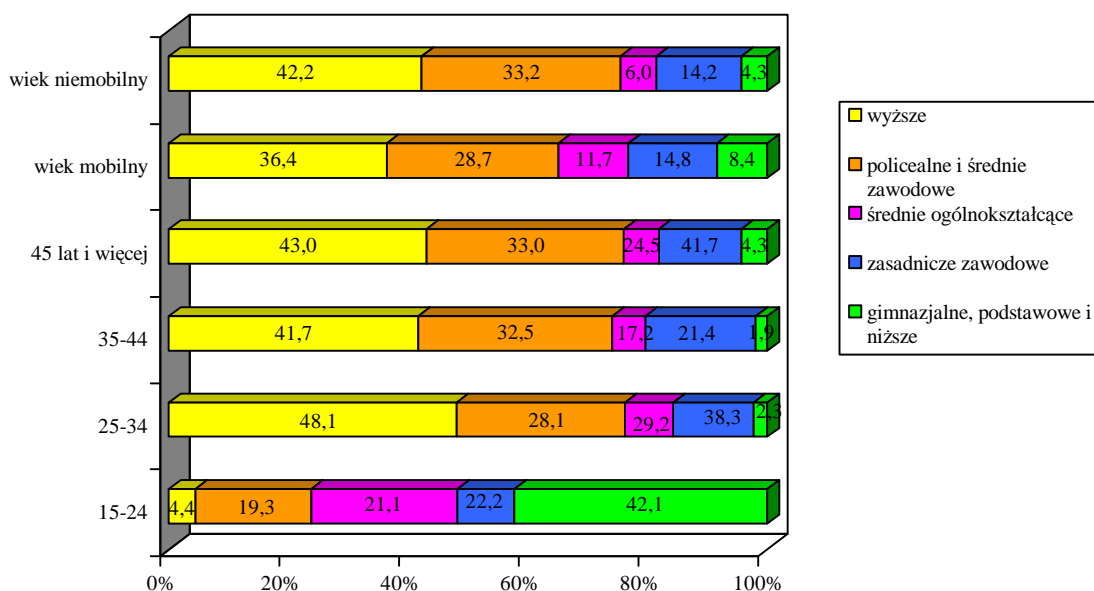

Źródło: Główny Urząd Statystyczny: Kształcenie ustawiczne w 2003 r. Warszawa 2004.

Osoby uczestniczące w edukacji szkolnej najczęściej posiadały ukończone wykształcenie o kierunku *programy ogólne* – 67,0% oraz *nauki społeczne, ekonomia i prawo* – 10,4%. Większość osób, które uczestniczyły w edukacji szkolnej uczyła się w szkołach państwowych, tylko 11,3% kształciło się w szkołach niepaństwowych. Na poziomie szkoły wyższej kształciło się 36,6% doksztalających się osób, przy czym na studiach magisterskich uczyło się 65,2%, a na poziomie szkoły policealnej i średniej zawodowej – 23,1% populacji.

Wśród osób, które uczestniczyły w systemie edukacji pozaszkolnej – 86,1% to osoby aktywne zawodowo. Największy udział w tym systemie edukacji posiadały osoby z wykształceniem wyższym, które stanowiły 37,1% zbiorowości oraz z wykształceniem średnim zawodowym – 29,0%. Najczęściej doksztalały się osoby uczące się lub studiujące w dziedzinie *nauki społeczne, ekonomia i prawo*, które stanowiły 31,0% całej zbiorowości.

Struktura ludności w wieku 15 lat i więcej uczestniczącej w edukacji pozaszkolnej według poziomu ukończonego wykształcenia i wieku w Polsce w 2003 roku.

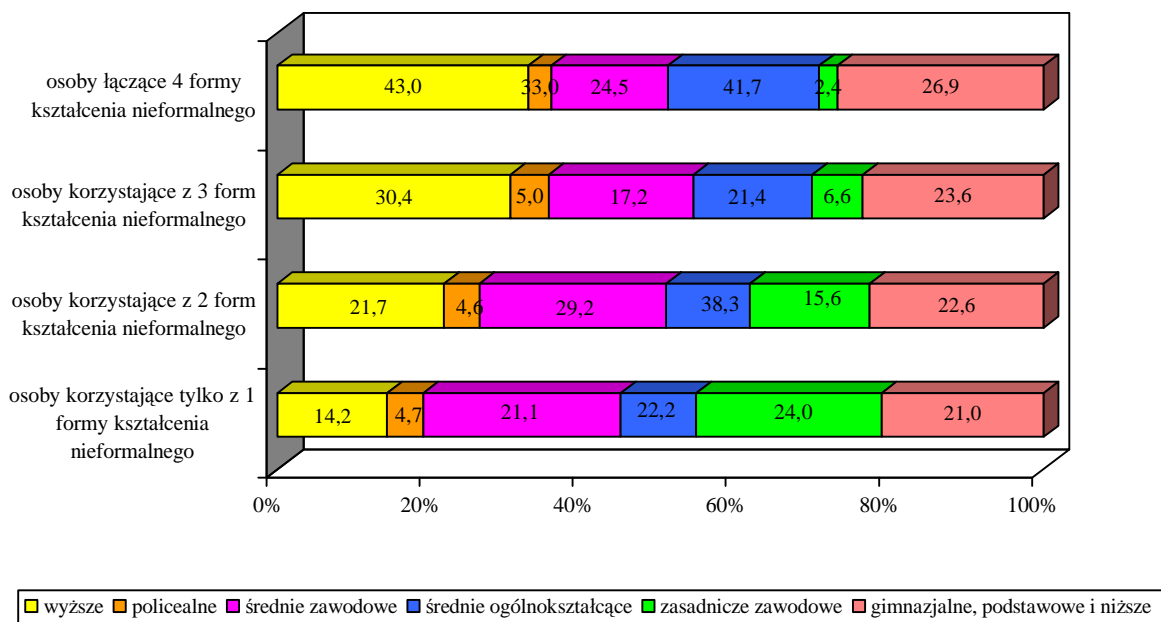

Źródło: Główny Urząd Statystyczny: Kształcenie ustawiczne w 2003 r. Warszawa 2004.

Najwięcej osób, w ramach pozaszkolnego systemu edukacji, uczestniczyło w jednym szkoleniu (65,0% osób), 16,7% w dwóch szkoleniach, w trzech oraz w czterech lub większej liczbie szkoleń uczestniczyło odpowiednio 8,3% i 9,8%. Wśród osób, które brały udział w jednym szkoleniu 43,4% było w grupie wiekowej 20-34 lata, 36,4% to osoby w wieku 45 lat i więcej.

Według badania modułowego „Kształcenie ustawiczne” – 29,4% populacji uczestniczyło w kształceniu nieformalnym, czyli korzystało z metod samokształcenia. Osoby korzystające tylko z jednej metody samokształcenia najczęściej wybierali materiały drukowane – 46,1%. Udział w edukacyjnych programach telewizyjnych, radiowych, wykorzystywanie taśm video lub komputerowe materiały dydaktyczne deklarowało 26,8%, natomiast 15,8% korzystało z instytucji o przeznaczeniu edukacyjnym. Najbardziej wykorzystywaną metodą samokształcenia była sieć Internet, którą wybrało 11,4% osób.

Struktura osób w wieku 15 lat i więcej według poziomu ukończonego wykształcenia oraz metod kształcenia nieformalnego w Polsce w 2003 roku.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny: Kształcenie ustawiczne w 2003 r. Warszawa 2004.

Liczba osób doksztalających się średniorocznie w Polsce w ostatnich latach wynosi od 1,2 do 1,5 miliona osób, czyli od 8% do 10% pracujących w gospodarce. Szacuje się, że w Polsce każdy zatrudniony poświęca na szkolenie w formach zorganizowanych średnio 2 godziny rocznie, podczas gdy w krajach rozwiniętych około 50-70 godzin rocznie.

Pojawia się konieczność budowania bardziej przyjaznego człowiekowi systemu dostępu do różnych poziomów, form i metod pozyskiwania wiedzy i kształtowania umiejętności, by zapewnić odpowiednie możliwości wszystkim – osobom dorosłym, pracującym i bezrobotnym przekwalifikowanie się lub podniesienie swoich kwalifikacji.

Prognoza demograficzna przewiduje, że w okresie 2004-2020 nastąpi spadek liczby ludności województwa lubelskiego o 4,6%. Skutkować to będzie tym, że w niezbyt odległej przyszłości w sektorze edukacji wystąpi niewystarczająca liczba uczniów w stosunku do istniejącej infrastruktury technicznej. W latach 2004-2020 nastąpi 34% spadek liczby dzieci w wieku 0-6 lat, 35% spadek w wieku 7-12 lat i 47% w przedziale 13-18 lat. Napływ dzieci do przedszkoli w roku 2010 będzie mniejszy o 7,3tys. w porównaniu do stanu z 2005r., w 2015 – o 7,3tys., a w 2020 – 6,6tys. Najmniej dzieci w wieku przedszkolnym będzie w roku 2014 – 79,1tys. Jeśli chodzi o liczbę dzieci w wieku szkoły podstawowej, to załamanie napływu do placówek oświatowych odczuwalne będzie już w roku 2008, kiedy nastąpi spadek o 17,6tys. w stosunku do stanu z roku 2005. W 2010 roku liczba dzieci w tym wieku będzie mniejsza o 27,4tys., w 2015 – o 38,3tys., a w 2020 – o 38,4tys. Najniższy poziom napływu dzieci do szkół podstawowych spodziewany jest w roku 2018, kiedy wyniesie 117,8tys. Również w przypadku młodzieży gimnazjalnej w perspektywie kilku najbliższych lat ujawni się zmniejszenie liczby uczęszczających do szkół tego poziomu. W roku 2010 – będzie mniej uczniów o 21,4tys. w stosunku do stanu z 2005 roku, w 2015 – o 34,2 tys.,

Uwarunkowania i diagnoza stanu wyjściowego

a w 2020 – o 38,6tys. Oznacza to bardzo konkretne konsekwencje dla sytuacji na rynku pracy zawodów pedagogicznych (istotny wpływ nauczycieli szczególnie z oświaty stopnia podstawowego – będzie można już obserwować od roku 2008) oraz wyzwania dla polityki edukacyjnej związane z wykorzystaniem potencjału edukacyjnego, podniesieniem jakości edukacji, redukcji sieci szkół. Prawdopodobnie, w związku z niedostatkiem środków na oświatę w budżetach samorządów lokalnych oraz zmniejszeniem się napływu uczniów, liczba szkół prowadzonych przez te organy będzie się zmniejszać. Jednocześnie spodziewać się można dynamicznego rozwoju szkolnictwa niepublicznego. Oznaczać to będzie duży wzrost liczby szkół niepublicznych wszystkich stopni.

Warto w tym miejscu podkreślić potrzebę intensyfikacji działań na rzecz zwiększenia szans edukacyjnych młodzieży wiejskiej. Konieczne jest zatem podejmowanie starań o zachowanie dotychczasowych szkół w ośrodkach wiejskich (głównie podstawowe i gimnazja) oraz małych miastach województwa (szkoły ponadgimnazjalne i policealne). Można również spodziewać się większej aktywności uczelni wyższych w uruchamianiu nowych kierunków studiów podyplomowych i tworzenia wydziałów zamiejscowych w mniejszych ośrodkach.

Analiza obecnej sytuacji w zakresie edukacji i kształcenia w regionie wskazuje, że w sferze tej trwają pozytywne trendy rozwojowe przejawiające się ponad trzykrotnym wzrostem liczby studentów oraz upowszechnieniem kształcenia średniego w szkołach kończących się maturą. Pomimo rozwijającego się dynamicznie w regionie kształcenia na poziomie wyższym daje się zauważyć, że jest ono nieprzystosowane do potrzeb rynku pracy. Globalna konkurencja stwarza konieczność rozwoju gospodarki opartej na wiedzy poprzez podjęcie działań dla rozwoju społeczeństwa informatycznego.

W „Strategii Lizbońskiej” określono, że gospodarka europejska powinna stać się do 2010 najbardziej dynamiczną i konkurencyjną na świecie gospodarką opartą na wiedzy. W regionie lubelskim stworzone są już ku temu warunki, co ma swoje odzwierciedlenie w istniejącym potencjale naukowo-badawczym, Centrach Doskonałości opartych o szkoły wyższe i jednostki badawcze. Dlatego niezbędne jest systematyczne prowadzenie szerokiego wachlarza szkoleń, studiów podyplomowych i doktoranckich mających na celu nie tylko wzrost potencjału ludzkiego, ale także dostosowanie kształcenia do potrzeb gospodarki. Bez udoskonalenia systemu edukacji i kształcenia nie da się wprowadzić do przedsiębiorstw zasad funkcjonowania gospodarki opartej na wiedzy. W istniejącym modelu edukacji szczególnie brakuje połączenia szkolnego i pozaszkolnego systemu zdobywania kwalifikacji z systemem wstępnego i ustawicznego kształcenia zawodowego.

Cele główne, zawarte w krajowych i europejskich dokumentach m.in. w „Narodowej Strategii Wzrostu Zatrudnienia i Rozwoju Zasobów Ludzkich 2000-2006”, „Strategii Gospodarczej Rządu Przedsiębiorczość – Rozwój – Praca” czy „Europejskiej Strategii Zatrudnienia” wskazują, że rozwój zasobów ludzkich będzie zależeć od zmiany sposobu kształcenia i doksztalcania nauczycieli, stworzenia warunków do edukacji permanentnej, dostępności do różnych form kształcenia i doksztalcania, wzmocnienia wychowawczej, profilaktycznej i opiekuńczej funkcji szkoły czy realizacji programów wyrównywania szans.

Wprowadzenie zmian systemowych, dostosowujących kształcenie realizowane przez szkoły wyższe będzie polegać na tworzeniu możliwości dostępu do edukacji w każdym wieku, szczególnie przez tzw. e-Edukację. W gospodarce globalnej edukacja informatyczna, szkolna i uniwersytecka oraz ustawiczna, stać się powinna ważniejszym elementem przygotowania zawodowego do efektywnego funkcjonowania na rynku pracy. Tworzenie nowoczesnego i efektywnego systemu edukacji ustawicznej jest warunkiem nie tylko

dostosowania siły roboczej do potrzeb rynku pracy, ale i zniwelowania luki cywilizacyjnej. Podejmowane działania powinny koncentrować się na:

- zróżnicowaniu oferty edukacyjnej dostosowanej do zmieniających się potrzeb społeczno-gospodarczych;
- zindywidualizowaniu ścieżek edukacyjnych ze względu na różny poziom wykształcenia, specjalne potrzeby edukacyjne i doświadczenie zawodowe uczestników;
- podniesieniu poziomu kształcenia w placówkach szkoleniowych poprzez usprawnienie ich działania, z wykorzystaniem nowoczesnych technologii i rozwiązań innowacyjnych;
- uzupełnieniu wyposażenia bazy dydaktycznej szkół i placówek w pomoce naukowe, co umożliwi wykorzystanie i wprowadzenie nowych technologii i innowacji;
- wprowadzeniu kształcenia na odległość i kształcenia ustawicznego.

Istotne dla całego procesu kształcenia i doskonalenia, szczególnie w formach pozaszkolnych, jest zarządzanie jakością. Wymaga to przygotowania kadry wykładowców, promocji nowoczesnych metod nauczania osób dorosłych. Celowym wydaje się także stworzenie bazy programów przygotowanych w oparciu o koncepcję modułów umiejętności zawodowych. Dałoby to możliwość przygotowania oferty edukacyjnej odpowiadającej zróżnicowanym potrzebom osób chcących uzupełnić, pozyskać bądź doskonalic umiejętności zawodowe.

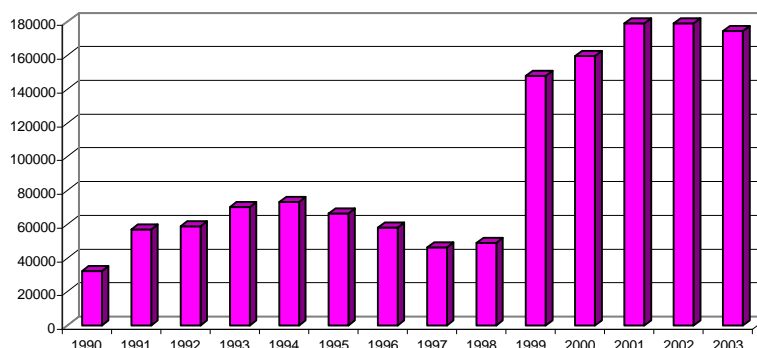
Rynek pracy.

Województwo lubelskie zaliczane jest do najbiedniejszych regionów Unii Europejskiej. Należy do regionów peryferyjnych podlegających oddziaływaniu dużych ośrodków regionalnych zwłaszcza Warszawy, które wchłaniają wysokokwalifikowane siły robocze składające się głównie z ludzi młodych. Obserwowane są również masowe wyjazdy poza granice kraju w poszukiwaniu pracy. Oznacza to pozbawienie regionu dużej grupy ludzi szczególnie predysponowanych do rozwoju społeczno-gospodarczego. Na regionalnym rynku pracy występują niekorzystne zjawiska dla rozwoju społeczno gospodarczego. Rynek pracy charakteryzuje duża nadwyżka popytu na pracę nad jej podażą, która jest wyższa niż w kraju mimo niższej oficjalnej stopy bezrobocia co wskazuje na wysoki poziom bezrobocia ukrytego. W gospodarce regionu znaczącą rolę odgrywa sektor rolniczy, który kompensuje nadmiar siły roboczej na wsi. Obserwuje się coraz bardziej dynamiczny rozwój sektora usług, gdzie miejsca pracy tworzone w ramach tego sektora stanowią dobre perspektywy poprawy ogólnej podaży pracy. Rynek pracy jest stosunkowo słabo przygotowany do wyzwań związanych z globalizacją gospodarki i rozwojem nowoczesnych gałęzi opartych na wiedzy, co przejawia się w braku elastyczności zatrudnienia oraz dominacji tradycyjnych form świadczenia pracy.

Bezrobocie

Analiza sytuacji społeczno-gospodarczej obszaru województwa w latach 1999 – 2003 wykazała przyrost zarejestrowanych podmiotów gospodarczych, głównie w sektorze prywatnym. Jednakże tendencja ta nie znajduje odzwierciedlenia na rynku pracy, gdzie w roku 2003 zaobserwowano znaczny wzrost liczby bezrobotnych. Liczba bezrobotnych na koniec 2003 r. osiągnęła poziom 174 529 osób i w porównaniu do 1999 roku wzrosła o 17,8%. Jedną z bezpośrednich przyczyn utrzymywania się wysokiego bezrobocia jest pogłębianie się ubóstwa społecznego.

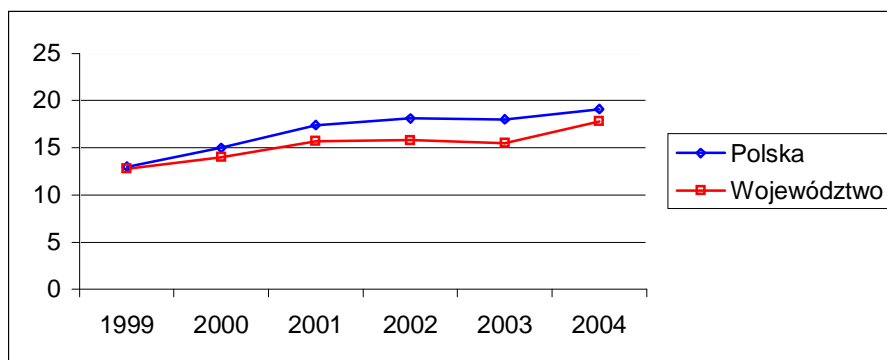
**Bezrobotni w województwie lubelskim
w latach 1990 - 2003**

Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy, 2004

Bezrobotni zarejestrowani w urzędach pracy w województwie na koniec 2004r. stanowili 17,8% w liczbie ludności aktywnej zawodowo (I stopa bezrobocia) a zatem wojewódzki wskaźnik natężenia bezrobocia był niższy o 1,3pkt procentowego od wskaźnika krajowego (19,1%).

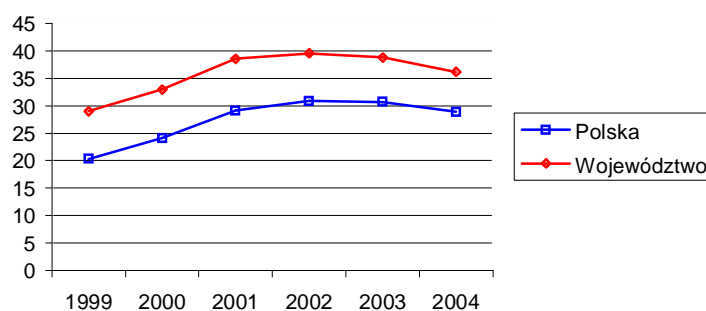
I Stopa bezrobocia

Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy, 2000-2005

O słabości pozarolniczego rynku pracy w województwie lubelskim świadczy wskaźnik stopy bezrobocia II, który znacznie przekracza poziom krajowy (w 2004 roku – o 7,4 punkta procentowego, a w okresie 1999-2004 – o 8,5punkta procentowego). W 2004 roku wskaźnik stopy bezrobocia II wyniósł 36,2%, co świadczy o tym, że co trzeci czynny zawodowo i poszukujący pracy mieszkaniec województwa był jej pozbawiony.

II Stopa bezrobocia

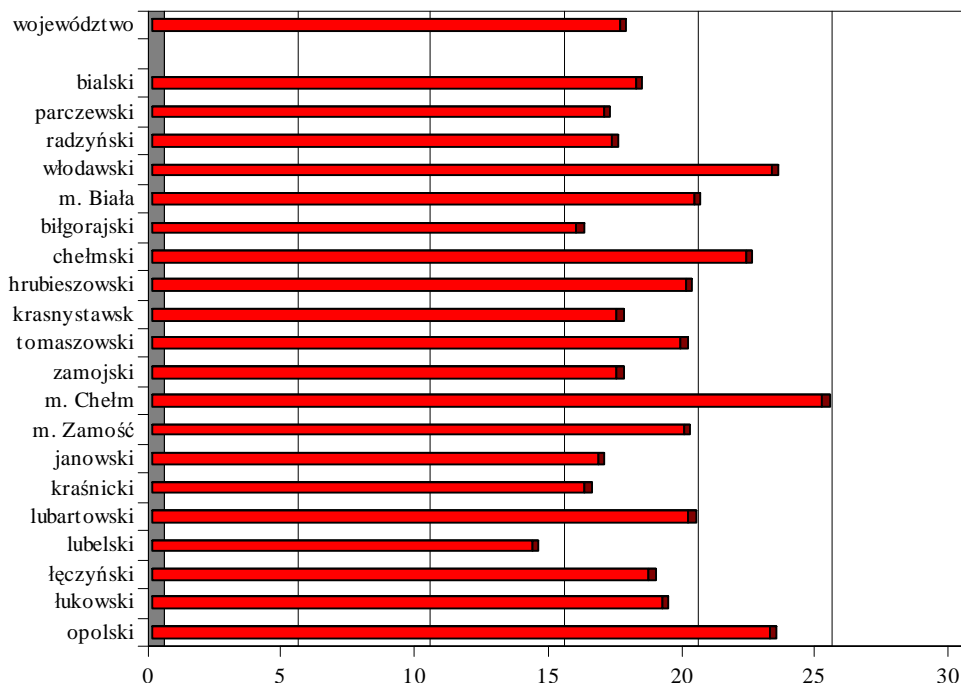

Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy 2000 - 2005

Wielkość bezrobocia na obszarze województwa jest zróżnicowana. Świadczy to o stosunkowo wysokim stopniu różnicowania się regionalnego rynku pracy oraz o braku przepływów zasobów pracy między lokalnymi rynkami. Oznacza to również niską mobilność przestrzenną osób bezrobotnych.

Najwyższa stopa bezrobocia w 2004 roku miała miejsce w Chełmie (25,1%), powiecie opolskim (23,3%), włodawskim (23,2%), chełmskim (22,4%), świdnickim (21,1%) oraz w Białej Podlaskiej (20,6%).

Stopa bezrobocia rejestrowanego w poszczególnych powiatach województwa lubelskiego 2004 rok

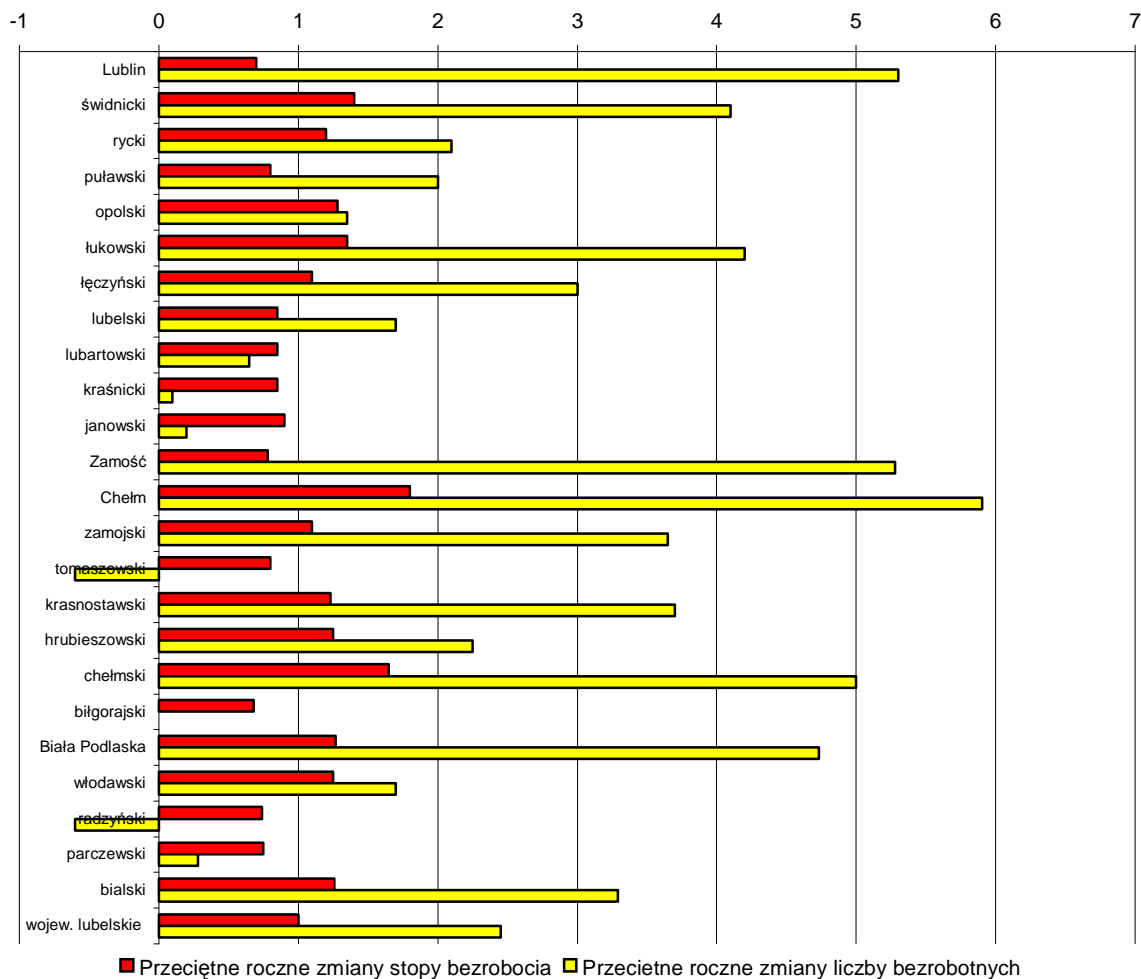

Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy, 2005r.

Dynamika bezrobocia

Od 1999 roku liczba bezrobotnych zarejestrowanych w urzędach pracy wzrosła o 16,7tys. osób, a stopa bezrobocia rejestrowanego o 0,5% (kraj – o 6,1%). W większości powiatów regionu liczba bezrobotnych wzrastała. Najbardziej widoczny jest wzrost w Lublinie (o 3,9tys.), Chełmie (o 1,6tys.), powiecie chełmskim (o 1,5tys.) i łukowskim (o 1,5tys.). W powiatach tomaszowskim, radzyńskim i biłgorajskim odnotowano spadek liczby bezrobotnych, który wynosił odpowiednio o 0,3tys; o 0,2tys; i o 0,1tys. osób. We wszystkich powiatach zwiększyła się stopa bezrobocia, gdzie największy wzrost zaobserwowano w Chełmie (o 9,0%) oraz w powiatach chełmskim (o 8,4%) i świdnickim (o 7,3%), natomiast najniższy wzrost miał miejsce w Lublinie i powiecie biłgorajskim (o 3,4%). Na wzrost liczby bezrobotnych oraz stopy bezrobocia wpłynęła przede wszystkim likwidacja zakładów pracy w większych miastach regionu.

**Dynamika bezrobocia w powiatach województwa lubelskiego
w latach 1999 - 2004**

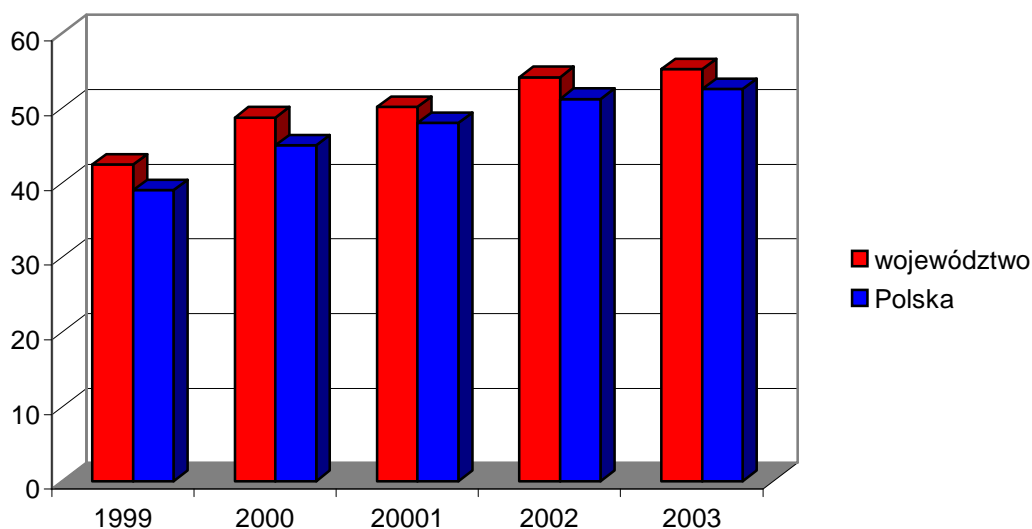

Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy 2004

Struktura bezrobocia

W szczególnie trudnej sytuacji na rynku pracy znajdują się osoby długotrwale bezrobotne. Liczba długotrwale bezrobotnych w województwie lubelskim sukcesywnie wzrasta. Na koniec 1999 r bez pracy powyżej 12 m-cy pozostawało 42,4% bezrobotnych w tym 63% stanowiły kobiety. Natomiast w 2003 roku - 55,2% bezrobotnych oczekiwało ponad rok na zatrudnienie w tym 53,4% stanowiły kobiety (kraj odpowiednio: 52,5% i 57,2%).

Wskaźnik bezrobotnych pozostających bez pracy powyżej 12 miesięcy

Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy 2004

Długotrwale bezrobocie dotyczy przede wszystkim osób z niskimi kwalifikacjami zawodowymi, a w szczególności kobiet i osób zamieszkujących na wsi, co ilustruje poniższe zestawienie:

	Ogółem		Kobiety		Zamieszkali na wsi	
	województwo %	kraj %	województwo %	kraj %	województwo %	kraj %
1999	42,4	39,0	63,0	68,0	x	x
2000	48,7	45,0	59,0	64,0	58,0	49,0
2001	50,1	48,0	58,0	57,0	57,0	46,0
2002	54,1	51,2	53,2	57,4	56,3	43,4
2003	55,2	52,5	53,4	57,2	58,1	x

Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy 2004

Wśród bezrobotnych dominują osoby zamieszkałe na wsi – 58,1%. Wiąże się to przede wszystkim z brakiem wolnych miejsc pracy na wsi, niskim poziomem wykształcenia i kwalifikacji zawodowych, które są niedostatecznie dostosowane do potrzeb nowoczesnej gospodarki rynkowej. Najwyższy odsetek bezrobotnych zamieszkałych na wsi odnotowano w podregionie chełmsko-zamojskim – 61,2%, a najniższy w podregionie lubelskim – 48,3%. Natomiast w podregionie białskopodlaskim 55,8% bezrobotnych zamieszkuje na obszarach wiejskich. Obok bezrobocia rejestrowanego, specyficzne dla obszarów wiejskich regionu jest bezrobocie ukryte, nie ujawniane w statystykach.

Głównymi cechami różnicującymi bezrobotnych są: wiek, płeć, miejsce zamieszkania (miasto, wieś) oraz poziom wykształcenia.

Uwarunkowania i diagnoza stanu wyjściowego

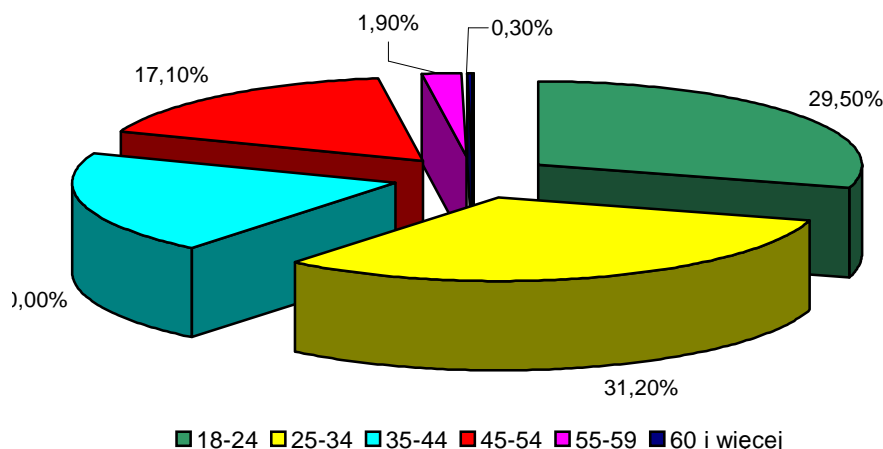
Od początku lat 90-tych bezrobocie w województwie lubelskim, tak jak w całym kraju charakteryzowała stała liczebna nadreprezentacja kobiet nad mężczyznami. W 1999 roku odsetek bezrobotnych kobiet wynosił 51,8%. Jednak na koniec 2003 roku odsetek bezrobocia wśród kobiet zmniejszył się i stanowiły one 48,6% bezrobotnych w województwie. Na koniec 2003 roku odnotowano ponowny wzrost liczby bezrobotnych kobiet do 49%.

Struktura bezrobotnych wg wieku

Wśród ogółu bezrobotnych stałą liczebną przewagę mają mieszkańcy wsi nad mieszkańcami miast (56,3% w 2002 r i 58,1% w 2003 roku). Na przestrzeni ostatnich 5 lat wśród bezrobotnych dominującą grupę wiekową stanowiła młodzież w wieku 18-24 lat. Jednak w 2003 roku dotyczyło to nieco starszego przedziału wiekowego, a mianowicie osób od 25 do 34 roku życia (31,2%), przy czym wśród mężczyzn wciąż dominują ci, których wiek nie przekroczył 24 lat (29,5%).

Z analizy struktury wieku bezrobotnych wynika, iż ponad połowa (61%) zarejestrowanych bezrobotnych nie przekroczyła 34 roku życia, a zdecydowana większość, bo 75% bezrobotnych jest w tzw. wieku mobilnym, tj. do 44 lat. Oznacza to, że większość zarejestrowanych bezrobotnych w regionie jest w wieku najwyższej aktywności zawodowej, wśród której dominuje młodzież.

Struktura wieku bezrobotnych w województwie lubelskim w 2003 roku

Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy, 2004.

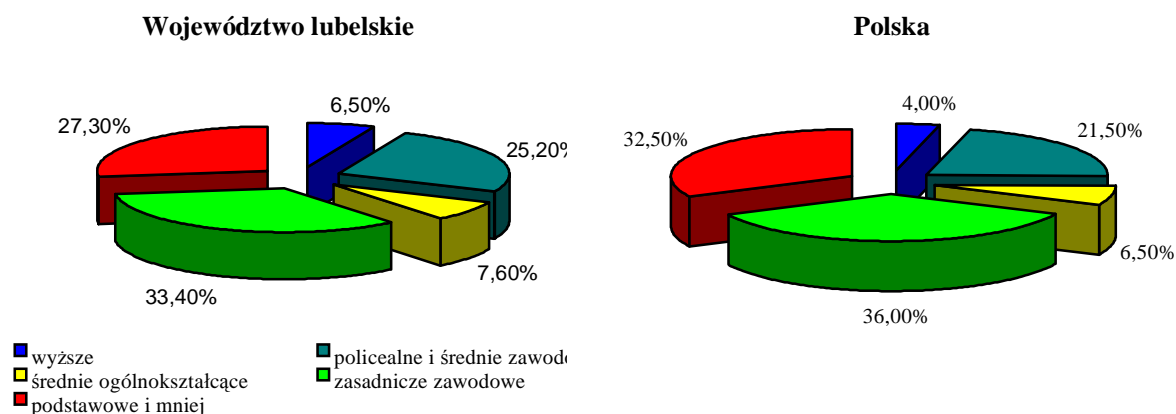
Stosunkowo najwięcej bezrobotnych w wieku do 24 lat zarejestrowanych jest w powiatach: krańickim, radzyńskim, krasnostawskim, puławskim, janowskim i lukowskim – udział tej grupy wiekowej przekracza jedną trzecią w ogólnej liczbie osób bezrobotnych relatywnie „najstarsze” pod względem wieku zarejestrowanych bezrobotnych są powiaty grodzkie.

Bezrobotni wg poziomu wykształcenia

Bardzo ważnym czynnikiem pozycji na rynku pracy oraz szans na jej znalezienie jest poziom wykształcenia. Niezmiennie najliczniejszą grupę wśród bezrobotnych i to zarówno w kraju jak i w województwie stanowią bezrobotni w wykształceniu zasadniczym zawodowym (33,4%) oraz gimnazjalnym i niższym (27,3%), przy czym wśród mężczyzn

przeważa wykształcenie zasadnicze zawodowe, a u kobiet – policealne i średnie zawodowe. Oznacza to, że ponad połowa (60,7%) populacji bezrobotnych to osoby, które nie posiadają wykształcenia średniego. Spośród zarejestrowanych bezrobotnych najmniejszą grupę stanowiły osoby z wykształceniem wyższym (6,5%).

Struktura wykształcenia bezrobotnych w 2003 roku

Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy, 2004

Zdecydowanie wyższym poziomem wykształcenia legitymują się kobiety niż mężczyźni. Przeprowadzona analiza wskazuje na systematyczny wzrost liczby bezrobotnych z wykształceniem wyższym. Wynika to ze wzrostu liczby osób z wyższym wykształceniem i ich udziału w ogólnej liczbie ludności oraz ze specyfiki nowoczesnej gospodarki, w której upowszechniają się elastyczne i czasowe formy zatrudnienia.

Porównując strukturę wykształcenia bezrobotnych w regionie i w kraju odnotowuje się wyższy na Lubelszczyźnie niż w kraju odsetek bezrobotnych z wykształceniem wyższym, średnim technicznym, policealnym i średnim ogólnokształcącym. Bezrobotni w regionie są nieco lepiej wykształceni niż przeciętnie w kraju. Świadczy to z jednej strony o słabości regionalnego rynku pracy, może to być konsekwencją niedostosowania profilu kształcenia i specjalności wykształcenia do potrzeb rynku pracy. Zjawisko niewykorzystania dobrze wykształconych zasobów pracy może wskazywać na bariery jak: niska mobilność przestrzenna, brak skłonności do przekwalifikowania i doskonalenia zawodowego, słabe umiejętności wykorzystania własnego wykształcenia. Możliwość znalezienia zatrudnienia jest ściśle skorelowana z posiadanym wykształceniem. Wg statystyk ogólnopolskich (BAEL – 2003r) zauważa się, że stopa bezrobocia wśród osób z wykształceniem wyższym wyniosła 7,7% a z wykształceniem gimnazjalnym, podstawowym i poniżej – 26%. Dane te wskazują na konieczność podejmowania działań zmierzających do zwiększenia dostępu do uzyskania wyższego wykształcenia wśród ludności zamieszkałej na obszarach o słabych wskaźnikach wykształcenia bezrobotnych tj. łukowskim, chełmskim, białskim, hrubieszowskim, parczewskim i radzyńskim.

Bezrobocie osób niepełnosprawnych

Wg NSP 2002r. w województwie lubelskim zamieszkiwało 407,8tys. osób niepełnosprawnych, w tym 188,7tys. mężczyzn i 219,2tys. kobiet. Większość niepełnosprawnych to ludzie bierni zawodowo, ale są wśród nich również osoby, u których niepełnosprawność nie wyklucza całkowicie zdolności do wykonywania pracy. Osoby

niepełnosprawne mają szczególne trudności w uzyskaniu pracy. W 2003 roku zarejestrowanych było 4461 osób niepełnosprawnych, przy czym 2707 z nich przysługiwał status osoby bezrobotnej. Różnego rodzaju dysfunkcje (fizyczne, intelektualne) pogłębione są faktem długotrwałego pozostawania bez pracy. Czynnikiem, które osobom niepełnosprawnym mogą ułatwić znalezienie pracy mogą być: refundacje kosztów utworzenia stanowiska pracy dla pracodawców, realnie odczuwalne ulgi podatkowe z tego tytułu oraz stałe obniżanie kosztów pracy dla tych osób w formie zwolnień ze składek na ubezpieczenia społeczne.

Oferty pracy

Oferty pracy jakimi dysponują urzędy pracy wskazują w większości na ich sezonowy charakter. W latach 2000 – 2001 miał miejsce wyraźny spadek liczby ofert pracy zgłoszonych przez pracodawców. Od 2002 roku sytuacja w tym zakresie ulega systematycznej poprawie, o czym świadczy wzrost liczby ofert pracy zgłaszanych przez pracodawców. W stosunku do 2002 roku odnotowano wzrost liczby ofert pracy o 31,3%. Tendencja ta związana była z przyrostem ofert zatrudnienia subsydiowanego i w szczególności skierowanego do absolwentów (w ramach Programu „Pierwsza Praca”). Przeprowadzona analiza zgłoszonych do urzędów pracy w województwie lubelskim ofert pracy wskazuje, że nie pokrywają one zapotrzebowania wynikającego z napływu do bezrobocia, ze względu na to, iż liczba nowo zarejestrowanych bezrobotnych w latach 2001-2002 była wyższa ponad 5-krotnie w stosunku do zgłaszanego przez pracodawców zapotrzebowania. W 2003 roku dysproporcja ta była już niższa, bo nieco ponad 3-krotnie.

Oferty pracy

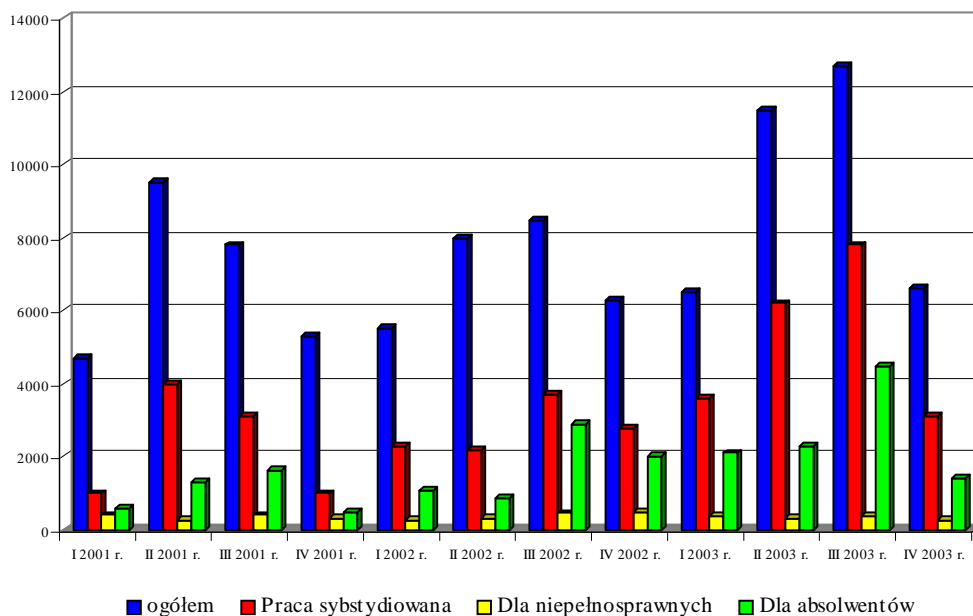
Rok	Liczba ofert pracy		Liczba ofert do pracy subsydiowanej	Liczba ofert pracy dla niepełnosprawnych	Liczba ofert pracy dla absolwentów	Liczba ofert z sektora prywatnego	Liczba ofert z sektora publicznego
	Ogółem	Wzrost /spadek					
2002	28316	1415	10855	1246	7033	21106	7210
2003	37175	+8859	20562	1012	10189	25212	11963

Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy, Lublin 2004r.

Liczba ofert pracy w 2003 roku wzrosła o 8859, tj. o 23,8% w stosunku do roku poprzedniego. Na 1000 bezrobotnych przypadało 213 ofert pracy (w 2002 roku – 158/1000 bezrobotnych). Obserwuje się tendencję spadkową w odniesieniu do liczby ofert pracy dla osób niepełnosprawnych (1012 w 2003 roku) o 234 ofert mniej w porównaniu do 2002 roku (1246). W kraju zaznaczyła się tendencja wzrostowa. Na 1000 osób niepełnosprawnych bezrobotnych przypadało 226 ofert pracy. Zdecydowana większość ofert pochodzi z sektora prywatnego, 75% wszystkich ofert.

Oferty pracy w województwie lubelskim

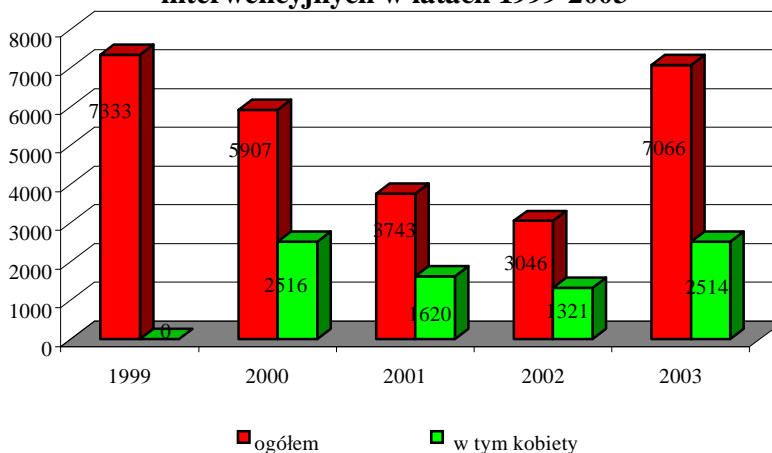
Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy, Lublin 2004r.

Aktywne formy przeciwdziałania bezrobociu

Do aktywnych form przeciwdziałania bezrobociu prowadzonych przez urzędy pracy należą: roboty publiczne, prace interwencyjne, umowy absolwenckie dotowane z Funduszu Pracy, szkolenia, staże absolwenckie, pożyczki, doradztwo zawodowe (w tym zajęcia w klubach pracy).

Od 1999 – 2002 roku ilość ofert kierowanych do prac interwencyjnych wykazywała tendencję spadkową, zaś od 2003 roku obserwuje się bardzo wyraźny wzrost ofert.

Bezrobotni nowo zatrudnieni w ramach prac interwencyjnych w latach 1999-2003

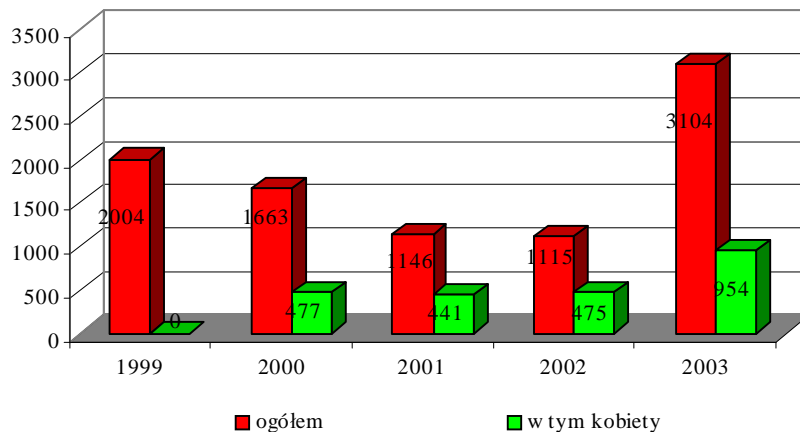

Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy, Lublin 2004

Należy nadmienić, że prace interwencyjne podejmują chętniej i częściej mężczyźni. Do tych prac urzędy pracy kierują w pierwszej kolejności osoby samotnie wychowujące dzieci, długotrwale bezrobotne oraz osoby, których zatrudnienie jest wskazane ze względów społecznych.

Na przestrzeni 5 lat widoczny był sukcesywny spadek odpływu z bezrobocia w wyniku podejmowania pracy w ramach robót publicznych. Większość bezrobotnych, skierowanych przez urzędy pracy do tej formy aktywizacji zawodowej stanowili mężczyźni.

Bezrobotni nowo zatrudnieni w ramach robót publicznych

Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy, Lublin 2004

Te dwie formy subwencjonowanego zatrudnienia przynoszą wymierne korzyści (przy stosunkowo niskich kosztach pracy) czego efektem jest ograniczanie bezrobocia długotrwałego, powstawanie nowych miejsc pracy, a przede wszystkim wywierają one pozytywny wpływ na psychikę osób długotrwale pozostających bez pracy.

Aktywną formą pomocy są również udzielane ze środków Funduszu Pracy pożyczki na samozatrudnianie w wyniku podejmowania działalności gospodarczej. Jedną z form aktywizacji zawodowej jest samozatrudnienie poprzez podjęcie własnej działalności gospodarczej¹. Wśród przedsiębiorców 94,1 % to osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, 3,9% stanowią spółki cywilne prowadzące działalność gospodarczą, 1,3% - wolne zawody. W układzie wg branż dominowały osoby prowadzące działalność w zakresie handlu hurtowego i detalicznego oraz napraw pojazdów mechanicznych (35%), a także obsługi nieruchomości (15,6%).

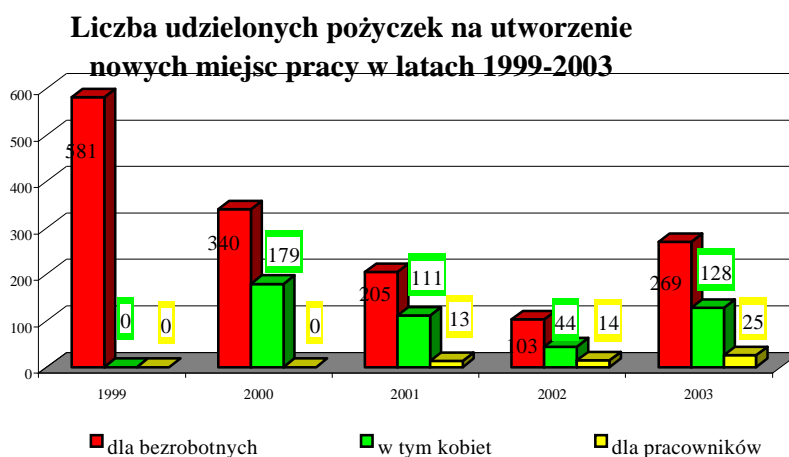
W zakresie kondycji ekonomicznej rodzinne i jednoosobowe przedsiębiorstwa z obszaru województwa lubelskiego nie odbiegają od przeciętnej dla kraju. Natomiast wskaźnik udziału przedsiębiorców przejawiających podstawy prorozwojowe i proinnowacyjne jest niższy niż w większości regionów. Rzadziej niż przedsiębiorcy z innych regionów nawiązują oni międzynarodowe kontakty biznesowe i prowadzą promocję firmy, a także rzadziej poszukują informacji dotyczącej możliwości i form pomocy dla małych przedsiębiorstw. Dość częstym zjawiskiem jest wyrażana przez przedsiębiorców chęć powrotu do pracy najemnej.

W celu zwiększenia atrakcyjności tej formy przedsiębiorczości nie wystarczą programy skierowane na zachęcanie do samozatrudnienia (preferencyjne kredyty, szkolenia,

¹ Na podstawie badań ankietowych PARP przeprowadzonych na potrzeby publikacji „Samozatrudnienie Analiza wyników badań”, PARP, Warszawa 2004.

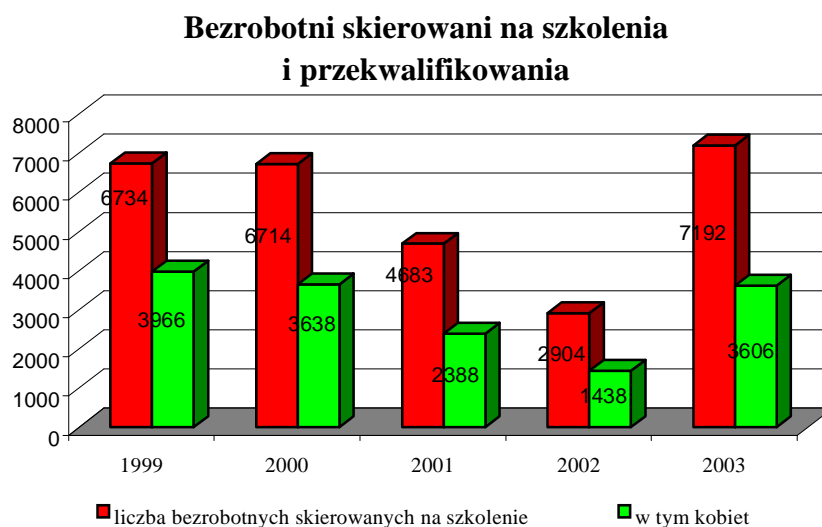
kampanie informacyjne). Konieczne są zmiany legislacyjne – obniżenie podatków i uproszczenie formalności związanych z rozpoczęciem i prowadzeniem działalności gospodarczej. Korzystnym zjawiskiem dla regionalnej gospodarki jak i przedsiębiorców byłoby ewoluowanie samozatrudnienia w kierunku outsorcingu.

Ta forma przedsiębiorczości dawałaby większe poczucie bezpieczeństwa pracy na rzecz dużych firm i zapewnienia stałych zleceń.

Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy, Lublin 2004

Inną formą aktywnej pomocy są szkolenia i przekwalifikowania. Przeprowadzona w tym zakresie analiza wskazuje, że organizowane dla bezrobotnych szkolenia stanowią bardzo ważny instrument oddziaływania na rynek pracy.

Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy, Lublin 2004

Oferta szkoleniowa urzędów pracy skierowana jest w przeważającej mierze do osób bezrobotnych słabiej wykształconych, nie posiadających zawodu oraz do osób, które nie mogą sprostać rosnącym wymaganiom rynku pracy. Kursy dla bezrobotnych są swoistą formą zawodowej edukacji ustawicznej, która jest jednym z priorytetów Unii Europejskiej do zwiększania zatrudnienia. Należy stwierdzić, że aktywne formy pomocy osobom bezrobotnym obejmują znikomą część osób pozostających bez pracy.

Pasywne formy ograniczenia bezrobocia

Do tej formy ograniczania bezrobocia należą zasiłki dla bezrobotnych i zasiłki przedemerytalne. Fundusz Pracy w województwie lubelskim na ograniczanie bezrobocia w 2003 roku przeznaczył: 31,7% środków na zasiłki dla bezrobotnych i 18,7% na zasiłki przedemerytalne ogólnej sumy środków.

W 2003 roku w regionie lubelskim 9,1% stanowiły osoby uprawnione do pobierania zasiłku dla bezrobotnych, co oznacza, że ponad 90% zarejestrowanych bezrobotnych nie posiada prawa do zasiłku. Najwyższy udział bezrobotnych uprawnionych do zasiłku miał miejsce w Chełmie (17,9%), w powiatach: lubartowskim (17,8%), świdnickim (16,6%), włodawskim (14,8%) i chełmskim (12,9%). Natomiast najmniejszy udział uprawnionych do zasiłku występował w powiatach: hrubieszowskim (4,5%), janowskim (4,7%), parczewskim (5,3%), zamojskim (5,4%) oraz tomaszowskim (5,5%).

Wśród wydatków Funduszu Pracy wysoki jest udział środków na aktywne formy (w 2000 roku wynosił on 42,5%, a w 2003 roku – 49,6% ogólnej sumy środków Funduszu Pracy). Niewątpliwie ta zmiana struktury wydatków jest słuszna, jednakże wciąż duża część środków kierowana jest na pasywne formy ograniczania bezrobocia.

Możliwość finansowania działań dotyczących krajowego rynku pracy może odbywać się przy pomocy środków krajowych rozdysponowanych przez organy administracji rządowej i samorządowej oraz z kontraktu wojewódzkiego, będącego umową między rządem a władzami samorządowymi, w ramach której województwa otrzymują również fundusze na realizację polityki społecznej. Istnieje także możliwość finansowania działań ze środków PFRON, gdzie pracodawcy zatrudniający osoby niepełnosprawne otrzymują m.in. zwrot kosztów płac osób niepełnosprawnych.

Od kilku lat głównym partnerem urzędów pracy w zakresie szkolenia osób bezrobotnych jest Zakład Doskonalenia Zawodowego, Biuro Doradztwa Personalnego CONSULTUR, Lubelska Fundacja Rozwoju.

Poradnictwem zawodowym zajmują się doradcy zawodowi zatrudnieni w strukturach urzędów pracy oraz w Centrach Informacji i Planowania Kariery Zawodowej.

Ranking zawodów

Przeprowadzona wśród zarejestrowanych osób bezrobotnych analiza rankingu zawodów wykazała, że od kilku lat powtarzają się wciąż te same zawody i specjalności. Wśród zawodów nadwyżkowych dominują specjalności: technik mechanik, elektromonter, rolnik, leśnik, budownictwo i pokrewne, konserwatorzy instalacji sanitarnych. Oprócz wymienionych, do zawodów nadwyżkowych należą również specjalności: sprzedawcy, referenci (ekonomiczni, finansowi, statystyczni i pokrewni), krawcy, sprzątaczkę, kucharze, piekarnicy, cieśle i stolarze.

Natomiast do zawodów i specjalności deficytowych należą przede wszystkim: operatorzy maszyn (poligraficznych, do szycia, dziewiarskich, do przerobu zbóż, do produkcji wyrobów cukierniczych, sprzętu komputerowego), dyrektorzy generalni i prezesi, farmaceuci i pracownicy administracyjni a zwłaszcza średni personel biurowy.

Nadmienić należy, że wśród osób bezrobotnych z wykształceniem wyższym znaczną liczbę stanowią bezrobotni o kierunku administracja, a te zawody są zawodami deficytowymi. Świadczyć to może o niskiej mobilności przestrzennej w celu poszukiwania pracy. Nadwyżka powtarzających się zawodów i specjalności wskazuje m.in. na

niedostosowanie kształcenia do potrzeb rynku. Otwarcie rynków krajów Unii Europejskiej będzie stwarzać szanse na zatrudnienie osób w nadwyżkowych zawodach.

Instrumenty finansowe polityki społecznej

Do najważniejszych instrumentów finansowych polityki społecznej Unii Europejskiej należy Europejski Fundusz Społeczny (EFS). EFS finansuje zadania, których celem jest rozwiązywanie najważniejszych problemów społecznych takich jak: dyskryminacja, bezrobocie i nierówność na rynku pracy. Zapewnia wsparcie dla przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu, aktywnej polityki na rynku pracy, systemu „Kształcenia przez całe życie”. EFS przeznaczają środki na programy kształcenia zawodowego kobiet i programy włączania niepełnosprawnych do czynnego życia zawodowego.

Projekty współfinansowane z EFS mogą być realizowane w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego Rozwój Zasobów Ludzkich oraz Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego.

Realizacji Europejskiej Strategii Zatrudnienia służy także współfinansowana z EFS Inicjatywa Wspólnotowa EQUAL, która jest częścią strategii Unii Europejskiej na rzecz stworzenia większej liczby miejsc pracy i zapewnienia szerokiego do nich dostępu.

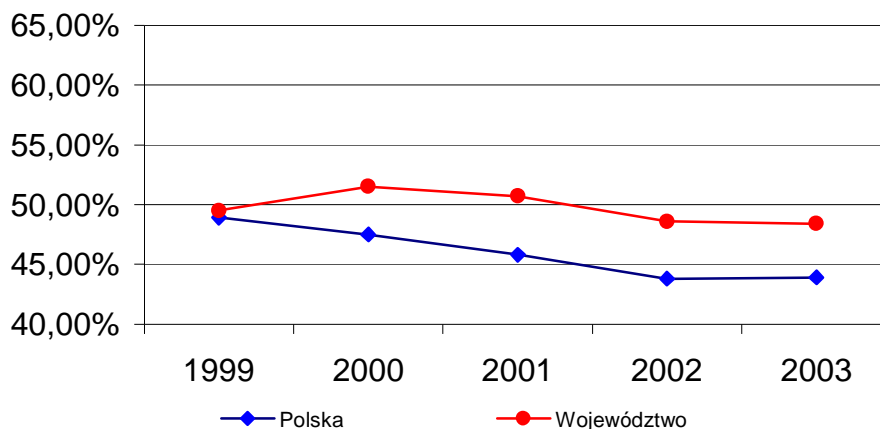
Istotnym z punktu widzenia polityki społecznej instrumentem jest Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (ERDF).

Zatrudnienie i zasoby pracy

Na rynku pracy odnotowano pogorszenie wskaźników zarówno w regionie jak i w kraju. W 2003 roku wskaźnik zatrudnienia w regionie był wyższy niż w kraju i wynosił 48,4% (1999r – 49,5%), przy czym w kraju osiągnął wielkość 44,0% (1999r – 48,0%).

W stosunku do podregionów województwa lubelskiego wskaźnik ten w 2003 roku kształtował się następująco: w białkopodlaskim – 46,0%, chełmsko-zamojskim – 47,4% i lubelskim – 44,0%. W porównaniu do średniego poziomu zatrudnienia w kraju, wartość tego wskaźnika w regionie jest dość wysoka. Wynika to z wysokiego odsetka pracujących w gospodarstwach indywidualnych. W stosunku do przeciętnego zatrudnienia w Unii Europejskiej (69,4%) obserwuje się, że stopień wykorzystania zasobów pracy jest stosunkowo niski.

Wskaźnik zatrudnienia w województwie lubelskim i w całym kraju w latach 1999-2003 (BAEL)

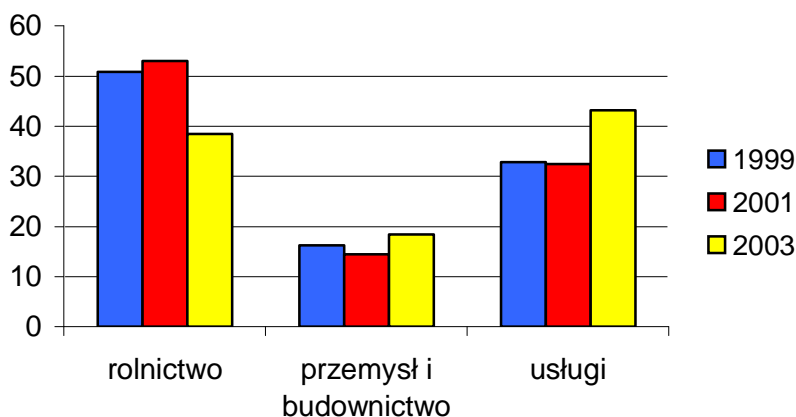
Źródło: GUS 2004r.

Struktura pracujących

W województwie lubelskim w 2003 roku pracowało 954,1tys. osób², które stanowiły 71,1% ludności województwa w wieku produkcyjnym. Liczba ta obejmuje również pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie.

W strukturze pracujących w gospodarce województwa lubelskiego od lat decydującą rolę odgrywa rolnictwo. W omawianym okresie odnotowano zmniejszenie liczby pracujących w indywidualnych gospodarstwach rolnych. Spowodowało to znaczne zmiany struktury pracujących o czym świadczy utrata dominującej pozycji przez sektor rolniczy na rzecz sektora usługowego, przy niewielkim wzroście udziału sektora przemysłowego. Jednak struktura pracujących w województwie nadal różni się od krajowej. Udział sektora rolniczego w ogólnej liczbie pracujących w województwie w 2003 roku był wyższy o 21,1 punktu procentowego niż w kraju i wynosił ok. 38,4%, natomiast niższy w sektorach przemysłowym oraz usługowym po ok. 10pkt procentowych.

Struktura pracujących w województwie lubelskim w latach 1999-2003

Źródło: WUS 2000-2004, obliczenia własne.

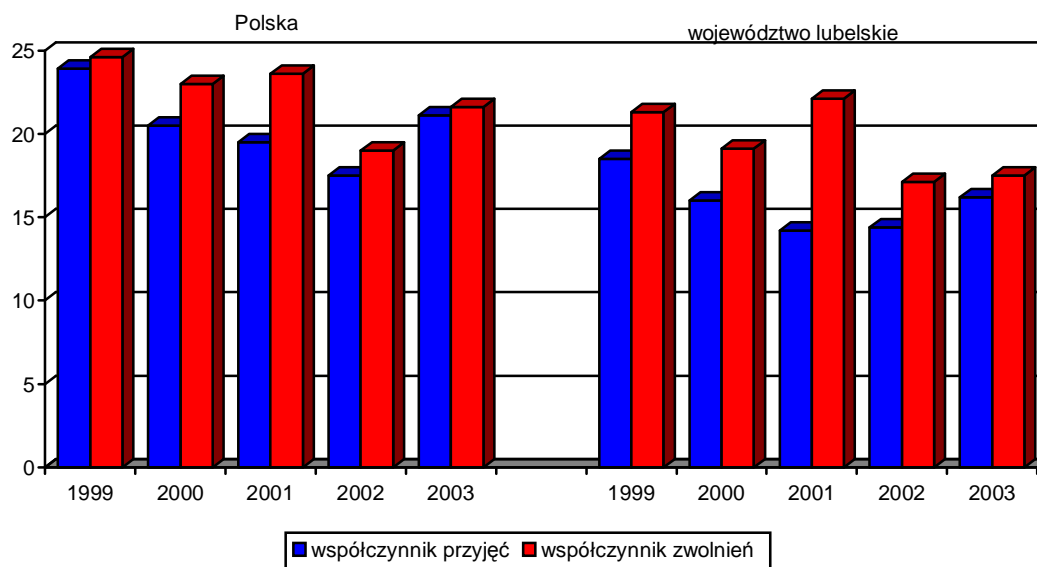
W okresie 1999 - 2003 odnotowano znaczne zmiany wielkości i struktury zatrudnienia w gospodarce narodowej. Liczba zatrudnionych zmniejszyła się o ok. 13,5% (kraj o 10,1%). Wynika to ze spadku zatrudnienia w przemyśle o 19,1% (kraj o 15,9%), budownictwie o ok. 35% (kraj – 30,1%) oraz ochronie zdrowia i opiece społecznej o 28,6% (kraj 30,6%). Wzrost zatrudnienia odnotowano głównie w obsłudze nieruchomości i firm o ok. 34,7% (kraj 20,0%), administracji publicznej i obronie narodowej – 24,4% (kraj 26,7%). Miało to m.in. związek z wprowadzonymi w 1999 roku reformami: oświaty, podziału administracyjnego i ubezpieczeń społecznych.

Dynamika rynku pracy

W regionie lubelskim w 1999 roku współczynnik przyjęć wynosił 18,5% (kraj 23,9%) a współczynnik zwolnień – 21,3% (kraj – 24,6%). W 2003 roku współczynniki wynosiły odpowiednio: przyjęć 16,2% (kraj 21,1%), zwolnień – 17,5% (kraj –21,6%).

² Dane dotyczące liczby pracujących publikowane przez GUS w różnych źródłach dość istotnie różnią się między sobą. Wynika to z przyjmowania odmiennych podstaw szacowania liczby pracujących oraz uwzględniania odmiennych kategorii pracodawców.

Współczynniki przyjęć i zwolnień w kraju i w województwie lubelskim w latach 1999-2003

Źródło: Wojewódzki Urząd Pracy – Lublin 2004; GUS – 2004r

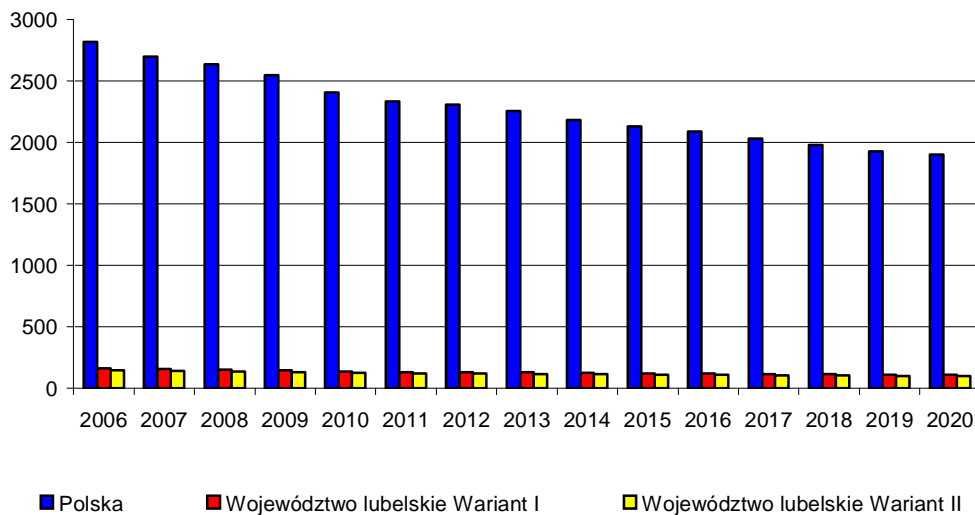
W skali całego kraju w roku 2003 obserwuje się pojawienie tendencji stopniowego wyrównywania się współczynników przyjęć do pracy i zwolnień. Prognozy ekonomiczne wskazują, że w najbliższych latach trend ten będzie się utrzymywał. Struktura zatrudnienia, która podlegała wielu gwałtownym zmianom, najczęściej o charakterze niekorzystnym dla pracobiorców, staje się coraz bardziej stabilna. Wskazuje to na koniunkturę gospodarczą, która zaczyna przekładać się na tworzenie nowych miejsc pracy.

Według opracowanej „Prognozy i Analizy Rynku Pracy i Wydatków Socjalnych w Województwie Lubelskim”³ dla potrzeb Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020 – spodziewana jest poprawa koniunktury gospodarczej, wskutek ściślejszej integracji gospodarki polskiej z rynkami Unii Europejskiej oraz odwrócenia niekorzystnych trendów dominujących dotychczas na rynku pracy, polegających na przewadze zwolnień pracowników nad ich zatrudnianiem. Ważnym czynnikiem decydującym o skali bezrobocia będzie stopniowe otwieranie się rynków pracy w poszczególnych krajach Unii Europejskiej.

W latach 2006 – 2020 spodziewany jest wyraźny spadek liczby osób bezrobotnych – w wariantcie optymistycznym do 100tys. osób, zaś w pesymistycznym do 109tys. osób.

³ „Prognozy i Analizy Rynku Pracy i Wydatków Socjalnych w Województwie Lubelskim”

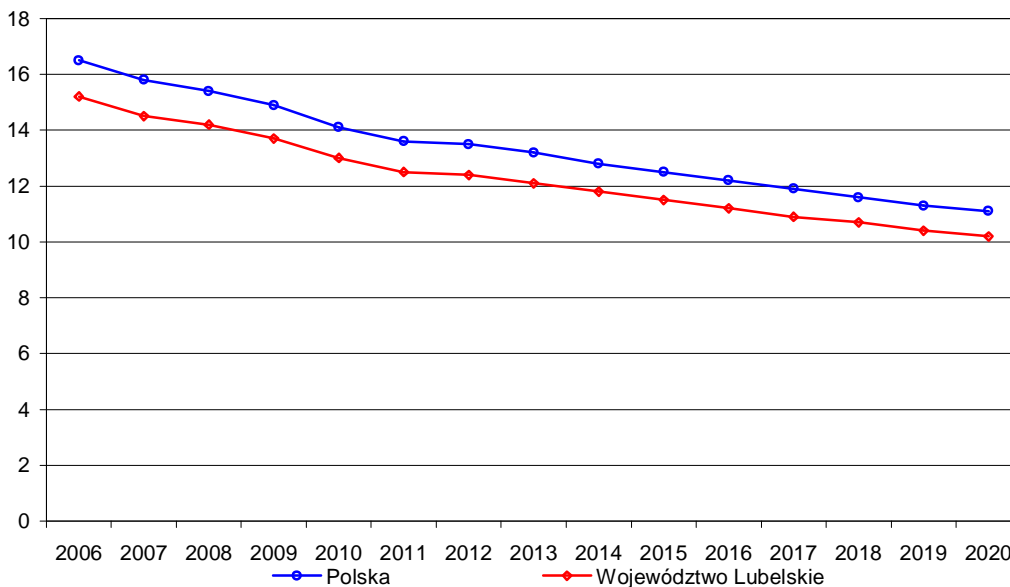
Prognozowana liczba bezrobotnych (w tys.)

Źródło: DAiPEM GiP. Projektacja rynku pracy na lata 2004-2020. Warszawa 2004. Prognoza i Analiza Rynku Pracy i Wydatków Socjalnych w Województwie Lubelskim – Lublin, 2005r.

W stosunku do stanu istniejącego – bezrobocie spadnie o ponad 30%. Zakłada się, że proces spadku liczby bezrobotnych będzie analogiczny jak w kraju.

Prognozowana stopa bezrobocia

Źródło: DAiPEM GiP. Prognoza makroekonomiczna na lata 2005-2020. Warszawa 2004; Prognoza i Analiza Rynku Pracy i Wydatków Socjalnych w Województwie Lubelskim – Lublin, 2005r.

Spadnie również ogólna stopa bezrobocia rejestrowanego do 10,2%, a więc zbliży się do poziomu w innych krajach Unii Europejskiej. Można również spodziewać się spadku bezrobocia ukrytego, aczkolwiek jego rozmiary są bardzo trudne do oszacowania. Dziać się tak będzie głównie wskutek osiągania przez kolejne roczniki ludności wiejskiej (wśród której bezrobocie ukryte jest szczególnie wysokie) wieku emerytalnego, co będzie powodować wyjście z okresu aktywności zawodowej.

W latach 2006-2020 udział kobiet w ogólnej liczbie bezrobotnych zmniejszy się, ale w niewielkim stopniu. Będzie to wynikało z jednej strony z mniejszego odsetka kobiet

w wieku aktywności zawodowej wśród ogółu ludności, a z drugiej z faktu, iż o nowo tworzone miejsca pracy będą ubiegać się głównie mężczyźni. Prognozy te mogą jednak ulec modyfikacji ze względu na spodziewany rozwój sektora usługowego generującego stosunkowo dużo miejsc pracy dla kobiet. Jednocześnie pamiętać trzeba o relatywnie wyższym wykształceniu kobiet w porównaniu do mężczyzn, co w przypadku poszerzania się segmentu gospodarki opartej na wiedzy nie pozostanie bez wpływu na stopień zatrudniania kobiet. Oznaczałoby to w efekcie większy spadek udziału kobiet w ogólnej liczbie bezrobotnych.

W odniesieniu do struktury bezrobotnych pod względem wieku, to w latach 2006-2020 należy spodziewać się następujących tendencji: dalszego systematycznego zmniejszania się udziału bezrobotnych w wieku do 24 lat, zwiększania się udziału osób w wieku 25-34 lata do 2011 roku, a potem spadku tego odsetka, wzrostu odsetka bezrobotnych w wieku 35-44 lata, zmniejszania się odsetka osób w wieku 45-54 lata oraz wzrostu odsetka osób w wieku 55 i więcej lat. Struktura wiekowa bezrobotnych w województwie lubelskim zbliży się do struktury ogólnokrajowej. Zakłada się, że mogą wystąpić ewentualne modyfikacje i przede wszystkim dotyczyć będą najmłodszej i najstarszej kategorii wiekowej: odsetek bezrobotnej młodzieży może zmniejszyć się bardziej niż przewiduje prognoza ze względu na powszechne tendencje do podwyższania wykształcenia oraz masowe wyjazdy młodzieży za granicę, natomiast większy wzrost będzie obejmował najstarszą kategorię wiekową.

W stosunku do struktury wykształcenia zarejestrowanych bezrobotnych, w latach 2006 – 2020 można spodziewać się następujących tendencji:

1. W związku z coraz większym udziałem osób z wyższym wykształceniem w populacji ogólnej oraz relatywnie niewielkim zapotrzebowaniem na specjalistów rynku pracy województwa lubelskiego w początkowych 5-6 latach objętych prognozą nastąpi wzrost udziału liczby bezrobotnych posiadających wykształcenie wyższe w ogólnej liczbie bezrobotnych (do ok. 9%). W późniejszych latach, w wyniku przekształceń gospodarki, w której zwiększy się zapotrzebowanie na pracę wysoko specjalizowaną (m.in. za przyczyną rozwoju sektora usług i osłabienia roli sektorów rolnictwa i przemysłu) oraz wzrosną możliwości pracy na innych krajowych rynkach UE, odsetek osób bezrobotnych z wyższym wykształceniem zacznie spadać. Zbliżając się do roku 2020 nie powinien on przekroczyć 5%.
2. Zmniejszać się będzie odsetek osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym w początkowych latach objętych prognozą. Dziać się tak będzie ze względu na trwające stosunkowo wysokie zapotrzebowanie rynku krajowego oraz innych rynków UE na pracowników wykonujących prace o charakterze prostym i nieskomplikowanym. W późniejszych latach (ok. roku 2015) udział tej kategorii bezrobotnych będzie wzrastał do poziomu ok. 30%.
3. Udział osób z wykształceniem gimnazjalnym i niższym będzie się systematycznie zmniejszał i w końcowych latach objętych prognozą nie powinien przekroczyć 23-25%. Trend ten będzie warunkowany z jednej strony przez upowszechnienie się wśród ludzi młodych standardu kontynuowania nauki na wyższych poziomach kształcenia, a z drugiej przez osiąganie wieku emerytalnego przez osoby starszych kategorii wiekowych, wśród których szczególnie dużo jest osób posiadających najniższy poziom wykształcenia.

Udział osób bezrobotnych legitymujących się wykształceniem policealnym i średnim wydaje się dość ustabilizowany i nie wystąpią w tym zakresie jakiejś wyraźnej zmiany.

Prognoza demograficzna GUS przewiduje, że w latach 2006-2020 w województwie lubelskim systematycznie zwiększać się będzie udział osób zamieszkałych na wsi, w ogólnej populacji aktywnych zawodowo i w roku 2020 osiągnie wartość 54,0%.

Podobnego wzrostu można spodziewać się w zakresie odsetka mieszkańców wsi w liczbie zarejestrowanych bezrobotnych, aczkolwiek przyrost ten będzie nieco wolniejszy. Dominacja sektora rolniczego w gospodarce województwa wskazuje, że jest on w stanie jeszcze przez pewien czas wchłaniać nadwyżki siły roboczej, która nie znajduje zatrudnienia w innych działach gospodarki.

Sytuacja na rynku pracy zależy przede wszystkim od dwóch rodzajów czynników: 1) podaży zasobów pracy, czyli ludności potencjalnie zdolnej do pracy mierzonej za pomocą liczby osób w wieku produkcyjnym (18-59 lat dla kobiet i 18-64 lata dla mężczyzn); 2) zdolności danego rynku pracy do wchłonięcia tych zasobów, która wyrażana jest poprzez wielkość zatrudnienia (liczbę pracujących). W idealnej sytuacji pełnego zrównoważenia rynku pracy wielkość zatrudnienia i zasoby pracy są takie same. Im bardziej miary te różnią się od siebie, tym większa niestabilność rynku pracy, większe bezrobocie i marnotrawstwo niewykorzystanych zasobów pracy.

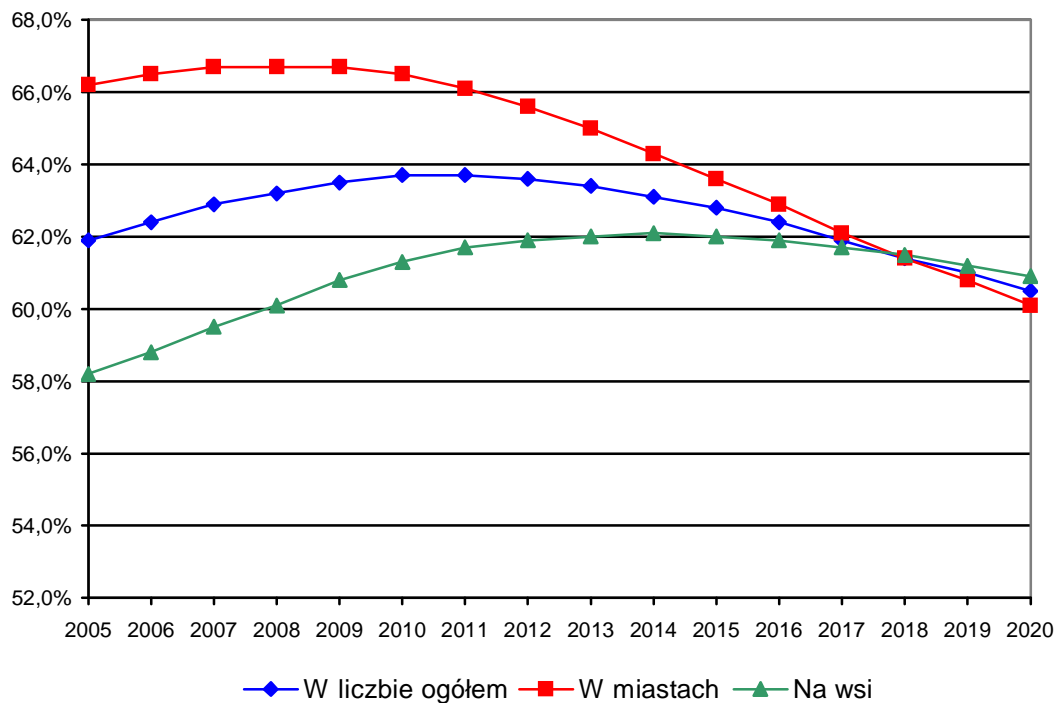
W okresie będącym przedmiotem prognozy w województwie lubelskim, podobnie jak w całej Polsce, nastąpi najpierw wzrost podaży pracy (liczby osób w wieku aktywności zawodowej), a następnie systematyczny jej spadek. W świetle prognoz demograficznych GUS liczba ludności w tym wieku w województwie lubelskim będzie rosła do roku 2010, kiedy osiągnie poziom 1370,1 tys., natomiast potem zacznie maleć w coraz szybszym tempie. W szczytowym roku zasoby pracy zwiększą się zatem w stosunku do stanu aktualnego o 25,5tys. osób w wieku zdolności do pracy (przy czym na wsi wzrosną o 30,0 tys. w latach 2005-2012). Do 2020 r. zasoby pracy w województwie zmniejszą się o 81,1 tys.(-6,0%), przy czym w miastach – o 91,8 tys.(-13,6%), natomiast na wsi – wzrosną o 10,7 tys. (+1,6%). W miastach zmniejszanie się liczby osób w wieku aktywności zawodowej będzie już jednak obserwowalne od roku 2008⁴.

Udział osób w wieku produkcyjnym w ogólnej liczbie ludności będzie wzrastał do lat 2010-2011, kiedy wyniesie 63,7%. W miejscowościach wiejskich udział ten będzie wzrastał do roku 2014 (maksymalny poziom 62,1%), natomiast w miastach będzie rósł do roku 2007 (maksymalny poziom 66,7% w latach 2007-2009), a potem zacznie maleć. W ciągu najbliższych 15 lat dysproporcje między obszarami wiejskimi a miastami w zakresie udziału osób w wieku produkcyjnym w ogólnej liczbie ludności ulegną zniwelowaniu i w 2018 roku odsetki te wyrównają się (na poziomie 61,4-5%).

---

⁴ Zakładając brak intensywnych migracji ze wsi do miast w poszukiwaniu pracy. Jeśli takie migracje będą miały miejsce, to przemieszczanie się zasobów pracy może powodować opóźnienie zmiany tendencji zmniejszania się liczby ludności w wieku aktywności zawodowej w miastach, a jednocześnie przyspieszyć ten moment na wsi.

Udział osób w wieku aktywności zawodowej w ogólnej liczbie ludności w latach 2005-2020

Źródło: Prognoza i Analiza Rynku Pracy i Wydatków Socjalnych w Województwie Lubelskim – Lublin, 2005r.

Wskaźnikiem ukazującym skalę zapotrzebowania na miejsca pracy może być również liczba ludności w wieku produkcyjnym mobilnym (18-44 lata). Te osoby są szczególnie istotne z punktu widzenia funkcjonowania rynku pracy, z dwóch powodów:

- 1) charakteryzują się stosunkowo wysoką sprawnością motoryczną i psychiczno-intelektualną, co umożliwia im wysoką produktywność i jakość pracy oraz posiadają dużą łatwość w dostosowaniu się do szybko zmieniających się uwarunkowań pracy w aspekcie organizacyjnym i technologicznym,
- 2) mogą podejmować prace o różnych formach organizacji czasu pracy, a więc niekoniecznie wymagającą stabilizacji pracy wyrażającej się jej etatowością.

Prognozy demograficzne GUS wskazują, że liczba ludności w wieku produkcyjnym mobilnym będzie wzrastała w latach 2006-2010. Potem natomiast nastąpi jej spadek.

W stosunku do roku 2005 liczba ludności w wieku produkcyjnym mobilnym spadnie do 2020 roku o 53,0 tys. (6,2%), natomiast liczba ludności w wieku produkcyjnym niemobilnym również spadnie, ale mniej wyraźnie – o 28,1 tys. (5,7%). Biorąc pod uwagę w miarę ustabilizowane proporcje zarówno w ogólnej liczbie ludności województwa, jak i w liczbie ludności w wieku produkcyjnym, można stwierdzić, że zmiany w tym zakresie nie będą znaczące dla ogólnej sytuacji na rynku pracy.

Prognoza GUS dla województwa lubelskiego przewiduje, iż w latach 2006-2020 będzie zmniejszała się liczba osób w wieku 15-59/64 (o 128,3 tys. – 8,8%) oraz wieku 18-59/64 (o 87,8 tys. – 6,5%).

Współczynnik aktywności zawodowej wśród ludności województwa będzie malał do roku 2011, kiedy osiągnie poziom minimalny 55,1%. W późniejszych latach zacznie wzrastać, aby w roku 2020 osiągnąć wartość identyczną, jak w roku 2006, czyli 55,7%.

Natomiast współczynnik zatrudnienia będzie stale rósł w całym okresie objętym prognozą, aby w 2020 roku osiągnąć poziom 51,4%, czyli o 3,2% większy w stosunku do stanu z 2006 roku (48,2%).

Pomoc społeczna

W 2003 roku na terenie województwa lubelskiego z różnych form pomocy społecznej skorzystało 454508 osób (126909 rodzin). W porównaniu do roku 1999 liczba osób korzystających z pomocy wzrosła o 54057 (tj. o 11,9%), a liczba rodzin o 17685 (tj. wzrost o 13,9%).

Na realizację świadczeń pieniężnych w 2003 roku, w naturze i usługach - gminy przeznaczyły kwotę 187181233 zł, w tym 71,9% stanowiły środki z budżetu państwa na realizację zadań zleconych. Wśród rodzin korzystających z pomocy społecznej ze względu na rodzaj trudnych sytuacji życiowych udział rodzin korzystających z pomocy społecznej z tytułu: sieroctwa wyniósł 0,65%, bezdomności 0,66%, potrzeby ochrony macierzyństwa 6,4%, bezrobocia 37,3%, niepełnosprawności 29,9%, długotrwałej choroby 19,2%, bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych 21,2%, alkoholizmu 6,4%, narkomanii 0,1%, trudności w przystosowaniu do życia po opuszczeniu zakładu karnego 0,6%.

W 2003 roku z form pomocy świadczonej przez ośrodki pomocy społecznej skorzystały 863 osoby bezdomne - dwukrotnie więcej niż w roku 1999, co stanowiło 0,7% ogółu osób korzystających z pomocy w województwie lubelskim. Na terenie województwa funkcjonuje: 19 schronisk (liczba miejsc 1069), 11 noclegowni (liczba miejsc 227), 3 mieszkania chronione (liczba miejsc 20), 1 dzienny ośrodek wsparcia (liczba miejsc 25), 1 hotel dla bezdomnych alkoholików po terapii (liczba miejsc 25), 10 jadłodajni.

Ośrodki wsparcia o zasięgu lokalnym prowadzone są przez gminy i inne podmioty. Z różnorodnych form pomocy skorzystało w 2003 roku 2658 osób, z tego: w 15 środowiskowych domach samopomocy – 630 osób, w 6 dziennych domach pomocy – 476 osób, w 10 ośrodkach wsparcia – 653 osoby, w 6 placówkach opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego – 187 dzieci, 110 rodzin korzystało ze wsparcia 2 specjalistycznych poradni rodzinnych prowadzonych przez gminy.

Ponadto w województwie funkcjonują instytucje pomocy społecznej finansowane z budżetu powiatów o zasięgu ponadgminnym: 9 ośrodków wsparcia, z czego 7 środowiskowych domów samopomocy dla osób z zaburzeniami psychicznymi. W 2003 roku w zajęciach uczestniczyło 375 osób. Z pomocy 7 ośrodków interwencji kryzysowej o zasięgu ponadgminnym w 2003 roku skorzystało 2086 osób zagrożonych lub będących w kryzysach o charakterze rodzinnym, psychicznym i społecznym. W 4 ośrodkach adaptacyjno-opiekuńczych prowadzone były zajęcia z 211 rodzinami naturalnymi, z 241 rodzinami zastępczymi, z 299 rodzinami adopcyjnymi. W zajęciach organizowanych przez 62 placówki opiekuńczo-wychowawcze wsparcia dziennego uczestniczyło 3931 osób. W 3 placówkach interwencyjnych (Pogotowie Opiekuńcze) przebywało 510 dzieci. W 3 jednostkach specjalistycznego poradnictwa rodzinnego dla rodzin naturalnych, zastępczych i adopcyjnych z różnych form wsparcia skorzystały 544 rodziny.

Jednym z ważnych zadań powiatów w zakresie pomocy społecznej jest zapewnienie opieki i wychowania dzieciom całkowicie lub częściowo pozbawionym opieki rodziców. Realizując to zadanie w 2003 roku powiaty udzieliły świadczeń pieniężnych dla 1824 rodzin zastępczych, w których umieszczonych było 2725 dzieci, z tego w 1686 rodzinach spokrewnionych z dzieckiem przebywało 2295 dzieci, w 238 rodzinach nie spokrewnionych – 430 dzieci, natomiast w 11 rodzinach pełniących zadania pogotowia rodzinnego przebywało 77 dzieci. Na świadczenia związane z bieżącym funkcjonowaniem wszystkich zastępczych rodzin w 2003 roku wydatkowano kwotę 18334937 zł.

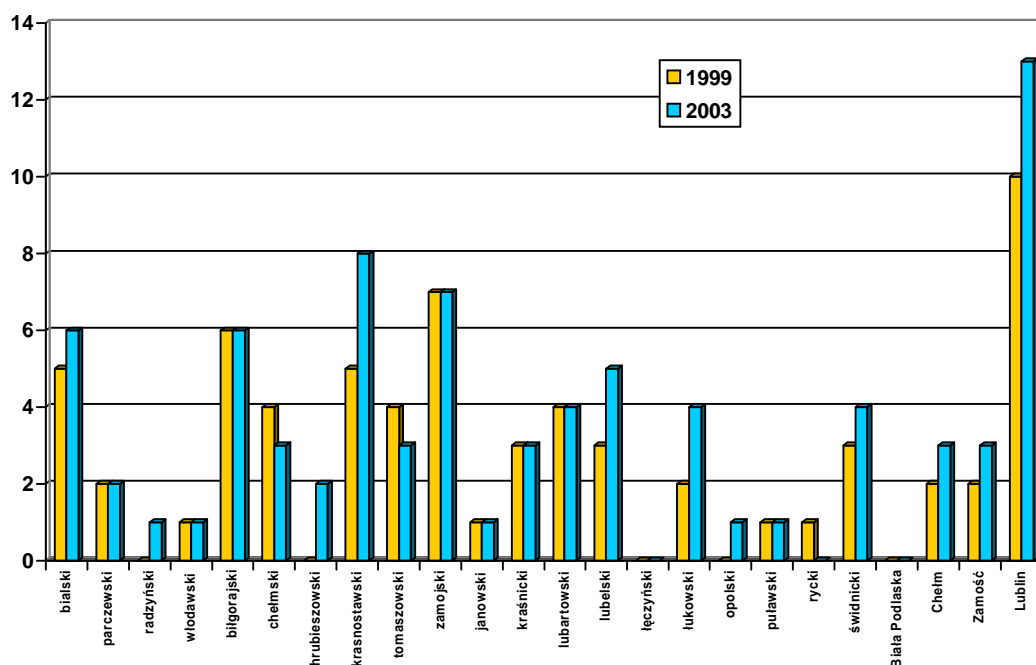
Bardzo istotną formą pomocy, wynikającą z zadań własnych powiatu, jest przyznawanie pomocy pieniężnej na usamodzielnienie oraz na kontynuowanie nauki osobom opuszczającym placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego i socjalizacyjnego, domy pomocy społecznej dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie, domy dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, rodziny zastępcze oraz schroniska dla nieletnich, zakłady poprawcze, specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze. W roku 2003 na różne formy tego typu pomocy wydano 11241110 zł, z tego na pomoc pieniężną na usamodzielnienie w kwocie 1706616 zł, pomoc pieniężną na kontynuowanie nauki w kwocie 6585673 zł, pomoc na uzyskanie odpowiednich warunków mieszkaniowych 1630 zł, pomoc na zagospodarowanie w formie rzeczowej 1240575 zł.

Na koniec 2003 roku funkcjonowało w województwie 6 domów o zasięgu lokalnym (gminnym) posiadających 74 miejsca, w których mieszkało 61 osób. Ponadto w regionie funkcjonowały 44 domy pomocy społecznej prowadzone przez powiat lub inny podmiot prowadzący z liczbą miejsc 4575. W ciągu całego okresu przebywało w nich 5286 osób, w którym zapewniono świadczenia na poziomie obowiązującego standardu usług bytowych i opiekuńczych.

Na terenie województwa lubelskiego w 2003 roku w 10 placówkach rodzinnych przebywało 248 osób, w 17 placówkach socjalizacyjnych – 1044 osoby.

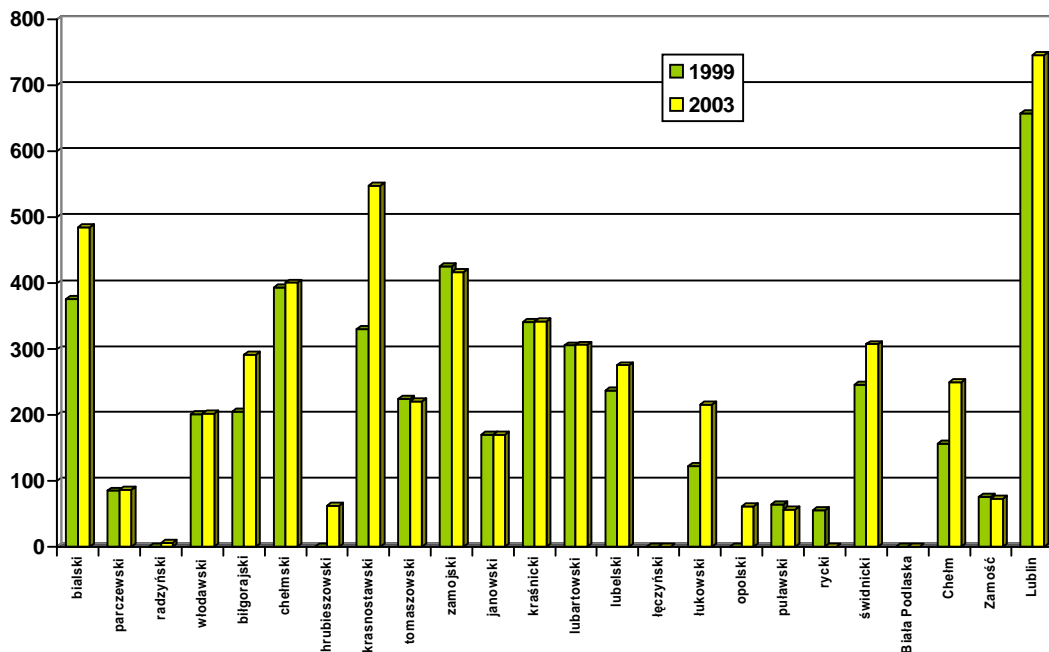
Liczba placówek stacjonarnej pomocy społecznej w 2003 roku w województwie była o 15 wyższa niż w 1999 roku (w Polsce o 219). Także liczba pensjonariuszy uległa podwyższeniu: w regionie o 851, a w kraju o 9874 osoby.

Liczba placówek zakładów stacjonarnej opieki społecznej w województwie lubelskim według powiatów w roku 1999 i 2003.

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Wybrane dane o powiatach i gminach województwa lubelskiego w 2001 r.” Lublin 2002; Urząd Statystyczny w Lublinie-„Województwo lubelskie. Podregiony, powiaty, gminy” Lublin 2004.

Pensjonariusze zakładów stacjonarnej opieki społecznej w województwie lubelskim według powiatów w roku 1999 i 2003.

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie-„Wybrane dane o powiatach i gminach województwa lubelskiego w 2001r.” Lublin 2002; Urząd Statystyczny w Lublinie-„Województwo lubelskie. Podregiony, powiaty, gminy” Lublin 2004.

Należy odnotować fakt zmniejszania się liczby rodzin zastępczych w badanym okresie (w województwie o 8,4%, a w Polsce o 11,6%). Znaczna poprawa nastąpiła w zakresie opieki nad dziećmi, samotnymi matkami z małoletnimi dziećmi i bezrobotnymi (wzrost liczby placówek: domów dziecka, schronisk, noclegowni).

Zważywszy na niekorzystne trendy demograficzne, grożące społeczeństwu Lubelszczyzny, w ciągu najbliższych 15 lat należy podjąć równoległe działania w zakresie wspierania właściwej polityki ludnościowej, prowadzącej do ograniczenia spadku liczby ludności w regionie, w której głównym elementem powinno być wspieranie rodziny jako podstawowej i najważniejszej instytucji życia społecznego. Pomimo wzrostu środków finansowych wydatkowanych na różnego rodzaju formy pomocy społecznej, jest to wciąż za mało dla wzrastającej liczby osób korzystających z pomocy.

Dokonana analiza wykazała, że szczególną uwagę należy poświęcić osobom ubogim. Wprawdzie zła sytuacja dochodowa nie jest równoznaczna z wykluczeniem społecznym, to jednak ubóstwo, szczególnie w połączeniu z bezrobociem oraz takimi cechami jak wielodzietność czy zamieszkiwanie na obszarach wiejskich, silnie zwiększa zagrożenie wykluczeniem. Szczególną grupą podatną na wykluczenie społeczne są rodziny byłych pracowników Państwowych Gospodarstw Rolnych. W perspektywie wzrostu liczby osób starszych borykających się często z przewlekłymi chorobami wieku starczego tworzenie nowych zakładów i domów pomocy społecznej wydaje się konieczne, szczególnie w mniejszych ośrodkach miejskich (siedzibach powiatów).

W obliczu narastających problemów społecznych, zwiększania się liczby i rodzajów zadań pomocy społecznej oraz osób uprawnionych do korzystania z jej świadczeń, konieczne jest doskonalenie kadr instytucji pomocy społecznej we wszystkich szczeblach

administracji uwzględniające nowe problemy wynikające ze zmian na rynku pracy i sytuacji ekonomicznej regionu. Niezmiernie ważne jest zwiększenie współpracy różnych instytucji na wszystkich szczeblach administracyjnych działających w obszarze szeroko pojmowanej polityki społecznej oraz rozwijanie sieci (nowych i istniejących) instytucji zapewniających możliwość świadczenia pomocy społecznej na obszarze całego regionu.

Kultura

Działalność kulturalna i środowisko kulturowe stanowią ważny czynnik konkurencyjności regionów. Upowszechnianie różnych form życia kulturalnego odbywa się przede wszystkim w Lublinie – jako centrum kulturalnym Polski Wschodniej. W Lublinie działa kilka scen teatralnych: Teatr im Juliusza Osterwy, Teatr Lalkowy im H. C. Andersena, a także Filharmonia i Teatr Muzyczny. Poza Lublinem ośrodkami życia kulturalnego są: Zamość, Kazimierz Dolny, Nałęczów, Biała Podlaska, Chełm, Puławy, Włodawa (miasto leżące na stuku trzech kultur), Łuków i Biłgoraj. W tych miastach odbywają się imprezy kulturalne o znaczeniu międzynarodowym, tj. Festiwal Trzech Kultur we Włodawie, Międzynarodowe Spotkania Wokalistów Jazzowych w Zamościu, Międzynarodowy Konkurs Młodych Skrzypków im H. Wieniawskiego, Międzynarodowe Spotkania Folklorystyczne, Międzynarodowy Festiwal Teatralny „Konfrontacje Teatralne” w Lublinie, Zamojskie Lato Teatralne, Lubelskie Forum Sztuki Współczesnej im W. Lutosławskiego i Międzynarodowe Spotkania Chóralne w Chełmie. Coraz większego znaczenia w województwie nabiera działalność Domu Służebnego Polskiej Sztuce Słowa, Muzyki i Obrazu w Nadzeczcu, gdzie cyklicznie odbywają się spektakle, widowiska, wystawy i plenery.

Lubelszczyzna jest również silnym ośrodkiem kultury tradycyjnej. W Lublinie znajduje się siedziba Zarządu Głównego Stowarzyszenia Twórców Ludowych wraz z Krajowym Domem Twórczości Ludowej, gdzie odbywają się znane imprezy tj. Ogólnopolski Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu Dolnym czy też Ogólnopolskie Sejmiki Teatrów Wiejskich i Obrzędów w Tarnogrodzie i Stoczku Łukowskim. Realizacja projektu „Nieznane źródła muzyki europejskiej – antyczna Grecja” przez Ośrodek Praktyk Teatralnych w Gardzienicach służy popularyzacji tego typu muzyki i zacieśnianiu więzów współpracy z innymi państwami. Organizowany od 14 lat „Międzynarodowy Jarmark Folkloru” w Białej Podlaskiej jest świadectwem pielęgnowania tradycji i kultury ludowej regionu, a także stwarza warunki poznania kultur i tradycji regionów prawie całego świata.

W Lublinie działa Regionalny Ośrodek Telewizji Polskiej oraz Regionalna Rozgłośnia Polskiego Radia, które przygotowują i emitują audycje w programach lokalnych oraz współtworzą program ogólnopolski. Obszar województwa znajduje się w ogólnopolskim zasięgu komercyjnych stacji telewizyjnych.

Lublin jest prężnym ośrodkiem wydawniczym w kraju, w którym działa ponad 80 profesjonalnych wydawnictw, w tym znane wydawnictwa społeczno – kulturalne, takie jak: Akcent, Kresy, Na Przykład, Rota i Forum Polonijne.

Oprócz omawianych form życia kulturalnego w województwie działa 38 muzeów (łącznie z oddziałami), w tym muzeum państwowe na Majdanku mające długą tradycję i międzynarodowe znaczenie. Na przełomie ostatnich kilku lat liczba osób zwiedzających wystawy muzealne zarówno w kraju jak i w województwie uległa znacznemu powiększeniu. W 2003 roku na Lubelszczyźnie istniało 9 instytucji paramuzealnych m.in. jak: ogrody zoologiczne, botaniczne, rezerwaty itp., w Polsce - 52 placówki.

Na Lubelszczyźnie podobnie jak i w kraju rozwija się działalność wystawiennicza i oświatowa. Od 1998 roku obserwowany jest powolny, ale ciągły wzrost ilości wystaw i ekspozycji. Ich liczba w 2003 roku wyniosła 307, a w kraju 7 tys.

Działalność wystawiennicza regionu prowadzona jest głównie przez galerie. Większość z nich działa w Lublinie, Zamościu, Puławach i Białej Podlaskiej, a także w ośrodkach o dużych tradycjach: Kazimierz Dolny, Janów Podlaski.

Biblioteki publiczne są instytucjami kultury o podstawowym znaczeniu w zakresie dostępu obywateli do kultury i jej szerokiego upowszechniania. W województwie lubelskim w stosunku do 1999 roku w 2003 roku odnotowano spadek ilości bibliotek i ich filii o 120 placówek. Podobnie w Polsce ich liczba zmalała o 319 obiektów. W województwie lubelskim w 2003 roku działały ogółem 774 placówki biblioteczne, w tym 624 biblioteki i filie. Większość placówek znajduje się na terenach wiejskich (480) i stanowią 78,9% liczby placówek (kraj 66,9%). W miastach najwięcej placówek znajduje się w Lublinie (34), Zamościu (12), Białej Podlaskiej (7) i Chełmie (5). Najwyższym nasyceniem w obiekty biblioteczne odznaczają się gminy powiatów lubelskiego, lubartowskiego i opolskiego, najmniejszym zaś gminy położone we wschodniej części województwa.

W porównaniu do 1999 roku sukcesywnemu zmniejszaniu ulega liczba kin zarówno w kraju jak i w regionie (odpowiednio o: 22,7% i 14,1%). Liczba miejsc na widowni w 2003 roku spadła o 2128, natomiast w kraju wzrosła o ponad 20 tys.

Warunki i poziom życia

Jakość życia ludności zależy od zaspokojenia materialnych potrzeb, warunków środowiskowych oraz infrastruktury. Ocena warunków środowiska przyrodniczego w województwie lubelskim jest pozytywna, o czym zdecydowała jakość powietrza, która na przestrzeni ostatnich lat ulega poprawie i jest lepsza niż w kraju. Negatywnie wypada ocena jakości wód jezior i rzek. Jakość wody pitnej i wód podziemnych w województwie jest wysoka. O wysokich walorach ekologicznych regionu zdecydowało niskie zużycie nawozów mineralnych oraz chemicznych.

Według NSP z 2002 roku liczba gospodarstw w regionie wynosiła 742156 tj. 5,6% liczby gospodarstw w Polsce. Od 1998 roku liczba gospodarstw w regionie zwiększyła się o 69979 (o 9,4%), w kraju zaś o 10,2%. W gospodarstwach domowych zamieszkiwało 2199tys. osób (NSP 2002r), co stanowiło 5,75% w kraju (kraj 38230tys. osób).

W 2002 roku liczba gospodarstw domowych w mieszkaniach wynosiła w regionie 741916, w kraju 13330998. Liczba gospodarstw domowych w mieszkaniach zwiększyła się od 1988 roku w regionie o 10,4% natomiast w kraju o 11,4%. Znaczny wzrost liczby gospodarstw w mieszkaniach odnotowano w 2002 roku w miastach o 23,1%, w kraju o 14,0%.

Poziom życia ludności jest zależny od poziomu dochodów, które są w lubelskim o wiele niższe niż w kraju. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w regionie wynosiło w 2003 roku 1907,96 zł a w kraju 2185,02 zł, co daje wzrost w stosunku do 1999 roku o 28,0% w regionie i o 29,0 % w Polsce. Pomimo zauważalnej dynamiki przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto, dystans do średniej krajowej jest nadal znaczny. Przeciętna miesięczna pozarolnicza emerytura i renta brutto w regionie wynosiła odpowiednio 916,43 zł, w kraju 1092,43 zł, i była niższa o 19%. Przeciętny

miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwach domowych w województwie w 2003 roku wynosił 625,52 zł, stanowiąc 91,9 % średniej krajowej.

W strukturze dochodów ludności województwa dominują dochody ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych i pomocy społecznej - 37% (kraj - 34%) oraz z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie - 10%, (kraj 4,0%). Dochody z pracy najemnej stanowią w regionie 38%, odbiegając od średniej krajowej wynoszącej 46,6%. Przedstawiona struktura wskazuje na dominację rolniczo-socjalnych źródeł dochodów mieszkańców, co w konsekwencji kształtuje nieaktywne postawy społeczno-ekonomiczne i niewystarczające uczestnictwo mieszkańców regionu w kreowaniu procesów gospodarczych. Znaczna różnica na niekorzyść mieszkańców Lubelszczyzny w stosunku do reszty kraju istnieje także po stronie wydatków. Przeciętne miesięczne wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych wyniosły w 2003 roku 593,77 zł, a w kraju 643,77 zł. W odniesieniu do średniej krajowej mieszkańcy lubelskiego wydają stosunkowo więcej swoich dochodów na zdrowie, edukację oraz odzież i obuwie -razem 12,3% w 2003 roku (w kraju 11,5%). Mniej niż średnio w kraju wydają na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, rekreację i kulturę, restauracje i hotele oraz inne towary i usługi - łącznie 175,58 zł średnio miesięcznie (kraj 217,36 zł). W przeciągu czterech analizowanych lat utrzymał się i utrwalił dystans w zakresie dochodów i wydatków ludności pomiędzy regionem i krajem.

Między Lubelszczyzną a krajem zauważalna jest także niekorzystna dla województwa różnica w wyposażeniu gospodarstw domowych w przedmioty trwałego użytkowania. Gospodarstwa domowe w lubelskim odbiegają poziomem w wyposażeniu w: automat pralniczy (61,9% gospodarstw domowych w województwie, 77,1% w kraju), zestaw muzyczny (37,0%; 44,9%), magnetowid (46,1%; 53,1%), urządzenia do odbioru telewizji satelitarnej (31,8%; 49,7%) oraz komputer osobisty (15,1%; 18,4%), co stanowi wzrost w tej kategorii w stosunku do 1998 roku w województwie o 17,8%, a w kraju o 17,5%.

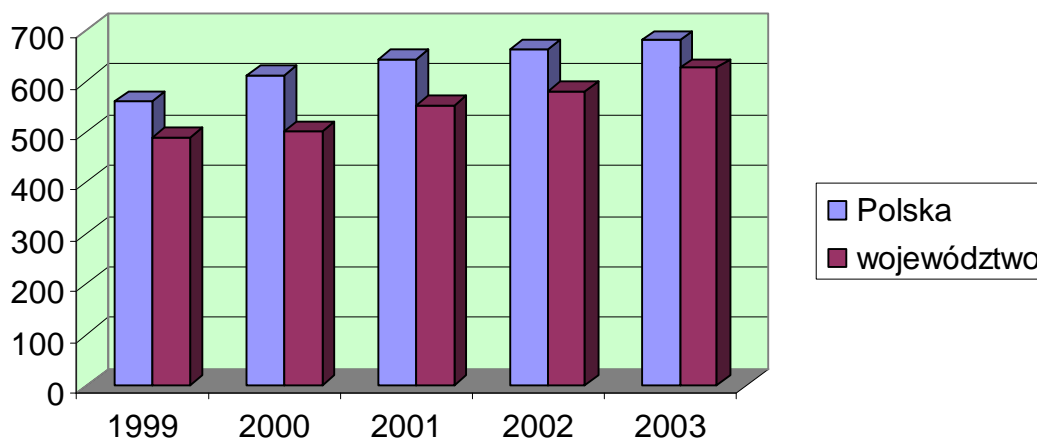
Bezpośrednimi czynnikami wpływającymi na poziom życia ludności są warunki pracy. Potencjał rynku pracy decyduje o wysokości dochodów, a tym samym o warunkach bytowych i możliwościach rozwoju społeczno-zawodowego. Istotna, z punktu widzenia jakości życia jest możliwość podejmowania pracy. Z danych statystycznych wynika, że największą barierą dla mieszkańców regionu lubelskiego w osiągnięciu odpowiedniego poziomu życia jest trudna sytuacja na rynku pracy. Trudna sytuacja w zakresie możliwości znalezienia pracy i uzyskania dochodów jest podstawową barierą w osiągnięciu wysokiego standardu warunków życia.

Poziom nasycenia w infrastrukturę usługową, handlową i społeczną w regionie jest niższy niż w kraju. Liczba ludności przypadająca na 1 sklep prawie się nie zmieniła od 1998 roku i wynosi w regionie 89, a w kraju 85. W zakresie infrastruktury telekomunikacyjnej lubelskie również odbiega poziomem od kraju. Telefoniczne łącza główne na 1000 ludności w 2003 roku wynosiły 279,2 co dawało 13 pozycję w kraju, gdzie wskaźnik ten wynosił 322,2. Liczba ludności przypadająca na 1 aparat telefoniczny ogólnodostępny samoinkasujący wynosiła w regionie 512 (w kraju 446). W kraju wystąpiła niższa niż w regionie dynamika w tym zakresie i wyniosła 4,23%. Lepszy niż w kraju jest dostęp do placówek pocztowych i usług telekomunikacyjnych. Liczba ludności przypadająca na 1 placówkę w 2003 roku wynosiła 3689 i była korzystniejsza niż w kraju o 24,7%.

Wielkość handlu, oraz poziom cen w stosunku do dochodów obrazują poziom życia mieszkańców. Sprzedaż detaliczna towarów w cenach bieżących na 1 mieszkańca wynosiła w 2003 roku 6771 zł, co stanowi wzrost od 1999 roku o 9,49%. Jest to jednak 55,2% mniej niż w kraju, gdzie w 2003 roku suma ta wynosiła 10508 zł. Udział towarów konsumpcyjnych

w sprzedaży detalicznej ogółem jest większy w regionie (70,0% - wzrost od 1999 roku 2,8%) niż w kraju (71,7% - spadek o 1,12%). Świadczy to o pogłębiającym się ubożeniu i niższym poziomie życia społeczeństwa w województwie względem kraju. Potwierdzeniem tego jest wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych. Wynosił on w 2003 roku w lubelskim 100,5 i w kraju 100,8. Zbliżony poziom tego wskaźnika oraz jednoczesna rozbieżność o 14,2% w przeciętnym miesięcznym dochodzie rozporządzalnym na 1 osobę w gospodarstwach domowych na niekorzyść województwa, świadczą o niskim poziomie warunków życia w regionie lubelskim.

Miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwie domowym

Źródło: GUS Roczniki Województw 2000-2004

Stan wyposażenia mieszkań w podstawowe instalacje i urządzenia techniczno-sanitarne jest jednym z najważniejszych czynników mających wpływ na warunki mieszkaniowe i jakość życia ludności. Wyposażenie mieszkań w podstawowe urządzenia nadal nie jest zadowalające, ale w porównaniu z rokiem 1999 nastąpiła nieznaczna poprawa. Nadal, podobnie jak w roku 1999 występują znaczne dysproporcje pomiędzy standardami wyposażenia mieszkań w instalacje w mieście i na wsi. W roku 2003 wyposażenie mieszkań w miastach regionu w wodociąg (97,2%), toaletę (urządzenia sanitarne, ustęp) - 93,9%, łazienkę (92,2%), był zbliżony do poziomu krajowego. Różnice zauważalne były w zakresie wyposażenia w gaz z sieci - 67,7% (kraj 74,1%) oraz centralne ogrzewanie - 88,4% (kraj 81,4%). O wiele gorzej przedstawia się sytuacja w wyposażeniu mieszkań w instalacje na wsi, gdzie wskaźniki dla województwa są dużo niższe w porównaniu z krajem. Wyposażenie mieszkań w wodociąg wynosiło 78,9% (kraj - 88,0%), w łazienkę 59,2% (kraj - 74,5%), w gaz z sieci - 9,3% (kraj - 17,4%), w centralne ogrzewanie 52,6% (kraj - 63,1%). Dane te wskazują na niższą niż w kraju stopę życiową, szczególnie na wsi. Pomimo poprawy wskaźników wyposażenia mieszkań od 1999 roku jest to poziom odbiegający od krajowego i ciągle zbyt niski.

Województwo lubelskie charakteryzuje się generalnie niskim poziomem jakości życia, co potwierdzają wskaźniki i porównania odnoszące się do kraju. Decyduje o tym w głównej mierze trudna sytuacja materialna gospodarstw domowych, wynikająca z niekorzystnych warunków na rynku pracy i braku możliwości uzyskania odpowiednich dochodów. Również struktura dochodów wskazuje na socjalny charakter regionu. Skutkuje to niższą niż w kraju konsumpcją i poziomem życia oraz dużą skalą ubóstwa.

Warunki mieszkaniowe

Rozwój budownictwa w województwie lubelskim jest niewystarczający w stosunku do potrzeb ludności. O stagnacji w tym sektorze zdecydowało wiele czynników, do których należą: niedostateczny stan wyposażenia obszarów wiejskich w infrastrukturę techniczną i społeczną, niski poziom urbanizacji, rozdrobnienie i przeludnienie agrarne, słaba dostępność komunikacyjna, niezadowolający stan i struktura sektora usług, słabo rozwinięty pozarolniczy rynek pracy, niski poziom dochodów i wydatków ludności.

W 2003 roku stan zasobów mieszkaniowych województwa wynosił 692,9tys. mieszkań, przyrost mieszkań był wyższy tylko o 2,68% niż w 1999 roku (674,3tys. mieszkań). W strukturze własności zasobów mieszkaniowych dominowała własność osób fizycznych 69,0% (1999r – 68,9%). Średnia krajowa wynosiła odpowiednio 57,4% i 55,5%. Jak wynika z powyższego, w kraju następował szybszy rozwój budownictwa indywidualnego niż w regionie. Drugą pod względem liczebności stanowiły mieszkania w spółdzielniach mieszkaniowych. W województwie od 1999r. nastąpił nieznaczny spadek zasobów spółdzielczych bo 0,2% (1999r. – 24,3%; 2003r – 24,1%), w kraju spadek był wyższy o 1,1% (1999r – 28,5%; 2003r – 27,4%). Zwiększyły się natomiast zasoby mieszkań komunalnych z 3,09% do 4,4% w 2003 roku, natomiast w kraju nastąpił spadek liczby mieszkań komunalnych z 11,5% do 10,4%. W stosunku do mieszkań zakładowych obserwuje się zmniejszenie zasobów zakładów pracy zarówno w województwie jak i w kraju. Od 2000 roku następuje powolny rozwój budownictwa społecznego. Należy nadmienić, że wg NSP w 2002 roku stan zasobów mieszkaniowych wynosił 703,2tys. lokali, w tym 8% stanowiły mieszkania niezamieszkałe.

Zmiana struktury własności wynika głównie z prywatyzacji zasobów mieszkaniowych. Wzrósł udział mieszkań socjalnych, co posiada korzystną wymowę, gdyż pozwala wnioskować, iż część rodzin ubogich, nieposiadających środków na opłaty związane z użytkowaniem dotychczas zajmowanego mieszkania, może liczyć na przeniesienie do lokalu socjalnego, unikając tym samym zagrożenia eksmisją i bezdomnością. Liczba oddawanych do użytku mieszkań socjalnych jest jednak dalece niewystarczająca wobec potrzeb wielu ubogich mieszkańców województwa, którzy nie są w stanie wykupić i utrzymać mieszkania na wolnym rynku mieszkaniowym.

Ponad 348tys. (około 50%) stanowią mieszkania w miastach, w tym 193tys. (28%) – w 4 powiatach grodzkich. Ubytek zasobów mieszkaniowych nastąpił na obszarach wiejskich (o 3%), natomiast nastąpił wzrost w miastach (o 6,9%). Największą dynamiką przyrostu zasobów mieszkaniowych w 2003 roku charakteryzował się powiat grodzki Biała Podlaska, wzrost o 9,0%. W powiatach ziemskich przyrost zasobów nie był tak znaczny i wynosił w powiecie lubelskim o 8%, świdnickim o 5,5%, natomiast odnotowano spadek w powiatach: krasnostawskim o 4,1%, hrubieszowskim o 3,1%, janowskim o 2,3%, krańickim, parczewskim i tomaszowskim po około 1%.

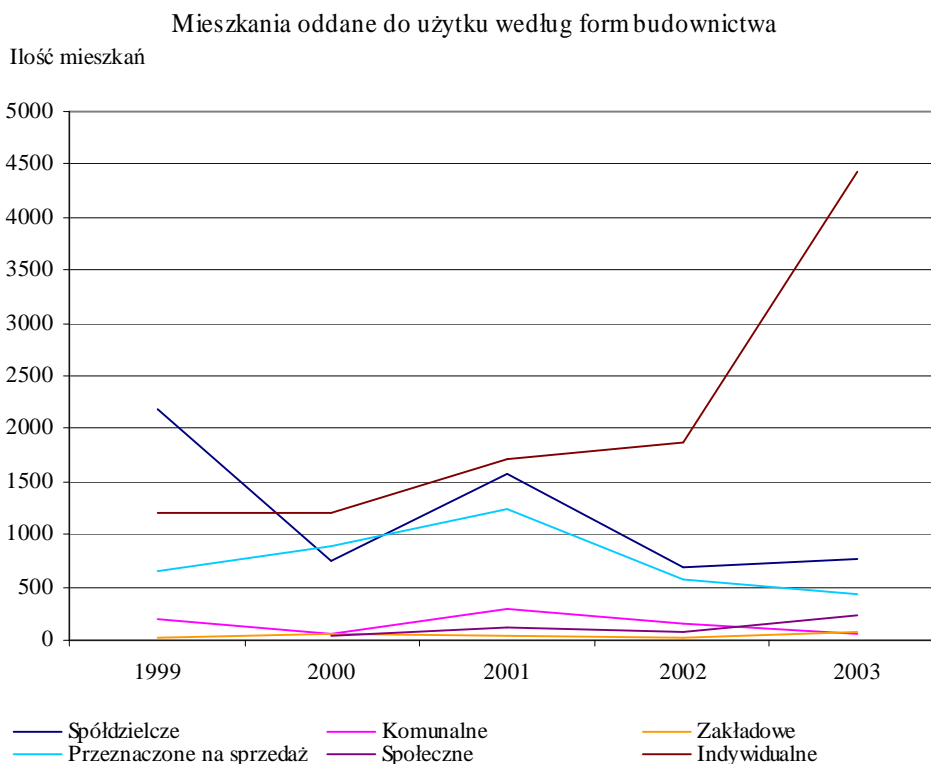
W 2003r. przeciętna powierzchnia użytkowa zamieszkanego mieszkania wyniosła 73,3m². Mieszkania o powierzchni do 39m² stanowiły 15,0% ogółu mieszkań zamieszkanym stale (w 1998 r. - 22,6%) natomiast o powierzchni ponad 109m² - 15,1%, (w 1998 r. - 6,6%). W miastach mieszkania były średnio o 22,1m² mniejsze niż na wsi. Największe mieszkania na wsi występowały w powiatach: krańickim, janowskim, radzyńskim.

W porównaniu z rokiem 1998 nastąpiła również zmiana w strukturze wielkości mieszkań. Zmniejszył się udział mieszkań 1- i 2-izbowych (z 28,6% w 1998 r. do 18,0% w 2003 r.) na rzecz mieszkań 5 -izbowych i większych (z 12,6% w 1998 r. do 21,8% w 2003r.). Mieszkania 5-izbowe stanowiły w mieście 19,2%, na wsi 24,5%. Wyższa dynamika wzrostu liczby izb i powierzchni użytkowej mieszkań niż wzrostu samej liczby mieszkań na przestrzeni lat 1998-2003, jest wynikiem rozbudowy lokali starszych oraz oddawania do użytku w nowym budownictwie mieszkań większych.

Liczba mieszkań oddanych do użytku w 2003r. w województwie wyniosła 6005 i w porównaniu do 1999r. wzrosła o 41,3% (kraj - 162686 mieszkań, wzrost o 98,4%). Udział województwa lubelskiego w ilości mieszkań oddanych do użytku w kraju wyniósł 3,7% (1999-5,2%) Z ogólnej liczby oddanych do użytku mieszkań w województwie 36,6% zrealizowano w powiatach grodzkich. Największy ruch budowlany zanotowano w Lublinie (24,3% wszystkich mieszkań oddanych w województwie). Najmniej mieszkań wybudowano w powiatach: krasnostawskim, opolskim i tomaszowskim. Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkań w województwie i w Polsce w 2003r. była prawie na takim samym poziomie i wynosiła odpowiednio 115,3m² i 115,8m².

Wskaźniki charakteryzujące warunki mieszkaniowe w województwie lubelskim nieznacznie się polepszyły, jednak ciągle są niższe od krajowych. Obiekty mieszkalne znajdujące się na obszarach wiejskich posiadają przeciętną powierzchnię użytkową 132,3m². W mieście na 1 mieszkanie przypadało 104,4m². W województwie - 56% liczby izb w mieszkaniach oddanych do użytku znajdowało się w miastach, a 44% na wsiach.

W latach 1998-2003 nastąpiły zmiany w strukturze inwestorów realizujących budownictwo mieszkaniowe. Na pierwszym miejscu znaleźli się inwestorzy indywidualni (zabudowa stref podmiejskich i małych ośrodków miejskich), spadł udział budownictwa spółdzielczego oraz wzrósł udział developerów budujących mieszkania na sprzedaż bądź na wynajem.

Źródło: GUS Roczniki Województw 2000-2004

Przy niewielkim przyroście mieszkań na 1000 mieszkańców oraz powierzchni użytkowej uwidoczniły się różnice dotyczące wskaźników obrazujących liczbę osób przypadających na jedno mieszkanie: w powiatach grodzkich wskaźnik ten wyniósł w 2003 roku 2,86 osoby na mieszkanie, w ziemskich 3,33 osoby. Średnia krajowa była równa 3,17. W mieszkaniach w miastach mieszkają częściej niż na wsi rodziny wielopokoleniowe.

Wzrosła liczba domów jednorodzinnych o wysokim standardzie, przy jednoczesnej degradacji lokali starych, nieodnawianych. Poziom wyposażenia mieszkań w podstawowe instalacje i urządzenia różni się znacznie od krajowego, związane jest to m.in. z niskimi miesięcznymi dochodami i wydatkami gospodarstw domowych w województwie lubelskim.

Występujące zjawisko dekapitalizacji zasobów mieszkaniowych, kryzysu mieszkaniowego, luki remontowej wskazują na występowanie tego zjawiska szczególnie na terenach miejskich. Wysoki niedobór mieszkań w regionie jest jedną z przyczyn bardzo niskiej mobilności przestrzennej siły roboczej co wpływa na obniżanie poziomu efektywności procesów restrukturyzacji gospodarki. Bez znaczącego wzrostu budowy nowych tanich mieszkań i mieszkań na wynajem efektywność ta będzie nadal niska, a różnica w poziomie bezrobocia, ubóstwa i zagrożenie wykluczeniem społecznym w poszczególnych obszarach regionu będzie się utrzymywać.

Bezpieczeństwo i ład publiczny

Przygraniczne położenie województwa lubelskiego na wschodniej granicy z Białorusią i Ukrainą, szeroki margines ubóstwa, wysoka przestępczość oraz występowanie obszarów szczególnie narażonych na klęski żywiołowe (powodzie, pożary), to niektóre z czynników determinujących poziom bezpieczeństwa społeczności regionu.

W związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej, wschodnia granica regionu jest zewnętrzną wschodnią granicą UE. Polska jest dość atrakcyjnym krajem tranzytowym bądź docelowym dla nielegalnych emigrantów, przemytu czy innych form przestępczości transgranicznej. Niekontrolowany przerzut ludzi stanowi poważne zagrożenie, co wiąże się z tym, że szlakami utorowanymi przez nielegalnych emigrantów mogą następować przerzuty narkotyków, broni, towarów bezakcyzowych, a przede wszystkim mogą pojawić się zagrożenia związane z międzynarodowym terroryzmem.

Infrastruktura graniczna

Granicę wschodnią o długości 467 km 570 m, w tym z Ukrainą 296 km 260 m oraz z Republiką Białoruś – 171 km 310 m ochrania Nadbużański Oddział Straży Granicznej (NOSG). Zdecydowaną większość ochranianego odcinka stanowi granica przebiegająca korytem rzeki Bug – 389 km 269 m, pozostały odcinek południowy – to granica lądowa.

Na granicy wschodniej zlokalizowanych jest: 5 granicznych placówek kontrolnych (GPK) (od 2003 roku oprócz kontroli ruchu granicznego ochraniają one również tzw. „granice zieloną”); 2 na granicy z Białorusią (Terespol, Sławatycze) oraz 3 na granicy z Ukrainą (Dorohusk, Hrebenne, Hrubieszów). Granicznym placówkom kontrolnym (GPK) podlega 10 przejść granicznych – 6 drogowych (z Białorusią: Kukuryki, Terespol, Sławatycze oraz z Ukrainą: Dorohusk, Hrebenne, Zosin), a także 4 przejścia kolejowe (z Białorusią w Terespolu; z Ukrainą w Dorohusku, Hrebennem, Hrubieszowie). Ponadto GPK podlega 12 strażnic, które zlokalizowane są w: Janowie Podlaskim, Kodniu, Dołhobrodach, Włodawie, Zbereżu, Woli Uhruskiej, Skryhiczynie, Horodle, Kryłowie, Dołhobyczowie, Chłopiatynie i Łaszczowie.

Na przestrzeni ostatnich kilku lat zmniejszyła się średnia długość odcinków ochranianej granicy do 27 km w zależności od zagrożenia i ukształtowania terenu. Warto tu zaznaczyć, że do 1991 roku, czyli do momentu utworzenia Straży Granicznej na tym odcinku granicy zlokalizowanych było tylko 8 strażnic WOP, każda ochraniała około 60 km granicy. Taka infrastruktura graniczna była wystarczająca, gdyż nie notowano tak dużych zagrożeń jak obecnie, a główny ciężar ochrony granicy wschodniej spoczywał na wojskach byłego ZSRR.

Dalsze wzmacnianie skuteczności ochrony zewnętrznej granicy UE zakłada budowę odcinków technicznego zabezpieczenia granicy składających się z systemów obserwacji termowizyjnej oraz barier perymetrycznych (dotyczy to szczególnie zagrożonych odcinków granicy). Obserwowany od kilku lat proces dostosowania systemu ochrony granicy do standardów wspólnotowych wiązał się z przyjęciem przez Polskę dorobku prawnego UE i postanowień układu z Schengen, określony został w aktach europejskich („Partnerstwo dla członkostwa” i „Stanowisko Negocjacyjne Komisji Europejskiej”) oraz aktach krajowych („Narodowa Strategia Integracji” i „Narodowy Program Przygotowania do Członkostwa”; „Stanowisko Negocjacyjne Rządu RP” oraz „Polska Strategia Zintegrowanego Zarządzania Granicą”).

Przeprowadzona za lata 1999-2003 analiza dotycząca ruchu granicznego, zwalczania przestępczości i migracji wskazuje na występowanie następujących zjawisk:

- na odcinku z Ukrainą utrzymuje się najwyższe zagrożenie nielegalną migracją na kierunku do Polski; proceder ma charakter zorganizowany – dominują grupowe przekroczenia granicy państwowej; najczęściej zatrzymywani są obywatele Chin, Pakistanu, Wietnamu, Indii, Afganistanu; tutaj także zatrzymuje się największą liczbę organizatorów tego procederu, którymi zazwyczaj są obywatele Polski i Ukrainy,
- na odcinku z Białorusią zagrożenie nielegalną migracją jest nieporównywalnie mniejsze: głównym problemem jest kwestia cudzoziemców ubiegających się o status uchodźcy; zdecydowanie dominują obywatele Federacji Rosyjskiej narodowości czeczeńskiej, którzy starają się przekraczać zazwyczaj legalnie granicę państwową w kolejowym przejściu granicznym Brześć – Terespol;
- na obydwu odcinkach granicy tj. z Ukrainą i Białorusią w przejściach granicznych utrzymuje się (od roku 2000) znaczny spadek ilości odprawianych cudzoziemców; na uwagę zasługuje fakt wzrastającej od kilku lat ilości odprawianych obywateli Polski na granicy z Ukrainą,
- w przejściach granicznych na obydwu odcinkach granicy ujawniane są znaczne ilości towarów bez polskich znaków akcyzy, które to usiłują wwieźć cudzoziemcy do naszego kraju (spośród przemycających towarów zdecydowanie dominują cieszące się niesłabnącym popytem wyroby tytoniowe),
- w przejściach granicznych na obydwu odcinkach granicy, na wysokim poziomie, utrzymuje się ilość zatrzymywanych pojazdów pochodzących z przestępstw, którymi cudzoziemcy usiłują wyjechać za wschodnią granicę; w wielu przypadkach za wschodnią granicę usiłuje się przemycać pojazdy luksusowe.

W 2003 roku na granicy zatrzymano 2795 osób, w tym 1155 osób na granicy z Białorusią oraz 1640 na granicy z Ukrainą. Ponadto na przejściach granicznych odnotowano prawie 4,8 tys. interwencji (na granicy z Białorusią – 1958, z Ukrainą – 2830) w związku z usiłowaniami przewozu przez granicę państwową (wwozu do RP) odpadów, materiałów niebezpiecznych lub substancji promieniotwórczych. Zawrócenia transportów miały miejsce wyłącznie na granicy z Ukrainą.

Przystąpienie Polski do struktur unijnych pozwoliło na włączenie kraju do Obszaru Wolności, Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości, instytucji unijnych i stałych systemów

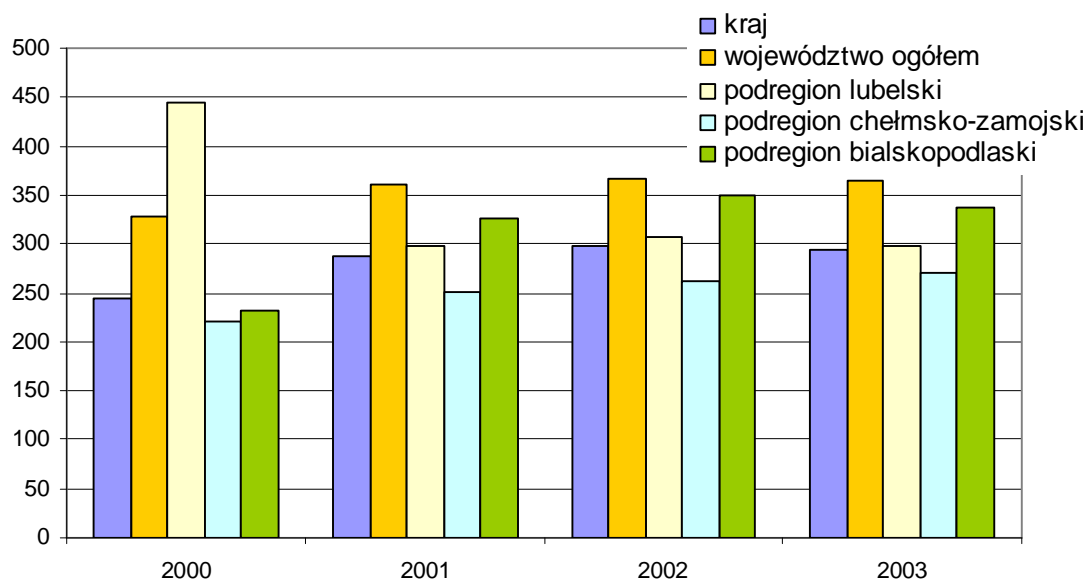
monitorowania. W celu dostosowania do wymogów europejskich w systemie ochrony granic niezbędne jest uszczelnienie newralgicznych odcinków granic poprzez zwiększenie ilości przejść granicznych i Granicznych Punktów Kontroli by zminimalizować nielegalną migrację i przemyt towaru. Konieczne jest skuteczniejsze zwalczanie przestępczości zorganizowanej, przestępstw narkotykowych, oszustw i korupcji. Istotnym problemem jest zapewnienie poczucia bezpieczeństwa społeczności regionu w przypadku zagrożeń atakami terrorystycznymi. W tym celu należy stworzyć siły natychmiastowego reagowania i prowadzić stały monitoring.

Przestępczość.

Společne poczucie zagrożenia, a przede wszystkim zaniepokojenie społeczeństwa wzrostem przestępczości stało się podstawą do podjęcia, przez służby odpowiedzialne za bezpieczeństwo publiczne, wzmożonych działań. Policja podejmuje działania o charakterze profilaktycznym, zmierzające do likwidacji źródeł zjawisk patologicznych, poprawy bezpieczeństwa ruchu drogowego i intensyfikuje działania wychowawcze w szkołach i placówkach oświatowych, poprzez organizację różnego rodzaju programów. W latach 1999-2003 realizowane były i w dalszym ciągu są kontynuowane programy profilaktyczne wspólnie z władzami samorządowymi, instytucjami i organizacjami. Dotyczyły one w szczególności programów „Bezpieczne Miasto”, poprawy bezpieczeństwa i porządku w ruchu drogowym, poprawy bezpieczeństwa niechronionych uczestników ruchu drogowego, zwalczania patologii społecznych, profilaktyki narkotykowej, „Niebieska Karta” i wielu innych.

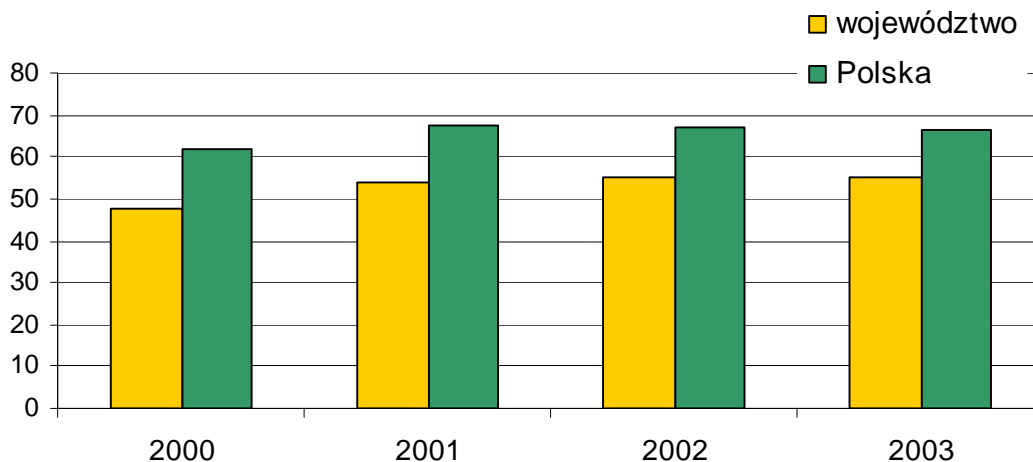
W regionie w latach 2000-2003 nastąpił wzrost liczby ogółem popełnianych przestępstw z 54 678 do 64 659 (o 18,3%). Najwyższą ilość przestępstw stwierdzonych na 10tys. mieszkańców w 2000 roku odnotowano w podregionie lubelskim (445), w tym w Lublinie 434. W podregionie białkopodlaskim i chełmsko-zamojskim wartości te wynosiły odpowiednio: 232 i 220. W 2003 roku w podregionie lubelskim nastąpił spadek popełnianych przestępstw o 33% (298) natomiast w podregionie białkopodlaskim zaznaczył się dość duży wzrost o 44,8% (336) i nieznaczny, bo o 23,2% (271) w podregionie chełmsko-zamojskim.

Przestępstwa stwierdzone na 10 tys. ludności w latach 2000 - 2003

Źródło: KGP Warszawa, 2004r.

Wskaźnik wykrywalności przestępstw w % w latach 2000 - 2003

Źródło: KGP Warszawa, 2004r.

W odniesieniu do ujawnionych przestępstw o charakterze gospodarczym należy odnotować spadek liczby tego procederu w podregionie lubelskim o 21,1 % (2000 rok – 2539; 2003 rok – 2004), natomiast nastąpił wzrost w podregionie chełmsko-zamojskim o 13,2% (2000 rok – 1615; 2003 rok – 1828) i białkopodlaskim o 10,4 % (2000 roku – 693; 2003 roku – 765). Najczęściej popełnianymi na terenie województwa przestępstwami gospodarczymi są: oszustwo i przywłaszczenie gospodarcze, przestępstwa skarbowe, podatkowe i celno – dewizowe, przeciwko obrotowi gospodarczemu, własności intelektualnej i przemysłowej.

Dokonujący się w Polsce proces transformacji stwarzał korzystne warunki do rozwoju przestępczości korupcyjnej. Czynniki sprzyjającymi powstawaniu tego zjawiska były: przeprowadzone reformy państwa, powstawanie nowych instytucji administracyjnych i gospodarczych oraz związane z nim przekształcenia własnościowe, rozwój systemu bankowego i giełdowego, zwiększona wymiana towarowa z zagranicą czy niespójność lub wręcz brak przepisów prawnych dostosowanych do zmieniającej się rzeczywistości. Praktykom korupcyjnym zwłaszcza wśród elit politycznych i gospodarczych, sprzyja również brak rozdzielenia funkcji publicznych od działalności gospodarczej, co ułatwia rozprzestrzenianie się patologicznych zachowań.

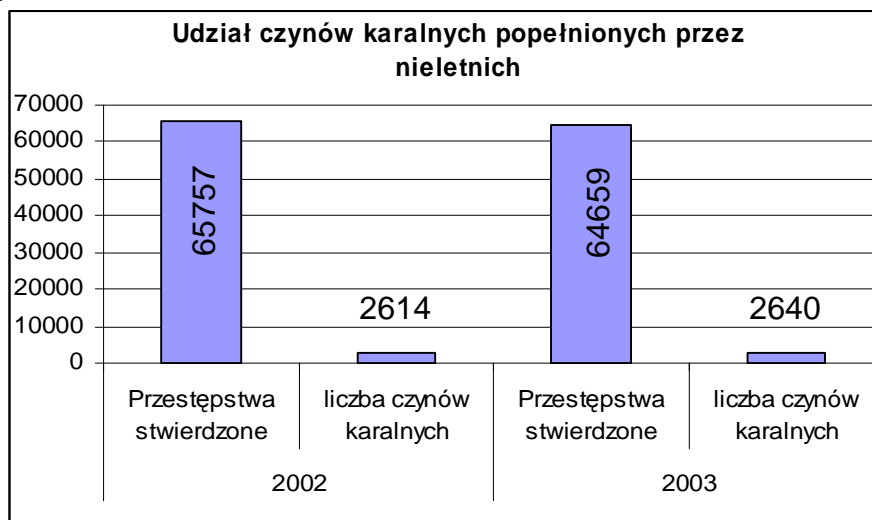
W opublikowanym przez Transparency International (IT) w 2003 roku Indeksie Percepcji Korupcji - Polska pod względem występowania korupcji została sklasyfikowana na 64 miejscu spośród badanych 133 państw i uzyskała zaledwie 3,6 punktów na 10 możliwych (gdzie 10 punktów oznacza brak korupcji).

W województwie lubelskim odnotowuje się systematyczny wzrost przestępstw korupcyjnych. W 2004 roku stwierdzono 189 tego typu przestępstw, co daje wzrost o 209,8 % w porównaniu do roku 2003 (61).

Dla prowadzenia skutecznej polityki antykorupcyjnej oraz podejmowanych w tym zakresie działań potrzebna jest solidna baza legislacyjna, działania o charakterze prewencyjnym, a także praca mediów, która przyczynia się do ujawniania wielu przypadków korupcyjnych.

Od 2002 roku obserwuje się nieznaczny, aczkolwiek systematyczny wzrost udziału czynów karalnych popełnionych przez nieletnich w ogólnej liczbie przestępstw stwierdzonych.

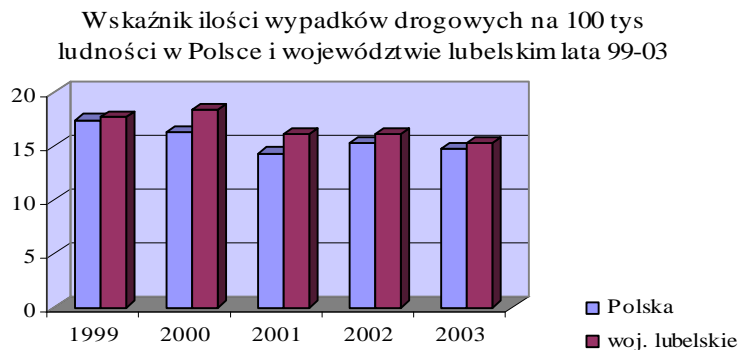
Źródło: KWP w Lublinie, 2004r.

Od 2000 roku w regionie dnotowywany jest również systematyczny wzrost liczby nieletnich, którzy po raz pierwszy zostali ujawnieni jako sprawcy czynów karalnych. W 2000 roku liczba nieletnich sprawców czynów karalnych wynosiła 763, a w roku 2003 – 1411. Tak znacząca liczba młodych osób, które weszły w konflikt z prawem, powinna determinować ze strony Policji systemowe podejście do zagadnienia przestępczości nieletnich, w kontekście rozwiązań organizacyjno – kadrowych. Tę tezę potwierdza również utrzymująca się od 2000 roku znaczna liczba nieletnich zagrożonych demoralizacją, są to osoby: naruszające normy społeczne, spożywające alkohol, zażywające środki psychoaktywne, wagarujące, a także liczba sprawców czynów karalnych zarejestrowanych w ewidencjach prowadzonych przez specjalistów ds. nieletnich komend powiatowych i miejskich Policji województwa lubelskiego. Liczba sprawców czynów karalnych wynosiła w 2000 roku – 3309, a w 2003 roku – 4791. Radykalny wzrost w 2001 roku liczby nieletnich zagrożonych demoralizacją i sprawców czynów karalnych był spowodowany przede wszystkim dowolną interpretacją pojęcia demoralizacji, co w konsekwencji wypacza rzeczywisty obraz tego zjawiska.

Wypadki drogowe

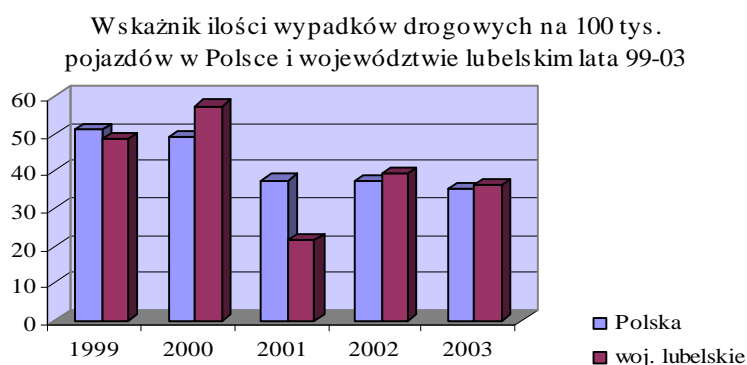
Bezpieczeństwo ruchu drogowego (brd) znalazło szczególną uwagę w europejskiej polityce transportowej w tzw. „Białej Księdze”. Nakłady na brd odznaczają się dużą rentownością, a poprawa bezpieczeństwa ruchu drogowego pozwala oszczędzać zasoby i przeznaczać je na rozwój gospodarczy.

Stan bezpieczeństwa na drogach jest konsekwencją dynamicznego rozwoju motoryzacji oraz stanu technicznego infrastruktury drogowej. Wyposażenie dróg w regionie w urządzenia zapewniające odpowiedni poziom bezpieczeństwa ruchu jest niewystarczające. W lubelskim w 2003 roku wydarzyło się 2645 wypadków drogowych (kraj – 51078), co w porównaniu z 1999 rokiem oznacza ich spadek o 256 tj o 8,82% (w kraju spadek o 7,3%). Zmniejszyła się także liczba ofiar śmiertelnych wypadków drogowych o 14,5% (z 393 w roku 1999 do 336 w roku 2003) oraz liczba rannych o 8,2% (z 3673 w roku 1999 do 3373 w roku 2003).

Źródło: Krajowa Rada Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego – Ministerstwo Infrastruktury 2004r.

Wskaźnik zabitych w województwie lubelskim w 2003 roku wynosił 15,3os/100tys.M (kraj -14,8 os/100tys.M).

Źródło: Krajowa Rada Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego – Ministerstwo Infrastruktury 2004r

W podregionach województwa lubelskiego największa ilość wypadków miała miejsce w podregionie lubelskim. W 2003 roku wydarzyło się 1545 wypadków (58,4% ogólnej liczby w województwie) i zginęło najwięcej ludzi 194 tj. (57,7% województwa). Najmniej wypadków zdarzyło się w podregionie białkopodlaskim 365 (tj. 13,8% województwa), w tym 43 ofiary śmiertelne, co stanowi 12,8% województwa. W podregionie lubelskim zanotowano najwyższy wskaźnik 15,76 zabitych na 100tys. ludności, zaś najniższy był w podregionie białkopodlaskim 15,38/100tys. ludności. W województwie wystąpił wyraźny spadek ilości ofiar śmiertelnych w przeliczeniu na ilość zarejestrowanych pojazdów z 48,42 os/100tys.poj. na 36,2 os/100tys.poj. (spadek w kraju z 51,10 os/100tys.poj. na 35,5 os/100tys.poj.). Miejscami koncentracji wypadków są odcinki najważniejszych dróg regionu, zwykle o największym natężeniu ruchu, gdzie krzyżują się główne trasy komunikacyjne.

Obserwowany wzrost zagrożenia bezpieczeństwa wyrażający się bezwzględną liczbą przestępstw i wykroczeń, wynikami badań socjologicznych wskazujących na wzrost wśród mieszkańców poczucia zagrożenia bezpieczeństwa oraz odnotowywany spadek zaufania do policji garnizonu lubelskiego wskazuje na obniżoną skuteczność prewencyjną, w szczególności służb patrolowych i dzielnicowych.

Jednym z najważniejszych mierników skuteczności działania policji jest ocena społeczna. Z przeprowadzonych przez Ośrodek Badania Opinii Publicznej (OBOP) w 2003 roku badań wynika, że wśród ankietowanych osób 73% wypowiedziało się, że czują się bezpiecznie w swoim miejscu zamieszkania. Lubelskie jako jeden z nielicznych regionów w kraju w tym zakresie uzyskał tak wysoką lokatę. Wyższą lokatę uzyskało tylko województwo podlaskie i podkarpackie (78%).

Zaufanie do policji praktycznie utrzymuje się na tym samym poziomie, co w poprzednich latach (64%) i jest bardzo niskie, bowiem plasuje województwo na 15 miejscu w kraju. W odniesieniu do oceny pracy policji wśród ankietowanych 66% oceniło pozytywnie pracę policji w regionie, co daje 8 pozycję w kraju.

Problematyka bezpieczeństwa i ładu publicznego jest nierozdzielnie związana z problematyką obronności. Wstąpienie Polski do struktur NATO ma bezpośrednie przełożenie dla regionu lubelskiego. Priorytetami, dostosowania infrastruktury wojskowej Sił Zbrojnych RP do wymagań NATO są obszary: systemów łączności i informatyki, systemów dostosowania i kierowania obrony powietrznej, infrastruktury związanej ze wsparciem dla sił reagowania NATO (lotniska, porty, składnice MSP itp.) i obszary infrastruktury szkoleniowej. W „Programie Inwestycji Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego w Dziedzinie Bezpieczeństwo (NSIP) w obszarze województwa lubelskiego realizowane są dwie inwestycje Ministerstwa Obrony Narodowej tj. budowa posterunków radarowo – pomiarowych „Roskosz” – na obszarze gminy Biała Podlaska i „Zamość” – na obszarze gminy Łabunie.

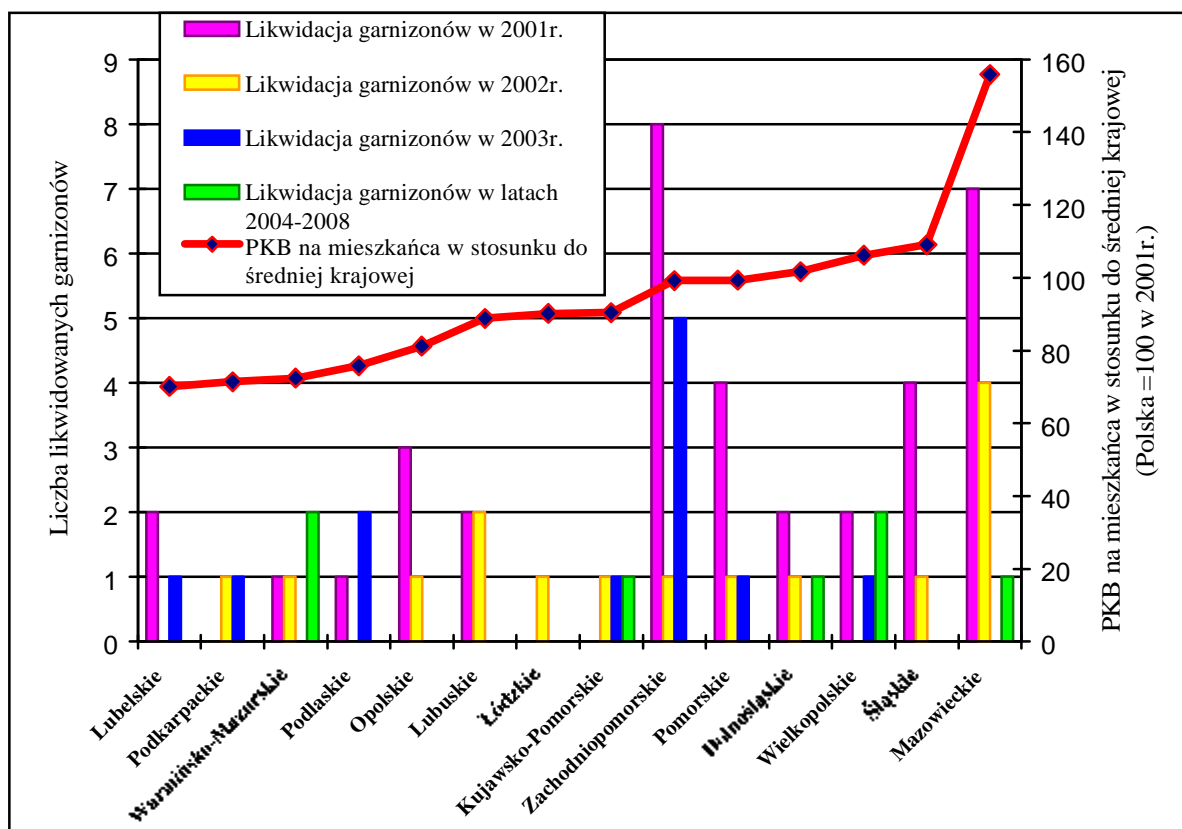
W celu osiągnięcia pełnej zdolności Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej do realizacji zadań w układzie sojuszniczym jak i narodowym, podjęto proces modernizacji i przebudowy ich struktur. Odbywa się on w oparciu o „Program przebudowy i modernizacji technicznej Sił Zbrojnych RP w latach 2001 – 2006”. Podobnie ustawa z 2001 roku o przebudowie i modernizacji technicznej i finansowaniu Sił Zbrojnych określiła stan liczebności Sił Zbrojnych na poziomie 150tys. stanowisk etatowych na czas pokoju. Zgodnie z rozwiązaniem zawartym w ustawie konieczna była likwidacja części garnizonów do końca 2003 roku oraz uzyskanie poprawy warunków ich stacjonowania.

Szacunkowe liczby likwidowanych miejsc pracy w wyniku rozformowania garnizonów ujętych w „Programie 2001-2006” województwach

Województwo	Likwidowane miejsca pracy		
	żołnierze zawodowi	pracownicy wojska	Ogółem
podkarpackie	101	29	130
małopolskie	88	173	261
podlaskie	52	231	283
śląskie	311	33	344
lubelskie	218	150	368
łódzkie	395	75	470
świętokrzyskie	418	96	514
opolskie	411	194	605
zachodniopomorskie	x	x	613
mazowieckie	300	323	623
kujawsko-pomorskie	208	524	732
pomorskie	589	171	760
warmińsko-mazurskie	300	596	896
dolnośląskie	842	656	1 498
lubuskie	1689	748	2 437
wielkopolskie	1 230	1 205	2 455
POLSKA	-	-	-

Źródło: Społeczno-ekonomiczne skutki likwidacji garnizonów ujętych w „Programie przebudowy i modernizacji technicznej Sił Zbrojnych RP w latach 2003-2006 oraz jego aktualizacji na lata 2003 – 2008”.

Likwidacja garnizonów i jednostek wojskowych spowodowała zmiany w sytuacji społeczno-gospodarczej w regionie, a przede wszystkim na terenie gminy, w której jednostka stacjonowała. Skutki likwidacji jednostek wojskowych i garnizonów w Polsce dotyczą aż 56 powiatów położonych na terenie 14 województw, w tym w województwie lubelskim zlikwidowano 1 garnizon w powiecie ryckim.

Źródło: Społeczno-ekonomiczne skutki likwidacji garnizonów ujętych w „Programie przebudowy i modernizacji technicznej Sił Zbrojnych RP w latach 2003-2006 oraz jego aktualizacji na lata 2003 – 2008”.

Działania restrukturyzacyjne w poszczególnych rodzajach Sił Zbrojnych zostały skierowane m.in. do szkolnictwa, w celu dostosowania struktur i bazy szkoleniowej Wyższej Szkoły Oficerskiej Sił Powietrznych w Dęblinie do potrzeb szkoleniowych armii.

Programowanie obronne ma znaczący wpływ na wykorzystanie zasobów jak i na kierunki rozwoju społeczno – gospodarczego kraju i regionu. Założony w „Strategii Lizbońskiej” kierunek konkurencyjności polskiej gospodarki może mieć swoje odniesienie do regionu lubelskiego. Występujący w województwie potencjał terenów powojennych, na czystych ekologicznie obszarach daje możliwość wykorzystania istniejącej tam infrastruktury do lokalizacji nowoczesnych gałęzi przemysłu, parków technologicznych czy inkubatorów przedsiębiorczości, co może wpłynąć na stworzenie nowych miejsc pracy zarówno dla społeczności lokalnej jak również dla zwalnianych pracowników wojskowych. Istnieje ponadto możliwość wykorzystania terenów i nieruchomości powojennych na cele społecznie użyteczne.

Sytuacje kryzysowe i specjalne, a także zobowiązania wynikające z przynależności do NATO i UE stanowią o konieczności zapewnienia sprawnego ruchu i przemieszczania w każdym geograficznym kierunku oraz zaopatrywania materiałowo – technicznego w sytuacji awarii i klęsk żywiołowych oraz kryzysowych. Podstawowe elementy infrastruktury w kontekście aspektów obronnych i ochronnych stanowią obiekty

specjalne i infrastruktura transportowa. Obiekty specjalne na obszarze województwa to obiekty i bazy wojskowe oraz lotnisko w zarządzie MON w Dęblinie.

Infrastruktura techniczna transportowa (ITT) to przede wszystkim drogi i koleje uznane za obronne. Szczególne znaczenie infrastruktury ITT w systemie obronnym wymaga poprawy przepustowości dróg i ulic przelotowych w miastach (w tym przepraw mostowych głównie przez rzekę Wisłę). Niezbędne jest także zapewnienie bezkolizyjnego funkcjonowania wybranych kompleksów wojskowych, utrzymanie infrastruktury garnizonowej, poligonowej i lotniskowej (zachowanie stref ograniczonej wysokości w odniesieniu do lotniska wojskowego w Dęblinie).

Zagrożenia żywiolowe

Powodzie

Województwo lubelskie wraz z województwem podkarpackim, świętokrzyskim i mazowieckim znajduje się na terenach dorzecza Górnej i Środkowej Wisły. Wezbrania i powodzie w dorzeczu Wisły występują od kilku do kilkunastu razy w roku i średnio, co 10 lat przybierają rozmiary katastrofalne. Spływ wielkich wód udowodnił, iż stan techniczny korpusów i podłoże wałów nie odpowiadają wymaganiom ochrony obszarów położonych w strefach zalewowych. Najbardziej zagrożonymi obszarami w dorzeczu Wisły są: dolina janiszowska, opolska, puławsko – parchacko – bochotnicka, puławsko – kozienicka, janowiecko – lucimska i gołębsko – dęblińska. Stan techniczny wałów na długości 90 km w wymienionych dolinach wymaga modernizacji, w tym 70 km w trybie pilnym. Obwałowania te wykonane zostały w latach 1920 – 1950 i nie spełniają swego przeznaczenia. Wobec wzrastającego, w ostatnich latach, występowania wysokich stanów wód, nie modernizowane wały mogą ulec kolejnym uszkodzeniom i spowodować powstanie ogromnych strat gospodarczych i ekologicznych w/wym. dolinach oraz w miastach Kazimierz Dolny i Puławy. Problemem występującym coraz częściej jest zabezpieczenie starych obwałowań rzeki Wisły przed niebezpiecznymi lokalnymi zbliżeniami nurtu i brzegu koryta rzeki na odległość poniżej 10 m do podstawy wału. Powstające głębokie wyrwy i osuwiska brzegów rzeki zagrażają stateczności nasypu wałów, jak również zwiększają przesiąki wód zwłaszcza wezbraniowych przez podstawę wału. Powstające po 2000 roku procesy erodowania i zbliżania brzegu rzeki do stopu obwałowania obserwowane są na wysokości miejscowości: Las Dębowy, Machów, a w szczególności w rejonie m. Braciejowice i Gołąb.

Obszar województwa zalewany jest także przez rzekę Bug i Wieprz. Powodziowe zagrożenia transgraniczne mogą wystąpić na granicznych przejściach drogowych i kolejowych, gdzie ruch pojazdów odbywa się po mostach zlokalizowanych na rzece Bug. Ogólna powierzchnia terenów zalewowych w województwie wynosi 63 470ha, w tym przez Wisłę – 25 494 ha, Bug – 23 741ha i rzekę Wieprz – 8 334ha. Około 6 000ha zalewane jest przez inne ciek wodne, wiosenne roztoły i opady atmosferyczne.

Istotnym czynnikiem mającym wpływ na bezpieczeństwo wałów przeciwpowodziowych jest odpowiednie utrzymanie koryt rzek, poprzez ich odmulenie i oczyszczenie z porostów oraz powalonych drzew powodujących spływanie i zatory niebezpieczne w okresach spływu wysokich wód. W wyniku nie utrzymywania w należytych stanie koryta rzeki zalewane są użytki rolne o powierzchni około 24 000ha w dolinie rzeki Wieprz, jak również podtapiane są gospodarstwa na terenie gmin: Ułęż, Baranów, Jeziorzany, Kock, Borki, Firlej, Łęczna, Milejów, Trawniki, Krasnystaw, Izbica, Nielisz i Sułów oraz budynki na terenie miasta Krasnystaw. Dla zabezpieczenia przeciwpowodziowego wyżej wymienionych obszarów niezbędna jest modernizacja obwałowań o długości 16,1 km, a nawet budowa nowych obwałowań o długości 119,34km. Tu należy zaznaczyć, że

równocześnie z budową obwałowań konieczne jest udrożnienie koryta rzeczno poprzez jego regulację na długości 107,72 km i odmulenie na długości 122,28km. Dla regulacji gospodarki wodnej w zlewni tej rzeki zwłaszcza w zakresie ochrony przeciwpowodziowej należy wybudować 5 zbiorników retencyjnych, oprócz będącego na ukończeniu zbiornika w Nieliszu. Dla wyeliminowania powodzi lokalnych należy udrożnić koryta innych rzek w województwie lubelskim na długości 281,91 km oraz przeprowadzić ich regulację na długości 44,16km.

W ramach przeprowadzonych prac mających na celu zabezpieczenie erodowanych skarp i brzegów rzek, wykonano zabezpieczenia brzegu rzeki Bug na długości 1020m. Ma to szczególne znaczenie, gdyż w przypadku zaniechania tych prac istnieje groźba zmiany biegu koryta rzeki i odcięcia części terytorium Polski.

W celu złagodzenia skutków powodzi muszą być podjęte przedsięwzięcia polegające na: uporządkowaniu osadnictwa w dolinach rzecznych, zalesianiu wododziałów, zachowania terenów podmokłych jako regulatorów odpływu wód, renaturalizacji rzek, wybudowaniu nowych systemów polderów. Niezbędne są także działania zmierzające do budowy i modernizacji zbiorników retencyjnych i obwałowań, których skala i zakres powinny być uzasadnione ekonomicznie i nie naruszać równowagi ekologicznej.

Pożary

W województwie lubelskim występują obszary o dużym zagrożeniu pożarem głównie w miastach, kompleksach torfowiskowych „Krowie Bagno”, „Bagno Serebryskie”, „Brzeźno” oraz kompleksach leśnych w nadleśnictwie Parczew i Łuków.

W latach 1999 – 2003 wzrosło w województwie zagrożenie pożarowe lasów. W 1999 roku zanotowano 436 pożarów lasów, w 2003 roku 719 pożarów lasów, w tym 181 pożarów dotyczyło podpażeń spowodowanych najczęściej nieostrożnością dorosłych osób. Powierzchnia lasów dotkniętych pożarami w 1999 roku wynosiła 477ha (5,7% powierzchni lasów dotkniętych pożarami w Polsce), w 2003 roku – 859ha (4,0% powierzchni lasów dotkniętych pożarami w kraju). Wzrosła również przeciętna powierzchnia objęta jednym pożarem. W 1999 roku wynosiła 1,09ha, w 2003 roku – 1,19ha.

W celu skuteczniejszego prowadzenia działań ratowniczych pożarowych na obszarze województwa został zorganizowany krajowy system ratowniczo-gaśniczy, który tworzą: jednostki organizacyjne Państwowej Straży Pożarnej, 249 Ochotniczych Straży Pożarnych, 55 specjalistów w dziedzinie ratownictwa oraz Zakładowa Straż Pożarna w zakładach Azotowych w Puławach. Ponadto od podstaw została zbudowana nowoczesna sieć informatyczna w komendach powiatowych i miejskich (Biała Podlaska, Janów Lubelski, Lublin, Kraśnik, Krasnystaw, Puławy, Lubartów, Tomaszów Lubelski, Radzyń Podlaski).

Poprawa sytuacji w zakresie bezpieczeństwa pożarowego wymaga podjęcia działań organizacyjno-technicznych. Należą do nich w szczególności:

- zmiana zatrudnienia funkcjonariuszy do rzeczywistych potrzeb wynikających ze struktury zagrożeń powiatów;
- umocnienie pozycji Państwowej Straży Pożarnej w systemie bezpieczeństwa powszechnego na każdym szczeblu zarządzania państwa;
- budowa zintegrowanych centrów powiadamiania ratunkowego;
- zakończenie modernizacji obiektów komend w Parczewie i Rykach;
- zorganizowanie grup ratownictwa chemiczno-ekologicznego zwłaszcza w Białej Podlaskiej, Chełmie, Puławach i Zamościu;
- wzmocnienie kadrowe i doposażenie w sprzęt ratowniczo-gaśniczy jednostek Państwowej Straży Pożarnej.

Zagrożenia chemiczne

Rozwój cywilizacji, powstawanie wielu nowych technologii pociąga za sobą stały wzrost zagrożenia. Powodowany jest on przez naturalną zawodność urządzeń, ich niedoskonały poziom techniczny, a także przez szeroko rozumiane błędy ludzkie. Szczególne niebezpieczeństwo niesie magazynowanie oraz ulegający stałej intensyfikacji transport materiałów niebezpiecznych. Zagrożenie substancjami chemicznymi może wystąpić nie tylko na terenie zakładów, ale praktycznie w każdym miejscu ze względu na intensyfikację transportu.

Przez obszar województwa lubelskiego przebiegają ważne szlaki komunikacji drogowej i kolejowej, łączące takie miejscowości jak:

- Warszawa – Lublin – Zamość – Lwów,
- Łódź – Radom – Lublin – Chełm – Dorohusk,
- Białystok – Lublin – Rzeszów,
- Terespol – Biała Podlaska – Warszawa,
- Tarnów – Kraśnik – Lublin,
- Dorohusk – Chełm – Lublin – Radom – Kielce – Katowice,
- Hrubieszów – Zamość – Sędziszów – Sławków k/Krakowa.

Znajdują się również ważne węzły kolejowe: Chełm, Dęblin, Lublin, Zamość. Miasta województwa przecinają linie kolejowe biegnące w kierunku Warszawy i w głąb kraju w kierunku wschodniej i południowej granicy państwa. Transport kolejowy stanowi poważne źródło zagrożeń z racji dużych ilości przewożonych jednorazowo związków chemicznych. Szlaki drogowe również, pomimo braku autostrad, odgrywają coraz większą rolę w komunikacji i transporcie, szczególnie na trasach z Warszawy do Chełma na Ukrainę, z Rzeszowa przez Suwałki na Litwę, przez Kraśnik do Krakowa i na Śląsk. Transportem drogowym przewożone są również substancje chemiczne, w tym i takie, których nie podejmuje się przewozić kolej.

Poprawa sytuacji w zakresie bezpieczeństwa wynikającego z występowania zagrożeń chemicznych wymaga realizacji szeregu działań organizacyjno – technicznych. Do najważniejszych należy organizacja systemu ratownictwa chemicznego, obejmująca zespół działań planistyczno – organizacyjnych i stosowania technik ratowniczych, niezbędnych do ratowania środowiska oraz wszelkich innych czynności podejmowanych w celu ratowania życia i zdrowia ludzi, w wyniku likwidacji bezpośrednich zagrożeń, stwarzanych przez toksyczne środki przemysłowe lub inne niebezpieczne materiały chemiczne.

Dla zmniejszenia zagrożenia powodowanego przez ruch kołowy, wskazane jest podjęcie przedsięwzięć w zakresie:

- poprawy i modernizacji infrastruktury drogowej (np. poprzez budowę obwodnic, skrzyżowań bezkolizyjnych, itp.),
- wyznaczenie tras przewozu materiałów niebezpiecznych z dala od aglomeracji miejskich (w celu zminimalizowania skutków ewentualnej awarii),
- edukacji społeczeństwa w zakresie bezpiecznych zachowań na szlakach komunikacyjnych,
- eliminowania niesprawnych technicznie nośników transportu w ramach systemu kontroli,
- budowę parkingów dla pojazdów przewożących materiały niebezpieczne spełniających określone wymagania.

W celu poprawy bezpieczeństwa podczas przewozu materiałów niebezpiecznych transportem kolejowym wskazane jest:

- wyznaczanie tras przewozu z dala od aglomeracji miejskich,
- monitorowanie przewozów materiałów szczególnie niebezpiecznych,
- eliminowanie niesprawnych technicznie nośników transportu w ramach systemu kontroli,
- poprawę bezpieczeństwa na skrzyżowaniach tras kolejowych i kołowych.

Zintegrowany system ratownictwa medycznego

W celu optymalizacji opieki zdrowotnej mieszkańców regionu od 2000 roku wdrażany był system ratownictwa medycznego. Ze względu na brak uwarunkowań prawnych i ekonomicznych system ten nie został całkowicie wdrożony. Obecnie funkcjonujące Centra Powiadamiania Ratunkowego (CPR) w Lublinie i Chełmie są załączkiem do pokrycia nimi całego obszaru województwa. W trakcie organizacji są CPR w Kraśniku, Radzynie Podlaskim, Zamościu i Tomaszowie Lubelskim. Uruchomienie jednostek w Lubartowie i Parczewie dofinansowanych w latach 2000 – 2001 zależne jest od uwarunkowań prawnych. Z uwagi na dużą ilość zagrożeń, priorytetowym jest włączenie do „Programu Ratownictwa Medycznego” CPR w Białej Podlaskiej i Puławach. W regionie istnieje 17 Szpitalnych Oddziałów Ratunkowych. Część obszaru województwa lubelskiego, zwłaszcza obszary przygraniczne nie mają zapewnionego bezpośredniego przejęcia poszkodowanych z miejsca zdarzenia stosując kryterium dojazdu w tzw. „złotej godzinie”.

ANALIZA SWOT

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • kapitał ludzki, duży potencjał wykwalifikowanych kadr (z wyższym wykształceniem); • wysoki poziom specjalizacji i kwalifikacji kadr pracujących w sferze usług publicznych i rynkowych; • znaczący potencjał szkół wyższych publicznych i niepublicznych, wysoki udział uczelni wyższych i liczby studentów w skali kraju; • przeciętnie lepszy niż w kraju poziom wykształcenia mieszkańców, zwłaszcza miast; • wyższe od średniokrajowych wskaźniki skolaryzacji na poziomie szkół średnich i wyższych; • liczna i dostępna baza edukacyjna na poziomie średnim i sieć placówek usług zdrowia; • sieć usług doradczych, dobry dostęp do internetu w ośrodkach miejskich i ośrodkach gminnych; • niższy niż w kraju poziom bezrobocia rejestrowanego; • bogactwo dziedzictwa kulturowego; • różnorodna i bogata oferta kulturalna; • rozwijający się system ratownictwa medycznego; • większy niż w kraju przyrost liczby klubów; • rozwój organizacji pozarządowych działających w obszarze pomocy społecznej; • stosunkowo wysoki poziom bezpieczeństwa publicznego; • dobrze rozwinięta sieć granicznych placówek kontrolnych. 	<ul style="list-style-type: none"> • niskie dochody ludności; • niedostateczny rozwój budownictwa, w tym głównie mieszkań tanich, jak również socjalnych i komunalnych dla ludności mniej zamożnej; • niski poziom zdrowotności mieszkańców regionu; • niska sprawność funkcjonowania systemu ochrony zdrowia w województwie, dekapitalizacja bazy lokalowej i sprzętu medycznego; • niedostateczny rozwój bazy i usług związanych ze sportem i rekreacją; • stosunkowo niski odsetek osób uprawiających sport; • niski poziom wykształcenia ludności wiejskiej; • ogólnie niska jakość kształcenia w placówkach szkolnictwa zawodowego, niedostosowanie oferty i procesu kształcenia do wyzwań i potrzeb nowoczesnego społeczeństwa; • przestarzała baza szkolno-edukacyjna; • niski stopień zaangażowania ludności w proces kształcenia ustawicznego i odnawiania swoich kwalifikacji; • wzrost poziomu bezrobocia absolwentów szkół wyższych spowodowany nasyceniem rynku pracy i brakiem dostosowania kierunku i wykształcenia do jego potrzeb; • odpływ dobrze wykształconej kadry; • zmniejszanie się liczby ludności w województwie, ujemny przyrost naturalny, ujemne saldo migracji; • niska podaż ofert pracy w regionie; • niskie wskaźniki zatrudnienia i aktywności zawodowej społeczeństwa; • wysoki poziom bezrobocia (rejestrowanego i ukrytego na wsi); • niekorzystna struktura bezrobocia; • niska mobilność przestrzenna i zawodowa mieszkańców; • dominacja pasywnych nad aktywnymi formami ograniczania bezrobocia w regionie; • wysoki poziom ubóstwa i wykluczenia społecznego; • niskie nakłady na działalność kulturalną; • niski udział mieszkańców województwa w korzystaniu z dóbr i usług kultury; • mało skuteczny system bezpieczeństwa publicznego walki z wszelkimi przejawami patologii społecznej; • niedostateczne wyposażenie służb Policji i Straży Pożarnej w sprzęt i urządzenia do zapewniania odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa i ładu przestrzennego; • wysoki stopień zagrożenia powodzią (szczególnie w dolinach rzek Wisły, Wieprza i Bugu) spowodowany niskim stanem technicznej infrastruktury przeciwpowodziowej; • niezadowalający stopień pokrycia obszaru województwa zintegrowanym systemem ratownictwa medycznego; • niskie standardy dróg publicznych, co skutkuje zagrożeniami w przewozie materiałów niebezpiecznych.

Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • rosnący poziom ogólnego wykształcenia ludności dający podstawę do budowy gospodarki opartej na wiedzy i informacji; • szybko rozwijający się sektor kształcenia na poziomie wyższym; • duże zainteresowanie kształceniem w Lublinie obywateli z krajów Europy Zachodniej i Wschodniej; • dostosowanie kształcenia na uczelniach do nowych wyzwań rynku pracy; • rozwój dokształcania zawodowego, kształcenia ustawicznego, wzrost poziomu kwalifikacji i umiejętności kadr i absolwentów; • wzrost zainteresowania nauką języków obcych, dynamicznie rozwijające się dokształcanie językowe; • rosnące znaczenie kwalifikacji i jakości czynnika ludzkiego szansą dla młodych kadr z województwa lubelskiego; • zwiększający się dostęp mieszkańców Lubelszczyzny do europejskiego rynku pracy; • coraz lepszy dostęp do europejskich instrumentów rynku pracy i zwiększania zatrudnienia (w ramach krajowych i europejskich strategii zatrudnienia); • prowadzenie aktywnej polityki rynku pracy na poziomie lokalnym i regionalnym (połączonej ze specjalizacją gospodarczą województwa) • wdrażanie programu „Społeczeństwo informacyjne”, zainteresowanie środowisk naukowych, lokalnych operatorów, samorządów lokalnych, dość dynamiczny rozwój sieci internetowej i komputeryzacji; • systematyczna poprawa warunków cywilizacyjnych małych miast i wsi, szczególnie mieszkaniowych, w zaopatrzeniu w wodę pitną, telefonizację i gazyfikację, wpływa korzystnie na aspiracje i atrakcyjność życia ludności; • tworzenie nowych miejsc pracy poprzez przyciąganie inwestycji zewnętrznych; • zwiększająca się aktywność, potencjał i kompetencje organizacji pozarządowych; • nasilanie się lobbingu na rzecz rozwoju województwa; • rozwój ruchu kulturowego i inicjatyw współpracy kulturalnej w obrębie województw; • podstawy budowy kapitału kulturowego w regionie: więź kulturowa, elity artystyczne, środowisko naukowe, media, kuria biskupia, organizacje pozarządowe, tradycje festiwali i imprez kulturalnych. 	<ul style="list-style-type: none"> • prognozowany trwały spadek liczby ludności, szczególnie w miastach, starzenie się ludności województwa przy jednoczesnym braku kompleksowych usług i świadczeń skierowanych do osób starszych; • migracja ludzi wykształconych, wzrastający drenaż kapitału kadr w regionie; • przedłużające się procesy restrukturyzacji regionalnej gospodarki i zmniejszająca się podaż nowych miejsc pracy; • trudności w zagospodarowaniu dużych zasobów sił roboczych; • utrwalenie się niekorzystnego stanu wysokiego udziału osób nieaktywnych zawodowo; • pogarszanie się warunków edukacyjnych i dostępu do usług na terenach słabo zaludnionych; • bezrobocie strukturalne, duży udział bezrobotnych z niskim wykształceniem; • utrzymujący się wysoki poziom bezrobocia powodujący ubożenie społeczne i odpływ ludności na obszary lepiej rozwinięte gospodarczo; • wysoki odsetek osób i rodzin utrzymujących się z niezarobkowego źródła utrzymania wśród ogółu mieszkańców województwa; • niskie dochody z pracy (zjawisko tzw. biedy pracujących); • dalsze utrwalanie się marginalizacji i ubóstwa społecznego (w wyniku długotrwałego bezrobocia i niskich dochodów mieszkańców regionu); • przyspieszone tempo wypadania z użytkowania znacznej części zasobów mieszkaniowych na wskutek ich fizycznego zużycia, • wzrost zagrożenia patologią; • duży stopień zagrożeń przestępczością zwłaszcza w regionie przygranicznym; • wzrost zagrożenia nielegalną migracją, przemytem towarów; • niezadawalający stopień pokrycia obszaru województwa zintegrowanym systemem ratownictwa medycznego.

III. Atrakcyjność i spójność terytorialna

Położenie województwa lubelskiego.

Województwo lubelskie położone jest we wschodniej części kraju. Obejmuje obszar ponad 25tys. km² i liczy 2191tys. mieszkańców. Region jest jednym z największych w kraju – zajmuje 3 pozycję pod względem powierzchni, ale jednocześnie najsłabiej zaludnionym i zurbanizowanym z województw w Polsce. Województwo graniczy od wschodu z Białorusią i Ukrainą, od południa – z województwem podkarpackim, od zachodu z województwem świętokrzyskim i mazowieckim, które jest też sąsiednim regionem od północy. Na krótkim czterokilometrowym odcinku Lubelszczyzna graniczy przez rzekę Bug z województwem podlaskim. Obszar województwa w całości leży w dorzeczu Wisły. Głównymi rzekami województwa są Wieprz oraz Wisła, stanowiąca znaczną część granicy zachodniej województwa i rzeka Bug, wyznaczająca jego granicę wschodnią. Pozostałe ważne rzeki regionu to Krzna, Bystrzyca i Huczwa.

W ustalonym podziale kraju na jednostki terytorialne, zgodne z wymogami statystyki regionalnej Unii Europejskiej w województwie wydzielono 3 podregiony (NUTS III): białkopodlaski, chełmsko – zamojski i lubelski.

Podregion białkopodlaski położony jest w północno – wschodniej części regionu i zajmuje 23,8% jego powierzchni. Wschodnia granica podregionu o długości 171,3km jest jednocześnie granicą Polski z Białorusią i na niewielkim odcinku z Ukrainą. Obejmuje powiaty: biały, parczewski, radzyński, włodawski i miasto Biła Podlaska.

Podregion chełmsko – zamojski położony jest w południowo – wschodniej części województwa lubelskiego. Wschodnia granica podregionu jest granicą państwową z Ukrainą. Obszar podregionu stanowi 36% powierzchni województwa. W skład podregionu wchodzi powiaty: biłgorajski, chełmski, hrubieszowski, krasnostawski, tomaszowski, zamojski oraz miasto Chełm i Zamość.

Obszar podregionu lubelskiego zajmuje centralną i zachodnią część województwa lubelskiego. Zachodnia granica podregionu, która jest również granicą województwa, na prawie całej 100 – kilometrowej długości przebiega rzeką Wisłą. Podregion graniczy z województwem świętokrzyskim, mazowieckim i podkarpackim. Obejmuje powiaty: janowski, kraśnicki, lubelski, łęczyński, łukowski, opolski, puławski, rycki, świdnicki i miasto Lublin.

Rys fizjograficzny.

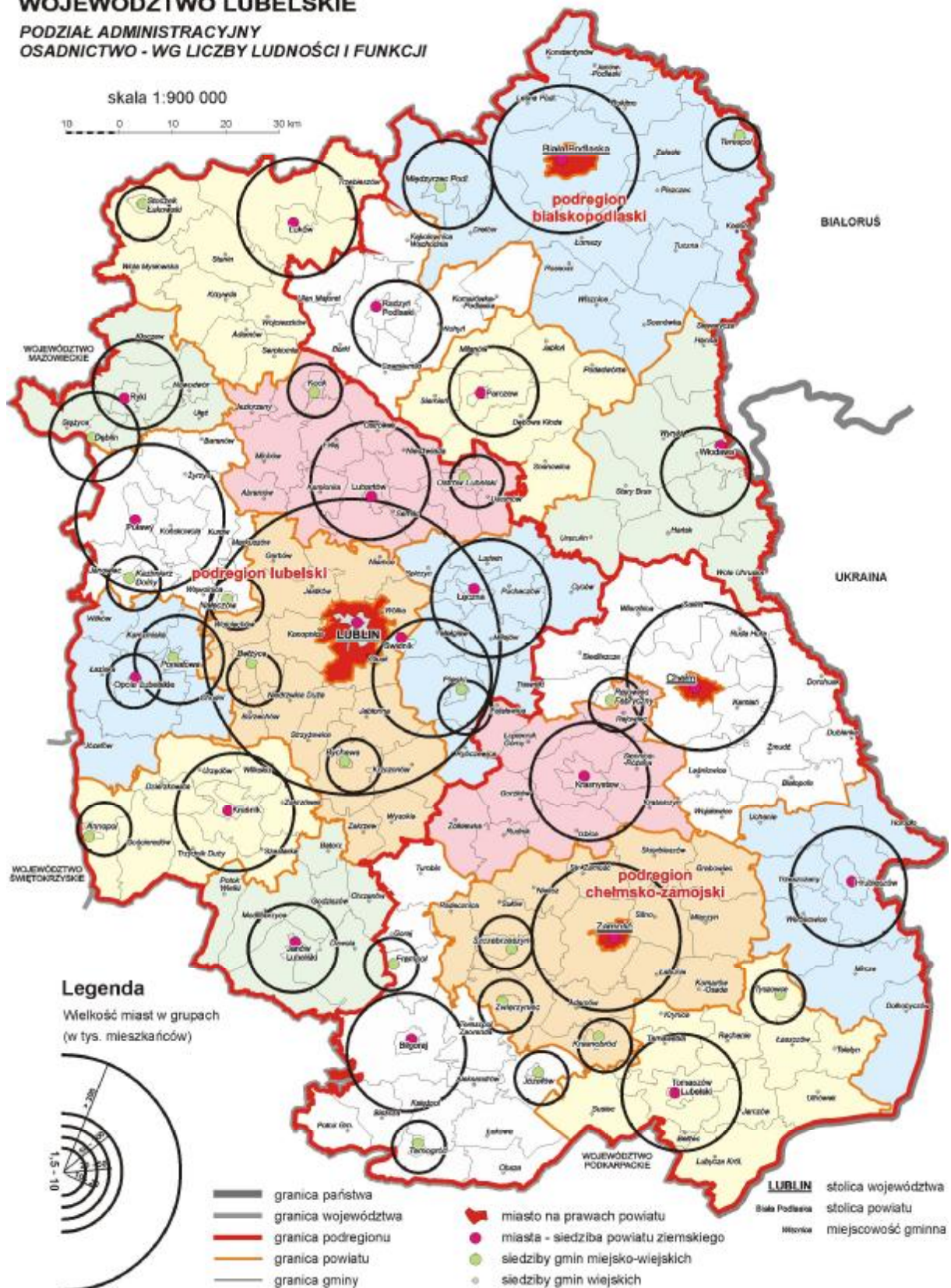
Województwo lubelskie odznacza się dużym zróżnicowaniem cech środowiska przyrodniczego wynikającym z przebiegu na jego obszarze wielu granic naturalnych: geomorfologicznych, klimatycznych, hydrologicznych, przyrodniczo - leśnych, zoogeograficznych i glebowych. Największe znaczenie dla charakteru warunków naturalnych, jakimi są: klimat, szata roślinna i świat zwierzęcy oraz duża różnorodność biologiczna i krajobrazowa środowiska ma przebieg granicy pomiędzy dwiema podstawowymi w Europie jednostkami fizyczno - geograficznymi: obszarem Europy Wschodniej i obszarem Europy Zachodniej.

Rzeźba oraz geologia województwa układają się w trzy szerokie pasy: kotlin podgórskich, wyżyn i nizin, determinujące główne uwarunkowania rozwoju tych regionów. Część południowa – Kotlina Sandomierska – to rozległe obniżenie tektoniczne z dominującymi równinami piaszczystymi, w dużym stopniu zalesionymi. Część środkową - wyżynną stanowią: Wyżyna Lubelska, Wyżyna Wołyńska i Rostocze. Obie wyżyny

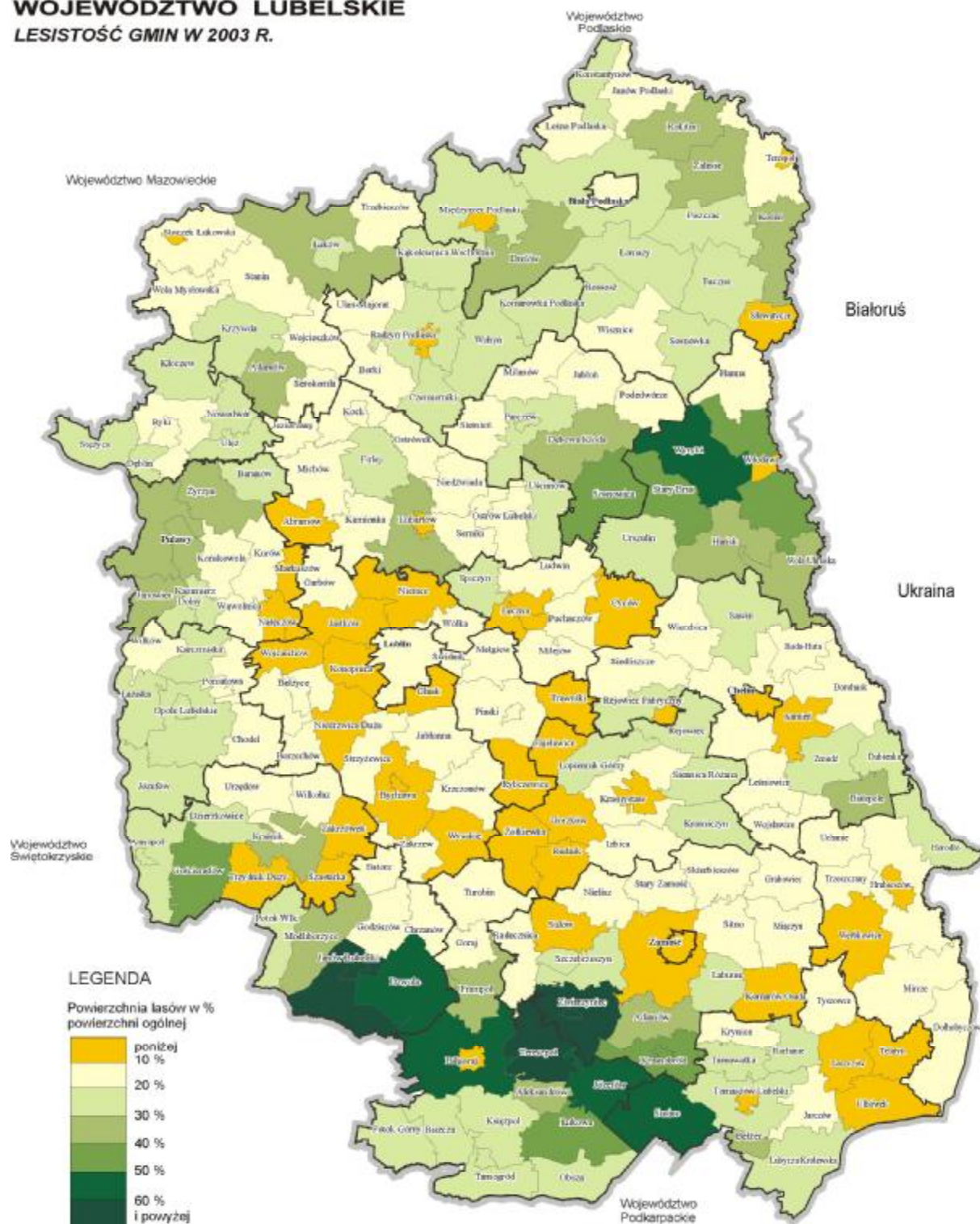
odznaczają się krajobrazem lessowym, rozcinanym wąwozami, szczególnie silnie urozmaiconym w strefach przydolinnych. Roztocze wyróżnia się większymi wysokościami

WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE

PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY
OSADNICTWO - WG LICZBY LUDNOŚCI I FUNKCJI

WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE
LESISTOŚĆ GMIN W 2003 R.

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie, Województwo Lubelskie, podregiony, powiaty, gminy, Lublin 2004.

bezwzględnie i względnie oraz znacznie większą lesistością. Północna część Lubelszczyzny jest słabo urzeźbiona, na ogół monotonna równina, zbudowana w części północno - zachodniej z piasków, żwirów i glin, a w części północno – wschodniej z piasków i torfów.

W częściach nizinnych województwa (północnej i południowej) dominują gleby wytworzone z piasków luźnych i gliniastych, a na terenach podmokłych – gleby bagienne. W pasie wyżyn najbardziej charakterystyczne są gleby wykształcone z lessów i rędziny.

Uwarunkowania i diagnoza stanu wyjściowego

Klimat regionu lubelskiego nosi cechy umiarkowanego klimatu kontynentalnego. Świadczą o tym kontrasty termiczne pomiędzy latem a zimą oraz długi czas trwania najcieplejszej i najzimniejszej pory roku (do 110 dni). Zauważalny jest jednak większy kontynentalizm północno – wschodniej części województwa (większe amplitudy temperatur, nagle przejścia pór roku), natomiast w części południowo – zachodniej regionu rozkład temperatur i niektórych innych elementów klimatycznych jest bardziej wyrównany. Zwraça uwagę duże usłonecznienie województwa we wschodniej części przekraczające 1650 h/rok. Stwarza to dogodne warunki dla rozwoju rekreacji i lecznictwa uzdrowiskowego. Roztocze poza usłonecznieniem przekraczającym 1600 h/rok wyróżnia się pod względem długości zalegania pokrywy śnieżnej (ok. 100 dni), co umożliwi rozwój sportów zimowych.

Województwo lubelskie w całości leży w zlewni Wisły. Południkowym przebiegiem odznacza się dział wodny rozgraniczający dorzecza Wisły i Bugu. Główną rzeką Lubelszczyzny, dzięki swojemu centralnemu położeniu, jest Wieprz – o długości 328km.

Na znacznych obszarach województwa występują deficyty wód powierzchniowych, na co wpływają m.in. niskie opady i ubóstwo źródeł.

Roślinność w dużym stopniu reprezentuje cechy kontynentalne. Świadczą o tym często spotykane ciepłolubne dąbrowy, murawy kserotermiczne i subkontynentalne grądy. Zróżnicowanie stopnia lesistości regionu jest wiernym odbiciem warunków glebowych i geomorfologicznych Lubelszczyzny. Największe kompleksy leśne zachowały się na piaszczystych i podmokłych równinach Kotliny Sandomierskiej oraz na silnie urzeźbionym Roztoczu. Wylesiona jest natomiast Wyżyna Lubelska, gdzie w wielu gminach lesistość nie przekracza nawet 10%.

Zasoby naturalne

Surowce mineralne

Głównymi zasobami naturalnymi Lubelszczyzny są: spośród zasobów nieodnawialnych – kopaliny, a spośród odnawialnych – zasoby wodne, leśne i gleby wysokich klas bonitacyjnych. Najważniejszą kopaliną województwa jest węgiel kamienny, występujący w obrębie Lubelskiego Zagłębia Węglowego. Udokumentowane geologicznie zasoby bilansowe węgla kamiennego nieznacznie zmniejszyły się w wyniku wydobycia o 3813mln ton i na koniec 2002 roku w obrębie 11 złóż wynosiły 9258335mln ton. W 2002 roku zanotowano spadek wydobycia węgla kamiennego o 416mln ton w stosunku do roku poprzedniego. Zasoby przemysłowe zmniejszyły się odpowiednio z 338851mln ton w 2001r do 334897mln ton w 2002 roku. Ciągłej poprawie ulega stopień rozpoznania stanu pozostałych zasobów surowców mineralnych. W 2002 roku ilość udokumentowanych złóż wynosiła 738 i wzrosła w skali roku o 46. Najwięcej (39) przybyło złóż kruszywa naturalnego. Natomiast ilość złóż zaniechanych w tym okresie zwiększyła się z 165 do 182. Nie ulega zmianie wielkość geologiczna zasobów wód leczniczych. W jedynym w województwie uzdrowisku ujmującym wody mineralne w Nałęczowie, od 1998 roku zasoby utrzymują się na niezmiennym poziomie 96m³/h.

Zasoby wodne

Na terenie województwa położone są dwa duże zbiorniki wód podziemnych wydzielone w ramach ogólnokrajowej strategii ochrony wód podziemnych:

- kredowo – paleoceński o nazwie Niecka Lubelska rozdzielony hydrodynamicznie na zbiorniki:

- nr 407 – Lubelski,
  - nr 406 – Chełmsko – Zamojski;
- trzeciorzędowy o nazwie Niecka Mazowiecka z wyodrębnionymi:
- nr 215 – Subniecka Warszawska,
  - nr 224 – Subzbiornik Podlasie.

Mniejsze znaczenie posiadają 3 zbiorniki:

- czwartorzędowy zbiornik nr 428 – Dolina Kopalna Biłgoraj – Lubaczów,
- zbiornik czwartorzędowy nr 222a – Dolina rzeki Środkowej Wisły (Warszawa – Puławy),
- kredowy zbiornik nr 405 – Niecka Radomska.

Zbiorniki wód podziemnych nie są zabezpieczone ochroną prawną – nie posiadają zatwierdzonych obszarów ochronnych. Jedynie zbiornik nr 407 posiada projekt strefy ochronnej, obejmującej ochroną obszar całego zbiornika.

Wody kredowe i trzeciorzędowe są na ogół dobrej jakości, natomiast czwartorzędowe wymagają szerokiego uzdatniania.

Zasoby eksploatacyjne wód podziemnych w 2003 roku wynosiły ogółem 128598,9m³/h i zwiększyły się o 2996,8m³/h w odniesieniu do 1999 roku. Zwiększyły się udokumentowane zasoby eksploatacyjne wód z utworów trzeciorzędowych i czwartorzędowych.

Województwo lubelskie znajduje się w dwóch regionach występowania wód mineralnych:

- Przedkarpackim, w którym występują wody chlorkowe, siarczanowe i siarkowodorowe. Potencjalne miejscowości uzdrowiskowe – to Osuchy i Wólka Biska;
- Niżowym, w którym występują powszechnie wody chlorkowe oraz termalne o temperaturze 20-50°C. W obrębie regionu położone jest uzdrowisko w Nałęczowie (z wodami żelazistymi). Potencjalnymi miejscowościami uzdrowiskowymi są Celejów i Krasnobród.

Zasoby wód powierzchniowych Lubelszczyzny są niezbyt duże. Przyczynami tego stanu są: słabo rozwinięta sieć rzeczna i zmienne wielkości odpływu, zarówno w układzie przestrzennym jak i sezonowym. Deficyty wody utrzymują się na znacznych obszarach, szczególnie w rejonie oddziaływania Kanału Wieprz - Krzna oraz w zlewniach większości lewostronnych dopływów Bugu. Kanał Wieprz - Krzna doprowadzający wodę na teren deficytowych zlewni spełnia obecnie w ograniczonym stopniu funkcję nawadniania i retencji wód na skutek znacznej degradacji urządzeń technicznych. W zasięgu oddziaływania melioracyjnego Kanału znajduje się 3 770km² (15% powierzchni województwa).

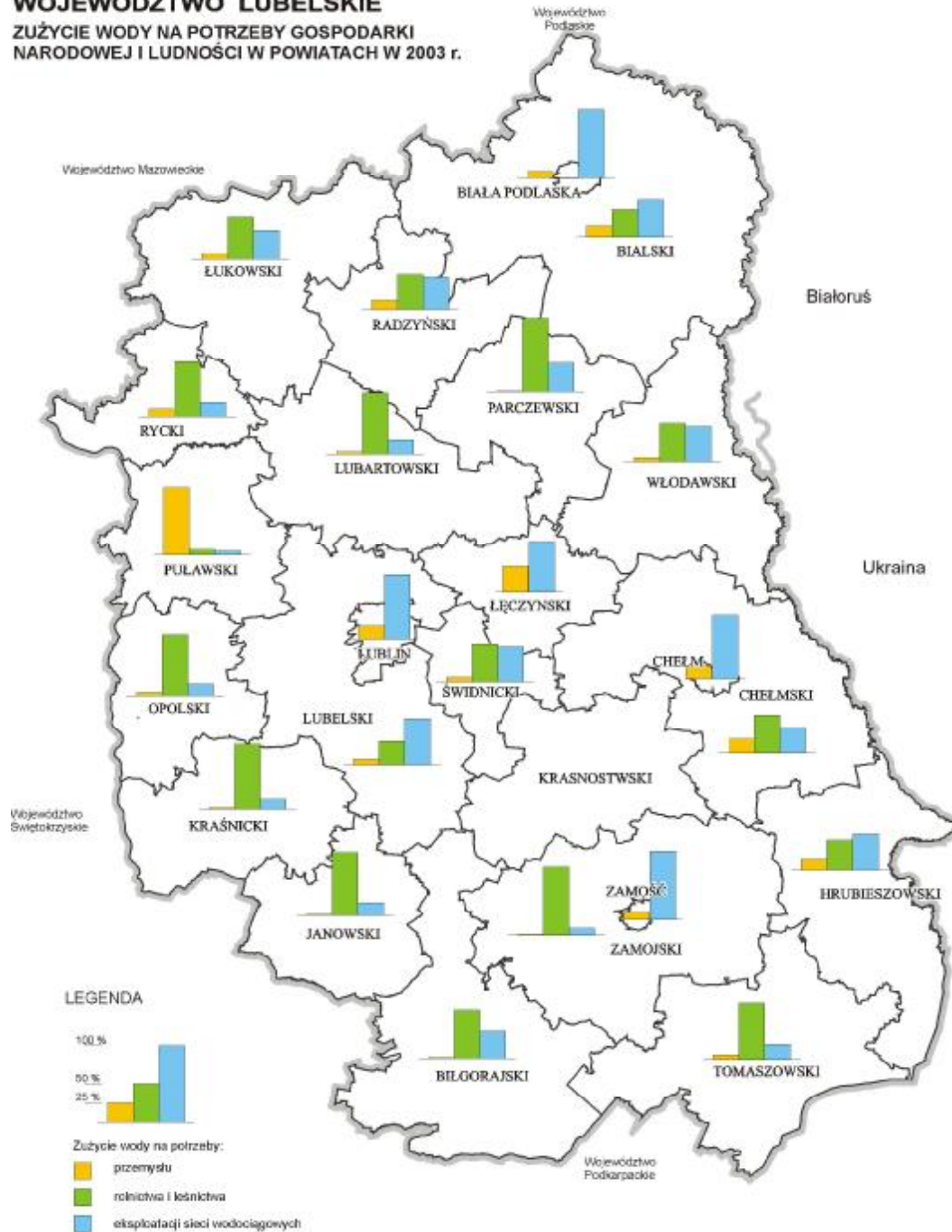
Ogólna pojemność całkowita zbiorników retencyjnych średniej (ponad 5hm³) i małej (ponad 0,2hm³) retencji w województwie wynosi 80,96hm³. Ponadto istnieje znaczna ilość bardzo małych zbiorników o pojemności od kilkunastu do stu kilkudziesięciu tysięcy metrów sześciennych. Zbiorniki retencyjne skupione są na obszarach zlewni Wieprza i Bugu, a zwłaszcza w rejonie Kanału Wieprz – Krzna, gdzie pojemność zbiorników wynosi 45,94hm³. Znaczącymi zbiornikami retencyjnymi położonymi poza rejonem KWK jest zbiornik Nielisz na Wieprzu o pojemności 19,50hm³ i zbiornik Zemborzyce na Bystrzycy o pojemności 6,30hm³. Stawy rybne w województwie zajmują powierzchnię 5945ha.

W województwie lubelskim znajduje się (zgrupowanych w większości na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim) 67 jezior o powierzchni powyżej 1ha, z tego 61 jezior – to jeziora naturalne, a 6 jezior to jeziora ogroblowane i zamienione na zbiorniki retencyjne podczas budowy Kanału Wieprz –Krzna. Łączna powierzchnia wszystkich jezior wynosi 3177ha, objętość wody zretencjonowanej wynosi tylko 107mln m³.

Dla wzrostu retencji wodnej istotna jest zarówno budowa zbiorników jak też stałe lub okresowe retencjonowanie wody w korytach rzek, rowach melioracyjnych oraz ochrona retencji naturalnej.

Pobór wody na potrzeby gospodarki narodowej ogółem w województwie w 2003 roku wyniósł 313,7hm³ i zmniejszył się o 24,2hm³ w porównaniu do roku 1999. Zmniejszył się pobór wód zarówno na cele produkcyjne (stanowiący 29% poboru wody w województwie) w 2003 roku, jak i do nawodnień w rolnictwie i leśnictwie oraz uzupełnienia i napełniania stawów rybnych (42,8% poboru wód), i na eksploatację sieci wodociągowej (28,2% poboru wody w województwie w 2003 roku).

WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE
ZUŻYCIE WODY NA POTRZEBY GOSPODARKI
NARODOWEJ I LUDNOŚCI W POWIATACH W 2003 r.

Zmniejszyło się również zużycie wody na potrzeby gospodarki narodowej i ludności. W 2003 roku zużycie wody ogółem wynosiło 291,5hm³ i było niższe o 26,6 hm³ od zużycia wody w 1999 roku. Zmniejszyła się ilość zużywanej wody przez przemysł, rolnictwo i leśnictwo a także na potrzeby eksploatacji sieci wodociągowej. Przemysł w 2003 roku zużył 87,7hm³ wody – 30,1% ogółu zużywanej w województwie wody (31,5% w 1999r), w Polsce – przemysł zużywał w 2003 roku 74,5% wody. Rolnictwo i leśnictwo zużyło 143,2hm³ – 46% ogółu zużywanej w województwie wody (w kraju –9,7%) i jest to najwyższy wskaźnik zużycia wody przez rolnictwo i leśnictwo w kraju (45,2% w 1999 roku). Na potrzeby eksploatacji sieci wodociągowej w 2003 roku zużyto 69,6hm³ wody – 23,9% ogółu zużytej w województwie wody (23,3% w 1999 roku). W kraju w 2003 roku na potrzeby eksploatacji sieci wodociągowej zużyto 15,8% wody.

Zasoby glebowe

Użytki rolne (wg granic administracyjnych, bez gruntów nie stanowiących gospodarstw rolnych) w czerwcu 2003 roku zajmowały powierzchnię 1432,8tys.ha - 57,1% powierzchni województwa (w kraju 51,7%). Trwa proces systematycznego zmniejszania się zasobów gleb pod użytkami rolnymi, W odniesieniu do roku 2000 powierzchnia użytków rolnych w 2003 roku była mniejsza o 249,5tys.ha (w kraju o 1642,9tys.ha). Głównym powodem zmniejszania powierzchni użytków rolnych było zalesienie gleb mineralnych o niskich klasach bonitacyjnych.

Zasoby leśne

Powierzchnia gruntów leśnych ogółem w 2003 roku wynosiła 569,9tys.ha. W odniesieniu do roku 1999 powierzchnia gruntów leśnych wzrosła o 10,4tys.ha. Lesistość województwa w 2003 roku wynosiła 22,4% powierzchni województwa przy lesistości Polski 28,6% i sytuowała województwo lubelskie na 14 miejscu w kraju. W porównaniu do roku 1999 lesistość województwa zwiększyła się o 0,4%.

Lasy w powierzchni gruntów leśnych zajmowały w 2003 roku powierzchnię 561,5tys.ha (o 10tys. więcej niż w 1999r) i stanowiły 98,5% powierzchni gruntów leśnych. Grunty związane z gospodarką leśną zajmowały w 2003 roku powierzchnię 8,4tys.ha (o 0,3tys.ha więcej niż w 1999 roku) i stanowiły 1,5% powierzchni gruntów leśnych.

Lasy publiczne w 2003 roku zajmowały 344,2tys.ha (o 0,9tys.ha więcej niż w 1999r) i stanowiły 60,4% powierzchni gruntów leśnych, 61,3% powierzchni lasów. W lasach publicznych lasy będące w Zarządzie Lasów Państwowych zajmowały w 2003 roku powierzchnię 323,1tys.ha (o 1,9tys.ha większą niż w 1999r.) i stanowiły 56,7% powierzchni gruntów leśnych, 57% powierzchni lasów.

Lasy prywatne zajmowały w 2003 roku powierzchnię 217,3tys.ha (o 9,2tys.ha więcej niż w roku 1999) i stanowiły 38,1% powierzchni gruntów leśnych, 38,7% powierzchni lasów.

W podregionach zajmowały one powierzchnię:

- w lubelskim – 94,9tys.ha,
- w chełmsko-zamojskim – 68,8tys.ha,
- w białkopodlaskim – 53,7tys.ha.

Wśród powiatów zajmowały one powierzchnię:

- największą – w powiecie biłgorajskim – 31,0tys.ha, bialskim 30,0tys.ha, zamojskim – 17,1tys.ha,
- najmniejszą – w powiecie hrubieszowskim – 2,5tys.ha, świdnickim – 2,6tys.ha, łęczyńskim – 3,6tys.ha.

Największą lesistością odznaczał się podregion białkopodlaski 27,3%. Kolejne miejsce zajęły: podregion chełmsko-zamojski z lesistością 21,6% i podregion lubelski – 20,1%.

Wśród powiatów największa lesistość charakteryzowała: powiat janowski – 39%, włodawski – 38,5%, biłgorajski – 38,2%, najmniejsza lesistość – powiat lubelski – 10,1% i świdnicki – 10,9%.

Grunty leśne zajmowały w 2003 roku największą powierzchnię w podregionie chełmsko-zamojskim – 203,9tys.ha, a następnie w podregionie lubelskim – 200,3tys.ha i podregionie białkopodlaskim – 165,7tys.ha. Wśród powiatów największe powierzchnie gruntów leśnych położone były w: powiecie białskim – 71,8tys.ha, biłgorajskim – 65,0tys.ha, włodawskim – 49,4tys.ha, zamojskim – 40,1tys.ha, najmniejsze powierzchnie – w powiatach: świdnickim – 5,2tys.ha, łączyńskim – 8,6tys.ha, ryckim – 13,2tys.ha, hrubieszowskim – 16,8tys.ha, lubelskim – 17,1tys.ha.

Największą powierzchnię lasów (podobnie jak gruntów leśnych) posiadał w 2003 roku podregion chełmsko-zamojski – 200,8tys.ha, i kolejno podregion lubelski – 197,6tys.ha, podregion białkopodlaski – 163,2tys.ha.

W 2003 roku w lasach w Zarządzie Lasów Państwowych dominującym gatunkiem drzew była sosna i modrzew, stanowiące 66,3% powierzchni lasów (w 1999r – 65,8%). W odniesieniu do 1999 roku nastąpił wzrost udziału buka (z 1,7% do 1,8% powierzchni lasów w 2003 roku). W okresie 1999-2003 zmniejszył się udział takich drzew jak: dąb, jesion, klon, jawor i wiąz z 15,3% do 15,1% powierzchni lasów, brzoza i robinia akacjowa z 7,2% do 6,9% powierzchni lasów, grab, osika, lipa, wierzba i topola z 2,5% do 2,4% powierzchni lasów. Nie zmienił się udział świerku (0,3%), jodły i jedlicy -1,0% powierzchni lasów i olchy (6,2%). W latach 1999 – 2003 wzrastał udział drzewostanów starszych klas wieku: IV klasy (61-80lat) z 23,8% do 24,9% powierzchni lasów i V klasy i wyższej (81 lat i więcej) z 17,9% do 19,6% powierzchni lasów przy jednoczesnym zmniejszającym się udziale drzewostanów w młodszych klasach wieku.

W 2003 roku w województwie zalesiono 1414ha użytków rolnych i nieużytków (1251ha stanowiły lasy prywatne, 163ha – lasy publiczne). Największe powierzchnie zalesiono w powiatach: chełmskim – 177ha, białskim – 148ha, włodawskim – 128ha, tomaszowskim – 127ha, parczewskim – 115ha. Najmniej powierzchni zalesiono w powiatach: świdnickim – 7ha, łączyńskim – 16ha, kraśnickim – 16ha, hrubieszowskim – 27ha. Zalesienie w województwie wzrosło z 21,7% w 2000 roku do 22,1% w roku 2003.

Na terenie województwa w 2003 roku hodowlą sadzonek drzew i krzewów leśnych służących do nasadzeń zajmowały się 4 szkółki (w 1999 roku 2 szkółki) o powierzchni produkcyjnej 20ha (w 1999r. – 17ha). W 2003 roku nasadzono 66tys. sadzonek drzew (w 1999r. 55,8tys.), w tym na gruntach prywatnych 43tys. sadzonek drzew (w 1999r. 30tys. sadzonek drzew). Na nieużytkach przemysłowych nasadzono 1,7tys. sadzonek drzew (w 1999r. 11tys. sadzonek drzew). W 2003 roku nasadzono 21,6tys. sadzonek krzewów (w 1999 – 36,4tys. sadzonek), w tym na gruntach prywatnych 9tys. krzewów (w 1999r. 15,7tys sadzonek krzewów). Na nieużytkach przemysłowych nasadzono 0,4tys. sadzonek krzewów (w 1999r. – 1,1tys. sadzonek krzewów).

Powierzchnia gruntów przewidzianych do zalesienia w latach 2001-2020 (wg Krajowego Programu Zwiększania Lesistości z 2003r.) wynosi 64tys.ha (w sektorze państwowym 7,3tys.ha, w sektorze niepaństwowym 56,7tys.ha).

Realizacja zalesień oprócz powiększania możliwych do gospodarczego wykorzystania zasobów leśnych powinna mieć na celu optymalizację wykorzystania naturalnych możliwości gleb oraz skuteczną ochronę różnorodności biologicznej i krajobrazowej.

Gospodarka leśna w województwie przyczynia się do wzrostu zasobów drzewnych na pniu. Grubizna brutto ogółem wzrosła z 64,2hm³ w 1999r do 69,6hm³ w 2003 roku. Na 1 hektar powierzchni zalesionej w 1999 roku przypadało 212m³ grubizny, a w 2003 roku – 217m³ grubizny brutto. Wzrosły zasoby drzewne na pniu w drzewostanach wyższych klas wieku: IV klasy wieku (61-80lat) z 31,7% w 1999 roku do 32,2% w 2003 roku oraz zasoby V i wyższej klasy (81lat i więcej) z 25,4% w 1999r. do 28,1% w 2003r.

Największy udział w zasobach drzewnych na pniu (grubizny brutto) wśród gatunków drzew mają sosna i modrzew (wzrost z 71,6% w 1999r do 71,7% w 2003r.). Zaznaczył się również wzrost zasobów drzewnych buka z 2,0% w 1999r. do 2,2% w 2003r.

Gospodarka leśna przyczyniła się również do wzrostu pozyskiwania drewna. Pozyskiwanie drewna (grubizny) na 100ha powierzchni lasów w ciągu roku wzrosło z 234,1m³ w 2000 roku do 237,4m³ w 2003 roku. W lasach publicznych w 2003 roku na 100ha powierzchni lasów pozyskiwano 335,5m³ drewna (grubizny), w tym w lasach własności Skarbu Państwa 336,4m³. W lasach prywatnych pozyskiwano 82,1m³ grubizny na 100ha powierzchni lasów. Wzrosło też pozyskiwanie drewna (grubizny) ogółem z zadrzewień z 40,0dam³ w 1999r. do 43,2dam³ w roku 2003. Pod względem pozyskiwania drewna (grubizny) na 100ha powierzchni lasów w ciągu roku województwo lubelskie zajmowało w 2003 roku 15 lokatę w kraju.

Zieleń na terenie miast spełnia wiele ważnych funkcji: przyrodniczą, klimatyczną, hydrologiczną, krajobrazową i wypoczynkową, podnosi jakość środowiska miejskiego jako miejsca zamieszkania.

Parki, zieleńce i tereny zieleni osiedlowej zajmowały w miastach woj. lubelskiego w 2003r. powierzchnię 2 025,9ha (większą niż w 1999r. o 140,5ha), co stanowiło 2,1% powierzchni miast. Na 1 mieszkańca miasta przypadało 19,8m² tej powierzchni. W 2003 roku istniało w miastach 48 parków spacerowo – wypoczynkowych (w 1999r. – 44) i 550 zieleńców (w 1999r. – 594).

Zieleń uliczna (towarzysząca komunikacji miejskiej) zajmowała w 2003r. powierzchnię 834,4ha (mniejszą od 1999r. o 2,3ha).

Walory dziedzictwa przyrodniczego

Zasoby biotyczne Lubelszczyzny zostały docenione w krajowych i międzynarodowych systemach przyrodniczych. Najcenniejszą pod względem przyrodniczym częścią województwa są: Polesie (w tym Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie), Rostocze z Puszcą Solską, dolina Wisły i Bugu.

W 2002r. na terenie województwa utworzony został Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie” W ukraińskiej części Polesia Zachodniego projektuje się utworzenie Szackiego Rezerwatu Biosfery. Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie” jest dziewiątym Rezerwatem Biosfery w Polsce. Rezerwat zajmuje powierzchnię 139917ha, położony jest na obszarze 19 gmin i 5 powiatów.

Trwają prace nad utworzeniem Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Rostocze”, obejmującego najcenniejszy przyrodniczo obszar Rostocza na terenie Polski i Ukrainy.

Kompleksowy system walorów przyrodniczych województwa przedstawia Krajowa Sieć Ekologiczna ECONET-PL, będąca częścią Europejskiej Sieci Ekologicznej – ECONET. W granicach województwa lubelskiego wyodrębniają się elementy sieci:

- 5 obszarów węzłowych o znaczeniu międzynarodowym (Środkowej Wisły, Poleski, Doliny Dolnego Bugu, Rostoczański i Lasów Janowskich);
- 4 obszary węzłowe o znaczeniu krajowym (Siedlecki, Południworostoczański, Zamojski i fragment Doliny Środkowego Sanu);

- 3 korytarze ekologiczne o znaczeniu międzynarodowym (Włodawski Bugu, Biłgorajski i Wołyński Bugu);
- 4 korytarze o znaczeniu krajowym (Wzniesień Urzędowskich i Roztocza Zachodniego, doliny Wieprza, doliny Dolnego Wieprza oraz doliny Krzny).

Z chwilą przystąpienia do Unii Europejskiej Polska została zobligowana do wyznaczenia obszarów Europejskiej Sieci Ekologicznej NATURA 2000. W ramach sieci NATURA 2000 wyznaczane są Obszary Specjalnej Ochrony (OSO) i Specjalne Obszary Ochrony (SOO). W procesie tworzenia sieci wykorzystane były informacje o ostojach przyrodniczych z programu CORINE biotopes.

Na Lubelszczyźnie do sieci NATURA 2000 wstępnie zakwalifikowano 25 ostoi siedliskowych (20 całkowicie i 5 częściowo położonych w województwie) o powierzchni 87140,38ha i 20 ostoi ptasich (14 całkowicie i 5 częściowo położonych w województwie) o powierzchni 301352,74ha, stanowi to odpowiednio 3,5% i 12,0% powierzchni województwa lubelskiego. Łączna powierzchnia wynosi około 322800ha, co stanowi około 12,8% obszaru województwa. Na Lubelszczyźnie w obrębie ostoi siedliskowych stwierdzono występowanie:

- 8 gatunków roślin z Załącznika II – Dyrektywy Siedliskowej (z 37 gatunków występujących w Polsce): starodub łukowy, lipiennik Loesela, marsylia czterolistna, obuwik pospolity, sierpowiec błyszczący, leniec bezpodkwiatowy i aldrawanda pęcherzykowata,
- 31 gatunków zwierząt z Załącznika II Dyrektywy Siedliskowej (z 129 gatunków w Polsce): wilk, ryś, bóbr europejski, wydra, mopek, nocek Bechsteina, nocek duży, nocek łydkowłosy, żółw błotny, kumak nizinny, traszka grzebieniasta, minóg ukraiński, minóg rzeczny, minóg strumieniowy, piskorz, boleń, koza, koza złotawa, różanka, głowacz białopłetwy, kielb białopłetwy, skójką gruboskorupowa, pływak szerokobrzegi, czerwonończyk nieparek, modraszek nausitous, modraszek telejus, przeplatka aurinia, przeplatka maturalna, strzępotek edypus, trzepla zielona i zalotka większa.

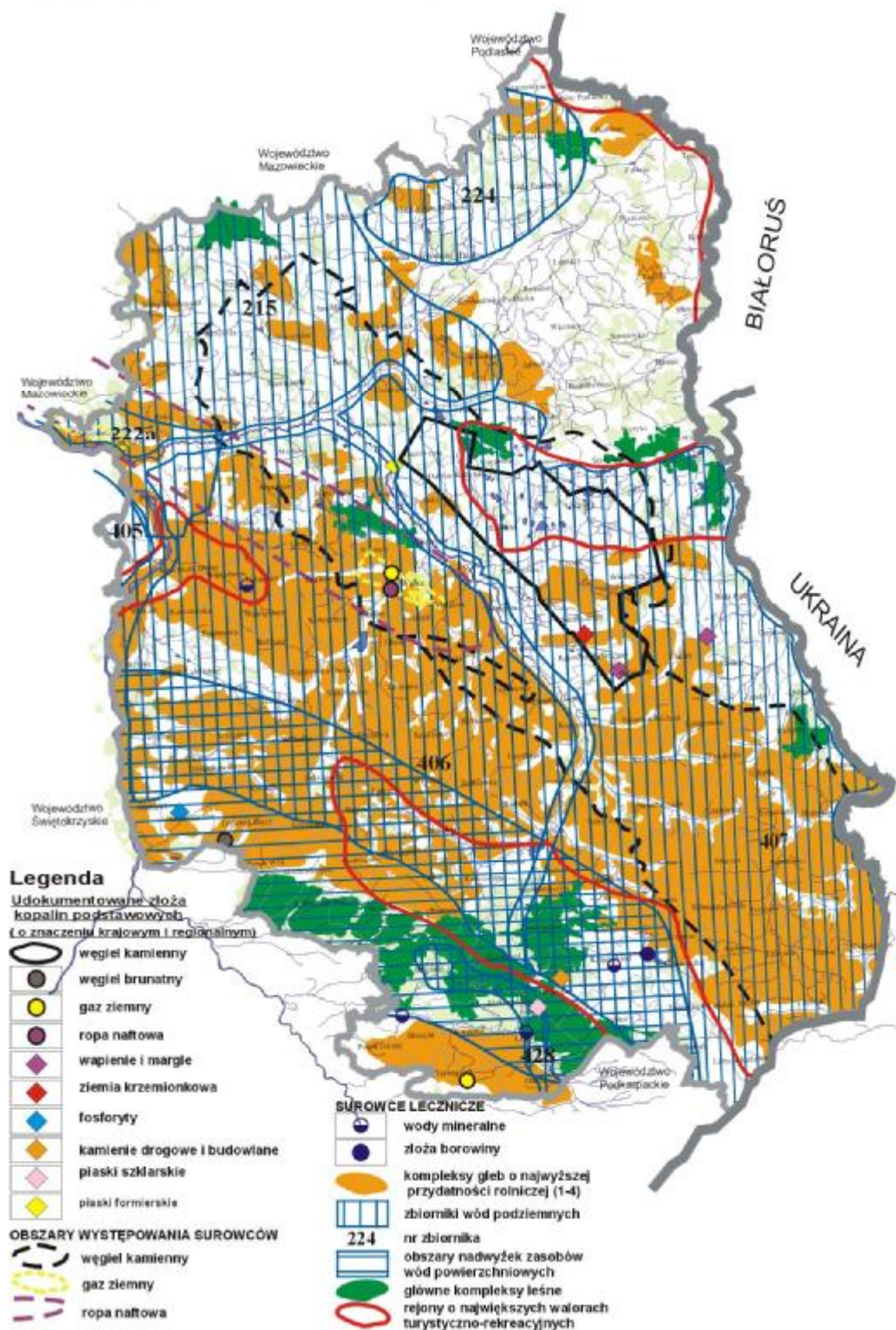
W obrębie ostoi ptasich stwierdzono występowanie 50 gatunków ptaków z Załącznika Dyrektywy Ptasiej (z 129 występujących w Polsce).

Należy spodziewać się, że w województwie lubelskim z chwilą rozszerzenia list o gatunki i siedliska proponowane przez Polskę wzrośnie powierzchnia obszarów zakwalifikowanych do sieci NATURA 2000. Na Lubelszczyźnie z gatunków proponowanych do rozszerzenia Załącznika II Dyrektywy Siedliskowej występują: suseł perełkowany, modraszek alkon, czerwonończyk fioletek, strzebla przekopowa, zmijowiec czerwony, dziewięcśił popłocholistny. Jako siedliska proponowane do rozszerzenia Załącznika I zakwalifikowano występujące na obszarze województwa lubelskiego grądy subkontynentalne i wyżynne jodłowe bory mieszane.

Część obszarów wstępnie wyznaczonych w województwie ostoi sieci NATURA 2000 nie pokrywa się z obszarami dotychczas objętymi ochroną prawną.

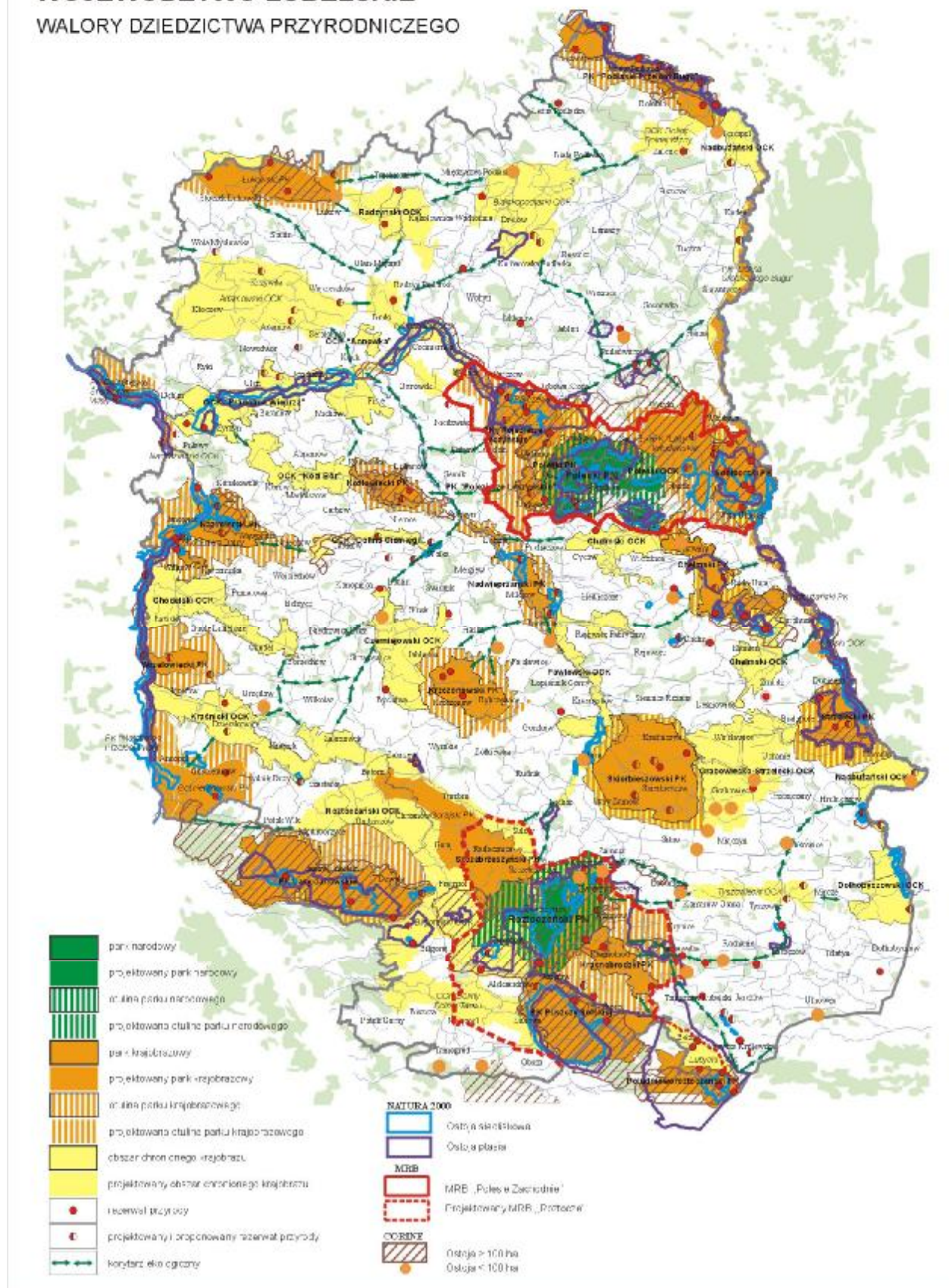
Sieć NATURA 2000 nie zastąpi dotychczasowej prawnej ochrony przyrody i systemu obszarów chronionych w Polsce, ale uzupełni o zasady zachowania dziedzictwa przyrodniczego w skali kontynentu. Poszczególne państwa członkowskie UE będą miały obowiązek formalnego ustanowienia na swoim terenie ostoi zakwalifikowanych przez Komisję Europejską, ustalając jednocześnie formy i zasady trwałej ochrony ich walorów i zasobów.

WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE GŁÓWNE ZASOBY NATURALNE

WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE

WALORY DZIEDZICTWA PRZYRODNICZEGO

Ochrona środowiska

Obszary chronione na podstawie ustawy o ochronie przyrody w województwie lubelskim zajmowały w 2003 roku powierzchnię 572104,5 ha, co stanowiło 22,8% powierzchni ogólnej województwa (w kraju obszary prawnie chronione stanowiły 32,5% powierzchni). Pod względem powierzchni obszarów chronionych województwo zajmuje 9 miejsce w kraju.

Na krajowy system obszarów chronionych w 2003 roku w województwie lubelskim składały się:

- 2 parki narodowe (Poleski Park Narodowy i Roztoczański Park Narodowy) – obejmujące powierzchnię 18245,1 ha (0,7% powierzchni ogólnej województwa);
- 17 parków krajobrazowych (Skierbieszowski, Lasy Janowskie obejmujący teren województwa podkarpackiego, Puszczy Solskiej, Szczebrzeszyński, Chełmski, Podlaski Przełom Bugu obejmujący również teren województwa mazowieckiego, Kazimierski, Krzczonowski, Strzelecki, Pojezierze Łęczyńskie, Sobiborski, Krasnobrodzki, Nadwieprzański, Kozłowiecki, Poleski, Wrzelowiecki, Południworoztoczański położony w większości w granicach województwa podkarpackiego)- obejmujące powierzchnię 233596,4 ha (9,3% powierzchni województwa);
- 82 rezerваты przyrody (11 faunistycznych, 6 krajobrazowych, 34 leśnych, 14 torfowiskowych, 6 florystycznych, 1 wodny, 3 przyrody nieożywionej, 7 stepowych), - zajmujące powierzchnię 11378,2 ha (0,5% powierzchni ogólnej województwa);
- 17 obszarów chronionego krajobrazu (Łukowski OCK, Radzyński OCK, Chełmski OCK, Grabowiecko-Strzelecki OCK, Pawłowski OCK, Poleski OCK, Kraśnicki OCK, Chodelski OCK, Czerniejowski OCK, OCK „Dolina Ciemięgi”, OCK „Kozi Bór”, OCK „Pradolina Wieprza”, OCK „Annówka”, Dołhobyczowski OCK, Nadbużański (Kodeński) OCK, Nadbużański (Hrubieszowski) OCK, Roztoczański OCK) – zajmujące powierzchnię 300857,1 ha (12,0% powierzchni ogólnej województwa);

Ochroną indywidualną objęte były w województwie w 2003 roku obiekty:

- 191 użytków ekologicznych, zajmujących 725,4 ha (0,3% powierzchni ogólnej województwa);
- 4 stanowiska dokumentacyjne o powierzchni 4,5ha;
- 7 zespołów przyrodniczo-krajobrazowych o powierzchni 768,8 ha;
- 1544 pomniki przyrody (1104 pojedynczych drzew, 272 grup drzew, 41 alei, 51 głazów narzutowych, 76 skałek, grot i innych).

W 2003 roku powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona wzrosła w odniesieniu do 2000 roku o 2084,6 ha (o 0,1% powierzchni ogólnej województwa). Powierzchnia parków narodowych, rezerwatów przyrody i zespołów przyrodniczo krajobrazowych nie uległa zmianie od 2000 roku. Powiększona została o 2457 ha powierzchnia parków krajobrazowych (zmiany w powierzchni Chełmskiego Parku Krajobrazowego). Zmniejszyły się powierzchnie: obszarów chronionego krajobrazu o 123,2ha, stanowisk dokumentacyjnych o 13,2 ha, użytków ekologicznych o 236 ha oraz zmniejszyła się o 1 liczba pomników przyrody.

Największą powierzchnią o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronioną odznaczał się w 2003 roku podregion lubelski, w którym obszary chronione zajmowały 266995,5 ha (27,1% powierzchni podregionu). Kolejne miejsca zajmowały: podregion chełmsko-zamojski, w którym obszary chronione zajmowały 212699,9 ha (22,9% powierzchni podregionu) i podregion białskopodlaski, w którym obszary prawnie chronione zajmowały 92409,1 ha (15,5% powierzchni podregionu). W odniesieniu do roku 2000 powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona zwiększyła się

w podregionie chełmsko-zamojskim o 0,3% powierzchni podregionu, w pozostałych podregionach pozostała na niezmiennym poziomie.

Wśród powiatów największą powierzchnią o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronioną charakteryzowały się: powiat janowski (63,% powierzchni ogólnej), opolski (45,9% powierzchni ogólnej), chełmski (43,1% powierzchni ogólnej), włodawski (40,7% powierzchni ogólnej). Najmniejszą powierzchnią prawnie chronioną charakteryzują się powiaty: radzyński (0,9% powierzchni ogólnej), tomaszowski (10,5% powierzchni ogólnej), rycki (11,8% powierzchni ogólnej).

Sieć obszarów chronionych województwa lubelskiego nie stanowi spójnego systemu. Po reformie administracyjnej kraju w województwie lubelskim funkcjonują cztery systemy obszarów chronionych, kształtowanych w 4 byłych województwach, rozwijane według odmiennych koncepcji i w różnym stopniu zaawansowane w dążeniu do zabezpieczenia przed degradacją najcenniejszych przyrodniczo obszarów.

Niespójność sieci obszarów chronionych w województwie oraz brak ochrony prawnej wielu cennych przyrodniczo obszarów może prowadzić do zubożenia zasobów przyrody województwa.

Z ważniejszych zwierząt chronionych na terenie województwa w 2003 roku (wg danych szacunkowych) przebywało: 1650 bobrów (w kraju 39453), 135 wilków (w kraju 690), 164 głuszców (w kraju 657), 44 cietrzewi (w kraju 2072), 7 rysy (w kraju 192).

W lasach państwowych województwa lubelskiego w 2003 roku istniały 263 strefy ochronne, utworzone dla ochrony miejsc rozrodu gatunków zwierząt: bociana czarnego, bielika, orlika krzykliwego, głuszcza, puchacza i żółwia błotnego. Strefy ochrony ścisłej i częściowej zajmowały łącznie ponad 17tys. ha.

W województwie lubelskim w 2003r. w ramach realizacji „Krajowej strategii ochrony i racjonalnego użytkowania różnorodności biologicznej” wykonywane były przez wojewódzkie służby ochrony przyrody m.in. następujące zadania:

- Program ochrony susła perełkowanego w Polsce, mający na celu:
  - odtworzenie właściwych warunków siedliskowych na terenach występowania zwartych kolonii tego gatunku,
  - doprowadzenie do wzrostu liczebności i rozmieszczenia arealu występowania susłów,
  - przywrócenie i utrwalenie gospodarki pastwiskowej na obszarach występowania susłów.
- Program ochrony żółwia błotnego na obszarze Sobiborskiego i Chełmskiego Parku Krajobrazowego, mający na celu:
  - ochronę i renaturyzację siedlisk żółwia błotnego,
  - mechaniczne zabezpieczenie lęgówisk przed presją drapieżników,
  - pomoc młodym żółwiom w dotarciu z lęgówisk do zbiorników wodnych.

W ramach zadania realizowanego wspólnie z Nadleśnictwem Sobibór oraz Nadleśnictwem Chełm, z udziałem stowarzyszenia Lokalna Akcja na Rzecz Środowiska Ziemi Chełmskiej, zabezpieczono łącznie ponad 160 gniazd żółwi.
- Projekt „Ochrona ekosystemów bagiennych w Sobiborskim Parku Krajobrazowym”.
- Program aktywnej ochrony głuszcza. Program ma na celu zabezpieczenie, poprzez aktywne kształtowanie biotopów, największej, poza obszarami górskimi, populacji głuszcza w Polsce, występującej na obszarze Lasów Janowskich i Puszczy Solskiej.
- „Program ochrony bociana białego”. Program polega na zabezpieczaniu gniazd narażonych na zniszczenie, poprzez przeniesienie ich w inne bezpieczne miejsca, a usytuowanych na słupach energetycznych - poprzez montaż specjalnych konstrukcji metalowych, wynoszących gniazdo ponad przewody energetyczne. Łącznie zabezpieczono ok.250 gniazd.

- Program ochrony stanowisk języczki syberyjskiej na obszarze Chełmskich Torfowisk Węglanowych. Gatunek ten należy do najrzadszych w Polsce. Sporządzono inwentaryzację oraz wykonano zabiegi pielęgnacyjne, polegające na usunięciu siewek konkurujących roślin.

Rozpoczęto prace nad projektem „Ochrona środowiska przyrodniczego Lubelszczyzny przed introdukcją żółwia czerwonolicygo”. Jest to projekt przeciwdziałający nowemu zagrożeniu dzisiejszych czasów, tj. zanieczyszczeniom biologicznym w postaci przenikania do dzikiej przyrody gatunków obcych. W tym przypadku dotyczy to północnoamerykańskich żółwi czerwonolice, popularnie hodowanych w domach, wypuszczanych w nieodpowiedzialny sposób do środowiska, gdzie jako konkurencyjnie silniejsze mogą zagrażać populacjom rodzimego gatunku - żółwia błotnego.

Niezależnie od form ochrony ustanowionych na podstawie ustawy o ochronie przyrody znaczna część obszarów i obiektów w województwie chroniona jest na podstawie innych przepisów prawnych, m.in. takich, jak: ustawa o ochronie dóbr kultury, o lasach, o lecznictwie uzdrowiskowym.

Powierzchnia lasów ochronnych w województwie w 2003 roku wynosiła 124,1tys ha (22,1% powierzchni lasów). Lasy ochronne w kraju zajmowały 37,3% powierzchni lasów. Lasy ochronne w Zarządzie PGL Lasy Państwowe zajmowały powierzchnię 123,1tys. ha, w lasach prywatnych – powierzchnię 0,9tys. ha. Powierzchnia lasów ochronnych zwiększyła się od 1999 roku o 6,2tys. ha (o 0,7% powierzchni lasów) i był to wzrost powierzchni w Lasach Państwowych.

Ponadto lasy województwa są chronione w Leśnym Kompleksie Promocyjnym Lasy Janowskie (1 z 13 leśnych kompleksów promocyjnych w 2003 roku w kraju), obejmującym powierzchnię 31620ha. Utworzony w 1994r. Leśny Kompleks Promocyjny „Lasy Janowskie” ma na celu promocję trwale zrównoważonej gospodarki leśnej i ochrony zasobów przyrody. Oprócz wdrażanych w nim rozwiązań dążących do uzyskania równowagi między gospodarczym wykorzystaniem lasu a zachowaniem i przywróceniem walorów przyrodniczych, prowadzona jest również działalność szkoleniowo – edukacyjna (utworzone zostały 3 ścieżki przyrodniczo-edukacyjne).

W 2003 roku na terenie województwa istniały 753 parki i ogrody historyczne o powierzchni 4299 ha, z czego 439 wpisano do rejestru zabytków, a 108 jest nierozpoznanych lub w stanie szczytkowym.

W dwóch istniejących na terenie województwa uzdrowiskach w Nałęczowie i Krasnobrodzie ustanowione zostały trzy strefy ochrony uzdrowiskowej (A,B,C).

Za potencjalne uzdrowiska uznaje się miejscowości: Celejów, Wólka Biska, Osuchy. Obszar wokół tych potencjalnych uzdrowisk chroniony jest planistycznie.

Środowisko kulturowe

Krajobraz kulturowy województwa lubelskiego zaliczany jest do bogatych w skali kraju pod względem liczby i różnorodności obiektów zabytkowych. Najstarsze znalezisko świadczące o obecności człowieka na tym obszarze pochodzi z okolic Włodawy (miejscowość Suszno) i datowane jest na okres 230-190 tys. lat p.n.e. Późniejsze ślady pobytu ludzi sięgają epoki paleolitu i pochodzą z Góry Puławskiej n/Wisłą. Nietrwale osady z epoki mezolitu zarejestrowano w dolinie Wisły, Wieprza i Bystrzycy oraz na lessowych wyżynach Lasu Stockiego i Okala. Kilkuhektarowe osady neolityczne znajdują się w pobliżu Wąwolnicy, Lasu Stockiego, Celejowa, Chodlika i Gródka n/Bugiem. Słowiańskie osady, zakładane na terenie dzisiejszej Lubelszczyzny we wczesnym średniowieczu datowane są na połowę VI w. Jeden z największych grodów powstał w Chodliku. Zachowały się także ślady

osad wczesnośredniowiecznych w okolicach Puław, Świerszczowa, Ewopola i Włostowic. Z okresu tworzenia się państwowości polskiej pochodzą Grody Czerwieńskie, spośród których Czerwień (918 r.) był najstarszym i największym grodem, a zarazem stolicą terytorium (obecnie wieś Czeremno, gm. Tyszowce). Ścisłą ochroną objęto 150 obiektów archeologicznych. Osobliwością na skalę województwa są szesnastowieczne podziemia kredowe ciągnące się pod Chełmską Starówką. Do osobliwości na Podlasiu można zaliczyć tzw. baby kamienne (m. Neple).

Ścieranie się różnych grup etnicznych, związanych z kolejnymi falami osadnictwa, pozostawiło niematerialne ślady obejmujące m.in. język, nazewnictwo, tradycje i zwyczaje. Zarysowują się wpływy Mazowszan (Mazurzy Podlascy i Bojarzy Międzyrzecy), Małopolan (Lasowiaci i Bojarzy Sandomierscy) oraz Grup Kresowych (Lubliniaci i grupa chełmska).

Już w X wieku pojawiły się na obszarze dzisiejszej Lubelszczyzny etniczne i kulturowe wpływy Rusi. Od tego czasu ziemie pogranicza cechuje wzajemne przenikanie kultur zachodnio- i wschodniosłowiańskich, wzmocnione w dobie Odrodzenia na skutek napływu osadników ormiańskich, niemieckich, tatarskich i żydowskich. Żydzi pojawili się na tych ziemiach w połowie XVI w. i ich wielowiekowa obecność wniosła znaczący wkład do kultury regionu. Nieliczne murowane bożnice, które przetrwały pomimo działań hitlerowskiego okupanta i upływu czasu /15 obiektów/ w większości pełnią inne funkcje. Zachowało się 6 cmentarzy żydowskich w: Hrubieszowie, Szczebrzeszynie, Józefowie, Biłgoraju, Międzyrzecu Podlaskim i Lublinie. Od XV i XVI w. na Podlasiu rozpoczęło się osadnictwo Tatarów tureckich, kontynuowane w czasach saskich. Do dzisiaj zachowały się po tej grupie etnicznej "mizary" w miejscowościach Lebedziew i Studzianka. W połowie XVI w. do Polski przybyli Ormianie. Ślady ich bogatego stylu w architekturze widoczne są głównie w Zamościu. W XVI w. aktywną działalność na tych ziemiach prowadzili kalwini, luteranie i arianie. Pozostałością po arianach jest grobiszczce na wzgórzu w Krynicy k/Rejowca oraz wieża obronna w Wojciechowie.

W czasach historycznych osadnictwo rozwijało się wzdłuż szlaków handlowych. Sieć osadniczą na przestrzeni wieków tworzyły 122 miasta. Najstarsze z nich to: Lublin (1317r.), Szczebrzeszyn (1340), Horodło (1366), Goraj (1373), Kraśnik (1377), Grabowiec (1388), Turobin (1389), Chełm (1392), Krasnystaw (1394) i Hrubieszów (1400). Ścisłą ochroną objęto 36 historycznych układów przestrzennych, w tym 31 układów urbanistycznych, 3 historyczne założenia przestrzenne i 2 układy ruralistyczne. Spośród nich układ urbanistyczny Zamościa wraz z zespołem ok. 120 zabytków architektury został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO oraz uznany za Pomnik Historii o szczególnym znaczeniu dla kultury narodowej. Staropolski zespół urbanistyczny w Kazimierzu Dolnym również uznano za Pomnik Historii, ze względu na uniwersalne wartości, autentyczność oraz pełny program budowli monumentalnych. Ponadto wyróżnia się układ urbanistyczny Lublina (XIV – lata 50 XXw.) wraz z pozostałością osady na wzgórzu Czwartek (XVII – XIX w.) oraz ukształtowany już od XIII wieku układ Chełma.

Jedynym zachowanym w dobrym stanie obiektem architektury obronnej i rezydencjonalnej jest Zamek Królewski w Lublinie. Ponadto zachowały się relikty dawnych zamków obronnych w Stołpiu (XIIIw.), Bochotnicy i Kazimierzu Dolnym (XIVw.), Janowcu, Krupem, Wojciechowie, Kryłowie, Łaszczowie, Zawieprzycach, Białej Podlaskiej, Kodniu, Orłowie Murowanym i Sielcu. Późniejsze budownictwo obronne reprezentowane jest przez twierdze w Dęblinie, Zamościu i system umocnień Twierdzy Brzeskiej. Przez południowe obszary województwa przebiega część pierścieniowego systemu umocnień Linii Mołotowa (gm. Lubycza Królewska).

Na terenie Lubelszczyzny dominują kościoły rzymskokatolickie (320 obiektów), mniej liczne są cerkwie prawosławne i unickie (54 obiekty) oraz bożnice (15 obiektów). Do najciekawszych budowli katolickich zaliczyć należy katedry w Lublinie i Zamościu, kościoły w Piotrowinie, Kazimierzu Dolnym, Uchaniach, Turobinie, Chełmie, Włodawie, Puławach, Kodniu, Lubartowie, Leśnej Podlaskiej, Zwierzyńcu, Gołębiu, Chodlu oraz kaplice Św. Trójcy w Lublinie i Loretańską w Gołębiu. Przetrzywały drewniane kościoły w Tomaszowie Lubelskim, Annopolu, Górecku Kościelnym i Borowicy. Spośród zachowanych cerkwi wyróżniają się obiekty w Jabłecznej, Kostomłotach, Hrubieszowie, Szczepieszynie, Chełmie, Włodawie, Dołhobyczowie i cerkwie drewniane w Chłopiatynie, Korczminie, Hrebennem i Dłużniowie. Na uwagę zasługują też zespoły klasztorne w Jabłecznej, Lublinie (3 zespoły), Radecznicy, Kazimierzu Dolnym, Leśnej Podlaskiej, Białej Podlaskiej, Chełmie i Szczepieszynie. Wśród zachowanych bożnic warto obejrzeć budowle w Zamościu, Włodawie, Łęcznej, Modliborzycach i Szczepieszynie. Wiele spośród zabytkowych zespołów sakralnych jest miejscem kultu. Największą popularnością cieszą się Wąwolnica, Lublin, Kodeń, Leśna Podlaska, Krasnobród, Pratulin (związane z wyznaniem rzymskokatolickim) oraz Jabłeczna i Kostomłoty (związane z wyznaniem prawosławnym).

W granicach województwa zachowały się również liczne założenia rezydencjonalne. Możliwe rody Lubomirskich, Czartoryskich, Jabłonowskich, Potockich, Radziwiłłów, Zamoyskich miały istotny wpływ na kształtowanie się sytuacji społeczno-politycznej w ciągu wieków. Ich wspaniałe rezydencje pozostały w Puławach, Kozłowie, Lublinie, Klemensowie, Kocku, Radzyniu Podlaskim. Ponadto zachowały się zespoły pałacowo-parkowe w Niezdowie i Rejowcu oraz pałace w Czemiernikach i Nałęczowie.

Zabytkowe obiekty użyteczności publicznej reprezentowane są przez tak znakomite przykłady, jak ratusz w Zamościu i Lublinie oraz Stare Łazienki w Nałęczowie. W latach 1998 - 2001 do rejestru zabytków wpisano 68 obiektów, skreślono 20.

Obszar województwa lubelskiego jest terenem szczególnie bogatym w wydarzenia i procesy historyczne ważne w skali narodu i państwa. Miały tu miejsce takie wielkie wydarzenia jak: zawarcie Unii Horodelskiej (1413 r.) i Unii Lubelskiej (1569 r.) oraz bitwy powstań narodowych (1794 r. i 1863 r.), wojen: I światowej, polsko - bolszewickiej (1920 r.) polsko - niemieckiej, polsko - sowieckiej (1939 r.) oraz liczne bitwy partyzanckie z okresu II wojny światowej. Na terenie województwa zlokalizowano 3 hitlerowskie obozy zagłady, w których zginęło łącznie ponad 1,2 mln osób; w Bełżcu (750 tys.), Majdanku (235 tys.) i Sobiborze (250 tys.). Jedynie na Majdanku zachowały się pozostałości obozowego zagospodarowania, które dzisiaj pełnią rolę muzeum martyrologii. Ponadto wymienić należy, obóz zagłady żołnierzy Armii Krajowej w Nowinach (gm. Susiec) oraz obóz ofiar NKWD i UB w Krzesimowie (gm. Mełgiew).

Wartość wysokiej atrakcyjności przestrzeni regionu o historycznych cechach kulturowych, nie jest dotąd w pełni wykorzystywana. Wobec niskiego poziomu świadomości społecznej, uwarunkowań gospodarki rynkowej, „nietykalnym prawie własności” w odniesieniu do niektórych obszarów, może on być bezpośrednio zaprzepaszczone.

Świadomość znaczenia oraz wyjątkowe i bardzo różnicowane bogactwo kulturowe województwa lubelskiego nie powinny zostać pominięte w polityce regionalnej. Niezbędne jest umiejętne eksponowanie jego autentyczności, indywidualności, co będzie stanowić szansę rozwoju społeczno - gospodarczego oraz jego promocji. Wśród obszarów i miejsc, dla których zachowane zasoby mogą stanowić szansę szeroko pojętej aktywności (w tym zwłaszcza w turystyce) należy wymienić:

- Obszar tzw. Trójkąta Kazimierz – Nałęczów – Puławy;

- Pojezierze Łęczyńsko – Włodawskie;
- Obszar Roztocza z m. Zamość, Krasnobród i Szczebrzeszyn;
- Rejon Polesia z Poleskim Parkiem Narodowym;
- Dolina Bugu – „Podlaski Przełom Bugu”;
- Lasy Janowskie;
- Rejon Nadwiślański – Przełomowej Doliny Wisły.

Działania na rzecz ochrony wartości kulturowych należy skierować przede wszystkim do miast i miejscowości z najcenniejszymi układami urbanistycznymi, wartościami krajobrazowymi, tradycją historyczną i zabytkowymi obiektami architektonicznymi, do których należą:

- wpisany na listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO oraz uznany za Pomnik Historii o znaczeniu dla kultury narodowej układ urbanistyczny Zamościa wraz z zespołem zabytków architektury;
- najcenniejsze miasta historyczne: Kazimierz Dolny ze staropolskim zespołem urbanistycznym uznany za Pomnik Historii; układ urbanistyczny Lublina i Chełma.

Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz tworzenie warunków do rozwoju i kształtowania tożsamości kulturowej powinny odbywać się między innymi poprzez stworzenie mecenatu ochrony zabytków w ramach montażu środków finansowych rządowych, samorządowych, prywatnych jak również wspierania rewitalizacji i rehabilitacji obiektów historycznych.

Osadnictwo

Sieć osadniczą regionu tworzy 213 gmin, w tym 41 miast. W hierarchii miast wyszczególnia się 4 miasta na prawach powiatu (Lublin, Chełm, Biała Podlaska, Zamość), 16 gmin miejskich i 21 gmin miejsko-wiejskich. W regionie funkcjonują 172 gminy wiejskie.

Sieć osadnicza województwa lubelskiego została ukształtowana w długotrwałym okresie historycznym. Zabytkowe układy ruralistyczne wsi to okolnice i owalnice, a także zachowane w różnym stopniu 62 historyczne układy urbanistyczne ośrodków miejskich. Na skutek tworzenia się pasmowych struktur zabudowy następuje degradacja historycznych układów ruralistycznych wsi we wschodnich obszarach przygranicznych oraz w strefie środkowej województwa.

Słabością rozwoju regionalnego i lokalnego województwa jest najrzadsza w Polsce sieć miast. Liczba miast w województwie wynosi 41, stanowi to 4,6% miast w kraju i plasuje województwo na 13 pozycji. Miasta zajmują 3,8% powierzchni województwa (w kraju 6,8%) daje to regionowi 15 pozycję w kraju.

Miasta zamieszkuje 1021 tys. mieszkańców. Dominującą rolę w strukturze funkcjonalnej obszaru pełni Lublin, który wraz ze Świdnikiem stanowi rdzeń Lubelskiego Obszaru Metropolitalnego (LOM). Jest to największy ośrodek miejski we wschodniej części kraju, odgrywający wiodącą rolę w obszarze pogranicza z Białorusią i Ukrainą.

Opracowana w 2001 roku wstępna delimitacja Lubelskiego Obszaru Metropolitalnego obejmuje 67 gmin w tym 10 ośrodków miejsko-gminnych i 3 miasta wydzielone. Obszar LOM zajmuje powierzchnię 7231,9km², co stanowi 28,8% powierzchni województwa lubelskiego i 2,3% powierzchni kraju. Na obszarze objętym wstępną delimitacją zamieszkiwało 900,9tys. osób, co stanowiło 40,4% ludności województwa i 2,3% ludności kraju. Niezbędne jest kontynuowanie prac analitycznych i studialnych dotyczących Lubelskiego Obszaru Metropolitalnego.

Następne w hierarchii miast są ośrodki ponadregionalne: Chełm, Biała Podlaska, Zamość. Żaden z tych ośrodków nie osiągnął zaludnienia 100tys. mieszkańców.

Tendencje zmniejszania się liczby ludności, jej charakterystyka demograficzna nie pozwalają w najbliższej przyszłości oczekiwać przyrostu ludności w tych miastach. Celem powinno stać się utrzymanie liczby mieszkańców, prawidłowe zagospodarowanie istniejących zasobów ludzkich, przy poprawie standardów życia. Celowi temu służyć może rozwój usług, poprawa obsługi administracyjno – gospodarczej przy uprawnieniu samorządów do wpływania na organizację sieci oddziałów i siedzib rejonowych takich usług jak sądy, banki, ZUS, administracja i inne. Obserwuje się działania w omawianym zakresie, które obejmują miasta ponadregionalne bez liczenia się z zasadami kształtowania ośrodków obsługi, a jedynie ku wygodzie zarządzającego.

Pozostałe miasta tworzą sieć ze słabą dynamiką demograficzną, co implikuje gorsze warunki obsługi ludności oraz słaby wpływ na konieczną restrukturyzację obszarów wiejskich. Sieć ta zbudowana jest z ośrodków regionalnych, ponadlokalnych i lokalnych.

Sieć osadniczą województwa stanowią także 172 ośrodki gminne wiejskie, które podobnie jak pozostałe ogniwa sieci osadniczej podlegają działaniu niekorzystnych zjawisk demograficznych, gospodarczych i społecznych. Przejawia się to w starzeniu się społeczeństwa, jego ubożeniu i apatii oraz braku aktywności, co zmniejsza możliwości generowania przedsiębiorczości i innowacji.

Sieć osadniczą podregionu białkopodlaskiego tworzą: miasto Biała Podlaska – siedziba powiatu grodzkiego i ziemskiego, ośrodki powiatowe, ośrodki miejsko-gminne i miejscowości wiejskie. Sieć miast, będących naturalnymi generatorami rozwoju podregionu jest bardzo rzadka, najrzadsza w skali województwa, tworzy ją tylko 6 miast. Na jedno miasto w podregionie przypada obszar ok. 996km², tj. ponad 50% więcej niż w województwie lubelskim, co oznacza większy od przeciętnego obszar obsługi przy generalnie mniejszym potencjale demograficznym. Potwierdzeniem tej oceny jest wskaźnik średniej odległości między miastami wynoszący 61km w podregionie, wobec ok. 25km w województwie. Na terenach miejskich zamieszkiwało tylko 38,7% ludności (woj. 46,8%), zaś na terenach wiejskich 61,3% (region 53,2%).

Pomimo tak niskiej urbanizacji, miasta podregionu charakteryzują się dość wysokim poziomem zainwestowania przestrzeni i koncentracją działalności gospodarczej. Stanowią one podstawowy i stabilny element sieci osadniczej decydującej o przestrzeni, strukturze i charakterze powiązań społecznych i gospodarczych.

Struktura funkcjonalna miast związana jest z hierarchią, jaką zajmują poszczególne ośrodki w sieci osadniczej oraz z wyposażeniem w usługi, infrastrukturą i powiązaniem komunikacyjnymi. Strukturę tę podtrzymuje funkcja administracyjna – powiatowa, pełniona przez 4 miasta spośród 6 miast podregionu. Dominującą rolę w strukturze funkcjonalnej odgrywa miasto Biała Podlaska z liczbą mieszkańców prawie 58tys. największy ośrodek miejski podregionu. Tu znajdują się centra życia kulturalnego, turystyki, ochrony zdrowia i szkolnictwa wyższego o znaczeniu ponadregionalnym. Miasto zalicza się do węzłowych ośrodków gospodarczych, wspierających ośrodek wojewódzki – Lublin. Pozostałe miasta podregionu to miasta małe o liczbie ludności od 10,34 do 17,28tys: Parczew, Włodawa, Radzyń Podlaski i Międzyrzec Podlaski. Ponadlokalne znaczenie tych miast wynika z aktywności gospodarczej w sferze produkcji i usług, w przypadku Włodawy – znaczenie ponadregionalne, gdzie znajduje się centrum życia kulturalnego i turystyki. Miasto Terespol z liczbą ludności 5,9tys pełni funkcję transgranicznego ośrodka z międzynarodowymi przejściami granicznymi. Wszystkie miasta pełnią ponadto funkcje związane z administracją i edukacją na poziomie średnim.

Dokonujące się w coraz większym stopniu rozpraszanie zabudowy oraz słabo urozmaicona struktura funkcjonalno-przestrzenna nie sprzyja poprawie jakości zagospodarowania przestrzennego podregionu. W podregionie 37 miejscowości wiejskich jest siedzibami ośrodków gminnych, które pod względem liczby ludności wykazują się dużym zróżnicowaniem od 2,5tys. do 11,3tys. osób.

Podregion chełmsko-zamojski z niespełna 37,3% ludności miejskiej (woj. 46,6%) zamieszkałej w 14 miastach należy do słabiej zurbanizowanych obszarów województwa. W obszarze tym wyróżnia się subregion chełmski, w którym ludność miast: Chełm, Krasnystaw i Rejowiec Fabryczny stanowi aż 65% ogółu ludności zamieszkałej ten obszar. Słabnąca dynamika demograficzna miast (malejący przyrost naturalny i ujemne saldo migracji) implikuje coraz gorsze warunki obsługi otoczenia oraz koniecznej restrukturyzacji obszarów wiejskich. Najliczniejsze są miasteczka małe i bardzo małe (razem 11 miast), a następnie miasta duże i średnie (4 miasta). Funkcja małych miast sprowadza się głównie do dostarczania podstawowych dóbr i usług (np. Rejowiec Fabryczny), co nie stwarza zbyt korzystnych perspektyw rozwojowych.

Rozmieszczenie ludności w poszczególnych grupach miast wskazuje na znaczne zróżnicowanie wewnątrz podregionu. Około 6,5% ludności miejskiej zamieszkuje ośrodki bardzo małe, 19,6% - ośrodki małe, 19,1% - ośrodki średnie oraz 54,8% - miasta duże (Chełm i Zamość).

Sieć miejska podregionu jest rzadka. Statystycznie 1 miasto obsługuje obszar o powierzchni 664 km² (w woj. – 613 km²).

W systemie osadniczym wyraźnie zaznacza się kilka poziomów hierarchicznych, które wydziela się w zależności od zakresu pełnionych funkcji oraz zasięgu oddziaływania zgromadzonego potencjału. Ośrodek ponadregionalny Chełm i Zamość koncentruje działalności związane z obsługą mieszkańców w skali regionalnej i ponadregionalnej: funkcje administracyjne, edukacyjne na poziomie wyższym, specjalistyczna służba zdrowia, instytucje kulturalne obsługa turystyki i współpraca transgraniczna, instytucje otoczenia biznesu, centra przedsiębiorczości, regionalne i lokalne media.

Ponadlokalny ośrodek zrównoważonego rozwoju - Krasnystaw pełniący funkcję wyspecjalizowanego ośrodka przemysłowego o zasięgu wykraczającym poza granice miasta. Miasto rejonie Fabryczny oraz wiejskie ośrodki gminne mają znaczenie lokalne (z wyjątkiem Garbowa, ośrodka przetwórstwa rolno – spożywczego o znaczeniu ponadlokalnym). Osadnictwo wiejskie stanowi 1541 wsi (ok. 37% ogółu ośrodków wiejskich województwa).

Podregion lubelski obejmuje obszar 9,8tys.km² (39% powierzchni województwa) i liczy 1215tys. mieszkańców (55,5% ludności województwa). Podregion obejmuje obszar 10 powiatów ziemskich i 1 grodzki. Jest to najliczniej zaludniony i najbardziej zurbanizowany podregion województwa lubelskiego. Średnia gęstość zaludnienia w podregionie wynosi 123osoby/1km² powierzchni. Dla porównania – średnia gęstość zaludnienia w województwie lubelskim wynosi 87osób/1km² (w kraju 122osoby/1km²). W granicach podregionu znajduje się 21 miast ze wszystkich 41 w województwie, w tym Lublin – stolica regionu, największy ośrodek miejski wschodniej Polski, liczący 356,6tys. mieszkańców. Mieszkańcy miast stanowią 53,7%, gdy średnio w województwie – 46,6% a w kraju 61,7%.

Podregion lubelski ma prawidłowo ukształtowaną sieć osadniczą, która powinna być wzbogacana w bazę ekonomiczną i usługową. Kluczowe znaczenie dla całego regionu ma wykreowanie Lublina jako ośrodka rangi europejskiej, na bazie obszaru o zakładanej liczbie mieszkańców powyżej 500tys.

Dla zrównoważonego rozwoju obszaru niezwykle istotne znaczenie ma sieć i rozmieszczenie miast, które stają się siłą motoryczną rozwoju swoich podregionów a także koncentracja funkcji lokalnych zwłaszcza w ośrodkach gminnych i większych miejscowościach. To właśnie wzmacnia spójność terytorialną.

Układ sieci osadniczej województwa należy uznać za niekorzystny, głównie ze względu na niską rangę stolicy regionu – Lublina (wg IBnGR). Mimo, że jest miastem dużym, nie ma aż tak znaczącej siły oddziaływania, która jest w stanie objąć całe rozległe województwo i relatywnie dużą liczbę ludności wiejskiej.

W polityce regionalnej szczególne znaczenie przypisuje się ośrodkom metropolitalnym jako generatorom rozwoju i transmisji innowacji. Lublin także ze względu na położenie, historycznie kształtowaną pozycję we wschodniej części kraju jak i potencjał funkcjonalny kwalifikuje się do rangi ośrodka metropolitalnego. Jednak w chwili obecnej zaawansowanie procesów metropolizacji gwarantujących włączenie się do międzynarodowej sieci miast należy ocenić jako niskie. Województwo lubelskie na tle innych regionów odznacza się złym stanem struktury systemu osadniczego. Sytuację łagodzi - oceniony jako wysoki (wg IBNGR) - poziom rozwoju społeczno – gospodarczego ośrodków średnich, będący jedną z miar konkurencyjności (chłonność rynku lokalnego, jakość rynku pracy, klimat społeczny, koszty prowadzenia działalności gospodarczej, infrastruktura techniczna, infrastruktura otoczenia biznesu, aktywność marketingowa lokalnych władz samorządowych, możliwości wypoczynkowe).

Zróżnicowanie wewnętrzne regionu.

Lubelskie należy do najslabiej zaludnionych regionów w kraju. Obszar województwa zamieszkiwało 5,7% liczby ludności w kraju w tym 3,2 % stanowiła ludność podregionu lubelskiego. Ponad połowa ludności (53,4 %) mieszka na wsi. W podregionie lubelskim utrzymuje się przewaga ludności miejskiej (59,7 %). Pozostałe dwa podregiony chełmsko – zamojski i białkopodlaski posiadają charakter wiejski.

Średnia gęstość zaludnienia w województwie wynosi 87,2 osób na km² powierzchni, przy czym w podregionie lubelskim – 123 i jest wyższa od średniej krajowej (122,1). Podobnie jak w kraju następuje proces starzenia się społeczeństwa regionu. Deformacja struktury wieku ludności, a zwłaszcza jej starzenie się dotyczy głównie ludności wiejskiej. Najmniej korzystną strukturą wieku ludności charakteryzuje się podregion lubelski gdzie ludność w wieku przedprodukcyjnym stanowi tylko 22,2% ogółu ludności podregionu, a w wieku produkcyjnym 61,9% podczas gdy w białkopodlaskim wynosił odpowiednio: 25,0 % i 58,8%.

Istotnym problemem strukturalnym, przez którym stoi region, jest duże zróżnicowanie wewnątrzregionalne pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. W latach 1999-2004 liczba bezrobotnych wzrastała we wszystkich podregionach województwa. Stopa bezrobocia w województwie kształtowała się na poziomie 17,8% (w kraju – 19,1%) z tym, że w podregionie lubelskim w 2003 roku wskaźnik ten był najniższy (14,7%), w białkopodlaskim wynosił – 16,1%, a najwyższy był w podregionie chełmsko-zamojskim (16,4%).

Na obszarze województwa funkcjonuje 305 891 gospodarstw indywidualnych (10,4 % ogólnej liczby w kraju), których średnia powierzchnia wynosi 5,9 ha (Polska – 7,4ha). Najkorzystniejsza struktura agrarna występuje w podregionie białkopodlaskim, gdzie niemal co trzecie gospodarstwo indywidualne posiada areał większy niż 10 ha, a średnia pow. gosp. wynosi 8,5 ha, podczas gdy w podregionie lubelskim – 5,1 ha, a w chełmsko – zamojskim 6,0 ha.

Istotne jest także zróżnicowanie pod względem rozwoju społeczno-gospodarczego między miastem, a wsią. Cechą obszarów wiejskich zwłaszcza w północno-wschodniej części regionu jest duża skala ubóstwa. W sferze ubóstwa relatywnego żyje aż 50% rodzin zamieszkujących na wsi i jest to odsetek dużo wyższy niż średnia krajowa. Nowym zjawiskiem jest utrzymywanie gospodarstw domowych, a także gospodarstw rolnych z emerytur i rent. W badanym okresie wzrastała skala bezrobocia na wsi. Bezrobocie to nie ogranicza się jedynie do osób zarejestrowanych w urzędach pracy. Dodatkowo kryte bezrobocie agrarne oceniane jest na ok. 25%.

Jednym z kluczowych czynników wpływających na zróżnicowanie sytuacji na rynku pracy mieszkańców wsi i miast jest poziom wykształcenia. Udział populacji z wyższym wykształceniem jest na wsi 3-krotnie niższy niż w mieście, a z wykształceniem średnim 2-krotnie niższy. Dane GUS wskazują, że na wsiach relatywnie wyższy jest odsetek bezrobotnych z wykształceniem wyższym i ogólnokształcącym, ale oznacza to jedynie, że ten rynek pracy nie generuje wystarczającej liczby miejsc pracy, zwłaszcza poza rolnictwem. Stąd podstawowym kierunkiem działań powinno być dążenie do podnoszenia jakości zasobów ludzkich na terenach wiejskich poprzez zwiększanie szans młodym ludziom w zdobyciu dobrego wykształcenia, adekwatnego do rynku pracy.

Przeprowadzone analizy wskazują, że kapitał jest inwestowany w obszarach o lepszej infrastrukturze, dlatego też konieczne są działania w kierunku zwiększenia atrakcyjności inwestycyjnej wsi poprzez inwestycje infrastrukturalne. Stworzenie miejsc pracy dla tej grupy ludności oraz zmniejszenie już istniejącego bezrobocia na wsi będzie największym wyzwaniem w odniesieniu do obszarów wiejskich. W sytuacji niskiej mobilności ludności wiejskiej i przy niewielkich szansach na jej zwiększenie w najbliższej przyszłości, działania zmierzające do poprawy sytuacji mieszkańców terenów wiejskich muszą się koncentrować w ich miejscach zamieszkania. Czynnikiem, który może istotnie wpłynąć na sytuację gospodarczą na wsi, zwłaszcza w północno-wschodniej części regionu jest rewitalizacja obszarów popegeerowskich, gdzie znaczna część byłych pracowników PGR nie jest zdolna ani do samodzielnego gospodarowania, ani też do konkurencji na lokalnych i regionalnych rynkach pracy.

Wytworzony w 2002 roku PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca najwyższy był w podregionie lubelskim 15 920,0 zł, najniższy w chełmsko – zamojskim - 12 249,0 zł, a w białkopodlaskim wynosił 12 386,0 zł. W układzie podregionów największy udział w wartości wytworzonego PKB w województwie miał podregion lubelski – 61,6 %, następnie chełmsko – zamojski – 26,0 % i białkopodlaski – 12,4 %. Jednostki prowadzące działalność w usługach wytworzyły w województwie 71,4 % wartości dodanej brutto, w tym: 43,9 % w podregionie lubelskim, 18,4 % w podregionie chełmsko – zamojskim i 9,1% w białkopodlaskim. Najwyższy udział w tworzeniu WDB jednostek prowadzących działalność w przemyśle i budownictwie był w podregionie lubelskim – 15,7 %, najniższy w białkopodlaskim – 2,2 %, a w chełmsko – zamojskim – 5,7 %.

Z kolei w sektorze rolniczym, zatrudniającym ponad 50 % zawodowo czynnych osób wytworzono tylko 5,0 % wartości dodanej brutto. Świadczy to o niskiej produktywności pracy w rolnictwie i wpływa niekorzystnie na efektywność całej gospodarki województwa. Najwyższa wartość produkcji sprzedanej przemysłu na 1 mieszkańca występuje w podregionie lubelskim 6 331 zł, najniższa w białkopodlaskim 2 720 zł a w chełmsko – zamojskim – 5 507 zł

Wartość brutto środków trwałych w przedsiębiorstwach w przeliczeniu na 1 mieszkańca wynosiła w 2002 roku 12 925 zł i była znacznie niższa od średniej krajowej 23 534 zł. W układzie podregionów najwyższą wartością środków trwałych dysponował

podregion lubelski 16 619 zł, następnie chełmsko – zamojski 8 899 zł, a najniższą białkopodlaski 7 130 zł.

Nakłady inwestycyjne w przedsiębiorstwach w województwie w przeliczeniu na 1 mieszkańca wynosiły 773 zł (kraj 1 650 zł). Analiza nakładów inwestycyjnych w przedsiębiorstwach w układzie podregionów wykazała, że na pierwszym miejscu uplasował się podregion lubelski 1 035 zł/M, na drugim chełmsko – zamojski 477 zł/M, a na ostatnim białkopodlaski 368zł/M. We wszystkich podregionach najwięcej inwestowano w sekcji przemysł, odpowiednio: 52,9%, 56,1 % i 42,2 %, najmniej w rolnictwo: 0,9%, 0,5 % i 3,5 %.

Warunki życia w regionie znacznie odbiegają od standardów krajowych. Nadal utrzymuje się i utrwała dystans w dochodach i wydatkach ludności pomiędzy regionem i krajem.

Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w regionie wynosiło 1907,96zł, a w kraju 2185,02zł, co daje wzrost w stosunku do 1999 roku o 28,0% w regionie i o 29,0% w Polsce. Pomimo zauważalnej dynamiki przeciętnego wynagrodzenia brutto, dystans do średniej krajowej jest nadal znaczny.

Atrakcyjność inwestycyjna.

W rankingach atrakcyjności inwestycyjnej województwo lubelskie jest oceniane jako jedno z najmniej atrakcyjnych regionów (15 miejsce w kraju). Inwestorzy poza kompleksową makroekonomiczną oceną klimatu inwestycyjnego dokonują waloryzacji tylko niektórych aspektów charakteryzujących region (tzw. mikroklimatów), na które składają się: dostępność komunikacyjna, chłonność rynku, rynek pracy, zaplecze przemysłowe, otoczenie biznesu, transformacja gospodarki, atrakcyjność turystyczna i stan środowiska przyrodniczego.

Mimo usytuowania województwa lubelskiego na styku dwóch korytarzy transportowych Wschód – Zachód (Berlin – Warszawa – Moskwa i Warszawa – Lublin – Lwów) obecny stan dróg, dogodność połączeń kolejowych, a także odległości od najbliższych portów lotniczych znacznie zmniejszają atrakcyjność województwa.

Kolejnym ważnym aspektem jest chłonność rynku, którą określają w pierwszym rzędzie dochody ludności. Pod tym względem województwo zajmuje 14 miejsce w kraju z wynagrodzeniami niższymi o 14,5% od średniej krajowej. Związane jest to m.in. z rolniczym charakterem województwa (ponad 50 % udziału rolnictwa w strukturze pracujących).

Bardzo istotny wpływ na atrakcyjność inwestycyjną mają instytucje otoczenia biznesu, których sieć w województwie jest wciąż niedostateczna. Istotną rolę odgrywają agencje rozwoju, ośrodki wspierania biznesu, fundusze pożyczkowe, jednostki samorządu gospodarczego, centra i parki technologiczne oraz inkubator przedsiębiorczości, które podejmują różne inicjatywy gospodarcze i promocyjne.

Duże znaczenie szczególnie dla inwestorów zagranicznych mają procesy transformacji gospodarki. Przejawia się to zarówno w prywatyzacji przedsiębiorstw jak i we wzroście liczby firm typu joint – venture (1,6 % podmiotów z kapitałem zagranicznym w kraju). Na terenie województwa prowadzi działalność 746 spółek (w tym w Lublinie 367) z udziałem kapitału zagranicznego. W porównaniu z innymi dużymi miastami w Polsce liczba ta, mimo wzrostu o 4,9 % jest ciągle nieznaczna.

Niska atrakcyjność inwestycyjna regionu połączona jest z niewielkim zaangażowaniem bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) w regionie. W porównaniu

z innymi regionami, zaangażowanie BIZ w województwie lubelskim jest stosunkowo niewielkie. Na koniec 2003 roku na region przypadało 2,2 % z ogólnej wartości bezpośrednich inwestycji zagranicznych zaangażowanych w Polsce. Udział regionu w ogólnej wartości BIZ w Polsce jest prawie pięciokrotnie niższy niż udział w ogólnopolskiej liczbie ludności (5,8 %). Potwierdza to stosunkowo małe zainteresowanie kapitału zagranicznego inwestowaniem na Lubelszczyźnie.

Stosunkowo niewielkie zaangażowanie inwestycyjne firm z kapitałem zagranicznym, a także ich niska aktywność eksportowa, świadczy o niewielkim wpływie kapitału zagranicznego na proces modernizacji gospodarki regionalnej i wzrost jej konkurencyjności. Pod względem wartości zainwestowanego kapitału zagranicznego województwo zajmuje 15 miejsce w kraju.

Województwo lubelskie jest niewykorzystane turystycznie. Atutami regionu są między innymi Wyżyna Lubelska z licznymi dolinami i wąwozami, Pojezierze Łęczyńsko – Włodawskie, Roztocze, a także miasta historyczne: Lublin, Kazimierz Dolny oraz Zamość, którego Starówka wpisana została na listę światowego dziedzictwa kultury UNESCO. Mimo tak wielu walorów region jest niedoceniany.

Atutem regionu jest stan środowiska naturalnego. Region posiada znaczny odsetek obszarów prawnie chronionych (22,8 %) w powierzchni ogółem.

Mała dostępność komunikacyjna regionu, mała chłonność rynków, ogólnie zły stan infrastruktury technicznej, słabo rozwinięta sieć usług, trudności w pozyskiwaniu terenów pod inwestycje oraz brak uregulowań prawnych powoduje, iż województwo lubelskie w łącznej ocenie atrakcyjności inwestycyjnej przeprowadzonej przez IBNGR plasuje się w klasie E.

Stan i zagrożenia środowiska

Stan czystości i zagrożenia powietrza atmosferycznego

Głównymi źródłami zanieczyszczeń powietrza atmosferycznego na terenie województwa są:

- procesy spalania paliw w elektrociepłowniach, ciepłowniach i kotłowniach lokalnych w większości wykorzystujących węgiel kamienny jako paliwo;
- procesy technologiczne w zakładach przemysłowych;
- transport;
- paleniska indywidualne.

W wyniku działalności człowieka wprowadzane są do powietrza zanieczyszczeń gazowych głównie: dwutlenek węgla, lotne związki organiczne, aerozole, amoniak, a z zanieczyszczeń pyłowych – pyły ze spalania paliw stałych, pyły z produkcji cementu i nawozów sztucznych, pyły metalurgiczne. Dwutlenek węgla, metan, podtlenek azotu, freony i halony powodują wzmocnienie efektu cieplarnianego.

Koncentracja źródeł emisji zanieczyszczeń powietrza atmosferycznego występuje w obszarach uprzemysłowionych i w największych ośrodkach miejskich: Puławy, Lublin, Chełm, Rejowiec Fabryczny, Kraśnik, Zamość, Biała Podlaska, Świdnik.

Największa emisja zanieczyszczeń wprowadzana jest do powietrza atmosferycznego ze źródeł eksploatowanych przez zakłady: Zakłady Azotowe „Puławy” S.A.

w Puławach, Cementownię „Chełm” S.A. w Chełmie, Elektrociepłownię „Lublin-Wrotków”, Megatem EC – Lublin” Sp. z o.o. w Lublinie, cementownię „Rejowiec” S.A. w Rejowcu Fabrycznym, Miejskie Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej Sp. z o.o. w Chełmie, Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej Sp. z o.o. w Białej Podlaskiej, Elektrociepłownię – FŁT Sp. z o.o. w Kraśniku, Elektrociepłownię „GIGA” Sp. z o.o. w Świdniku, Łęczyńską Energetykę” Sp. z o.o. w Bogdanie oraz Przedsiębiorstwo Wielobranżowe Sp. z o.o. w Zamościu.

Łączna emisja z tych zakładów stanowi około 72,54% globalnej emisji w skali województwa lubelskiego.

W województwie lubelskim nie ma jednostek umieszczonych na tzw. „Liście 80”, zakładów najbardziej uciążliwych dla środowiska w kraju. Zakładami, które zostały warunkowo skreślone z listy zakładów najbardziej uciążliwych są:

- Zakłady Azotowe „Puławy” S.A. w Puławach – skreślone w lipcu 1999r,
- Cementownia „Chełm” S.A w Chełmie – skreślona w listopadzie 2000r.

W ramach procedury skreślenia zakłady realizują zadania ujęte w Ekologicznych Programach Dostosowawczych. W I półroczu 1999 roku oprócz wyżej wymienionych zakładów na „Liście 80” znajdował się nieistniejący już zakład Daewoo Motor Polska Sp. z o.o. w Lublinie.

W 2003 roku w województwie lubelskim istniało 106 zakładów szczególnie uciążliwych dla czystości powietrza atmosferycznego (w Polsce 1681 zakładów). Liczba zakładów szczególnie uciążliwych w województwie wzrosła o 11 w odniesieniu do roku 2000.

W latach 2000-2003 zaznaczył się spadek zanieczyszczeń powietrza z zakładów szczególnie uciążliwych. Emisja zanieczyszczeń pyłowych zmniejszyła się o 1,1tys.ton z 8,0tys.ton w 2000 roku do 6,9tys.ton w 2003r. i sytuowała województwo w 2003 roku na 9 miejscu w kraju. Emisja zanieczyszczeń gazowych bez dwutlenku węgla zmniejszyła się o 3,7tys.ton z 40,9tys.ton w roku 2000 do 37,2tys.ton w 2003 roku i sytuowała województwo w 2003 roku na 5 miejscu w kraju. Emisja przemysłowych zanieczyszczeń pyłowych z zakładów szczególnie uciążliwych na 1km² powierzchni województwa w 2003 roku wynosiła 0,3t i nie uległa zmianie od 2000 roku. Emisja zanieczyszczeń gazowych bez dwutlenku węgla na 1km² wynosiła w 2003 roku 1,5t i zmniejszyła się o 0,1t w porównaniu do roku 2000.

Emisja przemysłowych zanieczyszczeń powietrza ogółem z dwutlenkiem węgla w 2003 roku z zakładów szczególnie uciążliwych w województwie była wyższa o 552,2tys.ton od emisji w 2000 roku i wynosiła 5134,8tys. ton (w Polsce wynosiła 221 455,5tys. ton). Zanieczyszczenia pyłowe w województwie wynoszące 6,9tys. ton stanowiły 0,1% emitowanych zanieczyszczeń w województwie (5,1% zanieczyszczeń krajowych). Zanieczyszczenia gazowe w 2003 roku (z dwutlenkiem węgla) wynosiły 5128,0tys. ton (w Polsce - 221320,8tys. ton) i stanowiły 99,9% emitowanych zanieczyszczeń w województwie (2,3% zanieczyszczeń krajowych).

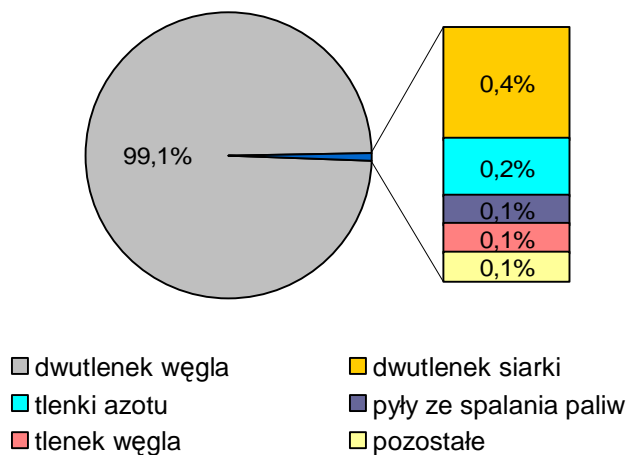
Na wielkość 6855t zanieczyszczeń pyłowych z zakładów szczególnie uciążliwych w województwie w 2003 roku składały się zanieczyszczenia substancji:

- pyłów ze spalania paliw – 5821t stanowiących 0,1% zanieczyszczeń ogółem (2000r-6399t);
- pyłów przemysłu cementowo-wapienniczego – 418t (2000r – 711t);
- pyłów węglowo-grafitowych, sadzy – 45t (2000 rok – 51t);
- pyłów nawozów sztucznych – 387t (2000r – 656t);
- pozostałych pyłów – 184t (2000r. – 216t).

Na wielkość emisji zanieczyszczeń gazowych wynoszącą 5127957 ton składały się zanieczyszczenia substancji:

- dwutlenku węgla – 5090796t, stanowiącego 99,1% ogółu zanieczyszczeń (2000r. – 4533680 t);
- dwutlenku siarki – 18643 t, stanowiącego 0,4% zanieczyszczeń (2000r. – 21834 t);
- tlenków azotu – 9993 t, stanowiących 0,2% zanieczyszczeń (2000r. – 10518 t);
- tlenku węgla – 7427 t, stanowiącego 0,1% zanieczyszczeń (2000r. – 7137 t);
- benzoapirenu – 1t (2000r. – 1t);
- amoniaku – 652 t (2000r. – 628 t);
- metanu – 87 t (2000r – 89 t);węglowodorów alifatycznych i ich pochodnych – 167 t (2000r. – 211 t);
- węglowodorów pierścieniowych, aromatycznych i ich pochodnych – 108t (2000r. – 226t);
- alkoholi alifatycznych i ich pochodnych – 26 t (2000r. –56t);
- eterów i ich pochodnych – 3 t (2000r. – 10 t);
- ketonów i ich pochodnych – 14 t (2000r. – 32 t);
- kwasów nieorganicznych, ich soli – 11 t (2000r. – 14 t);
- olei – 3 t (2000r. – 6t);
- innych substancji – 26 t (2000r. – 3 t).

Emisja przemysłowych zanieczyszczeń powietrza wg rodzajów substancji z zakładów szczególnie uciążliwych w 2003 r.

Źródło: Urząd Statystyczny w Lublinie: Rocznik Statystyczny Województwa Lubelskiego 2004.

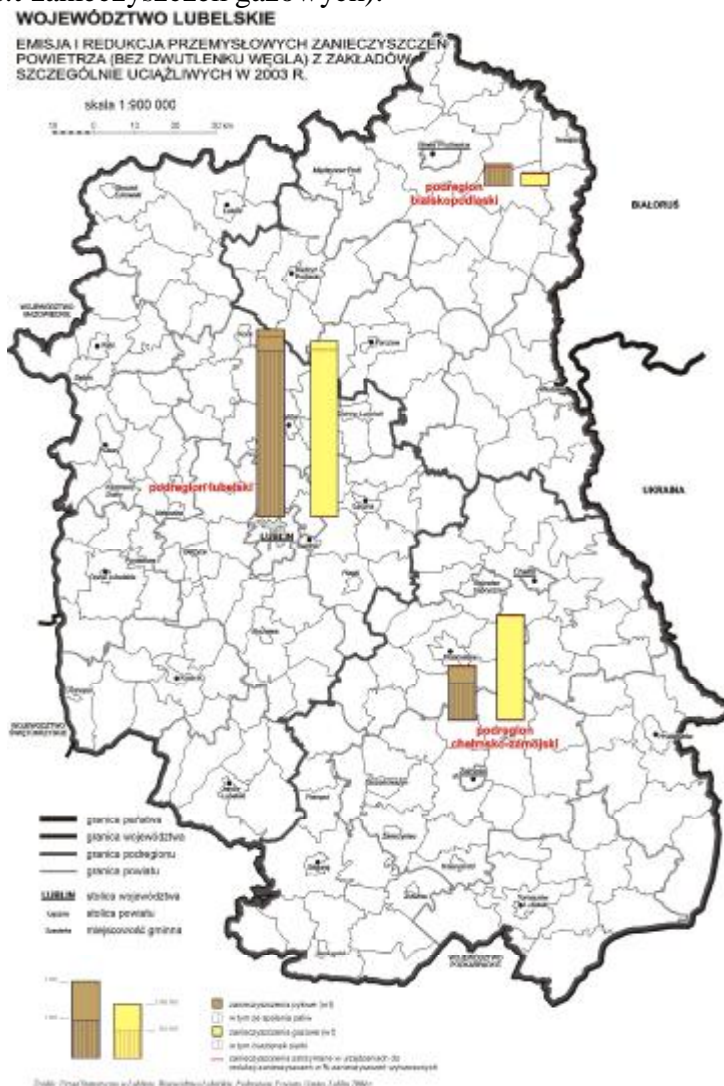
Ze 106 zakładów szczególnie uciążliwych dla czystości powietrza atmosferycznego w 2003 roku, w urządzenia do redukcji zanieczyszczeń pyłowych wyposażonych było 76 zakładów (w 2000 roku – 75 zakładów). W 2003r. w urządzenia do redukcji zanieczyszczeń gazowych wyposażonych było 12 zakładów (2000r. – 15 zakładów).

W latach 1999-2003 zwiększyła się w województwie redukcja wytworzonych zanieczyszczeń powietrza. Redukcja zanieczyszczeń pyłowych zwiększyła się o 0,6% z 97,3% w 1999r do 97,9% w 2003 roku (w Polsce o 0,4% - z 98,8% w 1999r. do 99,2%

w 2003r.). Redukcja zanieczyszczeń gazowych bez dwutlenku węgla zwiększyła się w województwie o 68,8% - z 15,3% w 1999r do 84,1% w 2003r. (w Polsce o 9,4% - z 39,7% 1999r do 49,1% w 2003 roku).

W 2003 roku wytworzone w województwie pyły (327899 ton) redukowane były w urządzeniach oczyszczających w 97,9% (w Polsce w 99,2% wytworzonych 17491900 ton pyłu). Redukcja dwutlenku siarki (1171 t) w województwie wynosiła 5,9% (w Polsce – redukcja 1153381 t wytworzonego dwutlenku siarki wynosiła 56,5%). Tlenki azotu (22949t) w województwie redukowane były w 69,7% (w Polsce redukcja wynosiła 15,6% wytworzonych 64697 ton tlenków azotu). Tlenek węgla (229t) redukowany był w województwie w 3,0% (w Polsce redukcja wynosiła 51,8% wytworzonych 360891 t tlenku węgla). Węglowodory (5 t) redukowane były w województwie w 1,7% (w Polsce redukcja wynosiła 51% wytworzonych 12426t węglowodorów). Inne zanieczyszczenia powietrza wytwarzane w województwie w ilości 172878 t redukowane były w 99,5% (w Polsce redukcja innych wytworzonych zanieczyszczeń powietrza w ilości 289362 t wynosiła 44,5%).

Największą emisją zanieczyszczeń powietrza w 2003 roku z zakładów szczególnie uciążliwych w województwie lubelskim odznaczał się podregion lubelski (4,9tys ton emisji zanieczyszczeń pyłowych, 3060,3tys.t zanieczyszczeń gazowych), nieco mniejszą emisją zanieczyszczeń powietrza odznaczał się podregion chełmsko-zamojski (1,4tys.t. zanieczyszczeń pyłowych, 1836,7tys.t zanieczyszczeń gazowych). Najmniejszą emisją zanieczyszczeń powietrza odznaczał się podregion białkopodlaski (0,6tys.t zanieczyszczeń pyłowych, 230,9tys.t zanieczyszczeń gazowych).

Emisja pyłowych zanieczyszczeń powietrza z zakładów szczególnie uciążliwych w województwie lubelskim w 2003 roku największe ilości osiągnęła w powiatach: puławskim (1,3tys.t), kraśnickim (0,7tys.t), łęczyńskim (0,6tys.t). Najmniejszymi zanieczyszczeniami pyłowymi odznaczały się powiaty: janowski (0,02tys. ton) i parczewski (0,04tys. ton).

Emisja gazowych zanieczyszczeń powietrza (łącznie z dwutlenkiem węgla) z zakładów szczególnie uciążliwych w województwie lubelskim w 2003 roku największe ilości osiągnęła w powiatach: puławskim (133,3tys.t), chełmskim (184,6tys.t), kraśnickim (112,1tys.t), najmniejsze ilości zanieczyszczeń gazowych emitowane były w powiatach: janowskim (7,0tys.t), parczewskim (12,5tys.t), biłgorajskim (23,1tys.t).

Wśród miast na prawach powiatu zanieczyszczenia pyłowe w 2003 roku z zakładów szczególnie uciążliwych emitowane były w ilościach: w Lublinie – 0,9tys.t, w Chełmie – 0,3tys. ton, w Białej Podlaskiej – 0,2tys.t, w Zamościu – 0,2tys.ton. Zanieczyszczenia gazowe w 2003 roku z zakładów szczególnie uciążliwych emitowane były w ilościach: w Chełmie 1250,3tys.t, w Lublinie – 1121,2tys.t, w Zamościu – 115,1tys.t, w Białej Podlaskiej – 109,7tys.ton.

Przeprowadzone w 2003 roku w ramach państwowego monitoringu środowiska badania stanu zanieczyszczenia powietrza województwa lubelskiego wykazały, że stężenia dwutlenku siarki, tlenku węgla i ołowiu były z reguły niskie, znacznie niższe od wartości dopuszczalnych. Stężenia dwutlenku azotu dla rocznego okresu uśredniania wynosiły do ok. 65% wartości dopuszczalnej.

Zanieczyszczeniem powszechnie występującym, którego stężenia w powietrzu na części stacji utrzymują się na dość wysokim w stosunku do wartości dopuszczalnej poziomie jest pył PM10. Występowanie wysokich stężeń dotyczy głównie miast.

W wyniku przeprowadzonej oceny jakości powietrza za 2003r. z 24 stref (powiatów) województwa lubelskiego podlegających ocenie z uwzględnieniem kryteriów ustanowionych w celu ochrony zdrowia dla 19 stref łączna klasa strefy została określona jako A, tzn. na terenie strefy nie zostały przekroczone dopuszczalne wartości stężeń dla żadnego z siedmiu zanieczyszczeń. W związku z tym niezbędne jest utrzymanie jakości powietrza na tym samym lub lepszym poziomie.

Pięć stref tj. miasta na prawach powiatu: Lublin, Biała Podlaska i Zamość, a także powiat puławski i radzyński zostały zaliczone do łącznej klasy B tj. o poziomie stężeń powyżej wartości dopuszczalnej, lecz nieprzekraczającej wartości dopuszczalnej powiększonej o margines tolerancji. Zanieczyszczeniem decydującym o klasie każdej z 5 stref był pył PM10 oraz dodatkowo w powiecie białskim grodzkim również benzen.

Przeprowadzona analiza umożliwiła zidentyfikowanie 4 stref wymagających wzmocnienia systemu oceny, w tym przeprowadzenia dalszych badań w celu potwierdzenia potrzeby podjęcia ewentualnych działań na rzecz poprawy jakości powietrza tj. aglomeracja lubelska, powiaty grodzkie: Biała Podlaska i Zamość oraz powiat radzyński. W ocenie za 2003 r. uzyskały one klasę B/C dla pyłu PM10.

Pomiary-jakości powietrza prowadzone ze względu na ochronę roślin wykazały brak przekroczeń wartości dopuszczalnych. W klasyfikacji rocznej w tym zakresie z 20stref podlegających klasyfikacji wszystkie zostały zaliczone do łącznej klasy A tzn. na terenie strefy nie zostały przekroczone dopuszczalne wartości stężeń dla dwutlenku siarki, tlenków azotu i ozonu.

Na terenie województwa nie wskazano stref o klasie C tj. o poziomie stężeń przekraczającym poziom dopuszczalny powiększony o margines tolerancji co, zgodnie z obowiązującym stanem prawnym, zobowiązywałoby do opracowania programów naprawczych.

Korzystne zmiany w zakresie czystości powietrza atmosferycznego są efektem: zmniejszenia globalnej emisji zanieczyszczeń, wynikającej z modernizacji kotłowni i budowy nowych kotłowni, stosowania paliwa płynnego, spalania węgla o lepszej jakości opałowej, postępującej gazyfikacji województwa, zmniejszenia produkcji przemysłowej oraz podjętych przez zakłady działań ograniczających ilość emitowanych zanieczyszczeń i systematycznie zmniejszających uciążliwość zakładów dla środowiska.

W zakresie ochrony powietrza Polska zobowiązana jest do realizacji zadań wynikających z porozumień międzynarodowych:

- Konwencji w sprawie transgranicznego zanieczyszczania powietrza na dalekie odległości,
- Ramowej Konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu i Protokołu do Konwencji, podpisanego w Kioto, zobowiązującego do redukcji gazów cieplarnianych o 6% w latach 2008-2012

oraz realizacji wymogów dyrektyw Unii Europejskiej, dotyczących zanieczyszczenia powietrza.

Stan i zagrożenie zasobów leśnych

Pomimo ciągłego spadku ilości emitowanych zanieczyszczeń powietrza w województwie lubelskim wykazano wzrost powierzchni drzewostanów uszkodzonych oddziaływaniem gazów i pyłów. W 1999 roku powierzchnia gruntów leśnych w strefach uszkodzenia emisją gazów i pyłów wynosiła 91,6tys ha (28,6% powierzchni lasów), a w 2003 roku 194,3tys ha (60,3% powierzchni lasów). Wzrosła powierzchnia drzewostanów w I strefie uszkodzeń (uszkodzenia słabe) z 84 125ha w 2000 roku do 187 753ha w 2003 roku. Zmniejszyła się powierzchnia drzewostanów w strefach: II (uszkodzenia średnie) z 5925ha w 2000 roku do 5012ha w 2003 roku; III (uszkodzenia silne) z 1566ha w 2000 roku do 1565ha w 2003 roku. Wzrost powierzchni uszkodzeń wynika z przyrostu powierzchni lasów zbadanych w nowych planach urządzeń lasów.

Stan i zagrożenie klimatu akustycznego

Klimat akustyczny województwa kształtuje przede wszystkim komunikacja drogowa z rosnącym natężeniem ruchu tranzytowego pojazdów ciężkich i osobowych. Wyniki pomiarów natężenia hałasu drogowego przeprowadzone w 2003 roku w ramach monitoringu środowiska wykazują, że przy głównych trasach komunikacyjnych na terenie miast i na terenach poza miastami występują przekroczenia dopuszczalnych poziomów dźwięku. Z łącznej długości 76,65km odcinków dróg krajowych i wojewódzkich przebadanych w 59 punktach pomiarowo-kontrolnych zlokalizowanych w linii zabudowy, stwierdzono w 90% przypadków przekroczenia poziomu dopuszczalnego. Największą liczbę przekroczeń i najwyższe wartości przekroczeń odnotowano przy drodze krajowej nr 12. Na terenach położonych przy badanych odcinkach tras nie stwierdzono przekroczeń poziomu progowego określonego dla zabudowy mieszkaniowej, jednak uciążliwość akustyczna w linii zabudowy mieszkaniowej określona została jako duża, a w bezpośrednim sąsiedztwie dróg uznana została za bardzo dużą.

Poziom hałasu zmierzony w większych miastach województwa, głównie przy ulicach będących drogami tranzytowymi, obciążonymi w znacznym stopniu ruchem pojazdów ciężkich, zakwalifikowany został do „dużej i bardzo dużej uciążliwości” na przeważających długościach badanych odcinków dróg i ulic. I chociaż nie stwierdzono w linii zabudowy przekroczeń dźwięku progowego, to poziom hałasu może mieć niekorzystny wpływ na zdrowie mieszkańców sąsiadujących budynków.

Pomiary poziomu hałasu drogowego przeprowadzone w 2003 roku w miejscowościach uzdrowiskowych: w Krasnobrodzie i Nałęczowie wykazały przekroczenia obowiązujących standardów akustycznych we wszystkich punktach zlokalizowanych w linii zabudowy. Oceny hałasu wskazują, że na terenie położonym wzdłuż badanych odcinków ulic miejscowości uzdrowiskowych występuje przeciętne zagrożenie hałasem.

Na terenach rekreacyjno-wypoczynkowych uciążliwości powodowane nadmiernym hałasem zaznaczyły się w Okunince i Zwierzyńcu, najkorzystniejsze warunki akustyczne panowały w Zagłębczu.

Degradacja powierzchni ziemi

Głównymi przyczynami degradacji powierzchni ziemi związanymi z działalnością człowieka na terenie województwa są: eksploatacje kopalni, zanieczyszczenia przemysłowe i komunikacyjne, melioracje odwadniające. Wśród czynników naturalnych zagrożeniem jest erozja wodna i wietrzna.

Powierzchnia gruntów wymagających rekultywacji systematycznie zmniejsza się. W 2003 roku zajmowała 3464 ha i zmniejszyła się od 1999 roku o 367 ha. Grunty zdewastowane zajmowały w 2003 roku powierzchnię 3252 ha (w 1999 3440 ha), grunty zdegradowane – powierzchnię 212 ha (w 1999 roku 391 ha). W ciągu 2003 roku zrekultywowano 20 ha (7 ha na cele rolnicze, 13 ha na cele leśne) i zagospodarowano 15 ha (4 ha na cele rolnicze, 11 ha na cele leśne).

Największe zmiany powierzchni ziemi na terenie województwa lubelskiego zaszły w wyniku eksploatacji węgla kamiennego przez KWK „Bogdanka”. Efektem jest tworzenie się niecek osiadań w polu górniczym, utworzenie hałdy z odpadów skał dołowych o powierzchni 33 ha a także pośrednio zmiany stosunków wodnych. W wyniku osiadania terenu powstały trwałe zalewiska o powierzchni 32 ha w rejonie miejscowości Nadrybie i miejscowości Szczecin. Od 2002 roku odpadów pogórniczych nie składa się na hałdzie. Są one w całości wykorzystywane gospodarczo.

W zakresie eksploatacji surowców mineralnych zachodzą korzystne zmiany z punktu widzenia ochrony środowiska. Otwierane są małe powierzchniowo kopalnie z krótkotrwałym okresem eksploatacji, łatwe do rekultywacji.

Monitoringowe badania zanieczyszczeń gleb przy trasach komunikacyjnych na terenie województwa nie wykazały w 2003 roku przekroczeń dopuszczalnych norm zawartości metali ciężkich.

Zagrożeniem dla gleb może być niewłaściwa agrotechnika, dlatego też ważne jest wprowadzenie w rolnictwie dobrych praktyk rolniczych.

Jednym z czynników naturalnych degradujących gleby w województwie jest erozja wietrzna i wodna powierzchniowa.

Erozją wietrzną zagrożona jest powierzchnia 8928km² gleb użytkowanych rolniczo (około 35,5% powierzchni ogólnej województwa). Przeważa zagrożenie erozją średnią, która obejmuje 26,6% powierzchni ogólnej. Erozją słabą zagrożonych jest 8,4% pow. ogólnej, erozja silną - 0,6% powierzchni ogólnej województwa.

Erozją wodną powierzchniową zagrożona jest powierzchnia 7578,0km² gruntów rolnych i leśnych (30,2% pow. ogólnej województwa). Słabą erozją zagrożonych jest 15,3% pow. ogólnej, erozją średnią – 8,8%, erozją silną – 6,1%. Formą erozji wodnej jest erozja wązozowa, którą zagrożona jest powierzchnia 4924,7km² gruntów rolnych i leśnych (19,6% pow. ogólnej województwa). Słabą erozją wązozową zagrożonych jest 5,6% pow. ogólnej województwa, średnią erozją – 7,0%, silną erozją – 4,3%, bardzo silną erozją – 2,7% powierzchni województwa.

Na Wyżynie Lubelskiej i Roztoczu przeważa silny i średni stopień zagrożenia erozją wodną i wietrzną.

Ze względu na zagrożenie erozją gruntów, na znacznych obszarach województwa niezbędne jest podejmowanie działań ochrony gleb przed niszczącym działaniem erozji.

Stan czystości i zagrożenia hydrosfery

Poprawia się stopniowo stan czystości rzek w województwie lubelskim. Pomimo wzrostu długości badanych rzek z 1817,6km w roku 2000 do długości 2519,2km w 2003 roku stwierdzono:

- w grupie wskaźników fizykochemicznych - wzrost długości odcinków rzek prowadzących wody w II klasie czystości z 4,5% w 2000 roku do 28,4% długości kontrolowanych odcinków w roku 2003, spadek długości odcinków rzek w III klasie czystości z 38,2% do 32,6%, oraz spadek długości odcinków rzek z wodami nadmiernie zanieczyszczonymi z 57,3% do 39% długości kontrolowanego odcinka;
- w grupie wskaźników bakteriologicznych wzrost długości odcinków prowadzących wody w I klasie czystości z 0,6% w 2000 do 5,5%, długości kontrolowanych odcinków w 2003 roku, wzrost długości odcinków w II klasie czystości z 10,3% do 35,5%, spadek długości odcinków w III klasie czystości z 51,4% do 39,5% oraz spadek długości odcinków rzek z wodami nadmiernie zanieczyszczonymi z 37,7% do 19,5% długości kontrolowanego odcinka rzek.

Ocena ogólna stanu czystości rzek w 2003 roku wykazała:

- brak wód I klasy czystości,
- wody w II klasie czystości – na długości 401,6 km, co stanowiło 15,9% długości przebadanych rzek,
- wody w III klasie czystości – na długości 676,9 km, co stanowiło 26,9% długości zbadanych rzek,
- wody nie odpowiadające normom (NON) – na długości 140,7km, co stanowiło 57,2% długości zbadanych rzek.

Do najczystszych rzek (II klasa czystości) w 2003 roku należały ciekły o niewielkim obciążeniu antropogenicznym:

- w zlewni Bugu – Rzeczycyca, Szyszła, Krzemionka, Hanna, Krzna Pn, Złota Krzywula, Piszczka, Klukówka, Żarnica, Lutnia,
- w zlewni Wieprza – Por, Wolica,
- w zlewni Wisły – Szum (dopływ Tanwi).

Pozytywny wpływ na poprawę stanu czystości rzek miały podejmowane w ostatnich latach inwestycje z zakresu budowy i modernizacji oczyszczalni ścieków.

O jakości wód rzek województwa w 2003 roku decydowały przede wszystkim substancje biogenne, ilość niesionej zawiesiny ogólnej i stan sanitarny. Świadczy to o tym, że nadal na stan czystości wód mają wpływ: niedostateczne oczyszczanie ścieków w oczyszczalniach, niski stopień wyposażenia obszarów wiejskich w urządzenia kanalizacji sanitarnej i spływy obszarowe z terenów rolniczych.

Ocena stanu czystości jezior w 2003 roku wykazała, że:

- wody I klasy czystości gromadziły 2 jeziora – Białe Włodawskie, Czarne Uścimowskie,
- wymogi II klasy czystości spełniało 6 jezior – Firlej, Głębokie, Cycowskie, Płotycze, Pereszpa, Sumin, Zagłębcze,

Uwarunkowania i diagnoza stanu wyjściowego

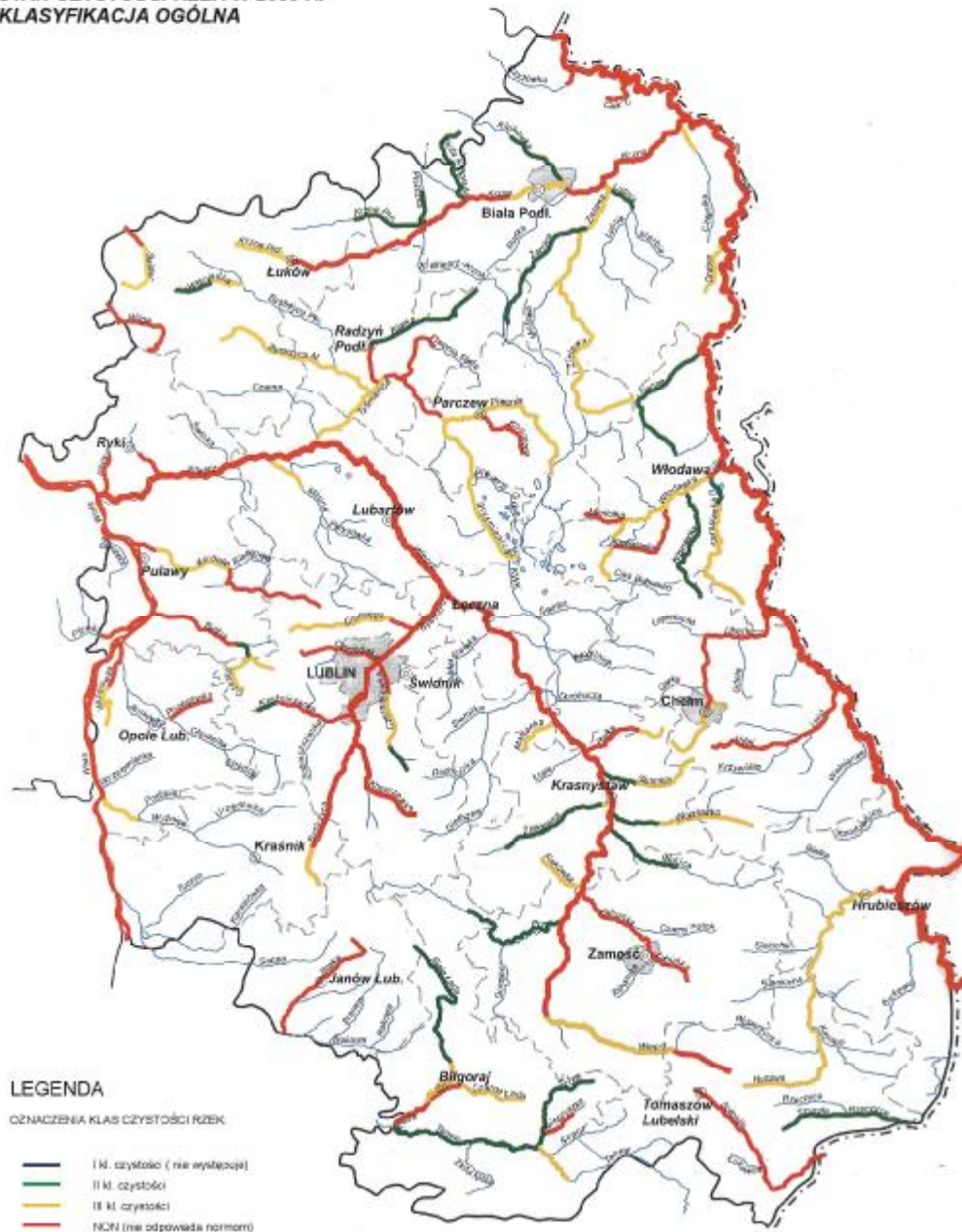
- umiarkowanym stopniem zanieczyszczenia – na poziomie III klasy odznaczały się 3 jeziora – Cyncowskie, Koseniec, Spólne,
- w żadnym z badanych zbiorników nie są magazynowane wody pozaklasowe.

Pośród 11 przebadanych jezior w 5 jeziorach nie zanotowano zmiany klasy czystości w porównaniu do 2002 roku, 6 jezior zakwalifikowano do klasy wyższej (poprawa jakości 6 wyżej zakwalifikowanych jezior była najprawdopodobniej skutkiem specyficznych warunków meteorologicznych, panujących w czasie badań jezior).

Większość jezior narażonych jest na zanieczyszczenia spływu powierzchniowego z otaczających terenów. Zagrożeniem dla jezior o atrakcyjnych warunkach dla letniego wypoczynku (m.in. Jezioro Białe Włodawskie, Zagłębocze) jest intensywne zagospodarowanie rekreacyjne ich pobraża.

WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE

STAN CZYSTOŚCI RZEK W 2003 R.
KLASYFIKACJA OGÓLNA

Źródło: Raport o stanie środowiska woj. lubelskiego w 2003 r.
Białopodlaska 2004

Jakość wód podziemnych w latach 2001 – 2003 uległa poprawie wyrażającej się przede wszystkim zwiększeniem udziału wód klasy Ib (wody wysokiej jakości) z 53% w 2001 roku do 61% w 2003 roku badanych wód oraz zmniejszeniem się udziału wód w III klasie czystości (wody niskiej jakości) z 23% w 2001r. do 16% w 2003r. badanych wód.

Zwiększył się również udział wód II klasy czystości (wody średniej jakości) z 12% w 2001r. do 14% w 2003r. Udział wód klasy Ia (wody najwyższej jakości) zmniejszył się z 12% w 2001r. do 9% w 2003r. badanych wód.

Istniejące obszary chronione i cenne przyrodniczo obszary nie objęte dotychczas ochroną, ze względu na wrażliwość środowiska glebowego i wodnego wymagają wprowadzenia na ich terenie ekologizacji produkcji rolnej, wyłączenia spod melioracji odwadniających.

Najbardziej wrażliwym na zagrożenia jest obszar Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie”, gdzie wiele konfliktów ekologicznych wywołał system wodny Kanału Wieprz – Krzna i któremu zagraża rozwój eksploatacji węgla kamiennego oraz nadmierna presja ze strony turystyki.

Europejska polityka ekologiczna będzie dążyła do zatrzymania degradacji środowiska naturalnego działalnością człowieka. Od roku 2007 zacznie funkcjonować nowy zintegrowany program wsparcia finansowego dla środowiska. LIFE+ będzie jednolitym instrumentem finansowym skierowanym jedynie na środowisko, zorientowanym na priorytety *6 Programu Działań na rzecz Środowiska (6-th Environment Action Programme)* (na lata 2002-2012), a w szczególności:

- przeciwdziałanie zmianom klimatu;
- zatrzymanie ubożenia bioróżnorodności środowiska naturalnego;
- minimalizowanie negatywnych efektów środowiska na zdrowie ludzi;
- zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i odpadami.

LIFE+ ma za zadanie usprawnić i przyspieszyć realizację projektów środowiskowych.

Zewnętrznymi uwarunkowaniami kwestii środowiskowych będą Dyrektywa Ptasia i Dyrektywa Siedliskowa, w ramach, których utworzona zostanie ogólnoeuropejska sieć ekologiczna Natura 2000.

Infrastruktura ochrony środowiska

Województwo lubelskie zaliczane jest do grupy małozasobnych w wody powierzchniowe. Posiada źródła o wysokiej jakości wód podziemnych, stąd też podstawowym źródłem zabezpieczenia potrzeb pitnych, gospodarczych i przemysłowych są wody podziemne.

Zdecydowanie przeważa eksploatacja wód z poziomu górnej kredy (około 74% zasobów), wynika to z zasobności jak i dostępności warstw wodonośnych. Zasoby dyspozycyjne wód podziemnych tylko w niecce lubelskiej określono na około 98tys.m³/h. Problemy z pozyskiwaniem wody do celów pitnych występują jedynie w południowo-zachodniej części województwa, w Kotlinie Sandomierskiej.

Wody powierzchniowe wykorzystywane są przez niewielką liczbę zakładów głównie do celów energetycznych (chłodzenie urządzeń) i hydrotransportu.

Wszystkie miasta na terenie województwa posiadają komunalne ujęcia wody. Zdecydowana większość ujęć komunalnych posiada znaczne rezerwy zasobów dyspozycyjnych, które mogą być wykorzystane do ewentualnego wzrostu zapotrzebowania.

Wielkość zużycia wody w regionie stanowi tylko 2,83% całkowitego poboru wód w Polsce. Łączny pobór wód w 2003 roku osiągnął wielkość 313,7hm³ (w 1999 roku –

337,9hm³) i był niższy o 24,2%. Dla potrzeb przemysłu pobór wody wynosił 30,1%, na potrzeby gospodarki komunalnej – 23,9%, a 46,0% na potrzeby rolnictwa i leśnictwa.

We wszystkich miastach województwa istnieje i jest sukcesywnie rozbudowywana sieć wodociągowa. Długość sieci wodociągowej (bez przyłączy) w 2003 roku w województwie wynosiła 16359,7km (wzrost o 13,2% w stosunku do 1999 roku), z czego 14042,6km – to sieci na terenach wiejskich (o 8,58%), a 2317km w miastach (9,2% w porównaniu do 1999r). Najwyższy przyrost sieci wodociągowej w badanym okresie nastąpił w podregionie bialskopodlaskim o 22,3%, w chełmsko-zamojskim o 14,5%, a w lubelskim o 13,4%.

W 6 powiatach województwa ponad 90% ludności zaopatrywanej jest w wodę z wodociągów zbiorowego zaopatrzenia – biłgorajski, lubartowski, puławski, opolski, parczewski, łukowski, zaś w powiecie hrubieszowskim 57,9%. W pozostałych powiatach 70-80% ludności korzysta z wodociągów. Najmniej osób zaopatrywanych jest w wodę z wodociągów zbiorowego zaopatrzenia w gminach Bełzec – 3,8%, Zakrzew – 5,4%, Wilkołaz – 7,8%, Wojciechów – 7,8%. Gmina Miączyn powiat Zamość, jako jedyna w województwie, nadal nie posiada wodociągu zbiorowego zaopatrzenia. Mimo znacznego przyrostu długości sieci w podregionie bialskopodlaskim w dalszym ciągu wyposażenie w sieć wodociągową jest niewystarczające, zwłaszcza w gminie Łomazy (powiat bialski), w podregionie chełmsko-zamojskim w powiecie hrubieszowskim (gm. Horodło i Werbkowice) i tomaszowskim (gm. Ułhówek i Miączyn). Wyposażenia w sieć wymagają także gminy Wojciechów i Zakrze w powiecie lubelskim.

Miasta województwa lubelskiego zaopatrywane są w wodę przez 185 wodociągów. Stopień zwodociągowania miast województwa jest wysoki (ok.92,8% ludności miasta korzysta ze scentralizowanych systemów wodociągowych (kraj – 94,3%). Nastąpił wzrost o 3,9% liczby ludności miast korzystającej z wodociągów w porównaniu do 1999r. Przeprowadzone analizy wykazały, że w małych miastach regionu tj. Frampolu, Szczebrzeszynie, Anopolu, Zwierzyńcu, Piaskach ze scentralizowanych systemów wodociągowych korzysta zaledwie 45-65% ludności. Obserwuje się zmniejszenie zużycia wody na 1 mieszkańca w regionie: w 2003 roku wynosiło 26,6m³ (spadek o 0,5m³ – 1,8% w 1999r).

Zaopatrzenie w wodę obszarów wiejskich jest dość zróżnicowane przestrzennie. Zrealizowane w latach 1999-2003 inwestycje w zakresie zaopatrzenia w wodę zaowocowały dość wysokim wyposażeniem w sieć wodociągową miejscowości wiejskich. W ponad 40% gmin województwa zwodociągowaniem objętych jest ponad 95% gospodarstw.

Między zaopatrzeniem województwa w wodę, a zorganizowanym odprowadzeniem i oczyszczeniem ścieków istnieje ogromna dysproporcja. Długość sieci kanalizacyjnej stanowi 18% długości sieci wodociągowej (2953,4km). W 1999 roku długość sieci kanalizacyjnej wynosiła 2224,4km i w porównaniu do 2003r. zrealizowano 729km (wzrost o 32,7%).

Wszystkie miasta regionu posiadają sieci kanalizacyjne, z których w 2003r. korzystało 64% ludności miast.

Poziom uzbrojenia poszczególnych ośrodków miejskich jest bardzo zróżnicowany. Najbardziej niekorzystna sytuacja jest we Frampolu (0,6km kanalizacji) i Tyszowcach (0,4 km). Odnotowuje się bardzo niski, bo wynoszący od 6% - 40% udział ludności korzystającej z kanalizacji sanitarnej: w Józefowie, Anopolu, Krasnobrodzie, Ostrowie Lubelskim, Piaskach i Szczebrzeszynie. Łącznie długość sieci kanalizacyjnej w miastach wzrosła w okresie 1999-2003 o ok. 275 km i osiągnęła długość 1819 km, co stanowi 61,5%

wszystkich sieci w województwie. W odniesieniu do obszarów wiejskich w 2003r. tylko 1134,4 km sieci kanalizacyjnych obsługiwało ten obszar.

Wśród 213 gmin województwa, w 41 gminach brak jest kanalizacji sanitarnej. Najgorsza sytuacja jest w podregionie lubelskim, gdzie w 23 gminach podregionu brak jest sieci kanalizacyjnej. Ocenia się, że wskaźnik mieszkańców wsi korzystających ze zbiorowych systemów kanalizacji sanitarnej wynosi ok. 10%. Około 50% gospodarstw wiejskich odprowadza ścieki bytowe do zbiorników bezodpływowych, a ok. 40% nie posiada w ogóle urządzeń kanalizacji sanitarnej. Pomimo podejmowanych przez samorządy lokalne inicjatyw w zakresie wyposażenia obszarów w zbiorcze systemy kanalizacyjne, potrzeby są nadal ogromne. W analizowanym okresie nastąpił znaczny przyrost długości sieci kanalizacyjnej w podregionie białkopodlaskim z 423,1km do 608,7km tj. wzrost o 43,8%, chełmsko-zamojskim o 33,7% (z 630,3km do 843,1km) oraz lubelskim z 1171,0km do 1501,6km (o 28,2%).

W województwie lubelskim znajduje się dość dużo miejscowości o rozproszonej zabudowie, w których grupowe systemy unieszkodliwiania ścieków nie mają ekonomicznego uzasadnienia. Narasta problem szybkiego rozwiązania gospodarki ściekowej na tych terenach. Miejscowości posiadające rozproszoną zabudowę winny posiadać indywidualne systemy unieszkodliwiania ścieków poprzez realizację przydomowych oczyszczalni ścieków z drenażem rozsączającym.

Wobec wysokiego poziomu zanieczyszczenia wód powierzchniowych, zagadnieniem o szczególnym znaczeniu dla jakości środowiska jest odpowiednie wyposażenie jednostek osadniczych w oczyszczalnie ścieków. W 2003 roku oczyszczaniu ścieków służyło 170 oczyszczalni, w tym 132 na terenach wiejskich. Łączna przepustowość oczyszczalni wynosi 312000m³/dobę, z czego na obszarach wiejskich 21400m³/dobę.

Odprowadzone w sposób zorganizowany (poprzez zbiorcze systemy kanalizacyjne) z terenu województwa lubelskiego ścieki komunalne oraz przemysłowe w 100% poddawane są oczyszczaniu na urządzeniach ochrony wód o różnym stopniu redukcji zanieczyszczeń. Zdecydowana większość spośród eksploatowanych oczyszczalni to obiekty mechaniczno - biologiczne z efektem oczyszczania powyżej 90%. Jedynie na około 5% eksploatowanych oczyszczalni występują okresowe przekroczenia dopuszczalnych wartości wskaźników zanieczyszczeń w stosunku do wielkości określonych w decyzjach pozwoleń wodnoprawnych.

Ogółem w 2003r. do wód lub do ziemi w terenu województwa lubelskiego odprowadzonych zostało po urządzeniach oczyszczających: 120 885 330m³ ścieków, co stanowi ok. 88% ilości ścieków odprowadzonych do środowiska w 2002r.

Bezpośrednio do wód powierzchniowych województwa lubelskiego odprowadzane są ścieki z około 120 zakładów produkcyjnych, z których podstawowe znaczenie ma jedynie około 40 zakładów tj. około 30% zakładów województwa. Zakłady te w 2003 roku wytworzyły około 95% ścieków przemysłowych odprowadzanych w województwie, w ilości ogółem około 65,5mln m³/rok. Zakładem wiodącym są Zakłady Azotowe „Puławy” S.A. w Puławach, które w 2003r. odprowadziły do wód rzeki Wisły 52,3mln m³ ścieków, co stanowi około 80% ścieków przemysłowych i około 43% ścieków ogółem odprowadzanych do wód z terenu województwa lubelskiego.

Duże ilości ścieków przemysłowych pochodzą również z kopalni węgla w Bogdanie, Cementowni w Rejowcu Fabrycznym, Fabryki Łożysk Toczných w Kraśniku i Zakładu Utrzymania Ruchu w Świdniku. Ponadto duże ilości ścieków pochodzą z zakładów przemysłu spożywczego (mleczarni, cukrowni, zakładów mięsno-tłuszczowych oraz przetwórstwa rolno-spożywczego). Największymi odbiorcami ścieków są rzeki: Wisła, Wyżnica, Żółkiewka, Świnka i Bystrzyca.

Według GUS na terenie województwa w 2002 roku eksploatowanych było 67 zorganizowanych składowisk odpadów o łącznej powierzchni ok. 144,5ha natomiast raport, WIOŚ w Lublinie podaje liczbę istniejących 132 składowisk komunalnych o sumarycznej powierzchni 260,5ha, z których 7 obiektów przeznaczono do rekultywacji.

Spośród 41 miast województwa lubelskiego - 35 posiada własne składowiska odpadów komunalnych. Miasta, które nie posiadają własnych wysypisk odpadów komunalnych, korzystają z najbliższej położonych obiektów. Aktualnie na terenie województwa działa jeden w pełni wyposażony zakład utylizacji odpadów znajdujący się w Puławach. W 2003 roku zostały oddane do eksploatacji cztery linie do segregacji odpadów w tym dwie w Lublinie. Instalacje te przystosowane zostały do segregacji odpadów zmieszanych oraz do doczyszczania odpadów z selektywnej zbiórki. Obiekty nowopowstające są w pełni nowoczesne i dostosowane do standardów europejskich.

Rozwój systemów wodociągowych i kanalizacyjnych, mimo, że leży bezpośrednio w gestii samorządów gminnych, jest także przedmiotem polityki regionalnej samorządu województwa. Integracja z Unią Europejską oznacza przyjęcie standardów ekologicznych obowiązujących w tych krajach, co znalazło odzwierciedlenie w „Polityce ekologicznej państwa”. Stąd też niezbędne jest zapobieganie zanieczyszczeniom wód podziemnych i powierzchniowych oraz przywracanie czystości tych wód. Istotna jest racjonalizacja poboru wód, a także konieczne jest dalsze zmniejszanie wodochłonności produkcji przemysłowej. Niezbędne jest zwiększenie udziału gospodarstw korzystających z wodociągów zbiorowych w małych miastach i na obszarach wiejskich do poziomu 70-75%. Zgodnie z „Krajowym programem oczyszczania ścieków komunalnych” konieczne jest wyposażenie w oczyszczalnie ścieków komunalnych i systemy kanalizacji zbiorczej grup jednostek osadniczych, a także ograniczanie ładunku zanieczyszczeń odprowadzanych do wód powierzchniowych.

Wspieranie rozwoju systemów wodociągowych oraz kanalizacyjnych jest szczególnie istotne dla równoważenia rozwoju województwa. Celem wsparcia winno być złagodzenie nadmiernych dysproporcji w sieciowych systemach wodociągowych i kanalizacyjnych. Nieodzowne jest także wspieranie budowy i rozbudowy systemów zbiorowego zaopatrzenia w wodę w małych miastach i obszarach wiejskich, szczególnie w zwartych systemach osadniczych, w tym między innymi:

- na obszarach zagrożonych deficytem wód powierzchniowych;
- na obszarach o najniższym wyposażeniu w sieć wodociągową (przede wszystkim północno-wschodnie i południowo-wschodnie rejony województwa oraz niewielkie rejony w części centralnej);
- na obszarach zainwestowania gmin położonych w terenach zalewowych.

Wskazane jest porządkowanie gospodarki ściekowej i sukcesywna likwidacja zrzutu ścieków nieoczyszczonych z największych zakładów przemysłowych Lubelszczyzny. Ponadto wskazuje się na potrzebę modernizacji oczyszczalni ścieków dla uzyskania podwyższonego usuwania biogenów, a także wyposażenie w komunalne kanalizacje przede wszystkim terenów wiejskich niedoinwestowanych w tym zakresie oraz na obszarach zasilania głównych zbiorników wód podziemnych, na terenach zalewowych i obszarach o braku izolacyjności I poziomu wodonośnego. Nieodzowna jest sukcesywna sanitacja terenów o rozproszonej zabudowie na obszarach wiejskich i miejskich poprzez realizację przydomowych oczyszczalni ścieków lub wywożenie ścieków przy zapewnieniu ich oczyszczania.

Wydatki inwestycyjne na ochronę środowiska

W 2003 roku wydatki inwestycyjne ogółem na ochronę środowiska w województwie wyniosły 141 984,0tys. zł i były niższe o 61 606,1tys. zł od wydatków w 1999 roku. W województwie stanowiły one 3,9% (w 1999r. 5,1%) wydatków inwestycyjnych na gospodarkę narodową, (w kraju wyniosły one w 2003r. – 4,6%, a w 1999r. – 6,8%) i stanowiły 2,8% wydatków krajowych na ochronę środowiska (w 1999r. – 2,4% wydatków krajowych).

Na gospodarkę ściekową i ochronę wód przeznaczono w województwie 102 248,1tys.zł (w 1999r. – 96 437,7tys.zł), w tym na:

- oczyszczanie ścieków razem – 42 242,5tys.zł (w 1999r. – 23 735,2tys.zł), w tym oczyszczanie ścieków komunalnych – 36 923,5tys.zł (w 1999r. – 21 192,6tys.zł),
- kanalizację odprowadzającą ścieki – 56 645,6tys.zł (w 1999r – 63 818,2tys.zł),
- kanalizację odprowadzającą wody opadowe – 3 002,5tys.zł (w 1999r – 4725,3tys.zł).

Na ochronę powietrza i klimatu przeznaczono kwotę 19254,2tys.zł (w 1999r. – 72124,7tys.zł), w tym na:

- urządzenia do redukcji zanieczyszczeń – kwotę 4776,3tys.zł (w 1999r – 5973,5tys.zł),
- nowe kierunki i technologie spalania oraz modernizacji systemów grzewczych – kwotę 13574,5tys.zł (w 1999r. – 28078,5tys.zł).

Na gospodarkę odpadami wydatkowano ogółem 19251,5tys.zł (w 1999r. – 23939,9tys.zł), w tym na :

- usuwanie, wykorzystanie i unieszkodliwienie odpadów przemysłowych i komunalnych – kwotę 12603,5tys.zł (w 1999r. – 11701,0tys.zł),
- budowę i urządzenie składowisk dla odpadów przemysłowych i komunalnych – kwotę 6086,6tys.zł (w 1999r.- 10970,9tys.zł),
- rekultywację hałd stawów osadowych i składowisk odpadów oraz innych terenów zdewastowanych i zdegradowanych – kwotę 533,8tys.zł (w 1999r. – 661,4tys.zł).

Na ochronę bioróżnorodności biologicznej i krajobrazu wydano kwotę 205,5tys.zł (w 1999r. – 54,9tys.zł). Kwotę tę przeznaczono na ochronę i odbudowę krajobrazu, gatunków i siedlisk.

Na zmniejszenie hałasu i wibracji wydano w 2003 roku w województwie 169,1tys.zł (w 1999r. – 451,7tys.zł).

Komunikacja i transport.

Infrastruktura transportowa w obszarze województwa lubelskiego odgrywa ogromną rolę w krajowym i międzynarodowym systemie transportowym.

W ramach powołanego przez UE tzw. „TINA PROJECT” mającego na celu opracowanie programu rozwoju sieci drogowej w Korytarzach Paneuropejskich do 2015 roku dla Europy Środkowej i Wschodniej uzgodniono sieć 10 głównych korytarzy transportowych oraz sieć dodatkową.

Fragment jednego z głównych korytarzy TINA przebiegających przez Polskę – nr II znajduje się w województwie lubelskim i tworzy go:

- droga krajowa nr 2 – Świecko / Kunowice (granica polsko – niemiecka) – Poznań – Warszawa – (granica polsko – białoruska) – w sieci dróg Europy oznacza ona numer E30, trasa planowanej autostrady A2 oraz magistralna linia kolejowa E20 i C-E20;
- sieć dodatkowa – Gdańsk – Warszawa – Lublin – Kowel – Odessa / Bukareszt, którą tworzy droga nr 17 Warszawa – Lublin – Zamość – Hrebenne (kierunek Lwów) oraz odcinek drogi nr 12 Kurów – Piaski – Chełm – Dorohusk (kierunek Kijów). Elementem

korytarza są linie kolejowe: nr 7 Gdańsk – Warszawa – Lublin – Dorohusk oraz linia nr 69 Rejowiec – Hrebenne.

Drogi i transport drogowy

Podstawowy układ drogowy województwa stanowią drogi krajowe międzyregionalne:

- nr 2/E30 granica państwa – Świecko – Poznań – Warszawa – Terespol – granica państwa, łącząca w układzie równoleżnikowym większość ważniejszych dróg Europy i kraju;
- nr 12 granica państwa – Łęknica – Głogów – Piotrków Trybunalski – Radom – Puławy – Piaski – Chełm – Dorohusk – granica państwa;
- nr 17 (E 372) Warszawa – Zakręt – Garwolin – Ryki – Kurów – Lublin – Piaski – Krasnystaw – Zamość – Tomaszów Lubelski – Hrebenne – granica państwa;
- nr 19 granica państwa – Kuźnica Białostocka – Białystok – Siemiatycze – Międzyrzec Podlaski – Kock – Lubartów – Lublin – Kraśnik – Janów Lubelski – Nisko – Rzeszów.

Drogi krajowe nr 12, 17 i 19 tworzą trasy przyszłych dróg ekspresowych i wraz z planowaną autostradą A2 stanowią będą układ dróg szybkiego ruchu o łącznej długości 550km.

Dla obsługi ruchu tranzytowego przez przejścia graniczne o znaczeniu międzyregionalnym najistotniejsze znaczenie mają trasy:

- nr 63 granica państwa – Węgorzewo – Łomża – Siedlce – Łuków – Radzyń Podlaski – Wisznice – Sławatycze – granica państwa;
- nr 74 Sulejów – Kielce – Opatów – Annopol – Kraśnik – Janów Lubelski – Frampol – Szczebrzeszyn – Zamość – Hrubieszów – Zosin – granica państwa;
- nr 68 granica państwa – Kukuryki z terminalem samochodowym w Koroszczynie – Kobylany (droga nr 2).

Do dróg krajowych o znaczeniu regionalnym obsługujących ruch tranzytowy należą:

- nr 48 Tomaszów Mazowiecki – Kozienice – Dęblin – Moszczanka – Kock;
- nr 76 Wilga – Garwolin – Stoczek Łukowski – Łuków;
- nr 82 Lublin – Włodawa – granica państwa.

Układ podstawowy tworzą również drogi wojewódzkie o znaczeniu ponadregionalnym i regionalnym o łącznej długości dróg twardych 2207 km, są to drogi:

- 835 Lublin – Biłgoraj – Przeworsk – Grabowica Starzeńska;
- 812 Biała Podlaska – Chełm – Krasnystaw i jej przedłużenie 811 Sarnaki – Biała Podlaska;
- 747 Iłża – Solec n. Wisłą – Opole Lubelskie – Bełżce – Konopnica (droga nr 19) z funkcjonującą przeprawą promową;
- 801 Warszawa – Karczew – Wilga – Dęblin – Puławy;
- 842 Rudnik Szlachecki – Krasnystaw oraz droga 846 Małochwiej Duży – Żelatyn obsługują przejście graniczne w Zosinie
- 815 Wisznice – Parczew – Siemień – Lubartów trasa ta ma obsługiwać część ruchu związanego z planowanym portem lotniczym Lublin – Niedźwiada;

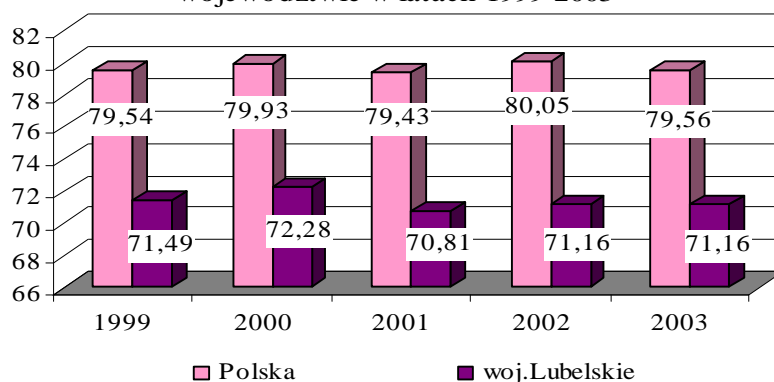
- 816 Terespol – Kodeń – Sławatycze – Włodawa – Dorohusk – Horodło - Zosin oraz droga 698 Siedlce – Konstantynów – Terespol to tzw. „nadbużanka” łącząca przejścia graniczne na wschodniej granicy państwa.

W obszarze województwa istnieje 68 tras dróg wojewódzkich.

Drogi publiczne ogółem w województwie liczą 26 944 km (kraj 370 297 km), w tym twarde 17 872 km (kraj 248 786 km) i stanowią 66,3% w województwie (kraj 67%). W ogólnej długości dróg twardej województwa drogi dwujezdniowe liczą 86 km tj. 0,48% dróg województwa (kraj 1,15%).

W porównaniu z innymi województwami gęstość sieci województwa lubelskiego jest na średnim poziomie 107,3 km/km², największą gęstość posiadają województwa: śląskie 163,1km/100km², małopolskie 143,7 km/100km², a najrzadszą zaś podlaskie i warmińsko-mazurskie po 53,5 km/100km². Wskaźnik gęstości dróg publicznych twardej wynosi 71,2km/100km² (kraj 79,6 km/100km²), wskaźnik jest wyraźnie niższy od krajowego. W odniesieniu do dróg publicznych twardej nastąpił spadek ich długości o 82 km, tj. 0,5%.

Zmiany gęstości dróg publicznych ogółem w kraju i województwie w latach 1999-2003

Źródło: GUS, WUS, roczniki 2000-2004

Zgodnie z europejską klasyfikacją jednostek terytorialnych w celach statystycznych NUTS obszar województwa lubelskiego został podzielony na trzy obszary funkcjonalne: białkopodlaski, chełmsko-zamojski i lubelski. Przeprowadzone badania i analiza dotycząca infrastruktury komunikacyjnej w poszczególnych podregionach wskazują, że najlepszym stanem infrastruktury drogowej odznacza się podregion lubelski. Najbardziej zaniedbanym w zakresie infrastruktury jest podregion białkopodlaski, co jest zjawiskiem niepokojącym z uwagi na przebiegające w obszarze główne szlaki komunikacyjne i położenie przygraniczne. Wskaźnik gęstości dróg publicznych twardej podregionu lubelskiego wynosi 78,8km/100km², chełmsko-zamojskiego 68,8km/100km², białkopodlaskiego 57,3km/100km².

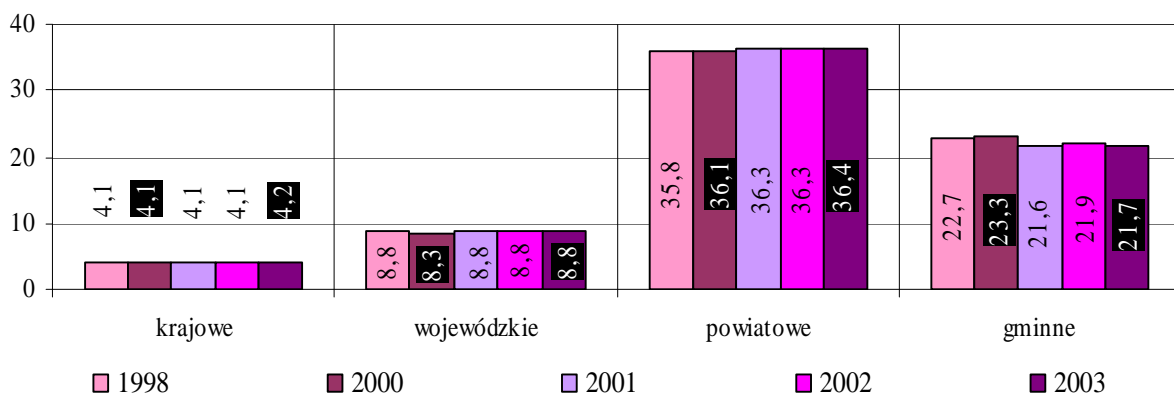
W województwie istnieje 16 860 km dróg twardej o nawierzchni ulepszonej, co stanowi 94,3% wszystkich dróg twardej (kraj 88%), wskaźnik gęstości wynosi 67,13km/100km² (kraj 70,3km/100km²). W badanym okresie w województwie zanotowano znaczny wzrost długości tych dróg - 2270 km (o 15,6%).

Na drogach województwa istnieje: 1636 mostów i wiaduktów (kraj 31,4tys.), w tym 1583 budowli stałych (województwo 96%, kraj 96,4%); 2 przeprawy mostowe (kraj 97) oraz 10 tuneli i przejść podziemnych dla pieszych (kraj 423). W okresie 5 lat nastąpił wzrost liczby wszystkich obiektów mostowych ogółem o 123 obiekty (kraj około 700), w tym

zwiększyła się liczba obiektów mostowych trwałych o 256, a tymczasowych zmalała o 133. Wzrosła także ilość przepraw mostowych o 1 sztukę, natomiast zmniejszyła się liczba tuneli o 1 (kraj wzrost o 33szt.).

Drogi krajowe twarde w województwie liczą 1066,1 km (Polska - 18225km). Wskaźnik gęstości dróg krajowych publicznych twardych w województwie lubelskim wynosi 4,24 km/100km² (kraj 5,83 km/100km²). W latach 1999 – 2003 nastąpił wzrost długości tych dróg o 28 km, czyli o 2,7% i stanowią one 5,8% dróg w kraju. Wszystkie drogi krajowe twarde zalicza się do dróg o nawierzchni ulepszonej. Województwo posiada 19 km odcinków dwujezdniowych, 364 km dróg utwardzonych poboczem bitumicznym, 190 obiektów mostowych wszystkie trwałe oraz 3 tunele i przejścia podziemne.

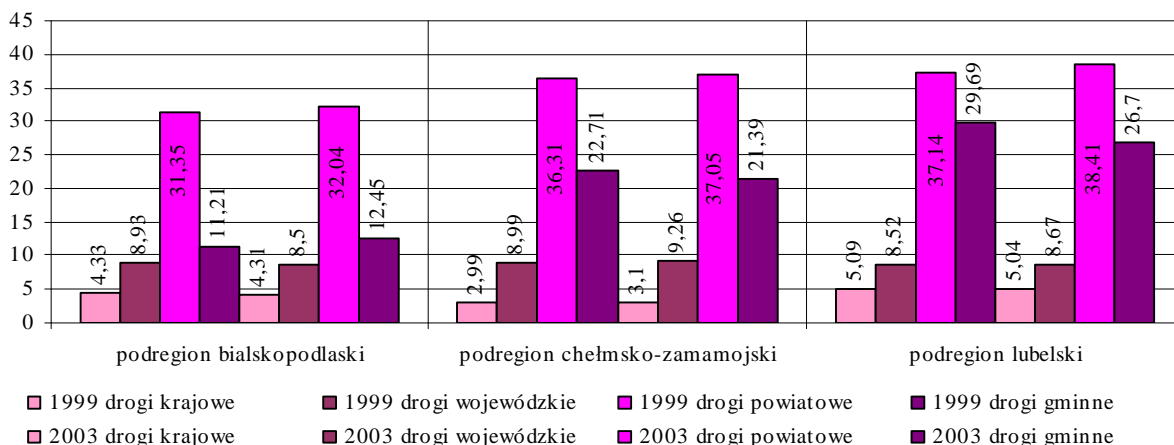
Zmiany zachodzące w gęstości dróg publicznych województwa lubelskiego w latach 1999-2003

Źródło: GUS, WUS, roczniki 2000-2004

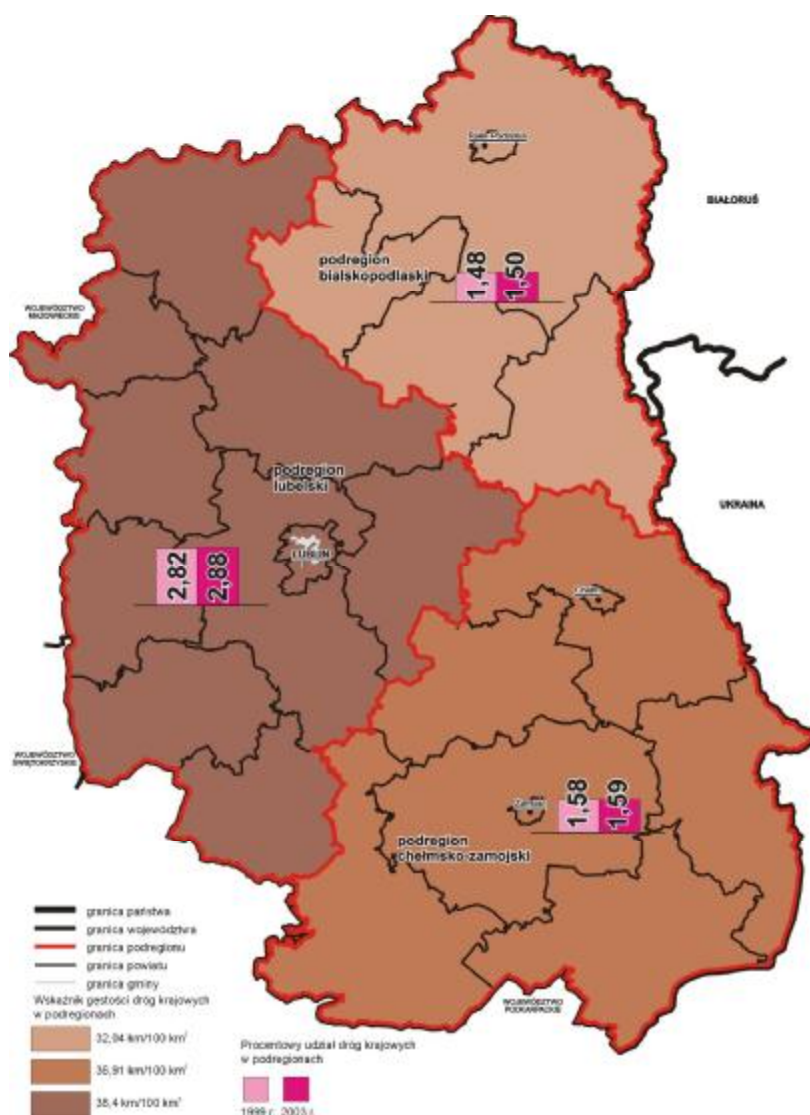
Podregion lubelski posiada największą długość dróg krajowych 48% z wszystkich dróg tego typu w województwie (chełmsko-zamojski 27%, białkopodlaski 25%). W badanym okresie nieznacznie wzrosła długość tych dróg, ogólnie średnio w podregionach o 2,6%. Wskaźnik zagęszczenia dróg krajowych publicznych twardych najwyższy jest w podregionie lubelskim 5,0 km/100km², średni w podregionie białkopodlaskim 4,31km/100km², najmniejszy w podregionie chełmsko-zamojskim 3,1km/100km².

Zmiany gęstości dróg publicznych w podregionach województwa lubelskiego w roku 1999 i 2003

Źródło: GUS, WUS, roczniki 2000-2004

Udział dróg krajowych w podregionach województwa lubelskiego

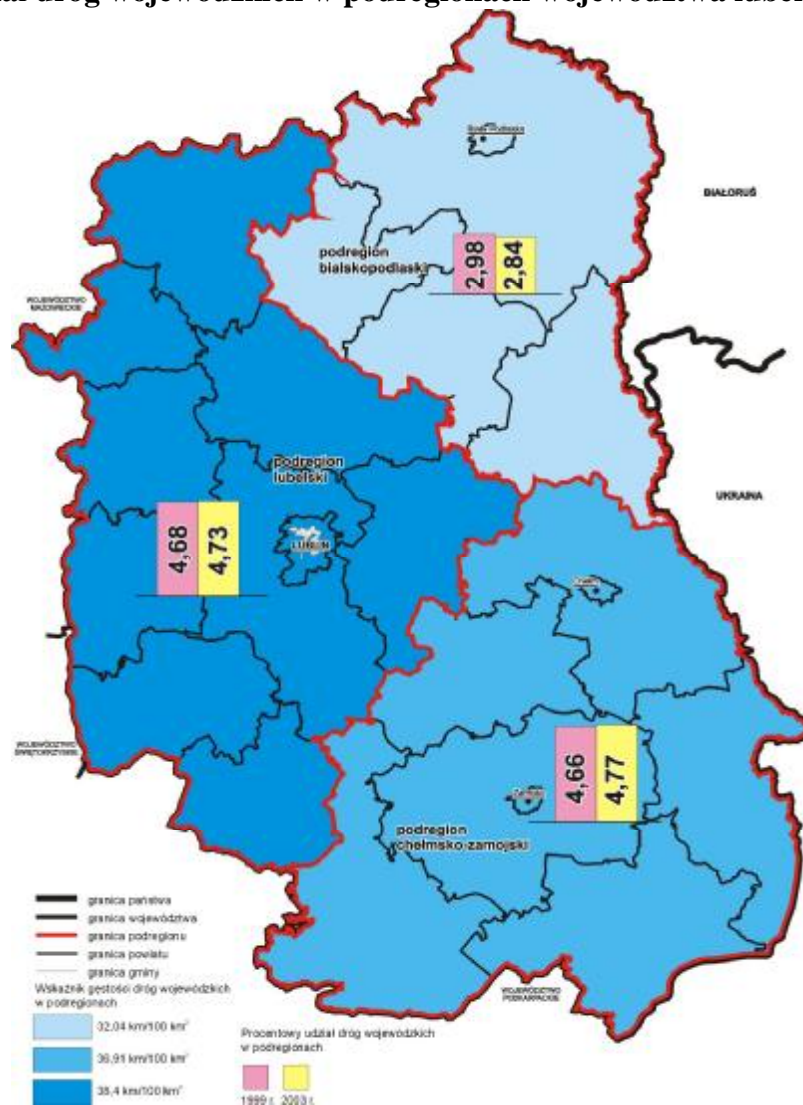
Źródło: GUS, WUS, roczniki 2000-2004, obliczenia własne

Drogi wojewódzkie uzupełniają sieć dróg ważnych w relacjach zewnętrznych i stanowią 12,3% wszystkich dróg publicznych twardych. Drogi publiczne wojewódzkie twarde wynoszą 2207 km (Polska - 28318 km). Wskaźnik gęstości dróg wojewódzkich publicznych twardych wynosi 8,79 km/100km² (kraj 9,06 km/100km²). Wystąpił nieznaczny spadek ilości (o 0,2%) tych dróg w województwie, natomiast w kraju notuje się wzrost 0,4%. Omawiane drogi stanowią 7,8% dróg tego typu w kraju. Dróg publicznych twardych o ulepszonej nawierzchni jest 2206 km – spadek o 5 km. Na drogach wojewódzkich istnieje 247 obiektów mostowych (wzrost o 3 obiekty w porównaniu do roku 1999), wszystkie trwałe.

Drogi wojewódzkie w podregionach: chełmsko-zamojskim stanowią 39 % województwa, lubelskim 38,7 %, bielskopodlaskim 23%. Wskaźnik zagęszczenia dróg wojewódzkich publicznych twardych w podregionach: chełmsko-zamojskim jest największy i wynosi 9,3 km/100km², lubelskim - 8,7 km/100km², a bielskopodlaskim najniższy i wynosi

8,5 km/100km². W podregionach chełmsko-zamojskim i lubelskim nastąpił wzrost długości dróg wojewódzkich o 3% i o 1,8%, a w białkopodlaskim odnotowano spadek o 4,9%.

Udział dróg wojewódzkich w podregionach województwa lubelskiego

Źródło: GUS, WUS, roczniki 2000-2004, obliczenia własne

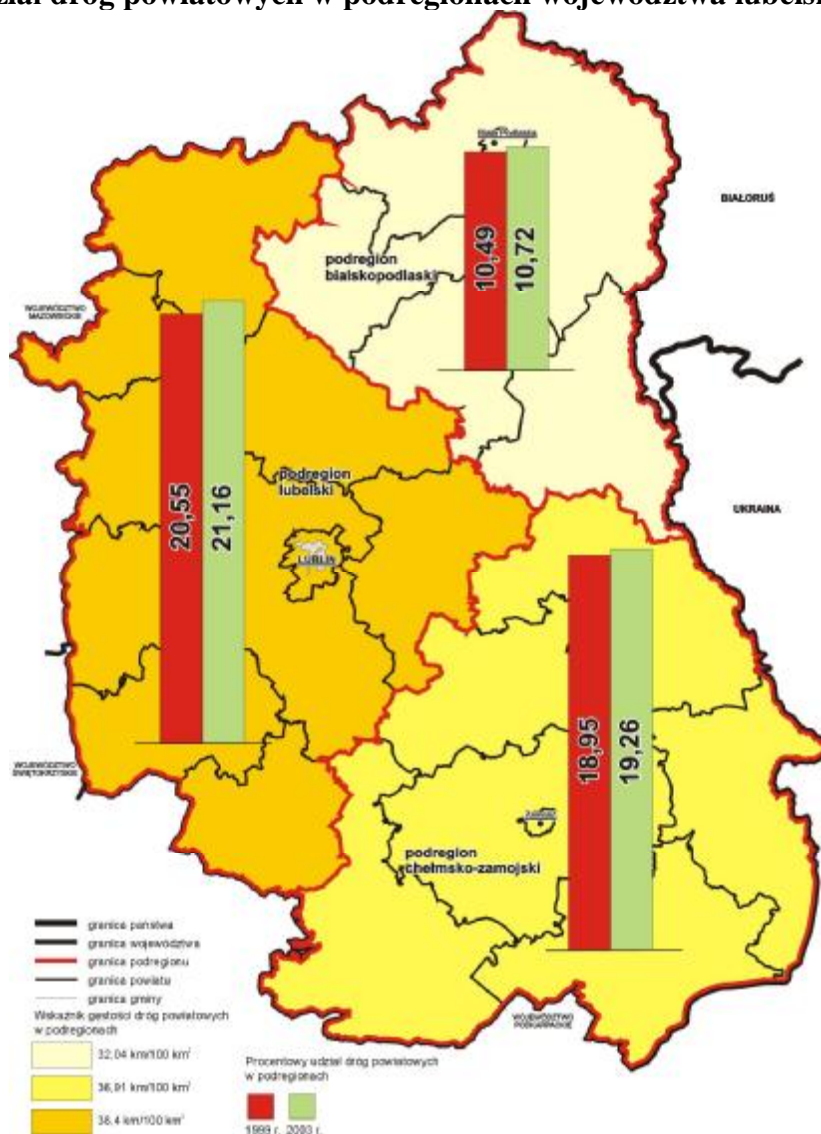
Drogi powiatowe twarde obsługują cały ruch wewnątrzregionalny województwa i stanowią 9139 km (51% dróg województwa), w tym twardej o ulepszonej nawierzchni 9068 km (50% dróg województwa) - wzrost o 19,6%. Dróg powiatowych o nawierzchni bitumicznej istnieje 9046km. Na drogach powiatowych są 664 obiekty mostowe, w tym 2 tymczasowe. W badanym okresie zmniejszyła się ilość obiektów mostowych tymczasowych o 24 obiekty oraz o 2 tunele i przejścia podziemne (w 2003 roku - 5 obiektów). Drogi publiczne powiatowe twarde stanowią 8% dróg tego typu w kraju. Wskaźnik gęstości dróg powiatowych publicznych twardej wynosi 36,39 km/100km² (kraj 36,47 km/100km²). W badanym okresie nastąpił wzrost długości o 144 km tj. 1,6% (kraj wzrost o 1449 km – 1,29%).

W podregionach długość dróg powiatowych jest zróżnicowana, najwięcej ich jest w podregionie lubelskim 3782 km (41% województwa), chełmsko-zamojskim 4242 km (38%), najmniej w podregionie białkopodlaskim 1915 km (21%). Wskaźnik zagęszczenia dróg powiatowych publicznych twardej w podregionach wynosi w lubelskim

38,41km/100km², chełmsko-zamojskim 37,05 km/100km², białkopodlaskim 32,04km/100km².

Zrealizowane w latach 1999 – 2003 inwestycje drogowe przyczyniły się do zwiększenia ilości dróg powiatowych we wszystkich podregionach oraz poprawy jakości i standardu nawierzchni. Najwięcej dróg przybyło w podregionie lubelskim, bo aż 125 km (3,4% województwa), chełmsko-zamojskim 69 km (2,0%), białkopodlaskim 41 km (2,2%).

Udział dróg powiatowych w podregionach województwa lubelskiego

Źródło: GUS, WUS, roczniki 2000-2004, obliczenia własne

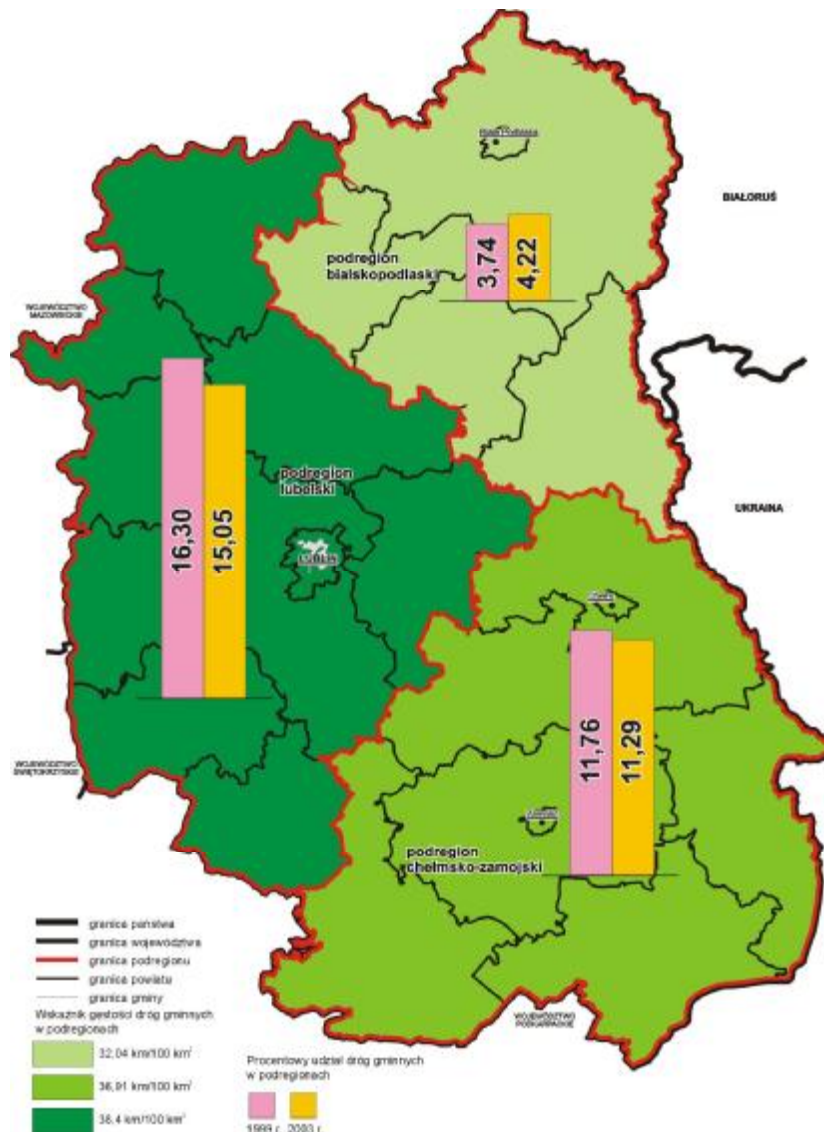
Długość dróg gminnych twardych wynosi 5460 km, w tym twardych o ulepszonej nawierzchni 4521 km (25,3%) - wzrost o 20,3%. W województwie istnieje około 7-8 tys. km dróg gruntowych. Wskaźnik gęstości dróg gminnych publicznych twardych wynosi 21,74km/100km² (kraj 28,21 km/100km²). W badanym okresie nastąpiło zmniejszenie dróg o 249 km tj. o 4,36% (w kraju o 2277 km tj. o 2,5%). W latach 1999-2003 nastąpił przyrost (o 135) obiektów mostowych i ich liczba wynosi obecnie 535. Nastąpił także wzrost przepraw promowych.

W podregionach długość dróg gminnych wynosi: 2629 km w podregionie lubelskim (49% województwa), w chełmsko-zamojskim 1987 km (37%) oraz

Uwarunkowania i diagnoza stanu wyjściowego

w białkopodlaskim 743,9 km (14%). Wskaźnik gęstości dróg gminnych publicznych twardych w podregionach kształtuje się następująco: lubelskim 26,70 km/100km², chełmsko-zamojskim 21,39 km/100km², białkopodlaskim 12,45 km/100km². W podregionie białkopodlaskim zanotowano wzrost długości dróg gminnych o 73,9 km (11%), natomiast w pozostałych podregionach spadek: w lubelskim o 295km (10%); chełmsko-zamojskim o 123 km (5,8%).

Udział dróg gminnych w podregionach województwa lubelskiego

Źródło: GUS, WUS, roczniki 2000-2004, obliczenia własne

Podstawowym problemem funkcjonowania ruchu drogowego jest brak sieci dróg ekspresowych, prowadzenie ruchu tranzytowego przez tereny intensywnie zurbanizowane, niska jakość sieci dróg niespełniająca wymogów normatywnej nośności i niedostosowana do rozmiarów wzrastającego ruchu.

Pod względem konstrukcji nawierzchni niewiele, bo tylko około 7,5 % dróg krajowych (180 km) jest dostosowanych do przenoszenia ruchu o nacisku 11,5 t/oś, a pozostałe przenoszą nacisk do 8t/oś. Niedostateczny stan nawierzchni, wymagający natychmiastowych remontów posiada około 23% dróg krajowych, niedostateczną szorstkość i występowanie kolein – prawie 60%. W odniesieniu do stanu technicznego obiektów

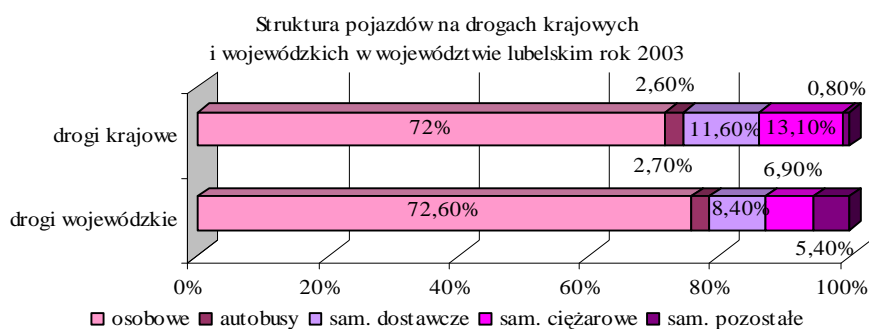
mostowych na drogach krajowych, w stanie technicznym złym jest 1,3%, a w ponad 24% obiektów stan jest zadawalający.

Drogi wojewódzkie cechuje zróżnicowany stan techniczny: około 5,6 % dróg jest w dobrym stanie, natomiast zdecydowana większość, bo 57,9 % jest w złym stanie technicznym. Sieć dróg wojewódzkich w większości nie spełnia parametrów technicznych dotyczących m.in. szerokości jezdni (minimum 6,0m) oraz nośności nawierzchni (10 t/oś).

Drogi powiatowe w większości nie spełniają wymogów parametrów technicznych odpowiadających ich klasom (G, Z) w odniesieniu do szerokości w liniach rozgraniczających, a także nie posiadają minimalnej szerokości jezdni.

Stan techniczny dróg ulega systematycznemu pogorszeniu. Na przestrzeni ostatnich 5 lat na drogach krajowych i wojewódzkich zrealizowano niewiele dużych inwestycji drogowych, dominowały prace remontowo – modernizacyjne, co w związku ze wzrastającą liczbą przewozów powoduje obniżanie płynności ruchu i przepustowości dróg. Jednocześnie pogarsza się dostępność części obszarów w regionie. Niedobór środków finansowych w stosunku do potrzeb powoduje narastanie zaległości w modernizacji infrastruktury drogowej, co w konsekwencji może doprowadzić do jeszcze większej dekapitalizacji sieci drogowej.

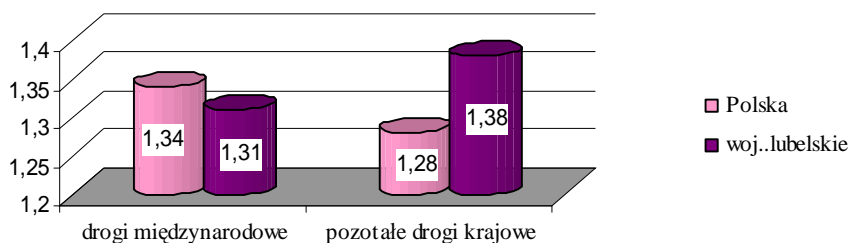
Średni dobowy ruch pojazdów samochodowych na zamiejskiej sieci dróg krajowych województwa lubelskiego w 2000 roku wynosił 5259 poj./dobę (kraj 7009) i był większy o 34% (w kraju o 31%) w porównaniu z rokiem 1995 (generalny pomiar ruchu przeprowadzany jest co 5 lat). Niepokojący jest znaczny wzrost udziału w ruchu – aż o 68% - samochodów ciężarowych z przyczepami, a właśnie ta kategoria pojazdów ma największy wpływ na szybkość degradacji nawierzchni oraz zanieczyszczenia komunikacyjne. Duży był też wzrost natężenia ruchu samochodów osobowych i dostawczych – odpowiednio o 29% i 43%. Największe obciążenie średnim dobowym ruchem na sieci dróg krajowych w województwie lubelskim w 2000 roku zanotowano na odcinkach tras (w pojazdach na dobę): nr 12 – 22 606; nr 17 – 14 825; nr 19 – 13 948. Największą dynamikę wskaźnika średnio dobowego ruchu 2000/1995 odnotowano na odcinkach dróg: nr 12 – 3,40; nr 74 – 2,45; nr 19 – 2,12.

Źródło: GUS, WUS, roczniki 2000-2004

Na drogach wojewódzkich województwa lubelskiego średni dobowy ruch w 2000 roku wyniósł 1937 poj./dobę (kraj – 2363) i w porównaniu z rokiem 1995 wzrósł o 23% (w kraju – 32%). Ruch samochodów osobowych na tych drogach stanowił 80%, samochodów ciężarowych – 8%. Największe wartości średniego dobowego ruchu na sieci dróg wojewódzkich w 2000 roku zanotowano na odcinkach dróg: nr 835 – 15 257; nr 824 – 11 176; nr 833 – 10 673; nr 801 – 9344. Największą dynamikę wskaźnika wzrostu średniego dobowego ruchu 2000/1995 odnotowano na odcinkach dróg: nr 812 – 2,94; nr 840 – 2,01; nr 843 – 1,92; nr 829 – 1,82; nr 806 – 1,73; nr 808 – 1,72; nr 836 – 1,71.

Wskaźnik wzrostu natężenia ruchu 2000/1995 na drogach międzynarodowych i krajowych

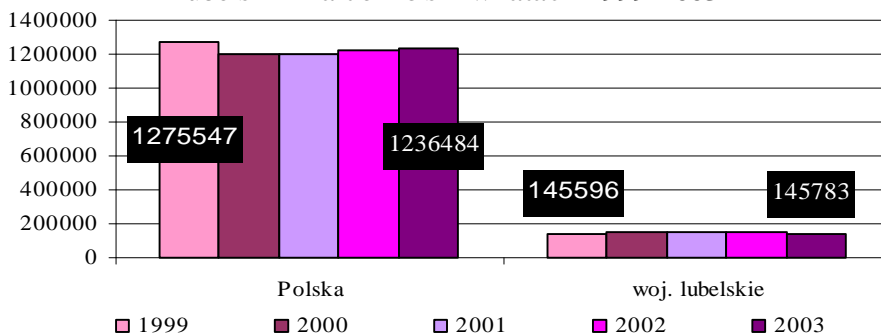

Źródło: Program Gambit Lubelski

Natężenie średnio dobowego ruchu pojazdów		Województwo Lubelskie	Kraj
na drogach międzynarodowych	SDR 2000 poj./dobę	7607	11448
	Wskaźnik wzrostu 2000/1995	1,31	1,34
na drogach pozostałych krajowych	SDR 2000 poj./dobę	4105	5109
	Wskaźnik wzrostu 2000/1995	1,38	1,28
na drogach krajowych ogółem	SDR 2000 poj./dobę	5259	7009
	Wskaźnik wzrostu 2000/1995	1,34	1,31

Województwo posiada najdłuższą sieć połączeń autobusowych, a trzon stanowią regularne połączenia krajowe. W 2003 roku liczba linii regularnych wynosiła 2840 o łącznej długości 145783km (kraj 26710 linii o długości 1236484 km). Udział województwa w liczbie linii w kraju to 10,6%, a w długości linii 11,8%. W ogólnej liczbie linii dominowały linie podmiejskie zarówno w województwie jak i w kraju wynosiły odpowiednio 71,3%, 74,6%. Sieć połączeń autobusowych jest ukształtowana i ustabilizowana.

Długość linii regularnych krajowych w województwie lubelskim na tle Polski w latach 1999-2003

Źródło: GUS, WUS, roczniki 2000-2004

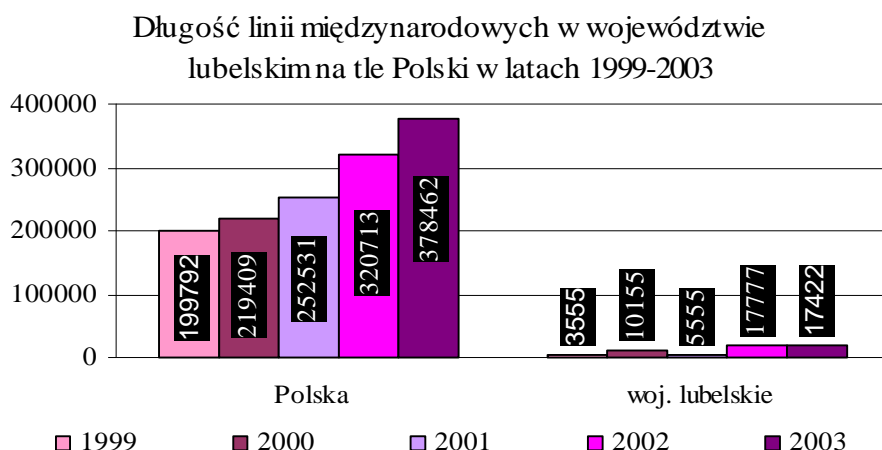
Długość linii regularnych krajowych wzrosła o 187 km – 0,1%. Zmniejszeniu uległa długość linii podmiejskich o 3110 km, czyli o 4,3%. Odnotowano wysoką gęstość długości wszystkich sieci regularnych linii autobusowych 0,6 tys. km/km² (kraj 0,4tys.km/km²).

Największa ilość linii znajduje się w podregionie lubelskim w powiatach: lubelskim, lubartowskim i świdnickim. Z 684 linii regionalnych największe natężenie ruchu było na odcinkach: Puławy – Kurów – Lublin (43 kursy na dobę), Puławy – Lublin (31 kursów), Zamość – Biłgoraj (30 kursów). W regionie istnieje 78 linii dalekobieżnych o długości 20970 km. Województwo posiada połączenia autobusowe z wszystkimi

ważniejszymi miejscowościami w kraju. W 2003 roku przewoźnicy przewieźli 56 101,1 pasażerów na średnią odległość 29 km przewozu jednego pasażera. Porównując z rokiem 1999 nastąpił spadek przewożonych pasażerów w województwie o 17023,7 tys. (23,3%), w kraju zanotowano spadek o 177 693 tys. (17,8%).

Województwo lubelskie jest obszarem, w którym krzyżują się połączenia o randze międzynarodowej między innymi takie jak: Berlin - Moskwa; Berlin – Mińsk/Kijów; Warszawa - Kijów; Wilno – Bratysława. Od 1999 roku uruchomiono 6 nowych linii międzynarodowych. W roku 2003 istniało 11 linii (kraj 266) o długości 17422km, nastąpił wzrost o 13867km. Na przestrzeni ostatnich lat na liniach międzynarodowych wzrosła liczba przewożonych pasażerów.

Źródło: GUS, WUS, roczniki 2000-2004

Liczba pojazdów ogółem w województwie w 2003 roku wzrosła w porównaniu z rokiem 1999 z 811,6tys. do 927,2tys. (8 miejsce w kraju), co dało wzrost o 14%. Obserwuje się także wzrost o 15,5% liczby zarejestrowanych samochodów osobowych (1999 rok - 495,7tys., a 2003 rok - 573,3tys.) W przeliczeniu na 1000 ludności liczba samochodów osobowych wzrosła z 222 w 1999 roku (kraj 240) do 262 w 2003 roku (kraj 294). Największą ilością odznacza się podregion lubelski 322,4tys. (265 sam/1000M), znacznie niższą liczbę rejestruje podregion chełmsko-zamojski 166,9tys. (252 sam/1000M), a najniższą podregion białkopodlaski 84tys. (269 sam/1000M). Podregion białkopodlaski osiągnął najwyższy wskaźnik samochodów osobowych na 1000 M.

Transport drogowy w województwie lubelskim wykazuje duże wahania w badanym okresie. Podobnie jak w kraju znacznie zmniejszyła się liczba przewiezionych ładunków transportem krajowym, zarobkowym. Tempo przewozów w województwie zmniejszyło się z 3,1% na 2,5%. W roku 2003 transportem krajowym przewieziono 1859,3tys. ton ładunków tj. 2,5% ładunków krajowych (kraj 72959tys. ton). Nastąpił spadek przewozów w sektorze publicznym, natomiast wzrost w sektorze prywatnym. W regionie istnieją 484 firmy zajmujące się przewozem międzynarodowym. Przewożą one transport ładunków do krajów Europy: Niemiec, Anglii, Danii, Ukrainy, Włoch, Francji, Białorusi.

Od 1999 roku wzrosła liczba samochodów ciężarowych i ciągników siodłowych z 84 tys. do 104 tys. (wzrost o 23,8%). W 2003 roku liczba wyżej wspomnianych samochodów wynosiła 47 sam/1000M (kraj 57 sam/1000M). Najwyższy udział posiada podregion lubelski 52 sam/1000M; nieco niższą liczbą charakteryzuje się podregion chełmsko-zamojski (42) i białkopodlaski (38).

Stan bezpieczeństwa na drogach województwa określa się jako zły. W 2003 roku na drogach województwa lubelskiego odnotowano 2644 wypadków, w tym 336 ofiar śmiertelnych. Mimo, iż w okresie 1999 – 2003 roku obserwuje się spadek ilości wypadków, to w dalszym ciągu jest on niezadowalający. W kategoriach dróg najwięcej wypadków jest na drogach powiatowych i gminnych 60,7% w tym 48,3% zabitych, na drogach krajowych 22,9% w tym zabitych 32,3%, najmniej na drogach wojewódzkich 16,4% w tym 19,4% zabitych. Do najbardziej niebezpiecznych miejsc na drogach krajowych należą: nr 17 – (29,9% wypadków); nr 19 – (25,4%); nr 12 odcinek Piaski – Chełm – Dorohusk – granica państwa (6,4%); nr 82 – (6,2%), zaś na drogach wojewódzkich drogi: nr 835, 824, 830 (na odcinku Chełm-Krasnystaw) i 747. Natomiast drogi 824, 806 i 747 zanotowały najwięcej wypadków w odniesieniu do pracy przewozowej.

Kolej i transport kolejowy

Kolej jest ważnym elementem decydującym o dostępności zewnętrznej i wewnętrznej województwa wpływając pozytywnie na zachowanie spójności terytorialnej regionu. Na terenie województwa lubelskiego funkcjonują linie kolejowe:

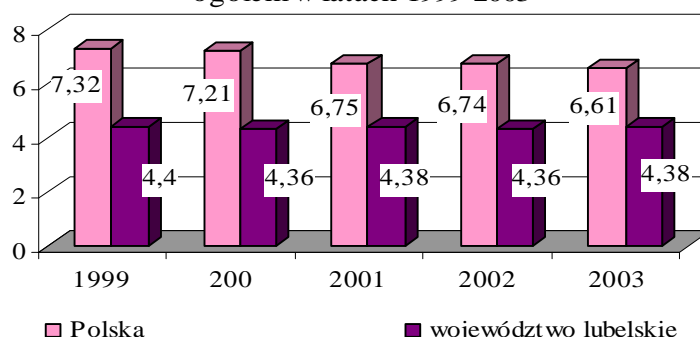
- linia nr 2 Warszawa – Terespol (o dł. w gr. woj. – 100 km), dwutorowa, zelektryfikowana, państwowego znaczenia /linia o znaczeniu międzynarodowym E20/, stanowi część tzw. Helsińskiego Korytarza Transportowego Berlin - Moskwa. Objęta umowami AGC i AGTC. Modernizacja linii do prędkości 160 km/h.
- linia nr 7 Warszawa – Dorohusk (Kijów) (o dł. w gr. woj. – 177,5 km), dwutorowa, zelektryfikowana, państwowego znaczenia łącząca komunikację krajową i przewozy międzynarodowe. Stanowi część projektowanego korytarza transportowego Gdańsk – Odessa. Linie nr 7 i E-20 zaliczone są do europejskiej sieci TEN (TransEuropean Network). Prędkość maksymalna pociągów między Dorohuskiem, a Lublinem wynosi 100 km/h, natomiast między Lublinem, a granicą województwa 120 - 140 km/h. Stan techniczny wymusza wykonanie kompleksowej modernizacji;
- linia nr 12 Skierniewice – Łuków (o dł. w gr. woj. – 36,5 km), dwutorowa, zelektryfikowana, na wybranych odcinkach państwowego znaczenia;
- linia nr 26 Radom – Łuków (o dł. w gr. woj. - 65,7 km), jednotorowa, zelektryfikowana, na wybranych odcinkach państwowego znaczenia;
- linia Nr 30 Łuków – Lublin Północny o dł. – 106,8 km, jednotorowa, nieelektryfikowana, na odcinkach Łuków – Bezwola oraz Lublin – Bystrzyca k. Lublina, państwowego znaczenia. Łączy rejony północy z Lublinem. Obecna maksymalna prędkość rozkładowa do 100 km/h. Wymagana jest modernizacja tej linii do prędkości 160 km/h. Planowana budowa lotniska w gminie Niedźwiada (odcinek Łuków – Bezwola) zmieni znaczenie trasy na państwowe;
- linia nr 63 Dorohusk – CPN Zawadówka dł. – 31,3 km, linia szerokotorowa, nieelektryfikowana;
- linia nr 65 (LHS) Linia Hutniczo-Szerokotorowa – Most na Bugu – Sławków Południowy (o dł. w gr. woj. – 122 km), szerokotorowa, nieelektryfikowana. Linia towarowa w ruchu międzynarodowym o szerokim (1520mm) rozstawie torów. Długość ogólna linii - 394,65 km. Prędkość wynosi 60km/h, na odcinkach spada do 30, 40km/h;
- linia nr 66 Zwierzyniec – Stalowa Wola Płd. dł. 35 km, jednotorowa, nieelektryfikowana;
- linia nr 67 Lublin – Świdnik dł. 7,8 km, linia dla pociągów towarowych, zelektryfikowana;
- linia Nr 68 Lublin – Rozwadów (o dł. w gr. woj. – 75,6 km), jednotorowa, nieelektryfikowana, dwutorowa na odc. Lublin – Lublin Zemborzyce o parametrach

technicznych dla prędkości $V = 80-100$ km/h. Łączy Warszawę z Lublinem i południowo-wschodnimi ośrodkami gospodarczymi kraju - Lwów. Konieczna modernizacja z uwagi na wzrost przewozów towarowych.

- linia Nr 69 Rejowiec – Hrebenne dł. 138,4 km, jednotorowa, niezelektryfikowana, najkrótsze połączenie Warszawy i Lwowa. Od linii odchodzą połączenia kolejowe do Zamościa i Hrubieszowa, także w kierunku Biłgoraja. Rozwój zależy od budowy korytarza transportowego Odessa – Brody – Gdańsk;
- linia nr 72 Zawada – Hrubieszów Miasto o długości 62 km, jednotorowa, niezelektryfikowana;
- linia Nr 81 Chełm – Włodawa dł. 45,5 km, jednotorowa, niezelektryfikowana, znaczenie miejscowe z maksymalną prędkością rozkładową $V=80$ km/h. Możliwość wprowadzenia prędkości do 120 km/h po modernizacji.

Na obszarze województwa lubelskiego przebiega ogółem 1100 km linii kolejowych (Polska 20665 km) i stanowi to 5,32% w kraju. Gęstość linii kolejowych ogółem w województwie jest niższa niż w kraju i wynosi 4,38 km/km² (kraj 6,61 km/km²). W stosunku do roku bazowego, (czyli 1999) nastąpił niewielki spadek długości linii o 0,45%, w kraju spadek jest znaczny, bo 9,7%.

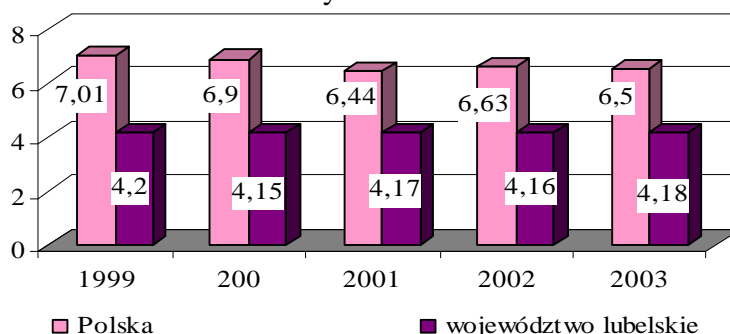
Zmiany zachodzące w gęstościach sieci kolejowych ogółem w latach 1999-2003

Źródło: GUS, WUS, roczniki 2000-2004

W ogólnej liczbie kolei występują linie normalnotorowe 1049 km i wąskotorowe niezmiennie od 5 lat - 51km. Wskaźnik zagęszczenia linii normalnotorowych w województwie wynosi 4,18 km/km² i jest najniższy w kraju (kraj 6,5 km/km²). Nastąpiło zmniejszenie długości linii normalnotorowych o 5 km (0,48%) w kraju spadek jest większy, bo o 7,2%.

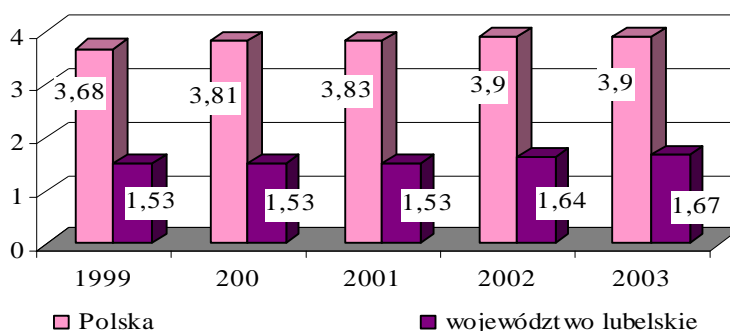
Zmiany zachodzące w gęstości sieci kolejowych normalnotorowych w latach 1999-2003

Źródło: GUS, WUS, roczniki 2000-2004

Odmienne tendencje występują wśród linii zelektryfikowanych - 419km tj. 38,1% (kraj -58,5%), gdzie następuje wzrost długości tych linii w województwie o 34km tj. o 8,8% (wzrost w kraju o 193 km – tj. 1,6%). Udział linii zelektryfikowanych w stosunku do linii normalnotorowych wynosi w województwie 36,53% (kraj 59,80). Niewielkie zmiany zaszły w długości linii jednotorowych, w 2003 roku było 670 km, mniej o 16 km, natomiast w dwutorowych stan wynosił 379 km i nastąpił wzrost o 11km.

Zmiany zachodzące w sieci kolejowej zelektryfikowanej w latach 1999-2003

Źródło: GUS, WUS, roczniki 2000-2004

Pod względem zagospodarowania w infrastrukturę transportową województwo należy do grupy najslabiej rozwiniętych regionów. Państwowe znaczenie wszystkich linii kolejowych ma 375 km, a sieć TINA stanowi 80% tej wielkości tj. około 300 km - 5,6 % w kraju (kraj 5277 km). Bardzo słabo rozwinięte są linie o znaczeniu regionalnym. Inwestycji modernizacyjnych w dostosowaniu do standardów europejskich wymaga cała infrastruktura kolejowa. Zbyt mało jest linii zelektryfikowanych i dwutorowych, niska jakość taboru i słaby system łączności. Obecna infrastruktura kolejowa wymaga pilnych inwestycji modernizacyjnych i dostosowania do standardów europejskich. Główne problemy dotyczą: stanu technicznego torów; przestarzałego systemu łączności; wyeksploatowanego i przestarzałego taboru; zbyt małej liczby miejsc oraz wyższej klasy obsługi podróżnych.

Przewozy pasażerskie na terenie województwa lubelskiego prowadzone są na 9 liniach normalnotorowych o długości 688 km, co wraz z dwoma liniami zawieszonymi w ruchu pasażerskim (Lublin – Łuków i Chełm – Włodawa o długości 153 km) wynoszą 841km. Wszystkie linie pociągów obsługujące województwo lubelskie w 2003 roku średnio dobowo przewoziły 17057 pasażerów, co daje rocznie wielkość rzędu 6,2mln pasaż. (kraj 300,9mln pasaż.). Występuje bardzo duże zróżnicowanie linii po względem średnio dobowego przewozu pasażerów. Najwięcej jest w relacji Żyrzyn – Dęblin – Dorohusk (6947 pasażerów/dobę - stanowi to 9,2tys. pasażerów w ciągu roku), najmniej na linii Zawada – Hrubieszów (87pasażerów/dobę) i Zamość- Hrubieszów (53/dobę pasażerów). Do najbardziej obciążonych ruchem pasażerskim zaliczono relacje: Dęblin – Dorohusk, Krynka Łukowska – Terespol, po których średnio dobowo podróżuje 12751 pasażerów tj. około 75% ogółu podróżujących w województwie. Kolejne dwa odcinki: Łuków – Dęblin i Lublin – Potok Kraśnicki przewożą znacznie mniej pasażerów 2658 osób/dobę. Pozostałe pięć linii kolejowych przewozi przeciętnie 200-300 pasażerów. W analizowanym okresie badania wykazują, że średnio dobowy potok podróżujących kolejami po 9 liniach Lubelszczyzny zmniejsza się w skali roku o 38tys. pasażerów, czyli o 0,6%. W kraju też notuje się gwałtowny spadek liczby użytkowników transportu kolejowego. Przyczyny tego stanu można upatrywać w tendencji przechodzenia pasażerów z komunikacji publicznej do

środków indywidualnych, co wynika z dynamicznego rozwoju motoryzacji. Najdłuższe połączenia do miast poza granicami województwa to Świnoujście 824 km (11 h 51'), Kołobrzeg 746 km (13 h 17'), Szczecin 738 km (9 h 03').

Kolej obsługuje przewozy towarów masowych, przewozy ładunków niebezpiecznych i przewozy nadzwyczajne, przewożąc ogółem w 2003 roku ponad 19mln ton ładunków, a linia LHS 6mln (kraj 241,5mln ton).

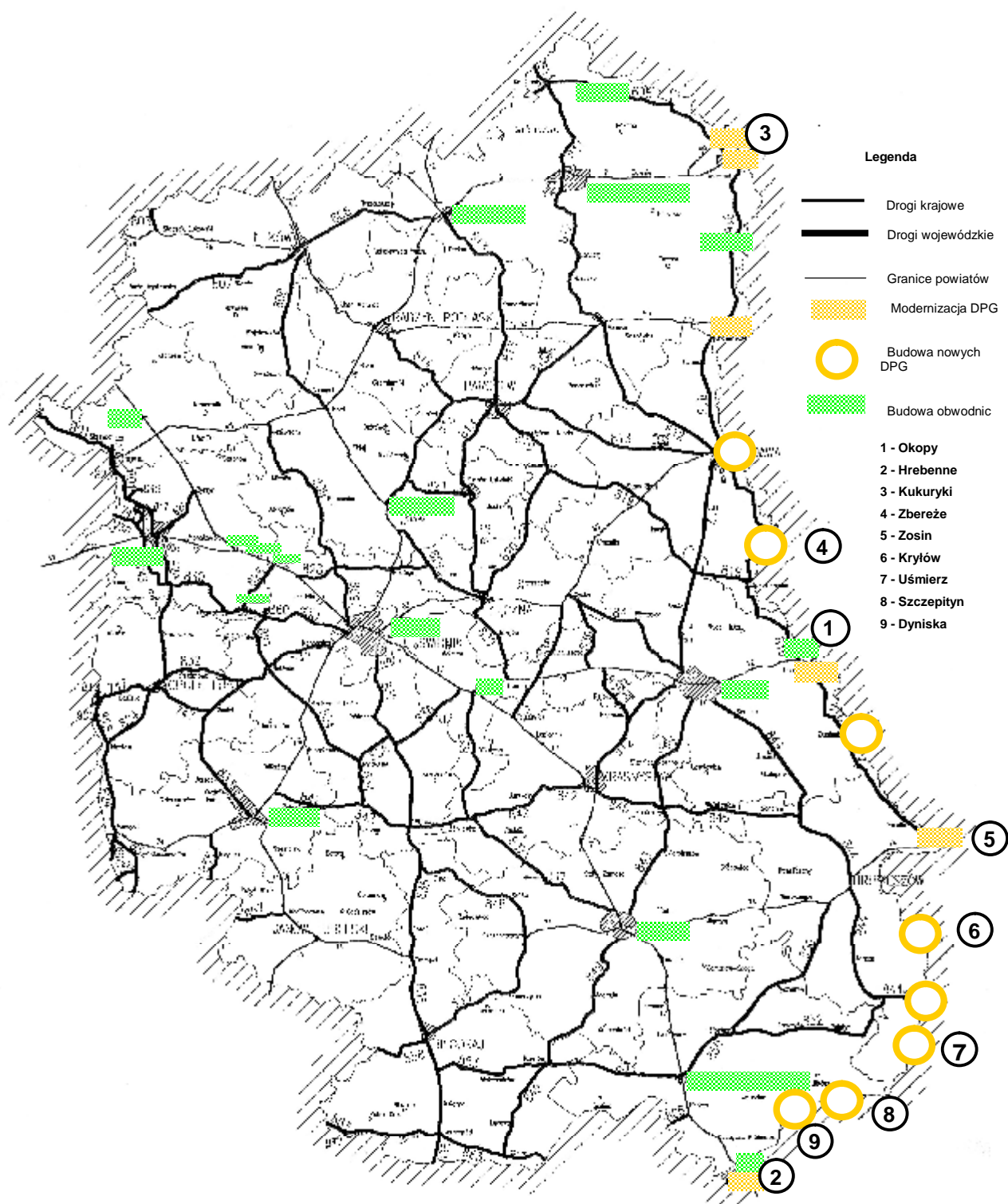
Transport towarów w ok. 90% odbywa się liniami nr 2, nr 7 i Linią Hutniczo-Szerokotorową. Przez obszar województwa lubelskiego w jego południowej części przebiega odcinek LHS, kończący się w województwie małopolskim (Terminal w Sławkowie). Przewozy ładunków LHS nie wymagają przeładunków na granicy wschodniej ze względu na istniejący szeroki tor. Obserwuje się malejący udział węgla w przewozach LHS na rzecz przewozów towarów wysokoprzetworzonych. W ostatnich latach wzrosły przewozy rudy, gdzie szerokotorową linią kolejową transportowana jest ruda importowana z Ukrainy do hut na terenie Polski. Odnotowuje się systematyczny wzrost transportu intermodalnego, choć ciągle udział w ogólnych przewozach jest niewielki. Na linii Hutniczo-Szerokotorowej prowadzony jest transport pojazdów samochodowych TIR na platformach kolejowych. Na terenie województwa lubelskiego funkcjonuje jeden z dwóch w Polsce terminali kontenerowych w Małaszewiczach w powiecie bialskim.

Istniejący LHS wymaga gruntownej modernizacji. Obecnie LHS można przewozić 1 skład kontenerowy na dobę z prędkością nieprzekraczalną 60km/h, co nie zapewnia rentowności tej linii. Konieczna jest rozbudowa i modernizacja infrastruktury przeładunkowej w Hrubieszowie, Zamościu – Boratyczach, w Szczepieszynie i Biłgoraju.

Wzrastające zainteresowanie transportem kolejowym Linią Hutniczo-Szerokotorową ze strony Rosji, Ukrainy, Chin, Kazachstanu, Japonii i Korei wymaga podjęcia jak najszybszych działań naprawczych, co powinno umożliwić zwiększenie przewozów (w tym kontenerowych) w tranzycie Wschód – Zachód. Niezbędny jest przy tym rozwój usług logistycznych o wysokim standardzie.

Rozwój przewozów towarów masowych w relacjach krajowych wymaga intensyfikacji wykorzystania istniejącej infrastruktury, modernizacji linii i stacji manewrowych oraz budowy terminali przeładunkowych powiązanych z infrastrukturą drogową.

Miejsca budowy obwodnic oraz modernizacji i budowy nowych przejść granicznych

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Infrastruktury Transportowej i Komunikacji dla Województwa Lubelskiego 2004

Infrastruktura graniczna

Wschodnia granica województwa lubelskiego jest jednocześnie granicą Polski z Białorusią o długości 171,31 km i Ukrainą – 296,26 km oraz zewnętrzną wschodnią granicą Unii Europejskiej. Na granicy województwa jest czynnych 10 przejść granicznych cztery na granicy z Białorusią: Terespol – przejście drogowe i kolejowe; Kukuryki – przejście drogowe; Sławatycze – przejście drogowe oraz sześć na granicy z Ukrainą: Dorohusk – przejście drogowe i kolejowe; Hrebennie – przejście drogowe i kolejowe; Zosin – przejście drogowe; Hrubieszów – przejście kolejowe, szerokotorowe. Jeżeli przyjmiemy za kryterium, długość granicy (bez morskiej), przypadającej na jedno drogowe przejście graniczne (z wyłączeniem przejść turystycznych i małego ruchu granicznego), to wskaźnik ten średnio dla Polski wynosi 41 km, a na granicy z Białorusią na jedno drogowe przejście przypada 70 km, Ukrainą 89 km. Utworzenie planowanych, drogowych przejść granicznych we Włodawie i Dołhobyczowie skróciłoby przeciętne odległości między przejściami drogowymi w województwie: na granicy z Białorusią – do 43 km, a na granicy z Ukrainą – do 74 km.

Liczba przejść granicznych jest niewystarczająca dla przepustowości i płynności ruchu granicznego. Dla osiągnięcia lepszych parametrów jakościowych w tej dziedzinie, obok realizowanej aktualnie kompleksowej przebudowy przejścia drogowego w Hrebennem, niezbędna jest rozbudowa drogowego przejścia granicznego w Terespolu i Zosinie oraz dostosowanie drogowego przejścia granicznego w Kukurykach do obsługi ruchu osobowego, w związku z planowaną budową autostrady A-2.

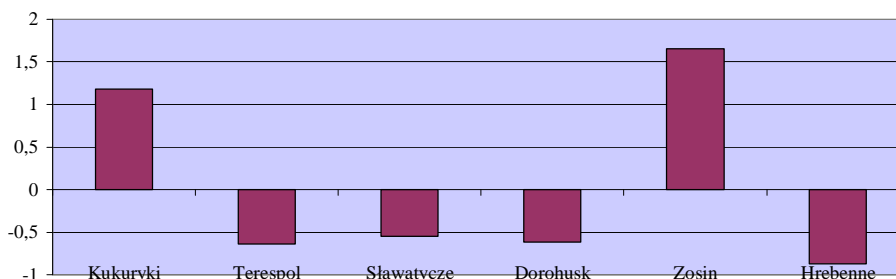
Czynione są starania o rozszerzenie rodzajów granicznego na przejściach drogowych w Zosinie (o ruch towarowy do 3,5t) i Sławatyczach (o ruch towarowy do 3,5 t oraz autobusy). Powodzenie tych starań jest uzależnione przede wszystkim od zgody rządów państw sąsiadujących, podobnie jak w przypadkach tworzenia nowych przejść granicznych. Od lipca 2003 roku trwa procedura wymiany not dyplomatycznych ze stroną białoruską w sprawie utworzenia międzynarodowego, drogowego przejścia granicznego dla ruchu osobowego we Włodawie. W przygotowaniu są dwie kolejowe propozycje utworzenia nowych przejść na lubelskim odcinku granicy polsko-białoruskiej, tj: Wygoda i Kodeń.

W lipcu 2004 roku polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych przedłożyło stronie ukraińskiej notę dyplomatyczną, zawierającą propozycję utworzenia nowego przejścia granicznego Dołhobyczów – Uhrynów dla międzynarodowego ruchu osobowego do 3,5t, w miejscu istniejącego tam dawniej (pod nazwą Uśmierz – Waręż) punktu uproszczonego przekraczania granicy polsko – ukraińskiej. W połowie października 2004 roku Polsko - Ukraińska Komisja do Spraw Przejść Granicznych i Infrastruktury uznała za możliwe lokalizacje nowych przejść granicznych: Zbereże – Adamczuki; Kryłów – Kriecziw i Dubienka – Kładniw. W roku 2005 pod obrady tej komisji będzie wniesiona propozycja utworzenia nowego przejścia granicznego Dyniska Stare – Uhniw. Uzgodnienia w ramach tej komisji mają jednak tylko opiniodawczy charakter, aczkolwiek są niezbędne do uruchomienia procedur, zmierzających do wymiany not dyplomatycznych. Zawieranie porozumień międzynarodowych w tych sprawach należy do kompetencji Gabinetu Ministrów Ukrainy, który dotychczas nie wypowiedział się oficjalnie w kwestii zamierzeń dotyczących rozwoju infrastruktury granicznej na najbliższe lata.

Samochody osobowe odprawiane są na pięciu przejściach granicznych Terespol; Sławatycze; Dorohusk; Hrebennie; Zosin. W 2003 roku odprawiono na nich łącznie 391 tys. poj., co stanowi 0,9% wszystkich samochodów osobowych odprawianych na polskiej granicy, w tym na polsko-białoruskiej – 149 tys., a na granicy polsko-ukraińskiej – 242 tys. Jedynie na dwóch przejściach zanotowano przyrost w ruchu samochodów osobowych: Zosinie-Ustilug 136,6% i Hrebennie-Rawa Ruska 21%. Na pozostałych przejściach

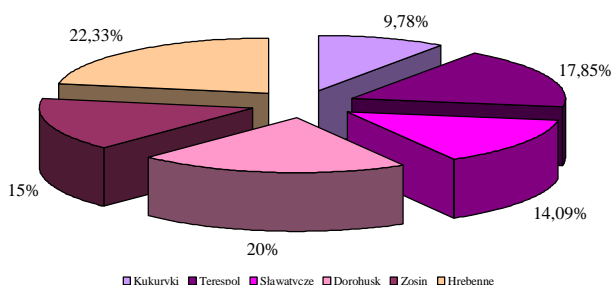
zanotowano spadek ruchu największy w Terespolu-Brześciu o 21,4%; Dorohusk-Jagodin - 14,5%; Sławatycze-Domaczewo - 6,2%.

Wskaźnik wzrostu lub spadku osób na przejściach granicznych polsko-białoruskim i polsko-ukraińskim w województwie lubelskim w latach 1999-2004

W 2004 roku nastąpił wzrost ruchu osobowego na przejściach granicznych w Kukurykach o 61228 osób i w Zosinie o 359477osób, natomiast na pozostałych przejściach zanotowano spadek, największy w Dorohusku o 975544 osoby w ciągu roku.

Procentowy udział przejść granicznych w odprawach pojazdów ogółem w województwie lubelskim w 2004 r.

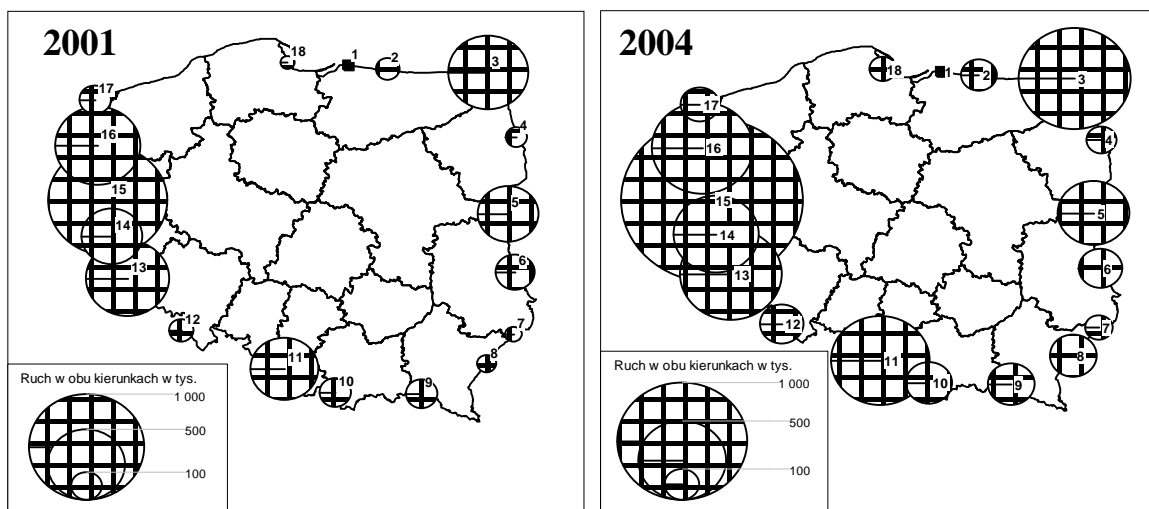

Źródło: SAD i CIHZ dane ze Straży Granicznej 2000-2004

Przez drogowe przejścia graniczne województwa lubelskiego w 2003 roku przejechało 7,1% wszystkich pojazdów odprawianych na polskiej granicy oraz 39,7% pojazdów przekraczających granice wschodnią. Na odcinku polsko-białoruskiej granicy odprawiono w 2003 roku 42,1% całego ruchu pojazdów województwa, a na przestrzeni ostatnich 5 lat zanotowano spadek o 7%. Granicę polsko-ukraińską przekroczyło 57,9% pojazdów, a od roku 1999 obserwuje się 7% wzrost. W latach 1999-2004 największy spadek przekroczeń był na przejściu Terespol-Brześć 161289 pojazdów tj. o 20,7%, największy wzrost na przejściu Zosin-Ustilug 328355 poj. o 158%.

Samochody osobowe odprawiane są na pięciu przejściach granicznych Terespol; Sławatycze; Dorohusk; Hrebennie; Zosin. W 2003 roku odprawiono na nich łącznie 285225 pojazdów, co stanowi 0,9% wszystkich samochodów osobowych odprawianych na polskiej granicy, w tym na polsko-białoruskiej – 1081889, a na granicy polsko-ukraińskiej – 1 770368. Jedynie na jednym przejściu zanotowano przyrost w ruchu samochodów osobowych: Zosinie-Ustilug 45,4%. Na pozostałych przejściach zanotowano spadek ruchu największy w Terespolu-Brześciu o 44,1%, Sławatyczach 21,4%, Dorohusku 18,7%, Hrebennie 2,3%.

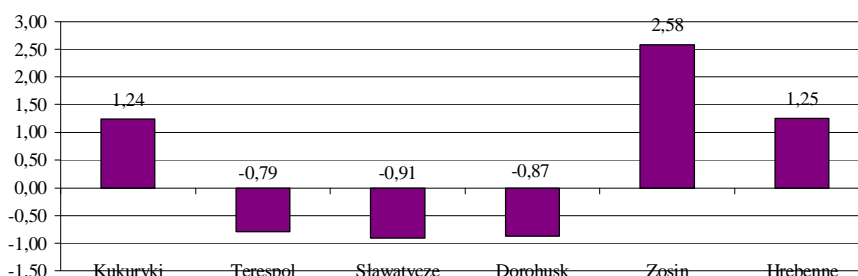

Korytarze:

1. Gdańsk-Kaliningrad, 2. Warszawa-Kaliningrad, 3. Warszawa-Tallin, 4. Warszawa-Grodno, 5. Warszawa-Moskwa, 6. Warszawa-Kijów, 7. Warszawa-Lwów, 8. Kraków-Kijów, 9. Rzeszów-Miskolc, 10. Kraków-Budapeszt, 11. Warszawa-Wiedeń, 12. Wrocław-Praga, 13. Wrocław-Frankfurt, 14. Wrocław-Berlin, 15. Warszawa-Berlin, 16. Szczecin-Berlin, 17. Szczecin/Świnoujście-porty, 18. Gdańsk/Gdynia - porty.

Wskaźnik wzrostu lub spadku pojazdów na przejściu granicznym polsko-białoruskim i polsko-ukraińskim w województwie lubelskim w latach 1999-2004

Źródło: SAD i CIHZ dane ze Straży Granicznej 2000-2004

Autobusy na granicy polsko-białoruskiej odprawiane są wyłącznie na przejściu granicznym Terespol-Brześć. W 2004 r. odprawiono 24 015 autobusów. Na granicy polsko-ukraińskiej autobusy odprawiane są na wszystkich trzech przejściach drogowych. Łącznie odprawiono 34481, z czego najwięcej na przejściu Hrebenne - Rawa Ruska (55,8% wszystkich autobusów przejeżdżających przez ten odcinek granicy). W sumie przez wszystkie przejście drogowe województwa lubelskiego przejechało w 2004 roku - 58496 autobusów, co stanowi 13,8% wszystkich autobusów odprawianych na polskiej granicy. Nastąpił wzrost na dwóch przejściach: Zosinie-Ustilug 44% i Dorohusk-Jagodin 15,3%; zaś na przejściu w Terespol-Brześć i Hrebenne-Rawa Ruska – spadek.

Samochody ciężarowe (w tym dostawcze do 3,5 ton masy całkowitej) odprawiane są na trzech przejściach granicznych: jednym z Białorusią Kukuryki-Kozłowiczy oraz dwóch z Ukrainą: Dorohusk-Jagodin oraz Hrebenne-Rawa Ruska. W 2004r. odprawiono łącznie 551205 pojazdów, co stanowi 9,5% wszystkich samochodów ciężarowych odprawianych na polskiej granicy, w tym na granicy polsko-białoruskiej – 338 585, a na granicy polsko-ukraińskiej – 212 620 pojazdów. Zanotowano wzrost liczby odprawianych samochodów

Uwarunkowania i diagnoza stanu wyjściowego

ciężarowych na wszystkich przejściach: Hrebenne-Rawa Ruska 49,1%; Dorohusk-Jagodin 14,3%; Kukuryki – 12,5%;

Najbardziej obciążonym przejściem granicznym były Kukuryki (506 tys. ton), odprawiono tu 43,6% wszystkich ładunków PHZ – głównie do Białorusi i Rosji. Na przejściu w Dorohusku dokonano odprawy 32,2% ładunków – głównie do Ukrainy, Rosji i Mołdawii. Najmniej obciążonym przejściem granicznym było Hrebenne – 24,1% ładunków.

Funkcjonują trzy kolejowe przejścia graniczne: Terespol – Brześć granica z Białorusią) oraz Dorohusk – Jagodnica i Hrubieszów – Izov (granica z Ukrainą). W 2004 roku zanotowano 9279 pociągów osobowych przekraczających granicę Polski z Białorusią i Ukrainą w tym 7123 w Terespolu. W roku 2003 odnotowano 784690 przewiezionych pasażerów. Najwięcej, bo 709868 osób przejechało granicę w Terespol – Brześć, najmniej 60741 osób w Hrebenne – Rawa Ruska. Zanotowano spadek przewozów pasażerów o około 50%.

W 2004 roku zanotowano 17 665 pociągów towarowych przekraczających granicę wschodnią województwa lubelskiego w tym w Terespolu 9 091, w Hrubieszowie 6 107, a w Dorohusku 2 467. Ładunki wchodzące (import, tranzyt) wyniosły 5924943 ton, natomiast ładunki wychodzące (eksport, tranzyt) 1226242 ton.

Największą masę ładunków zanotowano na przejściu granicznym w Małaszewiczach 412,7tys. ton w eksporcie i 3129,5tys. ton w imporcie oraz 2157,3tys. ton w tranzycie. W badanym okresie odnotowano wzrost blisko o 100% przewozów w kierunku wschód – zachód oraz spadek przewozów o około 11,4% w odwrotnym kierunku. Zwiększa się systematycznie wartość przemieszczanych ładunków. Małaszewicze to największy lądowy „suchy port przeładunkowy” z zespołem terminali: w Wólce, Raniewie, Kowalewie, Podśędzkowie i Zaborzu. Zdolność przeładunkowa wynosi 8mln ton rocznie i jest największą spółką działającą w kompleksie terminali PKP Cargo. Spółka ta przeładowuje około połowy ładunków przewożonych koleją. Przejście graniczne Dorohusk – Jagodin zanotowało również wzrost przewozów ładunków wschód – zachód o 77,7% osiągając 991,2tys. ton, w relacji odwrotnej przewozy spadły o 57% i wynosiły 258,9tys. ton. Kolej obsługuje przewozy towarowe w relacjach Polska – kraje Unii Europejskiej – Ukraina – Białoruś – Rosja – kraje Azji. Są to przewozy kombinowane na liniach: E-20 z pełną infrastrukturą w miejscowości Małaszewicze, Warszawa – Dorohusk ze stacją przeładunkową w rejonie Chełm-Dorohusk oraz LHS i linie styczne, gdzie planowane jest powstanie terminali przeładunkowych.

Komunikacja lotnicza

W województwie lubelskim nie funkcjonuje cywilna komunikacja lotnicza. Istnieje 7 lotnisk o charakterze wojskowym, sportowym, sanitarnym i fabrycznym w miejscowościach: Dęblin, Podlodów, Ułęż i Biała Podlaska, aeroklubowe o nawierzchni trawiastej (Radawiec i Zamość) oraz lotnisko fabryczne w Świdniku. Byłe lotnisko wojskowe w Białej Podlaskiej oraz lotnisko w Świdniku posiadają status przejścia granicznego lotniczego dla ruchu osobowego na czas określony.

Uwarunkowania przyszłego rozwoju

Województwo lubelskie zalicza się do województw najsłabiej wyposażonych w infrastrukturę transportową. Dostępność transportowa określana długością oraz gęstością

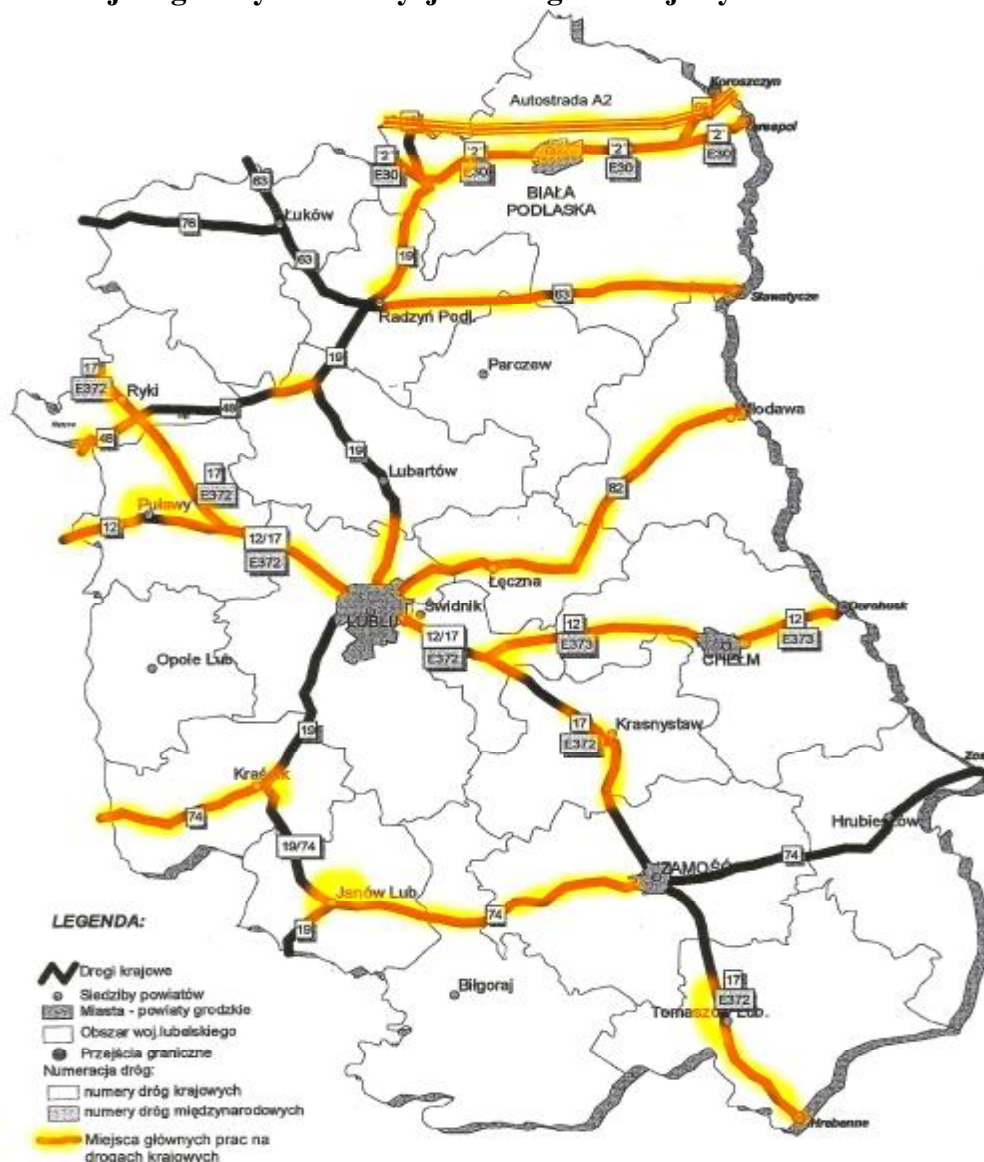
dróg kołowych jest niewystarczająca w stosunku do oczekiwanych potrzeb ludności i gospodarki. Wyrazem tego jest jeden z najniższych w kraju wskaźników gęstości dróg, ponad 2 razy niższy wskaźnik dróg dwujezdniowych; zagęszczenie dróg publicznych twardych jest niższe o około 10% wskaźnika gęstości dla Polski; także długość dróg publicznych o nawierzchni ulepszonej mimo ciągłej tendencji wzrostowej plasuje się poniżej średniej w kraju. Pozytywnie, pod względem długości i gęstości dróg w skali województwa, bo na poziomie średniej krajowej plasuje się podregion lubelski, najgorzej wypada podregion białskopodlaski, zagęszczenie jest tu niższe od krajowego o 25%.

Gęstość dróg publicznych krajowych w województwie zaspokaja podstawowe potrzeby obsługi ruchu międzynarodowego przy obecnie funkcjonujących przejściach granicznych, jednakże obserwowany wzrost przewozów międzynarodowych może powodować w coraz większym stopniu brak przepustowości i znaczne problemy w sprawnym funkcjonowaniu transportu.

Gęstość sieci dróg wojewódzkich nie odbiega znacząco od średniej krajowej, jednak niezbędne jest dodatkowe wyposażenie w nie obszarów między innymi powiatu Janów Lubelski, rejon nad Wisłą na południe od Kazimierza oraz obszaru nadgranicznego szczególnie w powiecie Tomaszów Lubelski. Znaczna poprawa zauważalna jest na drogach powiatowych, nastąpił wzrost wskaźnika o 20% i jest obecnie większy niż w kraju. Mniej korzystna jest sytuacja w odniesieniu do dróg gminnych, zagęszczenie jest o 25% niższe od krajowego oraz wysoki jest udział dróg gruntowych. Dotyczy to szczególnie południowej i wschodniej części województwa.

Podstawowym problemem funkcjonowania ruchu drogowego jest brak sieci dróg ekspresowych, prowadzenie ruchu tranzytowego przez tereny zurbanizowane, niska jakość sieci dróg niespełniająca wymogów normatywnej nośności i niedostosowana do rozmiarów wzrastającego ruchu. Zasadnicze dokumenty strategiczne takie jak: „Długookresowa Strategia Trwałego Zrównoważonego Rozwoju – Polska 2025” - (rozwój transportu); „Polityka transportowa Państwa na lata 2001-2015 dla zrównoważonego rozwoju kraju”; „Strategia przebudowy głównych dróg krajowych w Polsce na lata 2003-2013” - (poprawa spójności społecznej, ekonomicznej i przestrzennej z UE na poziomie regionalnym i krajowym); „Materiały analityczne do założeń Narodowej Strategii Rozwoju Transportu na lata 2007-2013” oraz „Wojewódzki Program Rozwoju Infrastruktury Transportowej i Komunikacji dla Województwa Lubelskiego” wskazują kierunki poprawy infrastruktury komunikacyjnej poprzez szeroki zakres modernizacji dróg a mianowicie: poprawę parametrów dostosowując je do wymogów normatywnych oraz zwiększenie przepustowości i bezpieczeństwa ruchu.

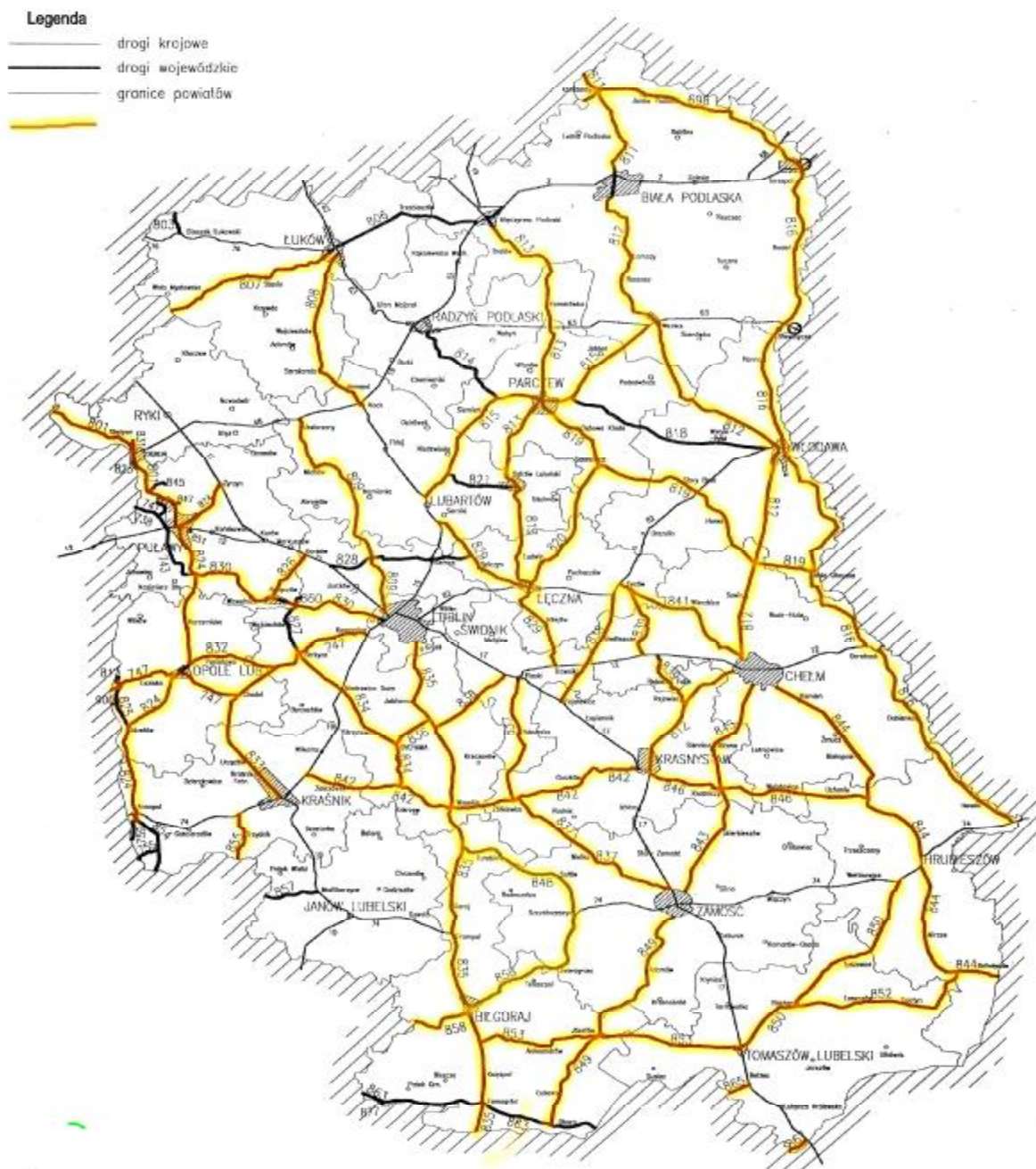
Miejsca głównych inwestycji na drogach krajowych do roku 2015

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Infrastruktury Transportowej i Komunikacji dla Województwa Lubelskiego 2004

Polityka Unii Europejskiej w odniesieniu do transportu (zawarta w aktach prawnych, dokumentach politycznych, w Białych i Zielonych Księgach oraz innych dokumentach) zakłada jego zrównoważony rozwój. Wytyczne europejskiej polityki transportowej na najbliższą dekadę, zamieszczone w Białej Księdze z 2001 roku przewidują racjonalizację systemu transportowego, umożliwiającą spełnienie wymogów wynikających z rozszerzenia Unii i zapewniającą zrównoważony rozwój. Do racjonalizacji przewozów (jak np. stosowanie pojazdów bardziej przyjaznych dla środowiska), powinno skłonić użytkowników urealnienie kosztów korzystania z infrastruktury transportowej poprzez włączenie do nich kosztów zewnętrznych, generowanych przez środki transportu. Zrównoważenie poszczególnych gałęzi transportu spowoduje także likwidację „wąskich gardeł” oraz poprawę bezpieczeństwa na drogach. Wspólnota wspiera rozwój transportu kombinowanego, który ma stanowić alternatywę dla transportu drogowego.

Drogi wojewódzkie, które objęte będą pracami modernizacyjnymi do roku 2015

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Infrastruktury Transportowej i Komunikacji dla Województwa Lubelskiego 2004

Przy niezadowalającej infrastrukturze drogowej, w regionie bardzo słabo rozwinięta jest również infrastruktura transportu kolejowego, która należy do grupy najslabiej rozwiniętych w kraju. Celem generalnym rozwoju transportu jest osiągnięcie zrównoważonego pod względem technicznym, przestrzennym, społecznym i środowiskowym systemu transportowego w warunkach rozwijającej się gospodarki rynkowej z uwzględnieniem współpracy międzynarodowej (Polityka transportowa Państwa na lata 2001-2015 dla zrównoważonego rozwoju). Przez północną granicę województwa

przebiega II korytarz sieci TEN. Jako priorytetowe potrzeby inwestycyjne na terenie województwa określono:

- dwa odcinki kolejowe w/w linii kolejowych: odcinek linii E-20; Krynka Łukowska – Łuków – Biała Podlaska – Terespol oraz odcinek obwodnicy kolejowej: granica województwa – Stoczek Łukowski – Łuków;
- odcinek drogi A2; Krzewica – Międzyrzec Podlaski – Biała Podlaska – Terespol.

Założenia europejskiej polityki infrastrukturalnej realizowane w programie TEN i TEN-E w średnim horyzoncie czasowym uwzględniają terytorium Polski jako ważny szlak komunikacyjny, głównie w kierunku Północ-Południe. Proponowane inwestycje obejmują drogi i linie kolejowe, w tym linię kolejową Warszawa – Ryga. Wskaźnik gęstości linii wszystkich oraz normalnotorowych jest znacznie niższy niż średni dla kraju. Zauważalny jest postęp w zwiększaniu długości linii zelektryfikowanych, ale i tak dużo niższy niż średnia krajowa.

W celu dostosowania do standardów europejskich oraz z uwagi na dużą rolę kolei w integracji zewnętrznej i wewnętrznej województwa i jej rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym, konieczna jest modernizacja całej infrastruktury kolejowej. Magistralna linia kolejowa E-20 wymaga zakończenia jej przebudowy. Pilnych inwestycji wymaga tabor, system łączności i elektryfikacja linii kolejowej. Obserwuje się znaczny wzrost przewozów ładunków transportem kolejowym i intermodalnym. W celu wzmocnienia systemu intermodalnego konieczne jest utworzenie europejskich centrów logistycznych zwłaszcza w Małaszewiczach.

Od stycznia 2007 roku w Polsce nastąpi pełna liberalizacja rynku przewozów towarowych, gdzie kolejowe przedsiębiorstwa UE uzyskają nieograniczony dostęp do całej sieci kolejowej, co wymusza dostosowanie techniczne infrastruktury i taboru, zwłaszcza odcinków linii kolejowych położonych w paneuropejskich korytarzach transportowych sieci TINA i TEN do wymogów UE oraz warunków wynikających z międzynarodowych umów AGC, AGTC.

W systemie komunikacyjnym regionu bardzo ważne miejsce przypisuje się w zwiększeniu ilości przejść granicznych. Liczba przejść granicznych w obecnym kształcie jest niewystarczająca dla przepustowości i płynności ruchu granicznego. Konieczna jest modernizacja istniejących przejść granicznych (rozpoczęto prace w Hrebennem), rozbudowa przejścia w Terespolu i Zosinie. Niezbędne są pilne działania zmierzające do utworzenia nowych przejść granicznych we Włodawie, Zbereżu-Adamczuki, Kryłowie-Kriecziw i Dubience-Kładniew, a w dalszej kolejności w Wygodzie, Kodniu, Dyniskach Starych - Uhniew. Ponadto niezbędne jest przystosowanie przejść granicznych w Sławatyczach, Zosinie Uśmierzu-Warężu (lokalizacja Dołhobyczów – Uhrynów) o ruch towarowy.

Równie ważnym elementem dostępności komunikacyjnej jest stworzenie na terenie województwa lotniczej struktury transportowej, umożliwiającej szybkie i sprawne kontakty regionu z innymi obszarami i ośrodkami na terenie Polski i Europy. Planowane jest lotnisko na terenie gmin Niedźwiada i Ostrówek w odległości 36 km od Lublina i 9 od Lubartowa. Przedsięwzięcie przewidziane w planie rozwoju jako inwestycja celu publicznego, a jego rozpoczęcie planuje się na 2007 rok. Budowa lotniska wymaga przebudowy dróg dojazdowych a zapewni to droga nr 19 oraz nr 815.

W wymienionych wcześniej dokumentach zakłada się również dostosowanie lotniska w Świdniku do transportu osobowego poprzez budowę lotniska wielofunkcyjnego. Korzystna odległość od Lublina, około 10-15 min., istniejąca w pobliżu linia kolejowa, a w przyszłości w sąsiedztwie północna obwodnica Lublina to zachęta do podjęcia działań w kierunku powstania lotniska osobowego w Świdniku typu City Airport. Docelowo przewiduje się też lokalizację lotniska o funkcji sportowej z lądowiskiem dla śmigłowców i lekkich samolotów w miejscowości Deputycze Królewskie przy drodze 843. Byłe lotnisko wojskowe w Białej Podlaskiej będące w zasobach Agencji Mienia Wojskowego, mające status przejścia granicznego dla ruchu osobowego na czas określony wymaga przystosowania i wykorzystania dla lotniczego transportu towarowego i cywilnego. Umożliwi to kontakty biznesowe i turystyczne oraz przyczyni się do aktywności gospodarczej regionu.

Przy wzrastającym natężeniu ruchu, rozwoju motoryzacji, wzroście rejestrowanych samochodów istniejąca sieć dróg nie jest w stanie zaspokoić rosnących potrzeb transportowych ludności i gospodarki regionu ze względu na zły stan techniczny, niedostateczne parametry oraz niewystarczający poziom bezpieczeństwa. Konieczna jest poprawa dostępności (przepustowości) linii kolejowych poprzez likwidację wąskich gardeł, podniesienie płynności ruchu i jego bezpieczeństwa. Brak lotniska komunikacyjnego stanowi poważną barierę rozwoju. Brak zdecydowanych działań inwestycyjnych w odniesieniu do infrastruktury drogowej, kolejowej i lotniczej prowadzi do dalszego pogarszania się pozycji regionu w skali kraju, a w konsekwencji doprowadzić może do marginalizacji gospodarczej województwa i utraty szans, jakie stanowią jego walory gospodarcze, turystyczne i przyrodnicze oraz przygraniczne położenie.

Elektroenergetyka

W zakresie rozwoju systemów energetycznych głównym celem jest zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego rozumiane jako pokrycie bieżącego i perspektywicznego zapotrzebowania odbiorców na paliwa i energię przy zachowaniu wymagań ochrony środowiska. Cele szczegółowe to przede wszystkim zaspokojenie potrzeb odbiorców w energię (pewność zasilania, wysokie standardy dostarczanej energii, możliwości podłączenia do sieci potencjalnych przyszłych odbiorców), dostosowanie systemów przesyłowych gazu i ropy naftowej do planowanych zmian w strukturze zużycia energii pierwotnej prognozowanego zapotrzebowania na te nośniki energii.

Zaopatrzenie województwa lubelskiego w energię elektryczną odbywa się z Krajowego Systemu Energetycznego oraz elektrociepłowni Lublin Wrotków o mocy elektrycznej 235 MW (oddanej do eksploatacji w 2002r.) Podstawowe ciągi linii wysokich napięć to:

- 400kV Kozienice – Lublin
- 220kV Stalowa Wola – Lublin
- 220kV Kozienice – Puławy – Lublin (na odcinku Kozienice – Puławy dwutorowa)
- 220kV Radom – Puławy
- 220kV Lublin – Zamość
- 220kV Zamość – Chełm
- 220kV Zamość – Dobrotwor (Ukraina). Linia łączy krajowy system elektroenergetyczny z lwowskim systemem elektroenergetycznym LWOWENERGO.
- linia Lublin – Lublin Odlewnia, wybudowana jest w gabarycie linii 400kV, obecnie pracuje na napięciu 110kV.

Tranzytowo, na niewielkich odcinkach, przebiegają przez teren województwa linie wysokiego napięcia:

- 400kV Kozienice – Ostrowiec Świętokrzyski,
- 220kV Kozienice – Siedlce.

Stacja systemowa 400/110kV zlokalizowana jest w Lublinie, a stacje 220/110kV w Lublinie, Puławach, Chełmie i Zamościu (2 stacje). Ze stacji tych zasilana jest regionalna sieć rozdzielcza wysokiego napięcia 110kV. Niektóre jej odcinki powiązane są ze stacjami systemowymi, leżącymi poza terenami województwa.

Stan techniczny elektroenergetycznej sieci przesyłowej o łącznej długości 280,5km tj. 2,2% udziału krajowego (12 772 km) nie stanowi zagrożenia dla bezpieczeństwa dostaw energii elektrycznej do odbiorców. Wymaga jednak sukcesywnej modernizacji i przebudowy. W końcu 2002r. moc osiągalna z transformatorów WN/WN w ilości 7 szt. tj. 4,38% udziału krajowego (160szt.), wynosiła 1300 MW tj. 3,7% udziału krajowego (35172 MW).

W ramach współpracy transgranicznej w 2002r. oddano do eksploatacji linię o napięciu 110kV Brześć – Wola Dobryńska (długość po stronie polskiej – 12,5km i całkowitej długości – 27,7km). Od stycznia 2003r. trwają dostawy energii elektrycznej do stacji Wólka Dobryńska z obszaru Białorusi.

Linia 220kV Zamość – Dobrotwor zapewnia dostawy energii elektrycznej z elektrowni Dobrotwor na Ukrainie. Ponad 36% energii elektrycznej zakupionej w 2003 roku, przez Zamojską Korporację Energetyczną pochodziło z importu.

Stan sieci i stacji najwyższych napięć oraz wysokich napięć jest dobry i zapewnia pełne pokrycie obecnego zapotrzebowania na energię elektryczną.

Stacja systemowa 400/110kV Lublin zasilana jest linią 400kV z jednego kierunku, stwarza to zagrożenie zasilania w sytuacjach awaryjnych.

Odbiorcy energii elektrycznej na terenie województwa obsługiwani są przez Lubelskie Zakłady Energetyczne LUBZEL SA, Rzeszowski Zakład Energetyczny SA, Zamojską Korporację Energetyczną, Zakład Energetyczny Warszawa – Teren SA. Województwo lubelskie wykazuje jedną z większych na tle kraju dynamik przyrostu zużycia energii elektrycznej w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca. Zużycie to wyniosło w 2003r. 608,7kWh (1999r.-559,6kWh wzrost o około 8,7%). Mimo szybkiego wzrostu zużycia wskaźnika, ten jest niższy od poziomu krajowego (692,4kWh).

Na terenie województwa funkcjonują stacje rozdzielcze 110/15kV zasilane linią 110kV tylko z jednego kierunku, co stwarza możliwość przerw w zasilaniu na danym obszarze w sytuacjach awaryjnych.

Konieczna będzie rozbudowa elektroenergetycznego systemu o napięciu 110kV dla zapewnienia wszystkim stacjom transformatorowym dwustronnego zasilania, gwarantującego niezawodność zasilania odbiorców, szczególnie w obszarach wiejskich.

Poszczególne zakłady energetyczne nie są w stanie samodzielnie sfinansować reelektryfikacji obszarów wiejskich oraz całego wymaganego zakresu prac w krótkim czasie, stąd też niezbędne jest prowadzenie tych działań we współpracy w innych podmiotami.

Ciepłownictwo

Zapotrzebowanie na energię cieplną na terenie województwa lubelskiego pokrywane jest przez źródła energetyki zawodowej, ciepłownie komunalne, elektrociepłownie przemysłowe i kotłownie zakładowe oraz indywidualne źródła ciepła. Scentralizowane systemy ciepłownicze posiadają tylko duże miasta. Długość sieci przesyłowej wzrosła w o 70,3 km (tj. o 11,8%) z 596 km w 1999 r. do 666,3 km w 2003r., (co lokuje województwo na 11 miejscu w kraju).

Zmalała liczba kotłowni zdalaczynnych w związku z likwidacją przestarzałych źródeł ciepła w ramach porządkowania dużych systemów ciepłowniczych (w 2002r. – 304szt.

- 1998r. – 320szt.). Zmniejsza się też stopniowo sprzedaż energii ciepłej na cele komunalno - bytowe z 14,5 tys. TJ w 1998r. do 11,1tys. TJ w 2003r. Wiąże się to z jednej strony z monopolistyczną polityką cenową przedsiębiorstw energetyki ciepłej i przechodzeniem części odbiorców na własne (gazowe lub olejowe) źródła ciepła. Z drugiej strony zaś wynika to ze zmniejszenia strat ciepła na przesył (sukcesywna wymiana sieci na rury preizolowane) oraz prowadzenia termorenowacji budynków (wymiana drzwi, docieplanie domu itp.)

Głównym źródłem energii w energetyce ciepłej jest nadal paliwo stałe (w 2002r. eksploatowano 712 kotłów na węgiel o łącznej mocy 3975 MW i 59 na koks o mocy 22 MW). W miastach wykorzystywanych jest aż 88% podanej mocy. Eksploatowanych jest 520 kotłów na gaz ziemny o łącznej mocy 358 MW (z tego 64% w miastach). Stosowany jest także olej opałowy (209 kotłów o mocy 108 MW na olej lekki oraz 27 kotłów na olej ciężki o łącznej mocy 273 MW – głównie na wsi). Kubatura budynków mieszkalnych ogrzewanych z centralnych źródeł ciepła utrzymuje się od kilku lat na poziomie ok. 54mln m³.

Główną barierę rozwoju ciepłownictwa opartego o centralne źródło ciepła jest fakt, że stanowi ono obecnie najdroższy nośnik energii, ze względu na największe straty przesyłu, duże koszty corocznych remontów ciepłowni i przestarzałych wymienników, praktyki monopolistyczne w ustalaniu opłat dla odbiorców.

Wymogi bezpieczeństwa energetycznego kraju, określone zostały m.in. w dokumencie rządowym „Założenia polityki energetycznej” oraz „Zaopatrzenie kraju w surowce energetyczne i energię w perspektywie długookresowej”. Wzrost bezpieczeństwa dostaw nośników z importu zamierza się osiągnąć na drodze długoterminowej dywersyfikacji. W programie zaopatrzenia energii pierwotnej w horyzoncie roku 2020 zakłada się spadek udziału węgla kamiennego i brunatnego, zaś wzrost zaopatrzenia w gaz ziemny, ropę i produkty naftowe oraz wzrost udziału energii odnawialnej.

Najważniejsze założenia poszczególnych systemów energetyki dotyczą:

- W zakresie elektroenergetyki przyjęto, że w horyzoncie roku 2020 nie zachodzi potrzeba budowy nowych dużych źródeł energii, w tym jądrowych. Krajowy system przesyłowy (KSP) jest połączony systemami przesyłowymi krajów sąsiednich, międzysystemowymi liniami najwyższych napięć 750, 400 i 220 kV, a tym samym z pozostałymi systemami UCTE i CENTREL. Plany dotyczą podniesienia sprawności technicznej źródeł i sieci oraz dostosowania do norm europejskich i wymagań ekologicznych, w tym w obszarze województwa lubelskiego. Ważnym elementem jest prognozowany wzrost udziału energii odnawialnej, wynikającej z zobowiązań integracyjnych z UE na poziomie około 7,5% do roku 2010 i 14% do roku 2020. Przewidywana jest pomoc finansowa państwa kierowana do gmin inwestujących w poprawę zaopatrzenia w energię ze źródeł odnawialnych przy wykorzystaniu środków pomocowych i funduszy strukturalnych
- W zakresie gazownictwa założenia polityki obejmują znaczny wzrost zapotrzebowania na gaz, dywersyfikację jego źródeł oraz rozwój tranzytowych układów przesyłowych. Wdrażanie założeń polityki energetycznej znajduje swój wyraz w „planach rozwoju” sporządzanych w trybie ustawy „Prawo energetyczne”. Kierunki rozbudowy systemu elektroenergetycznego zawarte w długo i krótkoterminowych „planach rozwoju” przedsiębiorstw energetycznych w regionie dotyczą budowy, rozbudowy i modernizacji sieci. Stan elektroenergetycznej infrastruktury sieciowej na terenach wiejskich wymaga znacznych prac modernizacyjnych, przekraczających możliwości finansowe przedsiębiorstw energetycznych. W tym zakresie celowe jest wsparcie w ramach polityki rządowej odnoszącej się od obszarów wiejskich.

Realizacja polityki zagospodarowania obszaru województwa lubelskiego w zakresie elektroenergetyki powinna zapewnić pełne zaspokojenie zapotrzebowania ludności i gospodarki regionu na energię elektryczną. Jednocześnie model systemu energetycznego powinien zapewnić ciągłość dostaw energii elektrycznej do odbiorców bez przerw w sytuacjach awaryjnych. Poprawa pewności zasilania systemu rozdzielczo-odbiorczego i dostosowanie istniejących obiektów sieciowych do wymagań ochrony środowiska odbywać się winna poprzez modernizację i budowę linii przesyłowych i stacji 110/15kV oraz modernizację sieci średniego i niskiego napięcia ze szczególną rekomendacją obszarów wschodniej i północnej części województwa. Niezbędna jest także restrukturyzacja i dostosowanie regionalnych przemysłów sieciowych do konkurencyjności na jednolitym rynku.

W zakresie rozwoju alternatywnych odnawialnych źródeł energii ze szczególnym uwzględnieniem biomasy i wody niezbędny jest:

- rozwój produktów ekologicznych,
- racjonalizacja zużycia energii i posiadanych zasobów naturalnych (oparta między innymi na modelu produkcji i konsumpcji w kierunku poprawy efektywności energetycznej i surowcowej).

W obszarach gdzie nadal nie ma dostępu do ekologicznego paliwa, jakim jest gaz przewodowy (m.in. pow. włodawski, hrubieszowski i parczewski) należy promować inne alternatywne źródła energii (np. olej opałowy, gaz propan – butan, słoma) oraz instalować urządzenia odpylające i odsiarczające spaliny z dotychczasowych palenisk węglowych, zwłaszcza na terenach prawnie chronionych.

Gazownictwo

Województwo lubelskie zaopatrywane jest w gaz ziemny krajowego systemu gazociągów wysokiego ciśnienia:

- magistralą DN 700: Nisko – Wronów – Rembelszczyzna,
- gazociągiem DN 700: Wronów – Hołowczyce,
- gazociągiem DN 250: Lubaczów – Zamość – Krasnystaw,
- gazociągiem DN 400: Lublin – Krasnystaw,
- gazociągiem DN 150: Zaklików – Janów Lubelski – Biłgoraj,
- gazociągiem DN 500: Poniatowa – Lublin – Jeziorzany,
- gazociągiem DN 150: Krasnystaw – Chełm,

oraz układem mniejszych lokalnych odgałęzień do stacji redukcyjno-pomiarowych.

Ponadto na obszarze województwa eksploatowane są kopalnie gazu w regionie Tarnobrodu, Lublina i Steżycy.

Łącznie długość gazowej sieci rozdzielczej średniego ciśnienia eksploatowanej w 2003r. na obszarze województwa lubelskiego wyniosła 6288,4km (kraj – 103455,2km).

Pod względem liczby odbiorców gazu z sieci (bez korzystających z gazomierzy zbiorczych) w 2003r. województwo lubelskie uplasowało się na 11 miejscu w kraju (woj. lubelskie - 273,2tys.; kraj - 6947,4tys.). Od 1999r. liczba odbiorców wzrosła w województwie o 22,7tys. tj. o 9,1% (kraj o 216,4tys. tj. o (3,2%). W miastach stanowi ona 87,2% (238,2tys.) zaś na wsi 12,8% (35,0tys.).

Największa gęstość sieci gazowej wśród miast regionu występuje w Zamościu – 395,7km/100km² (89% mieszkańców korzysta z gazu), a wśród powiatów lubelski – (70,7km/100km²) i włodawski (66,7km/100km²) W trzech powiatach – hrubieszowskim, parczewskim i włodawskim - nie ma jak dotąd sieci gazowej. Słabo też zgazyfikowane są powiaty: bialski (1,5km/100km²), lubartowski (3,9km/100km²), radzyński

(5,8km/100km²), chełmski (6,2 km/100 km²) i janowski (11,6 km/100 km²). Gęstość sieci gazowej w regionie wynosiła 2,7 km/100 km², (kraj 33,2km/100 km²).

Niekonwencjonalne źródła energii.

Prowadzona w ostatnich latach polityka państwa, dająca pewne preferencje energii pochodzącej z odnawialnych źródeł, wpłynęła na wzrost zainteresowania rozwojem tych źródeł także na obszarze województwa lubelskiego. Obecnie zmienia się struktura przyszłych nośników energii. Spada udział węgla, wzrasta - produktów naftowych, gazu oraz odnawialnych źródeł energii wykorzystujących w procesie przetwarzania energię wiatru, promieniowania słonecznego, geotermalną, spadku rzek, a także energię pozyskiwaną z biomasy, biogazu wyspiskowego lub powstałego w procesach odprowadzania i oczyszczania ścieków albo rozkładu składowych szczątków roślinnych i zwierzęcych.

Na terenie województwa w 2003r. działało 18 małych elektrowni wodnych o łącznej mocy zainstalowanej około 1,4 MW, z których energia elektryczna oddawana jest do sieci niskiego napięcia. Szacuje się, że w okresie do 2020 możliwe jest osiągnięcie mocy wszystkich małych elektrowni wodnych w regionie na poziomie około 3,0 MW. Nieliczne jeszcze (u prywatnych inwestorów) działają instalacje wykorzystujące energię wiatru, słońca, energię ziemi (pompy ciepła).

Największy potencjał energii odnawialnej w województwie zawarty jest w biomasie. Składają się na niego nadwyżki biomasy pozyskiwanej w rolnictwie, w leśnictwie, w sadownictwie oraz odpady drzewne z przemysłu drzewnego. W województwie lubelskim głównym dostawcą biomasy jest rolnictwo, które dotychczas postrzegane było jedynie jako producent żywności, a może stać się w przyszłości również producentem zasobów energetycznych.

Szacuje się, że dla województwa roczny potencjał energetyczny odpadów z rolnictwa wynosi około 18,8 PJ (w kraju – 195,0 PJ). Składają się na niego nadwyżki biomasy z odpadów rolnych w postaci słomy i rzepaku oraz siana z łąk i upraw roślin motylkowych. Cennym surowcem, pod względem energetycznym, jest słoma zbóż i rzepaku.

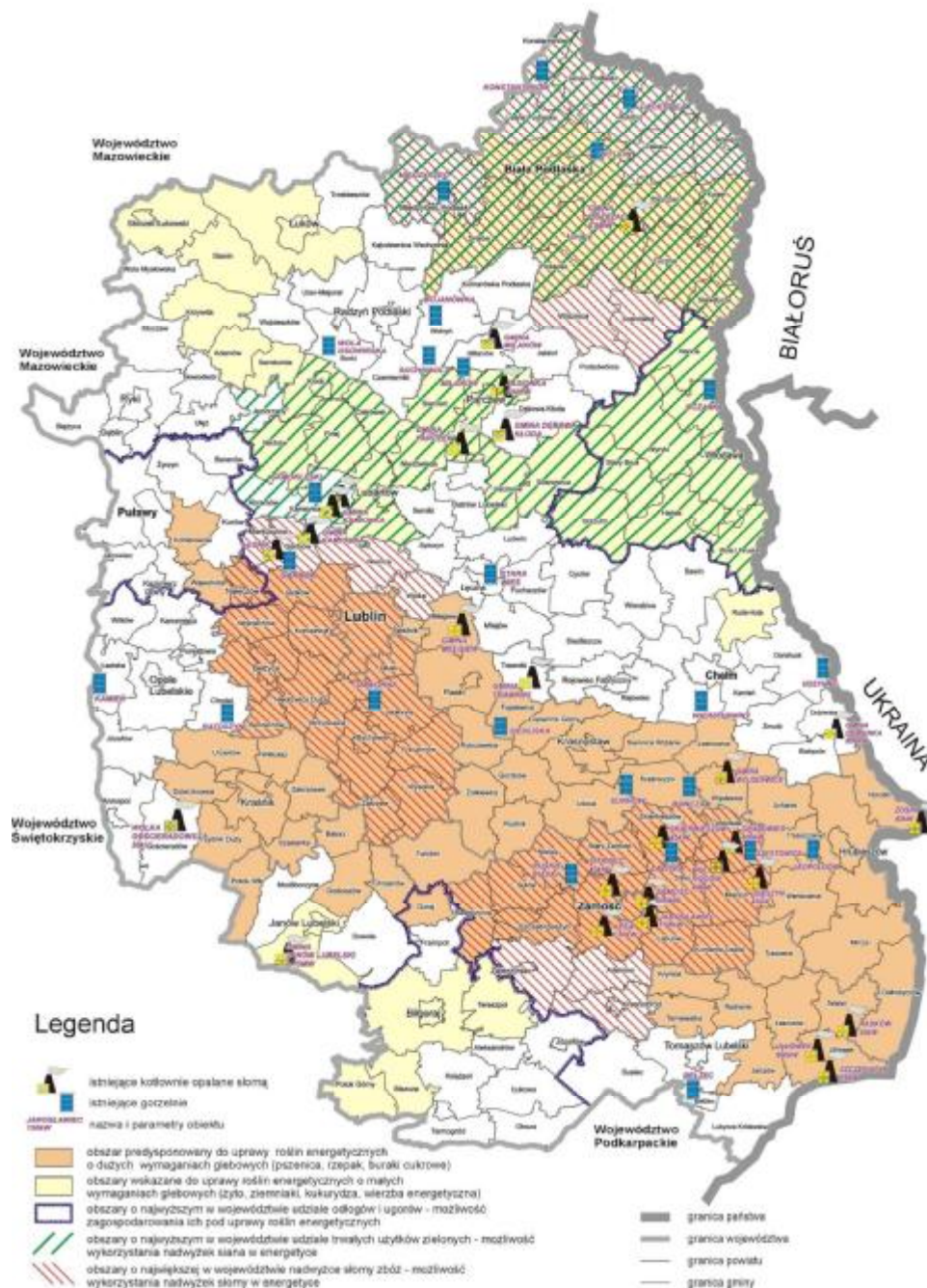
W województwie lubelskim ok.30% (1,1mln ton) rocznej produkcji słomy, tj. 0,7mln ton słomy zbożowej i 0,4mln ton słomy rzepakowej może być wykorzystane w energetyce (równoważność 0,8mln ton węgla kamiennego). W 2001r. największe nadwyżki słomy (ponad 70tys. ton) posiadały powiaty: lubelski, zamojski i bialski. Część tej słomy była spalana w 27 kotłowniach o mocy od 1kW do 10MW. Najwięcej kotłowni opalanych słomą znajduje się w południowej i środkowej części województwa.

Do celów energetycznych mogą być wykorzystane rośliny wieloletnie (np. wierzba wiciowa) uprawiana na nieużytkach lub terenach zdegradowanych. Pod uprawę roślin na cele energetyczne można przeznaczyć w województwie grunty odłogowane i ugorowane. Największe powierzchnie takich gruntów znajdują się w powiatach: biłgorajskim, puławskim, włodawskim, chełmskim, lubartowskim, ryckim, opolskim i łęczyńskim.

Kolejnym źródłem biomasy w województwie jest leśnictwo. Głównym dostawcą drewna są lasy państwowe, które dostarczają rocznie ok. 1 001,9tys. m³. W 2002r. pozyskano ok. 1 235,5m³ drewna, z czego na opał przeznaczono ok. 10% tj. ok. 120,0tys.m³. Odpady przemysłu drzewnego wykorzystywane są lokalnie, głównie do produkcji ciepła lub pary technologicznej, a niewielkie nadwyżki są sprzedawane prywatnym odbiorcom.

WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE

NIEKONWENCJONALNE ŹRÓDŁA ENERGII - BIOMASA

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Alternatywnych Źródeł Energii dla Województwa Lubelskiego, Raport II – Uwarunkowania, Biuro Planowania Przestrzennego w Lublinie – 2004r.

Ze względu na mały obecnie stopień stosowania alternatywnych źródeł energii na terenie województwa należy promować rozwój wszystkich rodzajów źródeł energii w stopniu właściwym dla zasobów i warunków lokalnych.

Do wykorzystania zaleca się przede wszystkim istniejące jazy i nieczynne młyny wodne, a także proponowane zbiorniki wodne przewidziane do realizacji w „Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego” i „Programie Gospodarki Województwa Lubelskiego”

Najdogodniejsze warunki dla lokalizacji elektrowni wiatrowych występują w północno-zachodniej części województwa lubelskiego. Na obszarach bez przeszkód terenowych zasoby na wysokości 30 m przekraczają 1100 kWh/m² /rok. Na wysokościach 50 m i 70 m zasoby wzrastają odpowiednio do ponad 1400 kWh/m² /rok i ponad 1600 kWh/m² /rok.

Na terenie całego województwa lubelskiego zaleca się wykorzystanie energii słonecznej w sezonie letnim do podgrzania ciepłej wody użytkowej i w suszarnictwie. Należy wspierać wykorzystanie energii słonecznej również do celów grzewczych, jako konwencjonalnych systemów jak również promować rozwój ogniw fotowoltaicznych (PV).

Wskazane jest także podjęcie prac związanych z rozpoznaniem zasobów, wydajności i warunków występowania wód geotermalnych poprzez wykonanie odwiertów po poszukiwaniach ropy naftowej i gazu ziemnego w okolicach Lublina, Zamościa, Puław oraz Dębina i wykorzystywanie energii geotermalnej wraz z wodami leczniczymi w uzdrowiskach: Nałęczów i Krasnobród.

Na obszarze całego województwa możliwy jest rozwój pomp ciepła na potrzeby grzewcze m.in. dla domków jednorodzinnych, do ogrzewania dużych obiektów, do chłodzenia i klimatyzacji, a także w rolnictwie.

Dostępność, spójność

Zasadniczym celem Unii Europejskiej (zgodnie z Traktatem Unii Europejskiej – art. 2) jest propagowanie postępu gospodarczego i społecznego o zrównoważonym charakterze za sprawą umocnienia spójności gospodarczej i społecznej. W projekcie Konstytucji UE został uwzględniony również aspekt terytorialny spójności. Koncepcja spójności terytorialnej stanowi uzupełnienie i wzmocnienie spójności społeczno-gospodarczej. W odniesieniu do poziomu regionalnego reprezentowane są aspekty równowagi terytorialnej, które nie zagrażają harmonijnemu rozwojowi gospodarki regionu. Równy dostęp do podstawowych urządzeń infrastruktury i usług stanowi zasadniczy warunek spójności terytorialnej. Jak wcześniej wspomniano, położenie regionu lubelskiego jest bardzo atrakcyjne. Ale pomimo atrakcyjnego położenia słabością regionu jest niedostatek wysokostandardowych powiązań komunikacyjnych (m. in. województwo nie ma połączenia z żadnym regionem szybką drogą dwujezdniową, szlaki przyszłych dróg ekspresowych mają niskie parametry bez dróg serwisowych), co wpływa na bezpieczeństwo i płynność ruchu. Niekorzystna dla województwa jest zbyt mała ilość mostów na Wiśle, co powoduje nadmierne wydłużenie wielu relacji ruchu na drogach krajowych. Istotnym problemem jest skracanie zasięgu powiązań kolejowych oraz gorsza jakość sieci (m. in. mniejszy niż w kraju udział linii zelektryfikowanych i dwutorowych oraz ich niekorzystna geometria), co powoduje realne oddalenie regionu od innych wielkich aglomeracji. Niekorzystnie na region wpływa brak dostępu do komunikacji lotniczej, szczególnie aglomeracji lubelskiej.

Dlatego też muszą być podjęte działania w celu poprawy dostępu do sprawnego systemu transportowego, z odpowiednimi połączeniami z obszarami w kraju i UE. Niezbędna jest zatem budowa autostrady A2, dróg ekspresowych, modernizacja linii kolejowych w głównych korytarzach transportowych, realizacja lotniska regionalnego i wykorzystanie istniejących lotnisk do połączeń wewnątrz kraju.

Dla zrównoważonego rozwoju regionu niezwykle istotne znaczenie ma sieć i rozmieszczenie miast, które stają się siłą motoryczną podregionów, a także koncentracja funkcji lokalnych zwłaszcza w ośrodkach gminnych i większych miejscowościach. To wzmacnia spójność terytorialną. Pomimo dominującej roli Lublina w strukturze funkcjonalnej, który wraz ze Świdnikiem stanowi rdzeń Lubelskiego Obszaru Metropolitalnego, ośrodek ten nie ma znaczącej siły oddziaływania, by objąć rozległe

województwo i dużą liczbę ludności wiejskiej. Dla mieszkańców północnej części regionu realną alternatywą dostępu wyspecjalizowanych dóbr i usług oraz migracji, jest Warszawa.

Obszary wiejskie wymagają zmian w zakresie bazy społecznej i ekonomicznej, fizycznej infrastruktury, dostępu do sieci teleinformatycznych i innych nowych źródeł zatrudnienia i utrzymania usług publicznych. Dalsza peryferyzacja obszarów wiejskich będzie skutkować kumulacją niekorzystnych zjawisk społecznych i ekonomicznych. Z tego względu niezbędne jest pobudzenie aktywności gospodarczej, rewitalizacja obszarów. Konieczna jest też potrzeba wykształcenia powiązań z miastami.

Województwo lubelskie na tle innych regionów odznacza się złym stanem struktury systemu osadniczego, ale sytuację łagodzi poziom rozwoju społeczno-gospodarczego ośrodków średnich (oceniony przez IBNGR – jako wysoki), będący jedną z szans poprawy konkurencyjności.

W celu zwalczania występujących terytorialnie nierówności i osiągnięcia przestrzennie zrównoważonego układu, wymagana będzie koordynacja elementów polityki rozwoju wskazana w dokumencie „Europejska Perspektywa Rozwoju Przestrzennego”.

Analiza SWOT

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • bogata bioróżnorodność środowiska, zróżnicowany krajobraz kulturowy, brak naturalnych barier rozwojowych; • stan środowiska naturalnego - wyraźnie lepszy od przeciętnego w kraju, stwarzający potencjalnie przyjazne warunki zamieszkania i wypoczynku. Podobnym walorem jest bogate i zróżnicowane środowisko kulturowe; • atrakcyjne i wyraziste obszary przyrodniczo-kulturowe dla rozwoju rekreacji i turystyki: Roztocze, Polesie Zachodnie; • Lubelszczyzna - jako region kulturowy, spuścizna kulturowa, wielokulturowe dziedzictwo reprezentowane jest przez liczne, zachowane zabytki sakralne różnych wyznań; • zasoby regionu: surowce mineralne, zróżnicowane warunki przestrzeni (walory uzdrowiskowe, turystyczne, rolniczej przestrzeni produkcyjnej); • wysokie zainteresowanie rozwojem alternatywnych źródeł energii, zasoby województwa i korzystne uwarunkowania dla rozwoju tego sektora elektroenergetyki (energia wiatrowa, słoneczna, wodna, biomasa, termy itp.); • potencjał Lublina jako ośrodka metropolitalnego (ósmego potencjalnego europolu na terenie Polski), korzystne (centralne) usytuowanie w regionie, jego wysokie walory kulturowe, gospodarcze i usługowe; • sieć miast regionalnych i powiatowych, umożliwiająca rozwój policentrycznego układu ośrodków generowania rozwoju; • dostępność terenów uzbrojonych do lokalizacji inwestycji; • położenie regionu na międzynarodowych szlakach komunikacyjnych, z planowaną budową dróg szybkiego ruchu i rozbudowy sieci przejść granicznych; • nowoczesna baza głównych przejść granicznych i terminali, obsługa przeważającej części ruchu komunikacyjnego do głównych ośrodków i centrów Ukrainy i Białorusi; • liczna sieć niewielkich lotnisk (7) do wykorzystania turystycznego, sportowego, biznesowego itp.; • sieć połączeń autobusowych pokrywająca terytorium całego województwa, oraz wypracowany dobry system połączeń autobusowych zaspakajający zróżnicowane potrzeby przewozowe; • rozwijanie partnerskich kontaktów z samorządami krajów Unii Europejskiej oraz z samorządami państw sąsiedzkich, funkcjonowanie „Euroregionu Bug”; • spodziewany wzrost przewozów tranzytowych przez Polskę, Białoruś i Ukrainę, wzrastająca liczba przewozów ładunków oraz specjalizacji przewozów; • istniejący układ linii kolejowych, uniwersalność i kompleksowość świadczonych usług, niska wypadkowość, mała szkodliwość dla środowiska, niskie koszty zewnętrzne, potencjał ludzki przygotowanej kadry. 	<ul style="list-style-type: none"> • peryferyjność regionu przejawiająca się w utrudnionym dostępie komunikacyjnym województwa, głównych ośrodków miejskich i poszczególnych subregionów, brak lotniska pasażerskiego; • nadmierne zróżnicowanie (dysproporcja) poziomu rozwoju województwa w układzie subregionów; • niska atrakcyjność inwestycyjna województwa w rankingach krajowych i zagranicznych; • słabo rozwinięta sieć miast i ich niski potencjał ekonomiczny i usługowy; • słaba siła popytu wewnętrznego jako skutek niskiej urbanizacji, zbyt małej koncentracji ludności w miastach i na wsi; • ubogie zasoby wód powierzchniowych; • zdegradowany system melioracji na znacznej części obszarów wiejskich; • znaczna ilość niezagospodarowanych terenów przemysłowych, zdegradowanych po restrukturyzacji i likwidacji przestarzałych firm i zakładów produkcyjnych oraz obsługi rolnictwa; • słaba dostępność komunikacyjna województwa z ośrodkami krajowymi, brak zrealizowanych dróg strategicznych o dużej przepustowości w układzie powiązań międzyregionalnych; • pogarszająca się dostępność obszarów wiejskich i oddalonych od większych ośrodków miejskich; • słaby stan sieci energetycznej średniego i niskiego napięcia na większej części regionu; obszary wiejskie wymagające reelektryfikacji; • niskie standardy dróg publicznych i obiektów mostowych, wysoki odsetek sieci drogowej o złej jakości nawierzchni, duża liczba odcinków oznaczonych czarnymi punktami (wciąż wysoka wypadkowość i kolizji ruchu); • dynamiczny wzrost zapotrzebowania na motoryzację indywidualną, ograniczanie udziału obsługi przez zbiorowy transport publiczny, zwłaszcza kolejowy – skutkujący likwidacją połączeń lokalnych; • niewystarczająca liczba obwodnic, niewydolne układy drogowe większych miast oraz niedostosowana do potrzeb ruchu tranzytowego i lokalnego liczba miejsc postojowo-parkingowych; • mała ilość i niska przepustowość przejść granicznych; • niski stopień prywatyzacji przedsiębiorstw przewozowych i mało nowoczesny poziom zarządzania przewozami (niewykorzystana sieć komputerowa); • duże rozproszenie przewoźników, znaczna przewaga firm prowadzonych przez osoby fizyczne, mały udział dużych firm przewozowych; • brak centrum logistycznego niezbędnego w efektywnym łańcuchu dostaw towarów; • pogarszający się stan infrastruktury kolejowej (szczególnie na liniach lokalnych) oraz zły stan techniczny i niekorzystne lokalizacje obiektów dworcowych. • braki w wyposażeniu infrastruktury turystycznej;

Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • zasoby biotyczne regionu mające istotny udział w krajowych i międzynarodowych systemach przyrodniczych – sieć NATURA 2000 zajmująca ok. 12,8% pow. województwa; • wyjątkowe walory przyrodnicze Polesia, które zaowocowały nadaniem mu przez UNESCO statusu Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery pod nazwą „Polesie Zachodnie”; • obszary objęte prawną ochroną przyrody stanowiące 22,8% pow. województwa; • wykorzystanie walorów przyrodniczych i kulturowych regionu do rozwoju różnych form turystyki (między innymi poprzez zwiększenie dostępności komunikacyjnej obszarów atrakcyjnych turystycznie, szczególnie terenów położonych wzdłuż Bugu, Wisły oraz Polesia i Roztocza) • wartościowe w skali Europy stanowiska archeologiczne (cmentarzyska Gotów z II-IV w n.e. w Masłomęczu i Gródku n. Bugiem), zabytkowe zespoły rezydencjonalne i inne zabytki stanowiące niewykorzystaną szansę dla rozwoju turystyki; • przekształcenie wschodniej granicy w zewnętrzną granicę UE oraz związana z tym konieczność radykalnej poprawy infrastruktury granicznej. Podobną rolę może odegrać włączenie województwa do krajowych planów budowy autostrad i dróg ekspresowych, których większość wchodzi w skład paneuropejskich korytarzy transportowych TEN, a część jest proponowana do włączenia do programu TINA, określającego korytarze przewidziane do integracji z podstawowym układem komunikacyjnym UE; • wdrożenie procesu planistyczno-inwestycyjnego budowy regionalnego lotniska w Niedźwiadzie; • dostępność funduszy strukturalnych na infrastrukturę komunikacyjną, ochrony środowiska, uzbrojenie terenu i gospodarkę odpadami; • dobre warunki do aktywizacji współpracy transgranicznej z krajami sąsiednimi; • lokalne i regionalne zasoby środowiska przyrodniczego umożliwiające rozwój turystyki i lecznictwa uzdrowiskowego; • potrzeby przewozowe związane z rozwojem szkolnictwa, turystyki i wypoczynku na terenie województwa; • lokalizacja inwestycji zagranicznych przy wschodniej granicy; • dynamiczny rozwój nowoczesnych technologii przewozu, preferencje dla transportu intermodalnego; • szybko rozwijający się przewóz towarów dający możliwość zwiększenia udziału kolei na rynku transportowym, zwłaszcza w przewozach międzynarodowych (rozwój korytarza transportowego Gdańsk – Warszawa – Lublin – Kijów – Odessa) ; • stymulowany handel z krajami UE, po zniknięciu barier celnych i handlowych, prowadzący do wzrostu popytu usług transportowych (elastyczność, szybkość, punktualność); • centra logistyczne, jako niezbędny element dystrybucji dóbr, przyczyniający się do wykorzystania małych firm poprzez oferowanie specjalistycznych przewozów na konkretnych połączeniach; • możliwość stworzenia systemu monitorowania rynku transportowego na poziomie europejskim przynoszącego szereg korzyści ekonomicznych, efektywność funkcjonowania firm i narzędzi szybkiego reagowania. 	<ul style="list-style-type: none"> • rażąca dysproporcja między postępowaniem w zwodociagowaniu a słabo rozwiniętą kanalizacją - około 40% gospodarstw na wsi nadal nie ma urządzeń kanalizacji sanitarnej, a około 50% odprowadza ścieki bytowe do zbiorników bezodpływowych; • niewielki udział w produkcji energii źródeł odnawialnych • przewlekłość procedur lokalizacyjnych inwestycji, brak miejscowych planów dla terenów przeznaczonych na funkcje gospodarcze, retencję, turystykę, infrastrukturę społeczną i techniczną; • konflikty społeczne i ekologiczne lokalizacji inwestycji drogowych i transportowych, bariery prawne (własnościowe) i finansowe procesu przygotowania inwestycji; • niedostatecznie przygotowane projekty dla dróg krajowych, wojewódzkich i powiatowych; • deficyty wód powierzchniowych na znacznych obszarach województwa; • znaczne zanieczyszczenie wód powierzchniowych; • zagrożenie mieszkańców województwa, szczególnie w miastach, hałasem drogowym przy głównych trasach komunikacyjnych; • niespójność sieci obszarów chronionych i zagrożenia antropogeniczne wielu cennych przyrodniczo obszarów niezabezpieczonych ochroną prawną; • wprowadzenie wiz dla obywateli Białorusi, Rosji i Ukrainy grożące zahamowaniem współpracy gospodarczej, zwłaszcza na poziomie MSP oraz niekorzystnie wpływających na współpracę przy – i transgranicznej; • dalsze pogarszanie się stanu technicznego dróg i obiektów mostowych na wszystkich kategoriach dróg; • narastające trudności w poruszaniu się ruchu tranzytowego przez miasta i mniejsze miejscowości (niewydolny układ drogowy, brak obwodnic); • utrudniony rozwój ruchu drogowego przez rzeki: Wisłę – brak dostatecznej ilości mostów, Bug – brak mostów i przejść granicznych; • trudności z rozwojem współpracy międzynarodowej, zły stan techniczny dróg oraz niedostateczna liczba przejść granicznych; • brak lotniska o randze i parametrach dostosowanych do pozycji Lubelszczyzny; • zagrożenia dla rozwoju transportu drogowego wynikające z dekapitalizacji taboru przewozowego, likwidacji przedsiębiorstw przewozowych wskutek zagranicznej konkurencji, niskiego stopnia prywatyzacji, rezygnacji państwa z ulg i dopłat do przewozów osobowych, zbyt wysokiego wzrostu cen paliwa; • zagrożeniem dla rozwoju infrastruktury kolejowej jest: zbyt wolny proces decentralizacji finansów publicznych, funduszy pomocowych, bariera wykorzystania środków zewnętrznych, degradacja infrastruktury i brak środków oraz trudności w zdobyciu kapitału na jej odtworzenie, wysoki stopień ekonomicznego zużycia taboru, utrzymywanie się nierównych warunków konkurencji międzygałęziowej.

IV. Polityka regionalna i strategiczne zarządzanie regionem.

Uwarunkowania prawne

Proces realizacji polityki rozwoju oraz formułowania strategii województwa odbywa się zgodnie z ustawą o samorządzie województwa i ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Stanowią one podstawę do prowadzenia polityki regionalnej, w zakresie której określone są obowiązki samorządu województwa.

W obecnym systemie prawnym istnieje wiele problemów związanych z funkcjonowaniem samorządu województwa i prowadzeniem przez niego działań na rzecz rozwoju społeczno-gospodarczego. W strategicznym zarządzaniu rozwojem samorząd województwa jest ograniczony przedmiotowo do sfery swoich kompetencji. Zgodnie z ustawą o samorządzie województwa z dnia 5 czerwca 1998r (art. 11 ust.2) w gestii samorządu województwa leży obowiązek sporządzania i realizacji strategii, planów i programów rozwojowych. Aby sprostać tym zadaniom, samorząd województwa jest zobligowany do rozpoznawania przesłanek i uwarunkowań rozwojowych także poza przedmiotowo określonymi kompetencjami własnymi. Przy braku powiązań hierarchicznych z samorządami lokalnymi oznacza to imperatyw współdziałania co najmniej w sferze informacji i konsultacji. Rozszerza się to również na sferę decyzyjną wówczas, gdy realizacja przedsięwzięć rozwojowych uzależniona jest od montażu finansowego środków pozostających w gestii wielu partycypantów.

Przy istniejącym modelu finansów publicznych należy przyjąć, iż zakres przedmiotowy planowania i zarządzania strategicznego przez samorząd województwa obejmuje również te problemy, które wchodzą w zakres kompetencji poziomu ogólnokrajowego. Konsekwencją tego jest osłabianie samorządowego charakteru województwa i rozbudowa uprawnień administracji rządowej – resortowej i wojewódzkiej. Przewyciężanie tej negatywnej tendencji nie będzie możliwe bez ustawowego ograniczenia kompetencji wojewódzkiej administracji rządowej i sprowadzenia jej do roli określonej w Konstytucji, czyli nadzoru w stosunku do organów samorządu terytorialnego.

Złożoność strategicznego zarządzania regionem sprawia, iż zarówno w sferze planowania, jak i w sferze realizacji wymaga ono zróżnicowanych rozwiązań metodycznych i proceduralnych w odniesieniu do treści strategii, planów i programów oraz sposobów ich realizacji, w sposób nienaruszający układu kompetencyjnego działających w regionie organów władzy publicznej.

Wśród uwarunkowań prawnych ograniczających funkcje spełniane przez samorząd należy wymienić niewłaściwy model finansów publicznych nie zapewniający możliwości finansowania zadań rozwojowych ważnych dla regionu. Niezbędna jest więc potrzeba rozwiązań w systemie finansów publicznych, dotyczy to w szczególności ustawy o dochodach jednostek samorządu terytorialnego. Przeprowadzenie reformy finansów publicznych powinno przede wszystkim zapewnić samorządom wojewódzkim możliwość samodzielnego współfinansowania regionalnych programów operacyjnych poprzez tworzenie odpowiedniego systemu dochodów własnych. Wydatki publiczne powinny być ukierunkowane na działania rozwojowe zgodne z celami Narodowego Planu Rozwoju.

W odniesieniu do Kontraktów Wojewódzkich należałoby przyjąć, że powinny stać się elastycznymi instrumentami dostosowującymi się do zmieniających się uwarunkowań, gdyż kontrakt będzie mieć fundamentalne znaczenie dla właściwego programowania rozwoju regionalnego w następnym okresie programowania. Przedmiotem kontraktu powinien być co najmniej kilkuletni okres skoordynowanych działań ukierunkowanych na realizację celów, wynikających z dokumentów strategicznego planowania w skali krajowej i regionalnej. W związku z tym jest niezbędne opracowanie ustawy o polityce regionalnej.

Nowa ustawa o polityce regionalnej powinna przede wszystkim określić obszar polityki regionalnej państwa oraz sposób w jaki państwo będzie kreować swoją politykę i jakie instrumenty jej wdrażania są w jego dyspozycji, a jakie wymagają współdziałania państwa i samorządów województw.

Decentralizacja polityki regionalnej pozwoli przede wszystkim na zwiększenie racjonalności wyboru zadań inwestycyjnych i realizacji tych zadań w najbardziej efektywny sposób. Pozwoli ponadto określić i zawrzeć w polskim systemie prawnym system ewaluacji i zarządzania wieloletnimi inwestycjami, a jednocześnie zwiększyć koordynację działań między poszczególnymi szczeblami samorządu terytorialnego w wykonywaniu usług publicznych na obszarze województwa.

Naprawa finansów publicznych winna nastąpić poprzez działania określone w „Programie uporządkowania i ograniczenia wydatków publicznych” wynikające ze „Średniookresowej Strategii Finansów Publicznych”, który przewiduje przede wszystkim racjonalizację wydatków publicznych, zwłaszcza socjalnych, zapewnienie odpowiednich źródeł dochodów budżetowych oraz zmiany instytucjonalne mające na celu usprawnienie funkcjonowania sektora finansów publicznych. Nowe rozwiązania winny zapewnić stabilne źródła finansowania usług publicznych i rozwoju, a także określić zasady naliczania subwencji umożliwiając tym samym samorządom prowadzenie długofalowej polityki finansowej, gdzie źródłem finansowania subwencji wyrównawczej mogłyby być środki z podatku VAT.

System prawny, ważny dla działań podejmowanych przez samorząd powinien zmierzać pod wpływem dostosowań do prawa wspólnotowego do postaci umożliwiającej między innymi sprawne pozyskiwanie środków zewnętrznych oraz kształtu niwelującego istniejące dotychczas bariery formalno-prawne prowadzenia aktywnej polityki regionalnej. Stąd też konieczne są modyfikacje w celu dostosowania do warunków członkostwa Polski w UE i funkcjonowania instrumentów strukturalnych i polityki spójności, w tym uregulowanie montażu finansowego z udziałem różnego rodzaju podmiotów publicznych i prywatnych. Zapewniłoby to zgodność ujęcia budżetu państwa z dokumentami finansowymi UE i uczyniło bardziej czytelnym proces zaciągania zobowiązań podlegających spłacie ze środków budżetowych.

Uwarunkowania ustrojowe

Wśród ustrojowych uwarunkowań strategicznego zarządzania rozwojem regionu kluczowe znaczenie ma przyjęty model rządowo-samorządowy. Ustawy kompetencyjne dokonały podziału zadań rządowych i samorządowych władz publicznych także w sferze polityki rozwoju regionalnego. Rozróznilo przy tym politykę rozwoju województwa, określaną często jako politykę intraregionalną od polityki regionalnej państwa, zwanej też polityką interregionalną.

Na szczeblu krajowym sporządzona została Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego (NSRR) oraz Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006 (NPR). Ocenia się, że dla województwa pozostawiono dziedziny i zadania zastrzeżone dla ogólnokrajowego poziomu

władzy publicznej. W praktyce jednak zasada taka nie funkcjonuje dlatego, że w sferze polityki rozwoju regionalnego kompetencje władz krajowych, zwłaszcza w rozumieniu przedmiotowym, nie zostały dookreślone. Znaczna część zadań należy do resortów sporządzających strategie i programy sektorowe. W sferze rozwoju regionalnego brak jest nadal precyzyjnego rozgraniczenia kompetencji samorządu województwa od kompetencji "centrum", reprezentowanego w terenie przez wojewodę. Dlatego niezbędna jest regionalizacja zarządzania programami sektorowymi, przejęcie przez samorządy zadań wykonywanych obecnie przez agencje rządowe (zwłaszcza w zakresie rolnictwa i restrukturyzacji obszarów wiejskich oraz małych i średnich przedsiębiorstw). Konieczna jest decentralizacja polityki regionalnej, która poprzez zmianę podziału kompetencji pomiędzy stroną rządową i samorządową przyczyni się między innymi do efektywniejszego przygotowania i realizacji programów regionalnych.

Samorząd Województwa odpowiedzialny jest nie tylko za sporządzenie strategii rozwoju i programów operacyjnych, lecz także za opracowanie planu zagospodarowania przestrzennego województwa.

Podstawowym warunkiem powodzenia zamierzeń rozwoju przestrzennego regionu jest daleko idąca decentralizacja zadań z zakresu planowania i zagospodarowania przestrzennego. W tym celu konieczne jest przekazanie społecznościom regionalnym i lokalnym dalszych zadań z tej sfery. Wyrazić się to powinno w szczególności w umocnieniu planowania regionalnego tak, aby stało się ono kreatorem rozwoju. Ze względu na to, iż to region jest ważnym podmiotem rozwoju w strukturach Unii Europejskiej, konieczne jest wyposażenie województwa w zespół znacznie szerszych, niż obecnie kompetencji.

W tym celu niezbędne są zmiany nie tylko w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, ale i w prawie materialnym. Gospodarowanie przestrzenią nie powinno się odbywać w granicach jednostek administracyjnych bez współpracy zainteresowanych samorządów terytorialnych. Winno ono być procesem spójnym i integralnie wewnątrznie powiązaniem. Próba dezintegracji prawa gospodarowania przestrzenią mogłaby prowadzić do zmniejszenia jego skuteczności. Konieczne jest zatem wprowadzenie takiego modelu zarządzania, który umożliwi zarządowi województwa beznegocjacyjne wprowadzenie zadań do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego opracowywanych przez samorządy gminne.

Obecna sytuacja systemu organów administracji publicznych utrudnia regionalne planowanie i gospodarowanie przestrzenią. Konieczne są zmiany idące w kierunku ścisłego współdziałania administracji rządowej i samorządowej. W sferze planowania i gospodarowania przestrzenią winno to znaleźć wyraz w ustawowo zagwarantowanej współpracy samorządu regionalnego z organami szczebla centralnego formułującymi i prowadzącymi politykę przestrzenną państwa. Prowadzenie przez region polityki przestrzennej w tym kontekście, będzie miało pozytywny wpływ na większą podmiotowość regionu w jego działaniach na rzecz szeroko pojmowanej polityki regionalnej.

Kondycja finansowa jednostek samorządu terytorialnego

Struktura dochodów jednostek samorządu terytorialnego

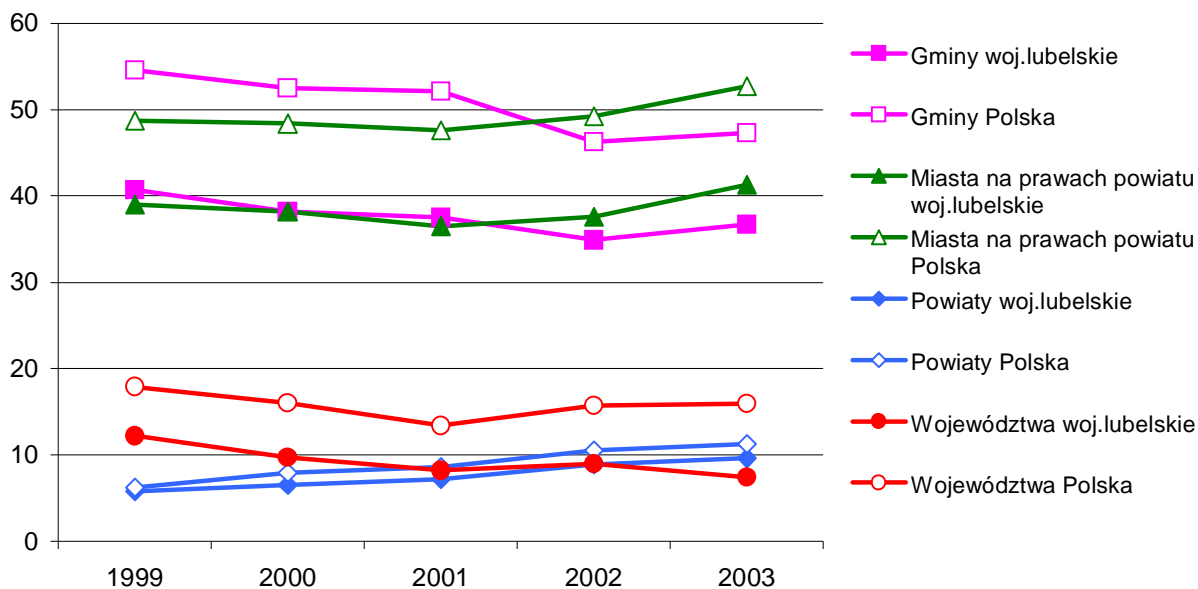
W strukturze dochodów budżetowych jednostek samorządu terytorialnego (jst) wyodrębnia się dwie grupy dochodów: dochody własne i dochody ze źródeł zewnętrznych. Na wielkość dochodów własnych bezpośredni wpływ ma sposób gospodarowania mieniem

Uwarunkowania i diagnoza stanu wyjściowego

samorządowym i polityka podatkowa, zaś wśród dochodów zewnętrznych największy udział posiada subwencja ogólna i dotacje celowe na realizację zadań własnych i zleconych. Należy nadmienić, że istnieje zależność między wielkością dochodów własnych i ze źródeł zewnętrznych, gdzie spadek udziału dochodów własnych oznacza wzrost znaczenia dochodów ze źródeł zewnętrznych.

Dochody własne w 2003 roku stanowiły zaledwie 36,7% dochodów gmin, 41,3% dochodów miast na prawach powiatu, 9,6% dochodów powiatów i 7,4% dochodów województwa samorządowego. W porównaniu do średniej krajowej na poszczególnych szczeblach samorządu jst regionu lubelskiego uzyskiwały mniej dochodów budżetowych w postaci dochodów własnych. Udziały dochodów własnych gmin i miast na prawach powiatu województwa lubelskiego były niższe od średniej krajowej o ponad 10 punktów procentowych (udział dla gmin województwa w 2003 roku wyniósł 36,7%, zaś w kraju – 47,3%); dla miast na prawach powiatu udziały te wynosiły odpowiednio - 41,3% i 52,7%. Udział dochodów własnych województwa samorządowego był ponad dwukrotnie niższy od średniej dla wszystkich województw 7,4%, w kraju 15,9%. Świadczy to o mniejszym od przeciętnego dla kraju potencjale ekonomicznym jst województwa.

Struktura dochodów budżetowych jst województwa lubelskiego na tle Polski w latach 1999 - 2003 (w %) - Udział dochodów własnych

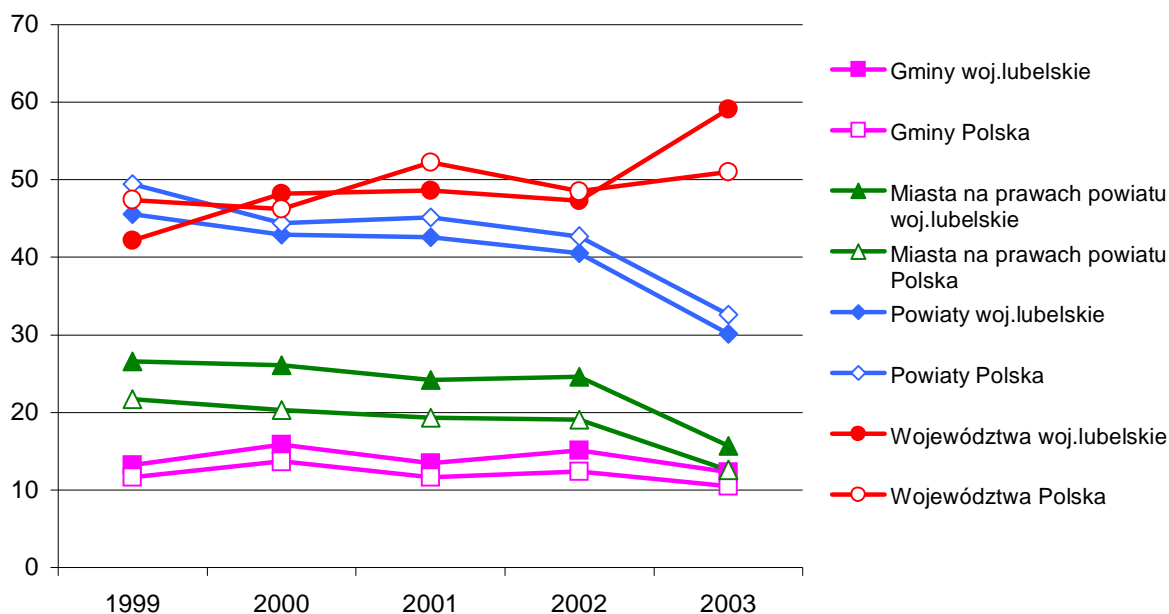

Źródło: Dochody i wydatki jednostek samorządu terytorialnego. Regionalna Izba Obrachunkowa w Lublinie, 2004

Obok dochodów własnych dochodami jst są dotacje celowe. Ich celowy charakter i nieparametryczny sposób naliczania powoduje ograniczenie samodzielności jst, co skłania do ograniczenia zakresu stosowania takiej formy dofinansowania zadań własnych samorządu. W 2003r. dochody uzyskane w formie dotacji celowych stanowiły 12,26% dochodów gmin województwa, 15,70% dochodów miast na prawach powiatu, 30,12% dochodów powiatu oraz 59,07% dochodów lubelskiego województwa samorządowego. Od 1999 roku obserwowany jest

spadek udziału dotacji w ogólnej kwocie dochodów budżetowych. Spadek ten najwyraźniej widać w powiatach, co wiąże się ze stopniową redukcją zintegrowanych z ich budżetem służb, inspekcji i straży finansowanych z dotacji celowych. Udział dotacji celowych w dochodach jst regionu (poza powiatami) jest wyższy od średnich krajowych.

Struktura dochodów budżetowych jst województwa lubelskiego na tle Polski w latach 1999 - 2003 (w %) - Udział dotacji celowych

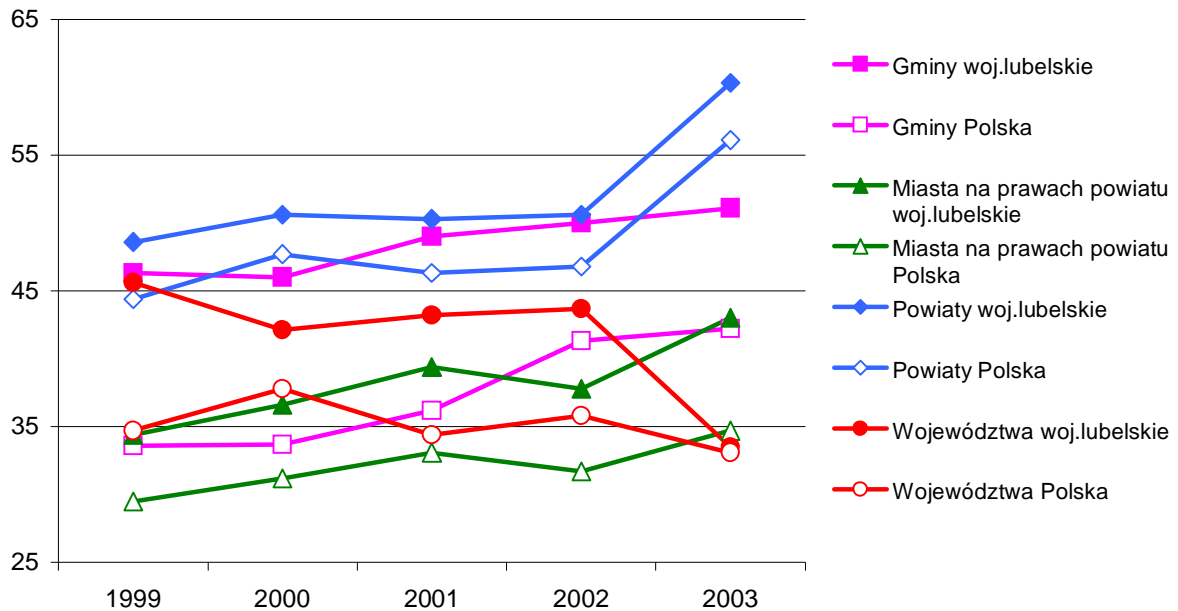

Źródło: Dochody i wydatki jednostek samorządu terytorialnego. Regionalna Izba Obrachunkowa w Lublinie, 2004

Subwencja ogólna zapewnia jst województwa większą część dochodów niż przeciętnie jednostkom samorządowym kraju. Rekompensuje ona jst niższy poziom uzyskiwanych przez nie dochodów własnych. Dla gmin wiejskich, powiatów i miast na prawach powiatu największe dochody zapewnia część oświatowa subwencji (od 23,55% do 52,16%), natomiast w województwie – część drogowa.

Dla gmin, szczególnie wiejskich, ważne źródło dochodów stanowiła część podstawowa subwencji ogólnej, składająca się w głównej mierze z kwot wyrównawczych. Kwoty te służyły niwelowaniu różnic przeciętnie w ponad 10% dochodów (w kraju – 6% dochodów).

Struktura dochodów budżetowych jst województwa lubelskiego na tle Polski w latach 1999 - 2003 (w %) - Udział subwencji ogólnej

Źródło: Dochody i wydatki jednostek samorządu terytorialnego. Regionalna Izba Obrachunkowa w Lublinie, 2004

Struktura wydatków jednostek samorządu terytorialnego

Podstawową część wydatków jst stanowią wydatki bieżące. Realizacja bieżących zadań jst absorbuje największą część wydatków powiatów, miast na prawach powiatu i gmin miejskich. Ponad 50% wydatków stanowią wynagrodzenia i pochodne w powiatach i miastach na prawach powiatu. Udział wynagrodzeń w pochodnych w ogólnej kwocie ich wydatków w samorządowym województwie sięga zaledwie 16,7%.

Przeciętnie jst województwa lubelskiego w porównaniu do kraju, mniejszą część swoich wydatków przeznaczają na cele inwestycyjne. Jedynie w województwie samorządowym udział wydatków inwestycyjnych zwiększył się z 20,62% w 2002 roku do 38,45%. Zmiany udziału wydatków inwestycyjnych w ogólnej kwocie wydatków jst świadczą o małej stabilności sytuacji finansowej tych jednostek oraz o zmianach udziału budżetu państwa w finansowaniu potrzeb inwestycyjnych jst. Najstabilniejsza sytuacja charakteryzuje gminy wiejskie, które wyróżniają się wśród innych jst utrzymującym się ciągle wysokim udziałem wydatków inwestycyjnych. Niepokoi fakt, systematycznego spadku udziału tych wydatków w gminach miejskich i w miastach na prawach powiatu. Ograniczenie możliwości inwestycyjnej tych jednostek określa niezbyt wysokie standardy warunków życia ich mieszkańców.

Na udział wydatków inwestycyjnych w 2003 roku znaczący wpływ powinny wywierać rozmiary uzyskiwanych przez jst środków unijnych. Wzrost udziału wydatków inwestycyjnych wystąpił w tych jst, które w wyższym stopniu korzystały z pomocy unijnej. Jednak przyrost udziału wydatków inwestycyjnych był na ogół niższy o części wydatków finansowanych ze środków unijnych. W samorządowym województwie nastąpił wzrost udziału wydatków inwestycyjnych z 20,62% w 2002 roku do 38,45% w 2003 roku, przy czym należy

podkreślić, że 32,47% ich dochodów w 2003 roku stanowiły dotacje o charakterze inwestycyjnym, które nie obejmowały środków unijnych.

Przeprowadzona analiza dochodów i wydatków jednostek samorządu terytorialnego województwa lubelskiego wskazuje, że mimo szybszej od krajowej dynamiki wzrostu dochodów jst nie zmienia od lat niskiej lokaty tych jednostek uwzględniającej poziom zrealizowanych dochodów. Dochody jst regionu w przeliczeniu na 1 mieszkańca stanowiły 93% poziomu krajowego, co stawia województwo lubelskie na ostatnim miejscu w krajowym rankingu pod względem zamożności jst. O niekorzystnej sytuacji dochodowej jst województwa decyduje przede wszystkim poziom dochodów własnych, które w 2003 roku stanowiły zaledwie 67% przeciętnego poziomu osiąganego przez jst kraju. Składnikami dochodów, które poprawiały sytuację jst były dotacje i subwencje ogólne. Poziom dotacji uzyskiwanych przez jst województwa w przeliczeniu na 1 mieszkańca był o 11% wyższy od przeciętnego poziomu dla jst kraju, a poziom subwencji ogólnej – wyższy o 15%.

Transfery z budżetu państwa stanowią dla jst ważny element zmniejszający dystans, jaki dzieli poziom ich dochodów od średniej krajowej. Pozostaje jednak nadal duże zróżnicowanie poziomu dochodów między gminami, miastami na prawach powiatu i powiatami województwa. Poziom przeanalizowanych dochodów gmin województwa na 1 mieszkańca w 2003 roku mieścił się w granicach 925,71zł do 2787,25zł. W grupie miast na prawach powiatu najniższy poziom dochodów na 1 mieszkańca wyniósł 1779,63zł, zaś najwyższy 2335,44zł. Wśród powiatów najmniej zamożny osiągał dochód równy 249,71zł, najzamożniejszy – 651,28zł w przeliczeniu na 1 mieszkańca.

Zróżnicowaniu poziomu dochodów jst towarzyszą różnice w ich strukturze, jednak budżety jst w dużej mierze opierają się na dochodach stanowiących transfery z budżetu państwa. Udział dochodów własnych w latach 1999 – 2003 ulegał wahaniom, jednak w ostatnim roku był niższy w stosunku do 1999 roku. Dla wszystkich poziomów jst udział dochodów własnych wzrastał, a w gminach uległ on obniżeniu z 43,5% do 36,65%. Różnice w wysokości udziałów poszczególnych rodzajów podatków własnych dotyczą przede wszystkim dochodów o charakterze podatkowym (41,54% w miastach i 22,46% w gminach wiejskich). Mimo jedenastu rodzajów podatków i opłat stanowiących dochód gmin, gminy otrzymały z tych tytułów tylko 18,69% swoich dochodów, a miasta na prawach powiatu – 16,71%. Mała wydajność dochodowa poszczególnych źródeł podatkowych rodzi naciski jst na zwiększenie ich udziału w podatku dochodowym od osób fizycznych i prawnych. Ze znacznej części dochodów podatkowych rezygnują gminy, korzystając z możliwości obniżenia stawek podatkowych, wprowadzania na terenie gminy pozaustawowych ulg i zwolnień lub z możliwości podjęcia decyzji o umorzeniu, odroczeniu lub rozłożeniu należności podatkowych na raty. O wysokości zrealizowanych dochodów podatkowych decyduje również konsekwentne egzekwowanie należności, ale decydujące znaczenie ma sytuacja gospodarcza regionu, na którą jst nie mają bezpośredniego wpływu. Przeprowadzona analiza wykazała, że gminy i miasta na prawach powiatu rezygnują z coraz większej części dochodów podatkowych (gminy w 1999r z 14,29% do 17,97% w 2003 roku; a miasta na prawach powiatu z 7,92% w 1999r do 12,06% w 2003 roku). Obniżanie stawek podatków oznacza dla jst znaczną stratę dochodów. Zmniejszenie dochodów, jakie bezpośrednio pomniejsza budżety jst w pewnej mierze powinno zaowocować poprawą kondycji finansowej podatników, przyspieszeniem rozwoju gospodarczego i wzrostem przyszłych dochodów.

Mniejsza zamożność jst, skłania do rozważniejszego korzystania z zewnętrznych źródeł finansowania swoich wydatków. Na poziomie niższym od przeciętnych w kraju kształtują

się relacje zobowiązań tych jednostek do ich dochodów i na poziomie znacznie niższym od ustawowych granic, co formalnie oznacza brak zagrożenia dla sytuacji jednostek, jednak nie musi to świadczyć o realnym braku zaangażowania. Przy mniejszej swobodzie finansowej (niższych kwotach, jakie z dochodu można przeznaczyć na zadania fakultatywne – najczęściej inwestycyjne – i na spłatę zobowiązań), część jst może z coraz większą trudnością dźwigać ciężar narastającego zadłużenia.

Sprawność instytucjonalna

Efektywność polityki regionalnej w dużej mierze zależy od instytucji o kompetencjach rozwojowych oraz ich sprawności. Analiza dokonana przez Centrum Europejskie Natolin wskazała na niższą aktywność i innowacyjność władz jednostek administracyjnych Polski wschodniej we wspieraniu procesów rozwojowych. Syntetyczne zestawienie sprawności instytucjonalnej samorządów zamieszczone w tabeli poniżej, wskazuje na 14 pozycję województwa lubelskiego (wartość wskaźnika 0 oznacza średnią krajową, wartości dodatnie dotyczą sprawności wyższej niż średnia, ujemne - niższej). W badaniach poświęconych porównaniu sprawności instytucjonalnej uwzględniono szereg kryteriów (jakość obsługi, uczciwość, innowacyjność, jakość planowania i zarządzania finansów, jakość prawa, stabilność polityczna, polityka rozwoju gospodarczego).

Sprawność instytucjonalna samorządów według województw – wskaźnik syntetyczny.

Województwo	Pozycja	Wskaźnik
Opolskie	1	+0,60
Lubuskie	2	+0,49
Śląskie	3	+0,48
Zachodniopomorskie	4	+0,45
Wielkopolskie	5	+0,37
Kujawsko-pomorskie	6	+0,34
Małopolskie	7	+0,25
Pomorskie	8	+0,18
Dolnośląskie	9	+0,11
Podkarpackie	10	+0,08
Łódzkie	11	-0,13
Mazowieckie	12	-0,21
Świętokrzyskie	13	-0,41
Lubelskie	14	-0,67
Warmińsko-mazurskie	15	-0,76
Podlaskie	16	-1,26

Zródło: Koszty i korzyści członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Raport z badań, Centrum Europejskie Natolin, Warszawa 2003, s. 79.

W województwie lubelskim zauważa się dużą aktywność jednostek samorządu terytorialnego w przygotowywaniu projektów i ogólną sprawność administracyjną w pozyskiwaniu środków zewnętrznych. Bariery w tym względzie jest niska zdolność absorpcyjna od strony możliwości współfinansowania.

Na podstawie opracowanego „Raportu o realizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego” szacuje się, że w latach 2000-2004 nakłady finansowe na rozwój województwa wyniosły 1 476 673 338 zł. Główne źródło finansowania stanowił Kontrakt Wojewódzki,

dostępne fundusze przedakcesyjne i środki Banku Światowego. Wartość pozyskanych środków na realizację kontraktu wynosiła 765,1mln zł. Ze środków tych na wspieranie zadań wynikających z „Programu Wojewódzkiego Województwa Lubelskiego na lata 2001-2002” przeznaczono z:

budżetu państwa	161 991 198 zł
jednostek samorządu terytorialnego	149 073 875 zł
innych środków publicznych (MENiS; UKFiS; Phare 2000)	7 990 374 zł
Razem:	319 055 447 zł

Finansowanie inwestycji odbywało się również z innych dostępnych programów dla województwa lubelskiego, tj.:

Program Aktywizacji Obszarów Wiejskich Banku Światowego	32 588 212 zł
PHARE SSG	302 849 185 zł
SAPARD	204 726 432 zł
ISPA	43 000 000 zł
Razem:	583 163 829 zł

Oprócz wyżej wymienionych nakładów na rozwój województwa wydatkowano znaczne kwoty z innych źródeł m.in. z zaoszczędzonych środków własnych jednostek samorządu terytorialnego, środków prywatnych i funduszy. Wielkość tych nakładów przedstawia się następująco:

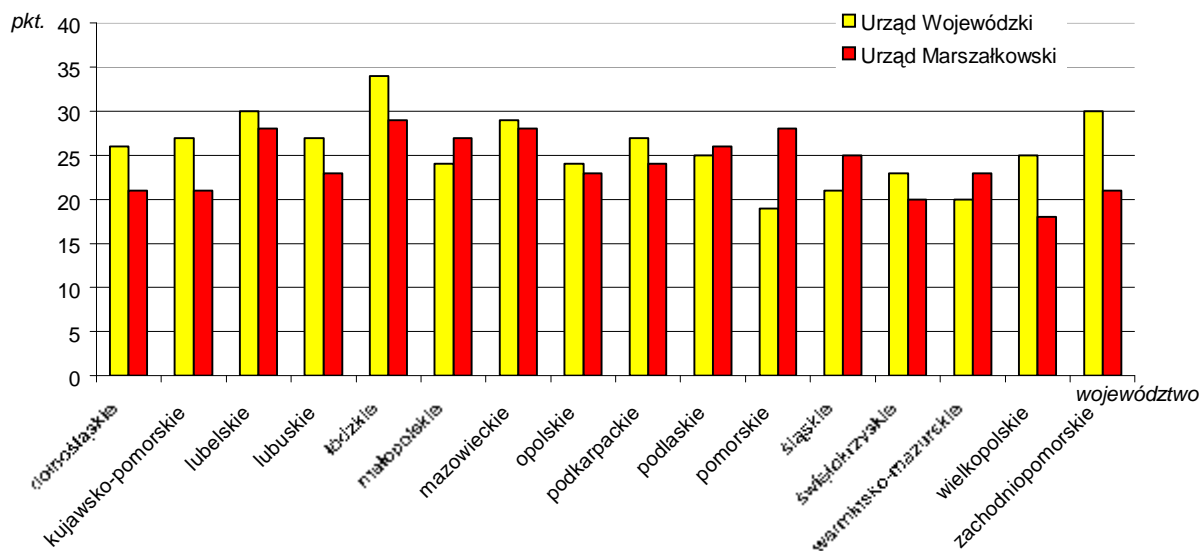
jednostki samorządu terytorialnego	127 546 350 zł
środki prywatne	69 000 zł
Państwowy Fundusz Kombatancki	784 440 zł
Razem:	128 399 790 zł

Według danych Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową wskaźnik syntetyczny zmiennych cechujących jakość obsługi w urzędach gminnych uplasował województwo lubelskie na pozycji 14 spośród wszystkich województw, co nie jest najlepszym wynikiem. Pod względem jakości planowania i zarządzania finansowego województwo lubelskie znalazło się na przedostatniej, piętnastej pozycji. W odniesieniu do jakości stanowionego prawa (wg IBnGR) region został oceniony bardzo wysoko i sklasyfikowany na 3 pozycji w kraju.

Przeprowadzone badania przez Zespół Internetu Obywatelskiego w 2005 roku dotyczyły oceny stron www centralnej administracji państwowej oraz głównych urzędów administracji terenowej: urzędów marszałkowskich i wojewódzkich. Przy ocenie tej posłużono się kategoriami: przejrzystość serwisu (zawierający 20 kryteriów) i interaktywność (21 kryteriów). W kategorii serwisów urzędów marszałkowskich strona Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego zgromadziła 28 punktów plasując się na drugim miejscu za serwisem Urzędu Marszałkowskiego Województwa Łódzkiego (29pkt). W porównaniu do przeprowadzonej oceny za 2002 rok strona www Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego zajmowała trzecie miejsce (23pkt). Należy odnotować postęp w redagowaniu i udostępnianiu informacji dla obywateli.

W odniesieniu do Lubelskiego Urzędu Wojewódzkiego zajmuje on podobnie jak w 2002 roku drugą pozycję (30pkt) za Łódzkim Urzędem Wojewódzkim (34pkt),

Klasyfikacja serwisów WWW administracji publicznej w 2004 r.

Źródło: Zespół Internetu Obywatelskiego. Warszawa, 2005

Pomimo dobrych notowań na poziomie administracji wojewódzkiej, lubelskie uplasowało się w 2002 roku w grupie województw najsłabszych pod względem liczby serwisów samorządowych ogółem (piętnasta pozycja).

W 2002 roku w administracji samorządu terytorialnego Lubelszczyzny pracowało ogółem 11,3tys. osób, co stanowiło 6,3% wielkości krajowej. Od 1999 roku w regionie lubelskim dynamika zatrudnienia w tym sektorze wyniosła 14,3%, podczas gdy w kraju 13,5%.

Przeciętne zatrudnienie w administracji samorządu województwa lubelskiego w 2002 roku wynosiło 631 osób (9,5% poziomu krajowego) i wzrosło o 34,2% (w kraju 45,6%) w stosunku do 1999 roku.

W warunkach globalizacji gospodarki szczególną rolę w zakresie tworzenia klimatu dla współpracy instytucjonalnej odgrywa samorząd województwa. Natomiast decydującą rolę w zwiększaniu sprawności instytucjonalnej winny posiadać jednostki samorządu terytorialnego i podporządkowana tym jednostkom administracja publiczna. Pomimo odnotowanego postępu w zakresie sprawności instytucjonalnej, czego przejawem jest wysoki poziom absorpcji środków pomocowych, zdolność ta jest nadal niska. Na niską jakość funkcjonowania administracji ma wpływ m.in. słaba kondycja finansowa jednostek samorządu terytorialnego, zbyt mała liczba kadr wysokowykwalifikowanych, niezadawalające zaangażowanie społeczeństwa sprawami regionu. Konieczna jest zatem poprawa systemu zarządzania i realizacji skutecznej polityki rozwoju w regionie, a przede wszystkim zwiększenie zdolności i sprawności instytucjonalnej i partnerskiej szeroko rozumianej współpracy.

Funkcjonowanie trzeciego sektora w województwie

Aktywność organizacji pozarządowych jest istotnym czynnikiem wpływającym na sprawność instytucji publicznych oraz na tworzenie się społeczeństwa obywatelskiego.

Według badań przeprowadzonych w 2004 r. przez Stowarzyszenie Klon/Jawor na terenie województwa lubelskiego było zarejestrowanych 2 646 organizacji pozarządowych. W przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców działało około 10 organizacji pozarządowych. Województwo lubelskie zajmuje 14 miejsce w kraju pod względem aktywności społecznej mieszkańców. W świetle tych danych aktywność obywatelską mieszkańców województwa lubelskiego należy ocenić jako niską. Organizacje pozarządowe skoncentrowane są głównie w większych miastach w centralnej i zachodniej części województwa. Nie obejmują zakresem działania terenów wiejskich.

Organizacje pozarządowe w Polsce

Źródło: Stowarzyszenie KLON/JAWOR, 2005 r.

Sejmik Województwa Lubelskiego przyjmuje corocznie „Program współpracy Województwa Lubelskiego z organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego”. Program na rok 2005 przewiduje podejmowanie działań w zakresie tworzenia sprzyjających warunków dla powstawania inicjatyw lokalnych i rozwoju społeczności lokalnych, uwzględnienie wpływu sektora pozarządowego na politykę społeczną i gospodarczą, poprawę jakości życia mieszkańców poprzez pełniejsze zaspokajanie ich potrzeb. Podkreśla potrzebę integracji podmiotów kreujących politykę lokalną w sferze zadań publicznych oraz konieczność włączenia organizacji pozarządowych i innych podmiotów prowadzących działalność pożytku publicznego, do realizacji programów służących rozwojowi województwa.

Instytucje otoczenia samorządności

Uwarunkowania instytucjonalne to nie tylko wzmocnienie służb publicznych na poziomie wojewódzkim. To są także instytucje finansowe, doradcze, usługowe, informacyjne działające w systemie komercyjnym i w systemie non profit, który w regionie nie został jeszcze w dostatecznym stopniu wykreowany. Od sprawności i potencjału tych instytucji zależeć będzie

Uwarunkowania i diagnoza stanu wyjściowego

w bardzo znaczącym stopniu zdolność regionów do absorpcji środków wsparcia UE. Przygotowanie instytucjonalno – kadrowe regionu warunkuje skalę programowania na rzecz aktywizacji gospodarczej regionu, wypełnia ono strukturalną lukę pomiędzy administracją rządową, jednostkami samorządu terytorialnego oraz podmiotami gospodarczymi i bankami.

Wśród jednostek współpracujących z jednostkami samorządu terytorialnego należy wymienić fundacje i agencje rozwoju regionalnego. Działalność agencji i fundacji skierowana jest na promocję regionu i wspieranie rozwoju gospodarczego. W ramach promocji jednostki te współpracują z samorządami w zakresie przygotowania i wdrażania strategii regionalnych i lokalnych, lokalnych programów rewitalizacji, studium wykonywalności, a także planów rozwoju lokalnego. Wśród działających na obszarze województwa fundacji należy wymienić m.in. fundacje: Puławskie Centrum Przedsiębiorczości, Fundusz Lokalny Ziemi Biłgorajskiej, Rozwoju Regionu, Fundacja UMCS.

Na terenie województwa prowadzą działalność 2 agencje rozwoju regionalnego: Lubelska Fundacja Rozwoju i Biłgorajska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A. oraz 15 agencji rozwoju lokalnego. Oprócz agencji rozwoju działa 6 ośrodków wsparcia biznesu i 11 centrów wspierania przedsiębiorczości, które oferują pomoc finansową nowopowstającym podmiotom gospodarczym.

Oprócz wymienionych instytucji zaangażowanych we współpracę z jednostkami samorządowymi istnieje szereg instytucji komercyjnych, świadczących usługi w zakresie przygotowania planów miejscowych zagospodarowania przestrzennego, strategii, ocen wpływu na środowisko czy też studium wykonalności. Do nich należy zaliczyć przede wszystkim Europejskie Centrum Informacyjno-Handlowe Infocentrum, Instytut Naukowo-Techniczny, Lubelskie Centrum Jakości Sp. z o.o., Stowarzyszenie Rozwoju Przedsiębiorczości, Europejskie Centrum Doradztwa Europrimus Consulting, Lubelską Agencję Ochrony Środowiska S.A. i szereg innych. Pomimo przyrostu jednostek, ich ilość i potencjał w dalszym ciągu jest niewystarczająca.

Planowanie regionalne i lokalne

Na szczeblu krajowym opracowane są:

- 1) „Założenia Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego na lata 2007 – 2013”, gdzie zasadniczym celem polityki regionalnej państwa powinno być dążenie do poprawienia konkurencyjności gospodarczej wszystkich województw poprzez zainicjowanie rozwoju regionalnego lepiej wykorzystującego regionalne potencjały endogeniczne, przy zachowaniu różnorodności, racjonalnym gospodarowaniu zasobami i dążeniu do zapewnienia większej spójności Polski. Opracowanie to nawiązuje do dokumentów planistycznych w zakresie rozwoju regionalnego m.in. „Długofalowej Strategii Rozwoju Regionalnego Kraju”; „Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju” i do „Narodowego Planu Rozwoju 2007-2013 Wstępny Projekt”.
- 2) „Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju” – głównym celem przestrzennego zagospodarowania Polski jest wykorzystanie dobrze wykształconej policentrycznej struktury funkcjonalno-przestrzennej kraju do dynamizacji rozwoju i przełamania w ten sposób jej zapóźnienia cywilizacyjnego. Cele te będzie można osiągnąć, jeżeli polska przestrzeń w horyzoncie czasu do 2025 roku – będzie charakteryzowała się następującymi cechami:

- będzie przestrzenią otwartą na Europę i świat, przestrzenią ułatwiającą zwiększanie poziomu funkcjonalnej spójności przestrzeni europejskiej – zgodnie z zasadami polityki spójności UE i jej terytorialnego wymiaru;
  - będzie przestrzenią konkurencyjną, innowacyjną i efektywną, która tworzy warunki umożliwiające kształtowanie się społeczeństwa informacyjnego i uzyskiwanie przez podmioty gospodarujące trwałej międzynarodowej przewagi konkurencyjnej;
  - będzie przestrzenią z dobrze zachowanym, zróżnicowanym środowiskiem przyrodniczym, która tworzy warunki dla stabilnego i międzypokoleniowo zrównoważonego rozwoju;
  - będzie przestrzenią politycznie zdecentralizowaną, w której samorządy lokalne i regionalne mogą realizować zróżnicowane przestrzenne cele rozwoju układów terytorialnych w ramach unitarnej demokratycznej państwa prawa.
- 3) „Narodowy Plan Rozwoju (NPR) 2007 – 2013” – Wstępny Projekt, w którym zawarte główne cele są spójne ze Strategią Lizbońską oraz uwzględnione zostały wnioski wynikające z III Raportu Kohezyjnego. Głównymi celami NPR są:
- utrzymanie gospodarki na ścieżce wysokiego wzrostu;
  - wzmocnienie konkurencyjności przedsiębiorstw i regionów oraz wzrost zatrudnienia;
  - podniesienie poziomu spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej.

Na szczeblu wojewódzkim zostały opracowane i są wdrażane do realizacji programy:

- „Plan Gospodarki Odpadami dla Województwa Lubelskiego na lata 2003 – 2014”;
- „Program Ochrony Środowiska dla Województwa Lubelskiego do 2015 roku”;
- „Wojewódzki Program Rozwoju Infrastruktury Transportowej i Komunikacji dla Województwa Lubelskiego”;
- Program Wojewódzki „Rozwój Społeczeństwa Informacyjnego dla Województwa Lubelskiego”;
- „Program Zrównoważonego Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Województwa Lubelskiego”;
- „Regionalna Strategia Innowacji”.

Oprócz w/wym. obowiązujących już programów w opracowaniu są:

- „Wojewódzki Program Rozwoju Alternatywnych Źródeł Energii dla Województwa Lubelskiego”;
- „Program Gospodarki Wodnej Województwa Lubelskiego”;
- „Program Rewitalizacji Miast Województwa lubelskiego”;
- „Strategia Polityki Społecznej Województwa lubelskiego” stanowiąca integralną część Strategii Rozwoju Województwa.

Ponadto zostały opracowane i są wdrażane podstrategie dotyczące poszczególnych dziedzin życia społeczno – gospodarczego.

Na poziomie wojewódzkim jest opracowany „Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego”. Natomiast na poziomie lokalnym sytuacja w tym zakresie jest niekorzystna. Spośród 213 gmin województwa 81,7% posiada strategię rozwoju, a tylko 46,4% plan zagospodarowania przestrzennego. Należy tu podkreślić, że gminy przystępując do opracowania planów miejscowych z reguły nie sporządzają ich dla całego obszaru jednostki administracyjnej, lecz obejmują tylko fragment przestrzeni. Dlatego też gminy winny podjąć jak

Uwarunkowania i diagnoza stanu wyjściowego

najszybciej prace nad sporządzaniem planów miejscowych, by mogły pozyskiwać zewnętrzne źródła finansowania. Przyjęcie zawartych celów i kierunków rozwoju w wymienionych wyżej dokumentach zarówno krajowych jak i regionalnych oznaczać będzie dążenie do poprawy konkurencyjności gospodarczej regionu i całego kraju, jak również wyrównywanie szans rozwojowych obszarów peryferyjnych, które bez pomocy państwa skazane są na marginalizację lub długotrwałe problemy rozwojowe. Polityka regionalna państwa – w myśl zasady subsydiarności oraz wspierania rozwoju endogenicznego województw – jest ukierunkowana na elastyczne różnicowanie celów i wykorzystanie potencjału poszczególnych regionów.

Dostosowanie się polskiej administracji publicznej do wymagań funkcjonowania w UE stawia nowe wyzwania dla administracji w zakresie udostępniania informacji publicznej. Jednym z ważniejszych narzędzi, które służą sprawnemu zarządzaniu regionem jest funkcjonujący system informacji geograficzno-przestrzennej. Informacja generowana przez GIS jest wykorzystywana do prowadzenia polityki rozwoju regionu. Polega to przede wszystkim na zautomatyzowanym pozyskiwaniu, gromadzeniu, analizie i przetwarzaniu aktualnych danych geograficzno-przestrzennych oraz wypracowywaniu na tej podstawie prawidłowych ocen, a w konsekwencji najbardziej optymalnych rozwiązań i kierunków rozwoju.

Prawidłowo funkcjonujący system informacji geograficzno-przestrzennej stanowi również ważny element promocji regionu. Łatwo dostępna informacja, zgromadzona w zorganizowanym systemie jest niezastąpionym źródłem wiedzy zarówno dla przedsiębiorców poszukujących potencjalnych obszarów inwestycji jak i osób zainteresowanych kulturowymi i przyrodniczymi walorami regionu. Dotychczasowe działania w zakresie organizacji GIS, prowadzone zarówno przez jednostki administracji rządowej jak i samorządowej nie doprowadziły do opracowania wzorcowego przykładu sprawnie funkcjonującej bazy danych przestrzenno-geograficznych. Toczące się obecnie prace studialne nad koncepcją GIS w Polsce dały jedynie ogólne zalecenia, co do kierunku, lecz nie stanowią jednoznacznych i powszechnie stosowanych wytycznych. Organizacja systemu informacji geograficzno-przestrzennej dla województwa lubelskiego wymaga opracowania koncepcji, która szczegółowo określi merytoryczny, prawny, finansowy, informatyczny oraz organizacyjny zakres jego funkcjonowania. Wstępne prace należy ukierunkować na:

- sformułowanie potrzeb, celów i funkcji systemu;
- określenie zakresu danych przestrzennych niezbędnych do wypełnienia określonych zadań;
- identyfikację użytkowników;
- zbudowanie bazy metadanych, która zawierać będzie informacje dotyczące materiałów kartograficznych, zdjęć satelitarnych i lotniczych oraz już istniejących branżowych baz danych.

Współpraca zagraniczna województwa

Podstawy prawne współpracy zagranicznej województwa

Ramy współpracy zagranicznej województwa lubelskiego określają następujące akty prawne:

- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa (Dz.U. Nr 160 z 1998 roku z późn. zm.);

- Ustawa z dnia 15 września 2000 roku o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych (Dz.U. Nr 91 z 2000 roku z późn.zm.);
- Uchwała Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 sierpnia 1999 roku;
- Zarządzenie Marszałka Województwa Lubelskiego z dnia 25 września 2001 roku w sprawie zasad koordynacji zagranicznych podróży służbowych pracowników Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego w Lublinie;
- podpisane przez Rzeczpospolitą Polską traktaty i konwencje międzynarodowe oraz dwustronne umowy międzynarodowe z poszczególnymi krajami;
- priorytetowe kierunki polityki zagranicznej państwa;
- wewnętrzne prawodawstwo Polski związane z polityką zagraniczną państwa.

Priorytety współpracy zagranicznej

Priorytety współpracy zagranicznej Województwa Lubelskiego precyzuje Uchwała Nr XII/133/99 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 sierpnia 1999 roku. Określa ona główne cele i priorytety gospodarcze przyszłej współpracy zagranicznej oraz zamierzenia w zakresie przystąpienia do międzynarodowych zrzeszeń regionalnych.

W priorytetach współpracy zagranicznej województwa lubelskiego uwzględnione zostały wcześniejsze porozumienia i kontakty byłych województw: białkopodlaskiego, chełmskiego, lubelskiego i zamojskiego.

Współpraca zagraniczna województwa prowadzona jest na podstawie podpisanych umów, listów intencyjnych oraz w oparciu o realizację wspólnych projektów.

Województwo podpisało umowy partnerskie z: Obwodem Brzeskim na Białorusi, z Województwem Hajdu-Bihar na Węgrzech, Prowincją Gelderland w Holandii, Obwodem Nowgorodzkiem w Federacji Rosyjskiej, Obwodem Wołyńskim na Ukrainie, z Lotarynią we Francji, ze Styrią w Austrii, Obwodem Ługańskim i Lwowskim na Ukrainie.

Ponadto Województwo Lubelskie podpisało listy intencyjne o wzajemnej współpracy: z regionem Dalarna w Szwecji, Prowincją Vincenza we Włoszech oraz z Obwodem Omskim w Federacji Rosyjskiej. Na podstawie protokołu ustaleń prowadzona jest współpraca z Departamentem Pas-de Calais we Francji.

Obecnie trwają działania, mające na celu podpisanie umów z regionami, współpracującymi z Lubelszczyzną, z którymi województwo lubelskie dotychczas nie nawiązało kontaktów dwustronnych. Są to: Region Reneto (Włochy), Obwód Odesski (Ukraina), Obwód Wileński (Litwa), Obwody: Riazań, Karelia (Federacja Rosyjska), El Fajum (Egipt), Prowincja Hainan (Chiny), Republika Południowej Afryki i Merida (Meksyk).

Głównymi instytucjami zaangażowanymi w nawiązywanie i rozwijanie kontaktów międzynarodowych w regionie są m.in. Europejskie Centrum Integracji i Współpracy Samorządowej „Dom Europy”, „Euroregion Bug”, Biuro Regionalne Województwa Lubelskiego w Brukseli, Biuro Integracji Europejskiej Lubelskiego Urzędu Wojewódzkiego, uczelnie wyższe, Związek Miast Polskich, Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej, agencje rozwoju regionalnego o raz samorządy lokalne.

Współpraca zagraniczna prowadzona przez samorządy lokalne opiera się głównie na porozumieniach bliźniaczych gmin i powiatów oraz realizację konkretnych projektów. Najaktywniejszymi jednostkami samorządu terytorialnego prowadzącymi współpracę zagraniczną są przede wszystkim miasta regionu: Lublin, Zamość, Chełm, Włodawa, Puławy,

Biała Podlaska, Biłgoraj, Hrubieszów, Zwierzyniec i Krasnystaw. Najbardziej popularną formą współpracy międzynarodowej samorządów lokalnych są kontakty nieformalne, listy intencyjne i deklaracje. Wśród partnerów zagranicznych samorządów lokalnych zdecydowana większość to regiony europejskie. Najbardziej preferowanym regionem jest Francja (zwłaszcza Departament Deux-Sevres), Ukraina, Niemcy, Węgry, Holandia, Białoruś i Litwa. Ponadto rozwijana jest współpraca z krajami azjatyckimi (Izrael) i północnoamerykańskimi (USA, Kanada).

Głównymi obszarami współpracy Samorządu Województwa i samorządów lokalnych z zagranicznymi partnerami są: gospodarka i handel, rolnictwo i przetwórstwo rolne, ochrona środowiska, opieka społeczna i służba zdrowia, edukacja, szkolnictwo zawodowe, kultura, sport, turystyka, komunikacja i transport.

Pomimo, że województwo lubelskie przejawia dużą aktywność w zakresie kontaktów międzynarodowych, czego wyrazem jest m.in. duża liczba podpisanych umów i porozumień o współpracy, brakuje realnego przełożenia podejmowanych działań na poziom realizacji konkretnych projektów i zaangażowania szerokiego grona partnerów i organizacji. Dotyczy to również współpracy transgranicznej województwa lubelskiego z Ukrainą i Białorusią, której poziom rozwoju i stopień konkretyzacji nie jest do końca zadawalający, mimo istnienia dobrych podstaw instytucjonalnych i prawnych oraz perspektyw przeznaczenia na tę formę współpracy znacznych środków finansowych z Unii Europejskiej.

Instrumenty finansowe wsparcia współpracy zagranicznej

Z racji swego granicznego położenia i zarządzania zewnętrzną granicą Unii Europejskiej, rozwój województwa lubelskiego będzie w dużej mierze uzależniony od stanu współpracy transgranicznej z Białorusią i Ukrainą oraz od relacji tych krajów z Unią Europejską. Kluczową rolę w kształtowaniu korzystnych relacji z Ukrainą i Białorusią odgrywają finansowe instrumenty wsparcia współpracy międzynarodowej i transgranicznej Unii Europejskiej (np. Phare CBC, Inicjatywa Wspólnotowa INTERREG III oraz program TACIS).

Województwo lubelskie współpracuje w kilku międzynarodowych sieciach partnerstwa, w ramach których są przygotowywane programy operacyjne do INTERREG III. W przypadku INTERREG IIIB (współpraca transnarodowa) jest to sieć CADSES, INTERREG IIIC (współpraca międzyregionalna) są to dwie sieci partnerstwa: Neue Hanse INTERREG (zrzeszająca m.in. dwa landy niemieckie oraz 6 prowincji holenderskich) oraz Stowarzyszenie Europejskich Regionów Granicznych.

W ramach Inicjatywy INTERREG IIIA, Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej wspólnie z województwami Polski Wschodniej opracowało Wspólny Dokument Programowy (Dokument Sąsiedztwa Neighborhood Program Poland – Belarus – Ukraine) obejmujący obszary przygraniczne województw: lubelskiego, podlaskiego, podkarpackiego, częściowo mazowieckiego oraz Białorusi i Ukrainy. Program ten będzie finansowany z dwóch różnych linii budżetowych. Po stronie polskiej ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, zaś ze strony białoruskiej i ukraińskiej ze środków TACIS CBS.

Oprócz wymienionych inicjatyw wdrażane są programy edukacyjne finansowane ze środków Komisji Europejskiej.

Program edukacyjny Socrates II jest Inicjatywą Wspólnoty Europejskiej przyjętą do realizacji w latach 1995 – 1999 (I faza programu) oraz 2000 – 2006 (II faza programu). Celem programu jest kreowanie europejskiego wymiaru w nauczaniu, rozwijanie poczucia jedności w Europie oraz wspomaganie procesów przystosowania się do nowych warunków społecznych

i ekonomicznych w zjednoczonej Europie. Program Socrates II składa się z ośmiu komponentów: Arion, Comenius, Erasmus, Eurydice, Grundtvig, Lingua, Minerva, Naric.

Polska od 1998 roku uczestniczy w programie Unii Europejskiej na równi z jej państwami członkowskimi – Leonardo da Vinci, a od 2000 roku wchodziła w II fazę Programu obejmującą lata 2000 –2006. Dalekosiężnym celem programu jest dostosowanie systemu kształcenia zawodowego do potrzeb rynku pracy w zjednoczonej Europie oraz poprawa sytuacji na rynku pracy w poszczególnych krajach. Dla państw członkowskich UE oznacza to m.in. wzmocnienie jej konkurencyjności w przemyśle, w stosunku do innych regionów świata, rozwój społeczeństwa informacyjnego, wzmocnienie więzi społecznych, ekonomicznych oraz przyjęcia standardów pozwalających na wzajemne uznawanie świadectw i dyplomów przez zdobywanie porównywalnych kwalifikacji. Program Leonardo da Vinci składa się z sześciu komponentów: Wymiany i Staże, Projekty Pilotażowe, Projekty Językowe, Międzynarodowe Sieci Instytucji, Badania i Analizy, Działania Wspólne.

Program Młodzież, wspierający edukację pozaszkolną, został wprowadzony w 2000 roku, bazuje na doświadczeniach programu Młodzież dla Europy oraz Wolontariatu Europejskiego. Program ten składa się z pięciu podprogramów: Młodzież dla Europy, Wolontariat Europejski, Inicjatywy Młodzieżowe, Wspólne Działania, Działania Wspierające.

Program Ramowy Unii Europejskiej Kultura 2000 wspiera projekty współpracy kulturalnej pomiędzy podmiotami kulturalnymi z krajów członkowskich UE i innych krajów uczestniczących w Programie oraz wspólne projekty realizowane w ramach sieci współpracy kulturalnej. Decyzją Parlamentu i Rady program został przedłużony do roku 2006.

6 Program Ramowy Badań Rozwoju Technicznego i Prezentacji UE ma za zadanie wzmocnienie naukowej i technologicznej bazy przemysłu i wzrost jego konkurencyjności poprzez wspieranie działań badawczych i rozwojowych.

Większość uczelni lubelskich korzystała ze wsparcia finansowego UE w zakresie programów edukacyjnych.

Należy nadmienić, że UMCS i Politechnika Lubelska uczestniczy prawie we wszystkich programach wspólnotowych. Ponadto uczelnie te aktywnie uczestniczyły w 5 Programie Ramowym Badań i Rozwoju Technicznego i Prezentacji.

W lutym 2004 roku Komisja Europejska opublikowała Komunikat dotyczący nowej perspektywy finansowej, w którym były zawarte propozycje funkcjonowania polityki spójności w latach 2007-2013. Kluczowe aspekty propozycji Komisji Europejskiej zawartej w III Raporcie Kohezyjnym obejmują m.in. koncentrację działań na trzech nowych Celach powiązanych z priorytetami Strategii Lizbońskiej. Cel 3 dotyczy europejskiej współpracy terytorialnej (wspieranie terytorialnej konkurencyjności oraz promowanie harmonijnego i zrównoważonego rozwoju terytorium Unii – beneficjentami będą wewnętrzne i zewnętrzne regiony graniczne). Dla finansowania Celu 3 polityki spójności zostanie utworzony nowy instrument pn. „Europejski Instrument Sąsiedztwa i Partnerstwa” (ENPI). Instrument ten ma na celu wspieranie polityki Unii Europejskiej wobec krajów objętych Europejską Polityką Sąsiedztwa oraz Rosji i zastąpi wszystkie funkcjonujące dotychczas geograficzne i tematyczne instrumenty wsparcia udzielanego przez UE (m.in. programy pomocowe TACIS i MEDA). Współpraca transgraniczna będzie realizowana po raz pierwszy na bazie wspólnych wieloletnich programów państw członkowskich UE i krajów sąsiedzkich. Komisja Europejska będzie różnicować obszary objęte współpracą transgraniczną finansowaną z w/wym. Instrumentu wzdłuż zewnętrznej granicy lądowej na poziomie NUTS III i dla obszarów oddzielonych granicą morską na poziomie NUTS II.

Obowiązujące w latach 2004 – 2006 tzw. Programy Sąsiedztwa mają na celu przygotowanie krajów członkowskich do realizacji na zewnętrznych granicach UE nowych instrumentów wsparcia przewidzianych w ramach nowej perspektywy finansowej 2007 – 2013 tj. wymieniony wcześniej Instrument Sąsiedztwa i Partnerstwa oraz Instrument Wsparcia Przedakcesyjnego.

Współpraca zagraniczna z regionami innych państw stworzyła możliwość promocji Lubelszczyzny w Europie. Podstawowym celem współpracy pomiędzy województwem, a regionami partnerskimi jest generowanie pozytywnych impulsów do gospodarczego rozwoju regionów. Regiony, z którymi władze Lubelszczyzny podpisały porozumienia i umowy, oferują pomoc m.in. w dziedzinie rozwoju gospodarczego, rozwoju handlu, nauki, we wdrażaniu nowych technologii, ułatwiają wzajemne kontakty przedsiębiorców, wspomagają finansowo przy tworzeniu inkubatorów przedsiębiorczości, parków technologicznych (Styria w Austrii, Pas-de-Calais i Lotaryngia we Francji, Gelderland w Holandii, Lombardia we Włoszech).

Wzrastająca dynamika oraz potrzeba szerszej współpracy międzynarodowej wskazują, że jest to jedna z mocnych stron regionu. Na bazie potencjału współpracy zagranicznej jest szansa rozwijania polityki regionalnej z wykorzystaniem możliwości wynikających z procesu integracji europejskiej, zwłaszcza w obszarze współpracy z Europą Wschodnią.

Marketing regionalny i promocja

Marketing regionalny postrzegany jest przede wszystkim jako wszechstronne zwiększanie atrakcyjności obszaru, zarówno przez jego użytkowników jak i potencjalnych inwestorów.

Działania marketingowe powinny zmierzać w kierunku stworzenia i utrzymania dobrze prosperującej gospodarki dzięki pozyskaniu inwestorów zagranicznych i krajowych, którzy przyczynią się do rozwoju lokalnego przemysłu i infrastruktury, będą tworzyć miejsca pracy oraz zapewnią regionowi nowe technologie i umiejętności kierownicze. Umiejętność skutecznego pozyskiwania międzynarodowych inwestycji zależy nie tylko od istnienia warunków makroekonomicznych panujących w kraju, ale także od zdolności miast i gmin do zaoferowania potencjalnym inwestorom atrakcyjnych i konkurencyjnych warunków.

Prowadzeniem marketingu w kraju zajmuje się przede wszystkim Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych (PAIiIZ), Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP) i Business Centre Club. Jednostki te, a zwłaszcza PAIiIZ i PARP włączają się w promocję i marketing województwa lubelskiego. Oprócz wymienionych instytucji duży wkład w promocję województwa wnoszą Związek Transgraniczny, „Euroregion Bug”, „Dom Europy”, Biuro Regionalne w Brukseli, Lubelska Fundacja Rozwoju, Związek Gmin Lubelszczyzny, Regionalna Izba Gospodarcza, Związek Miast Polskich, przedstawiciele regionalnego biznesu, media i wiele innych jednostek.

Funkcjonujący w województwie program „Gmina Przyjazna Inwestorowi” zakłada dwa główne cele. Pierwszym jest wspieranie władz lokalnych i innych organizacji zaangażowanych w zarządzanie i gospodarczy rozwój miasta i gmin, tak by umożliwić im stworzenie konkurencyjnej oferty do potencjalnych inwestorów. Program stawia za cel umożliwienie inwestorom podejmowania świadomych decyzji na temat lokalizacji inwestycji poprzez tworzenie systemu certyfikacji. Uzyskanie certyfikatu GPI gwarantuje gminom szereg praktycznych korzyści, natomiast dla inwestorów jest dowodem gotowości gmin i umiejętności zaspokojenia ich potrzeb. Gminy posiadające certyfikat GPI są intensywnie promowane przez Urząd Marszałkowski, PAIiIZ oraz inne krajowe i regionalne organizacje i uzyskują priorytet

w ubieganiu się dostępnych międzynarodowych projektów inwestycyjnych. Samorządami, które pierwsze uzyskały certyfikat GPI są: Urząd Miasta w Chełmie, Lubartowie, Świdniku, Rykach, Tarnogrodzie, Włodawie; Urząd Miasta i Gminy w Janowie Lubelskim; Urzędy Gmin w Łukowie i Rejowcu.

Utworzone w 2004 roku Centrum Obsługi Inwestora (COI) Urzędu Marszałkowskiego w Lublinie we współpracy z Polską Agencją Informacji i Inwestycji Zagranicznych zajmuje się również marketingiem regionalnym. W ramach swoich czynności COI prowadzi promocję ofert, organizuje spotkania gospodarcze, prezentacje i seminaria oraz jest koordynatorem kontaktów potencjalnych partnerów gospodarczych. W ramach COI została opracowana „Sektorowa Strategia Inwestycyjna Województwa Lubelskiego”, która wskazała sektory gospodarki istotne dla rozwoju regionu lubelskiego.

Z inicjatywy Urzędu Marszałkowskiego we współpracy z Urzędem Miasta w Lublinie i Lubelską Fundacją Rozwoju powołano „Easternpartenariat”. Przedsięwzięcie to ma charakter kooperacyjny dla MSP, którego celem jest kojarzenie jak największej liczby potencjalnych partnerów gospodarczych, a tym samym rozwój współpracy gospodarczej pomiędzy polskimi i zagranicznymi przedsiębiorstwami.

Przyznawany corocznie przez Zarząd Województwa Lubelskiego honorowy tytuł pn. „Ambasador Województwa Lubelskiego” ma na celu wyłonienie osób i instytucji, które szczególnie zasłużyły się w promowaniu regionu w kraju i poza jego granicami. Laureatami byli m.in. Budka Suflera, MKS Monteks, Stadnina Koni w Janowie Podlaskim, Muzea: Zamojskich w Kozłówce i Muzeum Lubelskie, Zespoły Pieśni i Tańca Ludowego uczelni lubelskich, profesorowie uczelni lubelskich i inni.

Duże zasługi w promowaniu regionu ma pismo „Ziemia Lubelska” – pismo Samorządu Województwa Lubelskiego – jedyne czasopismo samorządowe o zasięgu regionalnym.

Pomimo obserwowanego coraz większego zaangażowania różnych podmiotów w promocję i marketing regionu, działania te nie przynoszą spodziewanych wymiernych efektów. W przypadku województwa lubelskiego promocja i marketing regionu jest szczególnie ważny, z uwagi na niską atrakcyjność inwestycyjną i niewielkie zaangażowanie inwestycji zewnętrznych. Stanowią one konieczny element kompleksowej polityki rozwojowej regionu. Bardzo słabo rozwinięty system informacji o terenie, niedostateczna integracja programowania rozwoju z planowaniem przestrzennym nie sprzyja przyciąganiu inwestorów zewnętrznych. W związku z tym niezbędne jest stworzenie w regionie spójnego oraz kompleksowego systemu informacji i obsługi inwestora. Działania te winny zmierzać w kierunku uruchomienia systemu kompleksowej informacji o warunkach inwestowania w regionie, wypracowanie regionalnych i lokalnych strategii promocyjnych jak również wsparcie ponadlokalnych porozumień dla pozyskiwania inwestorów czy też kontynuowanie programów np. „Gmina Przyjazna Inwestorowi”. Konieczne jest prowadzenie w kraju i zagranicą bardziej efektywnego niż dotychczas marketingu regionalnego, co w dłuższej perspektywie winno wpłynąć na poprawę wizerunku marketingowego regionu oraz większe zainteresowanie się inwestorów zewnętrznych regionem lubelskim jako atrakcyjnym miejscem do lokowania inwestycji.

ANALIZA SWOT

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • aktywność jednostek samorządów lokalnych, zwłaszcza gmin w sporządzaniu projektów i sprawność pozyskiwania środków funduszy europejskich; • wysoki stopień wykorzystania przez samorzady lokalne dostępnych środków, w tym przedakcesyjnych i z kontraktu wojewódzkiego; • dostępność uzbrojonych terenów do lokalizacji inwestycji; • dobrze działające ośrodki szkoleniowe, firmy doradcze i projektowe; • atrakcyjne i liczne wydawnictwa promocyjne, • przygraniczne położenie korzystne do współpracy transgranicznej z Ukrainą i Białorusią; • intensywnie rozwijana współpraca międzyregionalna w układzie międzynarodowym; • współpraca ponadregionalna regionu z województwami sąsiadującymi; • dobre podstawy instytucjonalne do rozwoju współpracy międzynarodowej i transgranicznej. 	<ul style="list-style-type: none"> • niedostateczne zaangażowanie samorządów lokalnych we współpracę międzynarodową; • słaba kondycja finansowa gmin; • ograniczone zdolności jednostek samorządu terytorialnego na prowadzenie aktywnej polityki rozwoju i współfinansowania zadań inwestycyjnych; • mało sprawne mechanizmy wspierania i zasilania wkładu finansowego jednostek samorządowych dla realizacji projektów; • brak kompleksowej obsługi inwestorów, brak systemów informacji geograficzno-przestrzennej; • niewystarczający poziom dostępnych dla województwa środków funduszy strukturalnych na realizację zgłoszonych projektów; • rozproszenie funkcji decyzyjnych w sprawach wdrażania i zarządzania środkami funduszy strukturalnych na poziomie regionalnym; • niewystarczający stopień koordynacji zamierzeń i zadań strategicznych województwa; • brak kompleksowej i zintegrowanej polityki promocyjnej województwa, słabo rozwinięty marketing regionalny; • brak powszechnego i ujednoczonego obiegu dokumentacji w administracjach publicznych; • słaba baza lokalowa jednostek administracji publicznej i pożytku publicznego ogranicza ich dostępność i jakość usług.

SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • rozwój współpracy międzyregionalnej województw Polski Wschodniej; • postępujący proces integracji z UE; • perspektywa skorzystania z coraz większych środków finansowych na rozwój współpracy międzynarodowej; • rosnąca rola samorządu terytorialnego w zakresie wdrażania polityki spójności UE; • wzrastająca rola samorządów w zakresie budowania konkurencyjności regionu; • możliwość dostępu do coraz większych środków na rozwój regionalny i lokalny; • perspektywa finansowa wzmocnienia zdolności i sprawności instytucjonalnej; • rozwój sektora usług komercyjnych w zakresie planowania lokalnego i przygotowania projektów inwestycyjnych; • rozwój organizacji pozarządowej, • możliwości oferowania bogatej i różnorodnej oferty promocyjnej województwa; • wdrożenie w województwie kompleksowej obsługi inwestora i systemu promocji; • stworzenie pozytywnego wizerunku regionu w przestrzeni krajowej i międzynarodowej. 	<ul style="list-style-type: none"> • peryferyzacja regionu; • niskie zainteresowanie inwestorów regionem jako atrakcyjnym miejscem prowadzenia działalności; • utrzymująca się niska sprawność instytucjonalna administracji publicznej; • niski poziom współpracy międzyregionalnej w pozyskiwaniu środków finansowych na rozwój; • brak rozwiązań prawnych i instrumentów preferencyjnego wspierania rozwoju regionalnego województw najuboższych; • bariery finansowe województwa obniżają szanse w konkurencyjności regionów, mogą utrwalać zapóźnienia rozwojowe regionów najsłabszych; • zbyt wolny proces decentralizacji finansów publicznych i funduszy na poziom regionalny; • brak sprawnych procedur prawnych przygotowania podstawowych dokumentów o charakterze strategicznym na poziomie lokalnym (plany zagospodarowania przestrzennego, strategie, plany rozwoju lokalnego, itd.).

Podsumowanie

Położenie

Województwo lubelskie jest jedną z największych jednostek podziału terytorialnego kraju. Zajmuje obszar ponad 25tys.km² (8% powierzchni kraju – 3 pozycja w kraju) i liczy 2191tys. mieszkańców. Region jest najsłabiej zaludnionym i zurbanizowanym województwem w Polsce. Graniczy od wschodu z Białorusią i Ukrainą, od południa z województwem podkarpackim, od zachodu z województwem świętokrzyskim i mazowieckim, które jest także regionem sąsiadującym od północy.

Wskaźniki makroekonomiczne

Województwo cechuje niski poziom dostępności, niska wewnętrzna integracja, niski poziom spójności społecznej mierzony stopą bezrobocia i niski poziom spójności gospodarczej mierzony PKB na mieszkańca. O słabnącej dynamice rozwoju świadczy m.in. malejący wciąż udział województwa w tworzeniu PKB. Podobna tendencja ma miejsce w wielkości wytworzonego PKB/1 mieszkańca, gdzie odnotowuje się sukcesywny spadek wskaźnika (o 2,5%) w latach 1999 - 2003. W odniesieniu do Wartości Dodanej Brutto (WDB) nastąpiło spowolnienie dynamiki w porównaniu do kraju. Struktura tworzenia WDB wg sektorów ekonomicznych jest niekorzystna. Cechuje ją niższy niż w kraju udział usług rynkowych i przemysłu, natomiast wyższy jest udział rolnictwa. W 2002 roku udział przemysłu w regionie wyniósł zaledwie 17,5%, wobec 23,6% w kraju. Wyższy niż w kraju był rozwój usług rynkowych i nierynkowych. W latach 1998-2002 ich udział w tworzeniu WDB wzrósł odpowiednio o 6,1% (kraj o 5,3%) i o 4,5% (w kraju 3,3%). Udział rolnictwa regionów w tworzeniu WDB systematycznie zmniejsza się z 10,7% (w 1998r.) do 5,0% w 2002r. (w kraju ma również tendencję malejącą z 4,9% do 3,1%). Strukturę tworzenia WDB cechuje duże zróżnicowanie wewnątrz regionu. Najmniej korzystną strukturę tworzenia WDB posiada podregion białkopodlaski, najlepszą zaś podregion lubelski.

Wydajność pracy, mierzona WDB przypadającą na 1 pracującego, była dużo niższa niż średnia dla kraju. W usługach rynkowych stanowiła 94,6% średniej krajowej, nierynkowych – 99,4%, natomiast największe różnice wystąpiły w rolnictwie – 53,9% i przemyśle – 80,4% średniej krajowej. W podregionie białkopodlaskim wskaźnik WDB/1 pracującego stanowił 91,6% średniej wojewódzkiej i 64,0% średniej dla kraju, w chełmsko-zamojskim odpowiednio 84,7% i 60,0%, w lubelskim – 110,5% i 78,2%.

Niskie wartości WDB/1 pracującego w poszczególnych sektorach wskazują na niekorzystną strukturę gospodarki województwa oraz jej mało konkurencyjny i innowacyjny charakter, z dużym udziałem rolnictwa jako sektora o niskiej wartości dodanej i niskim udziałem przemysłu, w którym dominują gałęzie tradycyjne niskiej techniki. Porównanie struktury wytwarzania WDB ze strukturą zatrudnienia w sektorach gospodarki wskazuje na niską wydajność pracy. Ewidentnym przykładem jest rolnictwo zatrudniające 38,3% ogółu pracujących i wytwarzające tylko 5,0% WDB.

W procesie wzrostu gospodarczego uczestniczą 3 grupy czynników: pracy, kapitału i postępu technicznego (nazywany również czynnikiem wiedzy). Ich wkład w tworzenie PKB jest uzależniony od stopnia nowoczesności struktury gospodarczej. Do czynników determinujących wzrost w długim okresie czasu należą nakłady na rozwój kapitału ludzkiego oraz na sferę badawczo rozwojową (B+R).

W województwie lubelskim wkład czynnika pracy i kapitału w tworzeniu PKB jest znaczący z uwagi na niekorzystną strukturę gospodarki regionu, jej pracochłonny i surowcochłonny charakter.

Wkład czynnika postępu technicznego charakteryzuje się dużą zmiennością, co świadczy o braku na obecnym etapie rozwoju trwałych podstaw do budowy gospodarki konkurencyjnej opartej na wiedzy.

Wzrost gospodarczy w obrębie województwa lubelskiego może nastąpić poprzez połączenie pomocy świadczonej z funduszy strukturalnych z działaniami polityki krajowej i regionalnej zorientowanymi na wzrost gospodarczy (wspieranie rozwoju przedsiębiorczości, rozwój kapitału lubelskiego oraz sfery B+R).

Zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej województwa lubelskiego poprzez wykorzystanie funduszy strukturalnych a następnie przyciągnięcie BIZ, może się przyczynić w pewnym stopniu do przyspieszenia rozwoju gospodarczego, zwiększenia poziomu zatrudnienia i wzrostu całkowitej produktywności czynników wytwórczych.

Średnioroczny wzrost wartości dodanej w latach 2004-2012 po uwzględnieniu efektów integracyjnych z UE (wynikających z napływu funduszy strukturalnych, BIZ, zmian w handlu zagranicznym i efektów popytowych) szacowany jest na poziomie 4,8% (Polska 5,5%) i wzrost zatrudnienia na poziomie 1,4% (Polska 1,6). Spodziewane efekty wzrostowe są nieznacznie niższe niż w Polsce. Oczekiwany znaczący wzrost wartości dodanej w województwie lubelskim jest w głównym stopniu rezultatem bardzo dużych dopłat bezpośrednich oraz niskiego poziomu wynagrodzenia w regionie. W celu przyspieszenia wzrostu gospodarczego i wyrównania różnic w stosunku do pozostałych regionów kraju niezbędne będzie połączenie pomocy z funduszy strukturalnych z czynnikami wzrostu wygenerowanymi przez województwo.

Majątek trwały i nakłady inwestycyjne

Niekorzystnym zjawiskiem jest niskie tempo modernizacji i wymiany majątku trwałego w regionie. Wskaźnik odnowienia, mierzony wartością łącznych nakładów inwestycyjnych w latach 1999-2003 wyniósł tylko 24,7% (kraj 35,9%), wielkość ta plasuje województwo na ostatnich lokatach w kraju. W analizowanym okresie zmalały także nakłady inwestycyjne w gospodarce narodowej w regionie o 1,5% (kraj – 2,7%). Spadek wielkości nakładów inwestycyjnych w sektorze przedsiębiorstw był o 25,4% niższy niż w 1998r. (kraj 23,4%). Dla zobrazowania tego zjawiska należy dodać, że w podregionie białskopodlaskim zainwestowano zaledwie 8,3% ogólnej wielkości nakładów inwestycyjnych przedsiębiorstw; w chełmsko-zamojskim – 19,6%, w lubelskim aż 72,7% środków.

Istotnym czynnikiem rozwoju jest napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ). W 2003 roku na region przypadło tylko 2,2% ogólnej wartości BIZ zaangażowanych w Polsce. W strukturze branżowej w zrealizowanych dotychczas zagranicznych bezpośrednich inwestycjach zdecydowanie przeważa przemysł, pośrednictwo finansowe, handel, transport i łączność. Inwestycje zagraniczne w regionie są skoncentrowane w zdecydowanej większości w obszarze Lublina, a nieznaczna ich część w obszarze Chełma. Potwierdza się reguła, że bezpośrednie inwestycje zagraniczne bądź spółki z kapitałem zagranicznym są lokowane na obszarach najatrakcyjniejszych, do których region lubelski nie jest zaliczany.

Pomimo obserwowanego od 1998 roku stałego wzrostu firm z udziałem kapitału zagranicznego, stanowiącego w 2003 roku 0,5% wszystkich podmiotów zarejestrowanych w województwie należy nadmienić, że udział województwa w liczbie firm tego typu w Polsce nie zwiększył się od 1998 roku i wyniósł 1,5%. Spółki zagraniczne zatrudniały około 12tys. osób (1,1% ogółu zatrudnionych w województwie). Średnioroczne nakłady inwestycyjne spółek zagranicznych są bardzo niskie i stanowią zaledwie 7% ogółu inwestycji dokonywanych w regionie. Stosunkowo niewielkie zaangażowanie inwestycyjne firm

z kapitałem zagranicznym, ich niska aktywność eksportowa świadczy o niewielkim wpływie na proces modernizacji gospodarki i wzrostu jej konkurencyjności.

Biorąc pod uwagę przyszłe uwarunkowania dotyczące inwestycji można stwierdzić, iż integracja z Unią Europejską spowoduje w pierwszym okresie koncentrację kapitału inwestycyjnego na najatrakcyjniejszych rejonach. W kolejnych latach wskutek realizacji polityki wyrównywania różnic międzyregionalnych oraz nasycenia inwestycyjnego bardziej konkurencyjnych obszarów, bezpośrednie inwestycje zagraniczne mogą być lokowane także w województwie lubelskim.

Może to nastąpić po przyjęciu przez Polskę wspólnej waluty euro. Po roku 2010 prognozowany jest wzrost inwestycji o 0,5%-1% rocznie. Złoży się na to wiele czynników, wśród których wymienia się: eliminację ryzyka kursowego, poprawę wiarygodności Polski na forum międzynarodowych agencji ratingowych, łatwiejszy dostęp do kapitału i potaniecie kredytów.

Do głównych spodziewanych źródeł napływu środków zewnętrznych na inwestycje należą:

- transfery europejskie wynikające z polityki wzrostu konwergencji pomiędzy regionami UE, gdzie jako najbiedniejszy obszar województwo będzie beneficjentem pomocy strukturalnej w kilku kolejnych okresach programowania,
- realizacja klauzul offsetowych w umowach o zakupie samolotów wielozadaniowych w Stanach Zjednoczonych i sprzętu wojskowego w Europie Zachodniej.
- tworzenie centrów usługowych w usługach offshoringowych (usługi księgowe, finansowe, obsługa klienta, usługi medyczne i sanatoryjne, badania naukowe),
- wspólne przedsięwzięcia gospodarcze z Ukrainą.

Stopień uprzemysłowienia

W regionie lubelskim przemysł należy do głównych sektorów gospodarki, o czym świadczy jego udział w tworzeniu WDB – 17,5%. Generalnie jednak region jest słabo uprzemysłowiony w porównaniu z innymi regionami Polski (2,7% udział w produkcji przemysłowej Polski). Przemysł charakteryzuje się niskim stopniem konkurencyjności, z dużym udziałem gałęzi tradycyjnych o wysokiej pracochłonności i surowcochłonności, małym udziałem przedsiębiorstw innowacyjnych oraz przedsiębiorstw wysokich technologii. Zaledwie 4,6% produkcji przemysłowej wytwarzane jest w działach wysokiej techniki (w kraju 4,8%). Nakłady na działalność innowacyjną w 2003 roku stanowiły 1,8% nakładów krajowych (13 pozycja w kraju). Szansą na wzmocnienie konkurencyjności przemysłu jest wprowadzanie innowacji i zwiększenie udziału przemysłów wysokiej technologii.

Sektor usług

W celu zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju gospodarczego ważny jest harmonijny rozwój całego sektora usług, obejmującego usługi rynkowe i nierynkowe. W sektorze usług rynkowych jako najbardziej efektywnym sektorze gospodarki, wytwarza się 48,5% Wartości Dodanej Brutto przy udziale w zatrudnieniu na poziomie 25,1%. Według Komitetu Prognoz PAN do 2010 roku nastąpi w Polsce wzrost udziału usług w zatrudnieniu do 40,5%, w tym usług rynkowych do 28,5%.

Dla rozwoju przedsiębiorczości istotne jest funkcjonowanie instytucji otoczenia biznesu. Kluczowym segmentem otoczenia biznesu jest sektor bankowy. Na terenie województwa działają dwie Centrale Bankowe oraz około 280 oddziałów i placówek bankowych.

W większych miastach działają filie komercyjnych banków oferujące kompleksowe pakiety usług finansowych łącznie z ofertą biur maklerskich i punktami obsługi klienta. Ponadto istnieje około 500 ekspozytur i agencji bankowych oraz punktów kasowych. W mniejszych ośrodkach miejskich i na obszarach wiejskich działalność prowadzą banki spółdzielcze, które oferują ograniczony zestaw świadczeń bankowych. Zaangażowanie finansowe banków w obszarach wiejskich jest stosunkowo niewielkie. Analiza dostępnych instrumentów finansowych pozwala stwierdzić, że potrzeby finansowe województwa znacznie przekraczają dostępne na rynku środki finansowe. Odczuwalny jest szczególnie brak preferencyjnych źródeł finansowania inwestycji infrastrukturalnych prowadzonych przez samorządy.

Funkcjonujące w województwie przedsiębiorstwa i instytucje publiczne podejmują dobrowolne inicjatywy tworzenia izb w celu reprezentowania ich interesów na forum zewnętrznym. Klientami tych instytucji są przedsiębiorcy oraz bezrobotni zamierzający rozpocząć działalność na własny rachunek. Prowadzą one działalność szkoleniowo-doradczą, informacyjną oraz zajmują się kompleksową obsługą małych firm. Ponadto przedmiotem ich działalności jest także organizacja konferencji, targów, misji i innych imprez o charakterze promocyjnym związanym z potrzebami środowisk gospodarczych regionu. Ich działalność należy ocenić pozytywnie, jednakże zbyt mała ilość izb i stowarzyszeń powoduje, że promocja przedsiębiorczości jest niewystarczająca.

Na obszarze województwa funkcjonują ośrodki wspierania przedsiębiorczości, które zajmują się pomocą w uruchomieniu działalności gospodarczej oraz wspierają już istniejące firmy, szczególnie z sektora MSP. Instytucje te świadczą usługi przede wszystkim w zakresie usług doradczych, szkoleniowych, informacyjnych i finansowych. Ośrodki wspierania przedsiębiorczości skupione są głównie w Krajowym Systemie Usług dla MSP, koordynowanym przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości.

Przechodzenie do gospodarki rynkowej oraz transformacja strukturalna gospodarki regionu wpłynęła na wzrost zapotrzebowania na różnego rodzaju szkolenia i doradztwo, co z kolei spowodowało powstanie szeregu prywatnych szkół biznesu, centrów edukacji, centrów kształcenia praktycznego i ustawicznego oraz firm konsultingowych. Misją instytucji szkoleniowo-doradczych jest stymulowanie rozwoju gospodarczego województwa poprzez działalność szkoleniową-doradczą. Na terenie województwa oprócz ośrodków skupionych w Krajowym Systemie Usług oraz izb gospodarczych i izb przemysłowo-handlowych funkcjonuje szereg podmiotów świadczących usługi szkoleniowo-konsultingowe. Większość z nich działa w systemie komercyjnym.

Podstawowe informacje i doradztwo świadczą także Ośrodki Wspierania Biznesu będące odpowiednikami Punktów Konsultacyjnych – Doradczych, w terenie funkcjonujące przy każdej Agencji Rozwoju Lokalnego.

Duże znaczenie w świadczeniu usług doradczo-konsultingowych ma Euro Info Centre w Lublinie powołane w ramach Wieloletniego Programu dla MSP przez Komisję Europejską Dyрекcję Generalną ds. Przedsiębiorstw.

Na terenie województwa prowadzeniem szkoleń zajmuje się także Wojewódzki Urząd Pracy. Działające w regionie prywatne szkoły biznesu zarządzania i przedsiębiorczości w Lublinie, Chełmie i Zamościu są również stymulatorami rozwoju gospodarczego województwa. Tkwiące tu potencjały będą mogły w niedalekiej przyszłości służyć profesjonalną obsługą doradczą.

Elementem wspierającym rozwój biznesu jest szeroko rozumiana promocja gospodarcza. Warunki dla tej promocji tworzą instytucje organizujące imprezy wystawiennicze -promocyjne, giełdy towarowe, specjalistyczne wystawy i targi. W regionie lubelskim odbywają się krajowe targi i wystawy organizowane przez Międzynarodowe Targi Lubelskie S.A. w Lublinie.

Handel zagraniczny

Handel zagraniczny jest zaliczany do najważniejszych czynników wzrostu gospodarczego. Eksport regionalny świadczy o zdolności konkutowania firm na rynkach zagranicznych, a pośrednio o ich efektywności. Udział regionu w ogólnopolskim handlu zagranicznym, plasuje go na odległej pozycji w kraju. Cechą wyróżniającą jest stosunkowo niski udział eksportu do UE w ogólnej wartości sprzedaży na rynki zagraniczne, natomiast relatywnie wysoki jest udział rynków wschodnich - 39,1% całości eksportu. Do najważniejszych wyrobów eksportowych należą produkty pracochłonne, niewielki jest udział produktów technologicznie intensywnych. Ocenia się, że produkty intensywne technologicznie stanowią tylko 2% w wartości eksportu województwa (kraj 2,7%; UE 20%), natomiast udział wyrobów zaawansowanych technologicznie w imporcie nie przekracza 8% (kraj 11,4%; UE – 23%). Zauważalny jest w regionie wyraźny wzrost udziału w obrotach handlowych z zagranicą spółek z obcym kapitałem. Świadczy to pośrednio o słabości rodzimych przedsiębiorstw. Do głównych barier utrudniających rozwój eksportu województwa należy załamanie się rynków wschodnich, niska dostępność systemów gwarancji i ubezpieczeń eksportowych (szczególnie dla MSP), niedostateczne nawyki i umiejętności lokalnych przedsiębiorców w konkutowaniu na rynkach zagranicznych oraz znaczne zapóźnienie technologiczne i jakościowe oferowanych produktów.

Przedsiębiorczość

Rozwój przedsiębiorczości charakteryzuje się niskim tempem wzrostu i nie wyrównuje różnicy w stosunku do średniej krajowej w zakresie nasycenia przedsiębiorczością na 1000 mieszkańców. Wśród firm działających na terenie województwa lubelskiego zdecydowanie przeważają przedsiębiorstwa najmniejsze, zatrudniające do 9 pracowników, stanowiły one 95,5% ogółu zarejestrowanych firm (147886 firm). Firmy o zatrudnieniu od 10 do 49 pracowników stanowiły 3,6% (5619 firm), firmy średniej wielkości o zatrudnieniu 50-249 pracowników - 0,7% (1152 firmy), a zatrudniające 250-999 pracowników – tylko 0,1%. Firm zatrudniających ponad 1000 pracowników było zaledwie 39.

Wskaźnik zakładania firm wynosi średnio dla województwa 11,6%, natomiast wskaźnik upadania - 8%. Sumaryczna wartość wskaźników w województwie wynosi 19,6% i jest znacznie wyższa niż w Unii Europejskiej (średnia 14,7% dla sektora produkcji i usług). Wysoki poziom wskaźnika zakładania firm świadczy o dużej przedsiębiorczości mieszkańców Lubelszczyzny, zaś wysoka wartość wskaźnika upadania firm wskazuje na trudne warunki funkcjonowania przedsiębiorstw w regionie. Dlatego konieczne jest prowadzenie przez jednostki samorządu terytorialnego polityki korzystnych tariff i ulg podatkowych dla potencjalnych inwestorów oraz zapewnienie ich sprawnej obsługi.

O zdolności przedsiębiorczości do konkutowania na rynku świadczy udział przedsiębiorstw innowacyjnych, legitymujących się certyfikatami oraz firm wysokiej techniki. W regionie lubelskim około 33% firm wprowadziło w ostatnich latach przynajmniej 1 innowację, w tym ok. 30% firm innowację techniczną. Certyfikatami legitymowało się ok. 30% firm. W regionie funkcjonowało tylko 112 przedsiębiorstw (5,2%) w dziedzinie wysokiej techniki oraz 198 (9,2%) w dziedzinie średniowysokiej techniki. Zdecydowana większość firm przemysłowych (63%) działała w dziedzinach niskiej oraz średnio-niskiej techniki (22,6%). Równie niekorzystna sytuacja występuje w odniesieniu do firm działających w usługach wysokiej techniki. W 2003 roku funkcjonowały tylko 1433 takie firmy (1,6%). Najwięcej firm wysokiej techniki zajmowało się usługami związanymi z technologiami informacyjnymi i tworzeniem oprogramowania (1256 firm) oraz usługami pocztowymi i telekomunikacyjnymi (133 firmy).

Wyposażenie przedsiębiorstw przemysłowych w środki automatyzacji procesów produkcyjnych przedstawia się stosunkowo korzystnie na tle kraju. Linie produkcyjne automatyczne posiada 20,4% (w Polsce 19,0%), linie produkcyjne sterowane komputerem 20,4% (kraj - 16,22%), centra obróbkowe 5,6% (kraj - 7,4%), roboty i manipulatory przemysłowe 3,5% (kraj - 3,7%), w tym roboty 2,4% (kraj - 2,3%) oraz komputery do sterowania i regulacji procesami technologicznymi 22,1% (kraj - 20,5%).

Rozwój sektora MSP jest bardzo ważny dla gospodarki ze względu na jego istotną rolę w tworzeniu miejsc pracy oraz przyspieszaniu wzrostu gospodarczego. W 2002 roku w województwie lubelskim funkcjonowały 72 242 przedsiębiorstwa zaliczane do sektora MSP, co stanowiło 48,3% ogółu firm w województwie. Liczba zatrudnionych w tym sektorze wyniosła 231,1 tys. osób (75,1% ogółu zatrudnionych w gospodarce narodowej województwa wyłączając rolnictwo), przychody ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów stanowiły 77,1 % przychodów przedsiębiorstw ogółem, a nakłady inwestycyjne 46,2%.

Udział województwa w eksporcie z MSP ogółem w Polsce wyniósł 2,8% oraz w imporcie 1,2%. Pod względem innowacyjności sektora MSP województwo plasuje się na 10 miejscu w kraju.

Przedsiębiorstwa województwa lubelskiego charakteryzują się w większości regionalnym poziomem konkurencyjności (około 50% firm). Za przyczyny słabości firm Lubelszczyzny uznaje się w głównej mierze ich niską innowacyjność, niespełnienie ostrych norm unijnych w zakresie ochrony środowiska, jakości produkcji i bhp, brak kapitału na rozwój (brak środków własnych, niskie możliwości pozyskiwania środków na rozwój z funduszy strukturalnych, wysoko oprocentowanie kredyty, wysokie podatki) oraz niską stabilność otoczenia prawnego (zmieniające się przepisy prawne dotyczące zakładania i funkcjonowania firm). Brak dostatecznej podaży funduszy pożyczkowych i funduszy wysokiego ryzyka, finansujących przedsięwzięcia innowacyjne ogranicza możliwości wzrostu konkurencyjności firm.

Jednym ze sposobów wzmocnienia pozycji rynkowej przedsiębiorstw jest tworzenie klastrów kooperacyjnych. Do istotnych dziedzin wsparcia przedsiębiorczości należy ponadto rozwój firm otoczenia biznesu. W regionie lubelskim niezbędne jest wzmocnienie tego sektora nie tylko w zakresie ilości firm, lecz również rozszerzenie spektrum ich działalności, np. w zakresie badań rynkowych, ekspertyz, projektowania produktu, promocji, zwiększenia podaży funduszy finansujących innowacje, transferu technologii.

Wśród najważniejszych polskich dokumentów kreujących politykę wobec sektora MSP można wymienić: Kierunki działań Rządu wobec małych przedsiębiorstw od 2003 roku do 2006 roku oraz „Sektorowy Program Operacyjny – wzrost konkurencyjności przedsiębiorstw na lata 2004-2006” (SPO – WKP).

Wspieranie rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw to jeden z najważniejszych priorytetów Unii Europejskiej. Polityka Unii Europejskiej wobec MSP zawiera się w dokumentach: Traktat o Unii Europejskiej (Traktat z Maastricht), Strategia Lizbońska i Europejska Karta Małych Przedsiębiorstw.

Najważniejszym programem Unii Europejskiej wspierającym małe i średnie przedsiębiorstwa jest „Wieloletni Program na Rzecz Przedsiębiorstw i Przedsiębiorczości” obejmujący lata 2001 – 2005.

Potencjał badawczo-rozwojowy

W czasach globalizacji życia gospodarczego i społecznego oraz zaistniałych w ich wyniku dynamicznych zmian rynkowych, skrócenie cykli życia wyrobów i wzrostu wymagań

jakościowych, ciągle wprowadzanie innowacji jest warunkiem przetrwania firm na konkurencyjnym rynku. Jednym z najważniejszych czynników warunkujących rozwój innowacji w gospodarce regionu, jest posiadanie i tworzenie własnego zaplecza badawczo – rozwojowego.

W województwie potencjał naukowo-badawczy tworzy 11 wyższych uczelni, które obok działalności dydaktycznej prowadzą działalność naukowo – badawczą i wdrożeniową, instytuty naukowe oraz Lubelski Park Naukowo – Technologiczny (LPNT). Działalność LPNT będzie sprzyjać integracji działań dla rozwoju innowacji w regionie. Należy podkreślić, że w strukturze szkół wyższych funkcjonują centra technologiczne, które posiadają duży potencjał naukowy i zaawansowany poziom prac naukowo-badawczych. Istniejący potencjał naukowo-badawczy przy aktywnym wsparciu może się przyczynić do rozwoju przedsiębiorczości w obszarach strategicznych dla regionu, kraju i Europejskiej Przestrzeni Badawczej (inżynieria, ochrona środowiska, biotechnologia, informatyka).

Zatrudnienie w sferze B+R od 1999 roku zmniejszyło się o 10,3% i plasuje region na 8 miejscu w kraju. W odniesieniu do zatrudnienia pracowników z tytułami naukowymi należy podkreślić fakt, że struktura ta jest korzystniejsza niż w kraju.

Nakłady na działalność badawczo – rozwojową od 1999 roku wykazują tendencję malejącą i zmniejszyły się o 0,5%. W strukturze nakładów wewnętrznych na B + R, największa część nakładów (38%) przeznaczona jest na prace badawcze, a tylko 28% na badania rozwojowe. Niekorzystnie kształtuje się także udział środków pochodzących z przedsiębiorstw w nakładach na B+R stanowiąc tylko 9,7%, zaś większość środków tj. ok. 78% pochodzi ze środków budżetowych. Jest to struktura charakterystyczna dla krajów słabo rozwiniętych. Niepokojącym zjawiskiem są malejące nakłady na działalność innowacyjną w przemyśle. Systematycznie malejące nakłady na działalność badawczo-rozwojową z malejącą również relacją do PKB, niekorzystna struktura nakładów wg źródeł finansowania i wydatkowania środków na B+R (dominacja badań podstawowych nad rozwojowymi), niski standard wyposażenia w infrastrukturę badawczą oraz w wysokim stopniu niedostateczna współpraca nauki z przedsiębiorstwami przekłada się na niską efektywność potencjału B+R dla gospodarki regionu. Wyraża się ona poprzez malejącą liczbę zgłoszonych wynalazków i udzielonych patentów, brakiem przedsiębiorczości akademickiej (firmy spin off) oraz niskim poziomem wskaźnika firm wysokiej techniki.

Poziom nakładów na działalność innowacyjną w sferze przedsiębiorczości decyduje o przetrwaniu firm i ich pozycji konkurencyjnej na rynku. Od 2001 roku wdrożeń innowacji technologicznych dokonało 33% firm, z czego 15,5% firm wprowadziło innowacje nietechniczne o charakterze procesowym, a niecałe 13% innowacje związane ze zmianą sposobu zarządzania. O niskiej efektywności świadczy niski poziom wdrożeń innowacji. Niska innowacyjność gospodarki regionu wynika nie tylko z niskiej aktywności badawczo-rozwojowej, ale także z braku zapotrzebowania na jej wyniki. Przeprowadzone badania wskazują, że małe i średnie przedsiębiorstwa nie upatrują swojej konkurencyjności w zastosowaniu innowacji, lecz obniżaniu kosztów. Szybki rozwój gospodarczy regionu będzie możliwy, o ile nastąpi wzrost wydatków na B+R, w tym pozwalających w najbliższych latach na absorpcję importowanego postępu technicznego (licencje, know-how, inwestycje zagraniczne), a sam proces absorpcji będzie wymagał odpowiedniego przygotowania kadr i materialnych warunków do wdrożeń nowych technologii.

Infrastruktura społeczeństwa informacyjnego

Technicznym warunkiem do budowania gospodarki opartej na wiedzy i społeczeństwa informacyjnego jest rozwój infrastruktury informacyjnej. Poziom rozwoju infrastruktury teleinformacyjnej w regionie, zarówno szkieletowej jak i dostępowej jest

bardzo niski. Na terenie województwa nie funkcjonują ogólnodostępne szerokopasmowe rozwiązania infrastrukturalne, brak jest również rozwiązań dostępowych pozwalających na swobodny jej rozwój. Istniejąca szerokopasmowa infrastruktura teleinformatyczna nie obejmuje swym zasięgiem całego obszaru województwa. Mieszkańcy terenów wiejskich pozostają praktycznie wykluczeni ze społeczeństwa informacyjnego. Słabiej niż w kraju, jest także zaawansowane korzystanie z Internetu przez szkolnictwo, administrację publiczną i biznes. Obserwuje się także niskie wykorzystanie infrastruktury informatycznej w komunikacji wewnątrz sieci oraz obsłudze przedsiębiorstw.

W stosowaniu rozwiązań z dziedziny IT region wykazuje duże zapóźnienia, co może okazać się szansą dla województwa. Wdrożenie kompleksowych rozwiązań z tego zakresu może spowodować zastosowanie najnowocześniejszych i najdoskonalszych rozwiązań, gdyż nie istnieje konieczność dostosowywania ich do wcześniej funkcjonujących wdrożeń. Fakt niedoinwestowania technologicznego regionu daje możliwość pozyskiwania większych niż w innych regionach środków z funduszy europejskich na rozwój społeczeństwa informacyjnego.

Realizacja projektów z zakresu infrastruktury szerokopasmowej w znacznej mierze wpłynie na powstanie wyspecjalizowanego rynku usług nie tylko o charakterze publicznym, lecz również i komercyjnym oraz na powstanie nowych dziedzin działalności gospodarczej. W celu stymulacji tego procesu konieczne jest stworzenie otoczenia biznesu elektronicznego, ściśle związanego z innowacyjną polityką instytucji naukowo-badawczych. Powstaną możliwości rozwoju nowych form edukacji oraz kompleksowy system dostępu do informacji.

Rolnictwo

Rolnictwo stanowi jeden z najważniejszych działów gospodarki województwa lubelskiego. Świadczą o tym duże zasoby ziemi, wysoki udział ludności rolniczej oraz znacząca produkcja rolnicza w skali kraju. Region zajmuje czołowe lokaty w produkcji buraków cukrowych, chmielu, tytoniu oraz owoców. Wysoka pozycja rolnictwa w województwie jest wynikiem szeregu uwarunkowań tworzących szansę dalszego rozwoju.

Od 1999 roku nastąpiło nasilenie się zjawiska odłogowania i ugorowania gruntów ornych, odnotowano znaczny wzrost arealu odłogów i ugorów na gruntach ornych o 2,7% tj. o 21,7tys. ha (w 2003 r. odłogi i ugory zajmowały 92,8tys. ha – 8% powierzchni gruntów ornych). To niekorzystne zjawisko może stanowić potencjał regionu do uprawy roślin energetycznych (produkcja biomasy).

Ograniczenie produkcji roślinnej oraz niekorzystne relacje cen produktów rolnych mają wpływ na zmniejszanie się udziału rolnictwa, leśnictwa i łowiectwa w WDB.

Pomimo niekorzystnych relacji cen produktów rolnych do cen innych produktów nastąpił w regionie bardzo znaczący wzrost wartości produkcji towarowej, bo o 213%. Świadczy to o stale rosnącej konkurencyjności sektora rolnego.

Lubelskie, to region o dużych zasobach ziem wykorzystywanych rolniczo. Użytki rolne w 2003 roku stanowiły 57,1% ogólnej powierzchni województwa (kraj – 51,7%). Dużym udziałem użytków rolnych, powyżej średniej dla regionu, charakteryzuje się podregion chełmsko-zamojski (64,8%) i lubelski (63,3%), w białkopodlaskim udział ten wynosił 58,5% ogólnej powierzchni podregionu. Od 1999 roku systematycznie zmniejsza się powierzchnia użytków rolnych o 11,2%, głównie z tytułu przeznaczania ich pod zalesienia.

Województwo lubelskie odznacza się dość dużym udziałem gruntów rolnych o wysokich klasach bonitacyjnych gleb ok. 73% ogólnej powierzchni, w tym gleby szczególnie chronione (kl. I-IIIb) wynoszą prawie 37%. Dominującą formą władania ziemią

jest własność prywatna (78,4% ogólnej powierzchni województwa). Charakterystyczne dla rolnictwa regionu jest dość duże zróżnicowanie wielkości gospodarstw rolnych. Największe gospodarstwa istnieją na bazie byłych gospodarstw rolnych, tj. w podregionie białskopodlaskim i chełmsko-zamojskim. W ostatnich latach obserwuje się zjawisko rozdrobnienia gospodarstw rolnych, problem ten dotyczy szczególnie obszaru w pasie ciągnącym się od Ryk do Tomaszowa Lubelskiego.

W 2002 roku funkcjonowało 222,3tys. indywidualnych gospodarstw rolnych w powierzchni powyżej 1 ha UR tj. 11,4% ogólnej liczby gospodarstw tego typu w kraju. Przeciętna powierzchnia gospodarstwa rolnego wynosiła 5,9 ha, zaś średnia wielkość indywidualnego gospodarstwa rolnego powyżej 1 ha UR wynosiła 7,5 ha (kraj – 8,3 ha; UE - 18.7 ha).

W użytkowaniu sektora publicznego znajdowało się 21,6% ogólnej powierzchni województwa. W regionie istnieją możliwości zwiększania udziału dużych gospodarstw poprzez rozdysponowanie ok. 27,6tys ha gruntów będących w Zasobach Agencji Nieruchomości Rolnych. Najwięcej gruntów popegeerowskich znajduje się w podregionie białskopodlaskim oraz w podregionie chełmsko-zamojskim. Na tych obszarach występuje duża skala problemów, jakie zrodził upadek państwowych gospodarstw rolnych i związanej z nim infrastruktury społecznej. Wymagać to będzie prowadzenia polityki zwiększonego wspomagania, by nie pogłębiać i tak w coraz większym stopniu nasilających się zjawisk świadczących o marginalizacji tych obszarów.

W województwie ludność związana z rolnictwem w 2002 roku stanowiła 73,6% ogółu ludności wiejskiej (kraj 58,2%). Nadmiar siły roboczej zaangażowanej w produkcję rolną jest jednym z podstawowych ograniczeń rozwojowych sektora rolnego w województwie. Zjawisko to dotyczy prawie całego województwa. Nadmierne zatrudnienie w rolnictwie hamuje poprawę struktury agrarnej i efektywność gospodarowania oraz postęp technologiczny, co z kolei przekłada się na niskie dochody rolnicze i niepełne wykorzystanie potencjału produkcyjnego. Szansą rolnictwa regionu jest względnie korzystna struktura wieku ludności rolniczej. W regionie około 16,0% prowadzących samodzielnie gospodarstwo rolne jest w wieku do 34 lat (kraj 17%, UE – 8%).

Wzrost zapotrzebowania na żywność ekologiczną powoduje, że produkcja ta w rolnictwie zyskuje coraz większe znaczenie. Produkcją ekologiczną w województwie zajmuje się niewielki odsetek gospodarstw rolnych (kraj 0,11%). W regionie nastąpił dynamiczny wzrost gospodarstw ekologicznych z 263 w 1999 roku do 466 w 2004 roku. Wśród istniejących 55 przetwórnictw ekologicznych w kraju, które w 2004 roku uzyskały certyfikaty zgodności – 8 z nich znajduje się na terenie województwa lubelskiego. Niskie stosunkowo wykorzystanie osiągnięć agrotechniki w rolnictwie regionu stanowiące słabość towarowej produkcji rolnej może zostać przekształcone w siłę regionu dysponującego korzystnymi warunkami dla rozwoju upraw ekologicznych oraz wykorzystania alternatywnych źródeł energii.

Słabo rozwinięte jest również otoczenie rolnictwa niezbędne do pełnej obsługi i funkcjonowania wsi, a poziom świadczonych usług jest niekompletny i niższy niż przeciętnie w kraju. Rolnictwo województwa, oprócz dużego rozdrobnienia produkcji, charakteryzuje się również rozdrobnieniem obrotu produktami rolnymi. W wyniku urynkwienia gospodarki zlikwidowane zostały utrwalone wcześniej kanały dystrybucji, a rynek rolny stał się rozproszony i mało przejrzysty dla słabych ekonomicznie i małych gospodarstw rolnych, co bardzo utrudnia zbyt artykułów rolnych. Produkcja rolnicza województwa stanowi bazę żywnościową i surowcową dla przetwórstwa rolno-spożywczego.

Przetwórstwo rolno-spożywcze było i jest jedną z najlepiej rozwiniętych dziedzin gospodarki województwa. Region lubelski dostarcza ponad 15% krajowej produkcji cukru, 8% krajowej produkcji masła i 6% tłuszczów roślinnych. Na terenie województwa w 2004

roku prowadziły działalność 1674 podmioty w zakresie produkcji artykułów spożywczych, napojów i wyrobów tytoniowych. Przemysł spożywczy regionu reprezentują dwa duże zakłady zatrudniające powyżej 1000 pracowników (Zakłady Mięsne „LMEAT – Łuków Spółka Akcyjna i firma cukiernicza „Solidarność” Spółka z.o.o). Ponadto istnieje 14 firm zatrudniających 250-999 osób, 83 firmy zatrudniające 5 - 249 osób, 333 zakłady (10-40 osób) oraz 1237 firm zatrudniających 0-9 pracowników. Dominującymi branżami były: piekarsko - cukiernicza (692 firmy), zbożowo - młynarska (367), napojów i soków (77) i mleczarska (32). Zbyt mała ilość zakładów nowoczesnego przetwórstwa rolno-spożywczego sprawia, że region nie czerpie korzyści z posiadanych zasobów naturalnych. Sprzedaż nieprzetworzonych lub niskoprzetworzonych produktów charakteryzuje wciąż malejący udział sektora rolnego w wartości dodanej. Dzięki wprowadzaniu innowacji w rolnictwie, zarówno w produkcji i systemie obrotu płodami rolnymi, stworzy się odpowiednie warunki dla wzrostu zdolności tego sektora do generowania wartości dodanej.

W 2004 roku na terenie województwa istniało 16 grup producenckich zajmujących się produkcją roślinną i 2 grupy – produkcją zwierzęcą. Rozwój grup producentów w województwie lubelskim – szczególnie w warunkach rozdrobnienia gospodarstw rolnych – winien być podstawowym zadaniem zmierzającym do prawidłowego funkcjonowania rynku rolnego i dostosowania do wymogów stawianych przez Unię Europejską. Tego typu działania, w warunkach rozdrobnionej produkcji mogą zaktywizować rynek i wpłynąć korzystnie na funkcjonowanie regionalnych i lokalnych kanałów dystrybucji produktów rolnych. Do najnowocześniejszych rynków hurtowych, spełniających wymogi europejskie, należy Giełda Rolno-Ogrodnicza w Elizówce k/Lublina.

Duża skala występujących zaniedbań wskazuje na konieczność wsparcia finansowego wszelkich przedsięwzięć warunkujących rozwój tego sektora i przebudowy struktury agrarnej wsi, a także zmiany funkcji obszarów wiejskich, nadanie im charakteru wielofunkcyjnego. Niezbędne jest zwiększenie efektywności transferu wiedzy do praktyki rolniczej.

Pogłębiające się procesy polaryzacji gospodarstw oraz wewnątrzregionalnego zróżnicowania wskazują na konieczność dostosowania zaleceń agrotechnicznych i systemów doradztwa rolniczego do zróżnicowanego poziomu produkcji w różnych grupach gospodarstw. Racjonalizacja użytkowania ziemi rolniczej w regionie wymaga przyspieszenia procesu scaleń i wymiany gruntów, zmniejszenia odlogów na gruntach dobrych i średnich, wyłączenia z użytkowania rolniczego większości gleb bardzo słabych oraz części gleb średnich – przy równoczesnej poprawie agrotechniki i respektowaniu zrównoważonego gospodarowania. Rozwiązaniem pozwalającym na wykorzystanie zwolnionych z produkcji rolnej gruntów może być pozyskiwanie biomasy na cele energetyczne bądź zalesianie.

Z uwagi na tradycyjne metody i niskie zużycie środków chemicznych, województwo lubelskie może z powodzeniem produkować żywność wysokiej jakości, na którą wzrasta popyt zarówno wśród konsumentów polskich jak i unijnych. Wskazane jest tworzenie warunków dla rozwoju rolniczej produkcji ekologicznej wytwarzanej metodami uwzględniającymi wymagania ochrony środowiska i potrzeby konsumentów. Dla budowy konkurencyjności gospodarstw produkujących metodami ekologicznymi niezbędne jest podniesienie wiedzy rolników, zwiększenie nakładów inwestycyjnych i podjęcie działań marketingowych.

Środowisko kulturowe

Lubelszczyzna jest obszarem atrakcyjnym turystycznie, posiada bogatą i różnorodną spuściznę kulturową, walory krajobrazowe i uzdrowiskowe i należy do najczystszych ekologicznie w kraju. Wielokulturowe dziedzictwo reprezentowane jest przez

liczne zachowane zabytki sakralne różnych wyznań: kościoły rzymskokatolickie, unickie, cerkwie prawosławne, zbory ewangelickie, bożnice żydowskie, cmentarze muzułmańskie, żydowskie. Zachowane jest także tradycyjne budownictwo drewniane (skanseny w Lublinie i Guciowie). Na szczególną uwagę zasługuje unikatowy zespół staromiejski miasta Zamościa oraz historyczno-krajobrazowe walory Kazimierza Dolnego.

Niezwykle wartościowe w skali Europy stanowiska archeologiczne (cmentarzyska Gotów z II – IV w. n.e. w Masłomęczu i Gródku n. Bugiem) oraz rozproszone zabytkowe zespoły rezydencjonalne i pałacowo-zamkowe świadczą o bogactwie regionu.

Walory bardzo wysokiej atrakcyjności przestrzeni regionu o historycznych cechach kulturowych, nie są dotąd w pełni wykorzystywane. Niezbędne jest umiejętne eksponowanie jego autentyzmu i indywidualizmu, co będzie stanowić szansę rozwoju społeczno-gospodarczego oraz jego promocji. Wśród obszarów i miejsc, dla których zachowane zasoby mogą stanowić szansę szeroko pojętej aktywności (w tym zwłaszcza w turystyce) należy wymienić: obszar tzw. trójkąta Kazimierz Dolny – Nałęczów – Puławy; Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie; Rejon Polesia z Poleskim Parkiem Narodowym; obszar Roztocza z m. Zamość, Krasnobród i Szczebrzeszyn; dolinę Bugu – „Podlaski Przełom Bugu”; Lasy Janowskie; Rejon Nadwiślański – Przełomowej Doliny Wisły.

Działania na rzecz ochrony wartości kulturowych należy skierować przede wszystkim do miast i miejscowości z najcenniejszymi układami urbanistycznymi, wartościami krajobrazowymi, tradycją historyczną i zabytkowymi obiektami architektonicznymi. Do nich należą: wpisany na listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO oraz uznany za Pomnik Historii o znaczeniu kultury narodowej układ urbanistyczny m. Zamościa wraz z zespołem zabytków architektury; najcenniejsze miasta historyczne: Kazimierz Dolny ze staromiejskim zespołem urbanistycznym uznany za Pomnik Historii; układ urbanistyczny m. Lublina i Chełma.

Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz tworzenie warunków do rozwoju i kształtowania tożsamości kulturowej powinny odbywać się m. in. poprzez stworzenie mecenatu ochrony zabytków w ramach montażu środków finansowych rządowych, samorządowych i prywatnych jak również wspierania rewitalizacji i rehabilitacji obiektów historycznych.

Turystyka

Walory województwa lubelskiego stwarzają możliwości rozwoju funkcji turystycznej jako istotnego czynnika aktywizacji obszaru i źródła dochodów mieszkańców. W granicach województwa znajdują się obszary o walorach wypoczynkowych znaczących w skali kraju – II i III kategorii atrakcyjności turystycznej. W naturalny sposób predysponowane do wykorzystania turystycznego są istniejące parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu, w tym chronione doliny rzek Wisły i Bugu. Mają one istotne znaczenie dla promocji i rozwoju różnych form ruchu turystycznego, zwłaszcza przyjaznych środowisku eko- i agroturystyki. Istnieje możliwość turystycznego wykorzystania Pogranicza w ramach wspólnych ustaleń z Ukrainą i Białorusią na Transgranicznych Obszarach Chronionych. W obszarze regionu znajdują się ponadto uzdrowiska w Nałęczowie i Krasnobrodzie, zakłady przyrodolecznicze w Poniatowej i Adampolu, które w połączeniu z atrakcyjnymi obszarami mogą przyczynić się do aktywizacji społeczno-gospodarczej regionu. Lubelskie jest regionem posiadającym doskonałe warunki do rozwoju turystyki wiejskiej.

Koordinatorem i stymulatorem rozwoju tej formy turystyki jest Lubelski Związek Stowarzyszeń Agroturystycznych z 11 regionalnymi Stowarzyszeniami. Największe skupiska kwatery agroturystycznych występują na najatrakcyjniejszych obszarach turystycznych regionu

głównie na Płaskowyżu Nałęczowskim, Roztoczu Środkowym i Zachodnim, Ziemi Lubartowskiej, Ziemi Włodawskiej, w powiecie hrubieszowskim.

Tworzenie odpowiednich warunków wypoczynku w czystym środowisku przyrodniczym jest często wymieniane jako jeden z czynników lokalizacji inwestycji. Inwestowanie w turystykę może przynieść wymierne korzyści nie tylko w aspekcie rozwijania tego sektora gospodarki, lecz również jako czynnika stymulującego rozwój innych sektorów.

Istotą trwałego i zrównoważonego rozwoju jest powiązanie rozwoju gospodarczego z poprawą ochrony środowiska przyrodniczego i z dążeniem do zachowania go dla przyszłych pokoleń.

Zasoby naturalne

Głównymi zasobami naturalnymi Lubelszczyzny są zasoby nieodnawialne – kopaliny i zasoby odnawialne – zasoby wodne, leśne i gleby wysokich klas bonitacyjnych. Najważniejszą kopaliną województwa jest węgiel kamienny, występujący w obrębie Lubelskiego Zagłębia Węglowego.

Na terenie województwa położone są dwa duże zbiorniki wód podziemnych wydzielone w ramach ogólnopolskiej strategii ochrony wód podziemnych:

- kredowo – paleoceński Niecka Lubelska rozdzielony hydrodynamicznie na zbiorniki: nr 407 – Lubelski i nr 406 – Chełmsko – Zamojski;
- trzeciorzędowy Niecka Mazowiecka z wyodrębnionymi zbiornikami nr 215 – Niecka Warszawska i nr 224 – Subzbiornik Podlasie.

Ponadto występują zbiorniki: czwartorzędowy nr 428 – Dolina Kopalna Biłgoraj – Lubaczów; czwartorzędowy nr 222a – Dolina rzeki Środkowej Wisły; kredowy nr 405 – Niecka Radomska.

Żaden ze zbiorników nie jest zabezpieczony ochroną prawną, nie ma zatwierdzonych obszarów ochronnych. Jedynie zbiornik nr 407 posiada projekt strefy ochronnej, obejmującej ochroną obszar całego zbiornika. Wody kredowe i trzeciorzędowe są na ogół dobrej jakości, natomiast czwartorzędowe wymagają uzdatniania.

Słabo rozwinięta sieć rzeczna i zmienne wielkości odpływu powodują, że zasoby wód powierzchniowych regionu są niezbyt duże. Deficyty wód utrzymują się na znacznych obszarach, szczególnie w rejonie oddziaływania KWK. Kanał Wieprz – Krzna, którego zadaniem było doprowadzanie wody na teren deficytowych zlewni, nie spełnia obecnie funkcji nawadniania i retencji wód wskutek znacznej degradacji urządzeń technicznych. W granicach województwa znajduje się 20 zbiorników retencyjnych, których ilość jest również niewystarczająca dla prowadzenia prawidłowej gospodarki wodnej. W związku z tym niezbędne jest prowadzenie efektywnej polityki w zakresie gospodarki wodnej, w tym wdrożenie w życie dyrektywy wodnej. Prowadzone prace nad projektami pilotażowymi w ramach Konwencji o Ochronie i Użytkowaniu Cieków Transgranicznych i Jezior Międzynarodowych mogą przyczynić się do efektywniejszej gospodarki wodnej poprzez realizację tych projektów.

Infrastruktura ochrony środowiska

Występująca w województwie lubelskim ogromna dysproporcja pomiędzy wyposażeniem w sieć wodociągową i kanalizacyjną wymaga szybkiego rozwiązania problemu gospodarki ściekowej. W 2003 roku w miastach regionu istniało 2317km sieci wodociągowej, zaś na obszarach wiejskich – 14042km. W 6 powiatach województwa ponad 90% ludności jest zaopatrywana z wodociągów zbiorowego zaopatrzenia, w pozostałych

powiatach – 70-80% ludności. Pomimo tak wysokiego zwodociągowania obszaru województwa istnieją gminy, gdzie brak jest w ogóle wodociągu (gm. Miączyn) bądź zaopatrzenie w wodę ludności z wodociągów kształtuje się na poziomie 3,8% - 7,8%.

Długość sieci kanalizacyjnej w 2003 roku wynosiła w regionie 2953,4km, w tym w miastach 1819km, na obszarach wiejskich 1134,4km. Wszystkie miasta regionu posiadają sieci kanalizacyjne, z których korzystało 64% ludności miast. Wśród 213 gmin województwa, w 41 gminach brak jest kanalizacji ściekowej. Ocenia się, że około 10% mieszkańców wsi korzysta ze zbiorowych systemów kanalizacji sanitarnej. Między zaopatrzeniem województwa w wodę, a zorganizowanym odprowadzeniem i oczyszczaniem ścieków istnieje rażąca dysproporcja. Długość sieci kanalizacyjnej stanowi tylko 18% długości sieci wodociągowej.

Występujące braki zarówno w wyposażeniu w sieć wodociągową i kanalizacyjną wymagają podjęcia natychmiastowych działań. Wspieranie rozwoju systemów wodociągowych i kanalizacyjnych jest szczególnie istotne dla równoważenia rozwoju województwa. Celem wsparcia winno być złagodzenie nadmiernych dysproporcji w sieciowych systemach wodociągowych i kanalizacyjnych. Nieodzowne jest wspieranie budowy i rozbudowy tych systemów w małych miastach i obszarach wiejskich, szczególnie w zwartych systemach osadniczych zagrożonych deficytem wód powierzchniowych i na obszarach zainwestowania gmin położonych na terenach zalewowych. Wskazane jest porządkowanie gospodarki ściekowej i sukcesywna likwidacja zrzutu ścieków nieoczyszczonych z największych zakładów przemysłowych Lubelszczyzny. Ponadto wskazuje się na potrzebę modernizacji oczyszczalni ścieków dla uzyskania podwyższonego usuwania biogenów, a także wyposażenie w komunalne kanalizacje wszystkich terenów wiejskich niedoinwestowanych w tym zakresie oraz na obszarach zasilania głównych zbiorników wód podziemnych. Ze względu na to, iż w województwie znajduje się dość dużo miejscowości o rozproszonej zabudowie, w których grupowe systemy unieszkodliwienia ścieków nie mają ekonomicznego uzasadnienia, wskazana jest realizacja przydomowych oczyszczalni ścieków z drenażem rozsączającym lub wywożenie ścieków przy zapewnieniu ich oczyszczenia.

Unieszkodliwianie odpadów komunalnych na terenie województwa odbywa się poprzez składowanie ich na 132 składowiskach odpadów komunalnych (wg Raportu WIOŚ-2004 rok). Spośród 41 miast województwa – 35 miast posiada własne składowiska odpadów komunalnych. Miasta, które nie posiadają własnych składowisk, korzystają z najbliższej położonych obiektów. W wyniku dokonanych przeglądów, pod kątem spełnienia norm unijnych, zamknięto: wylewisko w Stężycy i wylewisko Zakładów Mleczarskich w Kurowie oraz składowisko odpadów w Żyrzynie. W województwie istnieje jeden w pełni wyposażony zakład utylizacji odpadów i cztery linie do segregacji odpadów. Ponadto w 18 miejscowościach funkcjonują gminne składowiska odpadów spełniające wymogi UE.

Istniejąca infrastruktura segregacji i utylizacji odpadów jest daleko niewystarczająca do zapewnienia racjonalnej gospodarki odpadami. Niezbędne są działania zmierzające do recyklingu i utylizacji odpadów, co w konsekwencji zmniejszy strumień odpadów kierowanych na składowiska, a także podjęcie działań w zakresie zmniejszenia masy odpadów zalegających na składowiskach poprzez ich rekultywację.

Klimat akustyczny

Klimat akustyczny województwa kształtuje przede wszystkim komunikacja drogowa z rosnącym natężeniem ruchu tranzytowego pojazdów ciężkich i osobowych. Wyniki pomiarów natężenia hałasu drogowego wykazały, że przy głównych trasach komunikacyjnych występują przekroczenia dopuszczalnych poziomów dźwięku. Najwyższe

przekroczenia dopuszczalnych poziomów hałasu odnotowano przy drodze krajowej nr 12 oraz na terenach rekreacyjno-wypoczynkowych w Okunince i Zwierzyńcu. Intensywny rozwój motoryzacji powoduje nie tylko pogarszanie się klimatu akustycznego, ale także wzrost zanieczyszczeń powietrza atmosferycznego. Głównymi źródłami zanieczyszczeń powietrza atmosferycznego oprócz źródeł mobilnych są również procesy spalania paliw w elektrociepłowniach, ciepłowniach; procesy technologiczne w zakładach przemysłowych oraz paleniska indywidualne. Największa emisja zanieczyszczeń wprowadzana jest ze źródeł eksploatowanych przez Zakłady Azotowe w Puławach, Cementownię w Chełmie i Rejowcu, elektrociepłownię Lublin-Wrotków.

Od 2000 roku obserwuje się w regionie korzystne zmiany w zakresie czystości powietrza atmosferycznego. Efektem tych pozytywnych zmian było m. in. zmniejszenia globalnej emisji zanieczyszczeń w wyniku modernizacji i budowy nowych kotłowni, stosowania paliwa płynnego.

Pomimo stwierdzonego spadku ilości emitowanych zanieczyszczeń powietrza obserwuje się wzrost powierzchni drzewostanów uszkodzonych oddziaływaniem gazów i pyłów. Niezbędne jest podjęcie działań zmierzających do regeneracji ekosystemów leśnych ze względu na niski wskaźnik lesistości regionu. Poważnym problemem regionu jest degradacja powierzchni ziemi, na którą duży wpływ mają czynniki związane z działalnością człowieka i czynniki naturalne. Wśród czynników naturalnych zagrożeniem jest erozja wodna i wietrzna gleb, wynikająca ze specyfiki oraz ukształtowania powierzchni regionu.

Zasoby biotyczne

Zasoby biotyczne Lubelszczyzny zostały docenione i mają istotny udział w krajowych i międzynarodowych systemach przyrodniczych CORINE, NATURA 2000 i ECONET – PL. Najcenniejsze pod względem przyrodniczym są: Polesie (w tym Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie), Roztocze z Puszcą Solską, dolina Wisły i Bugu. Wyjątkowe walory przyrodnicze Polesia zaowocowały nadaniem mu przez UNESCO Statusu Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie”. W celu utrzymania różnorodności biologicznej regionu zostały podjęte prace nad utworzeniem Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Roztocze” obejmującego najcenniejszy przyrodniczo obszar Roztocza na terenie Polski i Ukrainy. Kompleksowy system walorów przyrodniczych województwa przedstawia Krajowa Sieć Ekologiczna ECONET – PL, będąca częścią Europejskiej Sieci Ekologicznej ECONET. Z chwilą przystąpienia do Unii Europejskiej Polska została zobligowana do wyznaczenia obszarów Ekologicznej Sieci NATURA 2000. W ramach tej sieci wstępnie zakwalifikowano 25 ostoi siedliskowych i 20 ostoi ptasich. Należy spodziewać się, że w województwie z chwilą rozszerzenia list o gatunki i siedliska proponowane przez Polskę wzrośnie powierzchnia obszarów zakwalifikowanych do sieci NATURA 2000. Część obszarów wstępnie wyznaczonych ostoi sieci NATURA 2000 nie pokrywa się z obszarami dotychczas objętymi ochroną prawną. Sieć ta nie zastąpi dotychczasowej prawnej ochrony przyrody i systemu obszarów chronionych w Polsce, ale uzupełni o zasady zachowania dziedzictwa przyrodniczego w skali kontynentu. Dlatego też istnieje obowiązek formalnego ustanowienia na swoim terenie ostoi zakwalifikowanych przez Komisję Europejską, ustalając jednocześnie formy i zasady trwałej ochrony ich walorów i zasobów.

Obszary prawnie chronione zajmują 22,8% powierzchni województwa. Od 2000 roku powierzchnia o szczególnych obszarach przyrodniczych wzrosła nieznacznie (o 0,1%), natomiast znacząco wzrosła powierzchnia lasów ochronnych i wynosi 22,1% powierzchni lasów.

W ramach realizacji „Krajowej strategii ochrony i racjonalnego użytkowania różnorodności biologicznej” opracowane zostały programy i podjęte działania w celu ochrony i zachowania ginących gatunków fauny i flory oraz ochrony ekosystemów bagiennych w Sobiborskim Parku Krajobrazowym.

Demografia

Procesy demograficzne mają istotny wpływ na gospodarkę i zjawiska społeczne. Region lubelski zamieszkiwało w 2003 roku 2 191 tys. osób tj. 5,7% ogólnej liczby ludności kraju. Region należy do słabo zaludnionych, średni wskaźnik zaludnienia dla województwa wynosił w 2003 roku – 87,2 osoby/km² (Polska – 122,1 osoby/km²). Ludność miast województwa liczyła 1 021 tys. osób, udział ludności miejskiej w ogólnej liczbie ludności kształtuje się na poziomie 46,6% i jest niższy o 15% od wartości tego wskaźnika dla kraju (61,6%). Wg opracowanej ekspertyzy przez GUS w Lublinie przewiduje się, że do 2020 roku liczba ludności województwa będzie się zmniejszać. Zmniejszanie liczby ludności będzie przebiegać ze zmiennym natężeniem. W okresie 2005-2010 średnioroczny ubytek wyniesie około 6,0 tys. osób, w 2010-2015 5,5 tys., a w 2015-2020 – 6 tys. osób. Tempo spadku liczby ludności osiągnie w całym okresie średniorocznie 0,28%. W przekroju podregionów NUTS 3 zwiększenie liczby ludności nastąpi tylko w podregionie lubelskim, w powiatach lubelskim i łączyńskim. W pozostałych podregionach będzie następował ubytek ludności i przybierze wartości od 1,3 tys do 6,6 tys. osób. Największy ubytek nastąpi w podregionie chełmsko-zamojskim w powiatach: tomaszowskim o 5,4 tys. osób i hrubieszowskim o 6,6 tys. osób. Natomiast w powiatach krańickim, puławskim i opolskim (podregion lubelski) nastąpi ubytek liczby ludności średnio o ok. 4,5 tys. osób.

Od 1999 roku obserwuje się również znaczący spadek urodzeń o 9,2% przy czym na obszarach wiejskich w tym okresie spadek wynosił 11,2%. Wg prognozy spadek liczby urodzeń będzie dotyczył w szczególności urodzeń w miastach.

Większa jest także liczba zgonów niemowląt. Wskaźnik liczby zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych wyniósł w województwie 7,7‰ (w kraju – 7,03‰). Prognozuje się, że do 2020 roku liczba zgonów będzie oscylować w granicach 22,4 – 22,6 tys. osób.

Obserwuje się również spadek liczby zawieranych małżeństw o około 8,7% w porównaniu do 1999 roku. Współczynnik obrazujący liczbę nowo zawartych związków małżeńskich był wyższy niż w kraju i wynosił 6,6/1000 osób (kraj 6,2/1000 osób).

Obok małżeństw decydujący wpływ na rozrodność mają rozwody. Współczynnik rozwodów w latach 1999-2003 utrzymał się na tym samym poziomie i wynosił 0,8 (w kraju w tym okresie wykazywał tendencję spadkową z 2,1 do 1,3). Zmniejsza się wskaźnik płodności kobiet, który z wartości 41,3 w 1999 roku zmalał do 38,2 w 2003 roku.

Województwo lubelskie należy do obszarów o największej migracji w kraju, gdzie notuje się stały odpływ ludności z terenów wiejskich. Spowodowane jest to głównie niską dochodowością rolnictwa, niedostatecznym stanem wyposażenia w infrastrukturę społeczną i techniczną obszarów wiejskich, słabą dostępnością komunikacyjną oraz niskim poziomem urbanizacji. Szacunek przyszłych migracji wewnętrznych został sporządzony w oparciu o prognozę międzywojewódzkiego ruchu wędrownego ludności dla kraju, który zakłada 0,04% napływu i 0,07% odpływu ogólnokrajowego.

W strukturze wieku uwidacznia się wzrost udziału grup w wieku produkcyjnym 60,7% (kraj – 62,9%) i nieprodukcyjnym 39,3% (37,1%). Odsetek ludności regionu w wieku przedprodukcyjnym wynosił 22,9% był wyższy o 1% niż w kraju, w podregionie białskopodlaskim stanowił 25,0%, chełmsko-zamojskim 23,4% i lubelskim – 22,2%. Nastąpił wzrost liczby ludności w wieku produkcyjnym w podregionach: białskopodlaskim wynosił 58,8%, chełmsko-zamojskim – 59,4%, zaś w lubelskim – 61,9%. Sukcesywnie wzrastająca

liczba ludności w wieku produkcyjnym spowodowała spadek współczynnika ekonomicznego. Jest to zjawisko bardzo niekorzystne, bo na przestrzeni kilku lat nastąpi dość gwałtowny wzrost tego wskaźnika i obciążenie ekonomiczne będzie wykazywać tendencję wzrostową. Przewidywany malejący udział ludności w wieku przedprodukcyjnym i wzrost udziału ludności w wieku poprodukcyjnym (o około 40%) będą miały silny wpływ na wzrost zapotrzebowania na usługi medyczne i paramedyczne, zabezpieczenia społecznego a także sektor edukacji i rynek pracy.

Ochrona zdrowia

W zakresie ochrony zdrowia dotychczasowa sieć obiektów lecznictwa w województwie jest prawidłowo rozmieszczona, zabezpiecza potrzeby mieszkańców regionu dotyczące stacjonarnej, podstawowej i specjalistycznej opieki medycznej. Wskaźniki opisujące zarówno tzw. infrastrukturę jak i obciążenie służb medycznych są w województwie lubelskim zbliżone do średnich w kraju.

Warto podkreślić, że największym problemem służby zdrowia jest nie liczba łóżek w szpitalach, ale jakość świadczonych usług. Dlatego też niezbędne jest wsparcie służby zdrowia skierowane na podniesienie jakości usług, doposażenia w sprzęt medyczny służby zdrowia nie zaś zwiększanie tego sektora. Trzeba również zwrócić uwagę na zmniejszanie się liczby miejsc w zakładach opiekuńczo-leczniczych oraz pielęgnacyjno-opiekuńczych. Nie jest to proces korzystny, z uwagi na zwiększającą się liczbę osób w wieku starszym, wymagającym przede wszystkim opieki tego typu, nie zawsze stacjonarnego leczenia szpitalnego.

W przyszłości, sytuacja służby zdrowia pogorszy się znacznie – dotyczy to w szczególności ludności miejskiej. Zmiany liczebności najstarszych roczników wiekowych wpływają w sposób bezpośredni na sferę zabezpieczenia społecznego – wystąpi bardzo wyraźny wzrost liczby emerytów połączony z wydłużeniem się przeciętnego dalszego trwania życia. W latach 1991-2002 przeciętne dalsze trwanie życia noworodka wzrosło o prawie 4 lata. Przewiduje się, że do roku 2020 przeciętne dalsze trwanie życia wzrośnie o 3,5-4 lata. Liczba ludności w podeszłym wieku (80 lat i więcej) wzrośnie z 57,7tys. obecnie do 89,9tys., połowa ludzi w tym wieku wymaga całodobowej opieki. Ludzie w wieku podeszłym będą stanowić 4,0 – 4,9% ogółu ludności w 2020 roku niemal we wszystkich powiatach.

W latach objętych prognozą można spodziewać się rozwoju niepublicznego sektora usług medycznych, którego udział w rynku świadczeń tego typu zwiększa się systematycznie od kilku lat. Coraz więcej usług będzie finansowanych ze środków własnych pacjentów, natomiast świadczenia opłacane ze środków publicznych będą malały. W ciągu najbliższych 15 lat udział świadczeń opłacanych przez pacjenta może przekroczyć poziom 10% wszystkich świadczeń medycznych i zbliżyć się do 20%.

Ogólna liczba szpitali i placówek stacjonarnej opieki zdrowotnej prawdopodobnie pozostanie na tym samym poziomie, przy czym zwiększy się liczba zakładów pielęgnacyjno-opiekuńczych i opiekuńczo-leczniczych świadczących usługi osobom nie wymagającym hospitalizacji. Nowe ośrodki tego typu prowadzone będą przez fundusze ubezpieczeniowe, podmioty społeczne oraz prywatne specjalizujące się w tym zakresie. Spodziewać się można dalszego rozwoju lecznictwa uzdrowiskowego, któremu sprzyjają naturalne warunki środowiska przyrodniczego Lubelszczyzny.

Kultura fizyczna

Na terenie województwa w 2002 roku istniało 260 klubów sportowych (bez uczniowskich klubów sportowych i parafialnych klubów sportowych). W stosunku do roku

2000 nastąpił wzrost o 6 klubów (o 2,36%), w kraju również nastąpiła tendencja zwyżkowa o 6,3% (2000 rok – 4079; 2002 rok – 4336 klubów). W latach 1999 – 2002 w regionie zmniejszyła się ilość sekcji (o 9,9%), członków (o 8,9%) i ćwiczących w klubach (o 5,33%). W kraju obserwuje się spadek ilości sekcji o 1,95% i członków o 0,92%, nastąpił zaś wzrost liczby osób ćwiczących o 1,47%.

Spadek liczby odnotowuje się również w odniesieniu do kadry szkoleniowej, w tym trenerów i instruktorów, nastąpił zaś wzrost liczby innych osób prowadzących zajęcia sportowe. Wśród kadry trenerskiej należy odnotować fakt, że mimo zmniejszenia się liczby trenerów zwiększyła się w regionie liczba trenerów z klasą M (mistrzowską), w kraju zaś nastąpił spadek. Obserwuje się także spadek liczby sędziów sportowych z klasą międzynarodową o 19,6%, w kraju wzrost o 3,28%.

Na obszarze województwa bardzo słabo rozwinięta jest infrastruktura sportowa. Istnieje tylko 77 stadionów (oprócz przyszkolnych), z czego 64 obiekty posiadają do 3000 miejsc, 5 stadionów od 3000 do 1000 oraz 2 obiekty od 10 000 do 30 000 miejsc. Niewystarczająca jest także w stosunku do istniejących potrzeb, ilość pływalni i kortów tenisowych. Mimo podejmowanych przez samorządy terytorialne w ostatnich latach działań, mających na celu poprawę infrastruktury sportowej m.in. poprzez budowę i modernizację otwartych obiektów sportowych (w tym pływalni) przedsięwzięcia te nie wpłynęły znacząco na zwiększenie obiektów sportowych.

Omówiona powyżej sytuacja kultury fizycznej świadczy o tym, że na przestrzeni ostatnich lat słabnie zainteresowanie uprawianiem sportu. Niewątpliwie duży, niekorzystny wpływ na te zjawiska ma niedostateczna infrastruktura sportowa oraz brak środków finansowych na jej rozwój.

W nowoczesnych społeczeństwach sport jest jedną z ważnych wartości kulturowych wpływających na zdrowie, rozwój człowieka, jakość życia i stanowi istotny bodziec rozwoju wielu gałęzi gospodarki, tworząc szeroki rynek pracy.

Sport, jako czynnik kształtowania zdrowia i osobowości, rozwijania nawyków i prozdrowotnych postaw, wartościowej formy spędzania wolnego czasu winien od najmłodszych lat stać się ważnym elementem uświadamiania w procesie edukacji i wychowania oraz winien stać się dobrem powszechnym, dostępnym w różnych formach. Dlatego też bardzo istotnym kierunkiem kształtowania podstaw nowoczesnego społeczeństwa jest poprawa kondycji fizycznej, poprzez zwiększenie dostępu do usług sportu, a tym samym rozwój infrastruktury sportu i kultury fizycznej. Niezbędna jest aktywna promocja i upowszechnianie kultury fizycznej, sportu, rekreacji i aktywnego wypoczynku.

Edukacja

Wychowanie przedszkolne.

Bardzo ważne funkcje przygotowania dzieci do udziału w kształceniu na poziomie podstawowym pełnią przedszkola. Zapewniają one podstawy rozwoju indywidualnego i społecznego, socjalizują w ramach szerszego środowiska pozarodzinnego, a w przypadku rodzin uboższych i dysfunkcyjnych zapewniają dziecku właściwą opiekę i wyżywienie wyrównując tym samym zróżnicowania społeczne dzieci.

Wychowanie przedszkolne realizowane jest w dwóch typach jednostek organizacyjnych: w przedszkolach i w oddziałach przedszkolnych przy szkołach podstawowych. Placówki przedszkolne obejmują wychowaniem dzieci w wieku od 3 do 6 lat, szkoły tylko dzieci 6-letnie, tworząc tzw. klasy „0”.

W roku szkolnym 2003/2004 w województwie lubelskim funkcjonowało 1088 placówek wychowania przedszkolnego (6,4% wszystkich placówek wychowania przedszkolnego w kraju), w tym 336 przedszkoli (4,3% w kraju). Większość tych placówek zlokalizowana była na obszarach wiejskich (75,7%), ale to placówki w miastach oferowały zdecydowanie więcej miejsc dla dzieci (79,4% ogółu miejsc). Do 2223 oddziałów, w tym 1359 przedszkolnych – uczęszczało 44971 dzieci (5,4% ogółu dzieci uczęszczających do placówek wychowania przedszkolnego w kraju).

W ostatnich czterech latach systematycznie zmniejszała się liczba przedszkoli. W roku szkolnym 1999/2000 w województwie lubelskim funkcjonowały 1453 placówki wychowania przedszkolnego. Nastąpił ich spadek w stosunku do roku szkolnego 2003/2004 o 25,1% (w kraju o 9,9%). Wraz z malejącą liczbą placówek przedszkolnych malała też liczba dzieci do nich uczęszczających (9,9% w województwie lubelskim; 9,4% w kraju).

Spadek liczby dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w analizowanym okresie wynikał zarówno z sytuacji demograficznej, jak i ze wzrostu opłat za przedszkola, władze samorządowe bowiem nałożyły na rodziców obowiązkowe opłaty tzw. „czesne”, jak również ze spadku zapotrzebowania na opiekę nad dziećmi w związku z bezrobociem rodziców.

Szkolnictwo podstawowe.

Podobnie jak ma to miejsce w skali całego kraju, struktura wiekowa ludności województwa lubelskiego w ostatnich latach wyraźnie się zmieniła, wywołując przemiany w systemie edukacji. W roku szkolnym 2003/2004 liczebność dzieci szkół podstawowych w województwie lubelskim wynosiła 172791, podczas gdy w roku szkolnym 1999/2000 – 240723 (spadek o 28,2% w województwie, w kraju – spadek o 26,8%). W najbliższych latach liczba uczniów szkół podstawowych będzie nadal spadać, głównie z powodu ujemnego przyrostu naturalnego, który w roku 2003 kształtował się na poziomie -0,7 w województwie lubelskim (przyrost naturalny w skali całego kraju wyniósł -0,4).

W roku szkolnym 2003/2004 na terenie województwa funkcjonowało 1212 szkół podstawowych dla dzieci i młodzieży, z czego 159 to szkoły filialne, 13 tzw. „małe szkoły” i 30 szkół podstawowych specjalnych. W powiatach, zależnie od ich wielkości, liczba szkół wynosiła od 27 w świdnickim i parczewskim do 100 w zamojskim. Z powiatów grodzkich najwięcej szkół było w Lublinie – 57, najmniej w Białej Podlaskiej – 9.

W stosunku do roku szkolnego 1999/2000 liczba szkół podstawowych w województwie lubelskim zmniejszyła się o 198, tj. o 14,1% (w kraju spadek o 13,5%), przy czym największy spadek odnotowano w powiecie włodawskim – o 26,3%, zaś najmniejszy w powiecie biłgorajskim – o 4,8%. Powodem tak znacznego spadku jest fakt, że szkoły podstawowe są coraz mniej obciążone w związku z malejącą liczbą dzieci w wieku 7-12 lat, a ponadto skrócony został o dwa lata cykl kształcenia.

Szkolnictwo gimnazjalne.

Z początkiem roku szkolnego 1999/2000 zainicjowały działalność 3-letnie gimnazja. Na terenie województwa lubelskiego istniały ogółem 373 obiekty, w tym 32 gimnazja specjalne. Przez cztery lata ich liczba wzrosła o 64 obiekty (17,2%), natomiast 2,7-krotnie zwiększyła się liczba uczęszczających gimnazjalistów (podobnie w kraju). Największą dynamiką wzrostu liczby gimnazjów charakteryzowały się powiaty: janowski (128,6%), biłgorajski (70,6%) oraz chełmski (61,5). Łączna liczba uczniów w gimnazjach w roku szkolnym 2003/2004 wynosiła 102 273 (6,1% ogółu gimnazjalistów w kraju).

W 2003 roku przeprowadzono w 41 krajach badania PISA ([Programme for International Student Assessment](#)) prowadzone pod auspicjami Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju – OECD, poświęcone kompetencji piętnastolatków w trzech obszarach: rozumienia tekstu, myślenia matematycznego i myślenia naukowego. Wiedza i kompetencje, których autorzy badania oczekują od uczniów, określone zostały nie tyle przez programy szkolne, co przede wszystkim przez potrzeby współczesnego społeczeństwa.

Z Międzynarodowego Programu Oceny Uczniów wynika, że polscy uczniowie, jako jedni z nielicznych poprawili swoje umiejętności: w kategorii "czytanie ze zrozumieniem" zajęli 8 miejsce, w teście matematycznym - 15. Ogólny wzrost osiągnięć uczniów w Polsce jest skutkiem znacznej poprawy wyników uczniów najsłabszych w następstwie gruntownej reformy systemu edukacji z roku 1999. Wyniki badań PISA 2003 pokazują, że uczniowie i szkoły osiągają najlepsze rezultaty w środowisku charakteryzującym się wysokimi aspiracjami, wspomaganymi przez dobre relacje pomiędzy nauczycielami i uczniami.

Szkolnictwo średnie.

Kształcenie na poziomie średnim dla młodzieży w województwie lubelskim odbywa się w 743 placówkach, w tym w 166 liceach ogólnokształcących, 113 liceach profilowanych, 337 szkołach technicznych i zawodowych, 111 zasadniczych szkołach zawodowych oraz 16 szkołach artystycznych dających uprawnienia zawodowe. W stosunku do roku szkolnego 1999/2000 liczba szkół ponadpodstawowych i ponadgimnazjalnych wzrosła o 15,0%, w tym liceów ogólnokształcących o 11,4%, średnich szkół technicznych i zawodowych o 33,2%. Zmalała natomiast liczba szkół zasadniczych zawodowych o 23,9%.

Szkolnictwo wyższe i policealne.

Kształcenie policealne zapewniają w województwie lubelskim 164 szkoły z 651 oddziałami, w tym 305 dziennymi, 291 – zaocznymi i 55 – wieczorowymi. W roku szkolnym 2003/2004 ogólna liczba uczniów szkół policealnych w województwie wynosiła 16 560 osób. W stosunku do roku szkolnego 1999/2000 liczba szkół policealnych wzrosła o 50, tj. o 30,5%, a liczba uczniów o 31,8%.

Stolica województwa – Lublin – jest największym ośrodkiem akademickim we wschodniej części Polski, z ogólnej liczby studentów województwa kształcą się w Lublinie 84,4%, tj. 4,5% studiujących w kraju. W regionie funkcjonują też mniejsze ośrodki szkolnictwa wyższego: Zamość, Biała Podlaska, Chełm, Ryki, Puławy, Dęblin.

Ponadto w strukturze organizacyjnej szkół wyższych działają filie, wydziały i instytuty zamiejscowe kształcące 9028 studentów. Największymi placówkami tego typu są: Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie Filia w Białej Podlaskiej (2224 studentów), Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie Filia w Lublinie (1614 studentów), Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości w Warszawie Filia w Chełmie (1502 studentów), Katolicki Uniwersytet Lubelski Filia w Tomaszowie Lubelskim (1451 studentów), jak również młodzież może kształcić się w Akademii Rolniczej w Wydziale Zamiejscowym w Potoczku, Krasnymstawie i Opolu Lubelskim, w Zamościu w Filii Akademii Rolniczej w Lublinie, w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie Filii w Leśnej Podlaskiej czy też we Wszechnicy Świętokrzyskiej w Kielcach Filii w Lublinie. W województwie lubelskim funkcjonuje również Punkt Konsultacyjny w Lublinie Wyższego Seminarium Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Podkowie Leśnej.

Mimo faktu, że co roku lubelskie uczelnie opuszcza rzesza absolwentów, to duży ich odsetek wyjeżdża z Lubelszczyzny do innych regionów w celu poszukiwania pracy. Ze społecznego punktu widzenia niekorzystnym zjawiskiem, zaistniałym na lubelskim rynku pracy, jest dynamiczny wzrost poziomu bezrobocia absolwentów szkół wyższych, których udział w subpopulacji zarejestrowanych bezrobotnych absolwentów z 9,4% udziału w 1999 roku ukształtował się na poziomie 26,4% w 2003 roku. Najwyższy odsetek bezrobotnych absolwentów w ogólnej liczbie absolwentów odnotowano po następujących kierunkach: informatyka, archeologia, technologia żywności i żywienia człowieka, ekonomia, technika rolnicza i leśna oraz budownictwo, natomiast najmniejszy udział w populacji bezrobotnych absolwentów stanowili w 2003 roku absolwenci takich kierunków jak: teologia, farmacja i pielęgniarstwo, filologia angielska oraz rachunkowość i finanse.

W perspektywie pięciu lat należy oczekiwać zwiększonego popytu na zawody związane z rozwijającym się sektorem usług. Potrzebni będą m.in. doradcy finansowi, księgowi. Starzenie się społeczeństwa oznacza przyszłość przed osobami legitymującymi się zawodami medycznymi: lekarzami, pielęgniarkami, opiekunami nad ludźmi starymi. W dalszym ciągu będą poszukiwani informatycy, administratorzy baz danych, graficy komputerowi. Będzie rósł popyt na specjalistów w zakresie nowoczesnych operacji finansowych, elektronicznej bankowości czy handlu elektronicznego. Z kolei wejście do UE stworzyło większe możliwości przed specjalistami z dziedziny ochrony środowiska i administracji. Dla efektywniejszego poruszania się na rynku pracy poza dyplomem istotne stają się dodatkowe kwalifikacje: znajomość języków obcych, obsługa komputera czy prawo jazdy. Istotne jest też zdobycie doświadczenia.

W roku akademickim 2003/2004 liczba studiujących cudzoziemców na uczelniach w województwie lubelskim wyniosła 852 osoby (10,5% ogółu studiujących w Polsce cudzoziemców), prawie dwukrotnie więcej niż w roku akademickim 1999/2000. Najwięcej cudzoziemców studiowało na uniwersytetach (78,3%), następnie w Akademii Medycznej (19,1%).

W uczelniach województwa lubelskiego na stanowiskach naukowo-dydaktycznych zatrudnionych było 5 560 osób w roku akademickim 2003/2004., tj. 6,7% nauczycieli akademickich kraju. Wśród nich 19,5% to profesorowie, 36,7% adiunkci i 25,6% asystenci. Pozostałą grupę stanowili nauczyciele akademicy zatrudnieni na stanowiskach dydaktycznych (wykładowcy, lektorzy). W stosunku do roku akademickiego 1999/2000 liczba nauczycieli akademickich wzrosła na Lubelszczyźnie o 13,1%. W tym regionie liczba pracowników z tytułem profesora powiększyła się o 26,4%, a adiunktów o 17,1%. Natomiast o 3,2% spadła liczba asystentów.

Spośród uczelni wyższych - Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, jako jedna z 12 wyższych uczelni w kraju, jest sygnatariuszem „Karty Bolońskiej”, która określa zarówno rolę uniwersytetu jako instytucji, wokół której koncentruje się życie społeczne jak i precyzuje podstawowe zasady, które muszą stanowić podstawę działalności uniwersytetu. Sygnatariusze „Karty Bolońskiej” zobowiązali się strzec akademickich wartości tolerancji, szacunku i otwartości. Szkoły zobowiązały się też stworzyć jednolity system oceniania i promowania, co ma ułatwić zatrudnienie absolwentów za granicą oraz ich pracę naukową na innych uczelniach. Mają też wypracować identyczny system kształcenia w oparciu o studia licencjackie i magisterskie. Przewiduje się, że efektem tych działań będzie wspólny obszar szkolnictwa wyższego, niezależny od podziałów politycznych, kulturowych i językowych.

Struktura wykształcenia ludności i kształcenie ustawiczne.

W województwie lubelskim w 2002 roku wśród ludności w wieku 15 lat i więcej (1 779 912 mieszkańców) osoby z wykształceniem średnim i policealnym stanowiły 32,2% (w kraju – 32,6%). Odsetek ten był znacznie wyższy dla mężczyzn i kobiet zamieszkałych w mieście (42,7%) niż dla mieszkańców wsi (22,7%) – w kraju: 38,6% ludności miejskiej i 22,4% ludności wiejskiej. Osoby legitymujące się wykształceniem wyższym stanowiły tylko 9,7% ogółu ludności w wieku 15 lat i więcej, przy czym duża różnica wystąpiła pomiędzy ludnością na wsi i w mieście na korzyść tej drugiej – ponad czterokrotnie razy mniej (na wsi - 4,0% a w mieście – 16,1%). Z analizy poziomu wykształcenia wynika, że osoby zamieszkałe w mieście są lepiej wykształcone niż osoby zamieszkałe na wsi.

Warunkiem realizacji idei budowania społeczeństwa opartego na wiedzy jest nadanie jej w Polsce odpowiedniej rangi, powszechnie rekomendowanej w ostatnich latach, koncepcji uczenia się przez całe życie (OECD – Paryż 1996), która obejmuje rozwój indywidualny i rozwój cech społecznych we wszystkich formach – w systemie formalnym i nieformalnym, tj. w szkołach i placówkach kształcenia zawodowego, uczelniach i placówkach kształcenia dorosłych oraz w ramach kształcenia incydentalnego – w domu, w pracy i w społeczności.

Kształcenie ustawiczne odgrywa istotną rolę w procesach zmian zachodzących na rynku pracy. Wysoki poziom bezrobocia, który wynika zarówno z procesów demograficznych jak również ze struktury wykształcenia i kwalifikacji zawodowych populacji często nie przystosowanej do szybko zmieniających się warunków na rynku pracy – nakłada konieczność podnoszenia poziomu wykształcenia oraz wybrania takich zawodów i kwalifikacji, które spełnią wymagania rynku pracy.

Według badania modułowego „Kształcenie ustawiczne”, przeprowadzonego w 2003 roku, największą grupę osób doksztalających się (uczestniczących w systemie edukacji pozaszkolnej), stanowiły osoby w wieku 24-34 lata – 29,7%, natomiast najliczniejszą zbiorowością biorącą udział w samokształceniu były osoby w wieku 15-24 lata – 35,7%. Zdecydowanie większy udział osób w edukacji szkolnej, pozaszkolnej i w kształceniu nieformalnym zanotowano w miastach niż na wsi; – w edukacji szkolnej o 3,5pkt, w edukacji pozaszkolnej o 5,0pkt a w kształceniu nieformalnym o 11,0pkt.

Poziom wykształcenia w sposób istotny wpływa w dużym stopniu na możliwości rozwojowe miejscowości i regionów. Nauka jest mocnym atutem regionu. Pod względem potencjału intelektualnego województwo lubelskie plasuje się na 4-5 miejscu w kraju. W stosunku do roku akademickiego 1999/2000 nastąpił wzrost o 13,1% liczby nauczycieli akademickich, w tym zwiększyła się bardzo istotnie, bo o 26,4% liczba pracowników z tytułem profesora i o 17,1% liczba adiunktów. Występujące pozytywne trendy w sferze edukacji i kształcenia przejawiające się trzykrotnym wzrostem liczby studentów, nie mają odniesienia do potrzeb rynku pracy. Prognozowany spadek ludności do 2020 roku będzie skutkować tym, że w niezbyt odległej przyszłości w sferze edukacji wystąpi niewystarczająca liczba uczniów w stosunku do istniejącej infrastruktury technicznej. W latach 2004-2020 nastąpi 34% spadek liczby dzieci w wieku 0-6 lat, 35% spadek w wieku 7-12 lat i 47% w przedziale 13-18 lat. Oznacza to bardzo konkretne konsekwencje dla sytuacji na rynku pracy zawodów pedagogicznych oraz wyzwania dla polityki edukacyjnej związane z wykorzystaniem potencjału edukacyjnego, podniesieniem jakości edukacji, redukcji sieci szkół. Stwarza też szanse na wzrost poziomu wykształcenia społeczeństwa, szczególnie w grupie osób uzyskujących wykształcenie wyższe, daje również podstawy dla rozwoju edukacji ustawicznej. By gospodarka regionu była gospodarką opartą na wiedzy, niezbędne jest systematyczne prowadzenie szerokiego wachlarza szkoleń, studiów podyplomowych i doktoranckich mających na celu nie tylko wzrost potencjału ludzkiego, ale także

dostosowania kształcenia dla potrzeb rynku. Bez doskonalenia systemu edukacji i kształcenia nie da się wprowadzić do przedsiębiorstw zasad funkcjonowania gospodarki opartej na wiedzy. W istniejącym modelu edukacji szczególnie brakuje połączenia szkolnego i pozaszkolnego systemu zdobywania kwalifikacji z systemem wstępnego i ustawicznego kształcenia. Rozwój zasobów ludzkich będzie zależeć od zmiany sposobu kształcenia i doksztalcania nauczycieli, stworzenia warunków do edukacji permanentnej dostępności do różnych form kształcenia i doksztalcania, wzmocnienia wychowawczej, profilaktycznej i opiekuńczej funkcji szkoły czy realizacji programów wyrównywania szans.

Wprowadzenie zmian systemowych, dostosowujących kształcenie realizowane przez szkoły wyższe będzie polegać na tworzeniu możliwości dostępu do edukacji w każdym wieku, szczególnie przez tzw. e-Edukację. W gospodarce globalnej edukacja informatyczna, szkolna i uniwersytecka oraz ustawiczna, stać się powinna ważniejszym elementem przygotowania zawodowego do efektywnego funkcjonowania na rynku pracy. Tworzenie nowoczesnego i efektywnego systemu edukacji ustawicznej jest warunkiem nie tylko dostosowania siły roboczej do potrzeb rynku pracy, ale i zniwelowania luki cywilizacyjnej.

Istotne dla całego procesu kształcenia i doskonalenia, szczególnie w formach pozaszkolnych, jest zarządzanie jakością. Wymaga to przygotowania kadry wykładowców, promocji nowoczesnych metod nauczania osób dorosłych. Celowym wydaje się także stworzenie bazy programów przygotowanych w oparciu o koncepcję modułów umiejętności zawodowych. Dałoby to możliwość przygotowania oferty edukacyjnej odpowiadającej zróżnicowanym potrzebom osób chcącym uzupełnić, pozyskać bądź doskonalic umiejętności zawodowe.

Rynek pracy

Województwo lubelskie zaliczane jest do najbiedniejszych regionów Unii Europejskiej. Należy do regionów peryferyjnych podlegających oddziaływaniu dużych ośrodków regionalnych zwłaszcza Warszawy, które wchłaniają wysokokwalifikowane siły robocze składające się głównie z ludzi młodych. Obserwowane są również masowe wyjazdy poza granice kraju w poszukiwaniu pracy. Na regionalnym rynku pracy występują niekorzystne zjawiska dla rozwoju społeczno gospodarczego. Rynek pracy charakteryzuje duża nadwyżka popytu na pracę nad jej podażą, która jest wyższa niż w kraju mimo niższej oficjalnej stopy bezrobocia, co wskazuje na wysoki poziom bezrobocia ukrytego. W gospodarce regionu znaczącą rolę odgrywa sektor rolniczy, który kompensuje nadmiar siły roboczej na wsi. Obserwuje się coraz bardziej dynamiczny rozwój sektora usług, gdzie miejsca pracy tworzone w ramach tego sektora stanowią dobre perspektywy poprawy ogólnej podaży pracy. Rynek pracy jest stosunkowo słabo przygotowany do wyzwań związanych z globalizacją gospodarki i rozwojem nowoczesnych gałęzi opartych na wiedzy, co przejawia się w braku elastyczności zatrudnienia oraz dominacji tradycyjnych form świadczenia pracy.

Bezrobocie

Liczba bezrobotnych na koniec 2003r. osiągnęła poziom 174 529 osób i w porównaniu do 1999 roku wzrosła o 17,8%.

Bezrobotni zarejestrowani w urzędach pracy na koniec 2004r. w województwie stanowili 17,8% w liczbie ludności aktywnej zawodowo (I stopa bezrobocia) a zatem wojewódzki wskaźnik natężenia bezrobocia był niższy o 1,3pkt procentowego od wskaźnika krajowego (19,1%).

O słabości pozarolniczego rynku pracy w województwie lubelskim świadczy wskaźnik stopy bezrobocia II, który znacznie przekracza poziom krajowy (w 2004 roku – o 7,4pkt. procentowego, a w okresie 1999-2004 – o 8,5pkt. procentowego). W 2004 roku wskaźnik stopy bezrobocia II wyniósł 36,2%, co świadczy, że co trzeci mieszkaniec województwa czynny zawodowo i poszukujący pracy był jej pozbawiony.

Wielkość bezrobocia na obszarze województwa jest zróżnicowana. Świadczy to o stosunkowo wysokim stopniu różnicowania się regionalnego rynku pracy oraz o braku przepływów zasobów pracy między lokalnymi rynkami. Oznacza to również niską mobilność przestrzenną osób bezrobotnych.

Najwyższa stopa bezrobocia w 2004 roku miała miejsce w Chełmie (25,1%), powiecie opolskim (23,3%), włodawskim (23,2%), chełmskim (22,4%), świdnickim (21,1%) oraz w Białej Podlaskiej (20,6%).

Dynamika i struktura bezrobocia

Od 1999 roku liczba bezrobotnych zarejestrowanych w urzędach pracy wzrosła o 16,7tys. osób, a stopa bezrobocia rejestrowanego o 0,5% (kraj – o 6,1%). W większości powiatów regionu liczba bezrobotnych wzrastała. Najbardziej widoczny jest wzrost w Lublinie (o 3,9tys.), Chełmie (o 1,6tys.), powiecie chełmskim (o 1,5tys.) i lukowskim (o 1,5tys.). W powiatach tomaszowskim, radzyńskim i biłgorajskim odnotowano spadek liczby bezrobotnych. We wszystkich powiatach zwiększyła się stopa bezrobocia, gdzie największy wzrost zaobserwowano w Chełmie (o 9,0%) oraz w powiatach chełmskim (o 8,4%) i świdnickim (o 7,3%), natomiast najniższy wzrost miał miejsce w Lublinie i powiecie biłgorajskim (o 3,4%). Na wzrost liczby bezrobotnych oraz stopy bezrobocia wpłynęła przede wszystkim likwidacja zakładów pracy w większych miastach regionu.

Szczególnie w trudnej sytuacji na rynku pracy znajdują się osoby długotrwale bezrobotne. Liczba długotrwale bezrobotnych w województwie lubelskim sukcesywnie wzrasta. Na koniec 1999r. bez pracy powyżej 12 m-cy pozostawało 42,4% bezrobotnych w tym 63% stanowiły kobiety. Natomiast w 2003 roku - 55,2% bezrobotnych oczekiwało ponad rok na zatrudnienie w tym 53,4% stanowiły kobiety (kraj odpowiednio: 52,5% i 57,2%).

Długotrwale bezrobocie dotyczy przede wszystkim osób z niskimi kwalifikacjami zawodowymi, a w szczególności kobiet i osób zamieszkujących na wsi.

Wśród bezrobotnych dominują osoby zamieszkałe na wsi – 58,1%. Najwyższy odsetek bezrobotnych zamieszkałych na wsi odnotowano w podregionie chełmsko-zamojskim – 61,2%, a najniższy w podregionie lubelskim – 48,3%. Natomiast w podregionie białskopodlaskim 55,8% bezrobotnych zamieszkuje na obszarach wiejskich. Obok bezrobocia rejestrowanego, specyficzne dla obszarów wiejskich regionu jest bezrobocie ukryte nieujawniane w statystykach.

Od początku lat 90-tych bezrobocie w województwie lubelskim, tak jak w całym kraju charakteryzowała stała liczebna nadreprezentacja kobiet nad mężczyznami. W 1999 roku odsetek bezrobotnych kobiet wynosił 51,8%. Jednak na koniec 2003 roku odsetek bezrobocia wśród kobiet zmniejszył się i stanowiły one 48,6% bezrobotnych w województwie. Na koniec 2003 roku odnotowano ponowny wzrost liczby bezrobotnych kobiet do 49%.

Struktura bezrobotnych wg wieku i wykształcenia

Wśród ogółu bezrobotnych stałą liczebną przewagę mają mieszkańcy wsi nad mieszkańcami miast (56,3% w 2002 r i 58,1% w 2003 roku). Na przestrzeni ostatnich 5 lat wśród bezrobotnych dominującą grupę wiekową stanowiła młodzież w wieku 18-24 lat. Jednak w 2003 roku dotyczyło to nieco starszego przedziału wiekowego, a mianowicie osób od 25 do 34 roku życia (31,2%), przy czym wśród mężczyzn wciąż dominują ci, których wiek nie przekroczył 24 lat (29,5%). Ponad połowa (61%) zarejestrowanych bezrobotnych nie przekroczyła 34 roku życia, a zdecydowana większość, bo 75% bezrobotnych jest w tzw. wieku mobilnym, tj. do 44 lat. Oznacza to, że większość zarejestrowanych bezrobotnych w regionie jest w wieku najwyższej aktywności zawodowej, wśród której dominuje młodzież.

Stosunkowo najwięcej bezrobotnych w wieku do 24 lat zarejestrowanych jest w powiatach: krańickim, radzyńskim, krasnostawskim, puławskim, janowskim i lukowskim – udział tej grupy wiekowej przekracza jedną trzecią w ogólnej liczbie osób bezrobotnych relatywnie „najstarsze” pod względem wieku zarejestrowanych bezrobotnych są powiaty grodzkie.

Niezmiennie najliczniejszą grupę wśród bezrobotnych i to zarówno w kraju jak i w województwie stanowią bezrobotni w wykształceniu zasadniczym zawodowym (33,4%) oraz gimnazjalnym i niższym (27,3%), przy czym wśród mężczyzn przeważa wykształcenie zasadnicze zawodowe, a u kobiet – policealne i średnie zawodowe. Oznacza to, że ponad połowa (60,7%) populacji bezrobotnych to osoby, które nie posiadają wykształcenia średniego. Spośród zarejestrowanych bezrobotnych najmniejszą grupę stanowiły osoby z wykształceniem wyższym (6,5%).

Zdecydowanie wyższym poziomem wykształcenia legitymują się kobiety niż mężczyźni. Następuje systematyczny wzrost liczby bezrobotnych z wykształceniem wyższym. Wynika to ze wzrostu liczby osób z wyższym wykształceniem i ich udziału w ogólnej liczbie ludności oraz ze specyfiki nowoczesnej gospodarki, w której upowszechniają się elastyczne i czasowe formy zatrudnienia.

Struktura wykształcenia bezrobotnych w regionie i w kraju wskazuje na wyższy na Lubelszczyźnie, niż w kraju, odsetek bezrobotnych z wykształceniem wyższym, średnim technicznym, policealnym i średnim ogólnokształcącym. Bezrobotni w regionie są nieco lepiej wykształceni niż przeciętnie w kraju. Świadczy to z jednej strony o słabości regionalnego rynku pracy, może to być konsekwencją niedostosowania profilu kształcenia i specjalności wykształcenia do potrzeb rynku pracy. Zjawisko niewykorzystania dobrze wykształconych zasobów pracy może wskazywać na takie bariery jak: niska mobilność przestrzenna, brak skłonności do przekwalifikowania i doskonalenia zawodowego, słabe umiejętności wykorzystania własnego wykształcenia. Niezbędne jest podejmowanie działań zmierzających do zwiększenia dostępu do uzyskania wyższego wykształcenia wśród ludności zamieszkałej w obszarach o słabych wskaźnikach wykształcenia bezrobotnych tj. lukowskim, chełmskim, bialskim, hrubieszowskim, parczewskim i radzyńskim.

Bezrobocie osób niepełnosprawnych

Wg NSP w 2002r. w województwie lubelskim zamieszkiwało 407,8tys. osób niepełnosprawnych, w tym 188,7tys. mężczyzn i 219,2tys. kobiet. Większość niepełnosprawnych to ludzie bierni zawodowo, ale są wśród nich również osoby, u których niepełnosprawność nie wyklucza całkowicie zdolności do wykonywania pracy. Osoby niepełnosprawne mają szczególne trudności w uzyskaniu pracy. W 2003 roku zarejestrowanych było 4461 osób niepełnosprawnych, przy czym 2707 z nich przysługiwał

status osoby bezrobotnej. Różnego rodzaju dysfunkcje (fizyczne, intelektualne) pogłębione są faktem długotrwałego pozostawania bez pracy. Czynniki, które osobom niepełnosprawnym mogą ułatwić znalezienie pracy mogą być: refundacje kosztów utworzenia stanowiska pracy dla pracodawców, realnie odczuwalne ulgi podatkowe z tego tytułu oraz stałe obniżanie kosztów pracy dla tych osób w formie zwolnień ze składek na ubezpieczenia społeczne.

Oferty pracy

Oferty pracy jakimi dysponują urzędy pracy wskazują w większości na ich sezonowy charakter. W latach 2000 – 2001 miał miejsce wyraźny spadek liczby ofert pracy zgłoszonych przez pracodawców. Od 2002 roku sytuacja w tym zakresie ulega systematycznej poprawie, o czym świadczy wzrost liczby ofert pracy zgłaszanych przez pracodawców. W stosunku do 2002 roku odnotowano wzrost liczby ofert pracy o 31,3%. Tendencja ta związana była z przyrostem ofert zatrudnienia subsydiowanego i w szczególności skierowanego do absolwentów (w ramach Programu „Pierwsza Praca”). Oferty pracy zgłoszone do urzędów pracy w województwie lubelskim wskazują, że nie pokrywają one zapotrzebowania z napływu do bezrobocia.

Liczba ofert pracy w 2003 roku wzrosła o 8859, tj. o 23,8% w stosunku do roku poprzedniego. Na 1000 bezrobotnych przypadało 213 ofert pracy (w 2002 roku – 158/1000 bezrobotnych). Obserwuje się tendencję spadkową w odniesieniu do liczby ofert pracy dla osób niepełnosprawnych (1012 w 2003 roku) o 234 ofert mniej w porównaniu do 2002 roku (1246). W kraju zaznaczyła się tendencja wzrostowa. Na 1000 osób niepełnosprawnych bezrobotnych przypadało 226 ofert pracy. Zdecydowana większość ofert pochodzi z sektora prywatnego, 75% wszystkich ofert.

Aktywne formy przeciwdziałania bezrobociu

Do aktywnych form przeciwdziałania bezrobociu prowadzonych przez urzędy pracy należą: roboty publiczne, prace interwencyjne, umowy absolwenckie dotowane z Funduszu Pracy, szkolenia, staże absolwenckie, pożyczki, doradztwo zawodowe (w tym zajęcia w klubach pracy).

Od 1999 – 2002 roku ilość ofert kierowanych do prac interwencyjnych wykazywała tendencję spadkową, zaś od 2003 roku obserwuje się bardzo wyraźny wzrost ofert. Na przestrzeni 5 lat widoczny był sukcesywny spadek odpływu z bezrobocia w wyniku podejmowania pracy w ramach robót publicznych.

Te dwie formy subwencjonowanego zatrudnienia przynoszą wymierne korzyści (przy stosunkowo niskich kosztach pracy), czego efektem jest ograniczanie bezrobocia długotrwałego, powstawanie nowych miejsc pracy, a przede wszystkim wywierają one pozytywny wpływ na psychikę osób długotrwanie pozostających bez pracy.

Aktywną formą pomocy są również udzielane ze środków Funduszu Pracy pożyczki na samozatrudnianie w wyniku podejmowania działalności gospodarczej. Jedną z form aktywizacji zawodowej jest samozatrudnienie poprzez podjęcie własnej działalności gospodarczej. Wśród przedsiębiorców 94,1 % to osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, 3,9% stanowią spółki cywilne prowadzące działalność gospodarczą, 1,3% - wolne zawody. W układzie wg branż dominowały osoby prowadzące działalność w zakresie handlu hurtowego i detalicznego oraz napraw pojazdów mechanicznych (35%), a także obsługi nieruchomości (15,6%).

W celu zwiększenia atrakcyjności tej formy przedsiębiorczości nie wystarczą programy skierowane na zachęcanie do samozatrudnienia (preferencyjne kredyty, szkolenia,

kampanie informacyjne). Konieczne są zmiany legislacyjne – obniżenie podatków i uproszczenie formalności związanych z rozpoczynaniem i prowadzeniem działalności gospodarczej. Korzystnym zjawiskiem dla regionalnej gospodarki jak i przedsiębiorców byłoby ewoluowanie samozatrudnienia w kierunku outsourcingu.

Inną formą aktywnej pomocy są szkolenia i przekwalifikowania. Organizowane szkolenia dla bezrobotnych stanowią bardzo ważny instrument oddziaływania na rynek pracy.

Oferta szkoleniowa urzędów pracy skierowana jest w przeważającej mierze do osób bezrobotnych słabiej wykształconych, nie posiadających zawodu oraz do osób, które nie mogą sprostać rosnącym wymaganiom rynku pracy. Kursy dla bezrobotnych są swoistą formą zawodowej edukacji ustawicznej, która jest jednym z priorytetów Unii Europejskiej do zwiększania zatrudnienia. Należy stwierdzić, że aktywne formy pomocy osobom bezrobotnym obejmują znikomą część osób pozostających bez pracy.

Pasywne formy ograniczenia bezrobocia

Do tej formy ograniczania bezrobocia należą zasiłki dla bezrobotnych i zasiłki przedemerytalne. W województwie lubelskim Fundusz Pracy na ograniczanie bezrobocia w 2003 roku przeznaczył 31,7% środków na zasiłki dla bezrobotnych i 18,7% na zasiłki przedemerytalne ogólnej sumy środków.

W 2003 roku w regionie lubelskim 9,1% stanowiły osoby uprawnione do pobierania zasiłku dla bezrobotnych, co oznacza, że ponad 90% zarejestrowanych bezrobotnych nie posiada prawa do zasiłku. Najwyższy udział bezrobotnych uprawnionych do zasiłku miał miejsce w Chełmie (17,9%), w powiatach: lubartowskim (17,8%), świdnickim (16,6%), włodawskim (14,8%) i chełmskim (12,9%). Natomiast najmniejszy udział uprawnionych do zasiłku występował w powiatach: hrubieszowskim (4,5%), janowskim (4,7%), parczewskim (5,3%), zamojskim (5,4%) oraz tomaszowskim (5,5%).

Wśród wydatków Funduszu Pracy wysoki jest udział środków na aktywne formy (w 2000 roku wynosił on 42,5%, a w 2003 roku – 49,6% ogólnej sumy środków Funduszu Pracy). Niewątpliwie ta zmiana struktury wydatków jest słuszna, jednakże wciąż duża część środków kierowana jest na pasywne formy ograniczania bezrobocia.

Ranking zawodów

Przeprowadzona wśród zarejestrowanych osób bezrobotnych analiza rankingu zawodów wykazała, że od kilku lat powtarzają się wciąż te same zawody i specjalności. Wśród zawodów nadwyżkowych dominują specjalności: technik mechanik, elektromonter, rolnik, leśnik, budownictwo i pokrewne, konserwatorzy instalacji sanitarnych. Oprócz wymienionych, do zawodów nadwyżkowych należą również specjalności: sprzedawcy, referenci (ekonomiczni, finansowi, statystyczni i pokrewni), krawcy, sprzątaczkę, kucharze, piekarnicy, cieśle i stolarze.

Natomiast do zawodów i specjalności deficytowych należą przede wszystkim: operatorzy maszyn (poligraficznych, do szycia, dziewiarskich, do przerobu zbóż, do produkcji wyrobów cukierniczych, sprzętu komputerowego), dyrektorzy generalni i prezesi, farmaceuci i pracownicy administracyjni a zwłaszcza średni personel biurowy.

Nadmienić należy, że wśród osób bezrobotnych z wykształceniem wyższym znaczną liczbę stanowią bezrobotni o kierunku administracja, a te zawody są zawodami deficytowymi. Świadczyć to może o niskiej mobilności przestrzennej w celu poszukiwania pracy. Nadwyżka powtarzających się zawodów i specjalności wskazuje m.in. na niedostosowanie kształcenia do potrzeb rynku. Otwarcie rynków krajów Unii Europejskiej będzie stwarzać szanse na zatrudnienie osób w nadwyżkowych zawodach.

Zatrudnienie i zasoby pracy

Na rynku pracy odnotowano pogorszenie wskaźników zarówno w regionie jak i w kraju. W 2003 roku wskaźnik zatrudnienia w regionie był wyższy niż w kraju i wynosił 45,8% (1999r – 49,5%), przy czym w kraju osiągnął wielkość 44,0% (1999r – 48,0%).

W stosunku do podregionów województwa lubelskiego wskaźnik ten w 2003 roku kształtował się następująco: w białkopodlaskim – 46,0%, chełmsko-zamojskim – 47,4% i lubelskim – 44,0%. W porównaniu do średniego poziomu zatrudnienia w kraju, wartość tego wskaźnika w regionie jest dość wysoka. Wynika to z wysokiego odsetka pracujących w gospodarstwach indywidualnych. W stosunku do przeciętnego zatrudnienia w Unii Europejskiej (69,4%) obserwuje się, że stopień wykorzystania zasobów pracy jest stosunkowo niski.

Struktura pracujących

W województwie lubelskim w 2003 roku pracowało 954,1tys. osób, które stanowiły 71,1% ludności województwa w wieku produkcyjnym. Liczba ta obejmuje również pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie.

W strukturze pracujących w gospodarce województwa lubelskiego od lat decydującą rolę odgrywa rolnictwo. W omawianym okresie odnotowano zmniejszenie liczby pracujących w indywidualnych gospodarstwach rolnych. Spowodowało to znaczne zmiany struktury pracujących, o czym świadczy utrata dominującej pozycji przez sektor rolniczy na rzecz sektora usługowego, przy niewielkim wzroście udziału sektora przemysłowego. Jednak struktura pracujących w województwie nadal różni się od krajowej. Udział sektora rolniczego w ogólnej liczbie pracujących w województwie w 2003 roku był wyższy o 21,1 punktu procentowego niż w kraju i wynosił ok. 38,4%, natomiast niższy w sektorach przemysłowym oraz usługowym po ok. 10pkt procentowych.

W okresie 1999 - 2003 odnotowano znaczne zmiany wielkości i struktury zatrudnienia w gospodarce narodowej. Liczba zatrudnionych zmniejszyła się o ok. 13,5% (kraj o 10,1%). Wynika to ze spadku zatrudnienia w przemyśle o 19,1% (kraj o 15,9%), budownictwie o ok. 35% (kraj – 30,1%) oraz ochronie zdrowia i opiece społecznej o 28,6% (kraj 30,6%). Wzrost zatrudnienia odnotowano głównie w obsłudze nieruchomości i firm o ok. 34,7% (kraj 20,0%), administracji publicznej i obronie narodowej – 24,4% (kraj 26,7%). Miało to m.in. związek z wprowadzonymi w 1999 roku reformami: oświaty, podziału administracyjnego i ubezpieczeń społecznych.

Dynamika rynku pracy

W regionie lubelskim w 1999 roku współczynnik przyjęć wynosił 18,5% (kraj 23,9%) a współczynnik zwolnień – 21,3% (kraj – 24,6%). W 2003 roku współczynniki wynosiły odpowiednio: przyjęć 16,2% (kraj 21,1%), zwolnień – 17,5% (kraj –21,6%).

W skali całego kraju w roku 2003 obserwuje się pojawienie tendencji stopniowego wyrównywania się współczynników przyjęć do pracy i zwolnień. Prognozy ekonomiczne wskazują, że w najbliższych latach trend ten będzie się utrzymywał. Struktura zatrudnienia, która podlegała wielu gwałtownym zmianom, najczęściej o charakterze niekorzystnym dla pracobiorców, staje się coraz bardziej stabilna. Wskazuje to na koniunkturę gospodarczą, która zaczyna przekładać się na tworzenie nowych miejsc pracy.

Według opracowanej „Prognozy i Analizy Rynku Pracy i Wydatków Socjalnych w Województwie Lubelskim” dla potrzeb Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020 – spodziewana jest poprawa koniunktury gospodarczej, wskutek ściślejszej

integracji gospodarki polskiej z rynkami Unii Europejskiej oraz odwrócenia niekorzystnych trendów dominujących dotychczas na rynku pracy, polegających na przewadze zwolnień pracowników nad ich zatrudnianiem. Ważnym czynnikiem decydującym o skali bezrobocia będzie stopniowe otwieranie się rynków pracy w poszczególnych krajach Unii Europejskiej.

W latach 2006 – 2020 spodziewany jest wyraźny spadek liczby osób bezrobotnych – w wariantcie optymistycznym do 100tys. osób, zaś w pesymistycznym do 109tys. osób. W stosunku do stanu istniejącego – bezrobocie spadnie o ponad 30%. Zakłada się, że proces spadku liczby bezrobotnych będzie analogiczny jak w kraju.

Spadnie również ogólna stopa bezrobocia rejestrowanego do 10,2%, a więc zbliży się do poziomu w innych krajach Unii Europejskiej. Można również spodziewać się spadku bezrobocia ukrytego, aczkolwiek jego rozmiary są bardzo trudne do oszacowania. Dziać się tak będzie głównie wskutek osiągania przez kolejne roczniki ludności wiejskiej, (wśród której bezrobocie ukryte jest szczególnie wysokie) wieku emerytalnego, co będzie powodować wyjście z okresu aktywności zawodowej.

W latach 2006-2020 udział kobiet w ogólnej liczbie bezrobotnych zmniejszy się, ale w niewielkim stopniu. Będzie to wynikało z jednej strony z mniejszego odsetka kobiet w wieku aktywności zawodowej wśród ogółu ludności, a z drugiej z faktu, iż o nowo tworzone miejsca pracy będą ubiegać się głównie mężczyźni. Prognozy te mogą jednak ulec modyfikacji ze względu na spodziewany rozwój sektora usługowego generującego stosunkowo dużo miejsc pracy dla kobiet. Jednocześnie pamiętać trzeba o relatywnie wyższym wykształceniu kobiet w porównaniu do mężczyzn, co w przypadku poszerzania się segmentu gospodarki opartej na wiedzy nie pozostanie bez wpływu na stopień zatrudniania kobiet. Oznaczałoby to w efekcie większy spadek udziału kobiet w ogólnej liczbie bezrobotnych.

W odniesieniu do struktury bezrobotnych pod względem wieku, to w latach 2006-2020 należy spodziewać się następujących tendencji: dalszego systematycznego zmniejszania się udziału bezrobotnych w wieku do 24 lat, zwiększania się udziału osób w wieku 25-34 lata do 2011 roku, a potem spadku tego odsetka, wzrostu odsetka bezrobotnych w wieku 35-44 lata, zmniejszania się odsetka osób w wieku 45-54 lata oraz wzrostu odsetka osób w wieku 55 i więcej lat. Struktura wiekowa bezrobotnych w województwie lubelskim zbliży się do struktury ogólnokrajowej. Zakłada się, że mogą wystąpić ewentualne modyfikacje i przede wszystkim dotyczyć będą najmłodszej i najstarszej kategorii wiekowej: odsetek bezrobotnej młodzieży może zmniejszyć się bardziej niż przewiduje prognoza ze względu na powszechne tendencje do podwyższania wykształcenia oraz masowe wyjazdy młodzieży za granicę, natomiast większy wzrost będzie obejmował najstarszą kategorię wiekową.

Prognoza demograficzna GUS przewiduje, że w latach 2006-2020 w województwie lubelskim systematycznie zwiększał się będzie udział osób zamieszkałych na wsi, w ogólnej populacji aktywnych zawodowo, w roku 2020 osiągnie wartość 54,0%. Podobnego wzrostu można spodziewać się w zakresie odsetka mieszkańców wsi w liczbie zarejestrowanych bezrobotnych, aczkolwiek przyrost ten będzie nieco wolniejszy. Dominacja sektora rolniczego w gospodarce województwa wskazuje, że jest on w stanie jeszcze przez pewien czas wchłaniać nadwyżki siły roboczej, która nie znajduje zatrudnienia w innych działach gospodarki.

Poziom i jakość życia mieszkańców

O jakości życia mieszkańców regionu decyduje wiele czynników, do których należy zaliczyć: dochody i wydatki ludności, stan zdrowia i dostęp do opieki zdrowotnej,

poziom wykształcenia i styl życia, dostęp do podstawowej infrastruktury w zakresie kultury, sportu i rekreacji, budownictwo mieszkaniowe, bezpieczeństwo publiczne i socjalne.

W 2003 roku na obszarze województwa lubelskiego funkcjonowało 38 szpitali w tym 3 niepubliczne. Specjalistyczną opiekę szpitalną o zasięgu ponadregionalnym i regionalnym realizują szpitale kliniczne w Lublinie, szpitale wojewódzkie w Białej Podlaskiej, Chełmie, Zamościu i szpitale psychiatryczne w Lublinie, Suchowoli, Radecznicy i Celejowie. Wysoki wskaźnik zachorowalności, niedoposażenie szpitali i niedostateczna profilaktyka zdrowotna ma swoje odbicie we wzroście liczby pacjentów w szpitalach, przy malejącej liczbie łóżek. W zakresie służby zdrowia dotychczasowa sieć obiektów lecznictwa w regionie jest prawidłowo rozmieszczona, zabezpiecza obecne potrzeby mieszkańców dotyczące stacjonarnej, podstawowej i specjalistycznej opieki medycznej, natomiast placówki są niedoposażone w sprzęt medyczny. Wskaźniki dotyczące zarówno infrastruktury jak i obciążenia służb medycznych są w województwie lubelskim zbliżone do średniej w kraju. Warto podkreślić, że największym problemem służby zdrowia nie jest zmniejszająca się liczba łóżek w szpitalach, ale jakość usług. Niezbędne jest zatem wsparcie służby zdrowia skierowane na podniesienie jakości wykonywanych usług i wyposażenie w sprzęt medyczny. Konieczne jest również prowadzenie stałej profilaktyki zdrowotnej, propagowanie zdrowego stylu życia i aktywnego uprawiania sportu.

Przewiduje się, że w przyszłości, sytuacja służby zdrowia ulegnie pogorszeniu, dotyczyć to będzie w szczególności ludności miejskiej. Zmiany liczebności najstarszych roczników wiekowych wpływają bezpośrednio na sferę zabezpieczenia społecznego, wystąpi wyraźny wzrost liczby emerytów. Liczba ludności w wieku 80 i więcej lat będzie wymagała całodobowej opieki. Szczególną uwagę należy poświęcić osobom ubogim. Wprawdzie zła sytuacja dochodowa nie jest równoznaczna z wykluczeniem społecznym, to jednak ubóstwo, szczególnie w połączeniu z bezrobociem oraz takimi cechami jak wielodzietność czy zamieszkiwanie na obszarach wiejskich, silnie zwiększa zagrożenie wykluczeniem. Szczególną grupą podatną na wykluczenie społeczne są rodziny byłych pracowników upadłych Państwowych Gospodarstw Rolnych.

W obliczu narastających problemów społecznych, zwiększania się liczby i rodzajów zadań pomocy społecznej oraz osób uprawnionych do korzystania z jej świadczeń, konieczne jest doskonalenie kadr instytucji pomocy społecznej we wszystkich szczeblach administracji przy uwzględnieniu nowych problemów wynikających ze zmian na rynku pracy i sytuacji ekonomicznej regionu. Niezmiernie ważne jest zwiększenie współpracy różnych instytucji działających w obszarze szeroko pojmowanej polityki społecznej oraz rozwijanie sieci instytucji zapewniających możliwość świadczenia usług zarówno zdrowotnych, opiekuńczych (tzw. pomocy społecznej) na obszarze całego regionu.

Jakość życia ludności zależy od zaspokojenia materialnych potrzeb, warunków środowiskowych oraz infrastruktury. Poziom życia mieszkańców zależy od poziomu dochodów, które w regionie są o wiele niższe niż w kraju. W strukturze dochodów ludności dominują dochody ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych, pomocy społecznej i z pracy w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie, co wskazuje na dominację rolniczo-socjalnych źródeł dochodów kształtując tym samym nieaktywne podstawy społeczno-ekonomiczne i niewystarczające uczestnictwo mieszkańców regionu w kreowaniu procesów gospodarczych. Zauważalna jest także różnica w wyposażeniu gospodarstw domowych między regionem a krajem na niekorzyść województwa. Również poziom nasycenia w infrastrukturę usługową, handlową i społeczną w regionie jest niższy niż w kraju. Stan wyposażenia mieszkań w podstawowe instalacje i urządzenia techniczno-sanitarne nadal jest niezadowalający. Wprawdzie w porównaniu do roku 1999 nastąpiła nieznaczna

poprawa w wyposażeniu mieszkań w instalacje, jednakże poziom ten jest ciągle zbyt niski i w znacznym stopniu odbiega od poziomu krajowego.

Niekorzystne warunki na rynku pracy, brak możliwości uzyskania odpowiednich dochodów i ich socjalny charakter świadczą o generalnie niskim poziomie jakości życia. Ponadto niewystarczający rozwój budownictwa mieszkaniowego zwłaszcza liczba oddanych do użytku mieszkań socjalnych jest dalece niewystarczająca wobec potrzeb wielu ubogich mieszkańców województwa, którzy nie są w stanie wykupić i utrzymać mieszkania na wolnym rynku mieszkaniowym. Należy jednak podkreślić, że mimo występujących niekorzystnych zjawisk w budownictwie, warunki mieszkaniowe w województwie nieznacznie się polepszyły. Wzrosła liczba domów jednorodzinnych o wysokim standardzie, ale jednocześnie ulegają niszczeniu lokale starsze, które nie są odnawiane. Występująca dekapitalizacja zasobów mieszkaniowych, kryzys mieszkaniowy i luka remontowa wskazują, że zjawisko to w szczególności dotyczy miast. Wysoki niedobór mieszkań w regionie jest jedną z przyczyn bardzo niskiej mobilności przestrzennej siły roboczej i w sposób bezpośredni obniża poziom efektywności procesów restrukturyzacji gospodarki. Bez znaczącego wzrostu budowy tanich mieszkań i na wynajem efektywność ta będzie nadal niska, a różnica w poziomie bezrobocia, ubóstwa oraz zagrożenie wykluczeniem społecznym w poszczególnych obszarach regionu będzie się utrzymywać.

Bezpieczeństwo i ład publiczny

Przygraniczne położenie województwa lubelskiego na wschodniej granicy z Białorusią i Ukrainą, szeroki margines ubóstwa, wysoka przestępczość oraz występowanie obszarów szczególnie narażonych na klęski żywiołowe, to niektóre z czynników determinujących poziom bezpieczeństwa społeczności regionu.

W związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej, wschodnia granica regionu jest zewnętrzną wschodnią granicą UE. Polska jest dość atrakcyjnym krajem tranzytowym bądź docelowym dla nielegalnych emigrantów, przemytu czy innych form przestępczości transgranicznej. Niekontrolowany przerzut ludzi stanowi poważne zagrożenie, co wiąże się z tym, że szlakami utworzonymi przez nielegalnych emigrantów mogą następować przerzuty narkotyków, broni, towarów bezakcyzowych, a przede wszystkim mogą pojawić się zagrożenia związane z międzynarodowym terroryzmem.

Wzmacnianie skuteczności ochrony zewnętrznej granicy UE winno odbywać się poprzez budowę odcinków technicznego zabezpieczenia granicy składających się z systemów obserwacji termowizyjnej oraz barier perymetrycznych. Obserwowane zjawiska przestępczości granicznej tj. nielegalnych migracji i przemytu wymaga uszczelnienia newralgicznych odcinków granic poprzez zwiększenie ilości przejść granicznych i punktów kontrolnych.

Wzrost przestępczości zorganizowanej, przestępczości narkotykowej, oszustw i nasilającej się korupcji wymaga podjęcia skutecznych działań. Istotnym także problemem jest zapewnienie poczucia bezpieczeństwa społeczności regionu w przypadku zagrożeń atakami terrorystycznymi. W tym celu należy stworzyć siły natychmiastowego reagowania i prowadzić stały monitoring.

Problematyka bezpieczeństwa i ładu publicznego jest nierozdzielnie związana z problematyką obronności. Wstąpienie Polski do struktur NATO ma bezpośrednie przełożenie dla regionu lubelskiego. W „Programie Inwestycji Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego w Dziedzinie Bezpieczeństwo (NSIP) w obszarze województwa lubelskiego realizowane są dwie inwestycje Ministerstwa Obrony Narodowej tj. budowa posterunków radarowo – pomiarowych „Roskosz” – na obszarze gminy Biała Podlaska i „Zamość” – na obszarze gminy Łabunie.

W celu osiągnięcia pełnej zdolności Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej podjęto proces modernizacji i przebudowy ich struktur. Zgodnie z założeniami restrukturyzacji konieczna była likwidacja części garnizonów do końca 2003 roku oraz uzyskanie poprawy warunków ich stacjonowania.

Likwidacja garnizonów i jednostek wojskowych spowodowała zmiany w sytuacji społeczno-gospodarczej w regionie, a przede wszystkim na terenie gminy, w której jednostka stacjonowała. Skutki likwidacji jednostek wojskowych i garnizonów dotyczy województwa lubelskiego - zlikwidowano 1 garnizon w powiecie ryckim.

Działania restrukturyzacyjne w poszczególnych rodzajach Sił Zbrojnych zostały kierowane m.in. do szkolnictwa, w celu dostosowania struktur i bazy szkoleniowej Wyższej Szkoły Oficerskiej Sił Powietrznych w Dęblinie do potrzeb szkoleniowych armii.

Programowanie obronne ma znaczący wpływ na wykorzystanie zasobów jak i na kierunki rozwoju społeczno – gospodarczego kraju i regionu. Występujący w województwie potencjał terenów powojennych daje możliwość wykorzystania istniejącej tam infrastruktury do lokalizacji nowoczesnych gałęzi przemysłu, parków technologicznych czy inkubatorów przedsiębiorczości, co może wpłynąć na stworzenie nowych miejsc pracy.

Sytuacje kryzysowe i specjalne, a także zobowiązania wynikające z przynależności do NATO i UE stanowią o konieczności zapewnienia sprawnego ruchu i przemieszczania w każdym geograficznym kierunku oraz zaopatrywania materiałowo – technicznego w sytuacji awarii i klęsk żywiołowych oraz kryzysowych. Podstawowe elementy infrastruktury w kontekście aspektów obronnych i ochronnych stanowią obiekty specjalne i infrastruktura transportowa. Obiekty specjalne na obszarze województwa to obiekty i bazy wojskowe oraz lotnisko w zarządzie MON w Dęblinie.

Infrastruktura techniczna transportowa (ITT) to przede wszystkim drogi i koleje uznane za obronne. Szczególne znaczenie infrastruktury ITT w systemie obronnym wymaga poprawy przepustowości dróg i ulic przelotowych w miastach (w tym przepraw mostowych głównie przez rzekę Wisłę). Niezbędne jest także zapewnienie bezkolizyjnego funkcjonowania wybranych kompleksów wojskowych, utrzymanie infrastruktury garnizonowej, poligonowej i lotniskowej (zachowanie stref ograniczonej wysokości w odniesieniu do lotniska wojskowego w Dęblinie).

Województwo lubelskie wraz z województwem podkarpackim, świętokrzyskim i mazowieckim leżą w dorzeczu Górnej i Środkowej Wisły. Wezbrania i powodzie w dorzeczu Wisły występują od kilku do kilkunastu razy w roku i średnio, co 10 lat przybierają katastrofalne rozmiary. Spływ wielkich wód udowodnił, iż stan techniczny wałów przeciwpowodziowych nie odpowiada wymaganiom ochrony obszarów położonych w strefach zalewowych. Ponadto występujące procesy erodowania i zbliżania się brzegu rzeki do stopu obwałowań w dolinie Wisły, także stanowią zagrożenie podtapiania leżących w pobliżu miejscowości. Obszar województwa zalewany jest także przez rzekę Bug i Wieprz. Powodziowe zagrożenia transgraniczne mogą wystąpić na granicznych przejściach drogowych i kolejowych, gdzie ruch pojazdów odbywa się po mostach zlokalizowanych na rzece Bug.

W celu zabezpieczenia erodowanych skarp i brzegów rzek Wisły i Bugu konieczne jest podjęcie prac przy ich wzmocnieniu. Do zabezpieczenia przeciwpowodziowego niezbędna jest modernizacja obwałowań oraz budowa nowych, których zakres i skala powinny być uzasadnione ekologicznie i ekonomicznie. Wskazane jest utrzymanie koryt rzek i kanałów poprzez ich odmulanie i oczyszczanie z porostów oraz powalonych drzew

powodujących spłylenia i zatory niebezpieczne w okresach spływu wysokich wód. Konieczne jest uporządkowanie osadnictwa w dolinach rzecznych, zalesienie wododziałów, zachowanie terenów podmokłych jako regulatorów odpływu wód, renaturalizację rzek i wybudowanie systemów polderów.

Niezbędne są także działania zmierzające do budowy i modernizacji zbiorników retencyjnych i obwałowań, których skala i zakres powinny być uzasadnione ekonomicznie i nie naruszać równowagi ekologicznej.

W województwie lubelskim występują obszary o dużym zagrożeniu pożarowym, głównie w miastach, kompleksach torfowiskowych „Krowie Bagno”, „Bagno Serebryskie”, „Brzeźno” oraz kompleksach leśnych w nadleśnictwach Parczew i Łuków. W celu zapobiegania występowaniu pożarów wskazane jest prowadzenie stałego monitoringu, zagęszczenie jednostek ratownictwa gaśniczego i wyposażenie techniczne i finansowe służb straży pożarnych.

Rozwój cywilizacji, powstawanie wielu nowych technologii pociąga za sobą stały wzrost zagrożenia. Powodowany jest on przez naturalną zawodność urządzeń, ich niedoskonały poziom techniczny. Szczególnie niebezpieczeństwo niesie magazynowanie oraz transport materiałów niebezpiecznych. Przez obszar województwa przebiegają ważne szlaki komunikacji drogowej i kolejowej, przez które odbywa się transport materiałów niebezpiecznych.

Poprawa sytuacji w zakresie bezpieczeństwa wymaga realizacji szeregu działań organizacyjno-technicznych. Do najważniejszych działań należy organizacja systemu ratownictwa chemicznego, poprawa infrastruktury kołowej, wyznaczenie tras przewozu materiałów niebezpiecznych i budowa parkingów dla pojazdów przewożących te ładunki.

W celu optymalizacji opieki zdrowotnej mieszkańców regionu od 2000 roku był wdrażany system ratownictwa medycznego. Ze względu na brak uwarunkowań prawnych i ekonomicznych system ten nie został całkowicie wdrożony. Obecnie funkcjonujące Centra Powiadamiania Ratunkowego (CPR) w Lublinie i Chełmie stanowią załączek pokrycia CPR całego obszaru województwa. W trakcie organizacji są CPR w Kraśniku, Radzynie Podlaskim, Zamościu i Tomaszowie Lubelskim. Uruchomienie jednostek w Lubartowie i Parczewie dofinansowanych w latach 2000 – 2001 zależne jest od uwarunkowań prawnych. Z uwagi na dużą ilość zagrożeń, priorytetowym jest włączenie do „Programu Ratownictwa Medycznego” CPR w Białej Podlaskiej i Puławach. W regionie istnieje 17 Szpitalnych Oddziałów Ratunkowych. Część obszaru województwa lubelskiego, zwłaszcza obszary przygraniczne nie mają zapewnionego bezpośredniego przejęcia poszkodowanych z miejsca zdarzenia stosując kryterium dojazdu w tzw. „złotej godzinie”.

Osadnictwo

Dla zrównoważonego rozwoju regionu niezwykle istotne znaczenie ma sieć i rozmieszczenie miast, które stają się siłą motoryczną regionu, a także koncentracja funkcji lokalnych zwłaszcza w ośrodkach gminnych i większych miejscowościach. Słabością rozwoju regionalnego i lokalnego jest najrzadsza w Polsce sieć miast. Liczba miast w regionie wynosi 41, w tym 21 gmin miejsko-wiejskich. Na jedno miasto przypada 628km², podczas gdy średnio w Polsce jedno miasto obsługuje 357km². Dominującą rolę w strukturze funkcjonalnej obszaru pełni Lublin, który wraz ze Świdnikiem stanowi rdzeń Lubelskiego Obszaru Metropolitalnego. W polityce regionalnej szczególną rolę przypisuje się ośrodkom metropolitalnym jako generatorom rozwoju i transmisji innowacji. Lublin także ze względu na położenie, historycznie ukształtowaną pozycję we wschodniej części kraju jak i istniejący potencjał kwalifikuje się do funkcjonowania jako ośrodek metropolitalny, co powinno znaleźć

odniesienie do aktualizowanej obecnie „Koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju” i innych dokumentów planistycznych na szczeblu krajowym.

Ośrodki ponadregionalne Biała Podlaska, Chełm, Zamość nie osiągnęły zaludnienia 100tys. mieszkańców. Tendencje zmniejszania się liczby ludności, jej charakterystyka demograficzna nie pozwalają w najbliższej przyszłości oczekiwać przyrostu ludności w miastach. Celem powinno stać się utrzymanie liczby mieszkańców, prawidłowe zagospodarowanie istniejących zasobów ludzkich przy poprawie standardów życia. Celowi temu winien służyć rozwój usług, poprawa obsługi administracyjno-gospodarczej przy uprawnieniu samorządów do wpływania na organizację sieci oddziałów i siedzib usług takich jak: sądy, banki, ZUS. Pozostałe miasta tworzą sieć ze słabą dynamiką demograficzną, co implikuje gorsze warunki obsługi ludności oraz słaby wpływ na konieczną restrukturyzację obszarów wiejskich. Sieć osadniczą województwa stanowią także ośrodki gminne, wsie gminne, podobnie jak pozostałe ogniwa sieci osadniczej podlegają działaniu niekorzystnych zjawisk demograficznych, gospodarczych i społecznych. Przejawia się to w starzeniu społeczeństwa, jego ubożeniu i apatii oraz braku aktywności, co zmniejsza możliwości generowania przedsiębiorczości i innowacji. Rozwój sieci osadniczej winien zmierzać w kierunku uznania Lublina za miasto rdzeniowe obszaru metropolitalnego oraz efektywne kształtowanie policentrycznego rozwoju przy wzmocnieniu bazy ekonomicznej istniejących ośrodków miejskich. Konieczne są działania skierowane na rozwój miast małych jako ogniw rozwoju aktywizujących otaczające je obszary wiejskie. Na terenach wiejskich należy dążyć do zwartości osadnictwa, ponieważ jego rozproszenie utrudnia racjonalną obsługę siedliska.

Infrastruktura komunikacyjna

Drogi

Dostępność komunikacyjna w dużym stopniu wpływa na atrakcyjność inwestycyjną regionu, a także jest kluczowym elementem osiągnięcia przez region spójności terytorialnej, zarówno w układzie krajowym jak i europejskim.

Województwo lubelskie usytuowane jest na styku dwóch korytarzy transportowych. Fragment jednego z głównych korytarzy TINA przebiegających przez Polskę – nr II tworzy droga krajowa nr 2 – Berlin – Warszawa – Moskwa, trasa planowanej autostrady A2 oraz magistralna linia kolejowa E20 i C-E20. Do sieci dodatkowej zaliczono drogę nr 17 Warszawa – Lublin – Lwów – Kijów oraz odcinek drogi nr 12 Kurów – Chełm – Kijów. Elementem korytarza są linie kolejowe: nr 7 Gdańsk – Warszawa – Dorohusk oraz linia nr 69 Rejowiec – Hrebenne. Ważnym korytarzem transportowym jest korytarz Koszyce – Rzeszów – Lublin – Białystok – Wilno, którego osią główną jest droga krajowa nr 19. Drogi krajowe nr 12, 17 i 19 tworzą trasy przyszłych dróg ekspresowych wraz z planowaną autostradą A2 stanowiąc będą układ dróg szybkiego ruchu.

Wskaźnik gęstości dróg publicznych twardych jest dużo niższy niż w kraju (województwo 71,2km/km²; kraj 79,6km/km²). Mimo przyrostu długości dróg krajowych twardych o 28 km, wskaźnik ten jest również dużo niższy niż w kraju (woj. 4,24km/km², kraj 5,83km/km²). Drogi krajowe twarde stanowią 5,8% dróg tego typu w kraju. Województwo posiada tylko 19km odcinków dwujezdniowych.

Pod względem konstrukcji nawierzchni około 7,5% dróg krajowych (180 km) dostosowanych do przenoszenia ruchu o nacisku 11,5 kN/oś, pozostałe przenoszą nacisk do 8kN/oś. Niedostateczny stan nawierzchni, wymagający natychmiastowych remontów posiada około 23% dróg krajowych, niedostateczną szorstkość i występowanie kolein – prawie 60%. Podobna sytuacja dotyczy stanu technicznego obiektów mostowych i zbyt małej ich ilości w stosunku do występujących potrzeb.

Drogi wojewódzkie cechuje zróżnicowany stan techniczny. Około 5,6% dróg jest w dobrym stanie, natomiast zdecydowana większość, bo prawie 58% jest w złym stanie technicznym. Sieć dróg wojewódzkich nie spełnia parametrów technicznych dotyczących m.in. szerokości jezdni oraz nośności nawierzchni.

Drogi powiatowe w większości nie spełniają parametrów technicznych odpowiadających ich klasom (G, Z) w odniesieniu do szerokości w liniach rozgraniczających, a także nie posiadają minimalnej szerokości jezdni.

Podstawowym problemem funkcjonowania ruchu drogowego jest brak sieci dróg ekspresowych, prowadzenie ruchu tranzytowego przez tereny intensywnie zurbanizowane, niska jakość sieci dróg niespełniająca wymogów normatywnej nośności i niedostosowana do rozmiarów wzrastającego ruchu.

Na przestrzeni ostatnich 5 lat na drogach krajowych i wojewódzkich zrealizowano niewiele dużych inwestycji drogowych, dominowały prace remontowo – modernizacyjne, co w związku ze wzrastającą liczbą przewozów powoduje obniżanie płynności ruchu i przepustowości dróg. Jednocześnie w coraz większym stopniu pogarsza się dostępność części obszarów w regionie. Niedobór środków finansowych w stosunku do potrzeb powoduje narastanie zaległości w modernizacji infrastruktury drogowej, co w konsekwencji może doprowadzić do jeszcze większej dekapitalizacji sieci drogowej. Dlatego też niezbędne jest podjęcie działań w celu stworzenia spójnego systemu dróg szybkiego ruchu, obsługującego główne korytarze transportowe (w tym międzynarodowe) i zapewniające powiązania pomiędzy największymi miastami w Polsce, a tym samym docelowo zapewnione zostaną wysokie standardy dostępności transportowej dla ruchu - z krajów UE - i krajów sąsiadujących do wszystkich miast. Konieczne jest wzmocnienie nawierzchni dróg na drogach obciążonych intensywnym ruchem samochodów ciężarowych i likwidacja zaległości w utrzymaniu istniejącej sieci drogowej. Nieodzowne jest wyprowadzenie ruchu tranzytowego odbywającego się po drogach z centralnych obszarów miast poprzez budowę obwodnic oraz modernizację dróg w celu dostosowania do standardów określonych warunkami technicznymi i wymogami w zakresie bezpieczeństwa ruchu.

Kolej

Kolej jest ważnym elementem decydującym o dostępności zewnętrznej i wewnętrznej województwa wpływając pozytywnie na zachowanie spójności terytorialnej regionu i kraju. Pod względem zagospodarowania w infrastrukturę kolejową województwo należy do grupy najslabiej rozwiniętych regionów. Linie kolejowe o znaczeniu państwowym mają długość 375km, w tym sieć TINA stanowi 80% tej wielkości tj. około 300km. Bardzo słabo rozwinięte są linie o znaczeniu regionalnym. Dostosowania do standardów europejskich wymaga cała infrastruktura kolejowa. Istnieje konieczność zahamowania degradacji infrastruktury kolejowej oraz zakończenie przebudowy linii magistralnej E-20. Ponadto wskazana jest likwidacja wąskich gardeł na liniach kolejowych o dużych potokach przewozowych oraz wspieranie inwestycji odtworzeniowych i modernizacyjnych, a także rewitalizacja linii obsługującej ruch lokalny. Wymaga to odnowy zdegradowanej infrastruktury i taboru. By kolej odgrywała kluczową rolę w osiąganiu celów zrównoważonego rozwoju transportu powinna nastąpić radykalna poprawa jakości oferowanych usług przy równoczesnym wzroście produktywności. W szczególności wymaga – to jak wcześniej wspomniano – modernizacji, rozwoju infrastruktury i taboru oraz poprawy zarządzania systemem.

Położenie regionu na głównych korytarzach transportowych i rosnący ruch tranzytowy stwarza przesłanki dla rozwoju transportu intermodalnego. Na terenie województwa funkcjonuje jeden z dwóch w Polsce terminali kontenerowych

w Małaszewiczach, gdzie odbywa się również transport intermodalny. Obserwuje się wzrost udziału transportu intermodalnego korzystnego ze względu na redukcję obciążenia środowiska. Rozwój tego systemu jest warunkowany tworzeniem sieci terminali i centrów logistycznych i połączenia ich z infrastrukturą drogową i kolejową. Istnieje potrzeba stworzenia dużego centrum logistycznego o znaczeniu europejskim. W tym celu pożądana jest współpraca sektora prywatnego, administracji rządowej i samorządowej.

Lotniska

Ważnym elementem dostępności komunikacyjnej jest stworzenie na terenie województwa lotniczej struktury transportowej, umożliwiającej szybkie i sprawne kontakty regionu z innymi obszarami i ośrodkami na terenie Polski i Europy. Brak lotniska komunikacyjnego w regionie stanowi poważną barierę rozwoju. Pilnej realizacji wymaga planowane lotnisko międzynarodowe Lublin – Niedźwiada. Duże szanse rozwoju komunikacji lotniczej stwarza istniejąca baza lotnisk, zwłaszcza w Białej Podlaskiej i Świdniku z uwagi na to, iż lotniska wyposażone są w infrastrukturę lotniczą i posiadają status przejścia granicznego lotniczego dla ruchu osobowego na czas określony. Brak zdecydowanych działań inwestycyjnych w odniesieniu do infrastruktury lotniczej prowadzić będzie do dalszego pogarszania się pozycji regionu w skali kraju, a w konsekwencji do marginalizacji gospodarczej województwa i utraty szans, jakie stanowią jego walory gospodarcze, turystyczne i przyrodnicze oraz przygraniczne położenie.

Przejścia graniczne

Wstąpienie Polski do struktur unijnych spowodowało, że wschodnia granica państwa jest zarazem wschodnią granicą UE. W systemie komunikacyjnym regionu bardzo ważne miejsce przypisuje się zwiększeniu ilości przejść granicznych. Liczba przejść granicznych w obecnym kształcie jest niewystarczająca dla przepustowości i płynności ruchu granicznego. Konieczna jest modernizacja istniejących przejść granicznych oraz dokończenie rozbudowy przejścia w Terespolu. Niezbędne są pilne działania zmierzające do utworzenia nowych przejść granicznych we Włodawie, Zbereżu, Kryłowie, Dubience, Wygodzie, Kodniu, Dyniskach Starych oraz uproszczenie procedur granicznych. Ponadto wskazane jest przystosowanie i rozszerzenie istniejących przejść granicznych w Sławatyczach, Zosinie, Uśmierzu – Warężu o ruch towarowy.

Polityka regionalna i strategiczne zarządzanie regionem

Efektywność polityki regionalnej w dużej mierze zależy od wyposażenia podmiotów odpowiedzialnych za prowadzenie tej polityki w instrumenty finansowe i kompetencje w celu wspierania rozwoju regionalnego. Ponieważ w obecnym systemie prawnym istnieje wiele problemów z prowadzeniem przez samorząd województwa działań na rzecz rozwoju społeczno – gospodarczego, istnieje potrzeba rozwiązań prawnych zarówno w zakresie finansów publicznych jak decentralizacji polityki regionalnej. Przeprowadzenie reformy finansów publicznych powinno przede wszystkim stworzyć odpowiedni system dochodów własnych samorządu województwa, pozwalający na współfinansowanie programów regionalnych. Natomiast decentralizacja polityki regionalnej przyczyni się do zwiększenia racjonalności wyboru i realizacji zadań w najbardziej efektywny sposób. Ponadto pozwoli na określenie w polskim systemie prawnym systemu ewaluacji i zarządzania wieloletnimi inwestycjami, przy jednoczesnym zwiększaniu koordynacji działań między

poszczególnymi szczeblami samorządu terytorialnego oraz innymi podmiotami w wykonywaniu usług publicznych na obszarze województwa.

System prawny, ważny dla działań podejmowanych przez samorząd winien pod wpływem dostosowań do prawa wspólnotowego zmierzać do postaci umożliwiającej m.in. sprawne pozyskiwanie środków zewnętrznych oraz winien niwelować istniejące dotychczas bariery formalno-prawne prowadzenia aktywnej polityki regionalnej. Stąd też konieczne są modyfikacje w celu dostosowania do warunków członkostwa Polski w UE i funkcjonowania instrumentów strukturalnych i polityki spójności, w tym uregulowanie montażu finansowego z udziałem różnego rodzaju podmiotów publicznych i prywatnych.

Kondycja finansowa jednostek samorządu terytorialnego

Mimo szybszej od krajowej dynamiki wzrostu dochodów jednostek samorządu terytorialnego od lat nie zmienia się ich niska lokata w kraju uwzględniająca poziom zrealizowanych dochodów.

Dochody jednostek samorządu terytorialnego (jst) regionu w przeliczeniu na 1 mieszkańca stanowiły 93% poziomu krajowego, co stawia województwo lubelskie na ostatnim miejscu w krajowym rankingu pod względem zamożności jst. O niekorzystnej sytuacji dochodowej jst województwa decyduje przede wszystkim poziom dochodów własnych, które w 2003 roku stanowiły zaledwie 67% przeciętnego poziomu osiąganego przez jst kraju. Składnikami dochodów, które poprawiały sytuację jst były dotacje i subwencje ogólne. Poziom dotacji uzyskiwanych przez jst województwa w przeliczeniu na 1 mieszkańca był o 11% wyższy od przeciętnego poziomu dla jst kraju, a poziom subwencji ogólnej – wyższy o 15%.

Transfery z budżetu państwa stanowią dla jst ważny element zmniejszający dystans, jaki dzieli poziom ich dochodów od średniej krajowej. Pozostaje jednak nadal duże zróżnicowanie poziomu dochodów między gminami, miastami na prawach powiatu i powiatami województwa.

Zróżnicowaniu poziomu dochodów jst towarzyszą różnice w ich strukturze, jednak budżety jst w dużej mierze opierają się na dochodach stanowiących transfery z budżetu państwa. Udział dochodów własnych w latach 1999 – 2003 ulegał wahaniom, jednak w ostatnim roku był niższy w stosunku do 1999 roku. Dla wszystkich poziomów jst udział dochodów własnych wzrastał, a w gminach uległ on obniżeniu z 43,5% do 36,65%. Różnice w wysokości udziałów poszczególnych rodzajów podatków własnych dotyczą przede wszystkim dochodów o charakterze podatkowym (41,54% w miastach i 22,46% w gminach wiejskich). Mała wydajność dochodowa poszczególnych źródeł podatkowych rodzi naciski jst na zwiększenie ich udziału w podatku dochodowym od osób fizycznych i prawnych. Ze znacznej części dochodów podatkowych rezygnują gminy, korzystając z możliwości obniżenia stawek podatkowych, wprowadzania na terenie gminy pozaustawowych ulg i zwolnień lub z możliwości podjęcia decyzji o umorzeniu, odroczeniu lub rozłożeniu należności podatkowych na raty. O wysokości zrealizowanych dochodów podatkowych decyduje również konsekwentne egzekwowanie należności, ale decydujące znaczenie ma sytuacja gospodarcza regionu, na którą jst nie mają bezpośredniego wpływu. Faktem jest, że gminy i miasta na prawach powiatu rezygnują z coraz większej części dochodów podatkowych (gminy w 1999r. z 14,29% do 17,97% w 2003 roku; a miasta na prawach powiatu z 7,92% w 1999r. do 12,06% w 2003 roku). Obniżanie stawek podatków oznacza dla jst znaczną stratę dochodów. Zmniejszenie dochodów, jakie bezpośrednio pomniejsza budżety jst w pewnej mierze powinno zaowocować poprawą kondycji finansowej podatników, przyspieszeniem rozwoju gospodarczego i wzrostem przyszłych dochodów.

Mniejsza zamożność, jst, skłania do rozważniejszego korzystania z zewnętrznych źródeł finansowania swoich wydatków. Na poziomie niższym od przeciętnego w kraju kształtują się relacje zobowiązań tych jednostek do ich dochodów i na poziomie znacznie niższym od ustawowych granic, co formalnie oznacza brak zagrożenia dla sytuacji jednostek, jednak nie musi to świadczyć o realnym braku zaangażowania. Przy mniejszej swobodzie finansowej (niższych kwotach, jakie z dochodu można przeznaczyć na zadania fakultatywne – najczęściej inwestycyjne – i na spłatę zobowiązań), część jst może z coraz większą trudnością dźwigać ciężar narastającego zadłużenia.

Sprawność instytucjonalna

Zwiększenie zdolności regionu do prowadzenia skutecznej polityki regionalnej wymagać będzie poprawy sprawności instytucjonalnej poprzez doskonalenie kadr administracyjnych na poziomie regionalnym i lokalnym w celu poprawy jakości przygotowywanych i wdrażanych programów i projektów rozwojowych.

W warunkach globalizacji gospodarki szczególną rolę w zakresie tworzenia klimatu dla współpracy instytucjonalnej odgrywa samorząd województwa. Natomiast decydującą rolę w zwiększaniu sprawności instytucjonalnej winny posiadać jednostki samorządu terytorialnego i podporządkowana tym jednostkom administracja publiczna. Pomimo odnotowanego postępu w zakresie sprawności instytucjonalnej, czego przejawem jest wysoki poziom absorpcji środków pomocowych, zdolność ta jest nadal niska. Na niską jakość funkcjonowania administracji ma wpływ m.in. słaba kondycja finansowa jednostek samorządu terytorialnego, zbyt mała liczba kadr wysokowykwalifikowanych, niezadawalające zaangażowanie społeczeństwa sprawami regionu. Konieczna jest zatem poprawa systemu zarządzania i realizacji skutecznej polityki rozwoju w regionie, a przede wszystkim zwiększenie zdolności i sprawności instytucjonalnej i partnerskiej szeroko rozumianej współpracy.

Instytucje otoczenia samorządności

Uwarunkowania instytucjonalne to nie tylko wzmocnienie służb publicznych na poziomie wojewódzkim. Są to także instytucje finansowe, doradcze, usługowe, informacyjne działające w systemie komercyjnym i w systemie non profit, który w regionie nie został jeszcze w dostatecznym stopniu wykreowany. Od sprawności i potencjału tych instytucji zależeć będzie w bardzo znaczącym stopniu zdolność regionów do absorpcji środków wsparcia UE. Przygotowanie instytucjonalno – kadrowe regionu warunkuje skalę programowania na rzecz aktywizacji gospodarczej regionu, wypełnia ono strukturalną lukę pomiędzy administracją rządową, jednostkami samorządu terytorialnego oraz podmiotami gospodarczymi i bankami.

Wśród jednostek współpracujących z jednostkami samorządu terytorialnego należy wymienić fundacje i agencje rozwoju regionalnego. Działalność agencji i fundacji skierowana jest na promocję regionu i wspieranie rozwoju gospodarczego. W ramach promocji jednostki te współpracują z samorządami w zakresie przygotowania i wdrażania strategii regionalnych i lokalnych, lokalnych programów rewitalizacji, studium wykonalności, a także planów rozwoju lokalnego.

Duże zaangażowanie współpracą z jednostkami samorządowymi przejawia także dynamicznie rozwijający się sektor usług komercyjnych świadczący usługi w zakresie przygotowywania planów miejscowych zagospodarowania przestrzennego, strategii, ocen wpływu na środowisko i studium wykonalności. Pomimo dość znaczącego przyrostu tych instytucji, ich ilość i potencjał w dalszym ciągu jest niewystarczający.

Planowanie regionalne i lokalne

Województwo lubelskie posiada opracowany plan zagospodarowania przestrzennego, zaś na poziomie gmin sytuacja w zakresie planowania przestrzennego i strategicznego jest niezadowolająca. Spośród 213 gmin około 47% posiada plany miejscowe zagospodarowania przestrzennego, strategię rozwoju – 81,7%

Należy podkreślić, że gminy przystępując do opracowania planów miejscowych z reguły nie sporządzają ich dla całego obszaru jednostki administracyjnej, lecz obejmują tylko fragment przestrzeni. Dlatego też gminy winny podjąć jak najszybciej prace nad sporządzeniem planów miejscowych, by mogły pozyskiwać zewnętrzne źródła finansowania.

Dostosowanie się polskiej administracji publicznej do wymagań funkcjonowania w UE stawia nowe wyzwania dla administracji w zakresie udostępniania informacji publicznej. Jednym z ważniejszych narzędzi, które służą sprawnemu zarządzaniu regionem jest funkcjonujący system informacji geograficzno-przestrzennej. Informacja generowana przez GIS jest wykorzystywana do prowadzenia polityki rozwoju regionu. Polega to przede wszystkim na zautomatyzowanym pozyskiwaniu, gromadzeniu, analizie i przetwarzaniu aktualnych danych geograficzno-przestrzennych oraz wypracowywaniu na tej podstawie prawidłowych ocen, a w konsekwencji najbardziej optymalnych rozwiązań i kierunków rozwoju.

Prawidłowo funkcjonujący system informacji geograficzno-przestrzennej stanowi również ważny element promocji regionu. Łatwo dostępna informacja, zgromadzona w zorganizowanym systemie jest niezastąpionym źródłem wiedzy zarówno dla przedsiębiorców poszukujących potencjalnych obszarów inwestycji jak i osób zainteresowanych kulturowymi i przyrodniczymi walorami regionu. Dotychczasowe działania w zakresie organizacji GIS, prowadzone zarówno przez jednostki administracji rządowej jak i samorządowej nie doprowadziły do opracowania wzorcowego przykładu sprawnie funkcjonującej bazy danych przestrzenno-geograficznych. Toczące się obecnie prace studialne nad koncepcją GIS w Polsce dały jedynie ogólne zalecenia, co do kierunku, lecz nie stanowią jednoznacznych i powszechnie stosowanych wytycznych. Organizacja systemu informacji geograficzno-przestrzennej dla województwa lubelskiego wymaga opracowania koncepcji, która szczegółowo określi merytoryczny, prawny, finansowy, informatyczny oraz organizacyjny zakres jego funkcjonowania.

Współpraca zagraniczna województwa

Rozwój kontaktów międzynarodowych województwa jest jednym z elementów zwiększania konkurencyjności przestrzeni regionu i budowania jego spójności terytorialnej w układzie krajowym i europejskim. O wykorzystaniu geograficznego położenia regionu jako platformy współpracy krajów Europy Wschodniej i Zachodniej świadczy aktywne uczestnictwo województwa na forum międzynarodowym.

Z racji swojego granicznego położenia i zarządzania zewnętrzną granicą UE, rozwój województwa lubelskiego będzie w dużej mierze uzależniony od stanu współpracy transgranicznej z Białorusią i Ukrainą oraz od relacji tych krajów z Unią Europejską. Kluczową rolę w kształtowaniu korzystnych relacji z Białorusią i Ukrainą odgrywają finansowe instrumenty wsparcia współpracy międzynarodowej i transgranicznej UE. Stwarzają one warunki do dalszego rozwoju szerokiej współpracy i promocji Lubelszczyzny w Europie. Podpisane umowy partnerskie, listy intencyjne oraz deklaracja współpracy regionów państw członkowskich UE będzie służyć zacieśnianiu współpracy z tymi regionami.

Współpraca zagraniczna prowadzona przez samorządy lokalne opiera się głównie na porozumieniach bliźniaczych gmin i powiatów oraz realizacji konkretnych projektów.

Najbardziej popularną formą współpracy międzynarodowej samorządów lokalnych są kontakty nieformalne, listy intencyjne i deklaracje. Wśród partnerów zagranicznych samorządów lokalnych zdecydowana większość to regiony europejskie.

Pomimo, że województwo lubelskie przejawia dużą aktywność w zakresie kontaktów międzynarodowych, czego wyrazem jest m.in. duża liczba podpisanych umów i porozumień o współpracy, brakuje realnego przełożenia podejmowanych działań na poziom realizacji konkretnych projektów i zaangażowania szerokiego grona partnerów i organizacji. Dotyczy to również współpracy transgranicznej województwa lubelskiego z Ukrainą i Białorusią, której poziom rozwoju i stopień konkretyzacji nie jest do końca zadowalający, mimo istnienia dobrych podstaw instytucjonalnych i prawnych oraz perspektyw przeznaczenia na tę formą współpracy znacznych środków finansowych z Unii Europejskiej.

Instrumenty finansowe wsparcia współpracy zagranicznej

Kluczową rolę w kształtowaniu korzystnych relacji z Ukrainą i Białorusią odrywają finansowe instrumenty wsparcia współpracy międzynarodowej i transgranicznej Unii Europejskiej (Phare CBC, Inicjatywa Wspólnotowa Interreg III, program TACIS). Ponadto wdrażane są programy edukacyjne, finansowane ze środków Komisji Europejskiej tj. Socrates, Leonardo da Vinci, Młodzież, 5 i 6 Program Ramowy Badań i Rozwoju Prezentacji UE.

W okresie programowania 2007-2013 dla finansowania Celu III polityki spójności zostanie utworzony nowy instrument „Europejski Instrument Sąsiedztwa i Partnerstwa” (ENPI). Instrument ten ma na celu wspieranie polityki UE wobec krajów objętych Europejską Polityką Sąsiedztwa oraz Rosji i zastąpi wszystkie dotychczas funkcjonujące geograficzne, tematyczne instrumenty wsparcia udzielanego przez UE (m.in. TACIS i MEDA). Współpraca transgraniczna będzie realizowana na bazie wspólnych wieloletnich programów państw członkowskich UE i krajów sąsiedzkich. Obowiązujące do 2006 roku tzw. Programy Sąsiedztwa przygotowują kraje członkowskie do realizacji na zewnętrznych granicach UE nowych instrumentów wsparcia przewidzianych w latach 2007-2013 wymienionego wcześniej Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa oraz Instrumentów Wsparcia Przedakcesyjnego.

Marketing regionalny i promocja

Prowadzone na obszarze województwa działania marketingowe i promocyjne zmierzają w kierunku stworzenia i utrzymania dobrze prosperującej gospodarki dzięki pozyskiwaniu zarówno inwestorów zagranicznych jak i krajowych. We współpracy z Polską Agencją Informacji i Inwestycji Zagranicznych (PAIiZ) podjęło działalność Centrum Obsługi Inwestora Urzędu Marszałkowskiego w Lublinie. W celu promowania gmin realizowany jest program „Gmina Przyjazna Inwestorowi” (GPI). Posiadanie certyfikatu GPI przez gminę oznacza, że uzyskuje ona priorytet w ubieganiu się o dostępne międzynarodowe projekty inwestycyjne. Duży wkład w promocję i marketing regionu na szczeblu krajowym wnoszą oprócz wymienionej PAIiZ, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości oraz Business Centre Club. Na szczeblu regionalnym wśród jednostek zaangażowanych w poprawę wizerunku województwa należą m.in. „Euroregion Bug”, „Dom Europy”, Biuro Regionalne w Brukseli, związki komunalne miast, powiatów, gmin, media i szereg innych.

Pomimo obserwowanego coraz większego zaangażowania różnych podmiotów w promocję i marketing regionu, działania te nie przynoszą spodziewanych wymiernych efektów. W przypadku województwa lubelskiego promocja i marketing regionu jest

szczególnie ważny, z uwagi na niską atrakcyjność inwestycyjną i niewielkie zaangażowanie inwestycji zewnętrznych. Stanowią one konieczny element kompleksowej polityki rozwojowej regionu. Bardzo słabo rozwinięty system informacji o terenie, niedostateczna integracja programowania rozwoju z planowaniem przestrzennym nie sprzyja przyciąganiu inwestorów zewnętrznych. W związku z tym niezbędne jest stworzenie w regionie spójnego oraz kompleksowego systemu informacji i obsługi inwestora. Działania te winny zmierzać w kierunku uruchomienia systemu kompleksowej informacji o warunkach inwestowania w regionie, wypracowanie regionalnych i lokalnych strategii promocyjnych jak również wsparcie ponadlokalnych porozumień dla pozyskiwania inwestorów czy też kontynuowanie programów np. „Gmina Przyjazna Inwestorowi”. Konieczne jest prowadzenie w kraju i zagranicą bardziej efektywnego niż dotychczas marketingu regionalnego, co w dłuższej perspektywie winno wpłynąć na poprawę wizerunku marketingowego regionu oraz większego zainteresowania się inwestorów zewnętrznych regionem lubelskim jako atrakcyjnym miejscem do lokowania inwestycji.

ANALIZA SWOT

Opracowana na podstawie diagnozy stanu wyjściowego do aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego

Gospodarka	
Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • bardzo korzystne warunki do rozwoju rolnictwa; • zróżnicowany potencjał przemysłu rolno-spożywczego; • duży potencjał do produkcji odnawialnych źródeł energii i żywności ekologicznej; • wysoki stopień automatyzacji produkcji w przemyśle; • rozwijający się sektor usług rynkowych i MSP; • duży potencjał intelektualny sektora B+R; • rosnący potencjał instytucji wsparcia biznesu oraz ich wpływ na rozwój gospodarczy; • wysoki udział eksportu na rynki wschodnie; • rozbudowywana baza wielkiego handlu; • niski poziom chemizacji rolnictwa. 	<ul style="list-style-type: none"> • niski poziom wzrostu PKB; • duży udział mikroprzedsiębiorstw w ogólnej liczbie przedsiębiorstw, generujący stosunkowo niską wartość dodaną; • niska przeżywalność przedsiębiorstw sektora MSP; • niski udział sektora w ogólnej sprzedaży firm; • niedostosowanie oferty sektora B+R do popytu na innowacje; • niski poziom wdrożeń rozwiązań innowacyjnych MSP; • niskie zasoby innowacyjne (patenty, licencje) sektora B+R oraz brak zdolności komercjalizacji własnych osiągnięć; • niewielkie zaangażowanie bezpośrednich inwestycji zagranicznych; • słabnące tempo restrukturyzacji gospodarki; • brak kompleksowej teleinformatycznej infrastruktury szerokopasmowej.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • ożywienie gospodarki europejskiej i światowej; • racjonalizacja wykorzystania potencjału badawczego; • udział firm i sektora B+R w europejskich i światowych programach badawczo-rozwojowych; • dostęp do zewnętrznych źródeł finansowania inwestycji rozwojowych dla podmiotów gospodarczych; • wspólna Polityka Rolna UE kładąca nacisk na restrukturyzację sektora rolno-spożywczego; • planowany wzrost nakładów na B+R oraz restrukturyzacja zasad finansowania nauki i badań; • możliwość specjalizacji w niszowych sektorach produkcji i usług. 	<ul style="list-style-type: none"> • słabnąca dynamika wzrostu; • niekorzystny poziom nakładów inwestycyjnych; • wzrastająca bariera kapitałowa; • wysoki udział upadających i restrukturyzujących się firm.
Spoleczeństwo i zasoby ludzkie	
Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • duży potencjał demograficzny; • duża koncentracja wysoko wykwalifikowanej kadry naukowej; • liczne ośrodki edukacyjne i naukowo - badawcze; • wzrost poziomu wykształcenia mieszkańców; • rosnąca aktywność społeczna środowisk lokalnych oraz organizacji pozarządowych; • koncentracja specjalistycznych placówek służby zdrowia (kliniki i szpitale specjalistycznych); • rozwijający się system ratownictwa medycznego; • różnorodność kulturowa regionu duże poczucie tożsamości społeczności lokalnych; • dobrze rozwinięta sieć granicznych placówek kontrolnych. 	<ul style="list-style-type: none"> • niekorzystne tendencje demograficzne (ujemny przyrost naturalny, ujemne saldo migracji); • niski wskaźnik zatrudnienia; • wzrastająca liczba osób bezrobotnych w tym: osób długotrwale pozostających bez pracy, osób młodych i kobiet; • duży udział osób pozostających bez prawa do zasiłku; • niedostosowanie kierunków kształcenia do potrzeb rynku pracy; • odpływ do innych regionów dobrze wykształconej kadry; • ubożenie ludności regionu, marginalizacja grup społeczno-zawodowych; • wysoki wskaźnik zachorowalności i umieralności społeczeństwa;

	<ul style="list-style-type: none"> • niedostateczny rozwój budownictwa mieszkaniowego, w tym tanich mieszkań i na wynajem oraz budownictwa przemysłowego; • niskie nasycenie technologii ICT; • niedoinwestowanie i zły stan infrastruktury społecznej.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • dostępność funduszy unijnych przeznaczonych na rozwój zasobów ludzkich; • wzrost dostępności do usług edukacyjnych, m. in. poprzez zastosowanie nowoczesnych technik edukacyjnych; • dostępność do infrastruktury społecznej (sportu i rekreacji, ochrony zdrowia, pomocy społecznej); • możliwości wdrażania najnowszych technologii teleinformatycznych, budowa sieci Pionier; • rozwój ruchu kulturowego i inicjatyw współpracy kulturalnej z innymi regionami w kraju i UE; • wdrażanie programu „Społeczeństwo informacyjne”. 	<ul style="list-style-type: none"> • brak rozwiązań systemowych w zakresie ochrony zdrowia; • pogarszanie się warunków edukacyjnych i dostępu do usług na terenach słabo zaludnionych; • wysoki odsetek osób i rodzin utrzymujących się z niezarobkowego źródła utrzymania; • wysoki stopień zagrożenia powodzią w dolinach rzek Wisły i Bugu; • wzrost zagrożenia nielegalną migracją i przemytem towarów; • poszerzanie się patologii społecznych i wzrost przestępczości, zwłaszcza przygranicznej; • niezadowalający stopień pokrycia obszaru zintegrowanym systemem ratownictwa medycznego.
Atrakcyjność i spójność terytorialna	
Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • korzystne usytuowanie geograficzne regionu na zewnętrznej wschodniej granicy UE; • atrakcyjne warunki krajobrazowo-przyrodnicze oraz bogate i zróżnicowane dziedzictwo kulturowe sprzyjające rozwojowi różnych form wypoczynku i turystyki; • jakość i stan środowiska naturalnego – wyraźnie lepszy od przeciętnego w kraju; • bioróżnorodność środowiska brak naturalnych barier rozwoju; • zróżnicowana przestrzeń, walory uzdrowiskowe; • potencjał Lublina kwalifikujący się do funkcji ośrodka metropolitalnego; • sieć miast umożliwiająca rozwój policentrycznego układu ośrodków generowania rozwoju i transmisji innowacji; • dostępność uzbrojonych terenów do lokalizacji inwestycji; • położenie regionu na międzynarodowych szlakach komunikacyjnych; • nowoczesna baza głównych przejść granicznych i terminali; • port przeładunkowy w Małaszewiczach z zespołem terminali; • istniejący układ linii kolejowych, kompleksowość świadczonych usług. 	<ul style="list-style-type: none"> • peryferyzacja regionu; • bardzo niski poziom jakości życia mieszkańców obszarów wiejskich; • niska dostępność komunikacyjna, brak lotniska pasażerskiego; • niedrożność systemu transportowego i niespójność układu komunikacyjnego; • słabo rozwinięta sieć miast; • niska atrakcyjność województwa; • znaczna ilość niezagospodarowanych terenów poprzemysłowych; • niewystarczająca liczba obwodnic, niewydolne układy drogowe; • mała ilość i niska przepustowość przejść granicznych; • brak centrów logistycznych; • pogarszający się stan infrastruktury kolejowej; • słabo rozwinięty transport intermodalny; • braki w wyposażeniu infrastruktury turystycznej; • słaby stan sieci energetycznej średniego i niskiego napięcia.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • zasoby biotyczne regionu mające istotny udział w międzynarodowych i krajowych systemach przyrodniczych; • wyjątkowe walory przyrodnicze Polesia - Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie”; • wysokie zainteresowanie rozwojem 	<ul style="list-style-type: none"> • rażąca dysproporcja między postępowaniem w zwodociągowaniu a słabo rozwiniętą kanalizacją; • przewlekłość procedur lokalizacyjnych inwestycji, brak miejscowych planów dla terenów przeznaczonych na funkcje gospodarcze, retencję, turystykę, infrastrukturę społeczną i techniczną; • niedostatecznie przygotowane projekty dla dróg

<p>alternatywnych źródeł energii, korzystne uwarunkowania dla rozwoju sektora energetyki i produkcji żywności wysokiej jakości;</p> <ul style="list-style-type: none"> • wdrożenie procesu planistyczno-inwestycyjnego budowy lotniska regionalnego w Niedźwiadzie; • dobre warunki do aktywizacji współpracy transgranicznej z krajami sąsiadującymi i międzynarodowej; • zasoby środowiska przyrodniczego umożliwiające rozwój lecznictwa uzdrowiskowego i turystyki; • zasoby dziedzictwa kulturowego; • przekształcenie wschodniej granicy w zewnętrzną granicę UE; • włączenie regionu do krajowych planów budowy autostrad i dróg ekspresowych i transeuropejskich systemów transportowych; • potencjał do rozwoju transportu intermodalnego; • bezpośrednie połączenie szerokotorową linią kolejową LHS z dalekim wschodem; • dostępność funduszy strukturalnych na ochronę środowiska i infrastrukturę komunikacyjną. 	<p>krajowych, wojewódzkich i powiatowych;</p> <ul style="list-style-type: none"> • deficyty wód powierzchniowych na znacznych obszarach województwa; • zdegradowany system melioracji na znacznej części obszarów wiejskich; • transgraniczne zanieczyszczenie wód powierzchniowych uniemożliwiające wykorzystanie ich zasobów; • zagrożenie mieszkańców hałasem, szczególnie w miastach, przy głównych trasach komunikacyjnych województwa; • wprowadzenie wiz dla obywateli Białorusi, Rosji i Ukrainy grożące zahamowaniem współpracy gospodarczej; • dalsze pogarszanie się stanu technicznego dróg i obiektów mostowych na wszystkich kategoriach dróg; • utrudniony rozwój ruchu drogowego przez rzeki: Wisłę – brak dostatecznej ilości mostów, Bug – brak mostów i przejść granicznych; • brak lotniska o randze i parametrach dostosowanych do pozycji Lubelszczyzny.
Polityka regionalna i strategiczne zarządzanie regionem	
Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • aktywność jednostek samorządów lokalnych, zwłaszcza gmin w sporządzaniu projektów i sprawność pozyskiwania środków funduszy europejskich; • dobrze działające ośrodki szkoleniowe, firmy doradcze i projektowe; • intensywnie rozwijana współpraca międzyregionalna w układzie międzynarodowym; • atrakcyjne i liczne wydawnictwa promocyjne; • działalność przedstawicielstwa województwa w Brukseli, przepływ informacji. 	<ul style="list-style-type: none"> • rozproszenie funkcji decyzyjnych w sprawach wdrażania i zarządzania środkami funduszy strukturalnych; • niewystarczający stopień koordynacji zamierzeń i zadań strategicznych; • brak niezależnej, pozarządowej jednostki zarządzającej projektami rozwoju regionalnego; • mało sprawne mechanizmy wspierania i zasilania wkładu finansowego jednostek samorządowych dla realizacji projektów; • brak kompleksowej, obsługi inwestorów, brak systemów informacji przestrzennej; • system finansów publicznych niesprzyjający realizowaniu polityki regionalnej przez województwo; • niestabilny system prawny; • słabo rozwinięty marketing regionalny; • niewystarczający poziom dostępnych dla województwa środków funduszy strukturalnych na realizację zgłoszonych projektów; • brak powszechnego i ujednoliconego obiegu dokumentacji w administracjach publicznych; • brak wdrożonego systemu informacji przestrzennej i geodezyjnej; • słaba baza lokalowa jednostek administracji publicznej i pożytku publicznego, ogranicza ich dostępność i jakość usług.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • efektywne wykorzystanie środków finansowych dostępnych na inwestycje w zakresie rozwoju regionalnego; • współpraca międzyregionalna województw Polski Wschodniej; • wykorzystanie Euroregionu Bug w kreowaniu 	<ul style="list-style-type: none"> • wysoki poziom fiskalizmu i skomplikowany system finansowy; • brak rozwiązań prawnych i instrumentów preferencyjnego wspierania rozwoju regionalnego województw najuboższych; • bariery finansowe województwa obniżają szanse w

<p>strategii współpracy transgranicznej i realizacji projektów międzyregionalnych;</p> <ul style="list-style-type: none"> • rosnące zainteresowanie UE współpracą transgraniczną i współpracą z krajami Europy Wschodniej; • rosnąca rola samorządu terytorialnego w zakresie budowania konkurencyjności regionu; • stworzenie pozytywnego wizerunku województwa w przestrzeni krajowej i międzynarodowej na bazie silnej promocji i działań public relation.	<p>konkurencyjności regionów, mogą utrwać zapóźnienia rozwojowe regionów najsłabszych;</p> <ul style="list-style-type: none"> • zbyt wolny proces decentralizacji finansów publicznych i funduszy na poziom regionalny; • brak sprawnych procedur prawnych przygotowania podstawowych dokumentów o charakterze strategicznym na poziomie lokalnym (plany zagospodarowania przestrzennego, strategie, plany rozwoju lokalnego, itd.).
--	---

Wybrane dane statystyczne – Województwo Lubelskie

Wyszczególnienie	Jednostka	Polska		Województwo lubelskie		Podregion					
						Białkopodlaski		Chełmsko-zamojski		Lubelski	
		1999	2003	1999	2003	1999	2003	1999	2003	1999	2003
Wartość PKB	mln zł	615115,3	781112,4 ^{d)}	24861,0	31446,8 ^{d)}	3098,4	3896,5 ^{d)}	6323,1	8172,6 ^{d)}	15439,5	19377,7 ^{d)}
Dynamika PKB 2002/1999	%	x	127,0 ^{d)}	x	126,5 ^{d)}	x	125,8 ^{d)}	x	129,2 ^{d)}	x	125,5 ^{d)}
PKB/1mieszkańca	tys. zł	15,9	20,4 ^{d)}	11,1	14,3 ^{d)}	9,6	12,4 ^{d)}	9,3	12,2 ^{d)}	12,5	15,9 ^{d)}
Dynamika PKB/1mieszkańca 2003/1999	%	x	128,3 ^{d)}	x	128,8 ^{d)}	x	129,2 ^{d)}	x	131,2 ^{d)}	x	127,2 ^{d)}
Udział województwa w PKB kraju, • udział podregionów w PKB województwa	%	100,0	100,0	4,0	4,0 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
		x	x	100,0	100,0	12,5	12,4 ^{d)}	25,4	26,0 ^{d)}	62,1	61,6 ^{d)}
Udział województwa w PKB/1M kraju, • udział podregionów w PKB/1M województwa	%	100,0	100,0	69,8	70,0 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
		x	x	100,0	100,0	86,7	86,6	83,3	85,7 ^{d)}	112,8	111,3 ^{d)}
Wartość Dodana Brutto	mln zł	535829,0	682860,7 ^{d)}	21656,5	27491,3 ^{d)}	2699,0	3406,3 ^{d)}	5508,1	7144,6 ^{d)}	13449,4	16940,3 ^{d)}
Dynamika WDB 2003/1999	%	x	127,4 ^{d)}	x	126,9 ^{d)}	x	126,2 ^{d)}	x	129,7 ^{d)}	x	125,9 ^{d)}
WDB/1 pracującego	tys. zł	34,9	52,4 ^{d)}	22,8	37,1 ^{d)}	20,5	34,0 ^{d)}	18,4	31,4 ^{d)}	25,9	41,0 ^{d)}
Dynamika WDB/1M 2003/1999	%	x	150,1 ^{d)}	x	162,7 ^{d)}	x	166,7 ^{d)}	x	170,7 ^{d)}	x	158,3 ^{d)}
Udział województwa w WDB kraju, • udział podregionów w WDB województwa	%	x	x	4,0	4,0 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
		x	x	100,0	100,0	12,5	12,4 ^{d)}	25,4	26,0 ^{d)}	62,1	61,6 ^{d)}
Udział województwa w WDB/1 pracującego w	%	x	x	65,4	70,8 ^{d)}	x	x	x	x	x	x

kraju, udział podregionów w WBD/1 pracującego województwa		x	x	100,0	100,0	90,1	91,6 ^{d)}	80,7	84,7 ^{d)}	113,6	110,5 ^{d)}
Struktura WDB według sektorów ekonomicznych:	%	100,0	100,0	100,0	100,0	x	x	x	x	x	x
• rolnictwo		4,1	3,1 ^{d)}	8,3	5,0 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
• przemysł		26,2	23,6 ^{d)}	19,9	17,5 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
• budownictwo		8,0	6,2 ^{d)}	7,3	6,1 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
• usługi rynkowe		48,4	50,9 ^{d)}	46,1	48,5 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
• usługi nierynkowe		13,3	16,3 ^{d)}	18,4	22,9 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Struktura WDB według sektorów ekonomicznych w podregionach:	%	x	x	x	x	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
• rolnictwo		x	x	x	x	14,7	8,9 ^{d)}	12,3	7,3 ^{d)}	5,5	3,2 ^{d)}
• przemysł		x	x	x	x	19,5	17,6 ^{d)}	24,2	21,9 ^{d)}	30,0	25,5 ^{d)}
• usługi		x	x	x	x	65,7	73,5 ^{d)}	63,5	70,8 ^{d)}	64,6	71,3 ^{d)}
Wydajność pracy (WDB/1 pracującego wg sektorów ekonomicznych:											
• rolnictwo	tys. zł	5,6	9,0 ^{d)}	4,0	4,9 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
• przemysł		40,6	53,9 ^{d)}	33,2	43,4 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
• budownictwo		46,9	54,7 ^{d)}	43,0	55,1 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
• usługi rynkowe		55,7	75,2 ^{d)}	52,0	71,1 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
• usługi nierynkowe		30,0	48,2 ^{d)}	28,0	47,9 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Wartość brutto śr. trw.:											
• ogółem	mln zł	1243436,0 ^{a)}	1658826,0	62173,5 ^{a)}	76306,0	x	x	x	x	x	x
• na 1 mieszkańca	tys. zł	32,2 ^{a)}	43,9	27,8	34,8	x	x	x	x	x	x

Wskaźnik odnowienia majątku trwałego (nakłady inwest. w latach 1999-2003 do wartości br. śr. trwałych)	%	x	35,9	x	24,7	x	x	x	x	x	x
Udział województwa w wartości śr. trwałych kraju	%	100,0	100,0	5,0	4,6	x	x	x	x	x	x
Nakłady inwestycyjne poniesione w gosp. narod.	mln zł	112813,5 ^{a)}	110859,8	3660,1 ^{a)}	3604,9	x	x	x	x	x	x
• na 1 mieszkańca	zł	2918,0 ^{a)}		1633,0 ^{a)}	1643,0	x	x	x	x	x	x
Udział województwa w nakładach inwestycyjnych kraju	%	100,0	100,0	3,2	3,3	x	x	x	x	x	x
Dynamika nakładów inwestycyjnych 2003-1998	%	x	97,3	x	98,5	x	x	x	x	x	x
Nakłady inwestycyjne według sektorów:	%	100,0	100,0	100,0	100,0	x	x	x	x	x	x
Nakłady inwestycyjne w sektorze przedsiębiorstw	mln zł	85121,6 ^{a)}	65220,2	2380,0	1770,8	x	x	x	x	x	x
• udział sektora prywatnego	%	x	x	55,7	54,2	x	x	x	x	x	x
Dynamika nakładów inwestycyjnych w sektorze przedsiębiorstw 2003/1998	%	x	76,6	x	74,4	x	x	x	x	x	x

Udział województwa w nakładach inwestycyjnych przedsiębiorstw kraju:	%	100,0	100,0	2,8	2,7	x	x	x	x	x	x
• rolnictwo,		x		4,7	4,3	x	x	x	x	x	x
• przemysł,		36,9		31,9	31,8	x	x	x	x	x	x
• budownictwo,		6,9		6,0	11,0	x	x	x	x	x	x
• usługi rynkowe,		x		x	36,2	x	x	x	x	x	x
• usługi nierynkowe		x		x	8,1	x	x	x	x	x	x
Nakłady inwestycyjne przedsiębiorstw według sekcji PKD:	%	100,0	100,0	100,0	100,0	x	100,0	x	100,0	x	100,0
• przemysł		46,0	33,7	41,8	55,7	x	38,7	x	53,6	x	59,5
• budownictwo							7,7	x	1,9	x	2,5
• handel i naprawy		10,8	9,5	11,2	11,7	x	15,0	x	11,3	x	11,5
• transport		14,5	10,0	15,2	11,2	x	20,8	x	16,9	x	8,6
• pośrednictwo finansowe		9,3	2,7	10,5	2,7	x	2,7	x	2,5	x	2,7
• obsługa nieruchomości i firm		11,0	20,4	13,0	6,6	x	3,9	x	5,7	x	7,2
Liczba firm z udziałem kapitału zagranicznego	szt.	40412	48973	622	753	80	105	93	107	449	547
Udział województwa w liczbie firm z kapitałem zagranicznym kraju	%	100,0	100,0	1,5	1,5	x	x	x	x	x	x
• udział podregionów w województwie		x	x	100,0	100,0	12,9	13,8	14,9	14,1	72,2	72,1
Udział firm z kapitałem zagranicznym w liczbie firm ogółem	%	x	1,4	0,5	0,5	0,5	0,6	0,3	0,2	0,6	0,6

Zatrudnienie w firmach z udziałem kapitału zagranicznego	tys. os	966,5 ^{b)}	968,2 ^{d)}	17,3 ^{b)}	12,0 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Udział firm z kapitałem zagranicznym w zatrudnieniu ogółem	%	x	x	4,7	1,1	x	x	x	x	x	x
Nakłady inwestycyjne firm z kapitelem zagranicznym	mln zł	5266,8 ^{b)}	43696,4 ^{d)}	668,9 ^{b)}	228,6 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Udział firm z kapitałem zagranicznym w nakładach inwestycyjnych	%	39,5	4,8	16,6	6,6	x	x	x	x	x	x
Wartość produkcji sprzedanej przemysłu: • w tym sektor prywatny	mln zł	431751,9 x	564622,3 x	12250,0 67,5	15154,7 66,1	x x	x x	x x	x x	x x	x x
Udział województwa w produkcji sprzedanej przemysłu w kraju	%	100,0	100,0	2,8	2,7	x	x	x	x	x	x
Dynamika produkcji sprzedanej przemysłu 2003/1999	%	x	130,8	x	123,7	x	x	x	x	x	x
Zatrudnienie w przemyśle	tys. os	318,3	2639,1	111,4	92,2	x	x	x	x	x	x
Udział województwa w zatrudnieniu w przemyśle kraju	%	100,0	100,0	3,5	3,5	x	x	x	x	x	x

Udział w produkcji sprzedanej przemysłu, ważniejszych gałęzi przemysłu:	%	x	x	100,0	100,0	x	x	x	x	x	x
<ul style="list-style-type: none"> • przemysł spożywczy, • produkcja maszyn i urządzeń, • produkcja wyrobów z sur. niemet., • produkcja wyrobów z metali, • produkcja drewna i wyrobów z drewna, • produkcja mebli i pozostałe działy produkcji. 		x	x	33,1	27,3	x	x	x	x	x	x
		x	x	6,4	6,7	x	x	x	x	x	x
		x	x	6,9	5,3	x	x	x	x	x	x
		x	x	2,3	3,7	x	x	x	x	x	x
		x	x	3,3	3,3	x	x	x	x	x	x
		x	x	8,0	8,5	x	x	x	x	x	x
Produkcja przemysłowa według rodzajów techniki:	%	x	4,8	x	4,6	x	x	x	x	x	x
<ul style="list-style-type: none"> • wysoka technika, • średnio-wysoka technika, • średnio-niska technika, • niska technika. 		x	22,6	x	23,2	x	x	x	x	x	x
		x	30,8	x	12,5	x	x	x	x	x	x
		x	41,9	x	59,7	x	x	x	x	x	x
Zatrudnienie w przemyśle wg rodzajów techniki:	%	x	5,8	x	6,9	x	x	x	x	x	x
<ul style="list-style-type: none"> • wysoka technika, • średnio-wysoka technika, • średnio-niska technika, • niska technika. 		x	21,9	x	22,0	x	x	x	x	x	x
		x	25,3	x	13,0	x	x	x	x	x	x
		x	47,0	x	58,0	x	x	x	x	x	x

Udział wyrobów nowych i zmodernizowanych w produkcji przemysłu ogółem	%	x	16,7 ^{d)}	x	15,1	x	x	x	x	x	x
Produkcja budowlano-montażowa	mln zł	68427,6	67542,6	1990,2	2070,0	x	x	x	x	x	x
Dynamika produkcji budowlano-montażowej 2003/1999	%	x	98,7	x	104,0	x	x	x	x	x	x
Udział województwa w produkcji budowlano-montażowej kraju	%	100,0	100,0	2,9	3,1	x	x	x	x	x	x
Zatrudnienie w budownictwie	tys. os	736,9	496,4	29,4	19,4	x	x	x	x	x	x
Dynamika zatrudnienia w budownictwie 2003/1998	%	x	67,4	x	66,0	x	x	x	x	x	x
Udział województwa w zatrudnieniu w budownictwie kraju	%	100,0	100,0	4,0	3,9	x	x	x	x	x	x
Długość szlaków turystycznych	km	x	x	x	2394,2 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Długość szlaków odnowionych w latach 2001-2003	km	x	x	x	1800	x	x	x	x	x	x
Udział szlaków odnowionych w długości szlaków ogółem	%	x	x	x	77,0	x	x	x	x	x	x
Długość nowych szlaków turystycznych, wyznakowanych w latach 2001-2003	km	x	x	x	164	x	x	x	x	x	x

a) Obiekty noclegowe turystyki,	szt.										
b) Miejsca w obiektach noclegowych.	szt.										
Ogółem:	a)	x	7116	539	344		120		111		113
	b)	x	596460	26827	21263		6200		6749		8314
Hotele, motele i pensjonaty:	a)	x	1547	x	42	x	x	x	x	x	x
	b)	x	134323	2595	3233	x	x	x	x	x	x
Domy wycieczkowe:	a)	x	103	x	2	x	x	x	x	x	x
	b)	x	7127	828	95	x	x	x	x	x	x
Schroniska (łącznie z młodzieżowymi)	a)	x	454	x	4,0	x	x	x	x	x	x
	b)	x	25471	1827	1542	x	x	x	x	x	x
Ośrodki wczasowe	a)	x	1625	x	76	x	x	x	x	x	x
	b)	x	151946	6416	4428	x	x	x	x	x	x
Ośrodki kolonijne	a)	x	191	x	10	x	x	x	x	x	x
	b)	x	28744	1905	1042	x	x	x	x	x	x
Ośrodki szkolno-wypoczynkowe	a)	x	525	x	27	x	x	x	x	x	x
	b)	x	52391	1309	2345	x	x	x	x	x	x
Domy pracy twórczej	a)	x	48	x	4	x	x	x	x	x	x
	b)	x	2267	132	280	x	x	x	x	x	x
Zespoły ogólnodostępnych domków turystycznych	a)	x	367	x	16	x	x	x	x	x	x
	b)	x	24582	1616	1073	x	x	x	x	x	x
Kampingi	a)	x	139	x	6	x	x	x	x	x	x
	b)	x	25000	742	675	x	x	x	x	x	x
Pola biwakowe	a)	x	280	x	15	x	x	x	x	x	x
	b)	x	33343	3823	1720	x	x	x	x	x	x

obiekty wypoczynkowe sobotnio-niedzielne i święteczne											
a)		x	67	x	2	x	x	x	x	x	x
b)		x	3351	28	34	x	x	x	x	x	x
Zakłady uzdrowiskowe											
a)		x	127	x	4	x	x	x	x	x	x
b)		x	22437	966	447	x	x	x	x	x	x
Pozostałe niesklasyfikowane											
a)		x	1643	x	100	x	x	x	x	x	x
b)		x	85478	3341	4349	x	x	x	x	x	x
Stopień wykorzystania miejsc noclegowych	%	x	33,6	x	29,8	x	34,9	x	21,5	x	33,0
Liczba korzystających z turystrycznych obiektów zbiorowego zakwaterowania:											
osoby											
• ogółem	osoby	x	14644254	x	536286	x	99217	x	125374	x	311695
• w tym turyści zagraniczni		x	3331870	x	91901	x	26016	x	17614	x	48271
Udział województwa w liczbie turystów w Polsce:											
• liczba turystów ogółem	%	x	100	x	3,7	x	x	x	x	x	x
• w tym turyści zagraniczni	%	x	100	x	2,8	x	x	x	x	x	x
Udział podregionów w liczbie turystów w województwie:											
• ogółem	%	x	x	100	100	x	18,5	x	23,4	x	58,1
• w tym turyści zagraniczni		x	x	100	100	x	28,3	x	19,2	x	52,5

Gospodarstwa agroturystyczne:											
• liczba gospodarstw	szt.	x	x	196	304	x	x	x	x	x	x
– w tym ekologicznych		x	x	7	13	x	x	x	x	x	x
• liczba miejsc noclegowych		x	x	1088	2154	x	x	x	x	x	x
• liczba udzielonych osobonoclegów		x	x	4730	7575	x	x	x	x	x	x
• przeciętna liczba miejsc noclegowych w gospodarstwie		x	x	5,5	7	x	x	x	x	x	x
• średnia liczba noclegów w gospodarstwie		x	x	24,1	24,7	x	x	x	x	x	x
Eksport i import											
Wartość obrotów handlowych	mln USD	73233,3 ^{a)}	86367,3	1235 ^{a)}	1274 ^{c)}	x	x	x	x	x	x
Wartość obrotów handlowych na 1 M	USD	1882	1900 ^{c)}	561	600 ^{c)}	x	x	x	x	x	x
Wartość eksportu ogółem	mln USD	27400 ^{a)}	36092,2 ^{c)}	685 ^{a)}	721 ^{c)}	x	x	x	x	x	x
Udział województwa w eksporcie kraju	%	100	100	2,5	2,0 ^{c)}	x	x	x	x	x	x
Wartość importu ogółem	mln USD	45833,3 ^{a)}	50275,1	550 ^{a)}	553 ^{c)}	x	x	x	x	x	x
Udział województwa w imporcie kraju	%	100	100	1,2 ^{a)}	1,1 ^{c)}	x	x	x	x	x	x
Udział wyrobów zaawansowanych technologicznie:											
• w eksporcie	%	x	2,7 ^{d)}	x	2,0 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
• w imporcie		x	10,4 ^{d)}	x	8,0 ^{d)}	x	x	x	x	x	x

Poziom i jakość przedsiębiorczości											
Podmioty zarejestrowane w rejestrze REGON	szt.	x	3581593	x	154849	x	19016	x	42830	x	93003
Struktura podmiotów według sektorów:	%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
• sektor publiczny		x	x	3,7	3,9	4,6	4,7	6,8	4,1	3,3	3,6
• sektor prywatny		x	x	96,3	96,1	95,4	95,3	93,2	95,9	96,7	96,7
Struktura podmiotów według form organizacyjnych z tego:	%	x	x	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
• osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą		x	78,1	79,7	79,1	79,0	79,0	81,9	80,8	78,9	78,7
• spółki cywilne		x	7,8	8,8	7,3	7,1	5,8	7,4	5,8	9,8	7,7
• spółki prawa handlowego		x	5,8	3,5	4,2	3,2	3,7	2,5	3,0	4,0	4,8
w tym											
– spółki akcyjne		x	0,2	x	0,2	x	x	x	x	x	x
– z ograniczoną odpowiedzialnością		x	5,0	x	3,3	x	x	x	x	x	x
– z udziałem kapitału zagranicznego		x	1,4	0,5	0,2	0,5	0,6	0,3	0,2	0,6	0,6
• spółdzielnie		x	0,5	1,1	0,8	1,4	1,1	1,3	1,0	0,9	0,7
• przedsiębiorstwa państwowe		x	0,05	0,09	0,06	x	3,1	x	3,0	x	2,5
Struktura podmiotów według liczby zatrudnionych:	%										
0-9		x	100,0	x	100,0	x	100,0	x	100,0	x	100,0
10-49		x	95,2	x	95,5	x	94,8	x	95,2	x	95,8
		x	3,8	x	3,6	x	4,4	x	3,9	x	3,3

50-249		x	0,85	x	0,7	x	0,7	x	0,8	x	0,7
250-999		x	0,02	x	0,17	x	0,08	x	0,08	x	0,11
powyżej 1000		x	0,03	x	0,03	x	0,01	x	0,02	x	0,03
Dynamika podmiotów w latach 2003/1999:	%										
• ogółem		x	x	x	120,0	x	x	x	x	x	x
• osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą		x	x	x	119,3	x	x	x	x	x	x
• spółki cywilne		x	x	x	94,9	x	x	x	x	x	x
• spółki prawa handlowego		x	x	x	144,2	x	x	x	x	x	x
• spółdzielnie		x	x	x	92,8	x	x	x	x	x	x
• przedsiębiorstwa państwowe		x	x	x	84,0	x	x	x	x	x	x
Udział województwa w liczbie przedsiębiorstw w kraju	%	x	100	x	4,3	x	x	x	x	x	x
Udział podregionów w liczbie przedsiębiorstw województwa	%	x	x	100	100	12,4	12,3	28,1	27,6	59,5	60,1
Nasylenie przedsiębiorstw na 1000 mieszkańców	szt.	x	93,8	x	71	x	60,8	x	64,6	x	76,5
Wskaźniki:	%										
• narodzin firm		x	x	x	11,6	x	x	x	x	x	x
• umieralności firm		x	x	x	8,0	x	x	x	x	x	x
Udział firm, które w latach 2001-2003 wprowadziły innowacje	%	x	x	x	33	x	x	x	x	x	x

Udział firm posiadających certyfikaty	%	x	x	x	30,0	x	x	x	x	x	x
Struktura firm według rodzajów techniki w przemyśle:	%	x	x	x	100,0	x	x	x	x	x	x
• wysokiej techniki		x	x	x	5,2	x	x	x	x	x	x
• średnio-wysokiej techniki		x	x	x	9,2	x	x	x	x	x	x
• średnio-niskiej techniki		x	x	x	22,6	x	x	x	x	x	x
• niskiej techniki		x	x	x	63,0	x	x	x	x	x	x
Wyposażenie przedsiębiorstw w środki automatyzacji:	%	x	19,0 ^{d)}	x	20,4 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
• linie produkcyjne automatyczne		x	16,2 ^{d)}	x	20,5 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
• linie produkcyjne sterowane komputerowo		x	7,4 ^{d)}	x	5,6 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
• centra obróbkowe		x	3,7 ^{d)}	x	3,5 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
• roboty i manipulant.		x	2,3 ^{d)}	x	2,4 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
– w tym roboty		x	20,5 ^{d)}	x	22,1 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
• komputery do sterowania		x		x		x	x	x	x	x	x
Sektor MSP											
Liczba aktywnych MSP	szt	1816016	1732701 ^{d)}	73756	74720 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Pracujący w MSP	tys.os	5483,1 ^{c)}	5559,9 ^{d)}	214,4 ^{c)}	231,1 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Przychody ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów w sektorze MSP	mln zł	1018570,4 ^{c)}	1653513,9 ^{d)}	49175,2 ^{c)}	47761,1 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Nakłady inwestycyjne	mln zł	53190,4 ^{c)}	31612,9 ^{d)}	1515,4 ^{c)}	894,9 ^{d)}	x	x	x	x	x	x

MSP											
Liczba średnich przedsiębiorstw przemysłowych ponoszących nakłady na innowacje	szt	x	2127 ^d	x	89 ^d	x	x	x	x	x	x
Rolnictwo											
Udział UR w pow. ogólnej	%	59,3	51,7	68,4	57,1	61,3	58,5	69,4	64,8	70,4	63,3
Udział UR we władaniu gospodarstw indywidualnych	%	83,9	87,9 ^d	91,6	95,7 ^d	x	x	x	x	x	x
Udział odlogów i ugorów na gruntach rolnych	%	11,0	13,9	5,3	12,2 ^d	x	11,0 ^d	x	9,7 ^d	x	x
Liczba gospodarstw	tys.	1880,8	1952,0	230,8	305,8 ^d	x	44,5 ^d	x	109,0 ^d	x	152,2 ^d
Średnia wielkość gospodarstwa	ha/UR	9,8	7,4 ^d	6,1	5,9 ^d	x	8,5 ^d	x	6,03 ^d	x	5,07 ^d
Zatrudnienie na 100ha UR	os./100ha UR	23,2	38,1	29,4	31,1	24,3	36,2	29,6	31,7	34,4	29,9
Plony głównych ziemiopłodów											
– zboża ogółem	q/ha	29,6	28,7	27,8	28,5	x	x	x	x	x	x
– ziemniaki	q/ha	157,0	179,0	160,0	178,0	x	x	x	x	x	x
– buraki cukrowe	q/ha	338,0	410,0	374,0	462,0	x	x	x	x	x	x
– rzepak i rzepik	q/ha	20,8	21,7	27,6	22,5	x	x	x	x	x	x
Obsada zwierząt gospodarskich											
– trzoda chlewna		93,0	115,1	81,9	96,5	x	125,3 ^d	x	55,4 ^d	x	93,7 ^d
– bydło ogółem	szt./100ha	33,0	33,9	29,3	29,7	x	27,1 ^d	x	27,4 ^d	x	28,8 ^d
– owce	UR	2,0	2,0	1,9	1,7	x	4,7 ^d	x	1,1 ^d	x	1,1 ^d
– konie		3,0	1,9	4,8	2,8	x	x	x	x	x	x

Ciągniki na 100 ha UR	szt./100ha UR	12,6	8,5	11,6	11	x	x	x	x	x	x
Zużycie nawozów w przeliczeniu na czysty składnik											
– sztucznych	kg/ha UR	85,8	93,6	76,8	89,1	x	x	x	x	x	x
– wapniowych		95,1	94,6	70,6	69,9	x	x	x	x	x	x
Skup produktów rolnych											
– zboże	kg/1ha	332	406	229	336	x	x	x	x	x	x
– ziemniaki		39	88	26	26	x	x	x	x	x	x
– buraki cukrowe	UR	598	726	1316	1317	x	x	x	x	x	x
– bydło		26	32	26	22	x	x	x	x	x	x
– trzoda chlewna		83	124	58	97	x	x	x	x	x	x
– mleko	l/haUR	352	452	360	384	x	x	x	x	x	x
Skup produktów rolnych na 1ha UR	zł	1024	1567	1025	1427	x	x	x	x	x	x
Zbiory warzyw	tys. ton	5249,5	5090,7	507,7	534,5	x	x	x	x	x	x
Zbiory owoców	tys. ton	1957,1	3308,8	206,0	468,0	x	x	x	x	x	x
Liczba gospodarstw powyżej 1ha	tys.	2920,0	1952,0	246,6	223,3		34,3		79,0		109,9
Zasoby mechanicznej siły pociągowej	jedn. pociągowe/ 100haUR	53,8	61,3	63,7	79,7	x	x	x	x	x	x
Przeciętne ceny skupu											
– pszenicy	zł/1dt	42,98	45,51	42,54	46,48	x	x	x	x	x	x
– żyta	zł/1dt	32,08	35,36	30,68	35,40	x	x	x	x	x	x
– ziemniaków	zł/1dt	25,51	33,89	22,02	22,07	x	x	x	x	x	x
– buraków cukrowych	zł/1dt	9,66	x	10,08	x	x	x	x	x	x	x
– bydła	zł/1kg	2,51	2,50	2,73	2,62	x	x	x	x	x	x
– trzody chlewnej	zł/1kg	3,45	3,19	2,93	3,07	x	x	x	x	x	x
– mleka	zł/1l	0,61	0,72	0,60	0,67	x	x	x	x	x	x

Wartość brutto środków trwałych w rolnictwie i łowiectwie ogółem w tym sektor	mln zł	109954,2	x	10311,0	x	x	x	x	x	x	x
– prywatny	mln. zł	95739,0	x	9822,9	x	x	x	x	x	x	x
– publiczny	mln. zł	14215,2	x	488,1	x	x	x	x	x	x	x
Nakłady inwestycyjne w rolnictwie i łowiectwie	zł/1ha UR	115,1	x	63,6	x	x	x	x	x	x	x
Demografia											
Liczba ogółem	tys.	38653,6	38191	2234,9	2191,1	321,4	312,6	682,4	663,1	1231,0	1215,3
Gęstość zaludnienia	os/km ²	123,6	122,1	89,0	87,2	53,8	52	73,4	60	125,0	123
Saldo migracji w tym na wsi	/1000ludn	x	x	-1,4 -2,7	-0,7 -0,9	x	-3,4	x	-2,6	x	-1,4
Przyrost naturalny	/1000ludn	-0,6	-0,4	1,4	-0,70	0,2	-0,80	-0,9	-1,65	0,2	-0,15
Przyrost rzeczywisty	/1000ludn	-12,12	-19,97	-28,03	-29,13	-12,90					
Liczba urodzeń żywych	osób	382002	351072	23406	21261	3630	3187	6995	6204	12781	11870
Liczby zgonów niemowląt/1000 urodzeń żywych w tym na wsi	zgony /1000 urodzeń	8,85	7,03	9,10	7,71	9,09	7,22	9,72	7,25	8,76	9,09
Wskaźnik urbanizacji	%	61,8	61,6	46,7	46,6	39,1	38,8	37,1	37,3	53,9	53,7
Udział ludności w wieku:											
przedprodukcyjnym	%	24,9	21,9	26,0	22,9	28,0	25,0	26,6	23,4	25,1	22,2
produkcyjnym	%	60,6	62,9	58,2	60,8	56,1	58,8	56,8	59,5	59,5	61,9
poprodukcyjny	%	14,5	15,2	18,8	16,3	15,9	16,2	16,1	17,1	15,4	15,9
Wskaźnik obciążenia ekonomicznego	%	65,0	58,9	71,9	64,6	78,3	70,0	75,2	68,1	68,1	61,5
Wskaźnik feminizacji	K/100M	94,5	93,8	95,1	105,8	x	102,8	x	104,7	x	107,3
Rynek pracy											
Pracujący w gospodarce narodowej	tys.	15691,7	9632,4	1001,7	954,1	x	x	x	x	x	x

Wskaźnik zatrudnienia	%	48,0	44,0	49,5	48,4	x	46,0	x	47,4	x	44,0
Współczynnik aktywności zawodowej	%	56,6	54,7	57,4	57,4	x	x	x	x	x	x
Bezrobotni ogółem w tym kobiety	tys.	2349,8 1307,3	3175,7 1634,7	148,1 76,1	174,5 85,5	21,9 x	25,3 12,3	51,6 x	59,9 28,8	69,6 x	89,3 44,4
Stopa bezrobocia I	%	13,0	19,1 ^{e)}	12,9	17,8 ^{e)}	x	16,1	x	16,4	x	14,7
Stopa bezrobocia II	%	20,3	28,9 ^{e)}	29,0	36,2 ^{e)}	x	19,7	x	20,3	x	17,5
Bezrobotni powyżej 12m-cy w tym kobiety	%	39,0 68,0	52,5 57,2	42,0 63,0	55,2 53,4	42,6	59,3	44,0	54,3	50,9	54,7
Bezrobotni do 25 lat	%	31,0	26,0	35,9	29,5	36,1	30,1	33,5	29,8	40,4	29,1
Struktura wykształcenia bezrobotnych											
wyższe	tys.	47,7	140,2	4,4	11,3	0,4	1,1	1,1	3,5	2,9	6,7
policealne i śr. zawod.		483,0	673,6	36,2	44,0	5,3	6,3	12,7	15,3	18,2	22,3
śr. ogólnokszt.		142,0	206,2	10,7	13,2	1,6	1,9	3,6	4,7	5,5	6,7
zasad. zawod. i niższe		898,2	2155,7	56,0	106,0	14,7	16,0	34,1	36,4	48,0	53,6
Bezrobotni posiadający prawo do zasiłku	tys. %	554,1 23,6	478,1 15,0	27,5 18,6	15,9 9,1	4,4 20,1	2,1 8,3	11,2 21,7	4,8 8,0	11,9 17,1	9,0 10,1
Edukacja											
Liczba placówek wychowania przedszkolnego: • w tym przedszkola	Liczba bezwzględna	18885 8733	16999 7865	1453 363	1088 336	255 59	191 51	497 90	315 76	701 214	582 209
Liczba dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego: • w tym w przedszkolach	Liczba bezwzględna	919117 719611	832346 642864	49956 33241	44971 30181	7544 4359	6507 3640	13872 8422	12069 7345	28540 20460	26395 19196
Liczba dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym na 1000 dzieci w wieku 3-6 lat	Liczba bezwzględna	499	523	447	474	x	x	x	x	x	x

ogółem											
• miasto		627	663	613	670	x	x	x	x	x	x
• wieś		347	355	330	334	x	x	x	x	x	x
Liczba dzieci w przedszkolach przypadająca na 1000 dzieci w wieku 3-6 lat ogółem	Liczba bezwzględna	391	404	297	319	x	x	x	x	x	x
• miasto		574	598	576	614	x	x	x	x	x	x
• wieś		173	172	101	106	x	x	x	x	x	x
Liczba dzieci przypadająca na 1 przedszkole	Liczba bezwzględna	82	82	92	90	74	71	94	97	96	92
Liczba dzieci przypadająca na 1 oddział przedszkolny	Liczba bezwzględna	23	22	24	22	24	20	24	24	23	22
Liczba szkół podstawowych	Liczba bezwzględna	17743	15344	1410	1212	240	198	506	444	664	570
Liczba dzieci w szkołach podstawowych	Liczba bezwzględna	3898589	2855692	240723	172791	37568	27026	75629	53891	127526	91874
Liczba uczniów przypadająca na 1 szkołę podstawową (bez szkół specjalnych) ogółem	Liczba bezwzględna	230	193	173	145	156	136	149	121	192	161
• miasto		478	387	621	474	x	x	x	x	x	x
• wieś		129	114	106	93	x	x	x	x	x	x
Liczba uczniów przypadająca na 1 oddział nauczania w szkołach podstawowych	Liczba bezwzględna	21	21	20	19	19	19	19	19	21	19

• miasto		24	24	25	24	x	x	x	x	x	x
• wieś		18	18	17	16	x	x	x	x	x	x
Liczba uczniów szkół podstawowych przypadająca na 1 pomieszczenie do nauczania	Liczba bezwzględna	20	18	18	16	17	16	18	16	19	17
• miasto		25	23	29	26	x	x	x	x	x	x
• wieś		15	14	14	12	x	x	x	x	x	x
Nauka języków obcych w szkołach podstawowych	%										
• język angielski		38,0	54,0	35,8	53,8	x	x	x	x	x	x
• język rosyjski		11,0	3,6	22,6	10,9	x	x	x	x	x	x
• język niemiecki		19,6	18,8	10,2	7,9	x	x	x	x	x	x
• język francuski		1,6	0,8	1,2	1,1	x	x	x	x	x	x
Pracownie komputerowe w szkołach podstawowych	%	3,6	7,0	3,2	7,2	x	x	x	x	x	x
Liczba komputerów przeznaczonych do użytku uczniów na 100 szkół podstawowych	Liczba bezwzględna	x	731	x	615	x	x	x	x	x	x
• w tym z dostępem do internetu		x	452	x	391	x	x	x	x	x	x
Liczba szkół podstawowych dla dorosłych	Liczba bezwzględna	109	7	2	0	x	0	x	0	x	0
Liczba uczęszczających do szkół podstawowych dla dorosłych	Liczba bezwzględna	5777	92	121	0	x	0	x	0	x	0

Liczba obiektów gimnazjalnych	Liczba bezwzględna	6111	6927	373	437	63	67	118	153	192	217
Liczba gimnazjalistów	Liczba bezwzględna	615104	1681180	37240	102273	5879	16089	11614	32038	19747	54146
Liczba uczniów przypadająca na 1 gimnazjum (bez szkół specjalnych) ogółem	Liczba bezwzględna	111	269	107	249	93	240	98	209	103	250
• miasto		152	365	178	425	x	x	x	x	x	x
• wieś		69	177	72	171	x	x	x	x	x	x
Liczba uczniów przypadająca na 1 oddział gimnazjalny ogółem	Liczba bezwzględna	25	25	25	25	x	25	x	25	x	25
• miasto		25	26	26	26	x	x	x	x	x	x
• wieś		23	24	23	24	x	x	x	x	x	x
Nauka języków obcych w gimnazjach	%										
• język angielski		68,7	72,0	74,9	80,3	x	x	x	x	x	x
• język rosyjski		13,3	5,2	29,8	12,0	x	x	x	x	x	x
• język niemiecki		39,6	35,1	27,4	18,2	x	x	x	x	x	x
• język francuski		3,8	2,6	4,0	2,2	x	x	x	x	x	x
• inne		0,1	0,2	0,0	0,2	x	x	x	x	x	x
Liczba komputerów przeznaczonych do użytku uczniów na 100 gimnazjów	Liczba bezwzględna	x	x	x	996	x	x	x	x	x	x
• w tym z dostępem do Internetu		x	x	x	904	x	x	x	x	x	x

Liczba gimnazjów dla dorosłych	Liczba bezwzględna	21	124	1	2	x	x	x	x	x	x
Liczba uczęszczających do gimnazjów dla dorosłych	Liczba bezwzględna	710	11479	27	120	x	x	x	x	x	x
Udział młodzieży w szkolnictwie średnim:	%										
• licea ogólnokształcące		39,8	42,0	40,3	45,1	x	x	x	x	x	x
• zasadnicze szkoły zawodowe		35,8	10,4	22,1	8,4	x	x	x	x	x	x
• szkoły średnie techniczne i zawodowe		24,4	36,8	37,6	36,4	x	x	x	x	x	x
• licea profilowane		0,0	9,5	0,0	9,1	x	x	x	x	x	x
• szkoły artystyczne		0,0	1,3	0,0	1,1	x	x	x	x	x	x
Liczba liceów ogólnokształcących	Liczba bezwzględna	2156	2603	146	166	15	20	40	50	91	96
Liczba uczniów w liceach ogólnokształcących	Liczba bezwzględna	864091	751804	61287	52531	8694	7241	17985	16399	34608	28891
Liczba średnich szkół zawodowych i technicznych, liceów profilowanych i szkół artystycznych	Liczba bezwzględna	5663	6376	351	466	37	63	104	134	210	269
Liczba uczniów średnich szkół zawodowych i technicznych	Liczba bezwzględna	962424	852077	57226	54330	7916	7743	19151	18023	30159	28564
Liczba zasadniczych szkół zawodowych	Liczba bezwzględna	2408	1919	146	111	18	16	41	30	87	65

Liczba uczniów zasadniczych szkół zawodowych	Liczba bezwzględna	590441	203995	33696	9785	4810	1607	10471	2939	18415	5239
Liczba uczniów przypadająca na 1 oddział:	Liczba bezwzględna										
• w liceach ogólnokształcących		30	29	30	29	x	30	x	30	x	29
• w zasadniczych szkołach zawodowych		29	27	28	26	x	23	x	24	x	24
• w szkołach średnich zawodowych i technicznych		28	27	28	27	x	27	x	27	x	27
Liczba uczniów przypadająca na 1 pomieszczenie szkolne:	Liczba bezwzględna										
• w liceach ogólnokształcących		28	23	34	26	x	x	x	x	x	x
• w zasadniczych szkołach zawodowych		31	32	33	25	x	x	x	x	x	x
• w szkołach średnich zawodowych i technicznych		31	23	33	26	x	x	x	x	x	x
Liczba uczniów przypadająca na 1 szkołę:	Liczba bezwzględna										
• licea ogólnokształcące		401	289	420	316	580	362	450	328	380	301
• zasadnicze szkoły zawodowe		245	106	231	88	267	100	255	98	212	81
• szkoły średnie zawodowe i techniczne		170	134	163	116	214	123	184	135	144	106
Uczniowie liceów ogólnokształcących											

według profili kształcenia:											
• humanistyczny	%	8,8	9,6	10,4	11,4	x	x	x	x	x	x
• matematyczny		13,5	15,3	13,3	15,9	x	x	x	x	x	x
• przyrodniczy		8,6	7,6	10,2	7,6	x	x	x	x	x	x
• ogólny		62,0	58,7	62,4	60,2	x	x	x	x	x	x
• inny		7,1	8,7	3,7	4,9	x	x	x	x	x	x
Szkoły posiadające komputery:	%										
• licea ogólnokształcące		x	x	x	66	x	x	x	x	x	x
• zasadnicze szkoły zawodowe		x	x	x	21	x	x	x	x	x	x
• szkoły średnie zawodowe i techniczne		x	x	x	16	x	x	x	x	x	x
Nauka języków obcych w liceach ogólnokształcących:	%										
• język angielski		88,6	93,7	85,8	94,6	x	x	x	x	x	x
• język rosyjski		21,5	12,7	36,2	26,3	x	x	x	x	x	x
• język niemiecki		15,8	12,6	14,9	13,5	x	x	x	x	x	x
• język francuski		62,2	63,3	53,6	52,8	x	x	x	x	x	x
• inne		7,4	7,4	7,5	8,5	x	x	x	x	x	x
Nauka języków obcych w szkołach średnich technicznych i zawodowych:	%										
• język angielski		37,4	73,3	33,7	67,5	x	x	x	x	x	x
• język rosyjski		27,7	15,9	40,4	33,0	x	x	x	x	x	x
• język niemiecki		4,3	6,2	1,9	4,4	x	x	x	x	x	x
• język francuski		38,2	60,6	31,2	47,8	x	x	x	x	x	x
• inne		0,1	0,1	0,0	0,0	x	x	x	x	x	x

Nauka języków obcych w zasadniczych szkołach zawodowych: <ul style="list-style-type: none"> • język angielski • język rosyjski • język niemiecki • język francuski • inne 	%										
	x	28,1	8,7	31,0	x	x	x	x	x	x	x
	x	32,5	71,3	46,5	x	x	x	x	x	x	x
	x	33,8	14,7	21,9	x	x	x	x	x	x	x
	x	2,6	0,6	0,0	x	x	x	x	x	x	x
Liczba komputerów przeznaczonych do użytku uczniów na 100 szkół średnich <ul style="list-style-type: none"> • w tym z dostępem do internetu 	Liczba bezwzględna	x	x	x	764	x	x	x	x	x	x
		x	x	x	676	x	x	x	x	x	x
Liczba szkół ponadpodstawowych dla dorosłych ogółem <ul style="list-style-type: none"> • licea ogólnokształcące • zasadnicze szkoły zawodowe • szkoły średnie zawodowe i techniczne 	Liczba bezwzględna	2583	3471	105	140	x	x	x	x	x	x
		754	1379	23	60	x	x	x	x	x	x
		1689	1949	72	75	x	x	x	x	x	x
		140	143	10	5	x	x	x	x	x	x
Liczba uczniów w szkołach ponadpodstawowych dla dorosłych ogółem <ul style="list-style-type: none"> • licea ogólnokształcące • zasadnicze szkoły zawodowe • szkoły średnie zawodowe i techniczne 	Liczba bezwzględna	319186	369265	11133	11686	x	x	x	x	x	x
		113478	170857	3254	5218	x	x	x	x	x	x
		193130	189288	7109	6234	x	x	x	x	x	x
		12578	9120	770	234	x	x	x	x	x	x

Liczba szkół policealnych	Liczba bezwzględna	2328	3171	114	164	x	15	x	46	x	103
Liczba uczniów szkół policealnych	Liczba bezwzględna	205538	265744	11299	16560	x	1118	x	3511	x	11931
Liczba oddziałów szkół policealnych ogółem	Liczba bezwzględna	x	x	467	651	x	45	x	153	x	453
• dzienne		x	x	281	305	x	x	x	x	x	x
• wieczorowe		x	x	0	55	x	x	x	x	x	x
• zaoczne		x	x	186	291	x	x	x	x	x	x
Liczba uczniów szkół policealnych w oddziałach:	Liczba bezwzględna										
• dzienne		x	x	5693	7945	x	x	x	x	x	x
• wieczorowe		x	x	0	1620	x	x	x	x	x	x
• zaoczne		x	x	4924	6995	x	x	x	x	x	x
Nauka języków obcych w szkołach policealnych:	%										
• język angielski		46,6	43,3	49,2	55,3	x	x	x	x	x	x
• język rosyjski		4,5	4,8	5,3	3,6	x	x	x	x	x	x
• język niemiecki		19,8	14,6	14,8	12,6	x	x	x	x	x	x
• język francuski		3,2	2,1	3,8	2,6	x	x	x	x	x	x
• inne		1,5	3,3	0,0	4,7	x	x	x	x	x	x
Uczniowie według kierunków kształcenia w szkołach policealnych:	Liczba bezwzględna										
• pedagogiczny		18458	20692	723	895	x	x	x	x	x	x
• artystyczny		1939	4884	0	166	x	x	x	x	x	x
• społeczny		0	26601	0	2274	x	x	x	x	x	x

• dziennikarstwa i informacji		0	1455	0	38	x	x	x	x	x	x
• ekonomiczny i administracyjny		87712	48444	4713	2742	x	x	x	x	x	x
• fizyczny		0	221	0	50	x	x	x	x	x	x
• informatyczny		0	48972	0	3200	x	x	x	x	x	x
• inżyniersko-techniczny		41999	4765	2183	147	x	x	x	x	x	x
• produkcji i przetwórstwa		0	943	0	115	x	x	x	x	x	x
• architektury i budownictwa		0	5147	0	179	x	x	x	x	x	x
• rolniczy, leśny i rybactwa		1152	875	207	92	x	x	x	x	x	x
• medyczny		27071	29170	2051	2004	x	x	x	x	x	x
• opieki społecznej		0	12587	0	843	x	x	x	x	x	x
• usług dla ludności		26466	35723	1422	2444	x	x	x	x	x	x
• usług transportowych		274	788	0	48	x	x	x	x	x	x
• ochrony środowiska		0	1187	0	67	x	x	x	x	x	x
• ochrony i bezpieczeństwa		0	22378	0	1256	x	x	x	x	x	x
• pozostałe kierunki		467	400	0	0	x	x	x	x	x	x
Szkoły policealne wyposażone w komputery	%	x	x	x	34	x	x	x	x	x	x
Liczba komputerów przeznaczonych do użytku uczniów na 100 szkół policealnych	Liczba bezwzględna	x	x	x	208	x	x	x	x	x	x
• w tym z dostępem do Internetu		x	x	x	195	x	x	x	x	x	x

Szkolnictwo dla niepełnosprawnych: <ul style="list-style-type: none"> • szkoły podstawowe specjalne • uczniowie szkół podstawowych specjalnych • gimnazja specjalne • uczniowie gimnazjów specjalnych • licea ogólnokształcące specjalne • uczniowie liceów ogólnokształcących specjalnych • zasadnicze szkoły zawodowe specjalne • uczniowie zasadniczych szkół zawodowych specjalnych • licea i technika zawodowe • uczniowie liceów i techników zawodowych specjalnych 	Liczba bezwzględna	801	779	34	30	x	x	x	x	x	x
		59397	37733	2465	1395	x	x	x	x	x	x
		699	813	32	33	x	x	x	x	x	x
		14724	38794	648	1527	x	x	x	x	x	x
		24	36	1	0	x	x	x	x	x	x
		1198	1122	50	38	x	x	x	x	x	x
		319	414	16	19	x	x	x	x	x	x
		29412	19247	1368	829	x	x	x	x	x	x
		39	73	2	1	x	x	x	x	x	x
		2057	2053	21	26	x	x	x	x	x	x
Przyszkolna infrastruktura sportowa: <ul style="list-style-type: none"> • hale sportowe ogółem - w tym hale wielofunkcyjne o 	Liczba bezwzględna	x	x	x	86	x	26 ^{e)}	x	22 ^{e)}	x	38 ^{e)}
		x	x	x	18	x	6 ^{e)}	x	7 ^{e)}	x	5 ^{e)}

wymiarach od 44x22m											
- hale o wymiarach od 36x18m do 44x22m	x	x	x	62	x	20 ^{e)}	x	11 ^{e)}	x	31 ^{e)}	
- hale lekkoatletyczne	x	x	x	6	x	0 ^{e)}	x	4 ^{e)}	x	2 ^{e)}	
• sale i pawilony specjalistyczne ogółem	x	x	x	667	x	105 ^{e)}	x	162 ^{e)}	x	400 ^{e)}	
- w tym uniwersalne o wymiarach od 24x12m do 36x18m	x	x	x	226	x	26 ^{e)}	x	71 ^{e)}	x	129 ^{e)}	
- pomocnicze o wymiarach poniżej 24x12m	x	x	x	409	x	71 ^{e)}	x	78 ^{e)}	x	260 ^{e)}	
- pawilony specjalistyczne do dyscyplin sportowych	x	x	x	32	x	8 ^{e)}	x	13 ^{e)}	x	11 ^{e)}	
• boiska do gier wielkich	x	x	x	184	x	30 ^{e)}	x	81 ^{e)}	x	73 ^{e)}	
• boiska do gier małych ogółem	x	x	x	1949	x	346 ^{e)}	x	626 ^{e)}	x	977 ^{e)}	
- w tym boiska do poszczególnych dyscyplin sportowych	x	x	x	1392	x	264 ^{e)}	x	436 ^{e)}	x	692 ^{e)}	
- boiska uniwersalne	x	x	x	557	x	82 ^{e)}	x	190 ^{e)}	x	285 ^{e)}	
• stadiony sportowe (z widownią do 3 tysięcy miejsc)	x	x	x	16	x	4 ^{e)}	x	9 ^{e)}	x	3 ^{e)}	
• sale gimnastyczne ogółem	16328 ^{c)}	16394 ^{d)}	963 ^{c)}	980 ^{d)}	x	x	x	x	x	x	
- przy szkołach podstawowych	9598 ^{c)}	9607 ^{d)}	608 ^{c)}	611 ^{d)}	x	x	x	x	x	x	
- gimnazjach	2934 ^{c)}	3138 ^{d)}	138 ^{c)}	157 ^{d)}	x	x	x	x	x	x	

- liceach ogólnokształcących		1576 ^{c)}	1574 ^{d)}	86 ^{c)}	85 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
- szkołach zawodowych		2220 ^{c)}	2075 ^{d)}	131 ^{c)}	127 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
• pływalnie		274 ^{c)}	256 ^{d)}	20 ^{c)}	17 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
- przy szkołach podstawowych		140 ^{c)}	129 ^{d)}	12 ^{c)}	11 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
- gimnazjach		48 ^{c)}	53 ^{d)}	2 ^{c)}	2 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
- liceach ogólnokształcących		43 ^{c)}	35 ^{d)}	4 ^{c)}	2 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
- szkołach zawodowych		43 ^{c)}	39 ^{d)}	2 ^{c)}	2 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Liczba studentów ogółem	Liczba bezwzględna	1431900	1858680	79539	98085	x	x	x	x	x	X
• studia dzienne		640800	877352	39473	51151	x	x	x	x	x	x
• studia zaoczne		708500	887400	37731	42714	x	x	x	x	x	x
• studia wieczorowe		70800	73200	510	2556	x	x	x	x	x	x
• studia eksternistyczne		11800	20700	1825	1664	x	x	x	x	x	x
Udział studentów według form studiów:	%										
• studia dzienne		44,8	47,2	49,7	52,1	x	x	x	x	x	x
• studia zaoczne		49,5	47,8	47,4	43,5	x	x	x	x	x	x
• studia wieczorowe		4,9	3,9	0,6	2,6	x	x	x	x	x	x
• studia eksternistyczne		0,8	1,1	2,3	1,8	x	x	x	x	x	x
Liczba szkół wyższych ogółem:	Liczba bezwzględna	287	400	11	18	x	x	x	x	x	x
• uniwersytety		15	17	2	2	x	x	x	x	x	x
• wyższe szkoły techniczne		23	22	1	1	x	x	x	x	x	x
• wyższe szkoły rolnicze		9	9	1	1	x	x	x	x	x	x
• wyższe szkoły ekonomiczne		94	93	1	2	x	x	x	x	x	x
• wyższe szkoły pedagogiczne		19	17	1	1	x	x	x	x	x	x

<ul style="list-style-type: none"> • akademie medyczne • wyższe szkoły zawodowe 		10 39	10 151	1 4	1 10	x x	x x	x x	x x	x x	x x
Studenci szkół wyższych: <ul style="list-style-type: none"> • uniwersytety • wyższe szkoły techniczne • wyższe szkoły rolnicze • wyższe szkoły ekonomiczne • wyższe szkoły pedagogiczne • akademie medyczne • wyższe szkoły zawodowe 	Liczba bezwzględna	410800 289300	543400 342400	47589 8646	54675 11120	x x	x x	x x	x x	x x	x x
		78000	104100	8511	10569	x	x	x	x	x	x
		332100	382300	4083	3591	x	x	x	x	x	x
		137500	137200	2782	1577	x	x	x	x	x	x
		28100	42300	3698	4109	x	x	x	x	x	x
		29000	166800	4230	12444	x	x	x	x	x	x
Liczba filii, wydziałów i instytutów zamiejscowych	Liczba bezwzględna	65	105	5	10	x	x	x	x	x	x
Liczba punktów konsultacyjnych	Liczba bezwzględna	41	72	1	1	0	0	0	0	1	1
Liczba studentów według wybranych kierunków studiów: <ul style="list-style-type: none"> • administracja • administracja gospodarcza • budownictwo • ekonomia • filologia polska • filologie obce 	Liczba bezwzględna	x	x	7693	10175	x	x	x	x	x	x
		x	x	254	748	x	x	x	x	x	x
		x	x	1495	1606	x	x	x	x	x	x
		x	x	3844	3308	x	x	x	x	x	x
		x	x	1899	2715	x	x	x	x	x	x
		x	x	2030	3193	x	x	x	x	x	x

<ul style="list-style-type: none"> • lekarski • ochrona środowiska • pedagogika • politologia • prawo • psychologia • socjologia • zarządzanie i marketing • zarządzanie przedsiębiorstwem 		x	x	1321	1377	x	x	x	x	x	x
		x	x	2688	2282	x	x	x	x	x	x
		x	x	8424	7952	x	x	x	x	x	x
		x	x	2477	2728	x	x	x	x	x	x
		x	x	9479	7275	x	x	x	x	x	x
		x	x	1160	2051	x	x	x	x	x	x
		x	x	2753	2919	x	x	x	x	x	x
		x	x	6595	5489	x	x	x	x	x	x
		x	x	691	1413	x	x	x	x	x	x
Absolwenci szkół wyższych według typów szkół ogółem	Liczba bezwzględna	214900	366100	11984	18812	x	x	x	x	x	x
• uniwersytety		67800	106100	18579	11807	x	x	x	x	x	x
• wyższe szkoły techniczne		34300	56200	1220	1496	x	x	x	x	x	x
• wyższe szkoły rolnicze		12100	16400	1335	1553	x	x	x	x	x	x
• wyższe szkoły ekonomiczne		43600	99400	246	1167	x	x	x	x	x	x
• wyższe szkoły pedagogiczne		29900	34500	0	628	x	x	x	x	x	x
• akademie medyczne		4400	5900	604	705	x	x	x	x	x	x
• wyższe szkoły zawodowe		1300	16800	0	1456	x	x	x	x	x	x
Absolwenci szkół wyższych według systemów studiów:	Liczba bezwzględna										
• studia dzienne		93100	134100	6114	7607	x	x	x	x	x	x
• studia zaoczne		109400	211200	5284	10073	x	x	x	x	x	x

• studia wieczorowe		9900	16500	0	185	x	x	x	x	x	x
• studia eksternistyczne		2500	4300	586	947	x	x	x	x	x	x
Absolwenci szkół wyższych według wybranych kierunków studiów:	Liczba bezwzględna										
• administracja		x	x	617	2888	x	x	x	x	x	x
• administracja gospodarcza		x	x	0	172	x	x	x	x	x	x
• budownictwo		x	x	262	204	x	x	x	x	x	x
• ekonomia		x	x	488	774	x	x	x	x	x	x
• filologia polska		x	x	421	619	x	x	x	x	x	x
• filologie obce		x	x	423	764	x	x	x	x	x	x
• lekarski		x	x	205	226	x	x	x	x	x	x
• ochrona środowiska		x	x	439	505	x	x	x	x	x	x
• pedagogika		x	x	2084	2316	x	x	x	x	x	x
• politologia		x	x	300	508	x	x	x	x	x	x
• prawo		x	x	1374	1424	x	x	x	x	x	x
• psychologia		x	x	136	186	x	x	x	x	x	x
• socjologia		x	x	436	591	x	x	x	x	x	x
• zarządzanie i marketing		x	x	1005	1680	x	x	x	x	x	x
• zarządzanie przedsiębiorstwem		x	x	0	319	x	x	x	x	x	x
Cudzoziemcy studiujący według typów szkół wyższych ogółem:	Liczba bezwzględna	6025	8106	489	852	x	x	x	x	x	x
• uniwersytety		x	x	437	667	x	x	x	x	x	x
• wyższe szkoły techniczne		x	x	8	7	x	x	x	x	x	x
• wyższe szkoły rolnicze		x	x	5	6	x	x	x	x	x	x

<ul style="list-style-type: none"> • wyższe szkoły ekonomiczne • akademie medyczne • wyższe szkoły zawodowe 		x	x	4	2	x	x	x	x	x	x
		x	x	35	163	x	x	x	x	x	x
		x	x	0	7	x	x	x	x	x	x
Cudzoziemcy studiujący według systemów studiów:	Liczba bezwzględna										
<ul style="list-style-type: none"> • studia dzienne • studia zaoczne • studia wieczorowe • studia eksternistyczne 		x	x	x	637	x	x	x	x	x	x
		x	x	x	0	x	x	x	x	x	x
		x	x	x	27	x	x	x	x	x	x
		x	x	x	188	x	x	x	x	x	x
Szkoły wyższe niepaństwowe ogółem:	Liczba bezwzględna	174	274	7	12	x	x	x	x	x	x
<ul style="list-style-type: none"> • filie • studenci • absolwenci 		x	57	x	4	x	x	x	x	x	x
		419167	545956	29701	34468	x	x	x	x	x	x
		52926	125966	2048	6583	x	x	x	x	x	x
Nauczyciele akademicy w szkołach wyższych ogółem:	Liczba bezwzględna	77821	91530	4918	5560	x	x	x	x	x	x
<ul style="list-style-type: none"> • profesorowie • docenci • adiunkci • asystenci 		x	x	856	1082	x	x	x	x	x	x
		x	x	6	0	x	x	x	x	x	x
		x	x	1745	2043	x	x	x	x	x	x
		x	x	1470	1423	x	x	x	x	x	x
Liczba bezrobotnych absolwentów szkół wyższych	Liczba bezwzględna	x	x	754	2122	x	x	x	x	x	x
Udział absolwentów szkół wyższych w subpopulacji bezrobotnych absolwentów	%	6,5	18,4	9,4	26,4	x	x	x	x	x	x

Bezrobotni absolwenci szkół wyższych według wybranych kierunków kształcenia:	Liczba bezwzględna										
• administracja		X	X	26 ^{c)}	219	X	X	X	X	X	X
• pedagogika		X	X	122 ^{c)}	202	X	X	X	X	X	X
• ekonomia		X	X	97 ^{c)}	182	X	X	X	X	X	X
• zarządzanie i marketing		X	X	69 ^{c)}	148	X	X	X	X	X	X
• prawo		X	X	54 ^{c)}	114	X	X	X	X	X	X
• ochrona środowiska		X	X	66 ^{c)}	91	X	X	X	X	X	X
• politologia i nauki społeczne		X	X	70 ^{c)}	68	X	X	X	X	X	X
• rolnictwo		X	X	54 ^{c)}	63	X	X	X	X	X	X
• technika rolnicza i leśna		X	X	51 ^{c)}	52	X	X	X	X	X	X
• historia		X	X	22 ^{c)}	46	X	X	X	X	X	X
• socjologia		X	X	32 ^{c)}	46	X	X	X	X	X	X
• filologia polska		X	X	34 ^{c)}	42	X	X	X	X	X	X
• budownictwo		X	X	14 ^{c)}	37	X	X	X	X	X	X
Struktura wykształcenia ludności:	Liczba bezwzględna	X	31288428 ^{d)}	X	1779912 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
• wyższe		X	3203566 ^{d)}	X	173237 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
• średnie i policealne		X	10208390 ^{d)}	X	574001 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
• zasadnicze zawodowe		X	7539786 ^{d)}	X	373792 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
• podstawowe		X	8808487 ^{d)}	X	569759 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
• podstawowe nieukończone		X	1528199 ^{d)}	X	89123 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
Struktura wykształcenia ludności:	%										
• wyższe		X	10,2 ^{d)}	X	9,7 ^{d)}	X	X	X	X	X	X

<ul style="list-style-type: none"> • średnie i policealne • zasadnicze zawodowe • podstawowe • podstawowe nieukończone 		X	32,6 ^{d)}	X	32,2 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
		X	24,1 ^{d)}	X	21,0 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
		X	28,2 ^{d)}	X	32,0 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
		X	4,9 ^{d)}	X	5,1 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
Struktura wykształcenia ludności w podziale na:	Liczba bezwzględna										
• miasto		X	19776134 ^{d)}	X	847188 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
- wyższe		X	2704760 ^{d)}	X	136112 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
- średnie i policealne		X	7627986 ^{d)}	X	361847 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
- zasadnicze zawodowe		X	4174550 ^{d)}	X	145618 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
- podstawowe		X	4397862 ^{d)}	X	180919 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
- podstawowe nieukończone			870976 ^{d)}		22692 ^{d)}						
• wieś		X	11512294 ^{d)}	X	932724 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
- wyższe		X	498806 ^{d)}	X	37125 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
- średnie i policealne		X	2580404 ^{d)}	X	212154 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
- zasadnicze zawodowe		X	3365236 ^{d)}	X	228174 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
- podstawowe		X	4410625 ^{d)}	X	388840 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
- podstawowe nieukończone		X	657223 ^{d)}	X	66431 ^{d)}	X	X	X	X	X	X
Struktura wykształcenia ludności w podziale na:	%										
• miasto											
- wyższe		X	13,6	X	16,1	X	X	X	X	X	X
- średnie i policealne		X	38,6	X	42,7	X	X	X	X	X	X
- zasadnicze zawodowe		X	21,1	X	17,2	X	X	X	X	X	X
- podstawowe		X	22,2	X	21,4	X	X	X	X	X	X
- podstawowe nieukończone		X	4,5	X	2,6	X	X	X	X	X	X
• wieś											
- wyższe		X	4,3	X	4,0	X	X	X	X	X	X

- średnie i policealne		x	22,4	x	22,7	x	x	x	x	x	x
- zasadnicze zawodowe		x	29,2	x	24,5	x	x	x	x	x	x
- podstawowe		x	38,3	x	41,7	x	x	x	x	x	x
- podstawowe nieukończone		x	5,8	x	7,1	x	x	x	x	x	x
Struktura ludności w wieku 15 lat i więcej uczestniczącej w edukacji szkolnej według poziomu wykształcenia, płci i miejsca zamieszkania ogółem	%										
- wyższe		x	10,3	x	x	x	x	x	x	x	x
- policealne i średnie zawodowe		x	16,0	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie ogólnokształcące		x	21,1	x	x	x	x	x	x	x	x
- zasadnicze zawodowe		x	22,2	x	x	x	x	x	x	x	x
- gimnazjalne, podstawowe i niższe		x	49,1	x	x	x	x	x	x	x	x
• kobiety											
- wyższe		x	12,3	x	x	x	x	x	x	x	x
- policealne i średnie zawodowe		x	15,0	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie ogólnokształcące		x	17,2	x	x	x	x	x	x	x	x
- zasadnicze zawodowe		x	21,4	x	x	x	x	x	x	x	x
- gimnazjalne, podstawowe i niższe		x	45,9	x	x	x	x	x	x	x	x
• mężczyźni											
- wyższe		x	8,2	x	x	x	x	x	x	x	x

- policealne i średnie zawodowe		x	17,2	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie ogólnokształcące		x	29,2	x	x	x	x	x	x	x	x
- zasadnicze zawodowe		x	38,3	x	x	x	x	x	x	x	x
- gimnazjalne, podstawowe i niższe		x	52,7	x	x	x	x	x	x	x	x
• miasto											
- wyższe		x	43,0	x	x	x	x	x	x	x	x
- policealne i średnie zawodowe		x	33,0	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie ogólnokształcące		x	24,5	x	x	x	x	x	x	x	x
- zasadnicze zawodowe		x	41,7	x	x	x	x	x	x	x	x
- gimnazjalne, podstawowe i niższe		x	43,5	x	x	x	x	x	x	x	x
• wieś											
- wyższe		x	6,0	x	x	x	x	x	x	x	x
- policealne i średnie zawodowe		x	13,8	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie ogólnokształcące		x	11,7	x	x	x	x	x	x	x	x
- zasadnicze zawodowe		x	14,8	x	x	x	x	x	x	x	x
- gimnazjalne, podstawowe i niższe		x	60,9	x	x	x	x	x	x	x	x
Struktura ludności w wieku 15 lat i więcej uczestniczącej w edukacji pozaszkolnej według poziomu ukończonego wykształcenia i wieku:	%										

• 15-24 lat												
- wyższe	x	4,4	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- policealne i średnie zawodowe	x	19,3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie ogólnokształcące	x	21,1	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- zasadnicze zawodowe	x	22,2	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- gimnazjalne, podstawowe i niższe	x	42,1	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
• 25-34 lat												
- wyższe	x	48,1	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- policealne i średnie zawodowe	x	28,1	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie ogólnokształcące	x	29,2	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- zasadnicze zawodowe	x	38,3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- gimnazjalne, podstawowe i niższe	x	2,3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
• 35-44 lat												
- wyższe	x	41,7	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- policealne i średnie zawodowe	x	32,5	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie ogólnokształcące	x	17,2	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- zasadnicze zawodowe	x	21,4	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- gimnazjalne, podstawowe i niższe	x	4,3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
• 45 lat i więcej												
- wyższe	x	43,0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- policealne i średnie zawodowe	x	33,0	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie	x	24,5	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

ogólnokształcące												
- zasadnicze zawodowe		x	41,7	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- gimnazjalne, podstawowe i niższe		x	4,3	x	x	x	x	x	x	x	x	x
• wiek mobilny												
- wyższe		x	36,4	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- policealne i średnie zawodowe		x	28,7	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie ogólnokształcące		x	11,7	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- zasadnicze zawodowe		x	14,8	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- gimnazjalne, podstawowe i niższe		x	8,4	x	x	x	x	x	x	x	x	x
• wiek niemobilny												
- wyższe		x	42,2	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- policealne i średnie zawodowe		x	33,2	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie ogólnokształcące		x	6,0	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- zasadnicze zawodowe		x	14,2	x	x	x	x	x	x	x	x	x
- gimnazjalne, podstawowe i niższe		x	4,3	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Struktura osób w wieku 15 lat i więcej według poziomu ukończonego wykształcenia oraz metod kształcenia nieformalnego:	%											
• osoby korzystające tylko z 1 formy kształcenia nieformalnego												

- wyższe		x	14,2	x	x	x	x	x	x	x	x
- policealne		x	4,7	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie zawodowe		x	25,6	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie ogólnokształcące		x	9,8	x	x	x	x	x	x	x	x
- zasadnicze zawodowe		x	24,0	x	x	x	x	x	x	x	x
- gimnazjalne, podstawowe i niższe		x	21,0	x	x	x	x	x	x	x	x
• osoby korzystające z 2 form kształcenia nieformalnego											
- wyższe		x	21,7	x	x	x	x	x	x	x	x
- policealne		x	4,6	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie zawodowe		x	24,3	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie ogólnokształcące		x	10,9	x	x	x	x	x	x	x	x
- zasadnicze zawodowe		x	15,6	x	x	x	x	x	x	x	x
- gimnazjalne, podstawowe i niższe		x	22,6	x	x	x	x	x	x	x	x
• osoby korzystające z 3 form kształcenia nieformalnego											
- wyższe		x	30,4	x	x	x	x	x	x	x	x
- policealne		x	5,0	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie zawodowe		x	18,9	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie ogólnokształcące		x	15,5	x	x	x	x	x	x	x	x
- zasadnicze zawodowe		x	6,6	x	x	x	x	x	x	x	x
- gimnazjalne, podstawowe i niższe		x	23,6	x	x	x	x	x	x	x	x
• osoby łączące 4 formy kształcenia											

nieformalnego											
- wyższe		x	32,8	x	x	x	x	x	x	x	x
- policealne		x	3,0	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie zawodowe		x	15,2	x	x	x	x	x	x	x	x
- średnie ogólnokształcące		x	19,8	x	x	x	x	x	x	x	x
- zasadnicze zawodowe		x	2,4	x	x	x	x	x	x	x	x
- gimnazjalne, podstawowe i niższe		x	26,9	x	x	x	x	x	x	x	x
Ochrona zdrowia											
Przeciętne trwanie życia	lata										
• mężczyzn		68,8	70,5	68,6	69,9	x	x	x	x	x	x
• kobiet		77,5	78,9	78,2	79,4	x	x	x	x	x	x
Liczba zgonów ludności/	osób/	9,87	9,56	10,52	10,36	10,6	10,8	10,8	10,7	10,5	10,3
• w tym liczba zgonów niemowląt	1000M niem./1000 urodz. żywych	8,9	7,0	9,1	7,7	9,3	7,4	9,8	7,5	8,9	8,9
Zachorowalność na gruźlicę	osób/100 tys.	31,5	26,5	37,5	39,8	x	x	x	x	x	x
Zgony według przyczyn	osób/100 tys.										
• choroby układu krążenia		379,8 ^{a)} 174,4 ^{a)}	442,8 ^{d)} 234,8 ^{d)}	388,6 ^{a)} 149,1 ^{a)}	512,1 ^{d)} 218,4 ^{d)}	x x	x x	x x	x x	x x	x x
• nowotwory											
Szpitala ogółem	Liczba bezwzględna	715	732	34	38	5	6	9	9	20	23
Łóżka w szpitalach	szt/1000 M	5,14	4,87	5,64	5,38	7,12	6,22	5,34	5,12	4,42	4,39
Przeciętny pobyt chorego w szpitalach w dniach	Liczba dni	x	x	9,2 ^{b)}	8,1	x	x	x	x	x	x
Przeciętne wykorzystanie	Liczba	x	x	277 ^{b)}	283	x	x	x	x	x	x

łóżka w szpitalach w dniach	dni										
Pracownicy medyczni	osoby										
• lekarze		87524	87617	5324	5291	x	x	x	x	x	x
• lekarze stomatolodzy		13260	10737	885	744	x	x	x	x	x	x
• pielęgniarki		197153	181291	13336	11859	x	x	x	x	x	x
• położne		22683	21129	1532	1415	x	x	x	x	x	x
• farmaceuci		20229	25217	1769	1954	x	x	x	x	x	x
Zakłady opieki zdrowotnej	Liczba bezwzględna	5425	11978	503	675	54	109	116	187	333	379
Porady udzielone w ambulatoryjnej opiece zdrowotnej	porady/1 M										
• lekarskie		5,3	5,9	5,2	5,7	x	x	x	x	x	x
• stomatologiczne		0,7	0,7	0,8	0,8	x	x	x	x	x	x
Porady lekarskie udzielone w zakładach specjalistycznej opieki zdrowotnej	w tys.	x	x	3539,4	4639,5	x	x	x	x	x	x
- z tego w poradniach:											
• internistycznych	w tys.	x	x	464,5	569,6	x	x	x	x	x	x
• ginekologicznych	w tys.	x	x	177,8	573,8	x	x	x	x	x	x
• pediatrycznych	w tys.	x	x	67,8	40,3	x	x	x	x	x	x
• chirurgicznych	w tys.	x	x	789,3	770,2	x	x	x	x	x	x
• gruźlicy i chorób płuc	w tys.	x	x	141,6	150,4	x	x	x	x	x	x
• skórno-wenerologicznych	w tys.	x	x	315,9	325,2	x	x	x	x	x	x
• okulistycznych	w tys.	x	x	478,2	527,9	x	x	x	x	x	x
• laryngologicznych	w tys.	x	x	303,0	339,8	x	x	x	x	x	x
	w tys.	x	x	275,8	336,1	x	x	x	x	x	x

• neurologicznych	w tys.	x	x	214,5	230,0	x	x	x	x	x	x
• zdrowia psychicznego	w tys.	x	x	4,1	47,6	x	x	x	x	x	x
• profilaktyki, leczenia i rehabilitacji osób uzależnionych											
• onkologicznych	w tys.	x	x	123,7	102,1	x	x	x	x	x	x
• rehabilitacyjnych	w tys.	x	x	68,0	166,7	x	x	x	x	x	x
• chorób zakaźnych	w tys.	x	x	17,6	18,3	x	x	x	x	x	x
• sportowo-lekarskich	w tys.	x	x	11,2	7,6	x	x	x	x	x	x
• innych	w tys.	x	x	70,4	433,9	x	x	x	x	x	x
Apteki ogólnodostępne	Liczba bezwzględna	7875	9585	608	726	81	92	174	201	353	433
Punkty apteczne	Liczba bezwzględna	270	553	6	18	x	x	x	x	x	x
Liczba ludności na 1 aptekę	osoby	4009	3984	3640	3018	3678	3399	4184	3299	4241	2806
Pomoc społeczna											
Korzystający ze świadczeń pomocy społecznej											
• liczbowo	osoby	810897	1161946	400451	454508	x	x	x	x	x	x
• wskaźnikowo	os./10tys. M	540,9	691,3	654,5	824,9	x	x	x	x	x	x
Zakłady stacjonarnej pomocy społecznej											
• domy i zakłady	l. bezwzg.	904	1099	58	64	5	8	29	26	27	30
• liczba miejsc	l. bezwzg.	78961	92762	4949	5680	700	792	2169	2365	2411	2523
• liczba pensjonariuszy	l. bezwzg.	776561	91824	4671	5522	662	781	1936	2261	2400	2480
• liczba oczekujących	l. bezwzg.	10298	19813	330	573	x (z fil.)	x	x (z fil.)	x	x (z fil.)	x

Mieszkańcy zakładów stacjonarnej opieki społecznej według wieku: <ul style="list-style-type: none"> • do 18 lat • 19-40 • 41-60 • 61-74 • 75 i więcej 	l. bezwzg.	x	x	307 ^{b)}	348	x	x	x	x	x	x	
	%	x	x	6,2	6,3	x	x	x	x	x	x	
	l. bezwzg.	x	x	917 ^{b)}	945	x	x	x	x	x	x	
	%	x	x	18,5	17,1	x	x	x	x	x	x	
	l. bezwzg.	x	x	1242 ^{b)}	1566	x	x	x	x	x	x	
	%	x	x	25,1	28,4	x	x	x	x	x	x	
	l. bezwzg.	x	x	1120 ^{b)}	1186	x	x	x	x	x	x	
	%	x	x	22,6	21,5	x	x	x	x	x	x	
	l. bezwzg.	x	x	1364	1477	x	x	x	x	x	x	
	%	x	x	27,6	26,7	x	x	x	x	x	x	
	Całodobowe placówki opiekuńczo-wychowawcze dla dzieci i młodzieży <ul style="list-style-type: none"> – domy dziecka (placówki rodzinne w 2003r.) <ul style="list-style-type: none"> • liczba miejsc • liczba wychowanków – specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze (placówki socjalizacyjne w 2003r.) <ul style="list-style-type: none"> • liczba miejsc • liczba wychowanków 	l. bezwzg.	489	213	23	9	x	3	x	3	x	3
		l. bezwzg.	19971	x	977	x	x	x	x	x	x	x
l. bezwzg.		18101	1530	894	237	x	32	x	97	x	108	
l. bezwzg.		437	382	30	17	x	2	x	6	x	9	
l. bezwzg.		32660	x	1963	x	x	x	x	x	x	x	
l. bezwzg.		31652	16875	2112	823	x	87	x	283	x	453	

– młodzieżowe ośrodki wychowawcze	l. bezwzg.	47	51	2	2	x	x	x	x	x	x
• liczba miejsc	l. bezwzg.	3162	3325	174	174	x	x	x	x	x	x
• liczba wychowanków	l. bezwzg.	2855	3184	185	176	x	x	x	x	x	x
Rodziny zastępcze	l. bezwzg.	43378	35828	2255	1789	x	x	x	x	x	x
• liczba dzieci	l. bezwzg.	55797	46349	3051	2408	x	x	x	x	x	x
Kultura											
Wskaźnik liczby ludności na placówkę biblioteczną	os/ placówkę	3244	3602	3417	2831	2217	3260	3060	4155	4304	3127
Liczba wypożyczeń w woluminach na 1 czytelnika	egz./ 1czytelnika	20,3	19,8	19,0	18,6	18,2	19,2	17,6	17,6	19,6	19,4
Biblioteki publiczne z filiami	liczba	9046	8727	654	774	145	130	223	240	286	404
Liczba woluminów na 1000 osób	egz./ 1000 osób	3502	3515	3403	3230	3948	3602	4038	3843	3184	2800
Kina stałe	ilość	695	589	43	33	8	5	9	7	25	21
Miejsca na widowni w kinach	ilość	210809	230817	12099	9971	1851	1361	2690	1963	7558	6647
Muzea	ilość	623	665	41	38	4	4	14	9	23	25
Wystawy w muzeach	liczba	x	x	x	197	x	33	x	72	x	92
Zwiedzający muzea	tys. osób	16019,1	16881,2	361,0	952,7	x	54,3	x	153,9	x	744,5
Liczba ludności na 1 miejsce na widowni w teatrach i instytucjach muzycznych	os./ 1 miejsce	585	573	1280	1204	0	0	x	3684	x	741
Kultura fizyczna											
Kluby sportowe (bez uczniowskich klubów sportowych i parafialnych)	szt.	4079 ^{b)}	4336 ^{d)}	254 ^{b)}	260 ^{d)}	x	x	x	x	x	x

klubów sportowych)											
Sekcje		7915 ^{b)}	7760 ^{d)}	543 ^{b)}	489 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Członkowie klubów		481452 ^{b)}	485887 ^{d)}	30072 ^{b)}	27639 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Ćwiczący		383271 ^{b)}	388909 ^{d)}	24327 ^{b)}	23030 ^{d)}						
- ogółem		66799 ^{b)}	65155 ^{d)}	4549 ^{b)}	3805 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
- z liczby ogółem;		246457 ^{b)}	250278 ^{d)}	15167 ^{b)}	14615 ^{d)}						
• kobiety											
• juniorzy i juniorki											
Trenerzy		4932 ^{b)}	5105 ^{d)}	332 ^{b)}	306 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Instruktorzy		9574 ^{b)}	8735 ^{d)}	586 ^{b)}	571 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Ćwiczący w wybranych organizacjach kultury fizycznej											
- Zrzeszenie „Ludowe Zespoły Sportowe”		192585 ^{b)}	153183	9570 ^{b)}	11394	x	x	x	x	x	x
- Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej		156178 ^{b)}	155505	4511 ^{b)}	5005	x	x	x	x	x	x
- Polski Związek Sportu Niepełnosprawnych „Start”		4070 ^{b)}	3517	122 ^{b)}	139	x	x	x	x	x	x
- Akademicki Związek Sportowy		52346 ^{b)}	39583	2897 ^{b)}	2001	x	x	x	x	x	x
Warunki poziom życia ludności											
Zużycie nawozów mineralnych i chemicznych	kg/ha	79,7	93,6	80,2	89,1	x	x	x	x	x	x
Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto	zł	1697,12	2185,02	1481,35	1907,96	x	x	x	x	x	x
Przeciętna miesięczna emerytura i renta brutto	zł	813,70	1092,43	676,35	916,43	x	x	x	x	x	x

Przeciętny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwie	zł/os.	560,43	680,50	491,04	625,52	x	x	x	x	x	x
Przeciętne miesięczne wydatki na 1 osobę	zł/os.	549,76	643,77	490,70	593,77	x	x	x	x	x	x
Gospodarstwa domowe wyposażone w niektóre przedmioty trwałego użytkowania w % ogółu gospodarstw domowych:											
-automat pralniczy	%	70,2	77,1	48,8	61,9	x	x	x	x	x	x
-zestaw muzyczny	%	32,2	44,9	21,4	37,0	x	x	x	x	x	x
-magnetowid	%	56,1	53,1	43,0	46,1	x	x	x	x	x	x
-urządzenia do odbioru telewizji satelitarnej	%	45,9	49,7	24,1	31,8	x	x	x	x	x	x
-komputer osobisty	%	11,5	29,0	8,0	25,8	x	x	x	x	x	x
Liczba ludności na 1 sklep	os./sklep	89	85	97	89	101	89	85	88	104	90
Wskaźnik telefonicznych łączy głównych na 1000 ludności	szt./1000M	277,4	322,2	246,4	279,2	x	x	x	x	x	x
Liczba ludności na 1 aparat telefoniczny ogólnodostępny	os./aparat	344	446	393	512	x	x	x	x	x	x
Liczba ludności na 1 placówkę	os./plac.	4520	4599	3322	3689	x	x	x	x	x	x
Sprzedaż detaliczna towarów w cenach bieżących na 1 mieszkańca	zł/M	9324	10508	6146	6771	x	x	x	x	x	x

Wyposażenie mieszkań w instalacje w % ogółu mieszkań:											
w miastach											
-wodociąg	%	97,6	98,4	95,5	97,2	x	x	x	x	x	x
-ustęp	%	89,4	94,2	90,2	93,9	x	x	x	x	x	x
-łazienka	%	87,9	91,8	88,5	92,2	x	x	x	x	x	x
-gaz z sieci	%	76,4	74,1	68,6	67,7	x	x	x	x	x	x
-centralne ogrzewanie	%	80,3	83,9	84,8	88,4	x	x	x	x	x	x
na wsi											
-wodociąg	%	82,1	88,0	62,5	78,9	x	x	x	x	x	x
-ustęp	%	62,6	73,1	45,7	56,9	x	x	x	x	x	x
-łazienka	%	66,4	74,5	49,0	59,2	x	x	x	x	x	x
-gaz z sieci	%	15,1	17,4	8,6	9,3	x	x	x	x	x	x
-centralne ogrzewanie	%	53,3	63,1	43,5	52,6	x	x	x	x	x	x
Warunki mieszkaniowe											
Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania	m ² p.u.	62,8	68,8	63,0	73,3	65,3	76,4	64,2	76,2	63,3	70,6
Mieszkania oddanych do użytku	liczba mieszkań	81979	162 686	4250	6005	528	910	828	1670	2894	3425
Liczba osób na jedno mieszkanie	os./mieszkanie	3,17	3,03	3,25	3,16	3,30	3,18	3,26	3,21	3,30	3,14
Infrastruktura techniczna											
Zużycie energii elektrycznej w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca w miastach	kWh	662,3	692,4	559,6	608,7	x	x	x	x	x	x

Długość gazowej sieci rozdzielczej	km	94676	103455,2	5174,2	6288,4	162,0	164,2	1175,0	2009,4	3732,0	4114,8
Liczba odbiorców gazu z sieci	tys.	6731,0	6947,4	250,5	273,2		8,8		56,8		207,7
		30,3		20,4	25,0	2,7	2,7	19,6	21,6	37,9	41,8
Gęstość sieci gazowej	km/100km ²	x	33,2	x	x	x	x	x	x	x	x
Bezpieczeństwo i ład publiczny											
Przestępstwa stwierdzone w zakończonych postępowaniach w tym o charakterze:	ilość/ 10tys.M	345,0	384,0	345,6	294,8	232	336	220	270,9	445	297,6
	ilość ilość	1101387 60393	1101387 151596	45863 2820	42511 4597	x 693	5447 765	x 1615	10275 1828	x 2539	26789 2004
Liczba osób, które czują się bezpiecznie w miejscu zamieszkania	%	x	41,0	x	73,0	x	x	x	x	x	x
Liczba obywateli wyrażających zaufanie do policji	%	72,0	x	64,0	x	x	x	x	x	x	x
Wypadki drogowe	wypadki/ 100tys.	na 100tys. ludności	17,4	14,8	17,6	15,8	x	x	x	x	x
		na 100tys.pojazdów	51,1	35,5	48,4	36,2	x	x	x	x	x
Liczba wypadków w ruchu drogowym	ilość	55106	51078	2900	2645	415	365	664	735	1821	1545
Liczba śmiertelnych ofiar wypadków drogowych	osób	6730	5640	393	336	64	42	97	99	232	194
Wskaźniki wykrywalności przestępstw	%	45,0	55,2	51,2	66,1	x	78,8	x	77,4	x	56,4

Pożary	ilość	81065	199709	6241	10108	1055	1894	1212	2865	7841	5449
Zasoby naturalne											
Udokumentowane geologicznie zasoby bilansowe węgla kamiennego	mln. t	x	x	9262148	9258335 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
- ilość złóż ogółem		x	132	11	11	x	x	x	x	x	x
Zasoby przemysłowe węgla kamiennego	mln. t	x	x	338851 ^{c)}	334897 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Ilość udokumentowanych złóż surowców mineralnych		x	x	692 ^{c)}	738 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Zasoby wód leczniczych - liczba złóż	m3/h	x	3109,4	96 ^{c)}	96 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
		x	69	1 ^{c)}	1 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Zasoby eksploatacyjne wód podziemnych z utworów geologicznych:	m ³ /h	x	x	125602,1 ^{c)}	128598,9 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
- Czwartorzędowych	m ³ /h	x	x	21176,6 ^{c)}	21061,9 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
- Trzeciorzędowych	m ³ /h	x	x	11742,8 ^{c)}	11969,0 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
- Kredowych	m ³ /h	x	x	91877,4 ^{c)}	94762,7 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
- Starszych	m ³ /h	x	x	805,3 ^{c)}	805,3 ^{d)}	x	x	x	x	x	x
Pobór wody na potrzeby gospodarki narodowej i ludności	hm ³	11274,6	11069,9	337,9	313,7	x	x	x	x	x	x
- ogółem	hm ³	11274,6	11069,9	337,9	313,7	x	x	x	x	x	x
- w odsetkach	%	x	x	x	100,0	x	x	x	x	x	x
na cele:											
- produkcyjne (poza rolnictwem, łowiectwem, leśnictwem, rybołówstwem i rybactwem)	hm ³	7836,7	7875,7	103,1	91,0	x	x	x	x	x	x
z ujęć własnych	hm ³	7836,7	7875,7	103,1	91,0	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	x	29,0	x	x	x	x	x	x

• w tym wody: powierzchniowe	hm ³	7379,0	7277,4	78,6	72,4	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	x	23,1	x	x	x	x	x	x
podziemne	hm ³	293,6	225,0	22,5	17,1	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	x	5,5	x	x	x	x	x	x
nawodnień w rolnictwie i leśnictwie oraz napelniania i uzupełniania stawów rybnych	hm ³	1045,4	1014,8	143,7	134,2	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	x	42,8	x	x	x	x	x	x
eksploatacji sieci wodociągowej	hm ³	2392,5	2179,4	91,1	88,5	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	x	28,2	x	x	x	x	x	x
wody: powierzchniowe	hm ³	914,7	729,7	0,4	0,1	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	x	0,0	x	x	x	x	x	x
podziemne	hm ³	1477,8	1449,7	90,7	88,4	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	x	28,2	x	x	x	x	x	x
Zużycie wody na potrzeby gospodarki narodowej i ludności ogółem	hm ³	10684,5	10497,7	318,1	291,5	x	38,5	x	63,0	x	190,2
w odsetkach	%	100,0	100,0	100,0	100,0	x	13,2	x	21,6	x	65,2
• Przemysł	hm ³	7788,9	7825,9	100,3	87,7	x	1,9	x	4,2	x	81,8
w odsetkach	%	72,9	74,5	31,5	30,1	x	4,9	x	6,7	x	43,0
• Rolnictwo i leśnictwo	hm ³	1045,4	1014,8	143,7	134,2	x	28,4	x	40,9	x	65,0
w odsetkach	%	9,8	9,7	45,2	46,0	x	73,8	x	64,9	x	34,2
• Eksploatacja sieci wodociągowej	hm ³	1850,2	1657,0	74,1	69,6	x	8,6	x	17,8	x	43,4
w odsetkach	%	17,3	15,8	23,3	23,9	x	22,3	x	28,3	x	22,8
Użytki rolne (wg granic administracyjnych, bez gruntów nie stanowiących gospodarstw rolnych)	tys.ha	17812,3 ^{b)}	16169,4	1682,3 ^{b)}	1432,8	x	x	x	x	x	x
• w odsetkach pow.	%	x	51,7	67,0 ^{b)}	57,1	x	x	x	x	x	x

ogółem • spadek w stosunku do 2000r.	tys.ha	x	-1642,9	x	-249,5	x	x	x	x	x	x
Powierzchnia gruntów leśnych ogółem	tys.ha	9046,6	9138,8	559,5	569,9	x	165,7	x	203,9	x	200,3
lokata	x	x	x	10	10	x	x	x	x	x	x
w tym lasy:	tys.ha	x	8941,7	x	561,5	x	163,2	x	200,8	x	197,6
z ogółem:											
• lasy publiczne	tys,ha	x	7575,3	x	352,6	x	112,1	x	135,1	x	105,4
w odsetkach	%	x	82,5	x	61,3	x	x	x	x	x	x
• lasy państwowe	tys.ha	x	1563,5	x	217,3	x	53,7	x	68,8	x	94,9
w odsetkach	%	x	17,5	x	38,7	x	x	x	x	x	x
Lesistość	%	28,3	28,6	22,0	22,4	26,9 ^{b)}	27,3	21,5 ^{b)}	21,6	19,4 ^{b)}	20,1
lokata	x	x	x	14	14	x	x	x	x	x	x
Grunty związane z gospodarką leśną	tys.ha	x	197,1	x	8,4	x	x	x	x	x	x
Lasy	ha	x	x	551493 ^{b)}	561542	x	x	x	x	x	x
• Publiczne	ha	x	x	343010 ^{b)}	344199	x	x	x	x	x	x
własność Skarbu Państwa	ha	x	x	342052 ^{b)}	343205	x	x	x	x	x	x
w tym:											
w Zarządzie Lasów Państwowych	ha	x	x	321280 ^{b)}	323127	x	x	x	x	x	x
własność gmin	ha	x	x	958 ^{b)}	995	x	x	x	x	x	x
• Prywatne	ha	x	x	208483 ^{b)}	217342	x	x	x	x	x	x
Powierzchnia lasów według wieku i składu gatunkowego drzewostanów	% pow. lasów										
– drzewostany w klasie wieku											
• I (1-20 lat)		12,5	11,5	9,6	8,1	x	x	x	x	x	x
• II (21 – 40)		21,3	18,8	18,2	16,3	x	x	x	x	x	x
• III (41 – 60)		22,0	23,4	25,5	24,6	x	x	x	x	x	x

<ul style="list-style-type: none"> • IV (61 – 80) • V i wyższe (81 lat i więcej) 	% pow. lasów	19,3	19,4	23,8	24,9	x	x	x	x	x	x
– grupy rodzajowe drzew		20,3	21,4	17,9	19,6	x	x	x	x	x	x
• sosna i modrzew		70,5	69,3	65,8	66,3	x	x	x	x	x	x
• świerk		5,6	5,5	0,3	0,3	x	x	x	x	x	x
• jodła i jedlica		2,0	2,0	1,0	1,0	x	x	x	x	x	x
• dąb, jesion, klon, jawor i wiąz		6,7	7,2	15,3	15,1	x	x	x	x	x	x
• buk		4,6	4,9	1,7	1,8	x	x	x	x	x	x
• brzoza i robinia akacjowa		5,6	5,9	7,2	6,9	x	x	x	x	x	x
• olcha		4,3	4,4	6,2	6,2	x	x	x	x	x	x
grab, osika, lipa, wierzba i topola		0,7	0,8	2,5	2,4	x	x	x	x	x	x
Zalesienia użytków rolnych i nieużytków ogółem	ha	23404 ^{b)}	26494	1436 ^{b)}	1414	461 ^{b)}	442	502 ^{b)}	544	473 ^{b)}	428
w tym:											
• lasy prywatne	ha	x	x	x	163	x	x	x	x	x	x
• lasy publiczne	ha	x	x	x	1251	x	x	x	x	x	x
Zalesienie w %	%	x	x	21,7 ^{b)}	22,1	x	x	x	x	x	x
Zadrzewienia, zakrzewienia											
– szkółki	liczba	96	94	2	4	x	x	x	x	x	x
– pow. produkcyjna	ha	438	360	17	20	x	x	x	x	x	x
– sadzenie drzew											
• ogółem	tys. szt.	3253,9	3486,3	55,8	66,0	x	x	x	x	x	x
• w tym na gruntach prywatnych		864,2	510,8	30,0	43,5	x	x	x	x	x	x
– sadzenie krzewów											
• ogółem	tys. szt.	1450,4	1159,7	36,4	21,6	x	x	x	x	x	x

<ul style="list-style-type: none"> • w tym na gruntach prywatnych 		341,1	265,8	15,7	9,0	x	x	x	x	x	x
– sadzenie na nieużytkach przemysłowych											
<ul style="list-style-type: none"> • drzew • krzewów 	tys. szt.	1821,2 144,0	2447,9 267,9	11,0 1,7	1,1 0,4	x x	x x	x x	x x	x x	x x
Zasoby drzewne na pniu											
– Grubizna brutto											
<ul style="list-style-type: none"> • ogółem • na 1ha pow.zalesionej 	hm ³ m ³	1448,5 212	1522,9 220	64,2 212	69,5 217	x x	x x	x x	x x	x x	x x
– drzewostany w klasie wieku	% ogółem										
<ul style="list-style-type: none"> • I (1-20 lat) • II (21 – 40) • III (41 – 60) • IV (61 – 80) • V i wyższe (81 lat i więcej) 		0,6 13,2 24,1 27,0 31,3	0,6 11,5 25,1 26,4 32,8	0,6 11,5 27,6 31,7 25,4	0,5 9,5 25,9 32,2 28,1	x x x x x	x x x x x	x x x x x	x x x x x	x x x x x	x x x x x
– grupy rodzajowe drzew											
<ul style="list-style-type: none"> • sosna i modrzew • świerk • jodła i jedlica • dąb,jesion,klon, jawor i wiąz • buk • pozostałe 		69,4 7,2 2,5 6,4 5,7 8,8	69,6 6,8 2,4 6,6 5,7 8,9	71,6 0,2 1,3 12,2 2,0 12,7	71,7 0,2 1,3 12,1 2,2 12,5	x x x x x x	x x x x x x	x x x x x x	x x x x x x	x x x x x x	x x x x x x
Pozyskiwanie drewna (grubizny) na 100ha pow. lasów	m ³	293,6 ^{b)}	321,4	234,1 ^{b)}	237,4	x	x	x	x	x	x
lokata		x	x	x	15	x	x	x	x	x	x

w tym : las publiczne		315,0 ^{b)}	373,9	276,1 ^{b)}	335,5	x	x	x	x	x	x
w tym własność Skarbu Państwa		x	x	x	336,4	x	x	x	x	x	x
las prywatne		x	x	x	82,1	x	x	x	x	x	x
Pozyskiwanie drewna (grubizny) na 100 ha z zadrzewień											
• ogółem	dam ³	349,5	438,8	40,0	43,2	x	x	x	x	x	x
• w tym na gruntach prywatnych		274,8	254,5	37,7	30,7	x	x	x	x	x	x
Tereny zieleni miejskiej ogólnodostępnej i osiedlowej											
– Parki spacerowo- wypoczynkowe											
• obiekty	szt.	1544	1629	44	48	x	x	x	x	x	x
• powierzchnia	ha	16172,9	16983,9	452,7	478,1	x	x	x	x	x	x
– Zieleńce											
• obiekty	szt.	10131	10743	594	550	x	x	x	x	x	x
• powierzchnia	ha	6819,3	7049,6	378,0	375,4	x	x	x	x	x	x
– Zieleń uliczna- powierzchnia	ha	9352,7	10090,8	485,7	483,4	x	x	x	x	x	x
– tereny zieleni osiedlowej –powierzchnia	ha	31056,9	23260,3	1054,7	1172,4	x	x	x	x	x	x
– Parki, zieleńce i tereny zieleni osiedlowej											
• powierzchnia	ha	54049,1	47293,8	1885,4	2052,9	x	x	x	x	x	x
• w % pow. miasta	%	2,6	2,2	2,0	2,1	x	x	x	x	x	x
na 1 mieszkańca	m ²	22,6	20,1	18,1	19,8	x	x	x	x	x	x

Rezerwy Biosfery											
– ilość Rezerwatów Biosfery		7	9	0	1	x	x	x	x	x	x
– powierzchnia ogółem	ha	x	x	x	139917	x	x	x	x	x	x
w tym strefa:											
• centralna	ha	x	x	x	5224	x	x	x	x	x	x
	%	x	x	x	3,7	x	x	x	x	x	x
• buforowa	ha	x	x	x	43215	x	x	x	x	x	x
	%	x	x	x	30,9	x	x	x	x	x	x
• przejściowa	ha	x	x	x	91478	x	x	x	x	x	x
	%	x	x	x	65,4	x	x	x	x	x	x
Ochrona środowiska											
Powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona											
– ogółem	tys. ha	10163,80 ^{b)}	10173,24	570019,9 ^{b)}	572,10	x	92,41	x	212,70	x	267,00
– w % powierzchni ogólnej	%	32,5 ^{b)}	32,5	22,7 ^{b)}	22,8	15,5 ^{b)}	15,5	22,6 ^{b)}	22,9	27,1 ^{b)}	27,1
– na 1 mieszkańca	m ²	2630 ^{b)}	2664	2554 ^{b)}	2611	2883 ^{b)}	2955	3091 ^{b)}	3208	2171 ^{b)}	2197
– parki narodowe											
• powierzchnia	tys. ha	306,49 ^{b)}	314,55	18,24 ^{b)}	18,24	8,60 ^{b)}	8,60	9,43 ^{b)}	9,43	0,21 ^{b)}	0,21
• liczba obiektów		x	23	2 ^{b)}	2	x	x	x	x	x	x
• % pow. województwa	%	-	-	0,7 ^{b)}	0,7	-	-	-	-	-	-
– rezerwy przyrody											
• powierzchnia	tys. ha	148,73 ^{b)}	160,60	11,38 ^{b)}	11,38	x	2,56	x	2746,9	x	6,07
• liczba obiektów		x	1368	82 ^{b)}	82	x	x	x	x	x	x
• % pow. geograficznej	%	0,47 ^{b)}	0,51	0,5 ^{b)}	0,5	x	x	x	x	x	x
Typy rezerwatów:											
– faunistyczne											
• powierzchnia	ha	x	37271,1	x	1086,4	x	x	x	x	x	x
• liczba obiektów		x	x	11 ^{b)}	11	x	x	x	x	x	x
– krajobrazowe											
• powierzchnia	ha	x	38639,8	x	636,7	x	x	x	x	x	x
• liczba obiektów		x	x	6 ^{b)}	6	x	x	x	x	x	x

– leśne											
• powierzchnia	ha	x	60880,2	x	6115,5	x	x	x	x	x	x
• liczba obiektów		x	x	34 ^{b)}	34	x	x	x	x	x	x
– torfowiskowe											
• powierzchnia	ha	x	13481,2	x	3038,8	x	x	x	x	x	x
• liczba obiektów		x	x	14 ^{b)}	14	x	x	x	x	x	x
– florystyczne											
• powierzchnia	ha	x	3863,9	x	153,8	x	x	x	x	x	x
• liczba obiektów		x	x	6 ^{b)}	6	x	x	x	x	x	x
– wodne											
• powierzchnia	ha	x	3873,5	x	153,8	x	x	x	x	x	x
• liczba obiektów		x	x	1 ^{b)}	1	x	x	x	x	x	x
– przyrody nieożywionej											
• powierzchnia	ha	x	2125,6	x	13,0	x	x	x	x	x	x
• liczba obiektów		x	x	3 ^{b)}	3	x	x	x	x	x	x
– stepowe											
• powierzchnia	ha	x	415,7	x	131,0	x	x	x	x	x	x
• liczba obiektów		x	x	7 ^{b)}	7	x	x	x	x	x	x
– słonoroślne											
• powierzchnia	ha	x	50,9	0	0	x	x	x	x	x	x
• liczba obiektów		x	x	0	0	x	x	x	x	x	x
– parki krajobrazowe											
• powierzchnia	tys. ha	2446,89 ^{b)}	2489,28	231,14 ^{b)}	233,60	x	28,56	x	117,55	x	87,48
• liczba obiektów		x	120	17 ^{b)}	17	x	x	x	x	x	x
• w % pow. wojew.		-	-	x	9,3	-	-	-	-	-	-
– obszary chronionego krajobrazu											
• powierzchnia	tys. ha	7137,67 ^{b)}	7080,38	300,98 ^{b)}	300,86	x	50,37	x	80,79	x	169,70
• liczba obiektów		x	448	18 ^{b)}	18	x	x	x	x	x	x
• w % pow. wojew.		-	-	12 ^{b)}	12,0	-	-	-	-	-	-
– użytki ekologiczne											
• powierzchnia	tys. ha	44,95 ^{b)}	48,09	7,49 ^{b)}	7,25	x	1,69	x	2,14	x	3,41
• liczba obiektów		x	6750	x	191	x	x	x	x	x	x
• w % pow. wojew.		-	-	x	0,3	-	-	-	-	-	-

– stanowiska dokumentacyjne											
• powierzchnia	ha	956,9 ^{b)}	878,1	17,7 ^{b)}	4,5	x	0	x	0,9	x	3,6
• liczba obiektów		x	146	x	4	x	x	x	x	x	x
• w % pow. wojew.		-	-	x	0	-	-	-	-	-	-
– zespoły przyrodniczo-krajobrazowe											
• powierzchnia	ha	78108 ^{b)}	78863,3	768,8 ^{b)}	768,8	x	621,5	x	39,7	x	107,6
• liczba obiektów		x	167	x	7	x	x	x	x	x	x
• w % pow. wojew.		-	-	x	0	-	-	-	-	-	-
– pomniki przyrody											
• ogółem		33094 ^{b)}	33865	1545 ^{b)}	1544	437 ^{b)}	439	448 ^{b)}	447	660	658
w tym:											
Ø pojedyncze drzewa		x	26505	1106 ^{b)}	1104	x	x	x	x	x	x
Ø grupy drzew		x	4614	268 ^{b)}	272	x	x	x	x	x	x
Ø aleje		x	808	46 ^{b)}	41	x	x	x	x	x	x
Ø głązy narzutowe		x	1137	50 ^{b)}	51	x	x	x	x	x	x
Ø skałki, grotty, jaskinie i inne		x	801	75 ^{b)}	76	x	x	x	x	x	x
Stan liczebny ważniejszych zwierząt chronionych											
– żubry ogółem		x	843	0	0	x	x	x	x	x	x
– kozice		x	114	0	0	x	x	x	x	x	x
– niedźwiedzie		x	127	0	0	x	x	x	x	x	x
– bobry		x	39453	x	1650	x	x	x	x	x	x
– wilki		x	690	x	135	x	x	x	x	x	x
– głuszce		x	657	x	164	x	x	x	x	x	x
– cietrzewie		x	2072	x	44	x	x	x	x	x	x
– rysie		x	192	x	7	x	x	x	x	x	x

Powierzchnia lasów ochronnych												
– ogółem	tys. ha	3550,2	3335,4	117,9	124,1	x	x	x	x	x	x	x
– w % pow. lasów	%	40,1	37,3	21,4	22,1	x	x	x	x	x	x	x
– w lasach w zarządzie Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe – razem	tys. ha	3441,4	3224,4	117,0	123,1	x	x	x	x	x	x	x
– prywatnych	tys. ha	79,1	83,7	0,9	0,9	x	x	x	x	x	x	x
– gminnych - razem	tys. ha	29,7	27,3	0,0	0,05	x	x	x	x	x	x	x
Leśne Kompleksy Promocyjne												
– powierzchnia	ha	x	627443	31620	31620	x	x	x	x	x	x	x
– ilość obiektów		x	13	1	1	x	x	x	x	x	x	x
Parki i ogrody historyczne												
– liczba obiektów w tym:		x	11753	x	753	x	x	x	x	x	x	x
• obiekty wpisane do rejestru zabytków		x	6776	x	439	x	x	x	x	x	x	x
• obiekty bez określonej pow.		x	1122	x	108	x	x	x	x	x	x	x
– powierzchnia	ha	x	59131	x	4299	x	x	x	x	x	x	x
– liczba obiektów wg rodzajów:												
• dworskie i folwarczne		x	7685	x	545	x	x	x	x	x	x	x
• pałacowe i zamkowe		x	2692	x	104	x	x	x	x	x	x	x
• miejskie i uzdrowiskowe		x	497	x	13	x	x	x	x	x	x	x
• klasztorne i		x	286	x	34	x	x	x	x	x	x	x

kościelne • inne		x	533	x	29	x	x	x	x	x	x
Zakłady szczególnie uciążliwe dla czystości powietrza – ogółem w tym:		1725 ^{b)}	1681	95 ^{b)}	106	x	x	x	x	x	x
– posiadające urządzenia do redukcji zanieczyszczeń:											
• pyłowych		1353 ^{b)}	1249	75 ^{b)}	76	x	x	x	x	x	x
• gazowych		235 ^{b)}	224	15 ^{b)}	12	x	x	x	x	x	x
Emisja zanieczyszczeń powietrza z zakładów szczególnie uciążliwych											
• pyłowych	t/km ²	0,6 ^{b)}	x	0,3 ^{b)}	0,3	x	x	x	x	x	x
• gazowych (bez CO ₂)	t/km ²	6,7 ^{b)}	x	1,6 ^{b)}	1,5	x	x	x	x	x	x
Emisja zanieczyszczeń powietrza z zakładów szczególnie uciążliwych											
• pyłowych	tys. t	180,5 ^{b)}	134,7	8,0 ^{b)}	6,9	0,6 ^{b)}	0,6	1,7 ^{b)}	1,4	5,8 ^{b)}	4,9
Ø w % zanieczyszczeń krajowych		100,0	100,0	4,4 ^{b)}	5,1	x	x	x	x	x	x
Ø lokata		-	-	x	9	x	x	x	x	x	x
• gazowych (bez CO ₂)	tys. t	2083,2 ^{b)}	1946,7	40,9 ^{b)}	37,2	x	x	x	x	x	x
Ø w % zanieczyszczeń krajowych		100,0	100,0	2,0 ^{b)}	1,9	x	x	x	x	x	x
Ø lokata		-	-	x	5	x	x	x	x	x	x
• emisja zanieczyszczeń gazowych z CO ₂	tys. t	203610,6 ^{b)}	221320,8	4574,6 ^{b)}	5128,0	227,0 ^{b)}	230,9	1963,8 ^{b)}	1836,7	2383,8 ^{b)}	3060,3
w tym:											

Ø dwutlenku węgla Ø w % zanieczyszczeń krajowych		201527,4 ^{b)}	219374,1	4533,7 ^{b)}	5090,8	224,3 ^{b)}	228,5	1953,2 ^{b)}	1827,1	2356,2 ^{b)}	3035,2
		100,0	100,0	2,2 ^{b)}	2,3	x	x	x	x	x	x
Emisja przemysłowych zanieczyszczeń powietrza według rodzajów substancji											
– ogółem	t	x	x	4582611 ^{b)}	5134812	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	100,0 ^{b)}	100,0	x	x	x	x	x	x
– pyły ze spalania paliw	t	x	x	6399 ^{b)}	5821	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	0,1 ^{b)}	0,1	x	x	x	x	x	x
– pyły z przemysłu cementowo-wapiennego i materiałów ogniotrwałych	t	x	x	711 ^{b)}	418	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	0,0 ^{b)}	0,0	x	x	x	x	x	x
– pyły węglowo-grafitowe, sadza	t	x	x	5,1 ^{b)}	45	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	0,0 ^{b)}	0,0	x	x	x	x	x	x
– pyły nawozów sztucznych	t	x	x	656 ^{b)}	387	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	0,0	0,0	x	x	x	x	x	x
– pyły pozostałe	t	x	x	216 ^{b)}	184	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	0,0	0,0	x	x	x	x	x	x
– dwutlenek węgla	t	x	x	4533680 ^{b)}	5090796	x	228,5	x	1827,1	x	3035,2
w odsetkach	%	x	x	99,0 ^{b)}	99,1	x	x	x	x	x	x
– dwutlenek siarki	t	x	x	21834 ^{b)}	18643	x	1,0	x	2,6	x	15,0
w odsetkach	%	x	x	0,5 ^{b)}	0,4	x	x	x	x	x	x
– benzoapiren	t	x	x	1 ^{b)}	1	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	0,0	0,0	x	x	x	x	x	x
– amoniak	t	x	x	628 ^{b)}	652	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	0,0	0,0	x	x	x	x	x	x
– metan	t	x	x	89 ^{b)}	87	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	0,0	0,0	x	x	x	x	x	x

– tlenki azotu	t	x	x	10518 ^{b)}	9993	x	0,4	x	4,1	x	5,5
w odsetkach	%	x	x	0,2 ^{b)}	0,2	x	x	x	x	x	x
– tlenek węgla	t	x	x	7137 ^{b)}	7427	x	0,9	x	2,9	x	3,6
w odsetkach	%	x	x	0,2 ^{b)}	0,1	x	x	x	x	x	x
– węglowodory alifatyczne i ich pochodne	t	x	x	211 ^{b)}	167	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	0,0	0,0	x	x	x	x	x	x
– węglowodory pierścieniowe, aromatyczne i ich pochodne	t	x	x	226 ^{b)}	108	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	0,0	0,0	x	x	x	x	x	x
– alkohole alifatyczne	t	x	x	56 ^{b)}	26	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	0,0	0,0	x	x	x	x	x	x
– etery i ich pochodne	t	x	x	10 ^{b)}	3	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	0,0	0,0	x	x	x	x	x	x
– ketony i ich pochodne	t	x	x	32 ^{b)}	14	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	0,0	0,0	x	x	x	x	x	x
– kwasy nieorganiczne, ich sole i bezwodniki	t	x	x	14 ^{b)}	11	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	0,0	0,0	x	x	x	x	x	x
– oleje (mgła olejowa)	t	x	x	6 ^{b)}	3	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	0,0	0,0	x	x	x	x	x	x
– pozostałe wyżej nie wymienione	t	x	x	3 ^{b)}	26	x	x	x	x	x	x
w odsetkach	%	x	x	0,0	0,0	x	x	x	x	x	x
Redukcja przemysłowych zanieczyszczeń powietrza w zakładach szczególnie uciążliwych w % zanieczyszczeń wytworzonych											
– zanieczyszczenia pyłowe	%	98,8	99,2	97,3	97,3	x	89,0	x	99,4	x	94,9

– zanieczyszczenia gazowe (bez CO ₂) – ogółem	%	39,7	49,1	15,3	15,3	x	-	x	-	x	88,7
w tym:											
• dwutlenek siarki	%	x	56,5	x	x	x	x	x	x	x	x
• tlenki azotu	%	x	15,6	x	x	x	x	x	x	x	x
• tlenek węgla	%	x	51,8	x	x	x	x	x	x	x	x
• węglowodory	%	x	51,0	x	x	x	x	x	x	x	x
• inne (głównie amoniak, dwusiarczek węgla, fluor, siarkowodór, związki chloroorganiczne)	%	x	44,5	x	x	x	x	x	x	x	x
Powierzchnia drzewostanów uszkodzonych oddziaływaniem gazów i pyłów – ogółem	tys. ha	3999,8 ^{b)}	4098,8	91,6 ^{b)}	194,3	x	x	x	x	x	x
	% pow. lasów	57,7	58,7	28,5 ^{b)}	60,3	x	x	x	x	x	x
	w odsetkach	100,0	100,0	2,3 ^{b)}	4,7	x	x	x	x	x	x
– według stref uszkodzeń:											
• I (uszkodzenia słabe)	tys. ha	3300,5 ^{b)}	3403,4	84,1 ^{b)}	187,8	x	x	x	x	x	x
• II (uszkodzenia średnie)	tys. ha	681,0 ^{b)}	677,5	5,9 ^{b)}	5,0	x	x	x	x	x	x
• III (uszkodzenia silne)	tys. ha	18,3 ^{b)}	17,9	1,6 ^{b)}	1,6	x	x	x	x	x	x

Grunty zdewastowane i zdegradowane wymagające rekultywacji oraz zrehabilitowane i zagospodarowane											
– grunty wymagające rekultywacji	ha	72786	70683	3831	3464	x	x	x	x	x	x
• ogółem	ha	66810	64378	3440	3252	x	x	x	x	x	x
• zdewastowane	ha	5976	6305	391	212	x	x	x	x	x	x
• zdegradowane											
– grunty zrehabilitowane											
• ogółem	ha	2026	1795	38	20	x	x	x	x	x	x
w tym na cele:											
• rolnicze	ha	860	739	19	7	x	x	x	x	x	x
• leśne	ha	896	694	19	13	x	x	x	x	x	x
– grunty zagospodarowane											
• ogółem	ha	1032	759	15	15	x	x	x	x	x	x
w tym na cele:											
• rolnicze	ha	713	278	1	4	x	x	x	x	x	x
• leśne	ha	212	159	14	11	x	x	x	x	x	x
– grunty zdewastowane i zdegradowane wymagające rekultywacji w wyniku działalności – ogółem	ha	72786	70683	x	3464	x	x	x	x	x	x
w zakresie:											
• górnictwa i kopalnictwa surowców:	ha	x	14278	x	7	x	x	x	x	x	x
• Ø energetycznych	ha	x	29756	x	1535	x	x	x	x	x	x
• Ø innych niż energetycznych	ha	x	218	x	0	x	x	x	x	x	x
• produkcji metali	ha	x	1150	x	0	x	x	x	x	x	x
• zaopatrywania w	ha	x	25281	x	1922	x	x	x	x	x	x

energie gaz i wodę • innej											
Zagrożenie potencjalne gleb użytkowanych rolniczo erozją wietrzną	km ²	x	86332	x	8928	x	x	x	x	x	x
– ogółem powierzchnia zagrożona	km ²	x	86332	x	8928	x	x	x	x	x	x
– w % powierzchni ogólnej	%	x	27,6	x	35,5	x	x	x	x	x	x
– według stopnia zagrożenia											
• erozja słaba	km ²	x	54203	x	2098	x	x	x	x	x	x
• erozja średnia	km ²	x	29137	x	6684	x	x	x	x	x	x
• erozja silna	km ²	x	2992	x	146	x	x	x	x	x	x
w % pow. ogólnej	%	x	17,3	x	8,4	x	x	x	x	x	x
• erozja słaba	%	x	9,3	x	26,6	x	x	x	x	x	x
• erozja średnia	%	x	1,0	x	0,6	x	x	x	x	x	x
• erozja silna	%	x	1,0	x	0,6	x	x	x	x	x	x
Stan czystości rzek kontrolowanych	km	x	x	1817,6 ^{b)}	2519,2	x	x	x	x	x	x
• długość odcinków kontrolowanych	km	x	x	1817,6 ^{b)}	2519,2	x	x	x	x	x	x
– kryterium fizykochemiczne	% długości kontrolowa- wanego odcinka										
• wody o I klasie czystości	% długości kontrolowa- wanego odcinka	x	x	0	0	x	x	x	x	x	x
• wody o II klasie czystości	% długości kontrolowa- wanego odcinka	x	x	4,5 ^{b)}	28,4	x	x	x	x	x	x
• wody o III klasie czystości	% długości kontrolowa- wanego odcinka	x	x	38,2 ^{b)}	32,6	x	x	x	x	x	x
• wody nadmiernie zanieczyszczone	% długości kontrolowa- wanego odcinka	x	x	57,3 ^{b)}	39,0	x	x	x	x	x	x

– kryterium bakteriologiczne												
• wody o klasie czystości:		x	x	0,6 ^{b)}	5,5	x	x	x	x	x	x	x
Ø I		x	x	10,3 ^{b)}	35,5	x	x	x	x	x	x	x
Ø II		x	x	51,4 ^{b)}	39,5	x	x	x	x	x	x	x
Ø III												
• wody nadmiernie zanieczyszczone		x	x	37,7 ^{b)}	19,5	x	x	x	x	x	x	x
Wydatki inwestycyjne na ochronę środowiska												
Wydatki inwestycyjne na ochronę środowiska												
– ogółem	tys. zł	8584933,9	5141415,6	203590,1	141984,0	x	x	x	x	x	x	x
– w % nakładów inwestycyjnych na gospodarkę narodową	%	6,8	4,6	5,1	3,9	x	x	x	x	x	x	x
– na 1 mieszkańca	tys. zł	222	135	91	65	x	x	x	x	x	x	x
– w odsetkach		100,0	100,0	2,4	2,8	x	x	x	x	x	x	x
– w tym na:												
• gospodarkę ściekową i ochronę wód – razem	tys. zł	3765205,1	2915083,0	96434,7	102248,1	x	x	x	x	x	x	x
w tym na:												
Ø oczyszczanie ścieków –	tys. zł	1675061,5	798402,8	23735,2	42242,5	x	x	x	x	x	x	x
Ø razem	tys. zł	1471043,9	681501,2	21192,6	36923,5	x	x	x	x	x	x	x
Ø w tym komunalnych												
Ø kanalizacje odprowadzającą ścieki												
Ø ścieki	tys. zł	1548116,8	1893851,8	63818,2	56645,6	x	x	x	x	x	x	x
Ø wody opadowe	tys. zł	204217,5	192951,7	4725,3	3002,5	x	x	x	x	x	x	x
• ochronę powietrza i klimatu – razem	tys. zł	4042239,9	1500151,2	72124,7	19254,2	x	x	x	x	x	x	x
w tym na:												
Ø urządzenia do redukcji	tys. zł	2389512,0	421940,9	5973,5	4776,3	x	x	x	x	x	x	x

zanieczyszczeń Ø nowe kierunki i technologie spalania oraz modernizację systemów grzewczych	tys. zł	1491725,3	9804006	28078,5	13574,5	x	x	x	x	x	x
• gospodarkę odpadami – razem w tym na:	tys. zł	65386,5	529289,2	23939,9	19251,5	x	x	x	x	x	x
Ø usuwanie, wykorzystanie i unie-szkodliwianie odpadów przemysłowych i komunalnych	tys. zł	244332,1	180752,4	11701,0	12603,5	x	x	x	x	x	x
Ø budowę i urządzenie składowisk	tys. zł	298843,1	311878,9	10970,9	6086,6	x	x	x	x	x	x
Ø rekultywację hałd, stawów osadowych i składowisk odpadów oraz innych terenów zdegradowanych	tys. zł	57655,9	20942,0	661,4	533,8	x	x	x	x	x	x
• ochronę bioróżnorodności biologicznej i krajobrazu – razem w tym na:	tys. zł	6814,1	3655,1	54,9	205,5	x	x	x	x	x	x
Ø ochronę i odbudowę krajobrazu, gatunków i siedlisk	tys. zł	4942,1	3393,7	50,9	205,5	x	x	x	x	x	x
• zmniejszenie hałasu i wibracji	tys. zł	16159,0	35925,0	451,7	169,1	x	x	x	x	x	x

• ochronę przed promieniowaniem jonizującym	tys. zł	767,0	126,9	0	0	x	x	x	x	x	x
Zagrożenia gruntów rolnych i leśnych erozją wodną powierzchniową											
– ogółem powierzchnia zagrożona	km ²	x	89074,9	x	7578,0	x	x	x	x	x	x
– w % powierzchni ogólnej wg stopnia zagrożenia:	%	x	28,5	x	30,2	x	x	x	x	x	x
• erozja słaba	km ²	x	43019,4	x	3843,1	x	x	x	x	x	x
• erozja średnia	km ²	x	34455,0	x	2208,0	x	x	x	x	x	x
• erozja silna	km ²	x	11600,5	x	1526,9	x	x	x	x	x	x
w % powierzchni ogólnej											
• erozja słaba	%	x	13,8	x	15,3	x	x	x	x	x	x
• erozja średnia	%	x	11,0	x	8,8	x	x	x	x	x	x
• erozja silna	%	x	3,7	x	6,1	x	x	x	x	x	x
Zagrożenia gruntów rolnych i leśnych erozją wąwozową											
– ogółem powierzchnia zagrożona	km ²	x	54748,5	x	4924,7	x	x	x	x	x	x
– w % powierzchni ogólnej	%	x	17,5	x	19,6	x	x	x	x	x	x
– wg stopnia zagrożenia:											
• erozja słaba	km ²	x	32731,9	x	1406,3	x	x	x	x	x	x
• erozja średnia	km ²	x	13295,2	x	1754,6	x	x	x	x	x	x
• erozja silna	km ²	x	7504,3	x	1073,9	x	x	x	x	x	x
• erozja bardzo silna	km ²	x	1217,1	x	689,9	x	x	x	x	x	x
w % powierzchni ogólnej											
• erozja słaba	%	x	105	x	5,6	x	x	x	x	x	x
• erozja średnia	%	x	4,3	x	7,0	x	x	x	x	x	x
• erozja silna	%	x	2,4	x	4,3	x	x	x	x	x	x
• erozja bardzo silna	%	x	0,4	x	2,7	x	x	x	x	x	x
Infrastruktura ochrony środowiska											
Ścieki przemysłowe i komunalne w % ścieków wymagających oczyszczenia	%	58,9	90,3	97,1	98,1	94,2	88,4	95,2	94,7	93,5	95,1

Pobór wody na potrzeby gospodarki narodowej i ludności	lkm ² /dam ³	36,1	35,4	28,7	12,5	28,9	18,4	29,9	46,8	26,7	33,0
Ludność korzystająca z oczyszczalni ścieków	%	51,5	58,2	46,0	49,9	35,4	47,4	42,3	45,7	43,8	45,3
Sieć wodociągowa	km	203625,5	222310,4	14194,7	16359,7	2274,9	2949,8	4336,7	4810,9	7583,1	8599,0
Sieć kanalizacyjna	km	46752,3	68857,0	2224,4	2953,4	423,1	608,7	630,3	843,1	1171,0	1501,6
Ludność w miastach korzystająca z:											
– wodociągu	%	91,5	94,3	88,9	92,8	x	x	x	x	x	x
– kanalizacji	%	82,8	83,4	79,5	83,7	x	x	x	x	x	x
– gazu	%	76,8	76,1	66,8	66,8	x	x	x	x	x	x
Gęstość sieci wodociągowej	km/km ²	65,1	71,0	56,5	65,1	38,05	49,3	46,68	51,78	77,0	87,3
Gęstość sieci kanalizacyjnej	km/km ²	14,9	22,0	8,85	11,7	7,07	10,18	6,78	9,07	11,89	15,24
Komunikacja											
gęstość dróg publicznych twardych	km/km ²	79,54	79,56	71,49	71,16	56,1	57,3	71,4	68,8	80,9	78,8
gęstość dróg publicznych krajowych twardych	km/km ²	5,78 ^{b)}	5,83	4,1	4,24	4,33	4,31	2,99	3,1	5,09	5,04
gęstość dróg publicznych wojewódzkich twardych	km/km ²	9,02 ^{b)}	9,06	8,8	8,79	8,93	8,5	8,99	9,26	8,52	8,67
gęstość dróg publicznych powiatowych twardych	km/km ²	36,01 ^{b)}	36,47	35,8	36,39	31,35	32,04	36,31	37,05	37,14	38,41
gęstość dróg publicznych gminnych twardych	km/km ²	28,94 ^{b)}	28,2	22,7	21,7	11,21	12,45	22,71	21,39	29,69	26,7
gęstość długości wszystkich sieci regularnych linii autobusowych	km/km ²	0,4tys.	0,4tys.	0,6 tys.	0,6 tys.	x	x	x	x	x	x

liczba zarejestrowanych samochodów osobowych	sam/1000M	240	294	222	262	x	269	x	252	x	265
liczba zarejestrowanych samochodów ciężarowych i ciągników siodłowych	sam/1000M	44	57	38	47	x	38	x	42	x	52
gęstość linii kolejowych ogółem	km/km ²	7,32	6,61	4,4	4,38	x	x	x	x	x	x
gęstość linii normalnotorowych	km/km ²	7,01	6,5	4,2	4,18	x	x	x	x	x	x
gęstość linii zelektryfikowanych	km/km ²	3,68	3,9	1,53	1,67	x	x	x	x	x	x

- x – brak danych
a) – dane z 1998r
b) – dane z 2000r.
c) – dane z 2001r.
d) – dane z 2002r.
e) - dane z 2004r.

LITERATURA

1. Analiza prognozy ludnościowej i przepływów migracyjnych województwa lubelskiego. Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin 2005.
2. Analiza stanu bezpieczeństwa na terenie województwa lubelskiego. KWP, Lublin 2004r.
3. Analiza sytuacji na rynku pracy 2003. Wojewódzki Urząd Pracy w Lublinie, 2004r.
4. Badania opinii publicznej. KGP, Warszawa, 2004r.
5. Bezpieczeństwo w transporcie. Ilona Buttler- Instytut Transportu Samochodowego, 2004r.
6. Dane statystyczne z Lubelskiego Zarządu Drogowych Przejść Granicznych w Chełmie.
7. Delimitacja obszarów metropolitalnych w Polsce – nowe spojrzenie – Maciej Smętowski.
8. Ekspertyza: Możliwość absorpcji środków europejskich przez sferę B+R w latach 2007-2013, A. Siemaszko, Warszawa 2003.
9. Ekspertyza: Narodowy Plan Rozwoju i Podstawy Wsparcia Wspólnoty – analiza zmian. Wnioski dla NPR na lata 2007-2013 – Jacek Szlachta.
10. Ekspertyzy wykonane na potrzeby Regionalnej Strategii Innowacji:
11. Identyfikacja programów sektorowych i branżowych zaakceptowanych przez Radę Ministrów – dr Apolonia Grażyna Łodkowska-Skoneczna.
12. III Raport Spójności, Nowe partnerstwo dla spójności – konwergencja, konkurencyjność, współpraca.
13. Implikacje dla procesów przestrzennych wynikające z złożenia Narodowego Planu Rozwoju 2007-2013 – Jacek Szlachta.
14. Inwestycje zagraniczne jako czynnik rozwoju polskich regionów – Wojciech Dziemianowicz.
15. Jak integracja wpłynie na polskie regiony. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk, 2003r.
16. Kluby sportowe w latach 2001-2002. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa-Rzeszów 2004.
17. Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju – aktualizacja, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych. Warszawa, 2005r.
18. Konkurencyjność polskiej gospodarki. RCSS, Warszawa kwiecień 2002r.
19. Korzyści i koszty członkostwa w Unii Europejskiej – Raport z badań. Centrum Europejskie Natolin, Warszawa, 2003 r.
20. Krajowy Program Zwiększania Lesistości. Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2003.
21. Kształcenie ustawiczne w 2003 r. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2004.
22. Lubelski „Program Gambit”.
23. Mały rocznik statystyczny Polski. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2004.
24. Możliwość absorpcji środków europejskich przez sferę B+R w latach 2007-2013 – Andrzej Siemaszko.
25. Nauka i technika w 2002r. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2004.
26. Nowe koncepcje międzynarodowej promocji Polski, jej kultury i walorów przyrodniczych – Kazimierz Krzysztofek.
27. Nowe tendencje w transporcie i rozwoju infrastruktury transportowej Polski w powiązaniu z Europą i światem – Wojciech Suchorzewski.
28. Obszary zagrożone marginalizacją i wykluczeniem społecznym – kryteria i identyfikacja – Maciej Borsa.

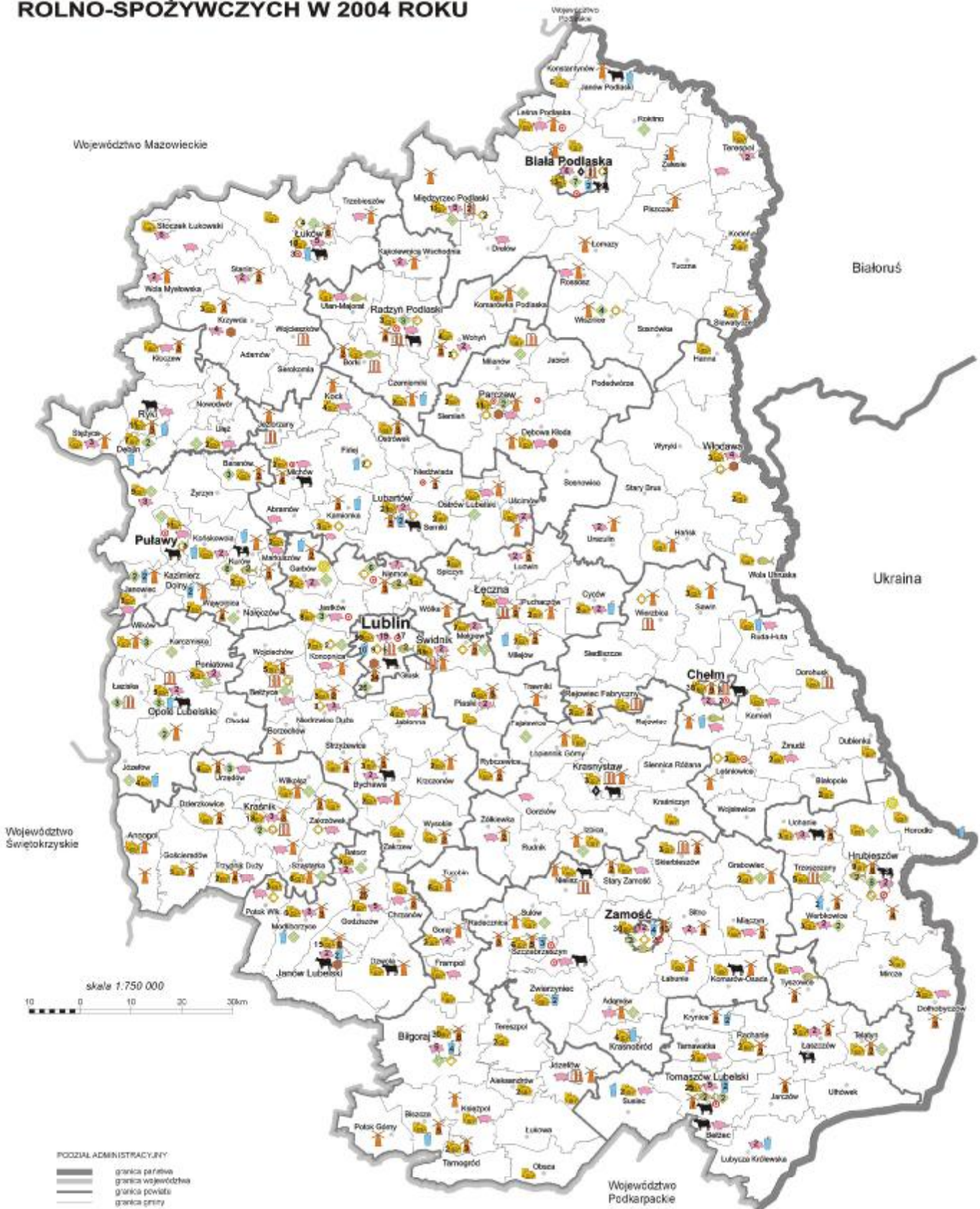
29. Ocena sytuacji społeczno – gospodarczej w 2002 roku wraz z elementami prognozy na 2003 rok. RCSS, Warszawa luty 2003r.
30. Ochrona Środowiska . GUS Warszawa, 2004r.
31. Plan Strategiczny Państwowej Straży Pożarnej Województwa Lubelskiego na lata 2003-2005. PSP Lublin, 2005r.
32. Plan zabezpieczenia ratunkowego województwa lubelskiego. Lublin, 2004r.
33. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego, tom I i II. Biuro Planowania Przestrzennego w Lublinie, Lublin 2002r.
34. Podstawowe dane z zakresu ochrony zdrowia w 2003r. GUS, Warszawa, 2004r.
35. Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych. Raport z badania 2002 – Stowarzyszenie KLON/JAWOR, 2003r.
36. Polityka regionalna wobec zróżnicowań polskiej przestrzeni – Grzegorz Gorzelak.
37. Polityka transportowa Państwa na lata 2005-2020 i Narodowa Strategia Rozwoju Transportu na lata 2007-2013. Generalna Dyrekcja dróg Krajowych i Autostrad, Warszawa 2004 r.
38. Polskie Forum Strategii Lizbońskiej Biała Księga, 2004r.
39. Procedury dokonywania wydatków na realizowane przez instytucje państwowe projekty współfinansowane ze środków budżetowych UE – Wojciech Misiąg.
40. Produkt Krajowy Brutto według województw i podregionów. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2004, 2003, 2002, 2001.
41. Profil wrażliwości gospodarki regionalnej na integrację z Unią Europejską – Województwo Lubelskie. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk, 2003r.
42. Prognoza i analiza atrakcyjności inwestycyjnej napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych w województwie lubelskim. Ewa Bojar, Lublin 2005.
43. Prognoza makroekonomiczna na lata 2005-2020. Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Warszawa 2004.
44. Prognoza makroekonomiczna województwa lubelskiego na lata 2006-2020. Piotr Karpuś, Lublin 2005.
45. Prognoza rozwoju obszarów wiejskich województwa lubelskiego 2007-2020. J. Węsierski – Lublin, 2005r.
46. Prognoza zapotrzebowania na transport w Polsce do 2013 i 2020 roku. Jan Burnewicz Uniwersytet Gdański, Sopot 2004 r.
47. Program gospodarki wodnej województwa lubelskiego Część I – Identyfikacja Stanu i Problemów Gospodarki Wodnej. Polsko – Holenderskie Centrum Wodne – CEW, Lublin czerwiec 2003r.
48. Program Wojewódzki Rozwój Społeczeństwa Informacyjnego dla Województwa Lubelskiego. Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, Lublin 2004r.
49. Program zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich województwa lubelskiego. IUNG Puławy, 2004r.
50. Projekcja wydatków socjalnych w latach 2004-2020. Ministerstwo Polityki Społecznej Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz. Warszawa, grudzień 2004r.
51. Promocja i rozwój sektora agroturystycznego w województwie lubelskim. S. Turski, Ośrodek Informacji Turystycznej w Lublinie, Lublin 2004r.
52. Propozycje dotyczące stanowiska Polski w sprawie polityki spójności UE w latach 2007-2013 – prof. Jacek Szlachta.
53. Przekształcenia własnościowe, zawodowe i społeczne na obszarach wiejskich. Jerzy Wilkin.
54. Przyrodniczo- ekonomiczna waloryzacja stawów rybnych w Polsce, Fundacja IUCN Poland, Warszawa 1995.

55. Ranking szkół wyższych według poziomu bezrobocia absolwentów (rok akademicki 1999/2000). Wojewódzki Urząd Pracy, Lublin 2001r.
56. Ranking szkół wyższych według poziomu bezrobocia absolwentów (rok akademicki 2002/2003). Wojewódzki Urząd Pracy, Lublin 2004r.
57. Raport – 3 Stan prawny województwa lubelskiego (bilansowe zasoby surowcowe, układ zlewniowy, ochrona wód podziemnych). Biuro Planowania Przestrzennego, Lublin 1999r.
58. Raport Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego – „Korupcja w Polsce - próba analizy zjawiska”. Warszawa, 2004r.
59. Raport o jakości edukacji w województwie lubelskim w latach 1999 – 2004, Kuratorium Oświaty w Lublinie, Lublin, 2004r.
60. Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2002-2003. Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2004r.
61. Raport o stanie środowiska województwa lubelskiego w 2000r, 2003r. IOŚ, WIOŚ, LUW, Urząd Marszałkowski, WFOŚ i GW w Lublinie.
62. Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego kraju – projekt. Minister Infrastruktury – Warszawa, 2004r.
63. Raport z realizacji programu budowy dróg krajowych i autostrad „Przedsiębiorczość – Rozwój – Praca” – 2004 r.
64. Raport z realizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego w 2001r. Biuro Planowania Przestrzennego w Lublinie, Lublin 2004r.
65. Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego. Politechnika Lubelska, Lublin 2004r.
66. Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich – Jerzy Wilkin.
67. Rocznik demograficzny, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2004.
68. Roczniki statystyczne województw za lata 1998-2004. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa
69. Roczniki statystyczne województwa lubelskiego za lata 1998-2004. Wojewódzki Urząd Statystyczny w Lublinie
70. Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w Polsce. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2004r.
71. Rozwój i restrukturyzacja oferty naukowo-badawczej i edukacyjnej Lubelszczyzny. Prof. W. Wójcik - Politechnika Lubelska, Lublin 2004r.
72. Rozwój transportu intermodalnego/kombinowanego. Leszek Midur - Szkoła Główna Handlowa Kolegium Zarządzania i Finansów Katedra Transportu. Jerzy Wronka Uniwersytet Szczeciński Wydział Zarządzania i Ekonomiki Usług, Warszawa-Szczecin 2004r.
73. Rynek pracy w województwie lubelskim w 1999 i 2003r. Wojewódzki Urząd Statystyczny w Lublinie.
74. Samozatrudnienie. Analiza wyników badań pod redakcją Rafała Drozdowskiego, Piotra Matczaka. Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2004r.
75. Sektor MSP w Regionie Lubelskim – diagnoza stanu obecnego, zagrożenia, szanse oraz scenariusze rozwoju. A. Zbroja - Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie, Lublin 2004r.
76. Sektorowy program operacyjny – rozwój zasobów ludzkich – dr Michał Boni.
77. Społeczno – ekonomiczne skutki likwidacji garnizonów ujętych w „Programie Przebudowy i Modernizacji Technicznej Sił Zbrojnych RP w latach 2001-2006 oraz jego aktualizacji na lata 2003-2008”. RCSS, Warszawa październik 2004r.

78. Stan Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego oraz Działania realizowane w tym zakresie w 2003 roku. Krajowa Rada Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego, Warszawa 2004 r.
79. Stan i rozwój województwa lubelskiego 2001 – Raport 2, aneks do Raportu 2. Biuro Planowania Przestrzennego w Lublinie, Lublin 2001,2002.
80. Stan i rozwój województwa lubelskiego 2001 r. Biuro Planowania Przestrzennego w Lublinie, Lublin 2003 r.
81. Status regionów a programowanie na poziomie regionalnym – Jan Olbrycht.
82. Stopa bezrobocia 1999 i 2003. Wojewódzki Urząd Pracy w Lublinie.
83. Strategia długofalowego rozwoju sektora mieszkaniowego na lata 2005-2025. Ministerstwo Infrastruktury, Warszawa 2004 r.
84. Strategia polityki społecznej województwa lubelskiego. Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Lublinie, Lublin 2004r.
85. Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013 (z elementami prognozy do roku 2020). Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa listopad 2004r.
86. Strategia rozwoju sportu w Polsce do roku 2012 cele i zadania, dokument przygotowany przez MEN i S, przyjęty przez Radę Ministrów w 2003r.
87. Studium Lokalnego Potencjału Gospodarczego Program Rozwoju Lokalnego. Radzyń Podlaski, Uniglob Group, Warszawa marzec 2004r.
88. Szanse polskich regionów na światowym rynku turystycznym – Marek W. Kozak.
89. Szkoły wyższe i ich finanse w 2003 r., Główny Urząd Statystyczny: Warszawa 2004r.
90. Transport drogowy z wyłączeniem infrastruktury – ekspertyza dr Grzegorza Kaczora, Warszawa 2004 r.
91. Transport miejski ekspertyza do polityki Transportowej Państwa i Narodowej Strategii Rozwoju transportu, Andrzej Rudnicki i Wiesław Starowicz. Politechnika Krakowska 2004r.
92. Uwarunkowania i szanse rozwoju obszarów wiejskich – wymiar krajowy i regionalny – Janusz Rowiński.
93. Uwarunkowania i szanse rozwoju polskich metropolii – Bohdan Jałowiecki.
94. Warunki urzeczywistnienia 16 regionalnych programów operacyjnych w Polsce w okresie programowania wsparcia – dr hab. Janusz Zaleski, prof. Politechnika Wrocławska.
95. Wiadomości Melioracyjne i Łąkarskie, Wpływ systemu Kanału Wieprz–Krzna na rolnictwo i środowisko przyrodnicze - Nr 2 (specjalny) 1996, materiały konferencyjne Lublin – Białka 3-4.10.1996.
96. Wojewódzki Program Rozwoju Infrastruktury Transportowej i Komunikacji dla Województwa Lubelskiego, Ośrodek Badawczy Ekonomiki Transportu P. P., Warszawa 2004r.
97. Wykonanie budżetów jednostek samorządu terytorialnego – Regionalna Izba Obrachunkowa w latach 1999 -2003, Lublin.
98. Wzrost Konkurencyjności Gospodarki – Tadeusz Żółtowski.
99. Wzrost konkurencyjności sektora rolnego w województwie lubelskim – Artur Żur, Warszawska Giełda Towarowa.
100. Zagadnienia dotyczące kolei w polityce transportowej Państwa i strategii rozwoju transportu, Andrzej Marsel, 2004 r.
101. Założenia Narodowej Strategii Rozwoju Transportu na lata 2007-2013, Ministerstwo Infrastruktury, Warszawa 2004 r.
102. Zaopatrzenie kraju w surowce energetyczne i energię w perspektywie długookresowej, RCSS, W-wa wrzesień 2004r.

103. Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej w I półroczu 2004r.,
Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2004r.

WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE PRZESTRZENNE ROZMIESZCZENIE ZAKŁADÓW ROLNO-SPOŻYWCZYCH W 2004 ROKU

Województwo Mazowieckie

Białoruś

Ukraina

Województwo Świętokrzyskie

Województwo Podkarpackie

skala 1:750 000
0 10 20 30 km

POZIOMY ADMINISTRACYJNY

- granica państwa
- granica województwa
- granica powiatu
- granica gminy

- branża piekarsko-cukiernicza
- branża mięsna
- branża rybna
- branża mleczarska
- branża napojów i soków
- branża zbożowo-młynarska
- branża ziemniaczana
- branża owocowo-warzywna
- branża cukiernicza (produkcja cukru)
- branża pasz
- branża tytoniowa
- branża piwowarsko-grocholiwna
- branża poza klasyfikacją (tłuszcze, przyprawy, adywy i używki)

WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE

PLAN SIECI SZKÓŁ I PLACÓWEK PROWADZONYCH PRZEZ SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO (stan na 30 kwietnia 2005 roku)

